

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

İNGİLİZ PERSPEKTİFİNDEN 12 EYLÜL ASKERİ DARBESİ

Uğur ERSİNADIM

Doktora Tezi

Ankara, 2024

İNGİLİZ PERSPEKTİFİNDEN 12 EYLÜL ASKERİ DARBESİ

Uğur ERSİNADIM

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2024

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 24 ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

27/11/2024

[İmza]

Uğur ERSINADIM

1“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, grsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Doç. Dr. İdris YÜCEL** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Uğur ERSINADIM

TEŞEKKÜR

Tüm eksikleriyle birlikte bu tez birçok kişinin destek ve emeğinin ürünüdür. Benim için zorlayıcı ve öğretici bu yolculukta yanımda desteğini ve varlığını hissettiğim hocalarım, dostlarım ve ailemden kişiler hiçbir zaman eksik olmadı. Bu kapsamda öncelikle tez konusunun belirlenmesinden son aşamaya kadar göstermiş olduğu rehberlikten dolayı danışmanım Doç. Dr. İdris Yücel'e teşekkürü borç bilirim. Benzer şekilde izleme komitemde yer alan kıymetli hocalarım, Prof. Dr. Mustafa Yılmaz, Prof. Dr. Serdar Sarısır ve Doç. Dr. Sadık Erdaş ile jürimde yer alan Prof. Dr. Hakkı Uyar'a ayrıca teşekkür ederim. Doktora öğrenim süresince bilgi ve tecrübelerini paylaşmanın ötesinde her zaman ilgi ve yakınlık gördüğüm değerli hocalarım Prof. Dr. Seyfi Yıldırım, Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılınçkaya, Doç. Dr. Saime Selenge Gökgöz'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca tezimi okuma inceliğini gösteren, katkıları ile çalışmamın kalitesini artıran Dr. Süleyman Eryiğit'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Tez konusu arayışimdaki sıkıntılı günlerimde fikir veren, yol gösteren, konunun uzmanları ile beni bir araya getiren, her zaman yardım ve desteğini gördüğüm amcam Prof. Dr. Orhan Kurtoğlu'na minnettarlığımı sunarım.

Gerek doktora dönem arkadaşlarım Kemal Kaya, Hasan Öztürk ve Ahmet Bostancı gerekse arşiv araştırmamı yürütürken Londra'da benden dostluklarını ve yardımlarını esirgemeyen Hüseyin Yılmaz, Feride Gölet ve Erdoğan Bostancı'ya teşekkürlerimi sunarım. Bir teşekkürden çok daha fazlasını hak ettiğini düşündüğüm Kübra Feyizli'ye burada özel ve ayrı bir parantez açmak isterim. Çalışmamın başından sonuna kadar her aşamasında verdiği maddi ve manevi destek, katkı ve yardımlar için ne desem az gelecektir. Bu yolculukta beni hiçbir zaman yalnız bırakmadığı için sonsuz teşekkürler.

2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı kapsamında sağladığı burs ile tezimi destekleyen ve bana yurtdışında araştırma olanağı sunan TÜBİTAK'a ayrıca teşekkür ederim.

Burada özel bir teşekkürü ömürlerini çocuklarına adayan annem Emel Ersinadım ve babam Hamza Ersinadım'a sunmak isterim. Hayatta örnek aldığım sevgili amcam Ömer Ersinadım, kardeşlerim Fatma Saruhan, İbrahim Ersinadım ve kardeşlerimden ayrı görmediğim Gökhan Saruhan'ı da burada anmadan geçemeyeceğim. Son olarak bu yaşıma kadar farkında olduğum olmadığım üzerimde emeği olan herkese minnettarlığımı sunarım.

ÖZET

ERSINADIM, Uğur. İngiliz Perspektifinden 12 Eylül Askerî Darbesi, Doktora Tezi, Ankara, 2024.

12 Eylül 1980 Askerî Darbesi, yakın dönem siyasi tarihimizin en önemli dönüm noktalarından birini teşkil eder. Darbe ülkede siyaset, toplum ve ekonomi üzerinde derin izler bırakmıştır. Böylesine girift ve kapsamlı sonuçlar doğuran bu olayın ebetteki uluslararası arenada da yankıları olmuştur. Bu tez çalışmasında bu yankıların peşine düşülerek, 12 Eylül'ün dışardan nasıl algılandığı anlamaya çalışılacaktır. Bu çerçevede daha derinlemesine bir araştırma yürütmek ve kapsamı sınırlamak adına çalışmada, özel olarak 12 Eylül Askerî Darbesi'nin İngiltere tarafından nasıl görüldüğü incelenecektir. Ülkemiz açısından önemli bir tarihsel olay olan 12 Eylül Askerî Darbesi'nin yabancı bir devlet tarafından nasıl algılandığı ve darbeye karşı ne tür yaklaşım sergilendiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Anlamaya çalışılan bu algılama ve bakış açısının tespiti, büyük oranda sayıları on binleri bulan İngiliz diplomatik evrakı üzerinden okunmaya çalışılarak yapılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili olması bakımından İngiliz yazılı ulusal basını da bu perspektifi yakalama çabamızda başvurulacak kaynaklardan olmuştur. Tüm bu kaynaklarda darbe, darbe öncesi ve sonrası İngilizler tarafından yapılan gözlem, değerlendirme ve yorumların izi sürülmüştür. Araştırmamızın kurgusu darbe öncesi ve sonrası olarak şekillendirilmiştir. Yaklaşık 10 yıllık bir dönemi kapsayan çalışmamızda büyük oranda kronolojik (her konu başlığı kendi içinde) bir akış tercih edilmiştir.

Türkiye'yi 12 Eylül Askerî Darbesi'ne getiren süreçte ve gerçekleştirilen müdahalede İngilizlerin bilgisi ve rolünün olup olmadığı sorgulanmıştır. Ayrıca darbenin ardından gelen dönemde İngilizlerin darbeyi nasıl yorumladıkları üzerinde yoğunlaşan ana odağımızın yanı sıra İngilizlerin darbeyi önceden öngörüp görmediği ile darbeye verilen ilk tepkinin zamanla değişime uğrayıp uğramadığı soruları da cevaplanmaya çalışılmıştır. Son olarak darbe sonrası oluşan askerî yönetime ilişkin değerlendirmeleri de tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

12 Eylül, Askerî Darbe, İngiltere, Türk Silahlı Kuvvetleri, Kenan Evren, Kuvvet Komutanları, Millî Güvenlik Konseyi.

ABSTRACT

ERSINADIM, Uğur. The September 12 Military Coup from the British Perspective, Doctoral Thesis, Ankara, 2024.

The military coup of 12th September 1980 constitutes one of the most significant turning points in Türkiye's recent political history. The coup left profound marks on the country's politics, society, and economy. This event, which led to such intricate and comprehensive consequences, inevitably had its repercussions on the international stage. This thesis aims to explore these repercussions and seeks to understand how the coup of 12th September was perceived from a foreign perspective. Within this framework, to conduct a more focused and in-depth analysis, the study specifically examines how the Military Coup of 12th September was regarded by the British. The determination of this perception and point of view has mainly been conducted through an analysis of British diplomatic documents, numbering in the tens of thousands. Moreover, with respect to its relevance to the subject, the British national printed press has also been one of the sources consulted in the efforts to capture this perspective. The observations, evaluations and comments made by the British before and after the coup were traced in all these sources. The structure of the research has been shaped around the periods before and after the coup. In this study, which spans approximately 10 years, a chronological approach (within each topic) has largely been adopted.

It has been questioned whether the British had any knowledge of, or played a role in, the process leading to the September 12th Military Coup or the following intervention that took place. Alongside the primary focus on how the British interpreted the coup in its immediate aftermath, this study also seeks to answer whether the British anticipated the coup and whether their initial reaction to the coup evolved over time. Finally, an attempt was also made to determine their evaluations of the post-coup military government.

Key words

September 12, Military Coup, England, Turkish Armed Forces, Kenan Evren, Turkish Army Commands, National Security Council.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
TABLolar DİZİNİ	xv

Giriş.....	1
1.BÖLÜM : İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE TÜRKİYE'DE DARBELER	
.....	10
1.1. OSMANLI DÖNEMİNDE DARBELER.....	10
1.1.1. Yakın Dönem Osmanlı İmparatorluğu Askerî Darbeleri.....	11
1.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ASKERÎ DARBELER.....	23
1.2.1. Atatürk Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi.....	25
1.2.2. İnönü Dönemi Ordu Siyaset İlişkisi.....	28
1.2.3. Menderes Dönemi Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs 1960	
Askerî Darbesi.....	32
1.2.4. Aydemir'in Başarısız Darbe Girişimleri.....	45
1.2.5. 12 Mart Muhtırası.....	47
2. BÖLÜM: 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİNE GİDEN SÜREÇTE	
YAŞANANLAR (1973-1978) VE İNGİLİZ BAKIŞ AÇISI	55
2.1. SİYASİ – ASKERİ GELİŞMELER VE İNGİLİZ BAKIŞI.....	55
2.1.1. CHP/MSP Koalisyonu.....	55
2.1.2. Kıbrıs Barış Harekâtı ve Koalisyonun Dağılması.....	60
2.1.3. En Uzun Hükümet Krizi.....	62
2.1.4. Irmak Hükümeti.....	64
2.1.5. I. Milliyetçi Cephe Hükümeti.....	68
2.1.6.1977 Genel Seçimleri.....	72
2.1.7. II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin Düşmesi ve Ecevit	
Hükümeti.....	81

2.1.8. Demirel'in Azınlık Hükümeti.....	84
2.2. İNGİLİZLERE GÖRE TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ.....	85
2.3. 12 EYLÜL ÖNCESİ İNGİLİZ BELGELERİNDE DARBE İDDİALARI VE TARTIŞMALARI.....	97
2.3.1. Muhtıra İddiası.....	98
2.3.2. Keçiören Hadisesi.....	101
2.3.3. İngiliz Askerî Ataşe'den Darbe Tartışması.....	105
2.3.4. Özaydınlı'nın YAŞ'ta Okuduğu Metin.....	110
2.3.5.Kara Kuvvetleri Komutanı Namık Kemal Ersun'un Emekliye Sevk Edilmesi.....	111
2.3.6. 1978 Sonbaharı'nda Darbe İddiası Enflasyonu.....	115
2.4. DEVLETİN ZİRVESİNDE ÜST DÜZEY KOMUTAN ATAMA KRİZLERİ VE EVREN'İN GENELKURMAY BAŞKANI OLMASI.....	123
2.4.1. Lockheed Skandalı ve Hava Kuvvetleri Komutanı Atama Krizi	123
2.4.2.Kara Kuvvetleri Komutanı Atama Krizi ve Evren'e Genelkurmay Yolunun Açılması.....	129
2.4.3.Evren'nin Genelkurmay Başkanı Oluşu ve Kuvvet Komutanlıkları Atamaları: MGK Teşkil Ediliyor.....	136
3. BÖLÜM: 12 EYLÜL'E GİDEN SÜREÇTE SON DÖNEMEÇ.....	140
3.1. SİYASAL ŞİDDET VE TERÖR.....	140
3.1.1. 1977 1 Mayıs'ı.....	143
3.1.2. Güvenlik Güçleri Şiddetin Hedefi Haline Geliyor.....	146
3.1.3. Kahramanmaraş Olayları.....	148
3.1.4. Sıkıyönetim.....	151
3.1.5. TARİŞ ve Çorum Olayları.....	158
3.1.6. İngilizlerden Türkiye'deki Şiddetin Analizi.....	160
3.1.7. Şiddetin Dış Kaynaklarla İlişkilendirilmesi.....	164
3.1.8. Şiddet Şekil Değiştiriyor.....	168
3.1.9. Ülkedeki Şiddet Türkiye Sınırlarını Aşıyor.....	176
3.2. EKONOMİK KRİZ.....	179
3.3. UYARI MEKTUBU.....	184

3.4. CUMHURBAŞKANLIĞI KRİZİ.....	194
3.5. ADIM ADIM 12 EYLÜL'E GİDİŞ.....	200
4. BÖLÜM: 12 EYLÜL DARBESİ, ASKERİ REJİM VE İNGİLTERE'NİN DARBESİNE YAKLAŞIMI.....	211
4.1. 12 EYLÜL ASKERİ DARBESİ VE İNGİLİZLERİN DEĞERLENDİRMELERİ.....	211
4.1.1. İngilizler Darbeyi Öngörmüş müydüler?.....	213
4.1.2. 12 Eylül Askerî Darbesi'ne İngiliz Tepkisi.....	230
4.1.3. İngilizlere Göre Darbenin Komuta Kademesi.....	275
4.1.4. İngiliz Muhalefedinin Darbeye Yaklaşımı.....	283
4.1.5. İngiliz Basınında 12 Eylül Askerî Darbesi	287
4.1.6. İngilizlerin 12 Eylül Askerî Darbesi'ne İlmîli Yaklaşımının Sebepleri.....	290
4.2. DEMOKRASİYE DÖNÜŞ.....	297
4.2.1. Yeni Anayasa.....	298
4.2.2. 1983 Seçimleri.....	311
SONUÇ	326
KAYNAKÇA.....	336
EKLER.....	350

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

a.g.e : Adı geçen eser

a.g.m : Adı geçen makale

a.g.t: Adı geçen tez

a.g.y: Adı geçen yayın

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

BCA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi

Bkz: Bakınız

Bsk.: Baskı

BTP: Büyük Türkiye Partisi

CENTO: Central Treaty Organization

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi

CMP: Cumhuriyetçi Millet Partisi

DİSK: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DYP: Doğru Yol Partisi

Em.: Emekli

EOKA: Ethniki Organosis Kyprion Agoniston

FCO: Foreign and Commonwealth Office

Haz.: Hazırlayan

HP: Halkçı Parti

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

İTC: İttihat ve Terakki Cemiyeti

MC: Milliyetçi Cephe

MBK: Millî Birlik Komitesi

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MİSK: Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu

MNP: Millî Nizam Partisi

MSP: Millî Selamet Partisi

MGK: Millî Güvenlik Konseyi

NATO: North Atlantic Treaty Organization

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development

Org. : Orgeneral

s. : Sayfa

RCDS: Royal College of Defence Studies

SHAPE: Supreme Headquarter Allied Power Europe

SODEP: Sosyal Demokrat Parti

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

THK: Türk Hava Kurumu

THKPC: Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu

TİP: Türkiye İşçi Partisi

TRT: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TTK: Türk Tarih Kurumu

TÜBİTAK: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

t.y.: Tarih Yok

YAŞ: Yüksek Askerî Şûra

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1- Siyasal Şiddet ve Terör Sonucu Kaybedilen Vatandaşlarımızın Yıllara Sair Dağılımı

Tablo 2- İngiltere'nin Türkiye Büyükelçileri

Tablo 3- Ulusu Hükümeti Bakanlar Kurulu

GİRİŞ

Askerler Türkiye siyasi yaşamının tarih boyunca önemli aktörleri olmuşlardır. Bunun nedenini ise Türk kökenli halkların ilk hayat ve varlık çevresi olan Asya steplerinde, binlerce yıl sürdürmüş bulunduğu göçebe- yarı göçebe yaşama biçiminde aramak gerekmektedir. Bu yaşama biçimi, tüm Türklere hareketli ve at üstünde, sadece göç zamanlarında değil, gerektiğinde de her an savaşıma hazır olmak zorunda kalmalarını zorunlu kılmıştır. Bu tarihsel, sosyo-kültürel ve iktisadî hayat, Türk topluluklarını hemen her zaman ordu-millet yapmıştır. Bu zihni kod ileriki zamanlarda, yerleşik hayata geçilmesine, kentler ve medeniyetler yaratmasına rağmen Türklerin ordu-millet olma vasfını değiştirmemiş; bu zihniyetin tabii sonucu olarak ordu, Türk Milleti'nin hayatında hemen her zaman baskın ve belirleyici bir konumda kalmasını sağlamıştır.

İşte bu yüzden Osmanlıdan günümüze yaşanan önemli tarihsel olayların birçoğunda askerleri görmek mümkündür. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son çeyreğinde yaşadığı krizlerin hem odağında hem de çözümünde orduyu ve ordu mensubu aydınların bu etkilerini görmek, Türk millet ve devlet tarihinin isabetli okunmasında ve anlaşılmasında da büyük önem arz etmektedir. Buna bağlı olarak belirtmek gerekir ki; yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir devlet çıkaran kadronun en etkili parçasını da ordu mensupları oluşturmuşlardır. Çünkü ordu mensupları sadece askerlik niteliğiyle değil, döneminin en iyi eğitilmiş Osmanlı aydın kadrosunu teşkil etmeleri nedeniyle de "Kurucu Kadro"nun en etkili ve sayıca da en büyük kısmını teşkil etmişlerdir. Bu yüzden Türk siyasal sisteminin şekillenmesi ve gelişiminde askerler önemli etkenlerden biri olmuştur. Dolayısıyla esasen Türkiye'de asker-siyaset ilişkisi ihmal edilmemesi gereken detaylı çalışmaların yapılması önem arz eden alanlardan birini teşkil etmektedir.

Tam da bu öneme binaen çalışmamızın konusunu, yakın tarihimizin dönüm noktalarından birini teşkil eden 12 Eylül Askerî Darbesi olarak belirledik. Bu girift ve çok boyutlu tarihsel olayı incelerken daha mütevazı bir hedef seçmek adına çalışmamızda 12 Eylül'ün dış ilişkiler boyutunu incelemeyi tercih ettik. Ancak

çalışmamızı daha da sınırlandırmak adına 12 Eylül'ün, İngilizlerin gözünden nasıl görüldüğünü incelemeye karar verdik.

Çalışmamızın sınırlarını çizerken 12 Eylül'ün ne zaman başladığını ve ne zaman bittiğini tespit etmek gerekliliği ortaya çıktı. Bu sorunun durumsal olarak farklı cevapları oluşabilse de biz çalışmamızın başlangıcını 12 Mart sonrası darbe tartışmalarının yeniden yapılmaya başlandığı 1974 yılının son ayları olarak belirledik.

Bununla birlikte, Türk Ordusu'nun Osmanlı'dan tevarüs ettiği "Darbe Geleneği" bağlamında Osmanlı'nın yıkılış dönemi olarak kabul edilecek olan zaman kesitinde yaşanmış darbelere de temas etmek; bu nedenle tarihsel arka plan olarak daha gerilere gitmek zarureti hasıl olduğundan birinci bölümde bu geriye dönüşler de yapılmıştır.

Ancak, özellikle Cumhuriyet döneminin ilk ve en önemli Askerî Darbesi olan 27 Mayıs 1960 Darbesi için ayrı başlık açmak gereği ortaya çıktığı için bu darbeye özel bir başlık açılmıştır. Çünkü 27 Mayıs Darbesi ile yapılan idarî ve hukukî düzenlemelerle beraber, dünyada yaşanmakta olan "Soğuk Savaş Konsepti"nden kaynaklanan şartların Türkiye'ye yansımalarının, hem 12 Mart Askerî Muhtırası'na Türkiye'yi götüren süreçte hem de sonraki yıllarda etkisi olduğu gözlenmiştir.

Türkiye'yi 1971 yılındaki Muhtıra'ya götüren dinamiklere etki eden faktörler içinde Türkiye siyasi ve entelektüel hayatında ortaya çıkan ideolojik ayrışmaların çok önemli etkisi bulunmaktadır. Türkiye'nin 1963 Anayasası'nın ardından girdiği demokratik süreçte, özellikle Dünya'nın geçirmekte olduğu "Soğuk Savaş" şartlarının yarattığı gelişmeler, Türk siyasi ve entelektüel alanını etkilemiş; Özellikle Türk siyasi hayatının Sol kesimini oluşturan entelektüellerde ve başta üniversiteliler olmak üzere gençlik üzerinde ideolojik etkide bulunmuştur. Örneğin, Türkiye'nin NATO üyeliği ve Batı Bloğuna dahil olması, sol kesim tarafından; Türkiye için "NATO'nun ileri karakolu", "Amerikan emperyalizminin uzantısı" tanımlarının yapılmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak Türkiye'yi yönetenlerin "Bağımsız Türkiye" hedefini benimsemedikleri; aksine "Amerika'nın Uşaklığını" yaptıkları kanaati, ideolojik söylem paketinin en etkili malzemesi

haline gelmiştir. Bu şekilde düşünen ve inanan Solcu/Devrimci Gençlik örgütlenmeleri, “Türkiye’yi Bağımsızlaştırmak” maksadıyla, önce üniversitelerde sonra da sokaklarda bir takım şiddet ve terör eylemleri icra etmişlerdir. Ayrıca bu ideolojik bakış açılarının Türk Silahlı Kuvvetleri içinde de taraftar bulması ile asker içinde darbe yaparak Türkiye’nin Batı Bloğundan ayrılmasını temin etmeye yönelik sol eğilimli “Cunta” oluşumları da ortaya çıkmıştır. 1971 Askerî Muhtıra’sına Türkiye’yi bu gelişmeler getirmiştir. Ancak 1971 Muhtırası’nın ardından yaşanan süreçte gelişen olaylar ve bazı militan solcu gençlik önderlerinin idam edilmesi, sonraki yıllarda tekrar sahneye çıkan sol eylemler karşısında, bu düşüncelere katılmayan sağcı/ülkücü gençlerin ve örgütlerin ortaya çıkması ile kavga bu iki siyasal yapı arasında yaşanmış; giderek artan şiddet sarmalı Türkiye’yi 1980’lere doğru her gün onlarca insanın öldürüldüğü bir siyasal şiddet ortamına sürüklemiştir. Giderek artan ve Türkiye’yi bir iç savaş görüntüsüne sokan söz konusu şiddet sarmalı, Türk Silahlı Kuvvetleri’ni bu sarmaldan ülkeyi kurtarmak amacıyla müdahaleye zorlamış; netice olarak Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980 gecesi 04.00’de yönetime el koymuştur. Darbe, Türkiye Sol’unca NATO tarafından yaptırılan “Amerikancı bir Darbe” olarak görülmüştür. Bu okumada o günkü Amerikan Başkanı olan Jimmy Carter’e iletilen, “*Türkiye’de askerî darbe oldu.*” haberine karşılık olarak Onun söylediği iddia edilen “*Bizim çocuklar başardı*” ifadesi, Türkiye’de hem sol hem de sağcı/ülkücü siyasal hareketler tarafından darbenin NATO’nun bilgisi ve hatta kurgusu dahilinde yapıldığının kanıtı olarak okunmuştur. O gün bu gündür bu tartışma devam etmektedir.

Bu tez bu iddialara dair bir belge, bilgi ya da kanıt bulmaya yönelik bir tez değildir. Tez’in konusu; o günlerde -ve halen bugün de- Batı Bloğu ve NATO’nun iki önemli Batılı ülkesinden birisi olan İngiltere’nin, 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi öncesinde Türkiye’de bir askerî müdahale bekleyip beklemediği, bu müdahalede bir rollerinin bulunup bulunmadığı ve müdahaleye tepkilerinin veya yaklaşımlarının ne olduğu, kendi belge ve kaynakları üzerinden tespit amacıyla hazırlanmıştır. Okununca görüleceği üzere; Tez’in ana gövdesi ve metni büyük ölçüde İngiliz belge ve kaynaklarına dayanmıştır. Bu kaynaklardan veriler aktarılırken olabildiği kadar kendi yorumumuzdan -tezin varmak istediği amaç

nedeniyle- kaçınılmış; kendi değerlendirme ve yorumlarımız tezin sonuç ve değerlendirme bölümünde verilmiştir.

Çalışmamızın zaman kesiti 1974 ilâ 1983 arası olmakla beraber, konunun bağlamı nedeniyle zaman zaman 1971 Askerî Muhtırası'yla ve Muhtıra'nın takip eden sürece etkileriyle de ilgi kurmak mecburiyeti hasıl olduğu için, bu da yapılmıştır. Böyle olunca, kendimizi sınırlamak istediğimiz zaman kesitinin dışına çıkılmış, ancak bu yapılırken konu bütünlüğü muhafaza edilmiştir. Ayrıca tezin birinci bölümünde Türk Ordusu'nda bulunduğunu varsaydığımız "Darbe Geleneği"nin tarihsel kodları ve arka planını göstermek maksadıyla, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan olaylara ve yapılan darbelere de temas etmek mecburiyeti hasıl olduğu için bu da yapılmıştır. Çalışmamızı sonlandırdığımız tarih olarak da 1983 seçimlerinin ardından seçimin galibi Anavatan Partisi Genel Başkanı Turgut Özal'ın Başbakanlığa atandığı 13 Aralık 1983 yılı esas alınmıştır.

Türkiye'de İngiltere, Büyük Britanya, Birleşik Krallık ifadeleri birbiri yerine sıklıkla kullanılmaktadır. Büyük Britanya İngiltere, Galler ve İskoçya'yı kapsayan Birleşik Krallığın bir bölümü için kullanılan siyasi bir terimdir. Britanya aynı zamanda adayı ifade eden coğrafi bir terimdir. Birleşik Krallık ise tamamen politik bir terimdir ve İngiltere, Galler ve İskoçya'nın yanında Kuzey İrlanda'yı da kapsayan bağımsız bir ülkenin adıdır. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi; İngiltere ise Büyük Britanya ve Birleşik Krallığın parçası olan bir ülkedir.¹ Bu terminolojik açıklamanın ardından biz tezimizde Türkçe literatürde hâkim kullanım olan İngiltere ve gerektiği durumlarda da İngiliz-İngilizler kavramlarının kullanımını tercih ettik. Ülkemizdeki bu yaygın kullanım ada siyaseti ve dış politikasında İngiltere'nin baskın olması ile de açıklanabilir.²

¹John M. Cunningham, What's Difference Between Great Britain and the United Kingdom?, Britannica İnternet Sitesi, https://www-britannica-com.translate.goog/story/whats-the-difference-between-great-britain-and-the-united-kingdom?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto= (Erişim tarihi: 4 Ekim 2024)

² Filiz Çoban, İngiltere Dış Politikasına Giriş, Editör: Filiz Çoban, İngiltere Dış Politikası, Nobel Akademik Yayıncılık, 2021 Ankara, s. 1-2.

12 Eylül'ün dış dünyada nasıl algılandığını darbeyi yapanlar da önemsemişlerdir. Bunun göstergelerinden birisi de darbenin mimarlarından Kenan Evren'in 12 Eylül 1980 saat 13:00'da radyo ve televizyondan yayınlanan halka hitabıdır. Zira Evren, bu hitapta uluslararası camiaya karşı mesaj yollamayı ihmal etmemiştir.

*Türkiye Cumhuriyeti, NATO dâhil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır. Uluslararası sorunların barışçı yollarla çözümlenmesinden yana bir dış politika izlenmesine devam edilecektir.*³

Bugüne kadar bu alanda yapılan çalışmaların büyük bir kısmı 12 Eylül ile ilgili genel kabul görmüş iddiaları tekrarlayan eserler ile anı ve hatırat türünde kaleme alınmış çalışmalardan oluşmaktadır. Bunun dışında yerli ve yabancı yazılı basın dönemin olayları hakkında önemli bir yol gösterici kaynak olarak kullanılmıştır. Fakat mevcut çalışmaların büyük bir kısmı 12 Eylül'ü Türkiye sınırları içinde iç politika ekseninde ele almıştır. Azımsanmayacak kadar fazla olan bu çalışmalarda sağlıklı tespitler yapılmış ve 12 Eylül birçok yönü ile irdelenmiştir. Son dönemde askerî darbeler üzerine yürütülen akademik çalışmalarda da bir artış gözlemlenmektedir. Bu akademik araştırmalar da diğer çalışmalara paralel bir şekilde 12 Eylül'ü ağırlıklı bir oranda iç politika çerçevesinde ele almışlardır. 12 Eylül'ü dış ilişkileri açısından inceleyen eserler ise genel mahiyette ABD üzerinde durmuştur.

İngiliz belgeleri ve İngiltere bağlamı 12 Eylül Askerî Darbesi araştırmaları hususunda Türkiye içinde şu çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Jan Devletoğlu'nun "İngiliz Arşivlerinde 12 Eylül'ün Ayak Sesleri" adlı kitabı darbe öncesindeki olayları İngiliz belgelerinden faydalananarak ele alan bir çalışmadır. Söz konusu çalışmada darbe sonrası değerlendirilmemiştir. Doç. Dr. Yasin

³ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981) Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 25.

Coşkun'un "İngiliz Belgelerinde 12 Eylül Süreci" adlı makalesi de çalışmamızla birebir örtüşen önemli bir çalışmadır. Fakat makale kullandığı arşiv malzemesi açısından eksiklikler içeriyor olmanın yanında ulaştığı bazı sonuçlar bakımından da bizim değerlendirmemizle çelişmektedir. Ayrıca yayınlanma tarihinden sonra İngiliz Ulusal Arşivi'nin araştırmacılara yeni açtığı diplomatik evraklardan yoksundur. Dolayısıyla İngiliz Ulusal Arşivi'ndeki kaynakların çoğuna çalışmada yer verilmediği gözlemlenmiştir. Yine aynı yazarın "1980'li Yıllarda İngiliz Arşivlerinde Yer Alan Türkiye'deki Önemli Şahsiyetler", "İngiliz Parlamentosu'nda Yapılan Tartışmalar Çerçevesinde Türkiye'de 1983 Genel Seçimleri" adlı makaleleri konumuzla bağlantılı çalışmalardandır. Benzer şekilde Prof. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa'nın "İngiliz Belgelerine Göre Türkiye'de 1960, 1971 ve 1980 Askerî Müdahaleleri" adlı makalesi konumuzla doğrudan bağlantılı olmakla birlikte bu makalede son dönemde araştırmaya açılan belgelerin yer almadığı gözlemlenmektedir.

12 Eylül'ün dış ilişkiler boyutunu araştıran bu az sayıdaki çalışmaların dışında 12 Eylül, dönemin gazetecilerinin de eser verdiği bir alan olmuştur. Mehmet Ali Birand, "12 Eylül saat 04.00" kitabı ile Rıdvan Akar ve Hikmet Bila ile birlikte kaleme aldığı "12 Eylül Türkiye'nin Miladı" eserlerinde 12 Eylül asker darbesini detaylı bir şekilde incelemiştir. Türkiye'de gerçekleşen askerî darbelere yönelik eser veren bir diğer gazeteci Cüneyt Arcayürek'dir. Kendisinin "Demokrasinin Sonbaharı: 1978-1979" kitabından da yararlanılmıştır.

Prof. Dr. Hikmet Özdemir Türkiye'de gerçekleşen askerî darbe araştırmalarında ilk akla gelen isimlerdendir. "Türkiye Cumhuriyeti", "Rejim ve Asker" ve "Fahri S. Korutürk", "Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri", "Ordunun Olağandışı Rolü" adlı çalışmaları konu hakkında başlıca eserlerdir. Ayrıca Kenan Evren, Muhsin Batur, İhsan Sabri Çağlayangil, Erdil Akay, Ali Baransel, Horace Phillips gibi olayların aktör ve şahitlerinin anı ve hatıratları da döneme ışık tutmaktadır.

Diğer taraftan yabancı yazar ve akademisyenlerin de Türkiye'de gerçekleşen askerî darbelere ilgisi dikkat çekicidir. J.H.D. Clement'in "The Crisis of

Democracy”, William Hale’in “Türkiye’de Ordu ve Siyaset” adlı eserleri bu alanda üretilmiş çalışmalara verilebilecek örneklerdendir. Feroz Ahmad’ın incelediğimiz dönemi kapsayan “Modern Türkiye’nin Oluşumu” ve “Demokrasi Sürecinde Türkiye” adlı eserleri de dönem hakkında önemli bilgi ve değerlendirmelerin bulunduğu eserlerdendir. Bu ve burada adını zikretmediğimiz benzer çalışmalar yabancı araştırmacıların gözünden Türkiye’deki darbelere bakış açısını vermesi açısından önem arz etmektedir.

“Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk” olarak tanımlanan ve Dünya’ya yön veren ender ülkelerden biri olan İngiltere, geçmişindeki bu gelenekten beslenerek bölgesinde ve dünyada olup bitenlere karşı her zaman duyarlı olmuştur. İngiltere Ulusal Arşivi’nde araştırma konumuza dair tespit ettiğimiz sayıları 10 binleri bulan sayfalarca evrakta, hem Türkiye’nin 12 Eylül Darbesi’ne giden süreçteki istihbarî olan / olmayan raporları hem de darbe dönemi ve sonrasına dair ilgileri, İngiltere’nin 12 Eylül Darbesi’ne dolaylı olarak da Türkiye’ye verdiği önemin bir göstergesidir.

Osmanlı İmparatorluğu’ndan bu yana bulunduğumuz coğrafyaya ilgi duyan ve yakından takip eden İngiltere, 12 Eylül Askerî Darbesi gibi Türkiye açısından büyük bir kırılma noktası olan bir olaya duyarsız kalmamıştır. İngiliz diplomatik çevrelerince, darbenin ilk belirtilerinin gözlemlendiği yıllardan, 12 Eylül Askerî Darbesi ve sonrasına hakkında oldukça geniş bilgi, yorum ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Dönemin siyasetçilerinden üst düzey komutanlara kadar ülkemizde önde gelen simalar hakkında bilgiler İngiltere’ye gönderilmiştir. Türkiye’nin ekonomisi, ordusu, hukuki düzeni, diğer komşu devletlerle olan münasebetleri, seçim sonuçları, yaşanan terör olayları ve sağ-sol çatışmaları hakkında detaylı raporlar, merkezle paylaşılmıştır. Bu belgelerde Türkiye’de gerçekleşmesi olası askerî bir darbenin tartışılmasının yanı sıra askerî komuta heyetinin darbeye bakışı ve komutanların karakter analizlerine kadar yer verilmiştir. Darbenin gerçekleşmesinin ardından İngiliz diplomatlar ilk izlenimlerini, yaşanan iç politik olayları, sıkıyönetim kurallarını, yaşanan insan hakları vakalarını Londra’ya iletmeye devam etmişlerdir. İncelenen dönemde dört büyükelçi ve onlarca diplomatın kaleme aldığı bu raporlar kullanılmıştır.

Tezimiz ağırlıklı olarak bu diplomatik belgeler üzerine kurulmuştur. Bunun yanı sıra Türk ve İngiliz basınından da zaman zaman faydalanmıştır.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde yaptığımız araştırmalarda ise incelenen döneme dair konumuz açısından önemli kişilerin atama kararları dışında kayda değer bir evraka rastlanılmamıştır.

Yine çalışmamızda, 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin İngilizler tarafından nasıl algılandığı ana sorumuz ekseninde, aşağıdaki soruların cevapları da aranmaya gayret edilmiştir.

- 12 Eylül öncesi İngilizler darbe tartışması yapmış mıdır? Bu tartışmalarda 12 Eylül öngörülmesi müdür?
- 12 Eylül'e giden süreçte gelişen olayları İngilizler nasıl okumuştur?
- İngiltere, darbe gibi anti-demokratik bir müdahaleyi 12 Eylül özelinde nasıl değerlendirmiştir? Batı değerleri ile verilen tepki arasında bir çelişki var mıdır? Yapılan değerlendirmeleri belirleyen etkenler nelerdir? Hükümet muhalefet ve basın gibi farklı grupların sahip olduğu bakış açısında bir yekparelik var mıdır?
- Darbe öncesi ve sonrasında İngilizlerin tepkisinde bir değişiklik olmuş mudur?
- Gerçekleşen darbeye İngilizlerin bir dahili var mıdır?

Çalışma dört bölümden oluşmuştur: "İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'ye Darbeler" başlıklı birinci bölümde Türk Ordusu'nda Osmanlı'dan tevarüs edilen "darbe geleneğinin" kökenleri gösterilmeye çalışılmıştır. "12 Eylül 1980 Darbesine Giden Süreçte Yaşananlar (1973-1978) ve İngiliz Bakış Açısı" isimli ikinci bölümde ise 12 Eylül 1980 Darbesi tartışılırken, 1971 Askerî Muhtırası'nın ve bunun ardından yaşanan gelişmelerin ihmal edilmesinin mümkün olamaması nedeniyle bu bağlantılar da yapılmış, ancak özellikle 1973 Seçimleri ile başlayan

süreçte, Türkiye'yi 12 Eylül Darbesi'ne götüren gelişmeler ve dinamikler gösterilmeye çalışılmıştır. “12 Eylül’e Giden Süreçte Son Dönemeç” adlı üçüncü bölümde ise darbenin en önemli gerekçesi gösterilen siyasal şiddet ve terör, ülkedeki ekonomik gelişmeler ile darbeye giden süreçte son yıllarda yaşananlar, 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin oluşumu ve gerçekleşmesi kronolojik bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. “12 Eylül Askerî Darbesi, “Askerî Rejim ve İngiltere'nin Darbeye Yaklaşımı” başlıklı son bölüm olan dördüncü bölümde ise darbe sonrası kurulan rejim ile darbeye karşı başta İngiltere olmak üzere yabancı ülkelerin yaklaşımı gösterilmiştir.

Tez'in konusuna bağlı olarak aktarılmış ya da yapılmış bulunan tespit, teşhis, değerlendirme ve yorumların neredeyse tamamı İngiliz belgelerine dayanılarak yapılmıştır. Bu yapılırken İngiliz Büyükelçisi Peter Laurence'ın⁴ “*Raporlar kendileri konuşur.*” ifadesinden ilham alarak, ilgili raporlardan sıklıkla doğrudan alıntılama yapılmıştır.⁵

⁴84 yaşında hayatını kaybeden Sir Peter Laurence, 1980-1983 yılları arasında İngiltere'nin 71'inci Türkiye Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Obituary Sir Peter Laurence, The Guardian Gazetesi Web Sitesi, <https://www.theguardian.com/world/2008/jan/07/turkey.obituaries>, (Erişim Tarihi: 30 Eylül 2024); Nilufer Yalçın, Sir Laurence; “Türkiye Demokratik rejimi işler hale getirmek için çaba harcıyor.” *Milliyet Gazetesi*, 11 Şubat 1983, s. 8. Kendi söylemi ile meslek hayatına Ege'nin karşı kıyısı olan Yunanistan'da başlamış, emekli olmadan önceki son görevi ise Türkiye olmuştur. Nilufer Yalçın, Sir Laurence; “Türkiye Demokratik rejimi işler hale getirmek için çaba harcıyor.” *Milliyet Gazetesi*, 11 Şubat 1983, s. 8. Türkçe bilmektedir. 12 Eylül Askerî Darbesi, Türkiye'ye gelişinden kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir. Obituary Sir Peter Laurence, The Guardian Gazetesi Web Sitesi, <https://www.theguardian.com/world/2008/jan/07/turkey.obituaries>, (Erişim Tarihi: 30 Eylül 2024).

⁵ National Archives of the UK (TNA), Foreign and Commonwealth Office (FCO) 9/3699, Confidential Letter from the Ambassador Peter Laurence in Ankara to Lord Carrington 12 January 1982, s. 1.

1. BÖLÜM

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE TÜRKİYE'DE

DARBELER

1.1. OSMANLI DÖNEMİNDE DARBELER

Bu topraklarda geçmişten gelen geniş bir darbe⁶ kültürü/geleneğinin varlığı herkesçe malumdur. Dolayısıyla bu coğrafyada başarılı/başarısız oldukça fazla darbe yaşanmıştır. Osmanlı'dan bizlere devrolan bu süreğenliğin tarihi köklerini

⁶ Arapça menşeli “darbe” sözcüğü, “darb” kökünden türemiştir. Kelime oldukça fazla sembolik ve mecazi anlamlar barındırmaktadır. Maşallah Turan, “Darbe Kelimesinin Etimolojisi”, Hazırlayan: Selcan Koçaslan, 19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt:2 21-23 2018 / Yozgat, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara: 2019, s. 1153. Türkçe’de ise “Vuruş, çarpış” ile “Bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi” anlamlarında kullanılır. “Darbe”, *Türkçe Sözlük*, Haz.: Şükrü Haluk Akalın, Türk Dil Kurumu, 11. Bsk., Ankara 2019, s. 595. Darbe fiilinin yerine, kişilerin bakış açılarına göre değişebilen farklı sözcük alternatifleri de kullanılmaktadır. Darbe destekçileri darbe yerine “ihtilal”, “devrim”, “inkılap” ve “harekât” gibi sözcükler kullanırken, “müdahale” ve “askerî müdahale” ise özellikle akademik yazımda darbe kelimesine daha yumuşak bir alternatif olarak tercih edilmektedir. Darbeye maruz kalan, darbe vurulan kesim ile darbeyi kötü bir fiil olarak algılayan ve başvurulmasını doğru bulmayan kişiler ise darbe kelimesi ve bunun yanı sıra “isyan”, “baskın” ve “iktidar gaspı” gibi kelimeleri kullanmaktadır. Darbe çoğu zaman ordu tarafından veya desteği ile gerçekleştirilmektedir. İster askerî ister sivil olsun darbeler uzun vadede silahlı gücün desteğine ihtiyaç duyar. Devletin, toplumsal sınıflar ve gruplar ile olan ilişkilerinde yaşanan bunalımlar sonucu ortaya çıkarlar. Bunun dışında silahlı kuvvetler kendi kurumsal konumlarını artırmak veya korumak maksadıyla da darbe yapabilirler. Veya iktidar savaşı veren benzer görüşlere sahip elit gruplar arasındaki çatışmadan da kaynaklanabilir. Darbeler halk adına hareket ettiğini ileri süren küçük gruplarca yapılır. Darbenin başarısı ise darbeyi gerçekleştirenler kadar ona maruz kalanların reflekslerine bağlıdır. Tanel Demirel, “Darbe” *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* Cilt 1, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Bilim Yayınları Ankara: 2022, s. 246. İhtilal ise kelime anlamı olarak “Bir toplumun yönetim biçimini, sosyal ve siyasal kurumlarını veya yönetici elitini değiştirerek yerine yenisini getirmek, toplumsal kurumlara yeni bir biçim vermek amacıyla yapılan köklü değişiklik.” demektir. Ömer Demir, Mustafa Acar, “İhtilal” *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları Ankara: 2002, s. 101-102. Başka bir ifade ile darbe yalnızca hükümeti devirme fiili iken ihtilal daha geniş ve köklü değişiklikleri ifade eder. Dolayısıyla darbe ihtilalden daha dar bir çerçeveyi kapsamaktadır. Darbenin mimarı ordu, ihtilalin ise halktır. 27 Mayıs 1960 Darbesi her ne kadar bazı yazarlar tarafından ihtilal olarak adlandırılmış olsa da aslında işlenen fiil bir darbedir. Hasan Tunç, “Türkiye’de Askerî Darbeler, Muhtıralar ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tepkileri”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt 6, Sayı:1-2 (Prof. Dr. Süleyman Arslan’a Armağan), Haziran 1998, s. 127-128.

görmek açısından çalışmamıza 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nden önce Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen darbeleri özetleyerek başlayacağız. Bu zengin darbe mirasında nereden başlanması gerekliliği konusu ise üzerinde mutabakata varılmış bir konu değildir. Araştırmacıların çoğu modern darbe olarak başlangıç noktasını 1913 Bab-ı Ali Baskını ile ele alırken bazıları bunu 1622 yılındaki II. Osman'ın Hal'ine kadar götürebilmektedir.⁷ Fakat modern askerî darbeler olarak bakıldığında bu başlangıcı Osmanlı modernleşmesiyle başlatabiliriz.⁸ Biz çalışmamıza başlangıç noktası olarak ilk modern darbe olarak tanımlanan Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile sonuçlanan 1876 Darbesi ile başlayacağız.⁹ Zira bu darbe daha önce gerçekleşen padişah halleri, hükümet darbeleri ve suikast girişimlerinden farklı olarak modern devlet yapısı içinde oluşmuş ve rejim değişikliğine sebebiyet vermesi açısından ilerleyen dönemlerde tekrarlanacak bir geleneğin ilk örneği olarak karşımıza çıkar.¹⁰ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki darbe zinciri 31 Mart Vak'ası (1909) ve Bab-ı Âli Baskını olarak devam etmiştir.¹¹

1.1.1. Yakın Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Müdahaleler

Ülkenin içinde bulunduğu sosyal siyasal ve ekonomik buhranların olduğu dönemler darbe yapılması için uygun zaman dilimlerini oluşturmuştur. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile sonuçlanan süreç de padişahın hali için uygun şartları barındırıyordu.¹² Nitekim, Hersek ve Bulgar isyanları ekonomik sorunlar

⁷ Selim Sezer, "Meclis-i Mebusan'ı Kapattıran Muhtıra: Halaskar Zabitan Bildirisi", *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, Haz. Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yayınları, 2021, s. 43.

⁸ Necmettin Alkan, "31 Mart Vak'ası: Avcı Taburlarının İsyanından Harekât Ordusu'na Darbeler Tarihinde Farklı Bir Örnek", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Darbeler*, Editörler: Cevdet Kırpık, Can Deveci, Tekin Aycan Taşçı, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 2022, s. 276-277.

⁹ Mehmet Ö. Alkan, "Önsöz: Darpsız Darbesiz Demokrasi...", *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, Haz. Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yayınları, 2021, s. XXII.

¹⁰ Edhem Eldem, "Resimli Basında 1876 Darbesi", *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, Haz. Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yayınları, 2021, s. 33.

¹¹ N. Alkan, a.g.m., s. 277.

¹² Cevdet Kırpık, "Sultan Abdülaziz'e Darbe ya da Düzendan Kaosa Geçiş", *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Türkiye'de Darbeler*, Editörler: Cevdet Kırpık, Can Deveci, Tekin Aycan Taşçı, TTK Yayınları 2022, s. 247.

bu zemini hazırlamıştı.¹³ 1876 darbesinin ilk aşaması süregelen memnuniyetsizliklerden dolayı bazı medrese hocaları ve öğrencilerinin 10 Mayıs 1876 tarihindeki gösterileri ile başladı. Gösteriler Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, Serasker Abdülkerim Nadir Paşa ve Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin görevlerinden alınmasıyla sonlandı. Bu zevatın yerine Sadrazamlığa Mütercim Mehmet Rüştü Paşa, Seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa, Şeyhülislamığa ise Hasan Hayrullah Efendi getirilirken Mithat Paşa ise Meclis-i Vükela memurluğuna getirildi.¹⁴ Bu zevatın her birinin değişik sebepleri olsa da ortak noktaları Abdülaziz karşıtlığıydı.¹⁵ Bu atamalar darbenin ikinci aşamasına geçilmesine imkân sağladı.¹⁶ Yönetime yeni gelenler ilk iş olarak kritik yerlere kendi adamlarını atadılar. Sultan Abdülaziz'in güvendiği adamları görevlerden alarak Onu yalnızlaştırdılar.¹⁷ Daha sonra Fetva Emini Kara Halil Efendi'den fetva sözü alındı. Artık darbe tarihinin belirlenmesine geçilebilirdi. Bunun için 30 Mayıs öğle vakti üzerinde karar kılındıysa da 29 Mayıs günü Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın saraya çağrılmasından şüphelenen darbeciler darbeyi 29 Mayıs'ı 30 Mayıs'a bağlayan geceye çekti. Fakat bu değişiklikten Şehzade Murat haberdar edilememişti.¹⁸ Dolmabahçe Sarayı denizden ve karadan kuşatıldıktan sonra Şehzade Murat saraydan çıkarılarak Serasker Kapısı'nda biat edildi.¹⁹ Böylelikle Abdülaziz devri kapanmış oldu. Devrik Sultan Dolmabahçe Sarayı'ndan alınarak Topkapı Sarayı'nda III. Selim'in dairesine yerleştirildi. Bu hareketi kendisinin öldürüleceği şeklinde yorumlayan Abdülaziz, Sultan V. Murat'a başka uygun bir yerin kendisine tahsis edilmesi talebini içeren iki mektup yazdı. Bunun üzerine Abdülaziz, Feriye Sarayı'na alındı. Hal edilmesinden bu yana uğradığı kötü muameleler burada da devam ediyordu. Güvendiği adamları birer birer etrafından uzaklaştırılıyordu. Bu ruh hali içinde bulunan devrik Sultan Abdülaziz 4 Haziran sabahı bilekleri kesilmiş bir vaziyette odasında bulundu. Sultan'ın naaşını elçilik

¹³ Kırpık, a.g.m. s. 206.

¹⁴ Eldem, a.g.m., s. 32-33.

¹⁵ Kırpık, a.g.m., s. 209-213.

¹⁶ Nuri Özcan, "Abdülaziz" *İslam Ansiklopedisi* Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 183.

¹⁷ Kırpık, a.g.m., s. 213-214.

¹⁸ Kırpık, a.g.m., s. 217-218.

¹⁹ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz Hayatı- Hal'i- Ölümü*, TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2011, s.96-101.

doktorlarının da bulunduğu on dokuz farklı doktor inceledi ve sakalını düzeltmek için istediği makasla intihar ettiği rapor edildi. Fakat Onun ölümünün üzerindeki sır perdesi halen kalkmamış ve tartışma konusu olmaya devam etmektedir.²⁰ Bu şüpheli ölüm 1881'de Yıldız Mahkemesi diye adlandırılan mahkemece yeniden incelendi ve Abdülaziz'in öldürüldüğüne hükmedildi. İçinde Mithat Paşa'nın da bulunduğu birçok kişi idam cezasına çarptırıldı, ardından cezalar ömür boyu hapse çevrildi.²¹

Abdülaziz'in ölümünde sonra trajik olaylar devam etti. Abdülaziz'in kayın biraderi olan Çerkes Hasan, Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı eniştesinin ölümünden sorumlu tutuyordu.²² Abdülaziz'in hal'inin ardından Bağdat'taki Altıncı Ordu'ya tayini çıkarılan Çerkes Hasan²³, bu olayın da tesiri ile Mithat Paşa konağında yapılan Vükela toplantısını bastı.²⁴ Burada Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Hariciye Nazırı Raşid Paşa, Kol Ağası²⁵ Şükrü Bey, Ahmet Ağa ve bir zaptiyeyi öldürdü.²⁶ Yaralı olarak yakalanan Çerkes Hasan yapılan sorgulama sonrası idam edildi.²⁷

Abdülaziz'in ölümü hali hazırda ruh sağlığı yerinde olmayan V. Murat'ı daha da kötü etkilemişti. Abdülaziz'in tahtan indirmesinin erkene çekilmesinin yaşattığı korku, biatına giderken askerlerin önünü kesmesi, fırtına sebebiyle Topkapı sarayına giderken denizde üç farklı vasıta değiştirilmesi ve cülusunun geleneğe aykırı olarak Serasker Kapısı'nda yapılması gibi olaylar Sultan Murad'ın korku, şüphe ve kaygıya düşmesine sebep olmuştu.²⁸ Günden güne kötüye giden Sultan Murad'ın ruh sağlığı yerli ve yabancı hekimlerce tedavi edilmeye çalışıldı. Fakat

²⁰ Turgut Subaşı, "Sultan Abdülmecit ve Sultan Abdülaziz", *Türkler Ansiklopedisi* Cilt 12, s. 777-778.

²¹ Kırpık, a.g.m., s. 240. Mithat Paşa sürgün edildiği Taif'de boğularak öldürüldü.

²² İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, "Çerkes Hasan Vak'ası", *Belleken*, Cilt 9 / Sayı 33, Ocak 1945, s. 89

²³ Uzunçarşılı, a.g.m., s. 91.

²⁴ a.g.m. s. 97-98.

²⁵ Mansure askerî örgütünün kurulmasından sonra Osmanlı ordusunda binbaşı ile yüzbaşı arasındaki subay kademesi. Bekir Sıtkı Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitapevi, 3. Baskı, Ankara 2000, s. 88.

²⁶ Uzunçarşılı, a.g.m., s. 104. s. 109.

²⁷ a.g.m., s. 105.

²⁸ Kırpık, a.g.m., s. 240-241.

herhangi bir iyileşme olmaması üzerine padişahın tahtan indirilmesine karar kılındı.²⁹ II. Abdülhamit Kanun-i Esasî'yi ilan etmek vaadi alınarak tahta çıkarıldı.³⁰ Ardından Mithat Paşa'nın yoğun gayretleri sonuncunda Kanun-i Esasî'nin kabulü ile meşruti yönetime geçildi. Darbeyi izleyen on beş gün içinde Abdülaziz'in şaibeli ölümü, yeni Sultan'ın ruh sağlığının bozulması, darbenin en etkili isimlerinden Serasker Hüseyin Avni'nin öldürülmesi gibi öngörülemeyen olaylar zinciri yaşandı. Yaklaşık dört ay içinde üç padişah değişikliği oldu. Abdülaziz'i tahtan indirenlerin büyük bir kısmı ise olaylardan kısa bir süre sonra hayatlarını kaybetti.³¹

Oldukça sansasyonel olayların ardı ardına yaşandığı 1876 darbesi yabancı devletlerce de yakından gözlemlendi. Olayda İngiliz Sefareti'nin parmağının olduğu yönünde iddialar dile getiriliyordu.³² Fakat bu iddialar kanıtlanamadı. İngilizler darbeyi öngörmüşlerdi. Dönemin İngiliz Sefiri Sir Henry Elliot Kanun-i Esasî ve Meclis-i Mebusan konusunun herkesin dilinde olduğunu ileri sürmüş ve Sultan Murad'dan bu yönde söz alındığından bahsetmişti. Hatta Sir Elliot her şeyin bu kadar açık olmasına rağmen Osmanlı Sarayı ve Rus elçiliğinin en ufak bir şüpheye düşmemelerine karşı şaşkınlığını ayrıca dile getiriyordu.³³

İngilizler, Abdülaziz'in ölümünü ilk başta bir cinayet olarak değerlendirmişseler de sefaret hekimi Doktor Dickson'un Abdülaziz'in cesedini bizzat incelemesinden sonra fikir değiştirmiş ve olayın bir intihar olduğuna kanaat getirmişlerdi.³⁴ Abdülaziz'in ölümünün araştırın Yıldız Mahkemesi için ise Times Gazetesi muhabiri Sir Mackenzie Wall's mahkemeyi yanlı bulmuş, tarafsız bir yargılamanın

²⁹ Kırpık, a.g.m., s. 245.

³⁰ Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 182.

³¹ Kırpık a.g.m., s. 245. s.248.

³² Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı*, Timaş, 2011, s. 39.

³³ Sir Henry Elliot, İntihar mı İmate mi? Yahut Vak'a-i Sultan Aziz, İstanbul, (t.y.)'den naklen Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 91-92.

³⁴ Sir Henry Elliot, İntihar mı İmate mi? Yahut Vak'a-i Sultan Aziz, İstanbul, (t.y.)'den naklen Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 143-144.

yapılmadığını detaylı bir şekilde yazmıştır.³⁵ Hal hadisesi Rusya'yı mutlu etmezken İngiltere ve diğer Batılı devletler olaya olumlu yaklaşmışlardır.³⁶

I. Meşrutiyet deneyimi çok uzun süremedi.³⁷ 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında yaşanan ağır bir yenilginin ardından Sultan II. Abdülhamit Meclis-i Mebusan'ı askıya aldı.³⁸ Yaklaşık olarak beş ay boyunca iki toplantı yapabilen Meclis tekrar ancak 30 yıl sonra toplanabilecekti.³⁹ Meclis-i Mebusan'ın askıya alınmasından 1908 yılına kadar mutlakiyet dönemi yaşandı.⁴⁰ 4 Temmuz 1908 tarihinde Kolağası Ahmet Niyazi'nin dağa çıkması ile tetiklenen ve ilk başta ordu içinde sonrasında ise halkın da katılımıyla Balkanlarda bir ayaklanmaya dönüşen olaylar zinciri sonucunda II. Abdülhamit 23 Temmuz'da meşrutiyeti tekrar yürürlüğe sokmak zorunda kaldı.⁴¹

II. Meşrutiyet'in ilanında oluşan hürriyet coşkusu zamanla yerini İttihat ve Terakki Partisi'nin baskıcı ve müdahaleci tavrı nedeniyle toplumun çeşitli katmanlarına yayılan geniş bir hoşnutsuzluğa bıraktı.⁴² Bu memnuniyetsizlikler 31 Mart Vak'ası⁴³ öncesinde gerçekleşen bazı olaylarda kendini gösteriyordu. Edirne Vak'ası⁴⁴ ve İstanbul'daki küçük çaplı askerî isyanlar 31 Mart'ın öncülleri niteliğindeydi.⁴⁵ Bu tepkilerin bir harekete dönüşeceği dönemi yaşamış kişilerin hatıratlarında ve yabancı diplomatların raporlarında öngörülmüştü. Hatta askerin

³⁵ The Murder of Abdul Aziz, *The Times*, 4 July 1881, s. 8; Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 199-201.

³⁶ Kırpık, a.g.m., s. 221-222.

³⁷ N. Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı*, s. 347.

³⁸ N. Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı*, s. 347; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Prof. Dr. Metin Kırıatlı, TTK Basımevi Ankara 2000, s. 168.

³⁹ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 168; Ümit Özdağ, *Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991, s. 35.

⁴⁰ Sina Akşin, *Şariatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, İmge Kitapevi, Ankara 1994, s. 14.

⁴¹ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.204-207.

⁴² Azmi Özcan, "Otuzbir Mart Vak'ası" *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Cilt: 34 s. 9-11.

⁴³ Olay Rumi takvimde 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) tarihine denk geldiği için bu isimle anılmaktadır.

⁴⁴ Meşrutiyetin hemen ardından gerçekleşen olay Erkan-ı Harp Kol Ağası Ruşeni Bey'in Edirne'de "Padişahım çok yaşa" levhalarını parçalaması ve eski devrin nişanını ayağının altında çiğnemesi gibi davranışlarına tepki olarak doğmuş küçük çaplı bir askerî isyandır. Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu" *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları Cilt:13, s. 198-199.

⁴⁵ Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", s. 198-199.

harekete geçeceği istihbaratı hükümet tarafından öğrenilmiş fakat gerektiği gibi önlem alınmamıştı.⁴⁶

Olayın nedenleriyle ilgili birden fazla noktaya temas edilebilir. Sosyo-psikolojik ve siyasi birçok nedeni barındıran bu hareket geleneksel “*şeriat isteriz*”, sloganının kullanımı, medrese öğrencilerinin yoğun katılımı ve isyanda dini motiflerin yer alması gibi nedenlerden dolayı irticai bir karakter olarak algılanmış olsa da genel itibarıyla askerî bir hareket hüviyetindeydi.⁴⁷ Genel manada, İttihat Terakki Cemiyeti’ne bir tepki ve biriken sorunların patlaması nedeniyle ortaya çıkmıştı.⁴⁸ Ordunun siyasallaşması, subaylar arasındaki alaylı/mektepli çatışması, alaylı subaylar, bürokratlar ile II. Abdülhamid dönemi kadrolarının tasfiyesi, ittihatçı kadroların oluşturulması, ilmiye sınıfının tayin ve terfilerinde imtihan uygulamasına geçilmesi, ittihatçıların muhaliflere yönelik baskıcı tutumu ve suikastlar⁴⁹ gibi çeşitli sebepler ise nedenlerin detaylı bir özeti olarak zikredilebilir.⁵⁰ Ayrıca Meşrutiyet coşkusunun azalması ve her türlü sorunun çözümü olarak görülen Meşrutiyet’in bu beklentiyi karşılayamaması vakanın patlak vermesindeki önemli etkenlerden bir diğeri olarak dikkat çeker.⁵¹

Bu koşullar altında 31 Mart 1909 tarihinde Taşkıışla’daki 4. Avcı Taburu isyana başladı.⁵² İsyancılar 13 Nisan sabahın erken saatlerinde Galata Köprüsü’nü geçip Meclis’in önüne gelerek toplanmaya başladı. Onlara molla ve medrese öğrencilerinin katılmasıyla kalabalık arttı. İsyancılara sadrazam ve Meclis Başkanı’nın görevden alındığı ve isyancıların affedildiği şeklindeki geleneksel yaklaşımla karşılık verildi. Fakat isyana Selanik’ten sert bir tepki geldi. Mahmut

⁴⁶ N. Alkan, *Selanik İstanbul’a Karşı*, s. 351.

⁴⁷ Avcı taburlarının isyanı, bir hükümet darbesi olarak Harekât Ordusu’nun yaptığı ise padişah karşıtı bir darbe olarak görülmektedir. Kısa zamanda ardı ardına gerçekleşen bu iki darbe darbeler tarihi açısından önemli bir örneklik teşkil eder. N. Alkan, *a.g.m.*, s. 276.

⁴⁸ Kemal Karpaz, *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Çeviren: Güneş Ayas Timaş 2010, s. 116.

⁴⁹ İTC’nin siyasi muhalefete karşı yürüttüğü yıldırma politikası ve cinayetlere bir tepki vardı. Bu cinayetlerin son örneği 31 Mart Vak’ası’ndan 7 gün önce Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi’nin Galata köprüsünde güpegündüz öldürülmesi olmuştur. Lewis, *a.g.e.*, s. 214.

⁵⁰ Özcan, “Otuzbir Mart Vak’ası”, s. 11.

⁵¹ N. Alkan, *Selanik İstanbul’a Karşı*, s. 348-349.

⁵² Karpaz, *a.g.e.*, s. 116.

Şevket Paşa komutasında oluşturulan “Hareket Ordusu” İstanbul üzerine yürüdü. 23 Nisan’da İstanbul’a ulaşan hareket ordusu bazı çatışmalardan sonra başkentte kontrolü sağladı.⁵³ İsyan 11 gün sürmüştü.⁵⁴

Olayın en önemli neticesi İTC’nin iktidarı ve muhalefetsiz bir siyasi hayat olarak sayılabilir. 31 Mart Vak’ası, İTC’nin bir manada fırsata çevirdiği bir darbe olmuş ve bu hadise onları 1913-1914’e kadar ülkede hâkim bir güce evirmiştir.⁵⁵ Olayın faturasının kesildiği kesimlerden birisi olan II. Abdülhamit’in, isyanda dahili olduğu gerekçesi ile tahtan indirilmesi ise bir diğer önemli sonuç olarak zikredilebilir.⁵⁶

Hemen hemen her darbenin arkasından gündem edildiği gibi 31 Mart Vak’asında da yabancı rolünün olup olmadığı sorgulandı. İngiltere ve Almanya özelinde ileri sürülen iddialar kesin olarak kanıtlanamasa da olayın genel değerlendirmesinde mantıksız ve çelişkili durmamaktadır. Alkan, İngiltere’nin olayın çıkışında, Almanya’nın ise Harekât Ordusu tarafından isyanın bastırılması aşamasında etkin olduğunu söyler.⁵⁷ Benzer şekilde Akşin de İngilizlerin 31 Mart’a olumlu yaklaştıkları, Harekât Ordusu’nun oluşumu ve İstanbul’a gelmesini engelleyen girişimlerde bulunduklarını ileri sürer.⁵⁸ Vakanın doğrudan doğruya İngiliz tertibi olduğu yönünde iddiaları tam bir netlikle ortaya koyan deliller bulunmamaktadır. Birinci’ye göre ise İngiltere’nin bir müdahalede bulunması için bir sebep bulunmamakla birlikte iddialar büsbütün temelsiz olarak görülmemiştir. İngiltere Elçiliği baş tercümanı (1908-1920) Gerard Fitzmaurice’in olay gerçekleşirken çokça göze çarpmasının bu yorumlara sebebiyet verdiğini ileri süren Birinci, Onun şahsen isyana katıldığına yönelik kanıtlar bulunmasa da kalben isyancıların yanında bulunduğuna şüphe etmemek gerektiğini ifade eder.⁵⁹

⁵³ Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 215.

⁵⁴ Özcan, “Otuzbir Mart Vak’ası”, s. 10.

⁵⁵ Karpat, *a.g.e.*, s. 116; Birinci, *a.g.m.*, s. 205-207.

⁵⁶ N. Alkan, *Selanik İstanbul’a Karşı*, s. 354-355.

⁵⁷ *a.g.e.*, s. 356.

⁵⁸ Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, s. 298.

⁵⁹ Birinci, *a.g.m.*, s. 204.

Olayın mahiyeti halen tam manasıyla açıklığa kavuşturulamamıştır.⁶⁰ Hadisenin çok katmanlı olması ve bazı olayların halen meçhul olması bu durumun sebepleri olarak sayılabilir. Hadisenin içinde bozuk Türkçeli kişilerin varlığından bahsedilmiş ve bu da hadiseye ayrı bir gizem katmaktadır. Bu konuda tahminden öteye bir şey söylenemeyeceğini dile getiren Birinci, konunun şimdilik en makul açıklaması olarak Ahrar Fırkası ve Hınçak takımından Ermeni ve bunlar ile iş birliğinde bulunan Rumların isyana fiilen katılmış olmasını en olası ihtimal olarak zikreder.⁶¹

31 Mart Ayaklanması'nın ardından siyasal olarak etkin ve hâkim bir güç haline gelen İTC'ye karşı dağınık da olsa bir muhalefet mevcuttu.⁶² Ülke çapındaki gayri memnun kesimler 21 Kasım 1911 tarihinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında birleşti. Amaçları İttihat ve Terakki'yi yıkmaktı.⁶³ Fırka, kurulduktan 20 gün gibi kısa sayılabilecek bir süre sonra girdikleri İstanbul ara seçimlerini 1 oy farkla kazandı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bu başarısına İttihat ve Terakki'nin karşı atağı Meclis'in dağıtılması ve Nisan 1912'de seçime gidilmesi oldu. İttihatçıların baskısı altında yapılan bu seçimler İTC'nin ezici zaferi ile sonuçlandı.⁶⁴ Yapılan usulsüzlük ve şiddet olaylarından dolayı bu seçim tarihe 'sopalı seçim' olarak geçti.⁶⁵ Fakat İttihat ve Terakki'nin kazanmış olduğu zafer suları durultmadı.⁶⁶ Sopalı seçim başka bir tepkiye yol açtı.⁶⁷ Ordu içinde muhalifler 1912 yılının Mayıs – Haziran aylarında Halaskar Zabitan Grubu'nu kurdu. Grubun kurucuları Kurmay Erkan-ı Harp Binbaşı Gelibolulu Kemal Bey, Erkan-ı Harp Kolağası Kastamonulu Hilmi Bey, Süvari Kaymakamı Recep Bey, Bahriye Binbaşı İbrahim Aşkî Bey ve Yüzbaşı Kudret Bey'den oluşuyordu.⁶⁸ Grubun Hürriyet ve İtilaf

⁶⁰ Özcan, "Otuzbir Mart Vak'ası", s. 11.

⁶¹ Birinci, a.g.m., s. 204.

⁶² Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 219.

⁶³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 294-297.

⁶⁴ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 221-222;

⁶⁵ Sezer, a.g.m., s. 46.

⁶⁶ Tunaya, a.g.e., s. 351.

⁶⁷ William Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, (Çeviri: Ahmet Fethi), Alfa, İstanbul 2014, s. 78.

⁶⁸ Tunaya, a.g.e., s. 344.

Fırkası ile ilişkisi doğrudan ve belirgin olmamakla birlikte Prens Sabahattin ve fırkanın kurucuları ile temas vardı.⁶⁹ Amaçları İTC iktidarının yıkılması ve Meclis ve hükümetin dağıtılmasıydı. Diğer bir temel beklentileri ordunun siyasetten arındırılması olarak belirlenmişti. Fakat kullandıkları yöntemler bu amaç ile çelişiyordu. Amaçlarına askerî yöntemlerle ulaşmaya çalışıyorlardı.⁷⁰

Gruba mensup askerler Arnavutluk'ta çıkan isyanı fırsat bilerek dağa çıktı. Hükümetin istifası ve seçimlerin yenilenmesini talep ediyorlardı. Hükümet ise bu sırada askerlerin siyasetle uğraşmalarını yasaklayan bir kanun çıkarıyordu. Bu kanun en başta İTC'nin tepkisine sebep oldu. Bu tepki de yasanın çıkarılmasında aktif rol oynayan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın istifasını getirdi. Bu sırada Halaskar Zabitan Grubu niyet ve taleplerini içeren uzun bir bildiri yayınladı. Bu bildiri üzerine padişah da askerin siyasetle ilgilenmemesi ile yalnızca üstlerinin emirlerine uymalarını isteyen bir beyanname yayınladı.⁷¹ Kabineden istifa eden nazırlar, Manastır olayının etkisi, Halaskar Zabitan Grubu tarafından gönderilen bildiri ve grubun bazı askerî hazırlıkları Sadrazam Sait Paşa'nın güven oylamasına gitmesine sebep oldu. Sait Paşa güven oyu almasına rağmen ertesi gün istifa etti.⁷² Bu istifada Halaskar Zabitan Grubu'nun etkisi tartışılır olsa da grup İTC'yi hükümetten uzaklaştırarak hedeflerinden ilkinde ulaşmış oldu.⁷³ İstifanın ardından Gazi Ahmet Muhtar Paşa "Büyük Kabine"⁷⁴ veya "Baba-Oğul Kabinesi"⁷⁵ diye adlandırılan yeni hükümeti kurdu.⁷⁶ Kabinede Halaskar Zabitan

⁶⁹ Tunaya, a.g.e., s. 355.

⁷⁰ Sezer, a.g.m., s. 47.

⁷¹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Çeviren: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013, s. 136.

⁷² Kemal Olgun, "Asker -Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 7 (1999) s. 162-163. Sina Akşin, *İttihat ve Terakki'nin Mebusan Meclis'indeki güçlü konumuna rağmen kolayca hükümetten vazgeçmiş olmasını Trablusgarp Savaşı'nın kaybedilecek olması öngörüsüne ve böyle bir yenilgide yer almak istememesine bağlar. Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4*, Cem Yayınları, İstanbul 2000, s. 40; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitapevi, İstanbul 2001, s. 304.*

⁷³ Sezer, a.g.m., s. 49.

⁷⁴ Kabinede sadrazamlık görevi yapmış 3 kişinin bulunması nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır. Erhan Afyoncu, Ahmet Önal ve Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s. 341.

⁷⁵ Kabinede Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmut Muhtar Paşa'nın da bulunması sebebiyle baba-oğul kabinesi olarak adlandırılmıştır. Afyoncu, Önal, Demir, a.g.e., s. 341.

⁷⁶ Afyoncu, Önal, Demir, a.g.e., s. 341.

Grubu'nun bulunmasını istediği Nazım Paşa'da yer alıyordu.⁷⁷ Yeni hükümet İTC karşıtıydı.⁷⁸ Bu yüzden İTC'nin hâkim olduğu bir Meclis ile uyumlu çalışması beklenemezdi.⁷⁹ Bu yüzden Halaskar Zabitan Grubu'nun bundan sonraki hedefi Meclis'in feshedilmesi oldu. Bu kapsamda Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey'e tehdit içeren ve 48 saat içinde Meclis'in feshedilmesi talebini de bildiren bir mektup gönderildi. Mabeyn Başkatibi Halit Ziya Uşaklıgil'e gönderilen ayrı bir mektupla da Onun istifası istenmekteydi. Bu mektuplar birçok kesimde tepkiye sebep olsa da Mebusan Meclisi feshedildi.⁸⁰ Hükümet bundan sonra askerlerin siyasete dahil olmaması için hukuki zemin hazırlayan düzenlemelere girişti.

Bu sırada Balkan Savaşı patlak vermiş ve alınan kötü sonuçlar Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nin istifasına ardından da Kâmil Paşa Hükümeti'nin kurulmasına yol açtı. Halaskar Zabitan Grubu'nun, Sait Paşa Hükümeti'nin yıkılması, Mebusan Meclisi'nin dağıtılması ve askerın siyasetten uzaklaştırılmasına yönelik yapılanlarda ne derece etkin bir rol oynadığının ortaya koymak kolay gözükmemektedir.⁸¹ Fakat bu grup temel hedefleri olan ordunun siyasetten uzaklaştırılması hariç diğer hedeflerine ulaşmış gözükmemektedir. Fakat bu oluşum uzun süreli olamamış, İTC'nin gerçekleştirdiği Bab-ı Ali Baskını sonrası tasfiye edilmiştir. Üyelerinin bir kısım sürgün edilirken bir kısmı da yurtdışına kaçtı. 1913 yılı itibarıyla ise grubun adı anılmaz oldu.⁸² Askerin siyasete müdahil olmasının sonuçlarının oldukça belirgin olarak görüleceği Balkan Savaşı sonrası tasfiye olan Halaskar Zabitan Grubu etkin bir cunta girişimi olarak ele alınmamaktadır. Kurucusunun da belirttiği gibi yapılan blöfler karşılık bulmuş görünmektedir.⁸³ Grubun başarıya ulaşmasının bunalım dönemi koşulları, mensuplarının asker olması ve İTC'ye duyulan tepkiyle taraftar kazanmasından ileri geldiği

⁷⁷ Olgun, a.g.m., s. 165; Tunaya, a.g.e., s. 358.

⁷⁸ Afyoncu, Önal, Demir, a.g.e., s. 341.

⁷⁹ a.g.e., s. 341.

⁸⁰ Tunaya, a.g.e., s. 359-362; Sezer, a.g.m., s. 49-51; Olgun, a.g.m., s. 169-174.

⁸¹ Tunaya, a.g.e., s. 362-365.

⁸² Olgun, a.g.m., s. 174-175.

⁸³ Tunaya, a.g.e., s. 364-366.

düşünülmektedir.⁸⁴ Halaskar Zabitan Grubu'nun faaliyetlerinde İngiltere'nin teşvik ve desteğinin olduğu yönünde iddialar da dile getirilmiştir.⁸⁵

Balkan Savaşı, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan ittifakının Osmanlı'nın içinde bulunduğu karışık durum ve Trablusgarp Savaşı'ndan faydalanarak saldırmasıyla başladı. Kısa sürede bozguna uğrayan Osmanlı Ordusu Balkanlardan çekilmek zorunda kaldı. Bu yenilgide ordunun içindeki siyasi bölünme önemli bir etken oldu.⁸⁶

İTC, I. Balkan Savaşı sonrası büyük devletlerin Edirne'nin Bulgarlara bırakılmasına yönelik notası ve hükümetin bunu kabullenme eğilimi gerekçe gösterilerek, tarihe Bab-ı Ali Baskını olarak geçen darbeyi gerçekleştirdi. Zira Edirne, Osmanlı'nın başkentliğini yapmış ve Türkler için anlamı büyük bir şehirdi.⁸⁷ İTC'nin önde gelenlerinin yürüttüğü gizli toplantılar sonrasında darbe yapılmasına karar verildi. Bu yönde yapılan hazırlıklar gizlilikle yürütüldü.⁸⁸ Darbeye hazırlık olarak kritik yerlere İttihatçı asker ve memurlar yerleştirildi.⁸⁹ Baskın, 23 Ocak 1913'te uygulamaya sokuldu.⁹⁰ 23 Ocak öğleden sonra Enver Bey önderliğindeki kalabalık Bab-ı Âli binasına geldi.⁹¹ Darbe gerçekleştiği sırada Bab-ı Âli'de bulunan Mabeyn Başkatibi Ali Fuat Türkgeldi olay başladığında büyük devletlerin Edirne hakkında verdiği notaya verilecek cevap için Sadrazam'ın odasında bulunuyordu. Kalabalık göstericileri görünce Sadrazam'a miting olup olmadığını sormuş ve bunun üzerine öyle bir durumun olmadığı

⁸⁴ Olgun a.g.m., s. 174-175.

⁸⁵ Doğan Avcioğlu, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*, Cumhuriyet, 1998, s. 85-89.

⁸⁶ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çeviren: Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 71-72; Afyoncu, Önal, Demir, a.g.e., s. 342.

⁸⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çeviren Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul 2012, 165; Hale, a.g.e., s. 79; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 224; Akşin, *Siyasal Tarih (1908-1923)*, s. 40-44.

⁸⁸ Mustafa Çolak, Recep Karacakaya, "Babıali Baskını", Editörler: Cevdet Kırpık, Can Deveci, Tekin Aycan Taşçı, *Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye'de Darbeler*, TTK Yayınları, Ankara 2022, s. 282-283; Afyoncu, Önal, Demir, a.g.e., 343.

⁸⁹ Çolak, Karacakaya, a.g.m., s. 283.

⁹⁰ Lewis, a.g.e, s. 224; Akşin, *Siyasal Tarih (1908-1923)*, s. 42; Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 149.

⁹¹ Cevdet Küçük, "Babıali Baskını", *İslam Ansiklopedisi* Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 390; Mustafa Müftüoğlu, *Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1990, s. 239; Afyoncu, Önal, Demir, a.g.e., s. 343.

cevabını almıştı. Parmaklıklara tırmanılması üzerine Sadrazam kapıların kapatılmasını emretti. Daha sonra Sadrazam'ın odasında bulunmasının kendisi için tehlikeli olacağını dile getiren Türkgeldi, haber vermek bahanesiyle odadan ayrıldı. Bu sırada cam kırılması ve silah sesleri duyuluyordu. Sadrazam Kâmil Paşa'nın odasına giden Enver ve Talat Bey silah zoruyla sadrazamın istifasını aldı. Sultan Reşad'ın istifa mektubunu onaylamasının ardından Mahmut Şevket Paşa sadrazamlığa getirildi.⁹² Darbeye karşı neredeyse hiç direniş olmamıştı. Zira görevliler önceden ayarlanmıştı. Fakat yaşanan küçük çatışmalarda Harbiye Nazırı Nazım Paşa darbeciler tarafından vurularak öldürüldü.⁹³ Enver Bey daha sonra bu olayın yanlışlıkla gerçekleştiğini ifade etmiş⁹⁴ ve Nazım Paşa'nın cenazesine bizzat katılmıştır.⁹⁵ Sadrazam Kâmil Paşa'nın istifa mektubuna da müdahale eden Enver ve Talat Bey, askerin isteği üzerine istifa edildiği ifadesine "ahali" sözcüğünü de ekletmişlerdir.⁹⁶ Böylelikle birkaç saat içinde hükümet el değiştirmiş oldu.⁹⁷ Darbenin en önemli gerekçesi olarak gösterilen Edirne şehri ise daha sonra Londra Antlaşması'yla Bulgaristan'a bırakılacaktı.⁹⁸ Edirne, Balkan Devletleri'nin kendi aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine başlayan II. Balkan Savaşı'ndaki fırsattan istifade edilerek geri alınabildi.⁹⁹ Bab-ı Âli Baskını'nın en önemli sonuçlarından biri iktidarı ele geçiren İTC'nin I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ülkeyi tek başına yönetmesi oldu.¹⁰⁰

Olay başlamadan bu dönemdeki her iç çalkantının Türkiye'yi olumsuz etkileyeceği yorumunda bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya Büyükelçisi Wangenheim'in, baskına ilk tepkisi "*korkulan oldu*" şeklinde olmuş ve hükümetin devrildiğini rapor etmiştir.¹⁰¹ Darbenin gerçekleştiği gün Bab-ı Âli'de

⁹² Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 77-81.

⁹³ Çolak, Karacakaya, a.g.m., s. 283-289; Müftüoğlu, a.g.e., s. 239-240.

⁹⁴ Türkgeldi, a.g.e., s. 79;

⁹⁵ Çolak, Karacakaya, a.g.m., s. 288.

⁹⁶ Müftüoğlu, a.g.e., 240; Türkgeldi, a.g.e., 78; Afyoncu, Önal, Demir, a.g.e., 345.

⁹⁷ Çolak, Karacakaya, a.g.m., s. 291.

⁹⁸ Küçük, a.g.m., s. 390; Afyoncu, Önal, Demir, a.g.e., s. 347;

⁹⁹ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 150; Afyoncu, Önal, Demir, a.g.e., s. 347;

¹⁰⁰ Küçük, a.g.m., s. 390; Çolak, Karacakaya, a.g.m., s. 292; Akşin, Siyasal Tarih (1908-1923), s. 44.

¹⁰¹ Politisches Archiv des Auswartigen Amts (PA-AA) R 14161, Bd. 7, 23.01.1913, Telgraf No: 35'ten naklen Çolak, Karacakaya, a.g.m., s. 283-284.

bulunan Alman Büyükelçiliği Birinci Dragomanı Dr. Weber de şahit olduklarını dönemin kaynaklarına paralel bir şekilde aktarmıştır.¹⁰² Baskın titizlikle hazırlanmış ve cesaretle uygulanmış bir darbe olarak yorumlamışlardır.¹⁰³ Darbe sonrası oluşturulan hükümet üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa devam edeceği çıkarımında bulunan Wangenheim, bu durumun devletin yavaş yavaş çökmesi yerine hızlı ama şerefli bir şekilde yıkılmasına sebebiyet vereceği yorumunda bulunmuştur.¹⁰⁴

Bu alıntılardan verilen bilgilere istinaden bazı yazarlar ve yorumcular tarafından Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki İngiliz / Alman rekabetinden bahsedilmiş ve Bab-ı Âli Baskını'nın Alman taraftarlarının başarısı olduğu dile getirilmiştir.¹⁰⁵ Benzer şekilde Alman istihbaratının bu olay ve sonrasında İttihatçılara yardım ettiği ileri sürülmüştür.¹⁰⁶

1.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ASKERÎ DARBELER

Türkiye Cumhuriyeti, esasen son iki yüz yılı mütemadiyen toprak kayıplarıyla, iktisadî gerilemeyle, sosyal ve siyasî çalkantılarla geçen; Avrupa'da ortaya çıkmış bulunan modern bilim ve teknolojinin yarattığı maddi uygarlığın dayattığı güce cevap veremeyen Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından, öncülerinin büyük çoğunluğunu asker kadroların oluşturduğu ve sürüklediği aydınlar tarafından kurulmuştur. Bu bağlamda yukarıdaki başlık altında yer alan darbeler-karşı darbeler ve hükümet değişikliklerine dair tüm olup bitenleri, yıkılmakta olan bir imparatorluğu bu kaderden kurtarmak çabası olarak okumak gerekmektedir. Yine bu anlamıyla ideolojik olarak birbirlerinden çok farklı yerlerde konumlanmış ve aralarında sert siyasi çekişmelerin bulunduğu bu dönemin kadrolarını, şu ya da bu dış güçlerin içerideki adamları olarak görme imkânı bulunmamaktadır. Böyle

¹⁰² PA-AA, R 13192, Bd. 31, 28.01.1913. Telgraf No:30'dan naklen Çolak, Karacakaya, a.g.m., s. 287.

¹⁰³ Çolak, Karacakaya, a.g.m., s. 291.

¹⁰⁴ PA-AA, R 14161, Bd. 7, 23.01.1913, Telgraf No:36'ten naklen Çolak, Karacakaya, a.g.m., s. 284.

¹⁰⁵ Müftüoğlu, a.g.e., s. 252.

¹⁰⁶ Avcıoğlu, a.g.e., s. 104-105.

olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nde olup bitenlerle dış güçlerin ilgilenmediği sonucu çıkmayacağı gibi, böyle bir düşüncenin mantıkî ve rasyonel bir temeli de bulunmamaktadır. Çünkü yaratmış olduğu o büyük maddî uygarlık nedeniyle başta İngiltere olmak üzere Avrupalı büyük güçlerin ve okyanus ötesinde Avrupa'daki maddi uygarlığın bir benzerini o topraklarda tekrarlayan Amerika Birleşik Devletleri'nin, küresel emperyalist paylaşım savaşına dâhil olmasıyla emperyalizm küresel bir mahiyet kazanmıştı. Durum bu iken hâlâ tam olarak ele geçirilemeyen topraklara Osmanlı İmparatorluğu sahipti ve "Hasta Adam" Osmanlı, tüm bu topraklarda büyük bir direnç de gösteriyordu. Dolayısıyla dünyayı paylaşmak isteyen bu büyük güçler için Osmanlı Devleti'nin parçalanması hem jeo-politik hem de bu toprakların sahip olduğu stratejik yeraltı kaynakları bakımından elzemdi. İşte asker-sivil son dönem tüm Osmanlı aydın kadro bu emperyalist saldırılara karşı çare arıyorlardı. Bu çare arayışı ise içeride birbirinden farklı ideolojik çözüm önerilerine sebep oluyor fakat bu öneriler imparatorluğun karşı karşıya bulunduğu tehdit ve riskler karşısında yumuşak değil sert olarak savunuluyor; bu da iktidar değişikliklerinin darbeler yoluyla yapılmasını getiriyordu. Bu ise iktidar değişikliklerini sağlıyor ancak her askerî müdahale devleti tahkim ve takviye etmek yerine biraz daha kırılgan hale getiriyordu. Bu şartlar altında yaşanan I. Dünya Savaşı, İTC hükümetinin zorunlu Almanya ile ittifak tercihinin bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilen tarafta olmasını getirmiştir. Yenilginin sonucu ise bilindiği üzere Mondros Mütarekesi ve devasa bir imparatorluktan geriye sadece Anadolu'nun elde kalması şeklinde zuhur etmiştir. Anadolu Coğrafyası dahi İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir.

Şu tespiti yapmak zorundayız: Bu yıkıntıdan ve yok oluştan Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak olan Ankara Hükümeti'ni oluşturan kadronun asker kanadı, yeni devletin kurulmasının en büyük ve en etkin faili olmuştur. Bu yönüyle Millî Mücadele'yi yürüten Ankara Hükümeti'nin asker kanadını oluşturan kadronun, yeni devletin teşekkülündeki rolü hem doğal hem de zarurî idi ve öyle de olmuştur. Çünkü bu kadrolar hem en iyi eğitim almış hem de asker aydınları. Bu kadrolar, İmparatorluğun son elli ve özel olarak da son çeyrek yüzyılının tüm

dram ve trajedilerini hem karargâhta hem de cephelerde yaşamış insanlardı. Bu kadrodan çıkan Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde ve öncülüğünde yürütülen Millî Mücadele, aslında bir yönüyle İstanbul Hükümeti'ne ve onun asker, ulemâ ve bürokratik kadrosuna karşı verilen bir mücadele olma niteliği de taşımaktaydı.

Hem politik/siyasî bir taktisyen, hem de askerî lider olarak Mustafa Kemal Atatürk tarafından başarıyla yürütülen bu mücadele, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bu muhtevasıyla eğer Ankara Hükümeti'ni ve Millî Mücadele'yi İstanbul'a karşı bir hareket olarak okumak mümkün olacaksa, bir başka deyişle Ankara Hükümeti ile İstanbul'daki Hükümet'in arasında bir mücadele ve bu mücadeleyi Ankara'nın İstanbul'a bir darbesi olarak okumak gerekecekse bu darbeyi Türk Siyasi ve Askerî Tarihi'nin en hayırlı ve isabetli darbesi olarak görmek gerekir.

1.2.1. Atatürk Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi

Atatürk döneminde ordu, rejim ve bizzat Atatürk'e sadık kalmıştır. Bu dönemde ordu içinde herhangi bir gizli oluşum, kaynaşma veya darbeye dair bir gelişme yaşanmadı. Fakat bu, ordunun politikadan (hemen) ayrıştığı anlamına gelmemelidir. Zira Millî Mücadele'nin kazanılmasının ardından Mustafa Kemal Atatürk ve Millî Mücadele'nin önemli figürleri arasında ayrışma ve fikir ayrılıkları oluşmaya başlamıştı. Bu ayrışma Mustafa Kemal Atatürk ve muhalifleri şeklinde somutlaştı.¹⁰⁷ Muhaliflerin önderleri Mustafa Kemal Atatürk'ün birlikte Millî Mücadele'yi yürüttükleri arkadaşlarıydı.¹⁰⁸ Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele gibi muhaliflerin asker olması orduyu bu mücadelenin doğal bir aktörü haline getiriyordu. Zira bu iktidar mücadelesinde ordu desteği aranan en önemli unsurlardandı.¹⁰⁹ Aralarındaki çatışmanın çıkış noktası Paşaların iktidara ortak olma arzusuydu.¹¹⁰

¹⁰⁷ Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Dönüşüm Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 123-124.

¹⁰⁸ Hale, a.g.e., s. 107.

¹⁰⁹ Koçak, a.g.e., s. 124-125.

¹¹⁰ Özdağ, *Ordu -Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, s. 53.

Aslında bu anlaşılabilir bir şeydi. Bu kadronun tamamı Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hep beraber yaşamışlar ve nihaî sahnede ve bu enkazdan yeni bir devletin çıkması/çıkarılması konusunda hemfikirdiler. Çünkü bu subayların hepsi ortak bir tarihsel mücadele ve arka plandan geliyor olmakla beraber, ülkenin nasıl olması gerektiğine dair -ideolojik olsun olmasın- aynı fikirde olmayan farklı değer hükümleri vardı ve dolayısıyla bu yeni devletin nasıl olması gerektiğine dair birbirinden farklı fikirlere sahiptiler. Ayrıca bazılarının kişisel hırsları nedeniyle farklı bir pozisyon almaları da anlaşılabilir bir şeydi. Geride bırakılan dönemde bu hırslar bastırılmış ve asıl mesele olan ülkenin kurtarılmasına odaklanılmıştı. Şimdi ise bu başarılmış ve bu başarıda kendilerinin de payı vardı. Kaldı ki; bu dönemde Millî Mücadele'nin önde gelen isimlerinin birçoğu eş zamanlı olarak hem mebus hem de muvazzaf subay olarak görev almaktaydı. 1924'ten önce en az on dört muvazzaf komutan parlamentodaydı.¹¹¹ En başta Mustafa Kemal Atatürk, Cumhurbaşkanlığı, Başkomutanlığı ve Mareşallığı; İsmet İnönü, Orgenerallik ve Başbakanlığı; Fevzi Çakmak ise Bakanlık ile Genelkurmay Başkanlığı görevlerini eş zamanlı yürütmekteydi. Benzer şekilde muhaliflerden Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele de hem politik hem de askerî görevlerini aynı zamanda yürütmekteydi. Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy bugünkü ordu komutanı yetkilerine sahip olan ordu müfettişliği görevini yürütmekteydiler.¹¹² Tam da bu noktada subay ve mebusluğu aynı bünyede birleştirmiş kişiler için orduda komuta yetkisine sahip olan komutanları Meclis'teki görevleri ile komutanlık¹¹³ arasında bir seçim yapmaya sevk eden bir yasa çıkartıldı.¹¹⁴ Zira Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta belirttiği gibi Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele tarafından kendisine karşı ordu içinde bir paşalar komplosu hazırlandığını düşünmekteydi.¹¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk bu düşünce ile muhaliflere karşı kendine sadık olan komutanları, rakiplerinin aksine politik

¹¹¹ Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Eylül 2012, s. 120-122; Hale, a.g.e., s. 108.

¹¹² Cemil Koçak, a.g.e., s. 124-125.

¹¹³ Kazım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa askerlikten değil ordu müfettişliklerinden istifa etmişlerdir. Zaten talep edilen de askerlikten değil komutanlıktan istifa edilmesidir. Tuncay, a.g.e., s. 120; Koçak, a.g.e., s. 125.

¹¹⁴ Özdağ, *Ordu -Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, s. 48; Hale, a.g.e. s. 111.

¹¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Editör: Şefika Aydın, Dokuz Yayıncılık, s. 530-538.

görevlerinden istifa ettirerek, ordudaki görevlerine devam etmelerini sağlayarak, ordudaki gücünü pekiştirme karşı adımını attı. Muhalif paşalar ise tam tersine siyaset alanında kalmayı seçtiler.¹¹⁶ Atatürk'ün mebusluktan istifa etme isteğine direnen Cafer Tayyar Paşa ve Cevat Paşa ise yürüttükleri komutanlıklardan azledildi.¹¹⁷ İstifa ve görevden alınmalar ile orduda Mustafa Kemal Atatürk'e karşı önemli sayılabilecek hiçbir komutan kalmadı. Böylelikle Mustafa Kemal Atatürk, Fevzi Çakmak'ın sadakatine güvenerek orduyu, Ona ve güvendiği komutanlara emanet etmişti.¹¹⁸ Bu mücadeleden orduya hâkim olarak çıkan Mustafa Kemal Atatürk, İzmir suikastı sonrası kurulan İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla her türlü muhalefeti ordunun da desteği ile sonlandırdı.¹¹⁹ Ordu, Cumhuriyet'in kurulması ve rejimin benimsenmesinde önemli rol oynayarak Kemalist reformların Cumhuriyet Halk Fırkası ile uygulayıcısı oldu.¹²⁰ 1927'den itibaren ordu politik alanda arka plana geçti.¹²¹

Halifeliğin kaldırılması sürecinde de ordunun görüşü alındı. Mustafa Kemal Atatürk bizzat kendisi bu konuda ordu komutanlarının ne düşündüğünü öğrenmek istemişti. Şubat 1924'te İzmir'de düzenlenen Harp Okulu oyunları sırasında komutanlar ile yaptığı görüşmede Atatürk, onların desteğini aramış ve aradığı bu desteği elde etmişti.¹²² Kısaca Atatürk döneminde ordu, iktidar ile iş birliği içinde oldu.¹²³ Ordu bundan sonra takip eden 20 yıl boyunca siyaseten uzak durarak geri planda kaldı.¹²⁴

¹¹⁶ Tuncay, a.g.e., s. 105, s. 119.

¹¹⁷ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs – 12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 48.

¹¹⁸ Tuncay, a.g.e., s. 105, s. 119.

¹¹⁹ Özdağ, *Ordu -Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, s. 87-88; Hale, a.g.e., s. 117; Kayalı, a.g.e., s. 52-53.

¹²⁰ Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 42.

¹²¹ Ayşe Aydın, "Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi", Hazırlayan: Selcan Koçaslan, 19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt:2 21-23 2018 / Yozgat, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara: 2019, s. 1230.

¹²² Tuncay, a.g.e., s. 89-90; Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, s. 61. Özdağ, *Ordu -Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, s. 48, s. 87; Hale, a.g.e., s. 110.

¹²³ Aydın, a.g.m., s. 1244.

¹²⁴ Hale, a.g.e., s. 117.

Kanaatimize göre aslında olması gereken de buydu. Kaldı ki ülkeyi yöneten Cumhurbaşkanı ve Başbakan ve birçok zevat asker kökenliydi ve bunlar ordudaki görevlerinden ayrılarak sivil siyaseti seçmişlerdi. Ordu üzerindeki nüfuzları devam etmekle beraber, ordu-siyaset ilişkisinin iktidarın emrindeki ordu-iktidar ilişkisi bağlamında, kadim sıfatlarının sağladığı güç ve avantajları da kullanarak ordunun iktidara bağlı olması gerektiği pozisyonu takviye ve tahkim ederek, ordunun o geleneksel arka plandan gelen iktidarı belirleyici veya kontrol edici fonksiyonunu geriletmeyi başardılar. Ayrıca belirtmek gerekir ki Millî Mücadele'nin lideri, devletin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'e karşı muhalif olmanın bir sınırı vardı ve bu sınırın aşılması teorik açıdan bile mümkün olamazdı.

Ordu-siyaset ve ordu-iktidar ilişkisi bir diğer Millî Mücadele Komutanı olan İsmet İnönü döneminde de her ne kadar ordunun eğilimi hep dikkate alınsa da aslında özü itibarıyla Atatürk döneminde olduğu şekliyle devam etmiş; müteakiben ordu Başbakanlığa bağlı bir kurum haline getirilerek şeklen de ordunun iktidarın emrinde olduğu gösterilmiş oldu.

1.2.2. İnönü Dönemi Ordu Siyaset İlişkisi

Atatürk'ün ölümü üzerine gerçekleştirilecek Cumhurbaşkanlığı seçiminde ordu yeniden hakemliğine başvurulmuş bir kurum olarak ön plana çıktı. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak bu yarışta olmadı.¹²⁵ Genelkurmay Başkanlığı'nda bu konuda yapılan toplantıda ilk önce ordu tarafsız kalma kararı aldı.¹²⁶ Fakat I. Ordu Komutanı Fahrettin Altay İnönü'yü destekliyordu. Altay ve generallerin bu desteğiyle İnönü 2'nci Cumhurbaşkanı seçildi.¹²⁷ Ordunun Cumhurbaşkanlığı seçimindeki müdahalesi ordunun Türk siyasi hayatındaki belirleyiciliğini bir kez daha gözler önüne serdi. Bu dönemde Genelkurmay Başkanı ve kurumun yapısında değişikliklere gidildi. İlk önce 1944 yılında Genelkurmay Başkanı Fevzi

¹²⁵ Hale, a.g.e., s. 122.

¹²⁶ Özdağ, *Ordu -Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, s. 118.

¹²⁷ Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. 42; Özdağ, *Ordu -Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, s. 118- 119.

Çakmak yaş haddinden emekli edildi. Ardından Genelkurmay Başkanlığı'nın özerk yapısı değiştirilerek Başbakanlığa bağlandı.¹²⁸

Ancak bu dönemde dünyada içinden geçilmekte olan dönemi Atatürk'ün döneminden radikal biçimde ayıran birtakım olayların meydana gelmesi, Türkiye'de ordu-iktidar ilişkisini etkileyen bir faktör olarak dikkate alınmak zorundadır. Çünkü 1939'un sonlarında başlayıp 1945'te sona eren II. Dünya Savaşı yıllarında, her ne kadar Türkiye o günkü siyaset ve kurmay aklının başarılı öngörüler ve politikaları sayesinde, savaş, taraf olmadan atlatılmışsa da karşı karşıya kalınacak olan şartlar, Türkiye'yi Atatürk döneminden farklı bir dünyaya taşıyacak; bu da gelecek yıllarda hem ordu içinde hem de sivil siyaset alanında belirgin ve bazen de keskin ideolojik renklerin oluşmasına sebebiyet verecektir. Özellikle 1945'ten sonra cari olan "Soğuk Savaş" dönemi şartları ve müteakiben NATO'ya girmek zarureti, hem içeride ordu-iktidar ilişkisini etkileyecek hem de Türkiye'de ordu, ittifak ülkelerinin karar merkezlerinin dikkat ettiği bir özellik kazanacaktır. Bu dönemde ordu içindeki olup bitenlere dair aşağıdaki notları vermekte yarar bulunmaktadır.

Bu dönem aynı zamanda ordu içinde gizli faaliyetlerin başladığı yıllardı. II. Dünya Savaşı yılları ile bu faaliyetler çeşitli gizli örgütler ortaya çıkardı.¹²⁹ Genç subaylar ordunun yetersiz ve kötü durumu ile savaş sürecinde yaşanan olumsuzluklardan hoşnutsuzdu. Bu kötü durumun sorumlusu olarak ise mevcut iktidar ve Çakmak'ı suçluyorlardı. O yıllarda bu motivasyon ile çeşitli gruplar faaliyete geçmeye başlamıştı. 1942-1943 yıllarında Çorlu'da bir grup subayın oluşturduğu gizli örgüt General Muzaffer Tuğsavul ile irtibata geçerek, Ondan Cumhurbaşkanı İnönü'nün devrilmesi konusunda kendilerine başkanlık yapmasını talep etti. Tuğsavul ise bu teklifi kabul etmedi. General Ahmet Ekrem Türker başkanlığında oluşan ikinci bir girişim de fiiliyata geçirilemedi. 1941-1942 yıllarında kurulup 1950'ye kadar faaliyet göstermiş bir diğer örgüt ise Seyfi Kurtbek ve ekibiydi. Bu örgüt 1943

¹²⁸ Aydın, a.g.m., s. 1231-1232.

¹²⁹ Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. 42; Özdağ, *Ordu -Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, s. 118- 119.

yılında ikiye bölündü. Kurmay Binbaşı Necip San ve Cemal Tural ayrı bir örgüt kurarak yollarını ayırdılar.¹³⁰

Dünya’da yaşanan Soğuk Savaş şartlarının ve sanki II. Dünya Savaşı’nın yegâne galibi gibi hareket eden Stalin’in Doğu ve Merkezî Avrupa ile Balkanlar’da artırdığı etki ve nüfuzdan da cesaret alarak Türkiye’den başta boğazların denetlenmesine dair üs ve diğer taleplerinin bir sonucu olarak, Batı bloğuna katılma zaruretinin hisseden İnönü ve hükümetin, çok partili hayata geçme kararı, Türkiye’de hem yeni bir dönemi başlatmış hem de sonraki yıllarda ordu-iktidar, ordu-siyaset ilişkisinin bir kere daha Türkiye’de merkezi bir konum almasını sağlamıştır. Özellikle bu dönemin ilk seçimi olan 1946 seçimlerinde yaşanan olaylar, bu seçimi, hem ordu-iktidar ilişkilerinde hem de sivil siyaset alanında sonraki yıllarda yaşanacak olan gerilim ve darbelerin tohumlarının serpiştiği bir seçim haline getirmiştir. O dönemde bu konuda yaşananlara dair bugünden bakıldığında tamamına katılmanın pek mümkün olmadığı değerlendirmeler yapılmıştır. Ancak bu değerlendirmelere katılınsın katılınmasın olan şey, Türk Ordusu’nun o dönemde çok politize olduğu ve bu politizasyonu çeşitli itirazlarla ortaya koydukları ve fakat aynı zamanda ordu mensuplarının kendileri için uygun gördükleri bir düzen istedikleri gerçeğidir. Bu ise ordunun politikaya müdahale etmek istediğinin bir göstergesi olarak okunabilir.

Çok partili hayata geçiş yıllarında ordunun tavrı, yüksek komuta kademesinin iktidara, alt rütbelilerin ise muhalefete sempati duyduğu bir hal üzerineydi.¹³¹ 1946 seçimlerinden yapılan usulsüzlük ve hileler alt rütbedeki subayların tepkisine sebep olmuştu.¹³² Ordu artık bütünüyle bir politikanın destekleyicisi olmaktan ziyade bölünmüş çeşitli eğilimleri destekleyen bir konumdaydı. Bu dönemde orduda, İttihat ve Terakki döneminde görülen, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki paşaların tasfiyesinden bu yana karşılaşılmayan dolaysız müdahale

¹³⁰ Özdağ, *Ordu -Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, s. 141-143.

¹³¹ Koçak, *a.g.e.*, s. 129.

¹³² Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İcüyüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 7; Koçak, *a.g.e.*, s. 129; Kayalı, *a.g.e.*, s. 62.

amaçlı oluşumlar gözlenmeye başlandı.¹³³ 1946 yılında Kurmay Albay Seyfi Kurtbek ve Kurmay Binbaşı Cemal Yıldırım başkanlığında bir grup kuruldu. Grubun amacı bir müdahaleden çok 1946 seçimlerinde yapılan hilelerin 1950 seçimlerinde tekrarlanmasını engellemek ve adil bir seçim yapılması hedefi ekseninde şekillenmişti. Cemal Yıldırım'ın Harp Akademisi'ne tayini ile İstanbul'da da benzer oluşumlar keşfedildi. Yıldırım, İstanbul'da kendileri gibi düşünen ve gidişattan memnun olmayan subaylarla temasa geçti.¹³⁴

İstanbul grubu geçmiş ve gelecekte örneklerine sıklıkla rastladığımız gibi hareketlerine güç katacak yüksek rütbeli bir başkan arayışına girdi. Bu düşünce ile General Fahri Belen'le irtibat kuruldu.¹³⁵ Belen'in bu talebe cevabı şu aşamada bir müdahale fikrinin doğru olmayacağı yönünde oldu. Fakat Belen tamamen kapıları kapatmamıştı. Görüşmede 1950 seçimlerinde usulsüzlük yapılması durumunda taleplerine olumlu bakabileceği izlenimi de vermişti.¹³⁶ Seçimlere az bir süre kala Demokrat Parti (DP) ile de temasa geçildi. Celal Bayar ile gerçekleştirilen görüşmede seçimlerle ilgili DP'ye güvence veriliyordu. Bu süreçte Kurtbek ve Belen DP listelerinden aday oldu.¹³⁷ Seçimler öncesi aynı zamanda çok partili hayata dair endişeleri olan askerler de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile temas kurmaktaydı. General Tınaztepe, Nihat Erim aracılığıyla İnönü'ye seçim sonuçlarının istenilen gibi olmaması durumunda müdahalede bulunulabileceği mesajını vermişti. Fakat İnönü bu teklife sıcak bakmadı.¹³⁸

Ancak burada dikkat çekmek gereken bir husus da artık bu yıllarda politize olmuş olan ordu mensuplarının, başlamış olan Soğuk Savaş dünyasındaki gelişmelerden etkilenmiş olduklarıdır. Nitekim bu etkilenmenin öncülleri 27 Mayıs Askerî Darbesi'nde İhtilal Komitesini oluşturan subaylar arasında çok açık olarak görülecek; bu ideolojik ayrışmalar 27 Mayıs'ı gerçekleştiren subayların bir

¹³³ Kayalı, *a.g.e.*, s. 61.

¹³⁴ İpekçi, Coşar, *a.g.e.*, s. 7-8; Hale, *a.g.e.*, s. 130.

¹³⁵ Kayalı, *a.g.e.*, s. 62; Hale, *a.g.e.*, s. 130; İpekçi, Coşar, *a.g.e.*, s. 9.

¹³⁶ Koçak, *a.g.e.*, 132-133; İpekçi, Coşar, *a.g.e.*, s. 9-10.

¹³⁷ İpekçi, Coşar, *a.g.e.*, s. 12; Hale, *a.g.e.*, s. 130.

¹³⁸ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945 – 1980*, Çeviren Ahmet Fethi, İstanbul 2020, s. 158; Hale, *a.g.e.*, s. 131.

kısının ordudan tasfiye edilmesiyle sonuçlanacaktır. Ayrıca ordu mensuplarının Soğuk Savaş dünyasının ideolojik akımlarından etkilenmiş olduklarının en belirgin emaresi 12 Mart Muhtırası'na giden süreçte görülecek; böyle bir ideolojik yapılanmanın ordu içinde de vuku bulduğunu 12 Mart 1971 Askerî Muhtırası öncesinde ordu içinde oluşan ideolojik cunta yapılanmaları teyit edecektir.

1.2.3. Menderes Dönemi Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi

Yukarıdaki satırlarda bahsedildiği gibi askerî müdahale ve asker içindeki oluşumlar 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden çok önceki tarihlerde başlamıştır. 1950 seçimlerini DP'nin büyük bir farkla kazanmasının ardından ordunun içinde seçim sonuçlarından rahatsız olan ve henüz etkili ve yetkili mevkilerde bulunan bazı subayların İnönü'ye müdahale yapabileceklerini iletmeleri ve bu teklifi İnönü'nün reddetmesi literatürde sıklıkla dile getirilmektedir.

1950 seçimleri sanılanın aksine adil ve eşit şartlarda gerçekleşti. Bu sebeple dört yıldır örgütlenen ordu içindeki grupların müdahalede bulunmasına gerek kalmadı.¹³⁹ Fakat ortalıkta dört general tarafından İnönü'ye seçim sonuçlarına müdahale edebileceklerinin iletildiği bir ziyaret söylentisi dolaşmaya başladı. Kurtbek ve Belen bu söylentilere karşı Bayar'a teminat verdi. Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman da ordunun seçimlere saygı duyacağını ayrıca belirtti.¹⁴⁰ DP'nin seçim zaferi sonrası yaptığı ilk işlerden birisi ordunun komuta kademesinde değişikliğe gitmek oldu. Zira ordu komutanlarının Mayıs ayı içinde Ankara'da bir araya gelmesi DP'yi tedirgin etmişti. Bir albayın ihbarına dayandırılan bu görevden almalarda Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları dahil sadakatlerinden şüphe duyulan tüm generaller görevden alındı.¹⁴¹

¹³⁹ İpekçi, Coşar, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁴⁰ İpekçi, Coşar, *a.g.e.*, s. 14; Hale, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁴¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 159.

1950 seçimlerinde ordudaki görevinden istifa ederek Ankara Milletvekili seçilen Kurtbek birinci Menderes Hükümeti'nde sırasıyla Ulaştırma ve Savunma Bakanlığı görevlerinde bulundu. Savunma Bakanlığı döneminde orduyu yeniden tasarlamak üzere üst düzey komutanların tasfiyesi dahil daha esnek bir terfi politikasını içeren reform programını hayata geçirmeye girişti. Fakat bu girişim reform karşıtları tarafından manipüle edildi. Zira reform karşıtları Kurtbek'in, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı örneğindeki gibi bu makamı iktidarı ele geçirmenin bir aracı olarak kullanacağını ileri sürüyorlardı. Başlangıçta hükümet tarafından benimsenen ve desteklenen reformlar daha sonra generallerden gelmesi olası tepkiler ve ileri sürülen iddiaların Kurtbek'e karşı güvensizlik hissiyatını oluşturması gibi nedenlerle 1953 yılında Kurtbek'in istifası ile hayata geçirilemedi.¹⁴² Kurtbek'in reform¹⁴³ önerilerinin görmezden gelinmesi genç subayları iktidardan uzaklaştırdığı gibi¹⁴⁴ istifası da DP'nin ordu ile irtibatını kopardı.¹⁴⁵

DP döneminde alt rütbeli subayların memnuniyetsizlikleri 1950'li yılların ortalarından itibaren oluşmaya başladı.¹⁴⁶ Kaynaklarda 1954 yılında Yüzbaşı Dünder Seyhan ve Orhan Kabibay'ın Tuzla Piyade Okulu'nda 1960 Darbesi'ne giden oluşumun temellerini attığı kanısı hakimdir. Yine bu kaynaklarda olayın şu şekilde geliştiği aktarılmaktadır: Orhan Kabibay ve Dünder Seyhan'ın Tuzla Piyade Okulu'nda oluşturduğu yapı Dünder Seyhan'ın Harp Akademisi'ne gitmesiyle burada ilişki kurduğu Binbaşı Faruk Güventürk önderliğinde on dört kişilik¹⁴⁷ bir örgüte dönüştü. Bu dönemde ordu içinde örgüt kurarak harekete

¹⁴² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 160-162; Hale, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁴³ Karpaz, Menderes'in ilk yıllarında, ordunun etkisinin azaltılmasına yönelik iyi gizlenmemiş bir asker karşıtlığının var olduğu yorumunda bulunur. O, Genelkurmay Başkanı dahil ordunun üst düzey komutanlarının görevden alınması ve reform girişimlerine karşı duyarsız kalınmasını bu tavrı doğrulamak için sıralar. Karpaz, *a.g.e.*, s. 237.

¹⁴⁴ Karpaz, *a.g.e.*, s. 239.

¹⁴⁵ Kayalı, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁴⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 162.

¹⁴⁷ Bahsedilen kişiler Kurmay Albay Faruk Ateşdağı, Kurmay Albay Naci Asutay, Yarbay Faruk Güventürk, Yarbay Nuri Hazer, Yarbay Necmi Bek, Yarbay Rıza Akaydın, Binbaşı Dünder Seyhan, Binbaşı Şükrü İlkin, Binbaşı Necati Ünsalan, Binbaşı Rauf Gökçe, Yüzbaşı Suphi Gürsoytrak, Yüzbaşı Orhan Erkanlı, Yüzbaşı Kemal Güner, Yüzbaşı Mükerrrem Erensü'dür. İpekçi, Coşar, *a.g.e.*, s. 21.

geçen yalnızca bu kişiler değildi. Ankara’da İstanbul’daki oluşumdan habersiz Talat Aydemir ve Sadi Koçaş öncülüğünde benzer kaygılara sahip iki farklı örgütlenme daha meydana gelmişti.¹⁴⁸ Aynı dönemde yalnızca üç kişilik örgütlenmelere bile rastlanılmaktaydı. Örgüt üyesi askerlerin rütbeleri albay ve yüzbaşı arasındaydı.¹⁴⁹ Hepsinin amacı da orduda gerekli gördükleri yenilikleri gerçekleştirmek ve ileride gerekirse bir müdahaleye hazır olmaktı.¹⁵⁰ 1957 yılında Güventürk ve Aydemir grupları birleşme kararı aldı. Birleşmede 25 kişiyi aşmama, hücre tipi örgütlenme ve Erkan Dairesi’ni ele geçirme karar ve hedefleri alındı. Birleşen örgütün liderliğine Güventürk seçildi. Ankara’daki Koçaş önderliğindeki grup ile temas kurulmuşsa da bu bir birleşme ile sonuçlanmadı.¹⁵¹

Başlangıçta örgüt üyeleri arasında girişilen hareketin bir darbeye dönüşmesi üzerine bir mutabakat yoktu. Fakat 1957 seçimlerini DP’nin kazanması ve rahatsızlıkların artmasıyla darbe düşüncesi ağırlık kazanmaya başladı.¹⁵² Zira DP’nin seçim başarısı hükümetin darbe haricinde iktidardan uzaklaştırılamayacağı düşüncesini hâkim kıldı. Diğer yandan siyasal gerginliğin yüksekliği sertlik yanlısı örgüt mensuplarını teşvik ederken iyimserlerin de tereddütlerini gideriyordu.¹⁵³

Örgüt, İnönü’nün giriştikleri bu harekete nasıl bakacağını merak ediyordu. Bunu öğrenmek adına Onunla temas kurmak istedilerse de İnönü görüşmeyi reddetti. Bu gelişmenin ardından kendilerine bir lider bulma arayışı güdüsüyle dönemin Millî Savunma Bakanı Şem’i Ergin ile ilişki kuruldu. Fakat yapılan görüşmede Ergin’den de beklenen olumlu cevap alınamadı.

Lider arayışı devam ederken beklenmedik bir şekilde “Dokuz Subay Olayı” patlak verdi. Örgüt ile ilişki kurmuş fakat komiteye dahil edilmemiş olan Binbaşı Samet

¹⁴⁸ İpekçi, Coşar, a.g.e., s. 17-28; Tanel Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 345.

¹⁴⁹ Demirel, a.g.e., s. 345.

¹⁵⁰ İpekçi, Coşar, a.g.e., s. 22; Demirel, a.g.e., s. 345-346.

¹⁵¹ İpekçi, Coşar, a.g.e., s. 29-42.

¹⁵² a.g.e., s. 43-48.

¹⁵³ Demirel, a.g.e., s. 344-345.

Kuşçu'nun yaptığı ihbar ile başlayan olaylar, aralarında Güventürk'ün de bulunduğu 9 subayın tutuklanması ile neticelendi. Yapılan yargılama ve soruşturmalarda yeterli delil bulunamaması sebebiyle tutuklular serbest bırakılırken ihbarcı Kuşçu, orduyu isyana teşvik suçlamasından 2 yıl cezaya çarptırıldı.¹⁵⁴ Yargılama sürecinde olay ordu içinde örtbas edildi.¹⁵⁵ Bu olay Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından tafsilatlı bir biçimde ele alınmak istendiyse de Başbakan Adnan Menderes olayın büyütülmemesi taraftarıydı.¹⁵⁶ Hatta Menderes olayı geçiştirmekten öte olaya bir önem atfetmiyordu.¹⁵⁷ Dokuz Subay Olayı Menderes'te artık bir darbe tehlikesinin bulunmadığı kanısının oluşmasına sebep olurken örgüt üyelerini önce sinme sonra ise toparlanma ve daha ihtiyatlı hareket etmek gibi davranışlara sürükledi.¹⁵⁸

Olaylar örgütün çalışmalarının askıya alınmasına sebep oldu. Soruşturma sonlanana kadar örgüt üyeleri teması kesip sessizliğe büründü. Fakat bu olaydan etkilenmeyen Koçaş grubu ortalık sakinleşince tekrar harekete geçmeye başladı. Öncelik lider arayışına verildi.¹⁵⁹ Zira ordu gibi disiplinin yüksek üst ilişkisinin keskin olduğu bir kurumda general düzeyinde komutanların yer almadığı bir hareketin başarı ihtimali oldukça düşük olarak görülüyordu.¹⁶⁰ Bu düşünceyle 1958 yılında Kara Kuvvetleri Komutanı Necati Tacan ile irtibata geçen örgüt, aldığı olumlu cevap ile aradığı lideri bulmuştu. Fakat Tacan'ın kalp krizi sonucu beklenmedik ölümü yeni bir arayışa sebep oldu. Örgüt bu sefer Tacan'ın yerine atanan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel ile temasa geçmeye karar verdi. 1959 yılında Gürsel ile yapılan görüşmeden sonra aranan lidere tekrardan kavuşuldu. Bundan sonraki atılacak adım Erkan Şubesi'nin ele geçirilmesi ve teşkilat üyelerinin kritik yerlere tayiniydi. Bu çerçevede Gürsel, Osman Köksal'ı Erkan Şube Müdürlüğü'ne, 35 kişilik teşkilat üyelerini ise uygun görülen yerlere

¹⁵⁴ İpekçi, Coşar, *a.g.e.*, s. 43-76.

¹⁵⁵ Demirel, *a.g.e.*, s. 346.

¹⁵⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 165.

¹⁵⁷ Demirel, *a.g.e.*, s. 290.

¹⁵⁸ Hale, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁵⁹ İpekçi, Coşar, *a.g.e.*, s. 77-78.

¹⁶⁰ Demirel, *a.g.e.*, s. 347.

tayin etti. Tüm bu adımlar atılırken önlem olarak dokuz subay olayına adı karışan Güventürk gibi eski örgüt üyeleriyle hiçbir şekilde temas kurulmuyordu.

1959 yılına gelindiğinde teşkilat daha da genişlemişti. Artık Ankara'daki muhafız alayının ele geçirilmesi planları yapılıyordu. Osman Köksal'ın bu komutanlığa atanmasıyla bu hedefe de ulaşılmıştı. Köksal bu görevi ifa ederken örgüt ile temasını güvenlik gerekçesi ile oldukça azaltmıştı.¹⁶¹ Bu sırada beklenmedik bir gelişme oldu. Gürsel'in daha önceden talep etmiş olduğu emekli olacağı tarihe kadar izne ayrılma isteği uygun görüldü. Bu durum örgütü yeniden bir lider krizine soktu. Bu arayışta ilk önce İstanbul Örfi İdare Kumandanı Orgeneral Fahri Özdilek ile görüşme yapıldı. Özdilek yapılan teklifi kabul etmediyse de örgütü ihbar etmedi. İkinci girişim Tümgeneral Cemal Madanoğlu'na yapıldı ve Madanoğlu'dan olumlu cevap alındı. Madanoğlu haricinde Tuğgeneral İrfan Baştuğ'da örgüte olumlu bakan generallerdendi. Genelkurmay Başkan Vekili Cevdet Sunay da teklifi reddetmesine rağmen örgütü ihbar etmeyen komutanlardandı.¹⁶²

Örgütün önde gelenlerinden Koçaş'ın Londra, Aydemir'in Güney Kore, Seyhan'ın ise Washington'da görev almaları ile örgütte Alparslan Türkeş, Sezai Okan ve Osman Köksal ön plana çıkmaya başladı.¹⁶³ 1959 yılının son günlerinde 1960 yılında bir seçim yapılmaz veya yapılacak seçim dürüst bir şekilde gerçekleştirilmez ise müdahalede bulunma kararı alındı. Fakat bu adım sonrası için fikir birliği yoktu. Alparslan Türkeş uzun süreli bir iktidar taraftarı iken Vehbi Ersü kısa geçici bir iktidardan sonra yönetimi sivillere teslim etmekten yanaydı. Bir diğer üçüncü fikir geçici bir Meclis kurup seçimler yapılana kadar idareyi bu Meclis'e devretmekti.¹⁶⁴

Siyasi ortam gittikçe gerginleşiyordu. Özellikle İnönü'nün seyahatleri olaysız geçmiyordu. 29 Nisan 1959'da Uşak'ta DP ve CHP'liler arasında büyük karışıklıklar çıktı. DP il başkanının CHP'lilerin geçişi esnasında kalabalığa çay

¹⁶¹ İpekçi, Coşar, *a.g.e.*, s. 78-96.

¹⁶² Demirel, *a.g.e.*, s. 349.

¹⁶³ *a.g.e.*, s. 350.

¹⁶⁴ İpekçi, Coşar, *a.g.e.*, s. 78-96.

bardağı atması ile başlayan olaylar ertesi gün de devam eden karışıklıklara sebep oldu. İnönü'nün seyahat dönüşü tren istasyonunda başına taş isabet etti. 4 Mayıs 1959 günü ise İnönü'nün arabası Topkapı civarında saldırıya uğradı. Şans eseri orada bulunan bir binbaşının müdahalesi ile saldırı etkisiz hale getirildi.¹⁶⁵

1960 yılında da gerginlikler devam etti. Yılın başında Adana'da CHP ve DP'li gruplar arasında çıkan çatışmada 3'ü ağır 10 kişi yaralandı. Bu sırada ayrıca Şahap Balcıoğlu, Selami Akpınar, Naim Tiralı ve Ahmet Emin Yalman gibi gazeteciler ardı arkasına mahkûm ediliyordu.¹⁶⁶ Mart ayında Kayseri Yeşilhisar'da Tarım Kredi Kooperatifleri üye seçimi sonrası çıkan kargaşalarda iki kişi silah ile yaralandı. Olaylar sebebiyle İnönü'den partisinin Kayseri Kongresi'ni iptal etmesi istendi. Ancak İnönü bu talebi reddederek Kayseri'ye doğru yola çıktı. Treni Himmetdede istasyonunda durduruldu. İnönü, kararlı duruşuyla dört saatlik gecikmeyle Kayseri'ye varabildi. İnönü'nün olası bir Yeşilhisar ziyareti için önlem alan hükümet, İncesu Kasabası'nda askerî araçların oluşturduğu bir barikatla yolu kesti. İnönü'nün barikata tepkisi aracından inerek barikatı aşmak oldu. Yaşanan gerginlik 8 saatin sonunda Yeşilhisar'a gidilmemesi koşuluyla yolun açılmasıyla sonlandı.¹⁶⁷

Bardağı taşıran son damla ise Tahkikat Komisyonu'nun kurulması oldu.¹⁶⁸ 18 Nisan 1960'ta "CHP'nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyetinin nelerden ibaret olduğunu tahkik, tespit ve memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, matbuat meselesi ile adlî ve idari mevzuatın ne suretle tatbik edilmekte olduğunu tetkik etmek üzere Meclis tahkikatı açılmasına" karar veriliyordu.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul 2013, s. 219-221.

¹⁶⁶ İpekçi, Coşar, a.g.e., s. 102; Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1950-1960)" *Türkiye Tarihi* 4, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınları, İstanbul 2000, s. 220-221.

¹⁶⁷ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s.304-321.

¹⁶⁸ Cüneyt Akalın, *Askerler ve Dış Güçler Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000, s. 38; Demirel, a.g.e., 373.

¹⁶⁹ T.B.M.M. Kararı. *Resmî Gazete*, Sayı: 10484, 19 Nisan 1960, s. 1178/a

Tamamı DP'li on beş kişilik komisyon, partilerin tüm etkinlikleri, (kongre, toplantı, bütün siyasal faaliyetler, yeni örgüt kurma) komisyon faaliyetleri ile ilgili bütün yayınlar ve Meclis'in tahkikat kararı ile ilgili müzakerelerin yayımını yasaklıyordu. İnönü'nün yasaklar nedeniyle yayınlanmayan *"Bu yoldan devam ederseniz ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır..."* cümlelerini kurduğu ünlü konuşması bu görüşmeler sırasında yapılmıştı.¹⁷⁰ 27 Nisan 1960'ta çıkarılan Meclis Tahkikat Encümenlerinin Salahiyetlerini Tayin Eden Kanun ile Tahkikat Komisyonu'na olağanüstü yetkiler veriliyordu. Bu yasaya karşı İnönü'nün sarf ettiği *"Biz tedbiri aldık. Bu tedbiri yürüteceğiz diyorsunuz...Gayrı meşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle demiştir... Bu tedbire teşebbüs eden baskı tertipçileri bilsinler ki, Türk Milleti Kore Milleti'nden daha az haysiyetli değildir."* ifadeleri nedeniyle İnönü, Meclis'te 12 oturuma girmeme ceza aldı.¹⁷¹ Kanunun kabul edilmesinin hemen ardından ertesi gün İstanbul Üniversitesi'nde öğrenci gösterileri başladı ve bir öğrenci öldü. Olaylar bu gösteriden bir gün sonra Ankara'da Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi'ne de sıçradı. Polis ve öğrenciler arasında şiddetli çatışmalar oldu.¹⁷² 29 Mayıs'ta Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan edildi.¹⁷³ "5 Mayıs saat 5'te Kızılay'da (555 K)" eylemi, hükümetin karşı gösterisini protesto etmek amacıyla CHP'lilerce organize edildi. Bu eylem esnasında tartaklanan Menderes bir gazetecinin arabasına binerek olay yerinden uzaklaştırılabilirdi.¹⁷⁴ Tüm bunlar yaşanırken askerî tarafta da gelişmeler olmaktaydı. Emeklilik öncesi iznini kullanan Gürsel, Millî Savunma Bakanı'na Cumhurbaşkanı ve hükümetin değişmesi gerekliliğini belirten bir mektup yazdı.¹⁷⁵ 21 Mayıs'ta ise bin kadar subay ile Ankara Harp Okulu öğrencileri Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne yürüdü.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 229-231; Akşin, *Siyasal Tarih (1950-1960)*, s. 221-222.

¹⁷¹ Akşin, *Siyasal Tarih (1950-1960)*, s. 222.

¹⁷² Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 233-234; Demirel, *a.g.e.*, s. 331-333.

¹⁷³ Hale, *a.g.e.*, s. 149.

¹⁷⁴ Demirel, *a.g.e.*, s. 334.

¹⁷⁵ Akşin, *Siyasal Tarih (1950-1960)*, s. 222-223.

¹⁷⁶ Hale, *a.g.e.*, s. 149; Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitapları, İstanbul 2004, s. 117.

Bu gelişmeler sonrası artık darbe tarihi belirleniyordu. Darbe 25 Mayıs'ı 26 Mayıs'a bağlayan gece gerçekleştirilecekti. Fakat Menderes'in Yunanistan'a yapacağı resmî ziyareti iptal edip Eskişehir'e gitme kararı darbenin bir gün ertelenmesine sebep oldu.¹⁷⁷ İstanbul ekibi yalnızca bir günlük bir ertelemeye rıza göstermiş daha fazla gecikme yaşandığı takdirse ise bağımsız harekete etme kararı almıştı.¹⁷⁸ 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece harekete geçildi. Önemli bir karşı koyuş olmadan darbe gerçekleştirildi.¹⁷⁹ Cumhurbaşkanı Bayar'ın ilk başta gösterdiği direniş¹⁸⁰ ile İstanbul grubunun şifreyi yanlış yorumlamasıyla bir saat erken harekete geçmesi haricinde bir aksilik yaşanmadı. Cumhurbaşkanı Bayar ve Genelkurmay Başkanı Erdelhun ile diğer önde gelen bürokrat ve siyasetçiler tutuklandı.¹⁸¹ Menderes ise Eskişehir'den Kütahya'ya geçerken havadan tespit edilip Hava Kuvvetleri'nden Albay Muhsin Batur tarafından göz altına alındı.¹⁸²

Darbenin sabahında Cemal Gürsel İzmir'den Ankara'ya geldi.¹⁸³ Ertesi gün üç general ve on beş sivilden oluşan bir hükümet kuruldu.¹⁸⁴ Bu hükümette Gürsel Başbakan ve Savunma Bakanı, Tuğgeneral Sıtkı Ulay Ulaştırma Bakanı, Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu ise İçişleri Bakanı olarak görev aldı.¹⁸⁵ Ardından Gürsel başkanlığında 38 kişiden oluşan Millî Birlik Komitesi (MBK) kuruldu.¹⁸⁶ Kurulun yalnızca beşi generaldi.¹⁸⁷

¹⁷⁷ Hale, a.g.e., s. 152- 153; Demirel, a.g.e., s. 371.

¹⁷⁸ Hale, a.g.e., s. 152- 153; Demirel, a.g.e., s. 371; Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 185.

¹⁷⁹ Hale, a.g.e., s. 152- 153; Demirel, a.g.e., s. 371.

¹⁸⁰ Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 199-201.

¹⁸¹ Hale, a.g.e., s. 153;

¹⁸² Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları 1985, s. 81-85.

¹⁸³ İpekçi, Coşar, a.g.e., s. 177; Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 234; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 171.

¹⁸⁴ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, *Çağdaş Türkiye 1908-1980 Türkiye Tarihi 4*, Cem Yayınları, İstanbul: 2000, s. 233; İpekçi, Coşar, a.g.e., s. 212.

¹⁸⁵ İpekçi, Coşar, a.g.e., s. 200; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 175; Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 256.

¹⁸⁶ Hale, a.g.e., s. 162; Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 270. Komite üyelerinin listesi için bakınız; Özdemir, a.g.m., s. 231.

¹⁸⁷ Hale, a.g.e., s. 163.

Ancak darbe sonrası planlanmamıştı. Zaten darbe öncesinde de kendi aralarında bir fikir birliği yoktu. Darbeciler iktidarda kalma süresi bakımından ikiye bölünmüştü. Kimileri mümkün olan en kısa sürede yönetimi sivillere bırakma yanlısı iken kimileri de daha uzun soluklu bir askerî yönetimden yanaydı. Darbe öncesi bu tartışmalar örgütün kan kaybetmemesi adına görmezden gelinmişti. Fakat şimdi bu karışıklık yeniden gün yüzüne çıktı.¹⁸⁸ Gürsel ve generallerin bulunduğu grup kısa süreli bir askerî yönetimi savunurken, albay ve daha alt rütbelilerdekiler uzun süreli askerî yönetim taraftarıydı. Bu çatışma 13 Kasım 1960'ta 14'ler olarak anılan uzun süreli askerî yönetim yanlısı alt rütbeli subayların komiteden çıkarılarak sürgüne¹⁸⁹ yollanması ile sonuçlandı.¹⁹⁰

Ordudaki tasfiyeler yalnızca MBK içinde sınırlı kalmadı. Hükümet tarafından çıkarılan 42 numaralı Kanun ile 25 yılını doldurmuş 235 general ve amiral ile 5 bine yakın subay 3 Ağustos 1960'ta emekliye ayrıldı.¹⁹¹ Bu adım MBK'nın ordudaki otoritesini güçlendirdi. Emekliye ayrılanlar arasında darbe sonrası Genelkurmay Başkanlığı'na atanan eski 3. Ordu komutanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala da vardı. Yerine Cevdet Sunay atandı.¹⁹² Tasfiye sonrası orduda general sayısı 20'ye düşmüştü.¹⁹³ Tasfiyelerden payını alan bir diğer kurum ise üniversiteler oldu. Ekim 1960'ta farklı gerekçeler ile 147 öğretim üyesi mensubu

¹⁸⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 170; Özdemir, a.g.m., s. 232.

¹⁸⁹ Türk Büyükelçiliklerine ataşe olarak görevlendirildiler. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 354. 14'lerin tasfiyesi ile silahlı kuvvetlerde sular tamamen durulmamıştı. Zira Onların tasfiyesi alt gruplardaki subayların tepkisine neden olmuştu. Bu grubun uzaklaştırılması komplocu grupların yeniden oluşmasına sebebiyet verdi. Bu tehlikeyi önlemeye yönelik üst rütbeli subaylar Silahlı Kuvvetler Birliği adlı bir üst örgüt kurdu. Silahlı Kuvvetler Birliği birlik üyesi olan Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral İrfan Tansel'in 3 Haziran 1967'de Washington'a görevlendirilmesine itiraz etti. Birliğin yayınladığı ultimatoma Gürsel tarafından dikkate alınmış ve Tansel'in Hava Kuvvetleri Komutanı olarak devam etmesinin yanı sıra diğer talepleri de kabul edilmiştir. Hale, a.g.e., s. 181-184; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 178-179.

¹⁹⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 174-175; Özdemir, a.g.m., s. 232; Hale, a.g.e., s. 172-173; Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 373-377; İpekçi, Coşar, a.g.e., s. 410-413.

¹⁹¹ İpekçi, Coşar, a.g.e., s. 263-266; Özdemir, a.g.m., s. 235; Hale, a.g.e., s. 165; Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 301-312.

¹⁹² Özdemir, a.g.m., s. 235; Hale, a.g.e., s. 165; Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 301-312.

¹⁹³ Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 307.

oldukları üniversitelerden uzaklaştırıldı.¹⁹⁴ Tepkilere sebep olan bu tasfiye 1962 yılında öğretim görevlilerinin göreve iadesi ile telafi edilecekti.¹⁹⁵

Sivil yönetime dair atılan ilk ve en önemli adım 7 Aralık 1960'ta hayata geçirilen Kurucu Meclis idi. 6 Ocak 1961'de ilk toplantısı gerçekleştiren Kurucu Meclis yasama görevinin MBK ile yürütmeye başladı.¹⁹⁶ Kurucu Meclis, MBK ve Temsilciler Meclisi olarak iki bölümden meydana geliyordu. Temsilciler Meclisi her ne kadar genel oy esaslı bir seçimle oluşturulmamış olsa da 67 ilde DP hariç tüm siyasi partiler, çeşitli meslek grupları ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri gibi çeşitli kesimleri içinde barındırıyordu. Fakat Temsilciler Meclisi'nin oluşumunda DP'nin dahil edilmemesi anayasanın yapımında toplumun bir kesiminin dışlanması anlamına gelmekte ve 1961 Anayasa'sının en çok eleştirilen yönünü oluşturmaktaydı.¹⁹⁷ Bu koşullarda çalışmaları sürdürülen anayasa 4,5 ay gibi kısa bir sürede hazırlandı. 9 Temmuz 1961 yılında halk oylamasına sunulan anayasa yüzde 60,4'lük oranla kabul edildi. Kabul oyunun düşüklüğü anayasanın kendinden çok askerî yönetime karşı duyulan memnuniyetsizliğin bir sonucu olarak yorumlandı.¹⁹⁸ Yeni anayasa ile iki meclisli yapı oluşturuluyordu. 1949 yılında Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanan Genelkurmay Başkanlığı¹⁹⁹ tekrardan 1944-1949'daki yapıya çevriliyor ve Başbakanlığa bağlanıyordu. Ayrıca Millî Güvenlik Konseyi ve Devlet Planlama Teşkilatı gibi yeni kurumlar hayatımıza giriyordu.²⁰⁰

Darbe günü göz altına alınan Menderes, kabinesi ve tüm DP'li milletvekilleri, DP'ye yakın yüksek rütbeli askerler ve hakkında yolsuzluk iddiaları bulunan siviller tutuklanarak Yüksek Adalet Divanı adlı özel mahkemece yargılandılar. 592 kişinin yargılandığı ve 11 ay süren duruşmalarda 238'i için idam cezası

¹⁹⁴ Özdemir, a.g.m., s. 235-236; Hale, a.g.e., s. 176; Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 354-360; İpekçi, Coşar, a.g.e., s. 361.

¹⁹⁵ Özdemir, a.g.m., s. 235-236; Hale, a.g.e., s. 176.

¹⁹⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 177; Hale, a.g.e., s. 179.

¹⁹⁷ Özdemir, a.g.m., s. 237-238; Hale, a.g.e., s. 179.

¹⁹⁸ Özdemir, a.g.m., s. 238-239.

¹⁹⁹ Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. 88.

²⁰⁰ Hale, a.g.e., s. 180-181.

isteniyordu. Yargılamalar neticesinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fatih Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan ve Rüştü Erdelhun'un da aralarında bulunduğu 15 kişi ölüm cezasına çarptırıldı.²⁰¹ Bu idamlardan yalnızca Adnan Menderes, Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın infazları yoğun iç ve dış muhalefete karşı gerçekleştirildi.²⁰²

1961 yaz aylarında Türkiye yeniden seçim atmosferine girdi.²⁰³ 12 Haziran 1961'de siyasi partilerin yeniden kurulmasına izin verilmesinin ardından 15 Ekim'de seçim gerçekleştirildi. Beklenilenin aksine seçimlerde CHP salt çoğunluğu elde edemedi. CHP'nin 173 milletvekili ve 36 senatör kazandığı seçimde Adalet Partisi (AP) 158 milletvekili ile 70 senatör çıkardı. Bu sonuçlarla AP Millet Meclisi'nde ikinci, Senato'da ise birinci parti oldu.²⁰⁴ Seçim sonuçları asker içindeki radikalleri tekrardan harekete geçirdi. 7 general, 4 amiral ve 27 albay, 21 Ekim Protokolü olarak adlandırılan bir darbe manifestosu yayınladı. Gelişmeler üzerine Cevdet Sunay ilk olarak kuvvet komutanları ve üst düzey komutanlarla bir araya geldi. Bu toplantının ardından Çankaya Köşkü'nde parti liderlerinin katılımıyla gerçekleştirilen ikinci toplantıdan Çankaya Protokolü olarak anılan uzlaşma çıktı. Bu protokol sonrası İnönü Başbakanlığı'nda AP ile bir koalisyon kuruldu. Gürsel ise Cumhurbaşkanı seçildi. MBK'nin feshi ile de sivil yönetime geçiş tamamlandı.²⁰⁵

Darbeciler örgütlenme safhalarının başından bu yana hareketlerinin dışarıdan bir müdahaleye uğrayabileceği endişesini taşıyorlardı. Zira 5 Mart 1959'ta ABD ile imzalanan ikili anlaşmanın ABD'ye hükümeti savunma maksatlı bir müdahale imkânı verebileceği kuşkusunu yaşıyorlardı.²⁰⁶ Aynı şekilde Sovyetlerin

²⁰¹ Özdemir, a.g.m., s. 234; Hale, a.g.e., s. 187-188. Yargılama sonrası 31 kişiye müebbet, 418 kişiye ise 6 ay ile 20 yıl arasında ceza verildi. 123 kişi davalardan beraat ederken 5 kişinin hakkında düşme cezası verildi. Özdemir, a.g.m., s. 234.

²⁰² Özdemir, a.g.m., s. 233-234; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 180; Karpat, a.g.e., s. 243.

²⁰³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 179.

²⁰⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 182; Hale, a.g.e., s. 189.

²⁰⁵ Hale, a.g.e., s. 190-191; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 183-185.

²⁰⁶ Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 202-203; İpekçi, Coşar, a.g.e., s. 182; Demirel, a.g.e., s. 205.

durumdan faydalanmaya çalışabileceği tedirginliğine sahiptiler.²⁰⁷ Bu sebeple radyodan okunan ilk bildiride “NATO ve CENTO’ya inanıyoruz ve bağlıyız. Düşüncemiz Yurtta Sulh, Cihanda Sulhtur.” ifadeleri zikredilmiştir.²⁰⁸ Fakat bu tereddütlere rağmen yeni rejim dış dünyadan yalnızca küçük birkaç olumsuz tepki aldı.²⁰⁹

ABD 27 Mayıs 1960 Darbesi’ne olumsuz yaklaşmamış, aksine destekleyici bir tutum takınmıştır.²¹⁰ ABD, bu olayı, yeni hükümetin komünizm etkisine girmemesi ile NATO ve CENTO’ya bağlı kalması bakımından değerlendirmiş, yapılacak en uygun hareketin yeni hükümete yardımcı olmak ve destek vermek olduğu düşüncesiyle bu doğrultuda bir politika gütmüştü.²¹¹ 27 Mayıs’ın ABD tarafından öngörülmesi hususuna dair farklı görüşler bulunmaktadır.²¹² Ancak bu farklı görüşlerin ortak noktası, darbe öncesi CIA tarafından bazı şüphelerin oluşmuş olmasıdır. Zira darbe olmadan önce ordunun bölündüğü yüksek rütbeli subayların hükümet yanlısı, alt rütbedekilerin ise muhalif tarafta olduğu ifade ediliyordu. Ayrıca Menderes’in ordu içinde var olan hoşnutsuzluğun derecesini kavrayamadığı raporlanmıştı.²¹³ Darbenin hemen ardından ise darbenin anti-Amerikan bir unsur taşıyıp taşımadığı sorgulandı ve böyle bir tutum taşımadığı belirtildi.²¹⁴ Darbeden bir gün sonra Gürsel ile görüşmeye giden ABD Ankara Büyükelçisi bu kanaati pekiştiren bir intiba ile görüşmeden ayrıldı.²¹⁵

Aynı şekilde darbede ABD parmağı olup olmadığı yönünde de çeşitli görüşler bulunmakla birlikte bu yönde düşünmeye sevk edecek doğrudan bir bağ ortaya

²⁰⁷ Hale, *a.g.e.*, s. 160.

²⁰⁸ Özdemir, *a.g.m.*, s. 230.

²⁰⁹ Hale, *a.g.e.*, s. 160

²¹⁰ Fahir Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”, *Bellefen* Cilt: 60 Sayı: 227, Nisan 1996, s. 217-218

²¹¹ *a.g.m.* s. 222.

²¹² Bazı yazarlar, CIA’nın şüphelerine rağmen ABD Ankara Büyükelçiliği’nin o tarihlerde bir darbe beklemediğini ileri sürmüşlerdir. Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 345; Demirel, *a.g.e.*, s. 365; Akalın, *Askerler ve Dış Güçler*, s. 183. Bu görüşlerini darbe öncesi ABD elçiliğinden konu hakkında iyimser raporların gelmesine bağlamışlardır. Akalın, *Askerler ve Dış Güçler*, s. 156.

²¹³ Armaoğlu, *a.g.m.*, s. 216

²¹⁴ Akalın, *a.g.e.*, s. 184.

²¹⁵ Akalın, *a.g.e.*, s. 186.

konulamamıştır.²¹⁶ Zira ABD Türkiye’de iktidara kim gelirse gelsin dış politikada köklü değişikliğe gidilmeyeceği kanısını taşıyordu. Bu sebeple ABD açısından yeni rejimin demokratikliği ikinci planda değerlendiriliyordu.²¹⁷ Temel çıkarlarının zedelenmeyeceğine kanaat getiren ABD, 30 Mayıs’ta yeni hükümeti tanıdığını açıkladı.²¹⁸ ABD’nin Türkiye’ye karşı politika ve bakışı 1960 öncesi ve sonrasında bir farklılık arz etmedi.²¹⁹

Darbe İngiltere için sürpriz olmadı.²²⁰ Zira İngilizler Nisan 1960’tan bu yana askerî müdahale olabileceğine dönük tahminlere sahiptiler.²²¹ İngilizler ilk başlarda darbeye verecekleri tepki konusunda tereddüde düştü. Anti-demokratik bir müdahaleye destek vermek ile kendi ülke çıkarlarının örtüştüğü askerî rejim ile ilişkileri sürdürme gerekliliği arasında ikilem yaşadılar. Bu kısa süreli ikilem, ABD ile eş zamanlı bir şekilde 30 Mayıs 1960’ta askerî rejimin tanınması ile neticelendi.²²² Zira İngiltere bir yandan askerî hükümetin dış politik duruşunun değişmemesi açıklamalarından memnun kalırken, diğer yandan devrik hükümete karşı acımasız olunmaması yönündeki görüşlerini makul bir üslup ile iletliyordu. İngiliz Hükümeti Türkiye’nin iç siyasetine müdahale ediyor görüntüsü vermekten kaçınarak darbeye bir iç mesele olarak yaklaşmaktaydı. İngiliz politika üreticileri Türkiye’deki demokratik süreçle ilgilenmekten ziyade siyasi, ekonomik ve askerî alanlardaki çıkarlarına odaklanmışlardı. Darbenin Türkiye’nin dış ilişkileri üzerindeki etkisinin küçük olması İngilizler açısından memnuniyet vericiydi.²²³ Bu durum darbeyi gerçekleştirenlerin NATO ve CENTO’ya bağlılıklarını ifade etmesiyle İngilizlerin darbe için kullanılan kelimelere de yansımış, darbe yerini devrim kelimesi kullanılır olmuştu.²²⁴ Yargılamalar sonucunda idam kararlarına

²¹⁶ Demirel, a.g.e., s. 366-367; Akalın, *Askerler ve Dış Güçler*, s. 159.

²¹⁷ Demirel, a.g.e., s. 366-367.

²¹⁸ Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 345.

²¹⁹ Armaoğlu, a.g.m., s. 226.

²²⁰ Behçet Kemal Yeşilbursa, “The Revolution’ of 27 May 1960 in Turkey: British Policy Towards” Turkey, *Middle Eastern Studies*, Vol. 41, No. 1, January 2005, s. 125

²²¹ a.g.m., s. 122.

²²² a.g.m., s. 125-126.

²²³ a.g.m., s. 127-128.

²²⁴ Tuğrul Otaç *İngiliz Belgelerine Göre 1960 Askerî Darbesi ve 1971 Askerî Muhtırası*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa 2019.

yönelik İngiliz tepkisi diğer birçok ülke gibi bu kararların ertelenmesi gerektiği şeklinde oldu.²²⁵

27 Mayıs'a Fransızlar da genel manada olumsuz bakmamışlar, yeni askerî yönetim ile hızlıca ilişki kurmuşlardı.²²⁶ Zira Avrupa'nın belli başlı ülkelerinin çoğu pozisyonlarını ABD'ye bakarak belirliyordu.²²⁷ Fransızların darbe öncesi bir müdahale öngörüsü vardı ve darbe Fransızlar için de bir sürpriz değildi. Darbenin sebebini Fransızlar iktidar partisi kaynaklı olarak gördüler.²²⁸ Darbeye Sovyetler Birliği ölçülü bir iyimserlikle yaklaşırken Avrupa devletlerinden farklı tepkiler geldi. Tereddütleri bulunan İskandinav ülkeleri Fransa'ya danıştıktan sonra askerî rejimi tanıdı.²²⁹

Yassıada yargılamaları ve verilen idam kararlarına son dakikaya kadar Batı müdahil olmaktan kaçındı. Ancak yargılamalarda sona yaklaşılırken idamları önlemek adına baskı kurulmaya çalışıldı. İdam kararlarının açıklanmasıyla infazı durdurmak adına ABD Başkanı Kennedy ile İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth'in de aralarında bulunduğu dünya liderlerden gelen mesaj ve girişimlere rağmen tüm çabalar sonuçsuz kaldı.²³⁰ Dünya basını darbe öncesi DP iktidarını oldukça eleştiriyordu. Bu tutumun doğal bir sonucu olarak dünya basını 27 Mayıs'a genel itibarıyla olumsuz bakmadı.²³¹

1.2.4. Aydemir'in Başarısız Darbe Girişimleri

27 Mayıs Darbesi'nin üzerinden çok geçmeden Türkiye, yeni bir darbe girişimine maruz kaldı. Ordu içinde ayrışmalar başka müdahalelere zemin hazırladı.²³²

²²⁵ Yeşilbursa, 'The Revolution' of 27 May 1960 in Turkey: British Policy Towards, s. 138-139.

²²⁶ İdris Yücel, "Turkey's May 27, 1960 Coup Through The French Diplomatic Reports", *Bilig*, Sayı:90, 2019, s. 54-55.

²²⁷ Akalın, *Askerler ve Dış Güçler*, s. 180.

²²⁸ Yücel, a.g.m., s. 54-55.

²²⁹ Akalın, *Asker ve Dış Güçler*, s. 172, s. 187-190.

²³⁰ a.g.e., s. 245-246.

²³¹ a.g.e., s. 172, s. 185.

²³² Kayalı, a.g.e., s. 77.

Nitekim, Talat Aydemir liderliğinde bir darbe girişiminde bulunuldu. 27 Mayıs'ta yurtdışında olduğu için MBK'da yer alamayan Kurmay Albay Talat Aydemir yurda döndüğünde Harp Okulu Komutanlığı'na atandı. Hükümete karşı müdahale planları içinde olanların tayin yoluyla uzaklaştırılması adımıyla tetiklenen 22 Şubat'taki darbe girişimi, Ankara'daki birliklerin yüzde 90'nına hâkim olunmasına rağmen başarıya ulaşamadı.²³³ Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve hükümet üyelerinin toplantıdayken Çankaya Köşkü'nün denetimini ele geçiren Fethi Gürcan'ın, Aydemir'in emri ile devlet erkanını serbest bırakması darbenin başarısızlığa uğramasında kritik bir dönüm noktası oldu. İnönü'nün kan dökülmemesi durumunda isyana karışanlara bir ceza verilmeyeceği yönündeki taahhüdü üzerine darbeciler teslim oldu.²³⁴ İnönü taahhüdünü yerine getirdi ve ordudaki görevine son verilen Aydemir herhangi bir ceza almadan emekli edildi.²³⁵

Ancak, tüm bu tedbirlere ve hükümet uygulamalarına rağmen Talat Aydemir tarafından ikinci bir darbe girişiminde daha bulunulacaktı. Bununla birlikte Aydemir'in 20-21 Mayıs 1963 yılında giriştiği ikinci darbe girişimi ilki kadar tehdit üretmedi.²³⁶ Dolayısıyla ilki gibi başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat sonucu farklı neticelendi. Aydemir bu sefer ilk girişiminin aksine tutuklanarak yargılandı. Yürütülen yargılama sonunda Talat Aydemir ve altı arkadaşı için idam cezası verilirken 63 kişi ise müebbetten üç ay hapse kadar çeşitli cezalara çarptırıldı. 38 kişinin beraat ettiği davalarda darbeye yer alan harp okulu öğrencilerinin tamamı okuldan atıldı. İdam kararları ise yalnızca Talat Aydemir ve Binbaşı Fethi Gürcan için uygulandı.²³⁷

Talat Aydemir'in birinci darbe girişimine ABD'nin yaklaşımı olayı çözmeye yönelik olmuştur. Metin Toker Şubat 1962'de Ankara'yı ziyaret eden ABD Dışişleri Bakan

²³³ Hale, a.g.e, s. 199-203.

²³⁴ Nevin Yurdsever, *Türkiye'de Askerî Darbe Girişimleri (1960-1964)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s. 137-140; Hale, a.g.e, s. 199-203.

²³⁵ Özdemir, a.g.m., s. 248.

²³⁶ Hale, a.g.e., s. 213.

²³⁷ Özdemir, a.g.m., s. 248; Hale, a.g.e, s. 213.

Yardımcısı Talbott'un olası bir askerî müdahale konusunda ağzını aradığını ifade eder. Dahası Bakan Yardımcısı'nın bu olaydan bir gece önce elçilik müsteşarının evinde Talat Aydemir ve arkadaşları ile tanıştırıldığını belirtir. Toker bu teması ABD'nin hangi ata oynaması gerektiğini anlamaya çalışmak olarak yorumlamıştır.²³⁸ Cüneyt Akalın ise Metin Toker'in yorumuna katılmayarak olayları 27 Mayıs'ı önceden okuyamayan ABD'nin aynı hataya düşmemek için bir çaba içinde olduğu yorumunda bulunur. ABD elçisi ile 29 Ocak 1962'de bir görüşme gerçekleştiren Dışişleri Bakanı Sarper da ABD'nin Talat Aydemir'in girişimine sempati duyulduğuna dair söylentilerin var olduğunu aktararak konu hakkında ABD'nin tavrını öğrenmeye çalışır. ABD ise bu soruya hükümete destekleri konusunda tavırlarının çok net olduğunu belirten bir güvence ile cevap vermiştir.²³⁹

1.2.5. 12 Mart Muhtırası

1960 Darbesi'nin ardından iki meclisli bir yönetim sistemine geçen, temel hak ve özgürlükler konusunda Batı standartlarına benzer düzenlemeler yapan, üniversitelere yönetsel özerklik getiren yeni yapılanmalara giden Türkiye, tüm bu toplumsal ve siyasi hayatı genişletici düzenlemelere rağmen, 1971 Askerî Muhtırası'na giden süreçte özellikle üniversitelerde, Soğuk Savaş'ın Türkiye'ye yansımaları olarak okunması gereken sonuçlara neden olacak; Türkiye gençliği arasında artan Amerika ve NATO karşıtı eğilimler, Türkiye Sol Hareketi içinde, "Sovyetçi" ve "Çinci" olarak tanımlanacak olan iki büyük Marksist-Leninist ideolojik siyasal yapıları doğuracaktır. Silahlı eylemi devrime giden yolda gerekli gören bu yapıların hem üniversitelerde hem de içinde yabancı misyonların da bulunduğu kişilere yönelik eylemleri 12 Mart Muhtırası'na Türkiye'yi götüren en önemli sebep olmuştur. Ayrıca belirtmek gerekir ki, 12 Mart Muhtırası'ndan önce ordu içinde sol bir cuntanın oluştuğu ve bu cuntanın 9 Mart'ta darbe yapacağı, bu

²³⁸ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, Bilgi Yayınevi, 1992 Ankara, s. 69-70; Akalın, *Askerler ve Dış Güçler*, s. 270-271.

²³⁹ Akalın, *Askerler ve Dış Güçler*, s. 270-271.

nedenle 12 Mart Muhtırası'nı bu cuntaya karşı yapılan bir hareket olduğu daha sonra ortaya çıkmıştır. Bu süreci şöyle özetlemek mümkündür.

60'ların başında olduğu gibi 70'lerde bir darbe ile başladı. Darbe beklentisi özellikle 1967'den sonra güçlenmişti.²⁴⁰ 30 Ağustos 1970'te Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na Orgeneral Faruk Gürler'in atanması 12 Mart için bir dönüm noktası teşkil etti. Bu atama müdahale isteği ve beklentisi olanlar açısından olumlu karşılandı. Zira Gürler, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç'ın aksine müdahale taraftarları bakımında daha tercih edilebilen bir komutandı. Artan şiddet olayları, ekonomik ve sosyal huzursuzluklar 1970 sonbaharında iyiden iyiye askerî müdahalenin tüm koşullarını hazırlıyor gibiydi. Subaylar bir yandan toplantılar gerçekleştirirken bir kesimde orduyu müdahaleye teşvik ediyordu.²⁴¹ 1970'in son aylarında yaşanan Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur'un Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a devlet hiyerarşisini göz ardı ederek sunduğu mektup darbenin yaklaştığının bir diğer göstergesi olarak not edildi.²⁴² 1971 yılı da çalkantılarla geçecekti. Demirel nepotizm ve yolsuzluk iddiaları ile boğuşuyordu. Öğrenci olayları ciddi boyutlara ulaşmıştı.²⁴³

Yaklaşmakta olan darbe için birden fazla cunta faaliyet halindeydi. Madanoğlu Cuntası olarak adlandırılan Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun önderlik ettiği oluşum, bünyesinde sivil unsurlarda barındırıyordu. Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk ve İlhami Soysal gibi siviller bu yapının içinde yer alıyordu. Bu grup yapılacak bir hareketin sivil asker iş birliğinde başarılı olabileceğine inanıyordu. Avcıoğlu'nun "Türkiye'nin Düzeni" isimli kitabı dönemin sivil ve askerleri arasında oldukça popüler olmuştu.²⁴⁴ Madanoğlu grubunun Gürler-Batur cuntası ile teması

²⁴⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1950'den Günümüze*, İmge Kitapevi, Ankara 2019, s. 191.

²⁴¹ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, İmge Kitapevi, Ankara 2008, s. 178-180.

²⁴² Gökhan Atılğan, "12 Mart: Kapanan ve Açılan Yollar", Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, Editörler: Tanıl Bora, Aybars Yanık, *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, İletişim Yayınları İstanbul 2020, s. 66-67.

²⁴³ Behçet Kemal Yeşilbursa, "İngiliz Belgelerine Göre Türkiye'de 1960, 1971 ve 1980 Askerî Müdahaleleri", *Vakanüvis*, Yıl:4, Sayı:1 2019, s. 395

²⁴⁴ Ertuğrul Alatlı, *Belgeleriyle 9 Mart 1971 Antiparlamentarist-Baasçı Darbe Girişimi*, Alga Yayınları, 2002 İstanbul, s. 184.

bulunuyordu.²⁴⁵ Bu grup MİT mensubu Mahir Kaynak tarafından deşifre edilerek etkisizleştirildi.²⁴⁶ Kara Kuvvetleri Plan ve Prensipler Daire Başkanı Celil Gürkan, Amiral Vedii Bilget, Hava Kuvvetleri Genel Sekreteri Ömer Çokgör, Deniz Kuvvetlerinden Binbaşı Erol Bilbik, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler ile 14'lerden İrfan Solmazer, Orhan Kabibay gibi yüksek rütbelilerden oluşan asker ağırlık grup ikinci cuntayı oluşturuyordu. Bir diğer grup ise genç subaylar ve öğrencilerden oluşuyordu. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu ise bu tür grup ve yapıların içinde yer almamıştı.²⁴⁷ Ordu içindeki parçalı bu yapı belki de yönetimi tamamen ele alan bir müdahalenin yapılamamasının sebebiydi.²⁴⁸

1971 Mart'ı başlarında şiddetin artması, banka soygunları, 4 Mart tarihinde dört Amerikalı askerin kaçırılması, ODTÜ'deki çatışma gibi olaylar Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın 7 Mart'ta bütün ordu komutanlarını bir araya getiren bir çağrı yapmasına sebep oldu. Tağmaç'ın bu hareketi müdahale yapmayı planlayan grupları tedirgin etti.²⁴⁹ 9 Mart günü Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nda bir araya gelen cunta üyeleri, Gürler'in çekimser kalması ile 9 Mart girişiminin eyleme dönüşmesini engelledi. Bu toplantı sonrası hareketin yönü değişerek, emir komuta hiyerarşisi içinde bir müdahaleye dönüştü. 10 Mart'ta 26 generalin katılımı ile gerçekleştirilen genişletilmiş komutanlar toplantısında müdahale kararı alındı.²⁵⁰ 11 Mart'ta Genelkurmay'da yapılan generaller zirvesinde ise müdahalenin yöntemi belirlenmiş hükümet ve parlamentoya bir uyarı mektubu verilmesi kararlaştırılmıştı. Bir müddet tereddüt yaşayan Tağmaç'ın da imzalaması ile 3 maddeden oluşan muhtıra 12 Mart tarihinde ilan edildi.²⁵¹ Muhtıranın içeriği, neden böyle bir muhtıraya gerek duyulduğu, yapılması

²⁴⁵ Alatlı, a.g.e., s. 190.

²⁴⁶ Gökhan Atılğan, a.g.m., s. 66-67; Hale, a.g.e., s. 232.

²⁴⁷ Alatlı, a.g.e., 271-272.

²⁴⁸ İsmet Akça, "Yetmişli Yıllarda Hegemonya Krizi, Ordu ve Militarizm", Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, Editörler: Tanıl Bora, Aybars Yanık, *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, İletişim Yayınları İstanbul: 2020, s. 106.

²⁴⁹ Birand, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, s. 198-201.

²⁵⁰ Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, s. 203-210.

²⁵¹ a.g.e., s. 210-212.

gerekenler ve gerekenler yapılmaz ise neler olacağını bildiren üç maddeden oluşuyordu. Muhtıranın ilanından sonra dönemin Başbakanı Demirel muhtıranın anayasa ve hukuk devleti ile bağdaşmadığını dile getirerek istifa etti.²⁵² Muhtıra sonrası yapılan ilk iş beş general, bir amiral ve otuz beş albayın emekli edilmesi oldu.²⁵³ Bu tasfiye, 12 Mart'ın önleyici bir darbe olduğu ve aşağıdan gelen bir hareketin önüne geçme niyeti taşıdığı yönündeki görüşleri güçlendirmekteydi.²⁵⁴

Demirel'in istifasının ardından CHP'den istifa ettirilen Kocaeli Milletvekili Nihat Erim hükümeti kurmakla görevlendirildi. 25 kişiden oluşan kabinenin 11 üyesi parlamento içinden diğerleri ise teknokratlardan oluşuyordu. 7 Nisan'da güvenoyu alan hükümet çalkantılı bir süreç geçirdi. Demirel ile Başbakan Erim arasındaki anlaşmazlıklar AP'li bakanların hükümetten çekilmesi ile sonuçlandı. Fakat Erim'in istifası Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmedi.²⁵⁵ Yaşananlar İngilizler tarafından bir dereceye kadar bir rahatlama sağlanmış olarak görülmekle beraber krizin tamamen atlatılmadığı şeklinde yorumladı.²⁵⁶ İngilizlerin öngördüğü gibi Erim daha sonra kabinesindeki 11 bakanın istifası sonrası ikinci kez istifa etti. Hükümeti kurma görevi tekrar verilen Erim'in ikinci hükümeti ise yalnızca dört ay görevde kalabildi. Erim'in ardından Ferit Melen ve Naim Talu Hükümetleri kuruldu.²⁵⁷ Yaklaşık 2 buçuk yıl süren 12 Mart döneminde 4 asker destekli hükümet görev yaptı.²⁵⁸ Bu süre zarfında sola yönelik operasyonlar gerçekleştirildi.²⁵⁹ 26 Nisan 1971 tarihinde 11 ilde²⁶⁰ sıkıyönetim ilan edildi.²⁶¹ 12 Mart döneminde grevler yasaklandı. Basın özgürlüğüne kısıtlama

²⁵² Atılğan, a.g.m., s. 67-68.

²⁵³ Çavdar, a.g.e., s. 198; Atılğan, a.g.m., s. 67-69.

²⁵⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 213.

²⁵⁵ Atılğan, a.g.m., s. 67-69.

²⁵⁶ İngilizler ilk istifanın İngiltere Kraliçesi'nin Türkiye ziyareti nedeniyle ertelendiğini ileri sürmüşler ve bu durum istifanın "buzdolabında bekletildiği" şeklinde ifade edilmiştir. Yasin Coşkun, "12 Mart 1971 Muhtırasının İngiliz Arşiv Belgelerindeki Yansıması", *Tarih Okulu Dergisi*, Aralık 2016 Yılı:9 Sayı XXVIII, s. 306.

²⁵⁷ Atılğan, a.g.m., s. 67-69.

²⁵⁸ FCO 160/161/23 *The Turkish Armed Forces*, H. Phillips, 11 April 1974, s. 1; Atılğan, a.g.m., s. 67-69.

²⁵⁹ Akça, a.g.m., s. 107.

²⁶⁰ Sıkıyönetim ilan edilen iller İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt'tir.

²⁶¹ M. Zafer Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 3.

getirildi. Gazetelere kapatma cezaları verildi. Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Millî Nizam Partisi (MNP) gibi siyasi partiler kapatıldı.²⁶² Ayrıca temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, gözaltı sürelerinin uzatılması, Devlet Güvenlik Mahkemesi ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'nin kurulması, üniversite ve TRT'nin özerkliğinin kaldırılması ile birlikte MGK'nın askerî tarafını güçlendiren önemli anayasal değişiklikler gerçekleştirildi.²⁶³ 12 Mart'ın asker destekli hükümetler dönemini İngiltere Ankara Büyükelçisi Horace Phillips,²⁶⁴ silahlı kuvvetlere bağımlı "*partiler üstü renksiz hükümetler*" ifadesiyle tanımlıyordu.²⁶⁵

1971 müdahalesinin, "Ordu+CHP=iktidar, güç" denklemiyle özetlenen, askerler ile CHP arasındaki görüş özdeşliği varsayımına da önemli ölçüde darbe vurduğu söylenmiştir. Ayrıca, 12 Mart Muhtırası döneminde kullanılan yöntemlerin ordunun saygınlığını azalttığı ve ulusal saygının ancak 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası geri kazanıldığı ifade edilmiştir.²⁶⁶

Bu renksiz askerî yönetimin sivil yönetime geçişini hızlandıran önemli olayların başında 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimleri gelmekteydi. Görev süresi sona eren Cevdet Sunay'ın yerine seçilecek olan Cumhurbaşkanı için yapılacak seçim, Hikmet Özdemir ifadeleriyle 12 Mart'çıların yenilgisi ve ordunun kışlaya dönüşünü simgeler. 1972 Ağustos'unda görev süresi dolmasıyla emekliye sevk edilen Orgeneral Memduh Tağmaç'ın yerine atanan Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler'in Genelkurmay Başkanlığı'na atanması 1973 ilkbaharındaki Cumhurbaşkanlığı seçiminde Onu en kuvvetli aday haline

²⁶² Akça, a.g.m., s. 107.

²⁶³ Akça, a.g.m., s. 107-108; Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961-1982*, 12 Levha Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 44-49.

²⁶⁴ İngiltere Dışişleri'nin en alt kademelerinden büyükelçilik seviyesine kadar yükselen bir kariyere sahip olan Sir Horace Phillips, Endonezya, Tanzanya ve Türkiye'de büyükelçilik görevlerinde bulunmuştur. Yahudi kökeni sebebiyle Suudi Arabistan'a büyükelçi olarak atanması Suudiler tarafından onaylanmamıştır. 1973 ile 1977 yılları arasında, Kıbrıs Barış Harekâtı'nı da kapsayan dönemde, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliği görevini yürüten Phillips, Türkçe bilmektedir. Ayrıca, iki Türk üniversitesinde uzun süre uluslararası ilişkiler dersleri veren Phillips'in, İhsan Doğramacı'nın biyografisini kaleme aldığı bir kitabı bulunmaktadır. Emekliliğinde ise uzun yıllar boyunca Anglo-Turkish Society'nin Başkan Yardımcılığı görevini yürütmüştür. Sir Horace Phillips; Obituary." *Times*, 20 Apr. 2004, s. 26.

²⁶⁵ FCO 160/161/18 *Whither Turkey? (1) Internal*, H. Phillips, 19 April 1974, s. 2.

²⁶⁶ FCO 160/206/21 *Turkey: Armed Forces and Politics*, P. H. Laurence, 14 July 1980, s. 4.

getirdi.²⁶⁷ Zira 1960'tan bu yana Cumhurbaşkanları generallerce belirlenen asker kökenli kişiler arasından seçilir olmuştur. Bu sebeple Gürler'in seçimi bir formalite olarak görülüyordu.²⁶⁸ Gürler, adaylık için Genelkurmay Başkanlığı'ndan emekliye ayrılmasının hemen ardından Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Senato'ya girdi. Fakat siyasetçiler Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmesi konusunda asker ile aynı fikirde değillerdi.²⁶⁹ Demirel, Genelkurmay Başkanları'nın otomatik olarak Cumhurbaşkanı seçilmesi yaklaşımına karşı duruyor, bunun bir gelenek haline geleceği endişesini taşıyordu. Ecevit, 12 Mart Muhtırası karşıtıydı ve O da Demirel gibi Gürler'in adaylığına karşı çıkıyordu. 13 Mart'ta gerçekleşen seçimlerde Gürler'in rakipleri DP Lideri Ferruh Bozbeyli ile Senato Başkanı Tekin Arıburun'du. Fakat seçimlerde bu adaylardan hiçbiri yeterli oya ulaşamadı. Krize dönüşen seçim asker ve siyasetçilerin yine eski bir asker olan Fahri Korutürk²⁷⁰ üzerinde uzlaşmasıyla son buldu. Bu uzlaşma Korutürk'ü, 6 Nisan 1973 tarihinde Türkiye'nin 6'ncı Cumhurbaşkanı yaptı.²⁷¹

Cumhurbaşkanlığı seçimi İngilizler tarafından siyasetçilerin askerlere meydan okuması olarak yorumlandı. Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmemesi Türk siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak tanımlanmış ve Gürler'in gülünç duruma düşürüldüğü ifade edilmiştir.²⁷² İngiliz tarihçi William Hale'e göre bu seçim ve yaşanan kriz ileride ordunun hükümetlere yönelik uyarılarının tam manasıyla

²⁶⁷ Özdemir, a.g.m., s. 267.

²⁶⁸ Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana Celal Bayar hariç diğer tüm Cumhurbaşkanları asker kökenlidir. Bu sebeple askerler Cumhurbaşkanlığı'nı kendi tekellerinde görmüşler ve sivil siyasi sistemde Cumhurbaşkanlığı'nı ordunun temsilcisi görme eğilimde olmuşlardır. Hale, a.g.e., s. 251-252.

²⁶⁹ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 169.

²⁷⁰ İngiliz belgelerinde Cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda parlamentoda yaşanan uzun süreli çıkmazın ardından tüm büyük partilerin oyları ve ordunun desteğiyle Cumhurbaşkanı'nın seçildiği belirtilmiştir. Korutürk'ün Cumhurbaşkanı olarak saygı gördüğü ve titizlikle tarafsız bir yol izlediği ifade edilmiştir. Onun için biraz sade, ama hoş ve işbirlikçi tanımlaması yapılmıştır. Almanca ve İtalyanca konuştuğu İngilizceyi ise anladığı not edilmiştir. FCO 9/3052 *Turkey – Leading Personalities*, *Leading Personalities in Turkey 1980*, Fahri Korutürk, s. 43; FCO 9/3313 *LPR*, *Leading Personalities in Turkey 1981*, Fahri Korutürk, s. 43; FCO 9/4276 *Leading Personalities in Turkey*, *Leading Personalities in Turkey 1983*, Fahri Korutürk, s. 42.

²⁷¹ Hale, a.g.e., s. 251-260.

²⁷² FCO 160/151/16 *Changing Role of the Turkish Armed Forces*, H. Phillips, 7 May 1973, s. 2.

dikkate alınmamasına sebebiyet verdi.²⁷³ Yapılan okumalarda benzer bir hissiyata kapılmamak elde değildir. ²⁷⁴

Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesiyle sivil askerlere karşı bir zafer kazanmış ve böylelikle 12 Mart dönemi de etkisini yitirmiş oldu. 12 Mart Muhtırası'nda imzası bulunan Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un Ağustos 1973'te emekliye ayrılmasıyla ülkenin sivilleşme süreci hızlandı.²⁷⁵ Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından Başbakan Ferit Melen istifa etti.²⁷⁶ AP/CHP ortak koalisyonu denemesinden sonuç alınamaması üzerine Cumhurbaşkanı Korutürk hükümet kurma görevini kontenjan senatörü Naim Talu'ya verdi. Talu hükümeti ise daha çok ülkeyi 1973 genel seçimlerine taşıyan bir seçim hükümeti hüviyetindeydi.²⁷⁷ İngilizler, Gürler'in yenilgisi ve 1973 yılı genel seçimlerinin hemen öncesinde nihai olarak kaldırılan sıkıyönetimin ardından silahlı kuvvetlerin 'bir lütufla' kışlarına çekildiği yorumu yapıyordu.²⁷⁸

14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimlerden sürpriz bir sonuç çıktı. Seçimlerde CHP yüzde 33,3 oy oranı ile seçimin en çok oy alan partisi oldu. Seçimin favorisi AP'nin oylarında yaklaşık yüzde 17'lik bir düşüş yaşandı.²⁷⁹ CHP'nin seçim zaferine rağmen seçim sonuçlarına göre hiçbir parti tek başına

²⁷³ Hale, *a.g.e.*, s. 251-260.

²⁷⁴ İngilizlerin de gözlemleyip aktardığı gibi; özellikle 12 Mart döneminin kapanması ve dönemin Genelkurmay Başkanı Semih Sancar ile özdeşleştirilen Silahlı Kuvvetlerin kışlarına çekildiği ve siyasete eskisi kadar müdahil olmaya istekli olmama temayülü gösterdikleri; daha önce edinilen tecrübelerden birisi olan, 1973 yılı Cumhurbaşkanlığı seçiminde silahlı kuvvetlerin üst kademesindeki bölünme ve bir asker olan Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilememesi gibi gelişmelere bağlı olarak siyasi öznelerde ilerleyen yıllarda ve özellikle 1980 Darbesi'ne kadar, siyasilere ordu tarafından yapılan uyarıları yeterince ciddiye almama gibi bir refleks kazandırdığı kanaatinde olduğumuzu burada belirtmek istiyoruz. Nitekim, ilerleyen dönemde silahlı kuvvetlerin üst düzey komutanlarının atamasında Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı arasında yaşanan krizler, uyarı mektubunun kimse tarafından üstüne alınmayarak ortada kalması gibi tavırlar, siyasetçilerin özgüvenlerinin arttığı ve buna bağlı olarak takındıkları "uzlaşmaz tavırların" altında bu inancın yattığı kanaatini kuvvetlendirmektedir.

²⁷⁵ Hale, *a.g.e.*, s. 256.

²⁷⁶ İstifanın sebebinin Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Gürler'i desteklemesinden kaynaklandığı ileri sürülüyor.

²⁷⁷ Şerif Demir, *Türkiye'de Askerî Darbeler ve Vesayet (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül)* TİAV, s. 221.

²⁷⁸ FCO 160/161/23 *The Turkish Armed Forces*, H. Phillips, 11 April 1974, s. 1.

²⁷⁹ *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları Ankara 2008, s. 28.

iktidar olacak kadar oy alamadı.²⁸⁰ 1973 genel seçimi İngilizlerce temiz (adil) bir seçim ve gerçek parlamenter demokrasiye geri dönüş şeklinde yorumlandı. Seçimin ülke çapında büyük bir değişim arzusu ortaya çıkardığı ifade edildi. Aynı zamanda bu seçim İngilizlerin tabiri ile 12 Mart'ın renksiz dönemini resmen sonlandırdı.²⁸¹

12 Mart Muhtırası'nın ardından tekrar dönülen sivil siyaset dönemini ve bu dönemde yaşanan ve fakat Türkiye'yi 12 Eylül Askerî Darbesi'ne götürecek olan dinamiklerin kökenlerini esasen bu yıllarda aramak gerekmektedir. Bu yıllarda yaşananların nasıl 12 Eylül Askerî Darbesi'ne giden dinamiklerin kökenlerini oluşturduğu ve sürecin kendisi ikinci bölümde ele alınmıştır.

²⁸⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 337.

²⁸¹ FCO 160/161/18 *Whither Turkey? (1) Internal*, H. Phillips, 19 April 1974, s. 2.

2. BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİNE GİDEN SÜREÇTE YAŞANANLAR (1973-1978) VE İNGİLİZ BAKIŞ AÇISI

1973 seçimleri 12 Mart'ı sonlandırmış, artık asker kışlasına çekilmiştir. Ancak seçimlerin ardından 12 Eylül Darbesi'ne kadar geçen sürede Türkiye yedi farklı koalisyon hükümeti tarafından yönetilecektir.²⁸² Bahsedilen dönem krizlerin eksik olmadığı bir aralık olmuş ve İngiliz diplomatlar bu dönemde yaşanan her krizde neredeyse bir askerî müdahale iddiası tartışması yapmıştır.

2.1. SİYASİ – ASKERİ GELİŞMELER VE İNGİLİZ BAKIŞI

1971 Askerî Muhtırası'nın ardından gelişen ve yaklaşık on yıl sonra bu defa tam bir askerî darbe olan 12 Eylül Askerî Darbesi'ne kadar geçen süreçte Türkiye'de yaşanmış olan siyasî olay ve gelişmelere NATO'nun ve ayrıca hâlâ siyasî ve tarihsel genlerinde küresel bir imparatorluk hayali yaşatan İngiltere'nin lakayt kalması beklenemezdi. Nitekim öyle de olmuş ve İngiltere Türkiye'de her alanda yaşanan süreçleri ve gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bilindiği üzere 12 Mart 1971 Muhtırası'nın ardından Türkiye 1973 yılında seçimlere giderek yeniden normal siyasî düzene dönmüştür. Bu dönem 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'yle bir kere daha kesintiye uğrayacaktır. Bu başlık altında bu döneme dair İngiliz Devleti'nin bakış ve değerlendirmeleri ele alınacaktır.

2.1.1. CHP/MSP Koalisyonu

1973 seçimleri tek başına bir iktidar çıkaramamıştır.²⁸³ Dolayısıyla koalisyon görüşmeleri başlamış, partilerin üç ayı geçkin bir süre devam ettiği pazarlıklar 26

²⁸² Baskın Oran, "1960-1980 Görelî Özerklik", ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* C. 1 1919-1980, İletişim Yayınları, 17 Baskı İstanbul 2012, s. 656.

²⁸³ Hale, *a.g.e.*, s. 262.

Ocak 1974'te CHP/MSP koalisyonu ile sonuçlanmıştır.²⁸⁴ Bu hükümet için İngilizler, '*olanaksız koalisyon*' tanımlamasında bulunmuştur.²⁸⁵ Koalisyon partileri arasındaki (CHP/MSP) uyumsuzluğa dikkat çekilmesine rağmen tamamen umutsuz da olmamışlardır. Uyumsuzluğu halktan ziyade basın ve siyasetçilerin ön plana çıkardığı, kitlelerin daha iyimser ve umutlu görüldüğü belirtilirken aynı zamanda kendileri de bu umudu taşımışlardır. Nitekim hükümetin geleceği konusunda bir garanti verilemese bile ümitsiz olacak bir durumun bulunmadığı kaydedilerek, hükümet için "*Eğer olgunlaşabilirse, gelişebilir.*" yorumu yapılmıştır.

Ancak, İngiliz diplomatların sıkıyönetimin kaldırılması konusunda tereddütleri vardı. Yeni hükümetle birlikte sıkıyönetimin kaldırılmasının bazı tehlikeleri beraberinde getireceğini düşünüyorlardı. Bu tehlikeler parlamento içinde kontrol edilebilir bulunurken, sokakta ise kontrolün zorlaşacağı dile getirilmiştir. Üniversitelerde sağ ve solcu öğrenciler arasında çatışmaların yaşandığı, her iki grubunda çatışmaların çıkış noktası olarak karşılıklı birbirlerini suçladığı belirtilmiştir. Her iki tarafın da haklı olduğu durumların bulunduğu, açık sözlü ve taraflı basın tarafından körüklenen ifade özgürlüğünün hızla şiddete dönüşebileceği belirtilerek, Başbakan Ecevit'in, mevcut çatışmaların 1971 Mart'ında silahlı kuvvetlerin müdahalesine yol açan duruma benzer bir şekilde sonuçlanabileceği uyarısı aktarılmıştır. Bununla birlikte, hükümeti devirmeyi umanların var olabileceği ihtimali göz ardı edilmeden, mevcut huzursuzlukların bu aşamada bir askerî müdahaleyle sonuçlanacak kadar ileri gitmeyeceği görüşü hâkim olmuştur. Türk halkının genel manada, gerçek bir parlamenter demokrasi ve ifade özgürlüğüne kavuştuktan sonra bunları kolay kolay terk etmeyeceği, askerî diktatörlüğün eşiğindeki askerî yönetime geri dönme arzusunda olmadığı değerlendirilmiştir.²⁸⁶

²⁸⁴ Fevzi Çakmak, "Türk Demokrasi Tarihi İçinde 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi", Editörler: Cevdet Kırpık, Can Deveci Tekin Aycan Taşçı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Darbeler*, TTK Yayınları, Ankara 2022, s. 459.

²⁸⁵ FCO 160/161/18 *Whither Turkey? (1) Internal*, H. Phillips, 19 April 1974, s. 2.

²⁸⁶ FCO 160/161/18 *Whither Turkey? (1) Internal*, H. Phillips, 19 April 1974, s. 4-5.

CHP/MSP koalisyonuna silahlı kuvvetlerin bakışı üzerine de fikir yürüten İngilizler, seçimin ardından üç ay boyunca siyasetçilerin avantaj elde etmek için manevralar yaptığı değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak ülkenin geçici bir hükümet altında yönetilmesinin ise Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'ın²⁸⁷ anlayışına doğrudan bir meydan okuma olduğu yorumu yapılmıştır. Bir yandan silahlı kuvvetlerin bu dönemde oynadığı rolün belirsizliği ifade edilirken diğer yandan ordunun muhtemelen perde arkasında kendisi için kabul edilebilir bir hükümet kurulması için baskı yapmış olabileceği tahmini paylaşılmıştır. Silahlı kuvvetlerin hem CHP hem de Millî Selamet Partisi'nin (MSP) parti içi unsurlarının Atatürk ilkelerine bağlılık derecesi konusunda şüphelerinin bulunduğu belirtildikten sonra yine de bu şüphelere rağmen koalisyonun kurulmasına rıza gösterdikleri söylenmiştir.

Silahlı kuvvetlerin, bir bütün olarak hükümet uygulamalarından endişe etmeye devam edeceğinden şüphe duyulmadığı ve yeni Başbakan Bülent Ecevit'in aşırılık tehlikesi konusunda kesin olarak uyarıldığı ifade edilmiştir. Ordunun, beklenen af ile MSP'nin yönelebileceği İslami rövanşizm belirtilerini pek hoş karşılamayacağı belirtilmiştir. Ancak nihai olarak şiddet yeniden canlanmadıkça veya MSP'nin anayasanın laik yapısıyla oynamaya yönelik kararlı bir çabası

²⁸⁷ Türk Silahlı Kuvvetlerinin 16'ncı Genelkurmay Başkanı. 1911 yılı Erzurum doğumludur. 1932 yılında Kara Harp Okulu, 1934 yılında Topçu Okulu'nu bitirmiştir. 1942 yılında Harp Akademisi'nden kurmay subay olarak mezun olmuştur. 1960 yılında Tuğgeneralliğe, 1963 yılında Tümgeneralliğe, 1969 yılında Orgeneralliğe terfi etmiştir. Orgeneral rütbesinde Jandarma Genel Komutanlığı, 2'nci Ordu Komutanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevlerini yürütülen Sancar, 6 Mart 1973 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı görevine atanmıştır. Sancar, 7 Mart 1978 tarihinde emekli olmuştur. "Semih Sancar" Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı web sitesi <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=SemihSancar> (Erişim tarihi: 29 Ekim 2024) İngiliz raporlarında Sancar hakkında "Protokol konusunda çok titizdir ve işlerin kitabına göre yapılmasını sever. Ordunun siyasete müdahalesine karşı olduğu açıkça kayıtlara geçmiştir. Kişisel olarak bazen neşeli ve rahat, bazen de soğukkanlı ve asık suratlı görünür. Demirel ve AP'ye meyillidir. İyi derecede Fransızca konuşur." bilgileri yer almıştır. Raporlarda ayrıca Sancar'ın eşine dair şu ilginç bilgilere rastlanılmıştır; "Emekli bir generalin kızı olan eşi eğitilmiş ama zorlu bir kişilik, sosyal ortamlarda sık sık kocasına eşlik ediyor ama büyük ölçüde arka planda kalıyor. Bir keresinde Erbakan'ı ve temsil ettiği her şeyi sevmediğini ifade etmek için el çantasıyla ona vurmuştur." FCO 9/3052 Turkey – Leading Personalities, Leading Personalities in Turkey 1980, General Semih Sancar, s. 55; FCO 9 / 3313 LPR, Leading Personalities in Turkey 1981, General Semih Sancar, s. 56; Yasin Coşkun, "1980'li Yıllarda İngiliz Arşivlerinde Yer Alan Türkiye'deki Önemli Şahsiyetler", *Turkish Studies*, Sayı: 11/1, 2016, s. 8.

olmadıkça silahlı kuvvetlerin açık bir hamleye kalkışmasının beklenmediği değerlendirilmiştir.²⁸⁸

İngiliz diplomatların ifadesiyle koalisyon arasındaki uyumsuzluk gün geçtikçe gün yüzüne çıkıyordu. Söz konusu uzlaşmazlıklardan birisi de CHP'nin çıkarmak istediği ve seçim vaatleri arasında yer alan düşünce suçlarını da kapsayan af kanunu konusunda yaşandı.²⁸⁹ Fakat koalisyon ortakları affın kapsamı konusunda farklı düşünüyorlardı. Bu anlaşmazlık Anayasa Mahkemesi'ne taşınarak sonuçlanabildi. Mahkemenin, CHP'nin anayasaya aykırılık gerekçesiyle yaptığı başvuruyu haklı bulmasıyla bütün düşünce suçlarıyla birlikte birçok mahkûm af kapsamında serbest bırakıldı.²⁹⁰

Af konusuna koalisyon ortağından başka sıcak bakmayanlar da vardı. Silahlı kuvvetler bu affı affedilmeyecek bir hata olarak görüyordu. Nitekim, generallere göre 12 Mart döneminde tutuklananların birçoğunun serbest bırakılmasına imkân sağlayan bu af, ilerleyen yıllardaki anarşist eylemlerin çekirdeğini oluşturacaktı.²⁹¹ İngilizler diplomatlar da benzer bir yaklaşımla şiddet olaylarının arka planında (kısmen) af kapsamında serbest bırakılan hükümlü militanların olduğu görüşüne sahip olmuşlardır.²⁹² Bu affın aşırılık yanlılarını güçlendirdiğini düşünmüşlerdir.²⁹³

İngilizlerin o yıllarda Türk Silahlı Kuvvetleri hakkındaki en dikkat çekici değerlendirmelerinden birisi; ordunun siyasi arenadan kademeli olarak çekildiği şeklindeki yorumudur.²⁹⁴ TSK'nın siyasetle yakından ilgilenmeye devam etmesine rağmen siyasi rolü ve konumunun önemli ölçüde değiştiği ileri sürülmüştür. Bu değişim büyük ölçüde, 1973 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimi

²⁸⁸ FCO 160/161/23 *The Turkish Armed Forces*, H. Phillips, 11 April 1974, s. 2.

²⁸⁹ Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları I. Basım 2014, s. 256-257.

²⁹⁰ Hale, *a.g.e.*, s. 263.

²⁹¹ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, Karacan Yayınları 1985, s. 43-44.

²⁹² FCO 9/2442 *Turkey: Annual Review for 1975*, D.N. Lane, 28 January 1976, s. 3.

²⁹³ FCO 160/35/18 *First Impressions on Return to Turkey of Brigadier Sellers*, Brigadier Defence and Military Attache J.P. Seller, 27 January 1975. s. 4.

²⁹⁴ FCO 160/161/23 *The Turkish Armed Forces*, H. Phillips, 11 April 1974, s. 1

esnasında siyasetçiler ile ordu arasında yaşanan uzun süreli gerilimle irtibatlandırılmıştır. Bir diğer sebep olarak ise sıkıyönetim döneminde aşırılık yanlısı olduğu iddia edilenlere yönelik uygulanan sert davranışlar gösterilmiştir.²⁹⁵

Silahlı kuvvetlerin doğrudan iktidarı üstlenmeye hazır olmadıkları sürece parlamento üzerindeki etkilerinin en üst sınırına ulaştıkları ifade edilmiş, böylesi doğrudan bir müdahalenin de silahlı kuvvetlerce son çare olarak görüldüğü belirtilmiştir. Silahlı kuvvetlerin bu yaklaşımını kavrayan politikacıların ise giderek komutanlara meydan okuyabildiği ileri sürülmüştür. Bu meydan okumanın en açık halinin Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde görüldüğü aktarılmıştır.²⁹⁶

Yaşanan değişimde 12 Mart Muhtırası'nı imzalayan 'müdahaleci' generallerin yerini daha ılımlı bir ekibin aldığı, 1973'teki yeni üst düzey komuta atamalarının etkili olduğu (belki de sadece kıdem hareketleriyle oluşmuş) söylenmiştir.²⁹⁷ Gürler'in halefi Orgeneral Semih Sancar başkanlığındaki yeni askerî komuta kademesinin oluşan bu durumu kabul etmeye hazır görüldüğü, Sancar'ın kamuoyu önüne çıkma konusunda pek de istekli olmadığı belirtildikten sonra;

*Ancak perde arkasında selefi kadar müdahaleci olması ve yeni Cumhurbaşkanı ve Başbakan ile sık sık temas kurmasının, söylendiği gibi brifingden daha fazlasını ifade etmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak şimdiki komutanlar normal demokratik koşullara dönüşü en büyük öncelikleri haline getirmişlerdir.*²⁹⁸

yorumunda bulunulmuştur. Oluşan bu durumun silahlı kuvvetlerin Türk siyasetindeki rolünün bittiği anlamına kesinlikle gelmediği, onların hâlâ Cumhuriyeti ve Atatürk'ün laik, Batıcı reformlarını savunmak için harekete geçmeye hazır olacakları vurgulanmıştır.²⁹⁹ Yeni Genelkurmay Başkanı Sancar'ın

²⁹⁵ FCO 160/151/16 *Changing role of the Turkish Armed Forces*, H. Phillips, 7 May 1973, s. 1.

²⁹⁶ FCO 160/151/16 *Changing role of the Turkish Armed Forces*, H. Phillips, 7 May 1973, s. 2.

²⁹⁷ FCO 160/161/23 *The Turkish Armed Forces*, H. Phillips, 11 April 1974, s. 2.

²⁹⁸ FCO 160/151/16 *Changing Role of the Turkish Armed Forces*, H. Phillips, 7 May 1973, s. 2.

²⁹⁹ aynı yer.

silahlı kuvvetlerin siyaset üstü kalacağı vurgusu, Cumhuriyet'in demokratik ve anayasal kurumlarını koruma görevine yaptığı atıfla birlikte zikredilmiştir. Ayrıca silahlı kuvvetlerin hala Atatürkçülüğün koruyucusu ve savunucusu olarak görülmekte olduğu ve ordunun siyasi gelişmeleri her zaman yakından takip edeceği ifade edilmiştir.³⁰⁰

İngiliz diplomatlar, TSK'nın Türk siyasi arenasındaki değişen yaklaşımının yanı sıra kendi içinde yavaş yavaş bir başka değişim yaşamakta olduğu yönünde ilginç bir iddia ortaya koyarak; 1973 yılında yaşanan olayların genel siyasi bilinç ve düşünceyi arttırdığı ileri sürülmüş; bu gelişmenin komutanların kendilerini Atatürk'ün mirasının tartışmasız koruyucuları olarak görebilecekleri zamanların sona ermekte olduğunun göstergesi olarak ele alınabileceği yorumu yapılmıştır. Buna paralel olarak genç subayların da artık bu geleneksel rolü o kadar kolay kabul etmeyebilecekleri kaydedilmiştir. Bu unsurların, kanun ve düzenin tamamen çökmesi ya da Cumhuriyet'e yönelik benzer bir tehdidin oluşması dışında, ordu liderlerinin gelecekte otoritelerini Türk siyasi yapısına dayatma konusunda karşılaşılabilecekleri zorlukların altını çizmekte olduğu belirtilerek; Mustafa Kemal Atatürk kastedilerek; *“Şu anda aykırı bir düşünce gibi görünse de çok sayıda yeni sorunla karşı karşıya kalınan bir dünyada, 35 yıl önce ölmüş bir liderin değişmeyen rehberliğine çok uzun süre bağlı kaldıklarını fark edebilirler.”* şeklinde ilginç ve tuhaf değerlendirmelerde bulunmuşlardır.³⁰¹ Ayrıca; 1971'den önceki kanunsuzluğun yayılmasının kontrol altına alınmasıyla silahlı kuvvetlerin kenara çekildiği, günlük siyasette çok az yer aldıkları ve demokratik olarak seçilmiş bir hükümetin lüksüne izin verecek hale geldikleri belirtilmiştir.³⁰²

2.1.2. Kıbrıs Barış Harekâtı ve Koalisyonun Dağılması

³⁰⁰ FCO 160/161/23 *The Turkish Armed Forces*, H. Phillips, 11 April 1974, s. 2.

³⁰¹ FCO 160/161/23 *The Turkish Armed Forces*, H. Phillips, 11 April 1974, s. 3.

³⁰² FCO 9/2338 *Internal Situation in Turkey, State of Security Assessment: Turkey*, Georgia Wright, 21 October 1975 s. 13.

Kıbrıs'ta beklenmedik gelişmelerin yaşanmasıyla hükümet içindeki bütün anlaşmazlıklar rafa kaldırıldı. Yunan cuntasının desteğiyle harekete geçen EOKA silahlı örgütü Nicos Sampson başkanlığında bir darbe gerçekleştirdi. Bu gelişmelerin üzerine Türkiye 20 Temmuz 1974'te garantörlük anlaşması hakları çerçevesinde adaya müdahale etti.³⁰³ Bu müdahale 14 Ağustos'ta gerçekleştirilen ikinci harekâtla adanın yaklaşık yüzde 40'ının ele geçirilmesiyle son buldu.³⁰⁴ Harekata yönelik İngilizlerin en genel yorumu 1974 yılının Kıbrıs yılı olarak nitelendirmesi şeklinde özetlendi.³⁰⁵

Harekât, 1970'ler ve sonrasında bir daha yaşanmayacak bir birlik havası oluşturdu. Toplumun her kesimi birbirine kenetlendi.³⁰⁶ Kıbrıs Barış Harekâtı'nın dış politika etkilerinin yanı sıra iç politikaya da önemli yansımaları oldu.³⁰⁷ Türk askerinin Kıbrıs'a müdahalesi ulusal birliğin artmasına ve İngiliz Büyükelçi'nin deyimiyle sallantıdaki koalisyonu bir arada tutmaya yardımcı oldu.³⁰⁸ Hale'e göre; *"Ecevit'in 12 Mart'a karşıtlığı ve ordunun tepkisini çeken af ile Erbakan'ın muhafazakâr İslami çizgisi orduda kuşkuyla karşılanmaktaydı. Harekât, bu kuşkuları gidermede Ecevit ile ordu ilişkilerinin gelişiminde olumlu bir katkı sağlamıştır."*³⁰⁹

Kıbrıs Barış Harekâtı, ordu hükümet ilişkilerindeki yakınlaştırmacı etkisinin aksine hükümet ortakları arasında ayrıştırıcı bir rol oynadı.³¹⁰ Harekatın başarısı paylaşılamıyordu. Ecevit ulusal kahraman haline gelmiş, bu durum koalisyon ortağını rahatsız etmişti.³¹¹ MSP'nin Kıbrıs adasının tamamının işgal etmesinden yana sergilediği şahince tavır Ecevit tarafından tasvip edilmiyordu. İngilizlerce bu

³⁰³ Aydın, Taşkın, *a.g.e.*, s. 258-259.

³⁰⁴ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 174.

³⁰⁵ FCO 160/167/15 *Turkey: Annual Review for 1974*, H. Phillips, 8 January 1975 s. 2.

³⁰⁶ Mehmet Ali Birand, Hikmet Bila, Rıdvan Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, Doğan Kitap, İstanbul 2005 s. 35.

³⁰⁷ Hale, *a.g.e.*, s. 264-266.

³⁰⁸ FCO 160/167/15 *Turkey: Annual Review for 1974*, H. Phillips, 8 January 1975 s. 2.

³⁰⁹ Hale, *a.g.e.*, s. 264-266.

³¹⁰ aynı yer.

³¹¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çeviren Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları 12. Basım 2014, s. 196.

fikir ayrılığı, Ecevit tarafından koalisyonu feshetmek için bir bahaneye dönüştürüldü.³¹² Ecevit'in İskandinav ülkelerine yapacağı resmî seyahatte Başbakanlık vekaletini Başbakan Yardımcısı Erbakan yerine Devlet Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Orhan Eyüpoğlu'na bırakması koalisyonun yıkılmasında bardağı taşıran son damla oldu. Bunun üzerine Kıbrıs harekâtının başarısını oya dönüştürmek isteyen Ecevit 18 Eylül 1974'te istifa etti. Koalisyon yalnızca 8 buçuk ay sürebilmişti.³¹³

2.1.3. En Uzun Hükümet Krizi

Ecevit'in istifası stratejik olarak bir hata olarak görüldü. Zira diğer partiler CHP'nin olası bir zaferine dönüşmesi muhtemel olan bir erken seçime yanaşmak istemiyorlardı.³¹⁴ Bu yüzden Başbakan Ecevit'in istifası ülkenin en uzun süreli krizine dönüşecek bir hükümet krizi doğurdu.³¹⁵ Bu kriz 213 gün devam etti.³¹⁶

İngiliz belgelerinde bu dönemdeki olaylar ve ordunun bu krize bakışı üzerinden darbe konusu sıklıkla tartışılmıştır. İngiliz diplomatlar istifa sonrasıyla ilgili ülkenin bir şekilde yoluna devam edeceğini belirtiyordu. Herhangi bir askerî müdahale olasılığının bulunmamasını ise *"ne mutlu ki"* ifadesi ile rapor etmişlerdi.³¹⁷ Hükümet kurulma sürecindeki belirsizlik İngiliz diplomat H. Warren-Gash³¹⁸ tarafından: *"Bu koşullar altında ve Türkiye'nin acil ekonomik ve siyasi sorunlarla baş edebilmek için yeni bir hükümete ihtiyaç duyduğu göz önünde bulundurulduğunda, 'etkili çevrelerden' henüz bir ses duymamış olmamız*

³¹² FCO 160/167/15 *Turkey: Annual Review for 1974*, H. Phillips, 8 January 1975 s. 2.

³¹³ Aydın, Taşkın, a.g.e., s. 265.

³¹⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, a.g.e., s. 377.

³¹⁵ Hale, a.g.e., s. 267.

³¹⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 344.

³¹⁷ FCO 9/2110 *Internal Situation of Turkey*, R. A. Fyjis Walker, 8 October 1974, s. 2.

³¹⁸ Haydon Warren-Gash, 1973 ile 1976 yılları arasında İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nde üçüncü Müsteşar olarak görev yapmıştır. *The Diplomatic Service List 1974*, FCO, Sixteenth Edition, s. 95. *The Diplomatic Service List*, FCO, Sixteenth Edition 1975, s. 98. İyi derecede Türkçe bilen H. Warren-Gash, 1989-1990 arasında İngiltere Dışişleri Bakanlığı Güney Avrupa Dairesi'nde 2'nci başkan, 1994-1997 tarihleri arasında ise başkanlık görevlerini yürütmüştür. Jan Devletoğlu, *İngiliz Arşivlerinde 12 Eylül'ün Ayak Sesleri*, Doğan Kitap, 3. Baskı, s. 287-288.

neredeyse şaşırtıcıdır.” şeklinde yorumlandı. İngilizler tarafından, silahlı kuvvetlerin o günlerde aktif bir müdahale planı içinde bulunmadığından emin olduğu fakat kriz uzadıkça huzursuzlukların artacağı ve yakın zamanda bir çözüm bulunamazsa, hoşnutsuzlukların bir açıklama şeklinde ifade edilebileceği öngörüsünde bulunuluyordu. Bu açıklamanın büyük bir ihtimalle, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sancar tarafından yapılacağı ve Sancar’ın karakteri göz önüne alındığında bu konuşmanın incelikli ve keskin bir tarzda olmayacağı ileri sürülmüştü.³¹⁹ H. Warren-Gash’ın değerlendirmesine paralel olarak Büyükelçi Phillips de hükümet krizine silahlı kuvvetlerin vereceği tepkiyi;

*Askerî çevrelerde politikacılara karşı sabırsızlık artıyor olabilir. Ancak henüz buna dair belirgin bir işaret yok ve en üst düzey komutanlar arasında son dönemdeki eğilim siyasete müdahaleden uzak durmak yönünde. Muhtemel ilk adım Genelkurmay Başkanı Sancar’ın Cumhurbaşkanı ile perde arkasında ya da kamuoyu önünde mevcut duruma daha fazla tahammül edilemeyeceğine dair bir uyarısı olacaktır.*³²⁰

cümleleriyle yorumladı.

İngiliz diplomatlar silahlı kuvvetlerin bu kriz döneminde parti ve liderlerine nasıl baktığı üzerine de değerlendirmelerde bulunmuştur. Özellikle Kıbrıs konusunda Ecevit’ten memnun olduğu ancak ordunun muhtemelen ilkesel olarak istikrarlı bir hükümete ek olarak, sol fikirlere daha az yatkın bir hükümeti tercih etme eğiliminde olduğu belirtilmiştir. Silahlı kuvvetlerin 12 Mart 1971’de muhtıra verdiği AP lideri Süleyman Demirel’i tekrar yönetime getirmesinin ise ironik olacağı söylenerek böyle bir adımın benzer bir sonuca yol açabileceği ifade edilmiştir. Silahlı kuvvetlerin Ecevit ile bir anlaşma yapmaya istekli olması durumunda bile, (ki bazı genç subayların bu yönde istekleri olabileceği ileri sürülmüştür.) Ecevit’in dayatılmış bir hükümetin başına geçmesi ihtimal dışı olarak görülmüştür.³²¹

³¹⁹ FCO 9/2111 *Internal Situation of Turkey, Turkey Internal*, H. Warren-Gash 5 Kasım 1974, s. 2.

³²⁰ FCO 9/2111 *Internal Situation of Turkey, Turkey Situation*, Phillips, 8 November 1974, s. 2.

³²¹ aynı yer.

2.1.4. Irmak Hükümeti

Ecevit ve Demirel'in hükümet kurma girişimleri sırasıyla sonuçsuz kalınca Cumhurbaşkanı Korutürk o yıl kontenjan senatörü atadığı Prof. Dr. Sadi Irmak'ı³²² partiler üstü bir hükümet kurmakla görevlendirdi.³²³ Fakat Irmak hükümetine Güven Partisi dışındaki tüm partiler bakan vermeyi reddetti. Bu sebeple hükümetin 15 bakanı Meclis dışından atandı. Hükümet güven oylamasında ise yalnızca 17 oy alabildi. Güven oyu alamamış bu hükümet 4,5 ay boyunca yeni bir hükümet kurulana kadar Meclis desteği olmadan ülkeyi yönetti.³²⁴

Irmak'ın Cumhurbaşkanı tarafından hükümet kurmak üzere Başbakan olarak görevlendirilmesini acil kodlu bir telgrafla Londra'ya bildiren İngiliz Büyükelçi telgrafta Irmak'ın biyografik bilgilerini paylaştıktan sonra hükümetin ne içerde ne de dışarda önemli konularda kritik kararlar almasının beklenmediği değerlendirilmesinde bulunmuştur.³²⁵

Irmak'ın partiler üstü teknokrat hükümetinin Meclis'ten güvenoyu alamaması için *'tahmin edildiği gibi'* ifadesi kullanılırken yönetimin yeni bir genel seçime kadar geçici olarak görevine devam edeceği öngörüsü paylaşılmıştır.³²⁶ 1974 yılı sonunda Profesör Irmak'ın geçici hükümetinin yerine yeni bir hükümet kurulması İngiliz diplomatlarca pek olası görülmemiştir. Durumun çıkmaza girdiği ve

³²² Sadi Irmak 1904'te Seydişehir'de doğdu. 1924'te devlet bursu ile Berlin'de tıp ve biyoloji öğrenimi gördü. 1929'da hekim olan Irmak, yurda dönerek bir süre Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğretmenlik ve Ankara Hükümet Tabipliği yaptı. 1932'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde doçent, 1939'da ise profesör oldu. 1943'te siyasete atılarak Konya Milletvekili seçilen Irmak, 1945-1948 yılları arasında Çalışma Bakanlığı görevini yürüttü. 1950'de Münih ve ardından İstanbul Tıp Fakültesi'nde akademik hayatını sürdürdü. 1974'te Cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörü seçilen Irmak, daha sonra 17 Kasım 1974-31 Mart 1975 arasında Başbakanlık yaptı. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Danışma Meclisi üyeliği ve bu Meclis'in başkanlığı görevlerini yürüttü. "Sadi Irmak", Türkiye Büyük Millet Meclisi web sitesi, https://www.tbmm.gov.tr/biyog/cumsen_8.htm, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2023).

³²³ Aydın, Taşkın, a.g.e., s. 265.

³²⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 340-341.

³²⁵ FCO 9/2111 *Internal Situation of Turkey*, Turkey: *Internal*, Phillips, 13 November 1974, s. 1.

³²⁶ FCO 160/167/15 *Turkey: Annual Review for 1974*, H. Phillips, 8 January 1975 s. 2.

Türkiye'nin en uzun süreli siyasi krizi olarak nitelendirdikleri bu krizin nihai sonucunu gözlemcilerin tahmin etmekten vazgeçtikleri bilgisi aktarılmıştır.³²⁷

Cumhurbaşkanı ve parti liderlerinin yeni bir hükümet kurmak için iki ay süren çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması her iki Meclis'te de çoğunluğa sahip olan sağ partilerin ne koalisyona ne de erken seçime razı olmamalarıyla açıklanmıştır. Sağ partilerin bu tutumu Ecevit'in halk nezdinde itibar kazanmasıyla ilişkilendirilerek, kişisel ve partisel kaygıların ulusal çıkarların önüne geçtiği ileri sürülmüştür.³²⁸ Başbakan İrmak'ın geçici yönetimine uygun bir alternatifin hala oluşmadığı, sağ partilerin koalisyon kurma konusunda aciz görüldüğü ve Ecevit'in seçim çağrısının dikkate alınmadığı belirtilmiştir.³²⁹

Yakın dönemdeki görünümün umut verici olmamasına karşın huzursuzluk düzeyinin hali hazırda 1971 askerî müdahalesi öncesindeki olaylarla kıyaslanamayacağı belirtilerek, yaşanan sorunların (Şiddet ve hükümet kurulamaması krizi) parlamentoda devam eden çıkmazdan duyulan hayal kırıklığının bir sonucu olduğu ve bu yüzden hükümet krizine bulunacak bir çözümün, kendiliğinden, güçlü bir değiştirici etki oluşturabileceği ileri sürülmüştür.³³⁰

Mevcut krizin hangi alternatif çözümlerle aşılabileceği üzerine de fikir yürüten İngiliz diplomatlar, büyük partilerin hiçbirinin kendiliğinden ön plana çıkmayacaklarını iddia etmekteydi. Ecevit'in ordu istese dahi kendisinin ordu ile anılmak istemeyeceği, Demirel için ise zaten böyle bir ihtimalin bulunmadığı belirtilmiştir. Bu yüzden İngilizlere göre şu anki en olası ihtimalin benzer bir teknokrat hükümet kurulması olduğu, fakat bunun da mevcut teknokrat hükümetten daha iyi bir çözüm getirmeyeceği ileri sürülmüştür. Doğrudan bir askerî yönetim oluşumunu çok olası görmeyen İngiliz diplomatlar bu tarz bir

³²⁷ FCO 9/2111 *Internal Situation of Turkey, Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 31 December 1974, s. 1.

³²⁸ FCO 160/167/15 *Turkey: Annual Review for 1974*, H. Phillips, 8 January 1975 s. 2.

³²⁹ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Authority of the Turkish Prime Minister*, A.C. Goodison, 18 February 1975, s. 1.

³³⁰ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Turkey: Internal Situation*, 18 February 1975, s. 2.

askerî yönetimin işin ehli olamayacağı düşüncesindeydiler. Sağ ve sol arasındaki çatışmalarının sağ politikacıları bir birlikteliğe ittiği, amaçlarının ülkedeki düzeni tekrar sağlayarak generallerin olası bir eyleminin önüne geçmek olduğu ve kendilerini seçimlerde daha avantajlı bir konuma getirme çabası ve umudu taşıdıkları yorumu yapılmıştır.³³¹

İngiliz diplomatlarca; 1974 yılı, ortada esaslı bir hükümet olmadan başladığı gibi bittiği, aradaki sekiz aylık dönemin ise sallantıda bir koalisyonla geçtiği şeklinde özetlendi. 1974 için önemli bir iç karışıklığın yaşanmadığı, parlamenter demokrasinin devam ettiği bir yıl nitelenmesinde bulunuldu.³³² Silahlı kuvvetlerin ülke gündemini yakından takip ettiği, yıl sonuna doğru uzanan siyasi çıkmaz karşısında sabırsızlanmalarına rağmen yine de siyaset sahnesinden uzak durmaya devam ettikleri aktarıldı.³³³

Ancak, silahlı kuvvetler, 1975 yılına sarkan hükümet krizine tepkisiz kalmadı. H. Warren-Gash'ın öngördüğü gibi ordu hoşnutsuzluğunu Genelkurmay Başkanı Sancar'ın Türk Silahlı Kuvvetlere yönelik yayınladığı yeni yıl mesajı ile ilan etti. Fakat mesaj H. Warren-Gash'ın beklentisinin aksine yumuşak bir tonda olmadı. Mesaj gözlemcilerce alışılmadık şekilde sert bulundu. Sancar mesajında, *"TSK'nın ulusal sorunlardan uzak durmayacağını"* söylüyordu. *"TSK'nın, ülkenin içinde bulunduğu sorunlara karşı önleyici tedbirlerin alınmamış olması ile oyalayıcı ve sorumsuz davranışları üzüntüyle karşıladığı; iç ve dış meselelerin bu kadar önem taşıdığı bir dönemde, kişisel ya da grupsal çıkarların ön plana çıkarılarak ulusal gerçeklerin göz ardı edilmesini doğru bulmadığı"* ifade edildi. Bu sorunların *"telafisi mümkün olmayacak noktalara getirilmeden bir an önce çözüme kavuşturulması beklentisi"* de mesajda yer aldı.³³⁴

³³¹ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Telegram*, H. Phillips, 26 February 1975.

³³² FCO 160/167/15 *Turkey: Annual Review for 1974*, H. Phillips, 8 January 1975 s. 2.

³³³ FCO 160/167/15 *Turkey: Annual Review for 1974*, H. Phillips, 8 January 1975 s. 3.

³³⁴ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, General Sancar: New Year Message*, W. H. Fullerton, 2 January 1975, s. 1; FCO 160/167/15 *Turkey: Annual Review for 1974*, H. Phillips, 8 January 1975 s. 3; "Sancar: Silahlı Kuvvetler ülke sorunlarından uzak kalmaz" dedi, *Hürriyet Gazetesi*, 1 Ocak 1975, s. 1, s. 11.

Mesaj, İngiliz diplomatlarca dikkat çekici olarak yorumlandı.³³⁵ Sancar'ın açıklamaları politikacıların davranışlarına karşı duyulan hoşnutsuzluğun devam etmesinin bir göstergesi olarak değerlendirildi. Bu açıklamaların aynı zamanda silahlı kuvvetlerin herhangi bir özel girişiminin habercisi olmadığı belirtildi. Silahlı kuvvetlerin bu aşamada ne yapacağını kestirmenin zorluğu dile getirilerek bazı olasılıklardan bahsedildi. Türkiye'de hali hazırda dayatılmış bir teknokrat hükümetin var olduğu hatırlatılarak, ordunun farklı bir hükümet ya da siyasi bir başka hükümet kurma girişiminde bulunabileceği ifade edilerek, kurulacak böyle bir hükümetin mevcut olandan daha etkili olup olmayacağını öngörmek zor olarak nitelendirildi. Ayrıca üç ay içinde parlamentoya dayalı bir hükümet kurulamaz veya seçimlere yönelik adımlar engellenirse silahlı kuvvetlerin seçim dayatmasına başvurmasının muhtemel olduğu ifade edildi; ancak bu uyarının zamanının henüz gelmediği ve siyasilerin dayatılacak herhangi bir seçimde ne ölçüde iş birliği yapacaklarının da tahmine açık bir konu olduğu söylendi.³³⁶

İngiliz diplomatlar Reuters'ın Sancar'ın mesajı üzerine yaptığı haberi de raporlarına taşımışlardı. Sancar'ın 102 gündür devam eden hükümet krizinden ordunun duyduğu rahatsızlığı dile getirdiği belirtilmiş ve ardından açıklamaların alışılmadık bir şekilde sert bulunduğu değerlendirilmesi not edildi. Haberde yer alan *“Türkiye'deki geçici hükümet ve ihtilaf halindeki siyasi partilere yönelik sitem doğrudan bir askerî müdahale tehdidi içermese de gözlemciler bunu Orgeneral Sancar'ın son dönemdeki en sert siyasi açıklamalarından biri olarak nitelendiriyor.”* yorumu naklediliyordu.³³⁷ Haberin bulunduğu evrakın üstüne ise İngiliz diplomatlar tarafından, Genelkurmay Başkanı'nın bayramlarda geleneksel olarak konuşma yaptığı ve bu nedenle belki de durumun korkulacak kadar ciddi olmadığı yorumu el yazısı ile not edilmişti.³³⁸

³³⁵ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, General Sancar: New Year Message*, W. H. Fullerton, 2 January 1975, s. 1.

³³⁶ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, General Sancar: New Year Message*, W.H. Fullerton, 2 January 1975, s. 2.

³³⁷ FCO 9/2111 *Internal Situation of Turkey, Sancar, Registry No:16*, 3 January 1974; “Turkish Army Warning to Government”, *Financial Times*, 2 January 1975, s. 7.

³³⁸ FCO 9/2111 *Internal Situation of Turkey, Sancar, Registry No:16*, 3 January 1974.

2.1.5. I. Milliyetçi Cephe Hükümeti

Türkiye Cumhuriyeti'nin en uzun süreli hükümet krizi 31 Mart 1975 tarihinde Demirel'in Başbakanlığı'ndaki hükümetin kurulması ile sona erdi. I. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti AP, CGP, MSP ve MHP'den oluşuyordu.³³⁹ Hükümetin bu şekilde adlandırılmasına rağmen koalisyon ortaklarının üzerinde mutabakata vardıkları bir milliyetçilik anlayışı yoktu. Her birinin kendince yorumladıkları milliyetçilik tanımlamaları mevcuttu.³⁴⁰ İngilizlere göre aslında hükümetin bileşeni olan dört parti, iktidar olma ve Ecevit'in 'Kıbrıs Kahramanı' olarak seçim avantajı elde etmesine izin vermeme düşüncesiyle birleşmişlerdi.³⁴¹ Hükümet, 12 Nisan 1975'te 218 ret oyuna karşı 222 oyla kıl payı bir şekilde güvenoyu almayı başardı.³⁴²

İngilizler, yeni bir hükümetin kurulmasını Türk demokrasisi için bir zafer olarak değerlendirmiştir. Onlara göre, hükümet krizinden çıkarılabilecek en önemli derslerinden biri, Türk demokrasinin, bazen biraz "yarım yamalak" olsa da gelişen bir kurum olarak var olması ve siyasetçilerin silahlı kuvvetlerin herhangi bir yönlendirmesi veya müdahalesi olmaksızın kendi çözümlerine ulaşabilmeleri olarak görülmektedir.³⁴³

Yeni kurulan hükümetin geleceğine yönelik tahminlerde bulunan İngilizler istikrarsız bir ittifak tanımlamasında bulunmuşlardır. Nitekim İngilizler tarafından ittifakın bileşenleri olan partilerin belli başlı konularda oldukça farklı fikirlere sahip olduğu ve koalisyonun parlamentoda bir avuç bağımsızın desteğine muhtaç

³³⁹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 344.

³⁴⁰ Özdemir, a.g.m., s. 275.

³⁴¹ FCO 9/2442 *Turkey: Annual Review for 1975*, D.N. Lane, 28 January 1976, s. 2.

³⁴² Aydın, Taşkın, a.g.e., s. 269.

³⁴³ FCO 9/2337 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 15 April 1975, s. 4.

olduğu belirtilmiştir.³⁴⁴ Hükümetin etkinliğinin, kendi içindeki farklılıklarla sınırlı olacağını düşünen İngilizler, hükümetin uzun süre ayakta kalma şansını düşük görmüşlerdir.³⁴⁵ Cumhurbaşkanı'nın gönlünde iki ana partinin oluşturacağı bir koalisyon olmasına karşın, kurulan I. MC Hükümeti'nin kalıcılığı konusundaki kuşkuvarına rağmen hükümeti kabul ettiğı aktarılmıştır.³⁴⁶ Muhalefette kalan Ecevit'in ise eski hükümet ortağı Erbakan'ın yeni hükümette yer almasını hoşnutsuz bir şekilde izlediğı dile getirilmiştir.³⁴⁷

İngiliz diplomatlar silahlı kuvvetlerin bu yeni hükümete nasıl baktıkları üzerine değerlendirmeler yapmıştır. Temasta bulundukları askerlerin düşünceleri; *“Konuştuğum askerlerin çoğı Demirel hükümetini ciddiye alınmaması gereken bir şaka olarak görüyor. Ecevit'in bu iş için tek adam olduğunu, zamanı gelince iktidara geleceğini söylüyorlar. (ancak bunun nasıl olabileceğine dair ikna edici öneriler sunamıyorlar).”* şeklinde aktarılmış, ardından da *“Kuşkusuz dilek düşüncenin babasıdır.”* yorumunda bulunulmuştur.³⁴⁸ Demirel başkanlığında seçilmiş bir sağcı hükümetin, kanun ve düzeni sağlayamadığı gerekçesiyle ordu tarafından görevden alınmasından dört yıl sonra, daha az homojen bir şekilde olsa da Demirel'in bu sefer başka bir merkez sağ iktidarın başında olarak yeniden dönüşünün ironikliği ise şu cümleler ile ifade edilmiştir;³⁴⁹

Ancak tüm gülümsemelerine rağmen, askerler arasında buruk yüzler olmalı, bunun nedeni de sadece dört yıl önce 12 Mart Muhtırası ile görevden aldıkları adamın şimdi bir kez daha sesli ve inatçı şekilde

³⁴⁴ FCO 9/2338 *Internal Situation in Turkey, Government and Democracy in Turkey*, H. Phillips, 19 Haziran 1975, s. 8; FCO 9/2442, *Turkey: Annual Review for 1975*, D.N. Lane, 28 January 1976, s. 2.

³⁴⁵ Başlangıçta hükümetin kalıcılığı konusunda kuşkuvarına rağmen 10 ay boyunca devam eden hükümet için daha sonra 1976'yı da çıkarabileceğı düşüncesi paylaşılmıştır. FCO 9/2442 *Turkey: Annual Review for 1975*, D.N. Lane, 28 January 1976, s. 2, s. 7.

³⁴⁶ FCO 9/2442 *Turkey: Annual Review for 1975*, D.N. Lane, 28 January 1976, s. 2.

³⁴⁷ FCO 9/2338 *Internal Situation in Turkey, Government and Democracy in Turkey*, H. Phillips, 19 Haziran 1975, s. 8.

³⁴⁸ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Politico/Military*, J. P. Seller Brigadier, Defence and Military Attache, 1 April 1975 s. 2.

³⁴⁹ FCO 9/2442, *Turkey: Annual Review for 1975*, D.N. Lane, 28 January 1976, s. 2.

konuşuyor olması ve kabinenin yeni bakanlarından altısının³⁵⁰ o dönemde de Bakan olması.³⁵¹

Ayrıca önemle belirtmek gerekir ki bu raporlarda; “Silahlı kuvvetlerin, hükümet programında yer alan, ilk ve ortaöğretimde okutulmakta olan ahlak derslerinin öncelikle, İlahiyat Fakültesi, İslami Bilimler Fakültesi, Yüksek İslam Enstitüsü ve İmam-Hatip Okulu mezunları tarafından okutulması, din derslerinin normal ders saatleri içinde olacak şekilde gerekli vasıfları taşıyan öğretmenlerce verilmesi³⁵² ve gelecekte imam-hatip okullarından mezun olanların üniversitelere girebilmesi gibi maddelere yönelik memnuniyetsizlik duyduğu” konu edilmiştir. İngilizler, programdaki maddelerin arkasında Erbakan’ın olduğunu söyleyerek “Dini gericiğin kötü, kaygan zemininde belki küçük adımlar ama bir başlangıç.” notunu düşmüşlerdir.³⁵³

Hükümetin güven oylamasında komutanların Meclis’te bulunmaması da İngiliz diplomatların dikkatinden kaçmamıştır. Bu durum Faruk Gürler’in Cumhurbaşkanı adayı olup seçilmemesiyle ilişkilendirerek;

Askerlerin yokluğu, gözdağı vermeye çalıştıkları Cumhurbaşkanlığı seçiminde tek kelimeyle başarısız oldukları düşünüldüğünde şaşırtıcı değil. Bu şartlar altında golf oynamayı ya da bahçeyi kazmayı tercih ettiklerine şüphe yok. Ya da belki de daha doğrusu, Türk subayları fiziksel egzersizi gereksiz, sağlıksız ve tehlikeli buldukları için, Atatürk Bulvarı’nda çiftler halinde kol kola gezinmeyi tercih ettiler.³⁵⁴

³⁵⁰ İki hükümette de bakan olarak görev yapan 5 siyasetçi sayılmıştır. Nahit Menteşe, Seyfi Öztürk, Sabri Çağlayangil, Turan Kapanlı ve Selahattin Kılıç. Hükümetlerimiz, https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html, (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2023)

³⁵¹ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Politico/Military*, J. P. Seller Brigadier, Defence and Military Attache, 1 April 1975 s. 2.

³⁵² IV. Demirel Hükümeti Programı, https://www5.tbmm.gov.tr/hukümetler/old_files/HP39.htm, (Erişim Tarihi: 6 Ocak 2023); FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Politico/Military*, J. P. Seller Brigadier, Defence and Military Attache, 1 April 1975 s. 2.

³⁵³ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Politico/Military*, J. P. Seller Brigadier, Defence and Military Attache, 1 April 1975 s. 2.

³⁵⁴ FCO 9/2338 *Internal Situation in Turkey, Politico/Military*, J.P. Seller Brigadier, Defence and Military Attache 15 April 1975 s. 2.

tarzında alaycı bir üslupla değerlendirilmiştir. İngilizlerce, Demirel'in yeniden iktidarda olmasından duyulan hoşnutsuzluğa rağmen olası bir müdahalenin 1960 ve 1971 müdahalelerinden daha iyi bir sonuç vermesinin beklenemeyeceği gerekçesiyle bir askerî müdahale pek olası görülmemiştir. Onlara göre daha olası olan, ordunun ancak parlamenter hükümet bozulduğunda müdahale edecek olmasıdır. Bu durumun gerçekleşmesi durumunda ise 1960 ve 1971'deki müdahalelerden daha otokratik ve uzun süreli bir askerî yönetim döneminin beklenebileceği değerlendirmesinde bulunulmuştur.³⁵⁵ Hükümetin dağılmasından bahsetmek için erken olduğunu, hükümeti zorlayacak iki zorlu alanın ise sağ/sol çatışmaları ve ekonomi olacağı belirtilmiştir. Kanun ve düzenin bozulmasından bahsetmek için de henüz erken olacağı belirtildikten sonra dönemin askerî ataşesi, *"Ancak 1970/71'dekine benzer bir duruma yaklaştığımızda dair artan işaretler görüyorum."* yorumunda bulunmuştur.³⁵⁶

Kurulan hükümete Kanadalı diplomatların bakışıysa ordunun genel manada sessiz kaldığı şeklinde olmuştur. Yaz aylarının, Türkiye'deki siyasi faaliyetlere bir soluklanma getirmeyeceği şeklinde gelecek projeksiyonu yapılarak, rejimin istikrarı için siyasi çalkantıların sona ermesi umudu paylaşılmıştır.³⁵⁷

Hükümetin oluşturulmasının ardından asker ve politikacılar arasındaki fikir ayrılıkları, 1975 yılı Temmuz ayı Millî Güvenlik Kurulu'nda (MGK) askerlerin beklenmedik bir tokat yediği şeklinde bir yorumla rapor edilmiştir. Irak'tan olası kitlesel (göç) bir sızma tehdidine karşın dört sınır iline (Diyarbakır Mardin, Hakkâri ve Siirt) yönelik görüşülen sıkıyönetim ilanı, TBMM'de reddedilen ilk sıkıyönetim ilan kararı olmuştur.³⁵⁸ Ecevit'in aşırı ve gereksiz olacağı gerekçesiyle sıkıyönetime karşı güçlü duruşunun bu reddedişte belirleyici bir faktör olduğu

³⁵⁵ İngiliz Askerî Ataşe Seller'in 1975 yılında darbe olursa geçmiş müdahalelerden daha sert olur öngörüsündeki isabeti 12 Eylül 1980 darbesiyle ortaya çıkacaktır.

³⁵⁶ FCO 9/2338 *Internal Situation in Turkey, Politico/Military*, J.P. Seller Brigadier, Defence and Military Attache 15 April 1975 s. 2.

³⁵⁷ FCO 9/2338 *Internal Situation in Turkey, Internal Political Situation Report*, The Embassy, 3 July 1975 s. 3.

³⁵⁸ Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*, İmge Kitapevi, 1997 Ankara, s. 269.

ifade edilmiştir. İngilizlerce, bu olayın, askerlerin son zamanlardaki kaybettikleri üçüncü önemli konu olduğu belirtilerek, *“Kıbrıs’tan daha fazla asker çekme isteklerinin reddedilmesi, Demirel Hükümeti’nin kurulması ve şimdi de bu. Yüzleri kızarmış ve mutsuz hissediyor olmalılar. Eğer kızgınlık hissediyorlarsa, bunu iyi gizliyorlar.”* yorumlarına yer verilmiştir.³⁵⁹

I.MC Hükümeti’nin kurulmasından hemen sonra 13 Mayıs 1975’te Başbakan Demirel, Başbakanlık koridorlarında Vural Önsel³⁶⁰ adlı kişinin yumruklu saldırısına uğradı. Saldırıda Demirel’in burnu kırıldı.³⁶¹ Bu saldırı şiddetin ülkenin Başbakanı’na kadar ulaşması ve olay üzerinden bir darbe endişesi imasının bahsedilmesi açısından önem arz ediyordu. Saldırı İngiliz raporlarında, Demirel’in fiziksel olarak iyi olmasına rağmen moral olarak yaralı gözüktüğü şeklinde yer almış ve İngilizlerin Demirel’in yakın bir arkadaşına dayandırdıkları istihbarata göre, Demirel derin bir depresyona girmişti. Olayın utanç verici olmasının yanı sıra ülkenin Başbakanı’na böyle bir saldırı yapılmış olması Onun tarafından ülke geleceği için endişe verici bulunmaktaydı. Raporda bilgi kaynağının anlattıklarında dile getirilmeyen bir imanın bulunduğu varsayılmaktaydı. Buna göre saldırı sonrası Demirel’in 1971’de olduğu gibi solcular tarafından kasten tasarlanmış şiddet olaylarının tekrarlanmasıyla askerî bir müdahalenin provoke edilmesinden endişe ettiği belirtilmiştir.³⁶²

2.1.6. 1977 Genel Seçimleri

Ekim 1975 kısmi senato seçimleri seçmenlerin iki büyük partiye teveccüh ettiğini göstermişti. Bu sonuçlar bir erken seçim durumunda Demirel veya Ecevit’in tek

³⁵⁹ FCO 9/2338 *Internal Situation in Turkey, Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 29 April 1975, s. 2.

³⁶⁰ Saldırının ardından yapılan haberlerde, Vural Önsel’in üzerinden CHP Ankara İl Gençlik Kolu seminer kartının çıktığı detayı paylaşılmıştır. “Akıl hastası genç Demirel’i yaraladı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Mayıs 1975, s. 1. 17 Mayıs 1975 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nin dokuzuncu sayfasında ise saldırgan Vural Önsel ile Demirel ve AP’li yöneticilerin çekilmiş fotoğrafları yayınlanmıştır.

³⁶¹ “Akıl hastası genç Demirel’i yaraladı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Mayıs 1975, s. 1.

³⁶² FCO 9/2338 *Turkey: Intrenal Situation*, H. Warren-Gash, 21 May 1975 s. 1

başına iktidara gelme ihtimalinin yüksekliğine işaret ediyordu. Bu yüzden küçük partiler olası bir erken seçimden sürekli kaçınılmaktaydı. Bu korku onları koalisyon içinde kalmaya itse de koalisyon içinde tartışmalar olmuyor da değildi.³⁶³ Özellikle MSP'nin hükümetteki tutumu anlaşmazlıklara yol açıyordu. Şiddetin artması ve asayişin sağlanamaması erken seçimi ciddi bir olasılık haline getirmişti. Bu koşullarda Demirel Mart 1977'den itibaren erken seçimi dillendirmeye başladı. Bu girişimler 4 Nisan 1977'de CHP, AP, CGP ve MHP'nin oylarıyla 5 Haziran'da erken seçime gidilmesinin yolunu açtı.³⁶⁴ Seçimler yalnızca dört ay öne alınmıştı.³⁶⁵ Erken seçim ülkede genel manada olumlu karşılanmıştı. Fakat 1970'li yıllarda Türk siyasal hayatında bir olgu haline gelen şiddet, seçim kampanya döneminde giderek artmaktaydı.³⁶⁶ İngiliz kaynakları Ecevit'e Tokat, Niksar, Gümüşhane Şiran ve Erzincan'da silahlı saldırı düzenlendiğini rapor ediyordu.³⁶⁷ Seçimlere bir ay kala kana bulan 1 Mayıs gösterileri şiddeti en üst seviyeye taşıdı.³⁶⁸ Bu olaya bağlı olarak İngilizler kanlı 1 Mayıs'ın ardından yaklaşan genel seçimlerin sükûnet içinde yapılmasına ilişkin beklentilerinin şu an için pek parlak olmadığı tahmininde bulunmuşlardı.³⁶⁹ Bu beklentiye paralel olarak ordunun seçimlerde nasıl bir tavır alacağı sorusu üzerine yoğunlaştılar. Ordunun seçim kampanyalarının yürütülmesi ve seçim güvenliği için elinden geleni yapacağını fakat elden gelenin yeterli olmayacağını düşünüyorlardı.³⁷⁰ Raporlarda güvenlik güçlerinin gösterilere müdahale konusunda yetersiz kaldığı ve sicilinin kötü olduğu ifade edildi. Büyük şehirlerdeki olaylara müdahale eden polis, gösterilere karşı hazırlıksız, eğitimsiz ve çoğu zaman donanımsız olarak resmedilmiştir. Jandarma'nın da bu konuda polisle benzer özelliklerde olduğu ve Ecevit'in Gümüşhane'de kendisine karşı düzenlenen silahlı saldırıda Jandarma'ya yönelik

³⁶³ Hale, *a.g.e.*, s. 268; Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 198-199.

³⁶⁴ Aydın, Taşkın, *a.g.e.*, s. 280.

³⁶⁵ Hale, *a.g.e.*, s. 269.

³⁶⁶ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 200.

³⁶⁷ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey*, *Turkish Electioneering*, 27 April 1977, s. 1; FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey*, *Turkish Electioneering*, 29 April 1977, s. 1; FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey*, *Turkish Electioneering*, 2 May 1977, s. 1; Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 38-38; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 358.

³⁶⁸ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 200.

³⁶⁹ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey*, *Turkey: Internal Situation*, Phillips, 2 May 1977, s. 1; Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 39-40.

³⁷⁰ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey*, *Turkey- The Armed Forces' Attitude to the Election*, J. P. Seller, 9 May 1977, s. 1; Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 41.

ağır eleştirileri hatırlatılmıştır. Bu tarz olaylarda en son başvurulacak silahlı kuvvetler ise eğitimsiz ve hazırlıksız olmakla birlikte polis ve jandarmanın aksine donanım bakımından aşırı teçhizatlı olarak tanımlanmıştır. Mevcut yetersizlik İngilizlerce endişe verici olarak not edilmiştir. İngilizlerin bu konudaki fikirleri genel olarak toplumsal olaylara karşı minimum güç kullanılarak etkili bir mücadele yürütecek eğitilmiş ve uygun donanıma sahip güvenlik güçlerinin bulunmadığı yönünde olmuştur. Seçim yaklaştıkça şiddetin giderek artacağı, güvenlik güçlerinin bununla etkin bir şekilde baş edemeyeceği fakat seçimi engelleyecek, seçmenleri yıldıracak ve olayların sıkıyönetim ilan edilme noktasına getirecek boyutlara ulaşmayacağı ifade edilmiştir.³⁷¹ Yani şiddetin artması beklentisine rağmen sıkıyönetim ilanını gerektirecek bir ortam oluşmayacağı öngörülmüştür.³⁷² Ancak bu konudaki başarının bazı siyasi grupların tutumu ile gösterecekleri aşırılığın derecesine bağlı olduğu da ayrıca ifade edilmiştir.³⁷³

Raporlarda muhtemel kötü senaryolar için de ön görüler paylaşılmıştır. Silahlı kuvvetlerin, olayların müdahale etme aşamasına geldiğinde bunu yapmaktan çekinmeyeceği ve böylesi bir müdahalenin çeşitli şekillerde uygulanabileceği ifade edilerek, siyasilerin perde arkasından uyarılması, (ki bunu hali hazırda yaptıklarına şüphe olmadığı belirtilmiştir.) seçimlerin ertelenmesi, sıkıyönetim ilanı ve yönetimi devralma tahminleri sıralanmıştır. İngilizlere göre işin en üzücü tarafı böylesi kritik bir seçime gidilirken ve bu seçenekler ortada iken güvenlik güçlerinin uygun şekilde eğitilip hazırlanmaması olarak ifade ediliyordu.

Seçimlere yaklaşırken İngilizler silahlı kuvvetler personelinin oy tercihlerini de irdeledi.³⁷⁴ Silahlı kuvvetler personelinin başlarda geleneksel olarak Atatürk ilkelerine en yakın parti olan CHP'yi desteklediği ifade edildi. Ancak 1960 darbesi ve AP'nin silahlı kuvvetlerin izin vereceği sınırlar içinde dikkatli bir yol izlemesiyle,

³⁷¹ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey- The Armed Forces' Attitude to the Election*, J. P. Seller, 9 May 1977, s. 1-2; Devletioğlu, a.g.e., s. 42.

³⁷² FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey- The Armed Forces' Attitude to the Election*, J. P. Seller, 9 May 1977, s. 2.

³⁷³ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey- The Armed Forces' Attitude to the Election*, J. P. Seller, 9 May 1977, s. 1; Devletioğlu, a.g.e., s. 41.

³⁷⁴ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey- The Armed Forces' Attitude to the Election*, J. P. Seller, 9 May 1977, s. 2.

CHP'nin artık silahlı kuvvetler personelinin üzerinde sahip olduğu tekeli kaybettiği belirtildi. İngilizler, askerlerin birçoğunun CHP'ye gerçekleştirilebilecek olası komünist sızmaları ve bunun ülkenin NATO ve Batı'ya karşı tutumunu ne ölçüde etkileyebileceği endişesi taşıdığını ileri sürüyordu.

Askerlerin gün geçtikçe daha politik hale geldiği, küçük rütbeli subaylar arasında hem sağ hem de sol eğilimler görüldüğü ancak bu durumun onların ulusal ve askerî sadakatlerini etkilemesinin pek olası olmadığı belirtiliyordu. Askerlerin seçim günü kuşkusuz vatandaşlık görevlerini yerine getirecekleri ve ardından üstlerinin emirlerine itaat ederek normal işlerine devam edecekleri yorumunda bulunuldu. Askerin siyasi görüşlerine bağlılıkları gün geçtikçe artsa da ordunun hala tepeden yönetilen bir kurum olduğunun altı çizildi.³⁷⁵

Raporlarda silahlı kuvvetlerin tatmin edici olmayan bir seçim sonucu karşısındaki tutumunun önemi de vurgulanan konulardandı. Son yirmi yılda iki kez müdahalede bulunmuş olunmasından kaynaklanan, yurtdışında Türk generallerinin geleneksel olarak Arap ya da Güney Amerikalı diktatörler gibi yönetime el koymaya her zaman hazır oldukları yönünde yaygın ama yanlış bir kanının varlığından bahsettikten sonra bu müdahaleler ilginç bir şekilde sadece anayasayı koruma görevinin yerine getirilmesi olarak zikrediliyordu. Şu an ise mevcut şiddet ne kadar vahim olursa olsun, ortada anayasal bir mesele bulunmadığı, iç güvenliğe yönelik genel bir tehditin de söz konusu olmadığı söylenmekteydi. Ayrıca 1960 ve 1971'de hükümetlere karşı harekete geçen generallerin yerlerini çoğunlukla müdahaleye daha az meyilli yeni nesil komutanlara bıraktığı belirtildikten sonra onlar için “*Sahneye çıkmaya can atmasalar da oyunu yakından izlemeye devam ediyorlar*” ifadesi kullanılmıştır.³⁷⁶ Nihai değerlendirme silahlı kuvvetlerin aktif olarak sahneye çıkmasının pek olası

³⁷⁵ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey- The Armed Forces' Attitude to the Election*, J. P. Seller, 9 May 1977, s. 3.

³⁷⁶ FCO 9/2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Valedictory Despatch*, Horace Phillips, 31 May 1977, s. 3-4.

görülmeyişi şeklinde olsa da siyasi aktörleri güçlü bir şekilde harekete geçirmelerinin beklenebileceği dile getirilmiştir.³⁷⁷

İngilizler, beklentinin aksine seçim propaganda döneminin, Nisan ayında Ecevit'e yapılan saldırılardan bu yana huzurlu geçtiğini aktarıyorlardı. Şiddetin 1 Mayıs olaylarının ardından hızla azaldığı, Mayıs ayının, geçen sene yazdan bu yana herhangi bir dönemden daha sakin geçirildiği belirtilmekteydi.³⁷⁸ Son olarak tüm siyasi partilerin barışçıl bir seçimin kendi menfaatlerine olduğunu anlamalarının umut edildiği belirtildikten sonra parti liderlerinin bu konudaki politikaları ne olursa olsun, kampanyalar kızıştığında ve duygular devreye girdiğinde Türklerin yapısı gereği çatışma ve şiddetin patlak vermesinin kaçınılmaz olduğu aktarılmıştır.³⁷⁹ Ayrıca tehlikeli derecede zayıf bir ekonomi ile daha da kötüleşen mevcut durumda 1977 Haziran seçimlerinin bir iyileşmeye yol açıp açmayacağının da görüleceği ifade edilmiştir.³⁸⁰

1977 seçimine katılım yüzde 72,4 gibi yüksek sayılabilecek bir oranda gerçekleşti.³⁸¹ Fakat seçim sonuçları Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu güçlü ve istikrarlı bir hükümet oluşturmada beklenileni veremedi.³⁸² CHP 41,4 oy oranı ile birinci parti olarak seçimlerden çıktı.³⁸³ Bu CHP'nin serbest seçimlerde aldığı en yüksek oy oranıydı.³⁸⁴ Fakat bu seçim zaferi CHP'nin Meclis'te çoğunluğu

³⁷⁷ FCO 9/2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Valedictory Despatch*, Horace Phillips, 31 May 1977, s. 1.

³⁷⁸ FCO 9/2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkish General Election*, Lane, 1 June 1977, s. 1.

³⁷⁹ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey- The Armed Forces' Attitude to the Election*, J. P. Seller, 9 May 1977, s. 1.

³⁸⁰ FCO 9/2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Valedictory Despatch*, Horace Phillips, 31 May 1977, s. 1.

³⁸¹ *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, s. 5; Özdemir, a.g.m., s. 275.

³⁸² Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 201; Hale, a.g.e., s. 269; FCO 9 /2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: The Election*, R. Cormack, 14 June 1977, s. 2.

³⁸³ *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, s. 28; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 358; Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 201; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 378; Çavdar, a.g.e., s. 247.

³⁸⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 378.

sağlamasına yetmedi.³⁸⁵ Zira 213 sandalye kazanılmıştı.³⁸⁶ Bu çoğunluk için gerekli olan 226'dan 13 eksikti.³⁸⁷ AP de seçimlerde oy oranını artırmıştı. Yüzde 36,9 oy oranı ile Millet Meclis'inde 189 sandalye sahibi olmuştu.³⁸⁸

Cumhurbaşkanı teamül gereği ve doğal olarak hükümet kurma görevini seçimin birinci partisi olan CHP lideri Ecevit'e verdi.³⁸⁹ Ancak Ecevit'in siyasi partilerle görüşmeleri bir sonuca ulaşamadı.³⁹⁰ Ecevit bunun üzerine Türkiye tarihinin ilk azınlık hükümetini kurdu.³⁹¹ Fakat bu hükümet 3 Temmuz'da Meclis'ten güvenoyu alamadı. Bu sefer hükümet kurma görevi Demirel'e geçti.³⁹² O günlerde Ecevit'ten Demirel'e bir AP-CHP hükümeti oluşturma teklifi yapılmış olsa da bu teklifin Demirel tarafından geri çevrildiği³⁹³ iddiaları da söz konusuydu. İngilizler ise bu dönemdeki koalisyon görüşmeleri için at pazarlığı tabirini kullanmıştır.³⁹⁴

Bu başarısız gelişmelerin ardından yaşananlar İngilizler tarafından şöyle raporlaştırılmış ve değerlendirilmiştir: Ecevit'in 1960 darbesi öncesi İnönü'nün Menderes'e sarf ettiği “*Sizi ben bile kurtaramam*” sözünü hatırlatan “*Elimizi geri çevirdiler, onları artık kurtaramayız*” ifadesinin İngilizler tarafından raporlara

³⁸⁵ Özdemir, a.g.m., s. 276; Aydın, Taşkın, a.g.e., s. 282.

³⁸⁶ *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, s. 18; Çavdar, a.g.e., s. 247. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 358; Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 201; Özdemir, a.g.m., s. 276; Hale, a.g.e., s. 277.

³⁸⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 358; Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 201; Çavdar, a.g.e., s. 247.

³⁸⁸ *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, s. 28; Özdemir, a.g.m., s. 276.

³⁸⁹ Hale, a.g.e., s. 278.

³⁹⁰ Çavdar, a.g.e., s. 247.

³⁹¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 358. 21 Haziran 1977'de kurulan bu hükümet güvenoyu almaması nedeniyle Demirel tarafından “Çankaya Hükümeti” adlandırmasıyla eleştirmiştir. Aydın, Taşkın, a.g.e., s. 284. Bu hükümet döneminde Orgeneral Namık Kemal Ersun'un emekli olmasıyla boşalan Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na 1. Ordu Komutanı Orgeneral Adnan Ersöz vekaleten atanmıştır. FCO 9/ 2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: Internal Situation*, H. MacPherson, 19 July 1977, s. 3.

³⁹² Aydın, Taşkın, a.g.e., s. 284; Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 201; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 358; Hale, a.g.e., s. 278; Çavdar, a.g.e., s. 247.

³⁹³ Aydın, Taşkın, a.g.e., s. 284.

³⁹⁴ FCO 9 /2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: The Election*, R. Cormack, 14 June 1977, s. 2-3.

aksettirildiği görülmektedir.³⁹⁵ Bu sözler oldukça tehditkâr ve şifreli olarak yorumlanmıştır.³⁹⁶

Hükümet kurma sürecinde İngilizler bir kez daha dikkatlerini orduya çevirdiler. Belirsizliğini koruyan bu siyasi duruma daha ne kadar tahammül edeceklerini zamanın göstereceği ifade edilerek, silahlı kuvvetlerin henüz apolitik duruşlarını terk edeceklerine dair bir işaretin olmadığı ancak siyasi boşluk ve kararsızlık döneminin uzaması ve şiddet olaylarının kabul edilemez düzeye gelmesi halinde gönülsüzde olsa son çare olarak bir tür müdahalede bulunma riskinin artabileceği değerlendirilmiştir.³⁹⁷

İngiliz diplomatlar Türkiye'nin gündemini yakından takip ediyorlardı. 1977 seçimleri sonrası hükümet kurma girişimleri esnasından Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) Başkanı Halil Tunç'un "*MC. Hükümeti'nin güven oyu alması durumunda genel greve çıkacaklarını*" belirttiği açıklaması, orduya çağrı yapıldığı yorumlarıyla birlikte İngiliz diplomatlarca rapor edildi. Bu açıklamada Tunç, Cumhuriyet ve Atatürk Devrimlerini korumakla yükümlü orduya büyük görevler düştüğünü belirtiyordu. Ordunun şu anki sessizliği konfederasyonu endişelendiriyordu.³⁹⁸ Oysa Tunç'un açıklamalarına Genelkurmay Başkanı Sancar, TSK'nın sorumsuz beyanlarla tahrik ve teşvik edildiğini belirterek tepki göstermiş, TSK'nın macera peşinde koşanlara asla iltifat etmeyeceğini ifade etmişti.³⁹⁹ Buna mukabil İngilizlerce, Sancar'ın bu açıklamaları abartılı bulunmuş ve bu açıklamaların muhataplarının TÜRK-İŞ başkanı dışında ordu içinde bazı

³⁹⁵ Ecevit, "Elimizi geri çevirdiler, onları artık kurtaramayız" dedi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Temmuz 1977, s. 1.

³⁹⁶ FCO 9 /2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: Internal Affairs*, H. MacPherson, 15 July 1977, s. 1.

³⁹⁷ FCO 9 /2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: The Election*, R. Cormack, 14 June 1977, s. 3.

³⁹⁸ FCO 9/2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal Affairs*, H. MacPherson, 15 July 1977, s. 1; "Yeni MC güvenoyu alırsa TÜRK-İŞ genel greve gidecek", *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Temmuz 1977, s. 1, s. 9.

³⁹⁹ FCO 9/2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal Affairs*, H. MacPherson, 15 July 1977, s. 2; "Sancar: Türk Silahlı Kuvvetleri macera peşinde koşanlara asla iltifat etmeyecektir.", *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Temmuz 1977, s. 1, s. 9.

kişiler de dahil olmak üzere başkalarına yönelik bir uyarı olabileceği yorumu yapılmıştır.⁴⁰⁰

İngilizler o dönemde Türkiye'nin genel gidişatı hakkında karamsar bir bakış açısına sahiptiler. Şiddetin artma tehlikesinin silahlı kuvvetlerin Cumhurbaşkanı ve siyasetçiler üzerinde daha doğrudan bir baskıya yol açabileceği ve silahlı kuvvetlerin siyasi arenaya çekilebileceğine yönelik artan korkularını dile getirmişlerdi.⁴⁰¹ İngiltere Ankara Büyükelçisi Horace Phillips'in yerine atanan Derek Dodson⁴⁰² Cumhurbaşkanı'na güven mektubu sunduğu görüşmesinde Cumhurbaşkanı'nın kendisine Türkiye'nin demokratik ilkelere bağlı kalacağı ifadesini naklettikten sonra⁴⁰³

*Yeterli kamuoyu desteğine sahip bir hükümetin kısa sürede kurulamaması halinde Türkiye'nin demokratik ilkelerine bağlı kalacağı konusunda kendisiyle hemfikir olmak zor. Demirel'in kurabileceği herhangi bir hükümetin (büyük bir koalisyon dışında, ki bu hala olası görünmüyor) bu gerekliliği karşılayıp karşılamayacağı ya da en azından uzun süre karşılayıp karşılamayacağı konusunda şüpheler olmalı.*⁴⁰⁴

cümleleriyle, olaylara Onun kadar iyimser yaklaşmadığını ortaya koymuştur.

⁴⁰⁰ FCO 9/2669 Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal Affairs, H. MacPherson, 15 July 1977, s. 2.

⁴⁰¹ FCO 9 /2669 Internal Political Situation in Turkey, Letter, Ian Winchester, 6 July 1977, s. 1.

⁴⁰² Sir Derek Dodson 1977-1980 yılları arasında İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi görevini yürütmüştür. İngiliz çevrelerce NATO müttefikleri ile Türkiye arasındaki gerilimlerin yaşandığı bu dönemde, sahip olduğu askerî deneyimden yararlanıldığı fikri hakimdir. Osmanlı tarihi ve kültürü alanında derin bir bilgiye sahip olan Dodson, 1982-1995 yılları arasında Anglo-Turkish Society'nin Başkanlığı'nı üstlenmiştir. Obituary Sir Derek Dodson, The Guardian Gazetesi Web Sitesi, <https://www.theguardian.com/news/2003/nov/29/guardianobituaries>, (Erişim Tarihi: 30 Eylül 2024).

⁴⁰³ FCO 9 /2669 Internal Political Situation in Turkey, Turkish Government, Dodson, 8 July 1977, s. 1.

⁴⁰⁴ FCO 9 /2669 Internal Political Situation in Turkey, Letter, Ian Winchester, 6 July 1977, s. 1.

Üst düzey bir yetkilinin ülkenin önündeki tabloyu kasvetli olarak değerlendirdiği ve kritik gelişmelerin yaşanabileceğine dair görüşlerini gizlemediği ayrıca rapor edilmiştir. Cumhurbaşkanı ve silahlı kuvvetlerin AP, MHP, MSP koalisyonu kurulması ihtimaline karşı endişeli oldukları yönünde söylentiler de raporlarda yer almıştır. Çizilen bu karamsar tabloya rağmen raporlarda yine de askerî bir müdahale en son çare olarak görülmekteydi.⁴⁰⁵

Yine aynı belgelerde, askerî teçhizatın yenilenme ihtiyacı, ülkede yaşanan terör ve şiddet, ekonomik zorluklar gibi problemlerin birbirini tetiklediği ve bir kısır döngüye neden olduğu ifade edilerek, geleceğin belirsizliği vurgulanmış; hatta *'ülkenin yeni bir Atatürk'e ihtiyacı varsa o günün bugün olduğu'* yorumu yapılmıştır. Yine sorunların aşılması için dış yardımın tek öngörülebilir çıkış noktası olduğu ifade edildikten sonra aksi takdirde sıkıyönetim veya daha kötüsünün çok uzak bir ihtimal olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁰⁶

Uzun görüşmelerden sonra Demirel'in girişimleri sonuç verecek ve II. Milliyetçi Cephe olarak adlandırılan hükümet kurulacaktır.⁴⁰⁷ Kurulan hükümette bu defa MSP ve MHP'nin ağırlığı I. MC Hükümeti'nden daha fazla olmuştur.⁴⁰⁸ Hükümet, 1 Ağustos 1977'de 219'a karşı 229 oy ile güvenoyu almayı başaracaktır.⁴⁰⁹ İngilizler, hükümetin geleceğine ilişkin kehanetlerin karışık olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim belgelerde mevcut hükümet ile 1971 ve I. MC Hükümetleri arasında karşılaştırmalar yapıldığı görülmektedir. I. MC'nin uzun soluklu olmayacağı tahminine rağmen 2 yıl boyunca görev yaptığı hatırlatılarak, 1971 yılına yaşananların bugün için söz konusu olmadığı ifade edilmiştir. Fakat hükümetin acı reçeteler ile sorunları çözmeye kalkışmasının halkı mutsuz edeceği, şayet gerekli adımlar atılmaz ise oluşacak kararsız ve zayıf hükümetin

⁴⁰⁵ FCO 9 /2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkish Government*, Dodson, 8 July 1977, s. 1.

⁴⁰⁶ Belgenin yazarı M. T. H. Styles tüm yorumların kendi kişisel görüşü olduğunu belirtmiştir. FCO 9 /2670 *Internal Political Situation in Turkey, Teletetter*, M. T. H. Styles, 16 August 1977, s. 2.

⁴⁰⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 378; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 359; Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 202; Çavdar, a.g.e., s. 247; Hale, a.g.e., s. 278; Aydın, Taşkın, a.g.e., s. 284.

⁴⁰⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 378.

⁴⁰⁹ Hale, a.g.e., s. 278.

de askerî liderlerin hoşuna gitmeyeceği yorumu aktarılmıştır. Ayrıca böyle bir durumun tıpkı 1971’de olduğu gibi silahlı kuvvetleri harekete geçirebileceği ihtimali ile karşı karşıya kalan hükümetin, bir önceki hükümet dönemindeki gibi tutarlı politikaları iktidara feda edeceği değerlendirilmiştir. Sonuç olarak raporlarda ülkenin var olan sorunlarına çözüm bulunması konusunda iyimser olmanın zorluğu ifade edilmiştir.⁴¹⁰

2.1.7. II. Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin Düşmesi ve Ecevit Hükümeti

Yıl sonuna doğru hükümet içinde anlaşmazlıklar baş göstermekteydi. İngiliz belgelerinde hükümetin geleceğinin pek parlak olmadığını bildiren raporlar yazılmış; II. MC hükümetinin güvenoyu aldığından bu yana Meclis’in çalışmadığı ifade edilerek, Meclis Başkanı ve komisyonların atanmasının aylarca sürdüğü aktarılmıştır.⁴¹¹ AP’lilerin bile hükümete çok fazla ömür biçmediği bu dönemde, AP’li bakanlardan birinin partisindeki kasvetten bahsettiği ve diğer parti üyelerinin koalisyonun Mart 1978’den sonra devam etmeyeceği düşüncesinde oldukları rapor edilmiştir.⁴¹²

Gerçekten de II. MC hükümeti uzun soluklu olamadı. 11 Aralık 1977 yerel seçim sonuçları hükümetin kaderinde belirleyici oldu.⁴¹³ Seçim sonuçları, sokaktaki şiddet, hükümet içi anlaşmazlıklar AP içinde tepkilere sebep olmaktaydı. Gidişattan memnun olmayan 11 milletvekili AP’den istifa etti.⁴¹⁴ Bu istifalar ile hükümet parlamentoda çoğunluğu kaybetti. Bunun üzerine muhalefet hükümete gensoru verdi. Muhalefetin verdiği gensoru kabul edilince hükümet 5 Ocak 1978’te istifa etti.⁴¹⁵

⁴¹⁰ FCO 9 /2670 *Internal Political Situation in Turkey, Turkish General Election and Its Aftermath and First Impression of Turkey*, D. J. Wood, 2 September 1977, s. 1-2.

⁴¹¹ FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Democracy in Turkey*, Sir Derek Dodson, 29 December 1977, s. 2.

⁴¹² FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Justice Party and Government Rifts*, J. Fisher, 11 November 1977, s. 1.

⁴¹³ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 202.

⁴¹⁴ Aydın, Taşkın, *a.g.e.*, s. 286.

⁴¹⁵ Hale, *a.g.e.*, s. 279.

ABD bu dönemde hükümetin geleceği hakkında 4 aylık bir projeksiyon sunmaya çalışıyordu. ABD raporlarında da o tarihlerde İngilizlerin görüşüne paralel bir şekilde ordudan bir müdahale beklenmemekteydi. Ordu içerisinde mevcut hükümetin sorunlarla baş edemeyeceğini düşünen subayların var olmasının muhtemel olduğu ve bunların hükümeti değişikliğe zorlamak isteyebilecekleri ifade edilmekle birlikte müdahale düşüncesine sahip subayların sayıca fazla veya yetkili makamlarda bulunmadığı belirtildi. ABD öngörülebilir koşullar altında bir askerî müdahaleyi olası görmüyordu.⁴¹⁶ İngilizler de, bu dönemde askerî bir darbe olacağına dair ortalıkta dolaşan pek çok söylentiye aktarmakla birlikte⁴¹⁷ silahlı kuvvetlerin kendilerini olayları perde arkasından etkilemekle sınırlayacak gibi görüldüğünü belirtiyorlardı.⁴¹⁸

Şiddet olaylarının giderek tırmandığı ve hükümetin düştüğü bu tarihlerde başkent Ankara'da ilginç bir olay yaşanıyordu. 30 Ocak 1978 tarihinde Gazi Eğitim Enstitüsü'nün erken kapatılması protestoları devam ederken⁴¹⁹ Ankara'nın doğusunda yaklaşık 20 dakika boyunca devam eden tank ateşi sesleri söylentilere sebep oldu. Daha sonra bu seslerin Etimesgut'taki tank birliğinde küçük bir yabancı gazeteci grubuna düzenlenen gösterilerden kaynaklandığı açıklaması yapıldı.⁴²⁰

⁴¹⁶ FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Outlook for Turkish Government in Next Four Months*, 17 November 1977, s. 2. ABD'nin 4 aylık periyot için paylaştığı bu yorum İngilizlerin genel olarak görüşleriyle uyussa da İngiliz diplomat I. S. Winchester bu görüşü ilginç olarak yorumlamıştır. FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: US Reporting*, I. S. Winchester, 2 December 1977, s. 1. Winchester, 1977 seçimleri sonrası hükümetin kısa sürüde kurulmaması halinde Türkiye'nin demokratik ilkelere bağlı kalması konusundaki korkularını dile getiren bir İngiliz diplomattır. Dolayısıyla kendisinin meslektaşlarından bu manada ayrıştığı söylenebilir.

⁴¹⁷ FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Justice Party and Government Rifts*, J. Fisher, 11 November 1977, s. 1.

⁴¹⁸ FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Democracy in Turkey*, Sir Derek Dodson, 29 December 1977, s. 2.

⁴¹⁹, "Binlerce Öğrenci Ayakta", *Hürriyet Gazetesi*, 31 Ocak 1978, s. 1, s. 15.

⁴²⁰ *Hürriyet Gazetesi* patlamaların sebebi için askerî bir tatbikat yapıldığını yazmıştı. "Binlerce Öğrenci Ayakta", *Hürriyet Gazetesi*, 31 Ocak 1978, s. 15.

İngilizler tarafından bu olay o bölgede yıllardır ikamet edenlerin daha önce böyle sesler duyduklarını hatırlamadıkları bilgisiyle rapor edildi.⁴²¹ Yapılan açıklamanın basın camiasında hiç kimsenin yabancı gazetecilere yönelik yapılan bu gösteriden haberdar olmaması nedeniyle alaycı bir şekilde karşılandığı aktarıldı.⁴²² İngilizlerin yorumu ise “*Türk Ordusu’nun bir uyarıda bulunduğu şüphe yok gibi görünüyor. Büyükelçilik şu ana kadar bu seçkin gruptan herhangi biriyle karşılaşmadı. Ordunun göstericilere varlıklarını hatırlatmak istediğine inanmak cazip geliyor.*” şeklinde oldu.⁴²³ İngilizler bu uyarının önemini Türk ordusunun fazla ileri gidilmemesi konusundaki son yıllardaki yaptığı ilk olay olarak yorumlamış ve hükümetlerine aktarmışlardır.⁴²⁴

II. MC Hükümeti’nin istifası sonrası Ecevit, Ahmad’ın deyimiyle de facto bir CHP AP koalisyonu kurdu. Zira hükümetin bağımsız üyeleri AP’den istifa eden muhaliflerden oluşuyordu.⁴²⁵ Bu hükümetin kuruluş süreci oldukça tartışma konusu olmuştu. Tarihe Güneş Motel⁴²⁶ veya 11’ler olayı olarak geçen süreçte Ecevit, AP’den istifa eden 11 milletvekiline kurulacak hükümette bakanlık görevi vererek hükümeti oluşturdu.⁴²⁷ Bu haliyle hükümet sağlam duran bir hükümet görünümü vermiyordu. Çünkü bağımsız milletvekillerine ve küçük partilere

⁴²¹ Etimesgut gibi askerî birliklerin bulunduğu bir semte silah ve top seslerinin daha önce duyulmaması iddiası çok gerçekçi bulunmamaktadır.

⁴²² FCO 9/2765 Turkey: *Internal Political Situation*, D. R. Bishop, 31 January 1978, s. 1; FCO 9/2765 Turkey: *Internal Political Situation*, Turkey: *Internal Situation*, H. MacPherson, 31 January 1978, s. 2.

⁴²³ FCO 9/2765 Turkey: *Internal Political Situation*, D. R. Bishop, 31 January 1978, s. 1.

⁴²⁴ FCO 9/2765 Turkey: *Internal Political Situation*, *Whither Ecevit?*, I. S Winchester, 17 February 1978, s. 1.

⁴²⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 359. Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, a.g.e., s. 202.

⁴²⁶ Ecevit ve AP’den istifa eden milletvekillerinin görüşme yaptığı mekân. On bir milletvekili ile yapılan bu görüşmede Ecevit’in bu milletvekillerini bir takım maddî imkânlarla transfer ettiği sıklıkla Türk basınında yazılmıştır. Yeni hükümet AP’den istifa eden ve bağımsız olarak destek veren milletvekillerinin katkısıyla güvenoyu almıştır. Bu milletvekillerinden şu isimler kurulan yeni hükümette bakan olacaktı: Tuncay Mataracı (Gümrük ve Tekel Bakanı), Şerafettin Elçi (Bayındırlık Bakanı), Mete Tan (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı) Hilmi İşgüzar (Sosyal Güvenlik Bakanı), Orhan Alp (Sanayi ve Teknoloji Bakanı), Ali Rıza Septioğlu (Devlet Bakanı), Enver Akova (Devlet Bakanı), Hasan Korkut (Devlet Bakanı), Ahmet Karaaslan (İmar ve İskan Bakanı), Güneş Öngüt (Ulaştırma Bakanı). Bu milletvekillerinden Tuncay Mataracı daha sonra bakanlık döneminde yapmış olduğu yolsuzluk nedeniyle, Hilmi İşgüzar ise bölücülük suçlamasıyla yargılanacak ve bu suçlardan dolayı mahkûm olacaktı. Siyasî analistler 11’ler olayını Türk Demokrasisi için kara bir leke olarak görmektedirler.

⁴²⁷ Aydın, Taşkın, a.g.e, s. 286-287.

bağımlıydılar.⁴²⁸ Birand, Ecevit'in ne pahasına olursa olsun hükümet kurma isteğinin altında bir sağ darbenin gerçekleşeceği endişesinin yattığını belirtir. Zira o dönemde Ecevit ordu içinde MHP'yi destekleyen, Türkeş'in ideallerini paylaşan subayların var olduğunu ve bir darbe gerçekleştirecekleri endişesini dile getirmeye başlamıştı.⁴²⁹

Kuruluşundaki tuhaflığa rağmen Ecevit hükümeti yurt içi ve yurtdışında genel olarak memnuniyet ile karşılanmıştı.⁴³⁰ Nitekim İngilizler, 5 Haziran 1977 genel seçimleri sonrası oluşturulan üç hükümet için de -bazı dalavereler yapılmış olsa da- değişikliklerin anayasaya uygun olarak yapıldığını ifade etmiştir.⁴³¹ Yine Ecevit'in hükümet oluşturma yöntemi için ise yaşananları trajik bir şekilde ele almaya gerek olmadığı yorumu yapılmıştır. İngilizler kendi tarihlerinde de parti mensubiyetlerini değiştirdikten sonra bakanlık makamına gelen örnekler olduğunu belirtmişlerdir. O günlerde Avam Kamarası Başkanı'nın kullandığı ifade ile "*Demokratik süreçlerin engelleme girişimlerinin*" başka ülke parlamentolarında da bilinmeyen bir şey olmadığı ifade edildikten sonra görülmesi gerekenin 8 ay içinde anayasa kural ve teamüllerine uygun olarak üç hükümet değişikliğinin gerçekleştirilmesi olduğu söylenmiştir.⁴³²

Kurulan yeni hükümette İçişleri Bakanı, 2006 yılında Hava Kuvvetleri Komutanlığı atama krizinin aktörlerinden olan ve o dönem emekliye ayrılan General İrfan Özaydınlı'ydı. İngiliz diplomatlar bu atamayı silahlı kuvvetlerin ülkedeki şiddeti kontrol altına almada ciddi bir girişimde bulunacağını bir göstergesi olarak yorumlanmıştı.⁴³³

2.1.8. Demirel'in Azınlık Hükümeti

⁴²⁸ Hale, *a.g.e.*, s. 279.

⁴²⁹ Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, s. 53-55; Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları* Cilt 1, Milliyet Yayınları, 1990, s. 181-182. Birand, Ecevit'in bu beklentisini çok olası olmadığını belirtir.

⁴³⁰ Hale, *a.g.e.*, s. 279; Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, s. 55.

⁴³¹ FCO 9/2765 *Turkey: Internal Political Situation, Will Democracy Continue in Turkey?*, Derek Dodson, 2 February 1978, s. Summary.

⁴³² FCO 9/2765, *Turkey: Internal Political Situation, Will Democracy Continue in Turkey?*, Derek Dodson, 2 February 1978, s. 4.

⁴³³ FCO 9/2765 *Turkey: Internal Political Situation, New Government*, Owen, 6 January 1978, s. 1.

14 Ekim 1979 kısmî Senato ve ara seçimlerinden CHP'nin 1960'lı yıllardaki oy oranlarına inmesi (yüzde 29) ve AP'nin oy oranlarını ciddi oranda artırarak ezici bir seçim zaferiyle sonuçlanmasıyla Ecevit, 16 Ekim'de istifa etmiş, Demirel'in 12 Kasım'da kurduğu azınlık hükümeti 25 Kasım'da güvenoyu almıştır. Fakat o tarihlerde darbe süreci başlamış ve Ahmad'ın belirttiği gibi Demirel Hükümeti ordunun yönetimi ele geçirinceye kadar yaşayacak geçici bir hükümet olarak görülmüştür.⁴³⁴ Fakat bu dönemde İngiliz diplomatlar farklı düşünmektedir. Dönemin Savunma ve Askerî Ataşesi Tuğgeneral Bishop⁴³⁵ tarafından yeni kurulan Demirel azınlık hükümetinin doğasında var olan istikrarsızlık göz önünde bulundurulduğunda -1980 yılı içinde bir askerî müdahale veya baskıya dönüşmesinin göz ardı edilmemesi gerektiği belirtilmekle beraber- ordunun etkili bir sivil hükümeti yeniden tesis etmek için gerekli olandan daha uzun bir süre siyasi işleri doğrudan kontrol etmek istemesinin pek olası olmadığı değerlendirilmiştir.⁴³⁶

2.2. İNGİLİZLERE GÖRE TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ

1975 yılının ilk çeyreğine kadar devam eden ve o tarihe kadar Türkiye'nin en uzun hükümet krizine dönüşen süreç, İngilizleri Türk Demokrasisi üzerine düşünmeye sevk etmiştir. İlgili raporlarda bu konuya dair oldukça ilginç değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Çünkü yaşanan hükümet krizi ve bunun demokratik süreç içinde aşılabilmesi İngilizleri Türkiye'deki demokrasinin gücü hakkında olumlu düşünmeye itmiştir. Dönemin İngiliz Büyükelçisi Phillips, *'Türk tarihinin pek de iç açıcı olmayan bu döneminin olumlu bir tarafı, yaşanan krizin, Atatürk'ün halefi İnönü'nün 25 yıl önce ülkeyi otokratik tek parti yönetiminden çok partili sisteme geçirme cesaretini göstermesinden bu yana demokrasinin köklerinin ne kadar*

⁴³⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 362-363.

⁴³⁵ Bridagier D. R. Bishop, 1977-1980 yılları arasında İngiltere'nin Savunma ve Askerî Ataşesi olarak görev yapmıştır. *The Diplomatic Service List 1980*, Her Majesty's Stationery Office, London 1980, s. 63.

⁴³⁶ FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Annual Report on The Turkish Armed Forces 1979*, Brigadier Dr Bishop, 31 December 1979, s. A1.

sağlam olduğunu göstermiş olmasıdır.’ cümleleriyle bu noktaya dikkat çekmiştir.⁴³⁷ Phillips, Türk demokrasisinin sağlamlığı üzerine düşüncelerini raporlarda bitki metaforu üzerinden anlatmıştır. Bu anlatıda; *‘Türk demokrasisinin artık birkaç yıl önceki kırılğan çiçek olmadığı, zaman zaman kaotik bir yapıya bürünse de ülkedeki demokrasinin sağlam bir bitki olduğunu kanıtladığını ileri sürmüş; bu duruma yabancı gözlemciler kadar Türklerin kendilerinin de şaşırdığını’* ifade etmiştir. Phillips, bu durumun Türklerin demokratik kurumlarına güvenlerini önemli ölçüde artırdığı, Türkiye’yi Batı’nın demokratik ittifaklarında daha kabul edilebilir bir ortak haline getirdiği ve gelecekteki herhangi bir anti-demokratik baskıya daha az boyun eğmelerine neden olduğu değerlendirmesini de yapmıştır.⁴³⁸

Büyükelçi, her ne kadar bazı zamanlar aksi durumları düşündürecek şeyler yaşamış olsa da son zamanlarda silahlı kuvvetlerin müdahale etme yönünde ilerlediğine dair ciddi bir telkin bulunmadığını belirterek, *“Komutanların Cumhurbaşkanı ile yaptıkları görüşmelerde görüşlerini güçlü bir şekilde ifade ettiklerine şüphe yok. Ancak hiçbir noktada bunun ötesine geçmemeleri Türk demokrasisine duyulan güvenin bir göstergesidir.”* değerlendirmesinde bulunmuş; kendilerini her zaman Atatürk ilkelerinin bekçisi olarak gören silahlı kuvvetlerin, öncüllerine göre hükümet veya anayasal krizlerin en gergin anlarında bile siyasi sahneye karışmaya daha az istekli yeni nesil tarafından komuta edildiğinin altını çizmiştir. Silahlı kuvvetlerin bu dönemde siyasete mesafeli olma durumunun iki farklı gerekçesini, komutanların Atatürk’ün mirası olarak gördükleri demokratik yönetimi altüst etme konusunda artık eskisi kadar özgüvene sahip olmamaları ile Türk halkının üstlenilen bu rolün meşruiyetini kabul etme isteğindeki azalmanın yansımaları olarak zikreden Phillips, silahlı kuvvetlerin bu konudaki tavrı anlatılırken geçmiş askerî müdahalelere değinerek ilginç yorumlarda bulunmuştur. Askerin geçmiş müdahalelerinin aslında ülkeyi kendi başına yönetmek için yapılmadığı, politik olarak kendilerine uygun iktidarı

⁴³⁷ FCO 9/2338 *Internal Situation in Turkey, Government and Democracy in Turkey*, H. Phillips, 19 June 1975, s. 7.

⁴³⁸ FCO 9/2338 *Internal Situation in Turkey, Government and Democracy in Turkey*, H. Phillips, 19 June 1975, s. 8.

oluşturma hedefiyle gerçekleştirildiği görüşünü paylaşmıştır. Bunu amaçlamış bir orduyu o gün için pratikte büyük zorlukların beklediği belirten Phillips şunları kaydetmiştir; *“Ordu, 1971’de devirdiği Demirel’i yeniden geri getiremezdi. Ecevit kesinlikle askerî bir mandayı (görevi) kabul etmezdi ve Irmak’ın ekibinden daha iyi olabilecek başka teknokrat veya siyasi olmayan aday yoktu.”*⁴³⁹

Tüm bu verileri derli toplu ve bütüncül olarak değerlendirdiğimizde vardığımız sonuçlar şunlar olmaktadır. İngiliz diplomatlarının Türkiye’deki demokrasi hakkındaki görüşleri büyük oranda birbiriyle örtüşmektedir. Büyükelçi Phillips’in, yukarıdaki değerlendirmelerine İngiltere Dışişleri Bakanlığı Güney Avrupa Departmanı’ndan A. C. Goodison’da katılmaktaydı. Phillips’in Türkiye’deki demokrasinin gücünün kamuoyunda sıklıkla unutulmuş bir kavram olduğu vurgusu ile Türkiye’deki demokrasinin *“zaman zaman kaotik olsa da sağlam bir bitki”* olarak tanımlanması Goodison tarafından yerinde bulunmuştu. Bununla birlikte Goodison, Türk siyasetçilerinde istikrarlı ve yapıcı bir hükümet oluşturmak için aralarındaki farklılıkları bir kenara bırakma konusunda bariz yetersizlikler bulunduğunu da ifade ederek, bu durumun Türkiye’nin dış ilişkilerinde kendilerini en çok ilgilendiren yönlerinde ilerleme kaydedilmesine büyük bir engel teşkil ettiğini ileri sürmekteydi.⁴⁴⁰

Bir diğer İngiliz diplomat George Wright da meslektaşlarının görüşlerine paralel olacak şekilde TSK’nın 1973 seçimlerinden bu yana, birçoklarını şaşırtacak şekilde, mevcut Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin kurulmasından önceki siyasi kriz aylarında bile tamamen iç politikaya açık müdahaleden uzak durduğunu rapor etmişti. Wright, Genelkurmay Başkanı Sancar’ın, silahlı kuvvetlerin siyasetten uzak durması gerekliliğine inancını ve üst düzey komutan atamalarında bu inancı taşıyan subayların değerlendirildiğini aktarıyordu. Asker ve polis memurlarının siyasi parti eğilimleri hakkında fikir yürüten Wright, bu meslek gruplarının açıktan

⁴³⁹ FCO 9/2338 *Internal Situation of Turkey, Government and Democracy in Turkey*, H. Phillips, 19 June 1975, s. 7.

⁴⁴⁰ FCO 9/2338 *Internal Situation in Turkey, Telegram from A. C. Goodison to Sir H. Phillips*, 3 July 1975.

parti bağlantısı kurmalarının kanunen yasak olmasına karşın bu mesleklerde belirli bir siyasi yönelim görülme de CHP ve AP'ye bağlılık hissedenlerin neredeyse eşit bir şekilde dağıldığını iddia etmiştir. Wright özellikle daha alt rütbelerde dengenin CHP lehine değiştiğini belirtmiştir.⁴⁴¹

Bu konularda fikir yürüten bir diğer İngiliz diplomat İngiltere Ankara Büyükelçiliği Savunma Askerî Ataşesi J.P. Seller'dı. Üçüncü kez Türkiye'de göreve başlamasının üzerine (İlki 1956-57 ikincisi 1971-72) kaleme aldığı 'Türkiye'ye dönüşte ilk izlenimler' başlıklı raporda 1957 yılı Türkiye'si ile 1975 yılı Türkiye'sini karşılaştıran Seller, kendi deneyimi ve gözlemi çerçevesinde Türk Ordusu ve demokrasisi üzerine görüşlerini sunuyordu. Seller'e göre 1957 yılından bu yana Türkiye'de köklü değişimler yaşanmıştı. Menderes dönemini kasvetli, baskıcı ve umutsuz sıfatlarını kullanarak tanımlayan Seller, bu dönemi olumsuzluk yüklü yorumlar ile anmaktaydı. Menderes ve yakın çevresinin o dönemde refah içinde yaşadığı iddiasında bulunan Seller, Menderes'in asılarak ve o dönemde kendisinin üst kat komşusu olan Menderes'in İçişleri Bakanı Namık Gedik'in darbe sonrası gözaltında tutulduğu binanın üst kat penceresinden atlayarak – kimilerine göre itilerek- aşağılayıcı bir şekilde öleceğini hiç kimsenin tahmin edemeyeceği yorumunda bulunmuştur.

Bu yorumun ardından Seller, tasvir ettiği o günlerden on sekiz yıl sonrası Türkiye'si için ise şu değerlendirmeyi yapmıştır: *"On sekiz yıl sonra manzara nedir? Sıkıyönetim henüz kısa bir süre önce tamamen kaldırıldı ve askerler hala ortalıkta; sık sık silahlı sağ-sol çatışmaları yaşanıyor; ekonomi zor durumda, ulusal görevlerinden çok kendi ve parti çıkarlarıyla ilgilenen politikacılar ülkenin temel sorunlarıyla yüzleşmekten aciz görünüyor."*⁴⁴²

1957 ve 1975 yılları arasındaki temel farklılığın Türk halkının bugün sahip olduğu demokratik özgürlük olduğu ileri süren Seller, yakın zaman önce kaldırılan

⁴⁴¹ FCO 9/2338 *Internal Situation in Turkey, State of Security Assessment: Turkey*, Georgia Wright, 21 October 1975 s. 2.

⁴⁴² FCO 160/35/18 *First Impressions on Return to Turkey of Brigadier Sellers*, Brigadier Defence and Military Attache J.P. Seller, 27 January 1975. s. 3.

sıkıyönetimin Menderes dönemindeki gibi hükümetin muhalefete bir baskı unsuru olarak kullanılmadığı, sorumlu bir şekilde uygulandığı düşüncesini paylaşmaktadır. Raporda görüşlerin artık açıkça ifade edilebildiği, normal vatandaşın politikacılara karşı özgürce tavır alabildiği, sendikaların gücünün artarak grev hakkını yaygın bir şekilde kullandığı belirtilerek, son zamanlarda ekilen demokratik süreçlerin sağlam bir şekilde kök saldığı ve güçlendiği ifade ediliyordu. Seller demokrasi ve TSK üzerine düşüncelerini sahne metaforu üzerinden açıklıyor ve mevcut durumun baş rolünde TSK'nın yer aldığı, Menderes'i deviren -idam eden- ve daha sonra 1971'de ülke anarşinin eşiğine geldiğinde Demirel'i tahttan indirenin ordu olduğunu belirterek, TSK'nın sahnede olmadıkları zamanlarda bile arka planda hazır bulunduğu ve ana oyuncularını yönlendirdiğini ifade etmekteydi. TSK'nın, raporun yazıldığı tarihlerdeki rolünü ise şöyle betimliyordu: *“Şimdi, görevleri tamamlanmış ve sahne nispeten sakinleşmiş olduğu için perde arkasına yerleştiler. Bu arada senaryoyu yakından takip ettiklerine şüphe yok. Askerin ne kadar süre arka planda kalacağı, siyasetçilerin olayları kontrol etme becerisine bağlı olacaktır.”*⁴⁴³

Seller, 27 Mayıs Darbesi ve 12 Mart Muhtırası'nı yararlı bulduğunu ifade etmekteydi. Gazeteci Metin Toker'den alıntılanığı şu ifadeye raporlarında yer veriyordu: *“1960 müdahalesi, tüm otoritenin tek bir adamın, Menderes'in eline geçmesini önlemek için sahnelenmişti. 1971 müdahalesi ise tam tersi bir nedenle, tam bir otorite boşluğu varken gerçekleşti.”*⁴⁴⁴ Seller raporunda Metin Toker'in bu görüşlerini paylaşarak 1960 ve 1971'de ordunun müdahale etmesinin etmemesinden daha iyi olduğu yönünde görüş beyan etmiştir. 1960 ve 1971'de ordunun harekete geçtiği dönemdeki ülkenin içine düştüğü durumun, askerî müdahalenin kaçınılmaz olmasa da riskli hale geldiği eşik hakkında bir fikir verdiği yorumunu yapan Seller'ın geçmiş darbeleri adeta bir darbe ölçeği olarak

⁴⁴³ Ataşenin bu yorumu Özdemir'in ordunun rejimin üzerindeki gücünü gözetleme ve müdahale şeklinde 2 farklı uygulama ile sağladığı görüşü ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Özdemir, gözetlemenin sürekli bir süreç olduğunu, müdahalenin ise gerektiğinde başvurulan bir uygulama olduğunu belirtir. Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. 345.

⁴⁴⁴FCO 160/35/18 *First Impressions on Return to Turkey of Brigadier Sellers*, Brigadier Defence and Military Attache J.P. Seller, 27 January 1975. s. 3.

kullanması ilginçtir. Zira eski darbeleri doğuran sebepler ile o günkü olayları karşılaştırarak darbe konusunda bir öngörü yakalama çabası sezinlenmiştir.⁴⁴⁵

Bununla birlikte, Seller'ın raporunda, 1975 Türkiye'sinde 1960 ve 1971'in tam tersi bir durumun geçerli olduğu söylenmekte, 1974 sonu ile başlayan hükümet krizi çıkmazının 60 ve 71 eşiğine gelmediği ve bu nedenle mevcut durumun bazılarının beklediği gibi askerî bir müdahaleyi tetiklemediği yorumu yapılmaktaydı. Fakat yine de bu eşiğe tekrar ulaşacak gelişmeler olursa ordunun devreye girmesinin beklenebileceği ifade edildi. Gelecekte oluşabilecek böyle bir olasılıkta herhangi bir askerî müdahalenin 1960 ve 1971 askerî müdahalelerindeki amaç ve çaba birliğinden uzak olacağı ifade ediliyordu. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin artık bir zamanlar olduğu gibi yekpare, apolitik bir yapıda olmadığı; mensuplarının çeşitli siyasi görüşlere sahip olduğu ve birçoğunun bunları özgürce ifade edebildiği, disiplinin geçmişte olduğu kadar katı olmadığı belirtildikten sonra yakın zamanda çok sayıda kıdemli Hava ve Kara Kuvvetleri astsubayının bir şikâyet konusuyla ilgili olarak, neredeyse isyana varan gösteri ve itaatsizliklerine⁴⁴⁶ tanık olunduğu hatırlatılıyordu.⁴⁴⁷ Ayrıca Seller, o yıllarda Türk generallerinin siyaset ve iç güvenlikle ilgili daha acil meseleleri olduğunu, Kıbrıs Harekâtı ile belirginleşip ABD ambargosunun daha da ağırlaştırdığı ordudaki eksiklik ve ihtiyaçların üzerine kafa yormakla meşgul olduklarını belirtmiştir.⁴⁴⁸

Büyükelçi Phillips tarafından, kendi değerlendirmelerinin Askerî ve Savunma Ataşesi Seller'in fikirleriyle örtüştüğü, yapılan tespit, görüş ve değerlendirmelerin bütünüyle büyükelçilik düşüncesi ile uyumlu ve paralel olduğu belirtilmiştir.

⁴⁴⁵ Geçmiş darbelerin darbe ölçer olarak kullanılması hususu tezimizin ilerleyen bölümlerinde Daunt'un *'geçmiş darbeler nasıl geldiyse 12 Eylül'de öyle gelmektedir'* mealindeki açıklamasında da görülebilir.

⁴⁴⁶ Bahsedilen olayın kara ve havacı astsubayların özlük haklarına ilişkin Şubat 1974'te gerçekleştirdiği protestolar olduğu düşünülmektedir. Bu protestolarda 74'ü emekli 630 astsubay tutuklanmış, 2236'sı ise açığa alınmıştır. Ertuğrul Günay, Altan Tuna, *Muhtıradan Darbeye Türkiye'de Siyasetin Açıklamalı Kronolojisi (1971-1982)*, Literatür Yayınları, 2011 İstanbul, s. 112.

⁴⁴⁷ FCO 160/35/18 *First Impressions on Return to Turkey of Brigadier Sellers*, Brigadier Defence and Military Attache J.P. Seller, 27 January 1975. s. 4.

⁴⁴⁸ FCO 160/35/18 *First Impressions on Return to Turkey of Brigadier Sellers*, Brigadier Defence and Military Attache J.P. Seller, 27 January 1975. s. 5.

Phillips, Savunma ve Askerî Ataşesi Seller gibi Türkiye'deki siyaset asker ilişkisi üzerine "Asker ve İç Durum" başlıklı raporunda siyasetin eskiye nazaran daha sofistike ve demokrasinin daha sağlam köklere sahip olduğunu belirterek, 20 yıl öncesinde hayal edilmesi zor olan özgürce ifade edilen fikir ve siyasi görüş çeşitliliğinin bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁹ Demokrasinin olgunlaştığını, demokratik kurum ve kavramların artık çok daha iyi anlaşıldığını belirtmiştir.⁴⁵⁰

Phillips'in raporlarında, o yıllarda Türkiye'de amaçlarına uygun olduğu sürece şiddete başvurma konusunda çok az çekingenklik gösteren sağ ve sol aşırılık yanlısı kişilerin eylemleriyle demokrasiye karşı bir meydan okumanın var olduğu ileri sürülmüştür. Özellikle üniversitelerde çatışmaların olağan karşılandığı ve bu durumun dikkatlice takip edilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Sadece beş yıl önce benzer başlangıçlar sebebiyle kanunsuzluğun patlak verdiği ve ardından şu anda da Başbakan olan Demirel'in silahlı kuvvetler tarafından görevden alındığı ve sıkıyönetimin ilan edildiği hatırlatılmıştır. 1975 yılında yaygın bir öğrenci radikalizminin olmasının şaşırtıcı olmadığı zikredildikten sonra, "*Demokrasi ve özgürlük, az gelişmişlik ve ülke çapındaki yoksullukla birleştiğinde patlayıcı bir kombinasyon sağlıyor.*" yorumunda bulunulmuştur.⁴⁵¹

Yine aynı yerde; 1975 yılında sağ ve sol çatışmaların demokrasi ve devlet güvenliğine olumsuzluk getireceğine dair küçük işaretlerden bahsedilmesine rağmen⁴⁵² sağ ve sol aşırılık yanlılarının faaliyetlerinin, mevcut ölçeklerinde devletin normal demokratik işleyişinin varlığı veya devamını tehdit etmediği yorumu yapılmış; 1975 yılında silahlı kuvvetlerin, kendilerini ülkenin iç siyasetine

⁴⁴⁹ FCO 160/174/44 *Turkey: The Military and Internal Situation*, H. Phillips, 8 December 1975, s. 2.

⁴⁵⁰ FCO 160/174/44 *Turkey: The Military and Internal Situation*, H. Phillips, 8 December 1975, s. 1.

⁴⁵¹ FCO 160/174/44 *Turkey: The Military and Internal Situation*, H. Phillips, 8 December 1975, s. 2. Büyükelçinin sağ ve sol arasındaki çatışmalar bağlamında kurduğu ve alıntı yaptığımız bu cümlede yer alan demokrasinin az gelişmişlikle birleşiminden olumsuz sonuçlar doğuracağı mealindeki yorumunda az gelişmiş ve yoksul ülkelere demokrasinin fazla geldiği iması sezilenmektedir. Dolayısıyla bu cümlenin öznesi olan Türkiye için yaptığı az gelişmiş tanımlaması ile Büyükelçi'nin yukarı satırlarda belirttiği Türkiye'deki demokrasi övgüsünün örtüşmediği düşünülmektedir.

⁴⁵² FCO 160/174/44 *Turkey: The Military and Internal Situation*, H. Phillips, 8 December 1975, s. 1.

dahil etme konusunda her zamankinden daha az eğilim gösterdiği belirtilmiş; silahlı kuvvetlerin günlük siyasi faaliyetten uzaklaşması, ağız sıkı apolitik bir monolit olan imajında bir parçalanmaya neden olduğu belirtilerek, şu değerlendirmede bulunulmuştur; *“Bireysel olarak subaylar, çekingen ve ortaya çıkarılması zor olsalar da bugün kendi siyasi görüşlerini ifade etmeye her zamankinden daha hazırlar. Açıkça Atatürkçü olmayan MSP’nin bile asker hayranları var.”*

Phillips, silahlı kuvvetlerin aşırıların kontrolden çıkması ile kanun ve düzeni korumanın gerekli olduğuna karar vermeleri durumunda, siyasi amaçlar için müdahale etme konusundaki isteksizliklerinin, onları müdahale etmekten alıkoymayacağı belirtildikten sonra *“Ancak, kuşkusuz, meşru hükümetin emriyle bunu yapmayı tercih edecekler.”* demiştir. Ayrıca, silahlı kuvvetlerin iç siyasetteki rolünün azalmasının ister istemez onların dış politikaya (Kıbrıs, ABD ambargosu vb.) daha fazla müdahil olmalarına sebebiyet verdiği yorumu yapılmıştır.⁴⁵³

Phillips’in raporunda 1976 yılı için ise Türkiye açısından zor bir yıl olacağı gibi karamsar bir öngöründe bulunulmuştur. Yetkililerin toplumsal huzursuzluktan medet uman ve az sayıdaki şiddet yanlısı aşırı uçları kontrol etmek için daha fazlasını yapmak zorunda kalacağı belirtilerek, bunun sivil güç tarafından yapılamaması durumunda, hükümet, muhalefet ve silahlı kuvvetler bundan kaçınmayı tercih etse de muhtemelen sıkıyönetimin yeniden yürürlüğe gireceği beklentisi doğurduğu ancak bu durumun ordunun yönetime el koyması anlamına gelmeyeceği ifadesi ile belirtilmiştir. Bununla birlikte raporda Türklerin yarım yüzyıl boyunca kendilerini doğru bir despotizmden parlamenter demokrasiye dönüştürdüğü söylenerek muhtemelen bu sisteme bağlı kalınacağı ifade edilmiştir.⁴⁵⁴

Görüleceği üzere İngilizlerin 1977 yılında Türk demokrasisinin işleyişi ve sorunları konusunu yeniden gündeme alarak yoğun bir şekilde tartıştıkları tespit

⁴⁵³ FCO 160/174/44 *Turkey: The Military and Internal Situation*, H. Phillips, 8 December 1975, s. 3.

⁴⁵⁴ FCO 9/2442 *Turkey: Annual Review for 1975*, D.N. Lane, 28 January 1976, s. 7.

edilmektedir. Öncelikle 1975 yılında Büyükelçi Phillips'in Türk demokrasisi üzerine yazdıkları üzerinden bir tartışma yürütülmüş, ancak bu mütalaalar üzerinde bazı İngiliz diplomatların bu konuda Onunla aynı fikirde olmadığı görülmektedir.

Büyükelçi Phillips, Türkiye'de o günlerde gerçek bir parlamenter demokrasi olduğunu kabul ediyordu.⁴⁵⁵ Onun, bu parlamenter demokrasinin –her hal ve şartta- yarım yamalak bir tür de olsa var olacağı; araya giren askerî rejimlerin kısa ömrünün de gösterdiği gibi köklerinin oldukça derinlere indiği yönünde değerlendirmeleri olmuştu. Phillips'in değerlendirmesinde bu yarım yamalak ama gerçek demokrasinin Türk halkı tarafından sahiplenildiği ve bunu sürdürmek için Türk halkının kendini adadığı belirtilmiştir. Fakat Phillips'in bu değerlendirmelerinin aksine görüşlerde vardı. Mesela Feroz Ahmad'ın *“Türkiye'de demokrasi sadece bir deri bir kemiktir ve hayatta kalması garanti edilemeyecek kadar Türk karakterine yabancıdır.”* görüşü Phillips'in yukarıda özetlenen görüşü ile tezat oluşturmaktaydı. Bu tartışmada Türkiye'deki parlamenter muhalefet kavramının kabul edilmesinde zorluklar yaşandığının altı çiziliyordu.⁴⁵⁶ Ahmad'ın *“Türkiye'deki demokrasi tartışmalarında üzerinde ciddi olarak düşünülmesi gereken bir faktör, çoğunluk partisinin genel olarak muhalefet fikrine karşı tutumudur. ... Tarihsel olarak, her türlü muhalefet hem yöneten hem de yönetilenlerin zihninde düşmanlıkla eşdeğer tutulmuştur.”*⁴⁵⁷ görüşünden alıntı yapılarak, diğer bazı diplomatlarca Phillips'in değerlendirmesi yeniden tartışmaya açılarak, muhalif değerlendirmeler de yapılmıştır. Ayrıca bu değerlendirmelerde Türkiye'de bir partinin Büyük Millet Meclisi'nde mutlak çoğunluğa sahip olduğu iki dönemde, -1950'den 1960'a kadar DP ve 1965'ten 1971'e kadar AP liderlerinin- amaçlarının sadece muhalefete karşı durmak değil, muhalefeti tamamen ortadan kaldırmak olduğu iddiası dile getirilmiştir.⁴⁵⁸ Fakat tüm bu tartışmalar ve karşı

⁴⁵⁵ FCO 9/2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Valedictory Despatch*, Horace Phillips, 31 May 1977, s. 1.

⁴⁵⁶ FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Democracy in Turkey*, I. S. Winchester, 1 December 1977, s. 1.

⁴⁵⁷ FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Democracy in Turkey*, I. S. Winchester, 1 December 1977 s. appendix

⁴⁵⁸ aynı yer.

yorum ve değerlendirmelere rağmen İngilizler'in sonuç olarak 1977 yılı olaylarının Phillips'in görüşlerini çürütecek mahiyette olmadığı sonucuna vardıkları görülmektedir.⁴⁵⁹

İngilizler'in o yıllarda Türkiye'deki demokrasiyi nüfus bağlamında da değerlendirmeye çalıştıkları gözlemlenmektedir. Özellikle genç jenerasyonun demokrasiye karşı nasıl baktığı üzerine fikir yürüttükleri görülmüş; onlara göre gençler arasında küçük aşırı gruplar dışında parlamento dışı yolları benimseme belirtileri görülmediği, demokrasi konusunda asıl tehlikenin ekonomi ve işsizlik merkezli oluşabileceği ifade edilmiştir.⁴⁶⁰

Ayrıca bir kısmını Türkiye'nin kendi oluşturduğu ürkütücü ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlara rağmen sistemin devam etmesi, İngilizlerce dikkate değer olarak görüldüğü tespit edilmektedir. Yorumlarında demokrasinin ithal edilmediğini kısmen yönetilenlerin baskısı (Osmanlı dönemi kastedilmiş) kısmen ise Atatürk'ün ilkeleri doğrultusunda yöneticilerin bilinçli bir kararı olarak ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Geçmişteki iki askerî müdahalenin iktidarı kısa sürede politikacılara bırakma sözlerini tuttuklarının altı çizilmiş, çok partili hayat kastedilerek; demokrasinin sadece yirmiyedi yıldır işlemekte olmadığı, aksine parlamenter sistemin köklerinin çok daha geriye gittiği ve 1977 yılı itibari ile Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 100. kuruluş yıl dönümü olduğu vurgulanmıştır.⁴⁶¹

Bu değerlendirmelerde Türk insanın yaşam kalitesinin yirmiyedi yıldır arttığı belirtilerek, traktör, su kaynağı, köy okulu ve elektrik gibi yaşanan iyileştirmeleri sağlayan bu sistemi devirmek için hiçbir sebeplerinin olmadığı ifade edilmiştir. Asıl sorulması gereken sorunun ekonomik bozukluğun kontrolden çıkması ile işsizliğin artması durumunda neler yaşanacağını olduğu belirtilmiştir.

⁴⁵⁹ FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Democracy in Turkey*, David Lane, 19 December 1977, s. 2; FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Democracy in Turkey*, Sir Derek Dodson, 29 December 1977, s. 2.

⁴⁶⁰ FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Democracy in Turkey*, David Lane, 19 December 1977, s. 2; FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Democracy in Turkey*, Sir Derek Dodson, 29 December 1977, s. 2.

⁴⁶¹ FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Democracy in Turkey*, Sir Derek Dodson, 29 December 1977, s. 2.

Bununla birlikte, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni her zaman dikkate alınması gereken bir faktör olarak gören İngilizler, genç subayların üstlerine bağlılığının eskiye nazaran azaldığı; siyasi görüşlerini paylaşmada daha açık olduğu, ancak tüm bunlara rağmen kurumsal olarak silahlı kuvvetlerin geçmiş deneyimlerinden yola çıkarak ülkeyi kendi başlarına yönetmelerinin imkansızlığının bilincinde ve anayasanın koruyucusu rolünün farkında oldukları belirtilmiştir. Bu değerlendirmelerde- ilginç bir şekilde askerlerin- müdahale etme zorunluluğu hissetseler de bunu Türkiye'nin sorunlarıyla daha iyi başa çıkabilecek demokratik bir yapı oluşturmak amacıyla yapmalarının muhtemel olduğu belirtilmiştir.⁴⁶² Bu ifadeler İngilizlerin geçmiş darbe ve darbeyi gerçekleştirenlere yönelik bakış açısını göstermesi açısından önemli görülmektedir. İngilizlerin Türkiye'deki demokrasiye genel manada olumlu bir bakışı olmuştur. Ülkedeki demokrasi tartışması yürütülürken geçmiş darbelere göndermeler yapılmış ve ordunun bu müdahaleleri ılımlı ve yumuşak ifadeler ile nitelenmiştir. Her ne kadar yukarıdaki satırlarda aktardığımız şekliyle; ordunun geçmiş darbelerde kısa sürede yönetimi sivillere devretme sözünü tutması ve müdahalelerin ülkenin sorunlarını çözme ve demokratik bir yapı oluşturma adına yapıldığı söylene de darbe gibi anti-demokratik bir eyleme karşı takınılan bu müsamahalı yaklaşımla yine İngilizlerin Türk demokrasisine karşı duydukları övgü çelişmektedir. Başka bir ifade ile İngilizler Türk demokrasisi övgülerini darbe savunuculuğu ile birlikte vermişlerdir.

Rapor ve değerlendirmelerde, Cumhuriyet ne kadar kusurlu yönetilirse yönetilsin hâlâ Atatürk'ün çizdiği rotada devam ettiği, Atatürk'ün nihai hedefinin demokrasi olduğu belirtilmiştir.⁴⁶³ Silahlı kuvvetlerin artık Türk yaşamındaki rolünü daha fazla askerî alanda kalmak olarak gördüğü belirtilmiş ancak durum kontrolden çıkmaya başladığında- dolaylı olarak ya da doğrudan- harekete geçmelerinin bekleneceği ifade edilmiş; ve fakat yine de -yarım yamalak bir şekilde olsa da- gerçek bir demokrasinin var olduğu tekrarlanmıştır. Raporlarda bu değerlendirmelerin bazı

⁴⁶² FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Democracy in Turkey*, Sir Derek Dodson, 29 December 1977, s. 3.

⁴⁶³ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey, Atatürkism 1977*, H. Phillips, 23 February 1977, s. 2.

zamanlarda sevimsiz ve saygısız cümlelerle yer aldığı görülmüştür. Örneğin; *“Türklerin dış ilişkilerde olduğu gibi kendi aralarında da uzlaşma sanatının inceliklerini henüz öğrenememiş olmaları şaşırtıcı ve üzücü olarak görülmektedir.”* denilmiştir.⁴⁶⁴ Bununla birlikte parlamenter demokrasinin kurulmasından bu yana çeşitli krizlere rağmen varlığını sürdürmesiyle silahlı kuvvetlerin siyasi bekçilik rolünün azaldığı belirtilmiştir.⁴⁶⁵

İngilizler gözünde Türkiye’de yapılan seçimler esnasında yaşanan olaylar hemen her zaman bir dikkat konusu olmuştur. Örneğin 1977 seçimi kampanya döneminin ve bu dönemde yaşanan olayların değerlendirildiği raporlarda; seçim kampanya döneminin düzeni sağlama girişimi dışında polis müdahalesine gerek kalmayan demokratik bir süreç olarak tamamlandığı ifade edilmiştir. Ancak bu bağlamda yapılan değerlendirmelerde; *“Türkiye’nin demokrasisinin bedelini genel zayıflık, eğitimde gerileme, ekonomik durgunluk, yurtdışında güven eksikliği gibi ağır bir şekilde ödediği”* söylenmiştir. Buna rağmen halkın, dikkat çekici bir şekilde 30 yıl bile olmayan deneyimin zorluklarına boyun eğmek yerine bu yüksek bedeli ödemeye devam etmesinin, demokrasiye olan bağlılığının bir ölçüsü olduğu değerlendirmesinde de bulunulmuştur.⁴⁶⁶

İngiliz diplomatlar arasında Türk Demokrasi’sini değerlendirmede oldukça objektif ve olumlu yaklaşımlar da olmuştur. Örneğin İkinci Müsteşar H. Warren-Gash, Türkiye’de demokrasinin var olduğu belirterek, bu konuda şunları kaydetmiştir;

Britanya’daki demokrasi ile mukayese etmek istiyorsanız hayır aynısı değil... Ordu seçimleri yönetmedi. Seçim sonuçlarına müdahale etmedi. Hangi koltuğa kimin geçeceğini tayin etmedi. Ama mevcudiyetini hissettirdi. Bu mükemmel bir demokrasi mi? diye

⁴⁶⁴ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey, Ataturkism 1977*, H. Phillips, 23 February 1977, s. 19.

⁴⁶⁵ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey, Ataturkism 1977*, H. Phillips, 23 February 1977, s. 3.

⁴⁶⁶ FCO 9/2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Valedictory Despatch*, Horace Phillips, 31 May 1977, s. 2-3.

*sorabilirsiniz. Bence o günün Türkiye koşullarına göre Türkiye’de demokrasi vardı. Demokrasinin temel ilkeleri olan söz söyleme ve oy kullanma hakkı mevcuttu. Türkiye’de demokrasinin olup olmadığını tartışırken dikkatli olunması gerekir.*⁴⁶⁷

H. Warren-Gash’ın yaklaşımına benzer şekilde İngiliz diplomatlar 1981 yılında Türkiye’de demokrasi üzerine fikir birliğine vardıkları görüşlerini “*Demokrasiye evet, demokratik kurumlara hayır.*” şeklinde dile getirmişlerdir.⁴⁶⁸ İngilizlerin Türk Demokrasisi hakkındaki değerlendirmelerinde İsmet İnönü’ye ayrı bir parantez açarak övgü ile bahsettiği görülmektedir. Ona karşı bu olumlu bakış Türkiye’yi çok partili sisteme geçirme cesareti göstermesi ifadesi ile belirtilmiştir.⁴⁶⁹

2.3. 12 EYLÜL ÖNCESİ İNGİLİZ BELGELERİNDE DARBE İDDİALARI VE TARTIŞMALARI

Kenneth Mackenzie, 12 Eylül’ün kökenini eski tarihlere dayandırmaktadır. O, bazı kaynaklarca ordunun askerî bir müdahale gerekliliğini ilk kez 1975 gibi erken bir tarihte, Türk Siyasi Sistemi’nin işlemeziğinin açıkça ortaya çıktığı ve aynı zamanda siyasal şiddetin üniversite kampüslerinde kaygı verici bir hal almaya başladığı bir dönemde düşündüğünü aktarmaktadır.⁴⁷⁰ Belirtilen tarihler 12 Eylül ile ilişkisi bakımından çok erken bir tarih olarak görülebilecekse de o yıllardan itibaren yaşanan hemen hemen her siyasi kriz ve tıkanıklıkta İngiliz belgelerinde darbe iddialarının eksik olmadığı gözlemlenmektedir. İngiliz arşivinde de yukarıdaki görüşü destekler şekilde 12 Eylül 1980 Darbesi’ne kadar geçen sürede birçok kez silahlı kuvvetlerin müdahalede bulunacağı iddialarına yönelik tartışmaların yapıldığı belgelere rast gelinmiştir. Bu dönemde İngiliz diplomatlar tarafından gündem edilen sekiz adet darbe/muhtıra iddiaları kronolojik sıra ile

⁴⁶⁷ Devletoğlu, a.g.e., s. 292.

⁴⁶⁸ FCO 9/3314 *Turkey: Internal Political, Democracy in Turkey*, J. L. Bullard, 24 January 1981, s. 1.

⁴⁶⁹ FCO 9/2338 *Internal Situation in Turkey, Government and Democracy in Turkey*, H. Phillips, 19 June 1975, s. 7.

⁴⁷⁰ Kenneth Mackenzie, *Turkey Under the Generals*, Institute for the Study of Conflict, London 1981, s. 6.

aktarıp yorumlanmaya çalışılacaktır. Söz konusu darbe ve muhtıra iddialarının Irmak Hükümeti'nin görevde olduğu ve en uzun hükümet krizi olarak tanımlanan 1974 sonbaharı ile 1975 ilkbaharı arasındaki dönem ile 1978 sonbaharında yoğunlaştığı ayrıca belirtilmelidir.

2.3.1. Muhtıra İddiası

İngiliz raporlarında bu iddialardan ilkinin, hükümet kurma krizinin devam ettiği 1975 yılının ilk aylarında, Genelkurmay Başkanlığı'nın Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e muhtıra ilettiği yönünde iddialar oluşturmaktadır. Dönemin Ankara Büyükelçisi Phillips Horace'ın, Askerî ve Savunma Ataşesi J.P. Seller'ın belgeyi gördüğünü iddia eden bir meslektaşından edindiği istihbaratı Londra'ya rapor ettiği görülmektedir. Muhtırada Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu durum göz önüne alındığında (Kıbrıs, Ege Sorunu ve ABD askerî yardımı) hükümet kurulamamasından kaynaklanan krizin devam etmesine izin verilemeyeceği mesajının verildiği ileri sürülmüştür. Muhtıranın içeriğinde ordunun en geç 1 Mart 1975 tarihine kadar (Bütçe tasarısının Meclis'ten geçeceği tarih) parti liderlerinden (mümkün olan en erken tarihte) ülkeyi seçimlere götürecektir güçlü ve geçici bir hükümet kurmaları isteminin bulunduğu aktarılmıştır. Ayrıca seçim sisteminde kentli oylara daha fazla ağırlık verilmesi, küçük partilerin güçlü tek parti hükümeti oluşumunu engellemelerine fırsat vermeyecek bir değişim için partilerin bir uzlaşya varması beklentisi paylaşılmıştır.⁴⁷¹ Belgede; Muhtıra'da Türkiye'nin NATO'dan çıkarılmaması çağrısı yapıldığı da iddia edilmiştir. Muhtıra'da, bu isteklerin yerine getirilmemesi durumunda askerî bir müdahale tehdidinde bulunduğu belirtilmiştir.⁴⁷² Söz konusu muhtıra İngilizlerce Irmak Hükümeti'nin günlerinin sayılı olduğu ve asker destekli bir hükümet olasılığının umut verici bir gelişme olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁷³ Verildiği iddia edilen muhtıranın 12 Mart Muhtırası'nı hatırlattığı belirtilerek, bu gelişmenin, perde

⁴⁷¹ FCO 9/2337 *Internal Situation of Turkey, Turkey-Internal Situation*, Phillips, 17 February 1975 s. 1; FCO 9/2337 *Internal Situation of Turkey, Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 18 February 1975, p.3

⁴⁷² FCO 9/2337 *Internal Situation of Turkey, Turkey-Internal Situation*, Phillips, 17 February 1975 s. 1.

⁴⁷³ FCO 9/2337 *Authority of the Turkish Prime Minister*, A.C. Goodison, 18 February 1975, s. 1.

arkasından yapılan yönlendirme girişiminin ilk adımı ve 12 Mart'a benzer bir uyarının öncüsü olabileceği ileri sürüldü. Son birkaç yıldır generallerin 1970-72 yılları arasındaki müdahaleci politikaları takip etmeyi bıraktığı belirtildikten sonra kendisini Atatürkçülüğün koruyucusu olarak görmeye devam eden ordunun buna göre hareket etme hakkını her zaman saklı tuttuğunu söylemi dile getirilmiştir. Konu ile ilgili olarak; *"Bu nedenle silahlı kuvvetler siyasi nedenlerin yanı sıra askerî nedenlerle de yurt içinde otorite, yurt dışında ise prestij sahibi bir hükümeti iktidarda görmek için endişeli olmalılar"* tarzında bir değerlendirme yapılmıştır.⁴⁷⁴

Belgede ayrıca yaşanan hükümet krizine parlamento temelinde bir çözüm bulunmasının giderek daha acil bir ihtiyaç haline gelmesine rağmen, parlamentodaki partilerin arasındaki anlaşmazlıkların devam ettiği ifade edilmiştir. Bu rapor doğru olsa bile, İngilizlerin tabiriyle *"bu kılıç şakırtılarının partilerin aralarındaki farklılıkları bir kenara bırakıp bir seçim hükümetinde birleşmelerini sağlamaya yeteceğinin şüpheli olduğu"* söylenerek, partilerin mevcut tavrı için *"Tarafların birbirlerine karşı tutumu o kadar güçlü ki, her iki tarafın da iktidarı diğerine bırakmaktansa ordunun yönetime el koymasını tercih etmesi bile mümkün olabilir."* şeklinde yorumlanmıştır. Raporda böyle bir durumun silahlı kuvvetleri çok zor bir durumda bırakacağı belirtilerek *"Bu nedenle tehditlerini (eğer gerçekten varsa) mantıksal sonucuna kadar götürmek için pratikte ne kadar ileri gitmeye hazır olacakları konusunda bazı şüpheler olmalı."* değerlendirmesi yapılmıştır.⁴⁷⁵

Muhtıra iddiası Kanadalı diplomatların raporlarında da yer almıştır. İddia edilen muhtıra hükümet krizini çözmek adına silahlı kuvvetlerin bugüne kadar yaptığı en ciddi hamle olarak nitelendirilmiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk'ün 5 Şubat'ta tüm siyasi liderleri ayrı ayrı görüşmeye çağırmasının bu muhtıra ile ilgili olduğu ileri sürüldükten sonra bu girişimin bir çıktı veya çözüm üretemediği de belirtilmiştir.⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ FCO 9/2337 *Internal Situation of Turkey, Turkey- Internal Situation*, Phillips, 17 February 1975 s. 2.

⁴⁷⁵ FCO 9/2337 *Internal Situation of Turkey, Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 18 February 1975, p.3

⁴⁷⁶ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Turkish Political Crisis; Signs of Military Pressure*, The Embassy, 17 February 1975, s. 1-2.

Kanadalı diplomatlarca muhtıranın üst düzey Türk bürokrasisi tarafından henüz doğrulanmamış olmasına rağmen kaynağının güvenilir olduğunun altı çizilmiştir. Hükümet krizinin aşılması için hız kazanmak adına yapılan bir hamle olarak değerlendirilen bu olay aşağıdaki cümlelerle ifade edilmiştir;

Bu kaynağa göre, hafta ortasında Genelkurmay Başkanlığı'ndan Cumhurbaşkanı'na bir muhtıra gitmiş ve kibar ama sert bir dille 'ulusal çıkarların mümkün olan en kısa sürede sorumlu bir hükümet kurulmasını gerektirdiği' belirtilmiş. Bize, Kıbrıs konusu ve ABD askerî yardımının kesilmesi de dahil olmak üzere ülkenin karşı karşıya olduğu ciddi sorunların sıralandığı söylendi. Yeni bir hükümetin kurulması için 'makul bir sürenin' ötesinde bir zaman diliminden bahsetmeyen ve alternatif eylemler konusunda spesifik bir tehditte bulunmayan muhtıra, kaynağımıza göre Cumhurbaşkanı'nın alternatif eylem çağrısında bulunmasına neden oldu. Sadece muğlak bir 'yoksa' ifadesi kullanıldı.⁴⁷⁷

Raporda yine; “Siyasi liderlerin Cumhurbaşkanlığı'ndan ayrılırken yaptıkları açıklamalarda, görüşmenin ABD yardımının kesilmesi ve diğer dış politika sorunları üzerinde yoğunlaştığını belirtmeleri” aktarılmış, iç meselelerin tartışıldığına dair sadece küçük ipuçlarının bulunduğu söylenmiş; Genelkurmay Başkanı Sancar'ın yeni yıl mesajındaki oldukça sert açıklamalarından bu yana askerlerin durumdan endişe duyduklarını dile getirdiği iddia edilerek; “Genelkurmay'ın siyasi liderlere çok ihtiyatlı ama sert bir uyarıda bulunmasının belirleyici faktörlerinden birisinin ABD askerî yardım meselesi olmuş olabileceği” yorumu yapılmıştır.⁴⁷⁸ Kanadalı diplomatlar siyasi krizin çözümüne yönelik orduyu yakından takip etmeye devam edeceklerini belirttikten sonra, her ne kadar geçici

⁴⁷⁷ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Turkish Political Crisis; Signs of Military Pressure*, The Embassy, 17 February 1975, s. 4.

⁴⁷⁸ aynı yer. Belgede konunun detayları için ABD Büyükelçisi'nin 31 Ocak tarihli raporuna yönlendirme yapılmıştır. Fakat bu rapor edinilememiştir.

bir hükümet için bile olsa yeni hükümetin 1 Mart'a kadar kurulabilmesi için yakında bir hareketliliğin yaşanacağı tahmini paylaşılmıştır.⁴⁷⁹ İngiliz meslektaşlarının raporlarından 'şayet doğruysa' gibi ifadeleri kullanmasına benzer şekilde Kanadalı diplomatlar da iddia edilen muhtıranın varlığı ile ilgili ikinci bir bağımsız teyit alamadıklarını belirtilmişlerdir.⁴⁸⁰

Raporda kaynağın güvenilirliği konusunda bir tereddüt yaşanmamasına rağmen özellikle hem İngiliz hem de Kanadalı diplomatların olayın doğruluğu konusunda bir ihtiyat payı bıraktıkları görülmektedir. Ayrıca verildiği iddia edilen muhtıranın her iki ülke diplomatlarının raporlarında birbirleri ile detaylarda çelişen kısımlarının olduğu gözlemlenmiştir. İngilizler söz konusu muhtıradan bir müdahale tehdidinden bahsederken, Kanadalılar bu tehdit için muğlak bir "yoksa" ifadesini kullandıkları görülmüştür. Dolayısıyla İngiliz kaynaklarında yer alan bilgi ve iddialardan hareket ederek; bu muhtıra iddiası ile ilgili kesin net bir çıkarımda bulunmak mümkün olmamaktadır.

2.3.2. Keçiören Hadisesi

İngiliz belgelerinde rastlanan oldukça ilginç bir darbe girişimi de Ankara Keçiören'de yaşandığı iddia edilen bir darbe girişimidir. 8 Mart 1975 tarihli isimsiz ve şifreli telgraf, Ankara'da yaşanan askerî hareketliliği konu etmektedir. İngilizlerin güvenilir olarak tanımladıkları bir kaynağa dayandırdıkları istihbarata göre 1 Mart 1975 Cuma gecesi Ankara'nın Keçiören İlçesi'ndeki askerî lojmanlarda⁴⁸¹ Türk

⁴⁷⁹ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Turkish political crisis; Signs of Military Pressure*, The Embassy, 17 February 1975, s. 5.

⁴⁸⁰ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Turkish Political Crisis; Signs of Military Pressure*, The Embassy, 17 February 1975, s. 4.

⁴⁸¹ Söz konusu lojmanların nerede olduğuna yönelik bir kanıya varılamamıştır. Zira yetkili mercilere söz konusu yıllarda Etlik'te yer alan askerî lojmanlar konusunda yönelttiğimiz sorular cevapsız kalmıştır. Ancak Gülhane Askerî Hastanesi'nin 1971 yılında bugün halen bulunduğu Etlik Yerleşkesi'ne taşınmasından yola çıkarak olayların geçtiği yerin Gülhane Lojmanlarında çıkma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünmekteyiz. Fahri Çoker, Silahlı Kuvvetlerde Eğitim ve Öğretim Kurumları, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt: 10, s. 2646. Zira o bölgede bulunan büyük askerî tesislerden biri olan 1011 ağır bakım fabrikası 1980 yılında kurulmuştur. Geçmişten Günümüze Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Millî Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı İnternet Sitesi

Silahlı Kuvvetleri mensuplarının (Astsubaylar) olay çıkardığı, bunun üzerine tankların bölgeye hareket ettiğinin görüldüğü, aynı gece askerî iletişim merkezi ile Türk Genelkurmayı arasında olağandışı kurye trafiğinin gerçekleştiği belirtilmiştir. Aynı kaynağın, olayların 15/16 Şubat 1975'te Türkiye'nin doğusunda (Malatya Olayları) yaşanan sağ-sol çatışmalarından sorumlu aşırı sağcılar tarafından çıkarıldığı ve olayı çoğunlukla genç subayların desteklediği astsubayların büyük bir bölümünün etkilendiği ve kışkırtıldığı yönündeki değerlendirmesi paylaşılarak, şunlar kaydedilmiştir;

1 Mart, Cumhurbaşkanı Korutürk'ün (Genelkurmay Başkanı baskısıyla) yeni bir hükümet kurmak için Irmak'tan talepte bulunduğu tarihti. Aynı gün, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin alarma geçirildiği rapor ediliyor. Genelkurmay Başkanı'nın muhtemelen solcu bir hükümet kurulması yönünde baskı uygulayacak olması nedeniyle aşırı sağcılar bir tepki vermek için uygun bir zaman olduğunu düşünmüş olabilir. Daha fazla yorum, önümüzdeki salı diplomatik posta ile gelecek.⁴⁸²

İngiliz diplomatların 1 Mart'ta askerî hareketlilik yaşandığı iddiasının olduğu günlerde İngiltere'nin önde gelen ekonomi gazetelerinden olan Financial Times da 2 Mart 1975 tarihinde genç subaylar tarafından gerçekleştirilen başarısız bir darbe girişimini haberleştirmiştir.⁴⁸³ 13 Mart 1975 tarihli "Başarısız Ankara Darbesi" başlıklı haberde hükümet karşıtı hareket girişiminin yüksek rütbeli subaylar tarafından önlenecek şekilde akim kaldığı belirtilmiştir. Birkaç binbaşı ve albayın da olaylara dahil olduğu ileri sürülen haberde olaya karışanların sayısı mensubiyetleri ve amaçlarının bilinmediği yazılmıştır. Olay sırasında CENTO karargahında nöbet tutan bir birliğin Ankara Radyo binasındaki nöbetçilerin takviye edilmesi amacıyla görevlendirildiği ileri sürülmüştür. Haberde ayrıca olaya karışanların bir cezaya çarptırılmadığı da bildirilmiştir. Haber kaynaklarından

<https://www.kkk.tsk.tr/kkksablonmaster/header/kurumsal/gecmisten-gunumuze.aspx>, (Erişim Tarihi: 5 Ekim 2024)

⁴⁸²FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey*, Telegram, 8 March 1975; Devletioğlu, a.g.e., s. 21.

⁴⁸³ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Politio/military Situation*, J.P. Seller Brigadier, Defence and Military Attache 25 March 1975 s. 2; "Abortive Ankara Coup", *Financial Times*, 13 March 1975, s. 7.

birisinin eski bir bakan olan bir milletvekili olduğu belirtilmiş, detaylarında ise geçen ayda Genelkurmay Başkanlığı tarafından Ankara'dakiler de dahil olmak üzere bazı birlikleri kapsayacak şekilde orduda izinlerin iptal edilerek alarm durumuna geçildiği ve bunun nedenin öğrenilemediği yazılmıştır. Ordunun 1971'de muhtıra verdiği hatırlatıldıktan sonra mevcut komuta kademesinin ordunun siyasete karışmasına karşı olan komutanların elinde olduğu aktarılmıştır.⁴⁸⁴

Financial Times'ın bu haberine Hürriyet Gazetesi 15 Mart 1975 tarihli baskısında yer vermiştir. "İngiliz istihbaratı ne kadar doğrudur" başlıklı haberde adeta Financial Times ile dalga geçilerek, söz konusu darbe iddiası alaycı bir üslupla eleştirilmiştir. Financial Times'ın haberi hakkında *'ipe sapa gelmez detaylar'* ifadesini kullanan Hürriyet Gazetesi, haberi ciddiye almamıştır. Bütün dünya ajanslarının atladığı bu haberin Financial Times tarafından verilmiş olması da haberin tümüne yayılmış olan alaycı üsluptan nasibini alarak şaşırtıcı bulunmuştur.⁴⁸⁵

Tarihleri birbirine çok yakın olan rapor ve haberlerde iddia edilen bu iki darbe girişiminin gerçekten bir darbe girişimi ve bu iki olayın aynı olay olup olmadığı mevcut verilerden anlaşılamamaktadır. Bununla birlikte haber içeriklerinde yer alan olayın küçük rütbeli askerlerce gerçekleştirildiği ve yüksek rütbeliler tarafından bastırıldığı kısımları her iki iddiada da örtüşmektedir. Her iki olayında Ankara'da geçtiği ifade edilmektedir. Yine her iki haberde de bu darbe girişiminin sağcı subaylar tarafından yapıldığı ileri sürülmüştür. Bu benzerlikler ve iddia edilen tarihlerin bir gün ara ile olması bu iki iddianın aynı olay olması ihtimalini yükseltmekle birlikte bu olayların bir darbe girişimi olduğunu düşündürecek veriler taşımamaktadır.

Bununla birlikte, Keçiören'de yaşanan askerî hareketlik iddiası için çekilen telgrafta, gelecek salı günü konu hakkında daha fazla yorum yapılacağı

⁴⁸⁴"Abortive Ankara Coup", *Financial Times*, 13 March 1975, s. 7.

⁴⁸⁵"İngiliz istihbaratı ne kadar doğrudur", *Hürriyet Gazetesi*, 15 Mart 1975, s. 7.

yazılmıştır. Ancak, söz edilen günde yazılan raporda ve daha sonrasındakilerde söz konusu iddiaya yönelik bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Gönderme yapılan gündeki İngiliz evrakında mevcut hükümet krizi ve Cumhurbaşkanı'nın istifa edeceği spekülasyonu üzerine tartışmalar yer almıştır. Irmak'ın siyasi partileri bir araya getirip işleyebilir bir hükümet kurmaya ikna edememesi üzerine Ankara'da askerî müdahale ihtimalinin açıkça konuşulmaya başlandığı bir ortamın oluştuğu ve bu durumun tedirginlik yarattığı aktarılmıştır. Ancak ordunun, politikacıların uzlaşmaz tavrından hoşnutsuzluğuna rağmen henüz bir müdahale düşüncesini gösteren açık bir girişimde bulunmadığı aktarılmıştır. Aynı raporda İngiliz diplomatlar bundan sonra olabileceklere dair spekülasyonlar hakkında da fikir yürüterek, gündemdeki;

Bazılarının öne sürdüğü gibi Cumhurbaşkanı istifa edecek ve yerine geçecek kişi (ki bu kişi anayasada belirtildiği üzere Senato Başkanı olacaktır) ülkenin yönetimini devralmak ve ülkeyi erken seçime zorlamak üzere orduyu mu göreve çağıracaktır? Ya da Ordu 12 Mart 1971 Muhtırası çizgisinde daha az tehditkâr sesler çıkaracak ve politikacıların aklını başına getirmeye çalışmak için ülke çapında bir sıkıyönetimi mi destekleyecek?

biçimindeki spekülatif sorulara dair, her iki senaryo ya da bir müdahale içeren başka teorik olaylar dizisinin gündemde olduğundan şüphe duyulduğunu aktarmışlardır.⁴⁸⁶

İngilizler ilk iddiaya Irmak'ın Cumhurbaşkanı Korutürk için sarf ettiği "Görev yaptığı siperi terk edecek bir tip değildir" yorumunu alıntılararak Cumhurbaşkanı'nın politikacıların maskaralıklarından bıkmış olmasına rağmen istifa edecek gibi görünmediği biçiminde bir yorumda bulunmuşlardır. Ayrıca Cumhurbaşkanı'nın askerî dayatacağı herhangi bir hükümete karşı olduğunu

⁴⁸⁶ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Turkey: Internal Situation*, 11 March 1975, H. Warren-Gash, s. 1.

açıkça ortaya koyduğu belirtilerek, Onun *"Zorla kurulan hükümetler çok çabuk 'tarihi hatalar' olacaktır."* cümlesi kaydedilmiştir. Mevcut koşullar altında, askerlerin de bu değerlendirmelere katılma eğiliminde olabileceği, bu nedenle hem kendilerinin hem de ülkenin zararına olabilecek böylesine ucu açık bir maceraya karışmak istemeyecekleri düşüncesi aktarılmıştır. İlave olarak; *"Ordu genel seçimleri zorlamak gibi son derece sınırlı bir yöntemle müdahale etse bile, bu müdahalenin hemen ardından özgür bir seçim yapılması için elverişli bir ortamın oluşturulamayacağı"* ifade edilmiştir. Öte yandan silahlı kuvvetlerin sonsuza kadar elini kolunu bağlayacağına inanmanın da saflık olacağı ve bir uzlaşmaya varılmadığı sürece önümüzdeki birkaç ay, zamanlamasını ülkenin durumu kadar iç baskıların da belirleyebileceği bir hamlenin yapılma olasılığının yüksek olmaya devam ettiği ifade edilmiştir. Belgede söylentilerin politikacılar üzerinde baskı oluşturmak amacıyla kasıtlı olarak çıkarılmış olma olasılığı da değerlendirilerek bu taktiklerin tek başına başarısız olduğu yazılmıştır. Politikacıların askerî müdahale ihtimalinden hiçbir şekilde korkmuş ya da politikalarını bu tehdide göre uyarlamış gibi görünmediği söylendikten sonra, olup bitenler için; *"Blöf mü yapıyorlar (aşırı derecede dik kafalı bir şekilde) yoksa eyleme geçme ve tepki vermeyi hiçe sayan bir kadercilikle mi dolular?"* sorularıyla yorum yapılmıştır.⁴⁸⁷

Avustralyalı diplomatlarda bu spekülasyonlara yönelik yorumda bulunmuş, İngiliz meslektaşları gibi Korutürk'ün istifa edeceği dedikodularının Korutürk'ün karakteri ile uyuşmadığını kaydederek; Korutürk'ün parti liderlerine doğrudan ve kamuoyu vasıtasıyla etik baskı uygulamaya çalıştığı, anayasal çerçevede uzlaşmacı bir çözüm arayışı için çabalarını sürdürmeye mecbur görüldüğü düşüncelerini aktarmışlardır.⁴⁸⁸

2.3.3. İngiliz Askerî Ataşe'den Darbe Tartışması

⁴⁸⁷ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Turkey: Internal Situation*, 11 March 1975, H. Warren-Gash, s. 1-2.

⁴⁸⁸ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Turkey: Political Situation and Possible Military Intervention*, ... Mcmillan 19 March 1975, s. 2.

İngiliz Askerî Ataşesi J.P. Seller hükümet krizinin devam ettiği ve darbe iddialarını dillendirildiği 1975 Martı'nda silahlı kuvvetlerin bir müdahalede bulunup bulunmayacağı üzerine fikir yürüttüğü 'Askerler' başlıklı bir rapor kaleme almış; darbe iddialarının hemen ardından yazılan bu raporda, bir darbenin gerçekleşme ihtimalini tartışmıştır. Raporda, TSK'nın hazırda beklediği, izinlerin iptal edildiği ve F104 uçaklarının İstanbul semalarında turladıkları gibi ilginç iddialara yer vermiş ve yine bu raporda aşağıda topluca fakat paragraflar halinde vereceğimiz değerlendirmelerde bulunmuştur.

Rapor'da Türk yönetim esaslarına göre koşulların askerî bir hareket (Gesture) açısından olgunlaşmış görüldüğü ileri sürülüyordu. Politikacılara parti temelli güçlü bir hükümet kurmaları için sınırsız bir alan tanınmasına rağmen bu konudaki son çabaların da başarısızlıkla sonuçlandığı aktarıldı. Irmak'ın bir kez daha hükümet kurmak üzere girişimde bulunduğu fakat Ecevit, Demirel ve Bozbeyli'nin pozisyonlarını değiştirmekten inatla kaçındığı belirtilmekteydi. Bu son başarısız girişiminin ardından Irmak'ın pes ettiği belirtildikten sonra iç ve dış sorunlar ile hükümetin daha da etkisizleşmesi ihtimali üzerine "*Ordu artık müdahale edip etmemeyi düşünüyor olmalı*" yorumu yapılmış; Ordunun muhtemelen niyetinin, bir erken seçim sağlamak için gereken asgari baskıyı uygulamak, parlamentoyu feshetmek ve o zamana kadar gerekirse ülkeyi kararnameyle yönetmek düşüncesinde olabileceği paylaşılmıştır.

Askerin müdahale etme isteği üzerine de yorumlarda bulunan Seller, 1971 Muhtırası'nın altında imzası bulunan komutanlarla, mevcut askerî yönetimi kıyaslamış ve mevcut askerî yönetimin, dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un damgasını taşımadığı sonucuna varmıştır. Onların riskleri eşit hissetmediği veya daha bilinçli oldukları görüşlerini paylaşan Seller, "*Askerî müdahalenin siyasi satranç tahtasında adil bir kumar olarak kabul edildiği günler geride kalmış gibi görünüyor.*" değerlendirmesinde bulunmuştur.

Seller diğer taraftan askerî bir müdahalenin barındırdığı riskler hakkında da fikir yürütmüş; ilk olarak müdahalenin kontrolden çıkma riski üzerine 1960 ve daha çok 1971 yılında bazı unsurların (Özellikle Albay/Binbaşı seviyesi) (Yunan Albaylar gibi) uzun süreli bir askerî yönetimi desteklemek istemelerinin kontrol edilemez bir seviyeye çıkmasının tekrarlanabilme olasılığından bahsederek; bu durumda ABD askerî yardımının yeniden başlama ihtimalinin ortadan kalkabileceği, Türkiye'nin doğusunda son dönemde yaşananlardan (Malatya, Elazığ Olayları) daha büyük sağ ve sol çatışmaların yaygınlaşabileceği ve Dev Genç ve THKPC (Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu) türü gerilla faaliyetlerinin patlak verebileceği ihtimalleri de sayılan diğer riskler olarak zikredilmiştir.⁴⁸⁹

Hali hazırda Türk Silahlı Kuvvetlerinin yekpare bir yapısının bulunmadığı belirtilerek;

*Askerî liderlerin kuşkuları ya da ılımlılıkları ne olursa olsun, alttan gelen müdahale baskısı kayda değer olmalı. Türk Silahlı Kuvvetleri artık Atatürk'ün geleneğindeki yekpare yapı değildir. Bireysel ve grupsal görüşler daha açık bir şekilde ifade edilmekte ve astsubayların kitlesel itaatsizlikleri (10 yıl önce bile duyulmamış olan) gerçekleşmektedir. Bu nedenle askerî liderlerin ölçülü hesapları, askerî saflardan gelen acelecilikle sular altında kalabilir. Politikacılar sorumluluklarını yerine getirmedikleri sürece askerî müdahale riski devam edecektir.*⁴⁹⁰

yorumu yapılmış; Raporda askerî bir müdahalenin olup olmayacağı askerî birliklerin konumları ve askerî hareketlilik üzerinden aşağıdaki gibi tartışılarak;

⁴⁸⁹ FCO 9/2337 *Internal Situation of Turkey, Military Men*, J.P. Seller Brigadier, Defence and Millitary Attache, 11 March 1975, s. 1.

⁴⁹⁰ FCO 9/2337 *Internal Situation of Turkey, Military Men*, J.P. Seller Brigadier, Defence and Millitary Attache, 11 March 1975, s. 2.

“Ancak tanklar henüz sokaklarda değil ve alarm durumunun varlığı göz önüne alındığında, askerî hareketlilik (her halükârda Ankara’da) sessiz. 28 Tümen hala Kıbrıs’tadır ve başkentteki yerini almamıştır: 1971’de öne çıkan Komando Tugayı da Kıbrıs’tadır. Eğer kararlı bir askerî harekât yakın olsaydı, bariz güvenlik gereklilikleri bir yana bırakılsa bile, çok daha büyük bir askerî hareketlilik beklenirdi. Bu nedenle askerî müdahalenin yakın olduğunu düşünmüyorum ancak bu olasılık mevcuttur ve siyasi çıkmaz çözümsüz kaldığı sürece de artacaktır.”⁴⁹¹

sonucuna varılmıştır. Ataşe, 25 Mart 1975 tarihli gönderisinde ise yukarıda detayları verilen 11 Mart tarihli “Askerler” adlı raporunda bahsettiği askerî alarm durumunun sona erdiğini dile getirmiştir.⁴⁹² İngiliz ataşenin fikirlerine paralel olarak 1975 Martı’nın son haftası itibari ile yazılan bir başka raporda silahlı kuvvetlerden bir hamle beklenilmediği yazılmıştır.⁴⁹³ Hükümet krizi ile ilgili her türlü çözüm yolunun tüketildiği bir dönem olarak görülen bu tarihlerde siyasi özgüvenin son derece düşük görüldüğü belirtilerek,

Her ne kadar Silahlı Kuvvetler içindeki unsurların müdahaleye yönelik iki girişimde bulunmuş olabileceğine dair doğrulanmamış haberler duymuş olsak da nahoş bir şey olmadı. Bunların her ikisi de orta rütbeli yani albay seviyesinde gerçekleşmiş ve her ikisi de üstleri tarafından bastırılmıştır.”⁴⁹⁴

ifadeleri not edilerek, şimdilik siyasi atmosferdeki gerginlik ile ordu müdahalesi tehdidinin azaldığına dair genel bir kanaatin hâkim olduğu kaydedilmiştir.⁴⁹⁵ Bu

⁴⁹¹ aynı yer.

⁴⁹² FCO 9/2337 *Internal Situation of Turkey, Politio/military Situation*, J.P. Seller Brigadier, Defence and Military Attache 25 March 1975 s. 2.

⁴⁹³ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Turkey: internal Situation*, H. Warren-Gash, 18 March 1975, s. 1.

⁴⁹⁴ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 18 March 1975 s. 2.

⁴⁹⁵ aynı yer.

tarikhlerde İngiliz diplomatların ordu müdahalesi konusunda fikirlerinde bir değişiklik olmamıştır. Ayrıca aynı raporda askerî müdahale hakkında nihai olarak tüm olasılıklar denenmeden askerî bir müdahale olasılığının bulunmadığı tekrar edilmiştir.⁴⁹⁶

1973-1976 yılları arasında İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nde üçüncü müsteşar olarak görev yapan Haydon Warren-Gash ise yıllar sonra verdiği bir söyleşide aşağıdaki bilgileri vermiş ve bu bilgilere istinaden bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. H. Warren-Gash, halk ve diplomatların görev yaptığı yıllarda sürekli darbe ihtimalini tartıştıklarını fakat herhangi bir darbe endişesinin bulunmadığını belirtmiştir. H. Warren-Gash söyleşinde askerî darbe tartışmasının Türk siyasi hayatında sürekli olarak var olduğunu belirtilerek, *“Darbe olacak mı sorusunun sorulması ile darbenin fiili bir şekilde gerçekleşmesi arasında büyük farklar vardır. 1976 yılına kadar darbe söylentiden öteye geçmedi. Ama 1976'da ben ayrıldıktan sonra durum değişti.”* demiştir.⁴⁹⁷ 1976 yılında darbe endişesinin olmadığını belirten H. Warren-Gash,

*Ordu siyasi partileri uyarıyor ama bu uyarıyı yaparken darbe tehdidinde bulunmuyordu. Diplomatlar darbeden söz ediyor olabilirler. Ama bu sadece her konuda olduğu gibi diplomatik bir tahmin bir varsayımdı...Sonuç tatminkâr olmaktan uzak olsa bile demokratikti. Kimse darbeyi düşünmüyordu. Çünkü 1960 darbesinin acı sonuçları, idamlar, mahkemeler halkın hafızasından silinmemişti. 1960 idamları Türkiye adına kara bir leke, büyük bir utançtı. 1976'da halk o kara günlere geri dönüşü asla istemiyordu. Bunu her zaman kulaklarımla duydum. Bizzat tanık oldum. Kimse o günlerin geri gelmesini istemiyordu.*⁴⁹⁸

demiştir.

⁴⁹⁶ FCO 9/2337 *Internal Situation in Turkey, Politico/military Situation*, J.P. Seller Brigadier, Defence and Millitary Attache 25 March 1975 s. 1.

⁴⁹⁷ Devletoglu, a.g.e., s. 290.

⁴⁹⁸ Devletoglu, a.g.e., s. 293.

İngilizlere göre 1976 yılı Türkiye'nin tamamında olduğu gibi silahlı kuvvetler için de geçen yıldan farksız, pek bir değişimin olmadığı bir yıl olarak yorumlandı. Bu yılda ordunun iç siyasete müdahale etmesi pek olası görülmedi. Onları asıl meşgul eden sorunun giderek artan silah ve teçhizat ihtiyacı olduğu dile getirildi.⁴⁹⁹ Bu raporlarda üniversitelerden sokaklara yayılan ve 1971 Muhtırası'na sebep olan şiddetten çok daha fazla can kaybının yaşandığı 1976 yılında ordunun iç siyasete karışmaktan sakındığı vurgulandı. Sonuç olarak raporlarda hem siyasi partilerin hem de ordunun sıkıyönetim istemediği ifade edilmiş; nihai olarak da şiddet, istikrara yönelik bir tehdit düzeyine yükselmedikçe, askerî müdahale pek mümkün görülüyordu biçiminde bir değerlendirmede bulunulmuştur.⁵⁰⁰

2.3.4. Özaydınlı'nın YAŞ'ta Okuduğu Metin

1977 yılı silahlı kuvvetlerin siyasete müdahale tartışması ile başladı. Hava Orgenerali İrfan Özaydınlı'nın 7 Şubat 1977 tarihli Yüksek Askerî Şura'da (YAŞ) sunduğu ülkenin siyasal ve ekonomik sorunlarına ilişkin görüşlerini içeren metin siyasal çevrelerce tartışma konusu oldu. Metnin muhtıra olarak algılanması üzerine Orgeneral Özaydınlı metnin bir muhtıra niteliği taşımadığını açıkladı.⁵⁰¹ İngilizler raporlarında, Özaydınlı'nın bu metnin geçen hafta basında ordunun yönetime el koyacağı spekülasyonlarına yol açtığını belirtti.⁵⁰² Olay İngiliz basınında da yer aldı. The Guardian Gazetesi, olayı benzer şekilde “Askerî bir müdahaleye ilişkin spekülasyonlar var.” şeklinde sayfalarına taşıdı.⁵⁰³

Bu olay raporlarda metnin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sancar tarafından kabul görmediği, Özaydınlı'nın belgeyi Başbakan ve Cumhurbaşkanı ile paylaşması üzerine Sancar'ın Demirel ve Korutürk'e belgeyi dikkate almamaları tavsiyesinde bulunduğu aktarıldı. İngilizler, Orgeneral Sancar gibi üst düzey

⁴⁹⁹ FCO 160/188/30 *The Turkish Armed Forces: Marking Time*, 5 April 1977, s. 1-2.

⁵⁰⁰ FCO 160/188/30 *The Turkish Armed Forces: Marking Time*, 5 April 1977, s. 3.

⁵⁰¹ Özaydınlı: Muhtıra vermedim, Şura'da görüşlerimi açıkladım.”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Şubat 1977, s. 1, s. 9.

⁵⁰² FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey*, H. MacPherson, 25 February 1977.

⁵⁰³ Metin Ormancıoğlu, Demirel Blames Generals, *The Guardian*, 11 February 1977, s. 2.

komutanların belgeyi şiddet olayları ile ilişkili göstermelerine rağmen söz konusu komutanların Özyaydınlı'nın girişimiyle ilişkilendirilmekten kaçınmış olmalarını dikkat çekici olarak yorumladılar.⁵⁰⁴

2.3.5. Kara Kuvvetleri Komutanı Namık Kemal Ersun'un Emekliye Sevk Edilmesi

1977 yılının siyaset asker ilişkisi açısından en önemli olaylarından birisi Kara Kuvvetleri Komutanı Namık Kemal Ersun 1 Haziran 1977 tarihinde beklenmedik bir şekilde emekliye sevk edilmesi idi.⁵⁰⁵ Emeklilik gerekçesi sağlık sorunları olarak açıklanmıştı.⁵⁰⁶ Fakat zamanlama olarak sıra dışı bu karar hakkında oldukça çeşitli iddialar ve tartışmalar vardı.

İngilizlerde bu iddiaları raporlarına taşıdı. Soru işaretlerinden ilki yapılan işin zamanlaması ile bağlantılıydı. İddiaya göre 5 Haziran 1977 tarihinde yapılacak seçim sonuçlarının belirsizliği, Demirel ve Sancar'ı üzerinde mutabık kaldıkları 3. Ordu Komutanı Esener'i bir an evvel Kara Kuvvetleri'ne atamaya sevk etmişti.⁵⁰⁷ Bu konudaki ikinci iddia Ersun'un Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmasının asıl sebebinin o dönem Ege Ordusu Komutanı Turgut Sunalp'ın önünü kesmek olduğuydu. Bu iddia çerçevesinde İngilizlere göre Ersun'un Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan emekliye ayrılması şaşılabilecek bir durum değildi.⁵⁰⁸ Ersun'un şubat ayındaki MGK'da Ecevit için kullandığı komünist ithamı olayla ilgili bir diğer iddiayı oluştuyordu. Cumhuriyet gazetesinde geçen bu iddiaya göre bu

⁵⁰⁴ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey*, H. MacPherson, 25 February 1977.

⁵⁰⁵ Bu kararda Millî Savunma Bakanı Ferit Melen'in imzası bulunmamaktadır. "Ersun'un Davası", *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Şubat 1978, s. 5. Ersun bu emeklilik kararını Askerî Yüksek İdare Mahkemesine taşımış ve mahkeme görevden alma ve emeklilik işlemlerini iptal etmiştir. "KKK Eski Komutanı Ersun'un görevden alınma ve emeklilik işlemlerini Askerî Mahkeme iptal etti", *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Şubat 1978, s. 1, s. 9.

⁵⁰⁶ "Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Ersun emekli oldu, bu göreve 1. Ordu Komutanı Ersöz'ün getirileceği belirtiliyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Haziran 1977, s. 1, s. 9.

⁵⁰⁷ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Turkish Land Forces Commander*, J. P. Seller 22 August 1977, s. 1.

⁵⁰⁸ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, General Sancar's Ineptitude*, J. P. Seller, 5 September 1977, s. 1.

söyleme karşı oluşan tepki Ersun'un emekliye sevk edilmesini tetikleyen unsurdur. Haberde Şubat 1977'de yapılan YAŞ'ta Ersun'un durumunun özel olarak ele alındığı ve Ersun'un çürük raporu aldığı detaylarına yer verilmişti.⁵⁰⁹ Fakat Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreterliği ertesi gün haberde yer alan tüm iddiaları yalanladı.⁵¹⁰

Bu konudaki bir başka iddia ise Demirel'in Ersun'dan hoşlanmaması ve kendisine karşı bir darbe yapabilir endişesi taşıması olmuştur. Ersun'un sinirli ve huysuz tabiata sahip olduğu, MGK toplantılarında bakanlara karşı sert çıkışlar yaptığı; bu üslubunun Ona karşı menfi tavırların alınmasında etken olarak görülmekte olduğu spekülasyonu yapılmıştır. Ayrıca Ersun'un Özel Harp Dairesi'ni yönetmiş olması ve Konya'da üst düzey komutanlara gizli brifingler verdiği yönündeki bilgiler de yine zamansız emekliye ayrılmasının altında yatan sebepler olarak dile getirilen iddialardan bir diğeri olmuştur.⁵¹¹

Kenan Evren ise Ersun'un beklenmedik emekliliğini, Başbakan Demirel'in Doğu Anadolu seyahati kapsamında uğradığı Elazığ'da kendisine 3. Ordu Komutanı Orgeneral Ali Fethi Esener'in bir şilt takdim etmesine olayına bağlar. Bu takdim sonrası Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Namık Kemal Ersun'un yapısını doğru bulmayarak Esener'den olay hakkında yazılı bilgi istemesinin Ersun'un emekliliğe ayrılmasının nedeni olabileceğini ifade eder. Evren, yaşananların Demirel'in kulağına gitmemesinin olanaksız olduğunu belirttikten sonra emeklilik kararının arkasındaki esas sebebin bu olayda yattığı kanaatini paylaşmıştır.⁵¹²

⁵⁰⁹ Haberde ayrıca Ersun'un 1 hafta önceki 1'inci Ordu tatbikatına katılmaması dikkat çekici olarak aktarılmıştır. Turgut Güngör, "Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atamanın seçimden sonra yapılacağı bildiriliyor" *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Haziran 1977, s. 1., s. 9.

⁵¹⁰ "Genelkurmay, Orgeneral Ersun'un Emekliliği Konusunda Açıklama Yaptı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Haziran 1977, s. 1, s. 9.

⁵¹¹ Süleyman Yeşilyurt, İhtilalci ve Muhtıracı Paşalar, Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2008, s. 256-257.

⁵¹² Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları* Cilt 1, Milliyet Yayınları Birinci Baskı, 1990, s. 176; FCO 9/2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: Internal Situation*, H. MacPherson, 21 June 1977, s. 2.

Olay ile ilgili en yaygın iddia ise Ersun'un Türkeş yanlısı bir askerî darbe planlaması içinde olmasıdır.⁵¹³ Çünkü tam o sıralarda Ersun'un Türkeş'e çok yakın olduğuna inanıldığı, Türkeş'i iktidara getirecek bir askerî darbe niyetiyle ilgili söylentilerin ortalıkta dolaştığı dillendirilmiştir. İngilizler, Ersun'un emekli edildiği günün öncesinde Cumhurbaşkanı tarafından Genelkurmay Başkanı Sancar'ın yanına çağrıldığı bilgisini paylaşmıştır. Bu görüşmede Ersun'a devlet ve anayasanın güvenliğine zarar veren entrikalara karışması gerekçesiyle emekli olmak veya deşifre edilmek şeklinde iki seçenek sunulduğu, Ersun'un ise emekli olmayı seçtiği aktarılmıştır. İngilizlerin bu (iddialara ve) istihbarata yorumu ateş olmayan yerden duman çıkmayacağı, emekliliğin garip zamanlaması ve mantıklı bir açıklamanın yapılmaması gibi nedenlerle Ersun'un bir entrikaya karışmış olabileceği veya entrikaya karıştığına dair inandırıcı suçlamaların varlığının Ersun'a emekli olmaktan başka seçenek bırakmadığı şeklinde olmuştur.⁵¹⁴ Fakat Cumhurbaşkanı'nın Ersun'a verdiği tebrik mektubu ve askerî tören ile emekli edilmesinin Ersun'un işlediği iddia edilen fiillerin hafifliğine yorulabileceği değerlendirmesi yapılmıştır.⁵¹⁵ Bu iddiaların yanı sıra Genelkurmay Başkanı Sancar'ın Ersun'dan boşalan Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na 1. Ordu Komutanı Orgeneral Ersöz'ü vekaleten⁵¹⁶ atamak yerine komutanlığı bizzat kendinin üstlenmesi detayı da İngilizlerin dikkatlerinden kaçmamıştır.⁵¹⁷

İç basında ise bu gelişmelerle ilgili şu yorumlar yapılmıştır: Dönemin önemli gazetecilerinden Uğur Mumcu, Ersun'un sağlık sebepleri ile emekli edilmediğini, emekliliğin arkasında henüz bilinmeyen bazı siyasal nedenlerin yattığını ileri

⁵¹³ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Retirement of General Ersun*, Lane, 15 June 1977; FCO 9/2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: Internal Situation*, H. MacPherson, 21 June 1977, s. 2.

⁵¹⁴ Murat Belge, Ersun'un müdahale için ordu içinde destek bulamadığı, müdahale eğiliminin yüksek olmadığı bir dönemde harekete geçmesi sebebiyle yalnız kaldığı ve bu yüzden emekliye ayrılmasının orduda bir tepkiye sebep olmadığını ileri sürer. Murat Belge, *12 Yıl Sonra 12 Eylül*, Birikim Yayınları, 3. Baskı, 1993 İstanbul, s. 377-378.

⁵¹⁵ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Retirement of General Ersun*, Lane, 15 June 1977.

⁵¹⁶ 1977 seçimlerinin ardından hükümet kurma görevi ilk olarak verilen Ecevit'e verildiğinde, Sancar, Ecevit'in ısrarı üzerine kısa bir süreliğine vekaleti Ersöz'e devretmiştir.

⁵¹⁷ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, The Appointment of a New Turkish Land Forces Commander*, I. S. Winchester, 16 September 1977, s. 1-2.

sürmüştür.⁵¹⁸ Mumcu, Ersun hakkındaki darbe girişimi iddiaları gerçek ise bu konuda yargının devreye girmesi gerektiği şayet iddialar asılsız ise de emeklilik gerekçelerinin Genelkurmay Başkanlığı'nca kamuoyuna açıklanması gereği bulunduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁹

Darbe söylentileri aslında ilk olarak ABD basınında haber olmuştur. Newyork'ta yayınlanan The Christian Science Monitor Gazetesi'nde 5 Haziran 1977 seçimleri öncesi girişilen bir darbe teşebbüsünün son anda Cumhurbaşkanı Korutürk ve TSK'nın üst düzey komuta kademesi tarafından güçlükle önlendiği iddiasıyla bir haber yayınlanmıştır.⁵²⁰ John K. Cooley adlı muhabirin haber kaynağı Yunanistan'a gelen bir üst düzey ilgili olarak gösterilmiştir. Haberde, darbe teşebbüsünü 2 Haziran 1977 tarihinde Alparslan Türkeş yanlısı üç karacı general ve yaklaşık 200'e yakın subayın gerçekleştirdiği belirtilmiştir. Ersun'un söz edilen üç generalden birisi olduğu ve darbeye liderlik ettiği ileri sürülmüştür. Diğer iki general için ise kimliği açıklanmayan ve görevden el çektirilen bir general ile General Musa Öğün'ün⁵²¹ olduğu iddia edilmiştir.⁵²² Haberde Demirel, Ecevit ve Genelkurmay Başkanı Sancar'ın Türkeş'e yakın bir muhbirden darbe girişiminden birkaç gün önce bu konuda bir uyarı mektubu aldığı da yer almıştır. Haberde dikkat çeken bir ayrıntı da önlendiği iddia edilen bu darbenin NATO'nun güney doğu kanadında karışıklığa neden olacağı ifadesidir.⁵²³ Zira NATO merkezli bu endişe İngilizlerin de derinden yaşadığı bir korkudur. Hatta bu korkunun İngilizler dahil tüm Batılıların Türkiye konusunda önemsedikleri en başat konu olduğunu

⁵¹⁸ Uğur Mumcu, "Acaba?", *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Haziran 1977, s. 1, s. 5.

⁵¹⁹ Uğur Mumcu, "Açıklanmalı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Haziran 1977, s. 1, s. 5.

⁵²⁰ Gazetenin bu haberi daha sonra Hürriyet Gazetesi'nde birinci sayfadan verildi.

⁵²¹ Korgeneral Musa Öğün söz konusu darbe iddiaları kayıtsız kalınması sebebiyle Genelkurmay Başkanı ve diğer ilgililer hakkında soruşturma açılması istemiyle Genelkurmay Başkanlığı Askerî Savcılığı'na başvurmuştur. Öğün, yayınlanan haberlerin Genelkurmay Başkanlığı'nca tekzip edilmediği ve haberlerin ihbar olarak kabul edilmesi gerektiğini belirterek, söylentiler karşısında susulmasının suç ve suçluyu koruma ve varsa olayı örtbas etme anlamını doğuracağını ifade etmiştir. "Korgeneral Öğün, Org. Sancar'ı Askerî Savcılığa Şikâyet Etti", *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ağustos 1977, s. 1, s. 9.

⁵²² Jonh K. Coolay, "Turkey Reported to Have Thwarted Attempt at Coup", *The Christian Science Monitor*, 10 June 1977, s. 7; "Amerikan Gazetesine Göre Türkiye'de Bir Darbe Önlendi", *Hürriyet Gazetesi*, 12 Haziran 1977, s. 1, s. 13.

⁵²³ Jonh K. Coolay, "Turkey Reported to Have Thwarted Attempt at Coup", *The Christian Science Monitor*, 10 June 1977, s. 7

söylemek yanlış olmaz. Onların Türkiye'ye önem atfetmesinin temel sebebinin SSCB ile komşu ve jeopolitik olarak kritik bir coğrafyada bulunan Türkiye'yi karşıt kampa kaptırmamak üzerine kurulu olduğu düşünülmektedir.⁵²⁴

Olayın üzerindeki gizem tam olarak ortadan kalkmamıştır. Zira yukarıda da belirtilen iddiaların bir kısmına yönelik Genelkurmay Başkanlığı'ndan tekzip yayınlanmış olsa da olayın gerçek sebebi ile ilgili doyurucu bir açıklama yapılmamıştır. Bu tavır spekülasyonların artmasına sebep olmuştur. Olay özelinde İngiliz diplomatların tabiri ile ateş olmayan yerden duman çıkmaz yaklaşımı da çok yanlış gözükmemektedir. Tüm bu gizem içinde Ersun'la ilgili MHP eğilimli olması ve bu motivasyon ile bir darbe girişimi planlaması iddialarına yönelik resmî bir açıklamanın yapılmamış olması bu konudaki iddiaların temelsiz olmadığını düşündürmektedir. Yine olayların içinde bir komutan olarak Evren'in iddiası yabana atılmaması gereken bir açıklamadır. Fakat yine de olay hakkındaki iddialara ilişkin kesin bir kanıya varılamamaktadır.

2.3.6. 1978 Sonbaharı'nda Darbe İddiası Enflasyonu

1978 sonbaharına gelindiğinde İngiliz raporlarında darbe sıklıkla ele alınan bir konu olmuştur. 1978 şiddetin arttığı ekonomik sorunların derinleştiği ve darbe söylentilerinin önceki yıllara göre bariz olarak arttığı bir yıl oldu. Silahlı Kuvvetler durumdan rahatsızdı. Evren yaptığı gezilerde gördükleri ve komutanlardan duyduğu serzenişlerden memnun kalmıyordu. Komutanlar düzeyinde duyulan memnuniyetsizlikler konuşulur olmaya başladı.⁵²⁵ Silahlı kuvvetlerdeki bu rahatsızlıkların yaşandığı dönemde İngiliz diplomatlar şiddetin artması ve gündemdeki darbe tartışmalarının da etkisiyle 1978 sonbaharından itibaren darbe üzerine oldukça kafa yormuşlardı.

⁵²⁴ İngilizler, Türkiye'yi yukarıda değinilen NATO çerçevesindeki stratejik öneminin yanı sıra aynı zamanda üç temel unsur açısından da kayda değer bir ülke olarak değerlendirmiştir. İlk olarak ticari ilişkiler bakımından İngilizler Türkiye'yi önemli bir pazar olarak görmektedirler. Türkiye'nin stratejik konumu ve Türkiye'nin bölge ve bölge ülkeleri üzerindeki etkisi de Türkiye'nin İngilizler nezdinde etki ve itibarını artıran diğer iki faktör olmuştur. FCO 160/220/1 The Turks and Their Meaning to Us, P. H. Laurence, 12 February 1983, s. 1-7.

⁵²⁵ Birand, 12 Eylül Saat 04.00, s. 64.

Bu dönemde Türk basınında da darbe ve muhtıra iddialarının yer aldığı haberler çıkıyordu. İngilizler Türk basınıni kendi deyimleriyle sansasyonel bulmalarına rağmen, bu tarz haberleri görmezden gelmiyorlar konu üzerine eğiliyorlardı. İngilizlerin bu konudaki yaklaşımı, olacak bir darbeyi atlamaktansa yanlış alarma geçmeyi tercih etme yönünde idi.⁵²⁶

Bu yıllarda yayın hayatına yeni başlayan Maoist çizgideki Aydınlık Gazetesi aşırı sağcı subaylar tarafından bir darbe planlandığı iddiasını haberleştirdi. Yapılan haber dizisinde NATO Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanı Vecihi Akın'ın⁵²⁷ darbecilerin lideri olduğu ileri sürülüyordu. Akın'ın, önceki görevi olan II. Ordu Komutanı iken darbe planına dahil olduğu söylenmekteydi. Haberde Orgeneral Faik Türün ve eski Kara Kuvvetleri Komutanı Namık Kemal Ersun'un da dahil birçok general ve subay ismi zikredilmişti.⁵²⁸ Haber Savunma Bakanı tarafından hemen yalanlandı.⁵²⁹ Orduya karşı yalan ve iftira atılmasından şikâyet ediliyordu. Silahlı kuvvetlerden uzaklaştırılan kişiler tarafından kurulduğu ileri sürülen bazı gizli örgüt üyelerinin subay olarak lanse edilmesiyle kamuoyunun yanıltılmak istendiğini açıkladı.⁵³⁰ İngilizler Vecihi Akın'ın darbe lideri olamayacağı görüşünde olmuşlardır. Akın'ı iriyarı, güler yüzlü, son derece rahat ve oldukça

⁵²⁶ Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 88.

⁵²⁷ Orgeneral Vecihi Akın, 1916'da Aydın'da doğdu. Kara Harp Okulu ve Kara Harp Akademisi'ni bitirdi. Kara Kuvvetleri Komutanlığı Kurmay Başkanlığı, Genelkurmay 2'nci Başkanlığı, 2'nci Ordu Komutanlığı ve NATO Güneydoğu Avrupa Kara Kuvvetleri Komutanlığı yaptı. Akın, 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi sonrası kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı. Partinin Konya Milletvekilliği olarak Meclis'e girdi. Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 105.

⁵²⁸ "Konya Cunta Toplantısı", *Aydınlık Gazetesi*, 3 Ekim 1978, s. 1, s. 8; "Cunta: İsimleri Açıkıyoruz", *Aydınlık Gazetesi*, 4 Ekim 1978, s. 1, s. 8; FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkish Internal Political Situation*, D. Dodson, 7 October 1978, s. 1; Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 88-89.

⁵²⁹ "Işık: "Silahlı Kuvvetler Mensuplarını İftira ve İddialardan Korumak Görevimizdir.", *Aydınlık Gazetesi*, 6 Ekim 1978, s. 1, s. 7; "Işık: Ordumuz Siyasi Cereyanların Dışındadır.", *Hürriyet Gazetesi*, 6 Ekim 1978, s. 1; FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkish Internal Political Situation*, D. Dodson, 7 October 1978, s. 1; Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 88-89.

⁵³⁰ "Konya Cunta Toplantısı", *Aydınlık Gazetesi*, 3 Ekim 1978, s. 1, s. 8; "Cunta: İsimleri Açıkıyoruz", *Aydınlık Gazetesi*, 4 Ekim 1978, s. 1, s. 8; FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkish Internal Political Situation*, D. Dodson, 7 October 1978, s. 1; Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 88-89.

muhafazakâr⁵³¹ biri olarak betimlemişlerdir. Bununla birlikte darbeye liderlik etmesine ihtimal verilmese de gerçekleştirilecek bir darbede yönetim kadrosunda iyi bir figür olarak yer alabileceği belirtilmiştir.⁵³²

Aydınlık Gazetesi'nin bu iddiası üzerine yapılan açıklamalar, İngilizlerin Türkiye gündemini çok yakından takip etmesinin yanı sıra olası bir darbenin kim tarafından gerçekleştirilebileceği üzerine fikir yürütecek bilgi ve uzmanlık ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin üst düzey askerî kadrosu hakkında detaylı yorum yapacak donanımına sahip olduklarının göstergesidir.⁵³³

O dönemde Türk basınında askerî müdahale ile ilgili bir diğer iddia Hürriyet Gazetesi'nin 6 Ekim 1978 tarihli basımında yer aldı. Haberde Başbakan'a Genelkurmay Başkanı Evren'in imzalı bir muhtıra verildiği yazıyordu. Muhtıranın sebebi olarak basında silahlı kuvvetlerin itibarını zedeleyici haberlerin yapılması gösteriliyordu.⁵³⁴ Başbakanlık tarafından bu haber de yalanlanırken⁵³⁵ gelişmeler İngilizler tarafından Londra'ya rapor edilmeye devam etti.⁵³⁶

Darbe ve muhtıra haberlerinin yapıldığı bu günlerde diğer yabancı diplomatların gündemi de darbeydi. ABD Askerî Ataşesi İngiliz meslektaşına tam da o günlerde komutanların olağanüstü hareketlilik içinde olduğunu bildiriyordu. ABD'li ataşe 3 Ekim Kore Millî Bayramı, askerî akademi ziyaret günü ve Mısır Silahlı Kuvvetler

⁵³¹ İngiliz Ataşe bir yemekte Akın'ın Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu prensiplerine geri dönmesi yönünde muğlak bazı görüşler ima ettiğini belirtmiştir. FCO 9/2766 Turkey: *Internal Political Situation*, D. R. Bishop, 20 October 1978, s. 1; Devletoğlu, a.g.e., s. 104.

⁵³² Devletoğlu, a.g.e., s. 104; FCO 9/2766 Turkey: *Internal Political Situation*, D. R. Bishop, 20 October 1978, s. 1.

⁵³³ Devletoğlu, a.g.e., s. 105.

⁵³⁴ "Evren, hükümetin orduya sahip çıkmasını istedi", *Hürriyet Gazetesi*, 6 Ekim 1978, s. 1, s. 15; FCO 9/2766 Turkey: *Internal Political Situation*, *Turkish Internal Political Situation*, D. Dodson, 7 October 1978, s. 1; Devletoğlu, a.g.e., s. 88-89. Haberde ayrıca Avusturya Televizyonu'nun "Türkiye'de ihtilal havası esiyor." yorumuna da yer verilmiştir.

⁵³⁵ "Ecevit: Anarşiye karşı etkin önlemler uygulamaya konacak", *Milliyet Gazetesi*, 7 Ekim 1978, s. 1, s. 6; Aydınlik Gazetesi, Ecevit, Genelkurmay Başkanı'nın muhtıra verdiği haberini yalanladı, 7 Ekim 1978, s. 1, s. 7; FCO 9/2766 Turkey: *Internal Political Situation*, *Turkish Internal Political Situation*, D. Dodson, 7 October 1978, s. 1; FCO 9/2767 Turkey: *Internal Political Situation*, *Turkey Prime Minister's Statement on Law and Order*, 9 October 1978, s. 1; Devletoğlu, a.g.e., s. 88-89.

⁵³⁶ FCO 9/2766 Turkey: *Internal Political Situation*, *Turkish Internal Political Situation*, D. Dodson, 7 October 1978, s. 1; Devletoğlu, a.g.e., s. 88-89.

kutlama gününde düzenlenen törenlere hiçbir üst düzey yetkilinin katılmamasını dikkat çekici bulmuştu. Ayrıca Evren'in İstanbul'da üst düzey paşalarla bir toplantı yaptığını ileri sürüyordu. İngiliz büyükelçi ise bu bilgi aktarımını, bu çeşit olayların önemini değerlendirmek için çok erken şeklinde yorumlamıştır.⁵³⁷

Tüm bu iddialar üzerine İngiliz Müsteşar Baron Frank Ashcroft Judd'dan, Türkiye'de darbe olasılığını araştırması istenmiştir.⁵³⁸ Hazırlanan raporda en başta Türkiye'de silahlı kuvvetlerin düzeni tesis etmeye çağırılması ya da kendi inisiyatifi ile yönetime el koyması hakkında spekülasyon yapılmasının şaşırtıcı olmadığı tespiti yapılıyordu. Aydınlık gazetesinde yer alan darbe iddiası ile ilgili bağımsız bir doğrulamaya sahip olunmadığı belirtildikten sonra Türk basınının sansasyonellik konusunda ünlü olduğu ve Aydınlık Gazetesi'nin ortalığı karıştırmak için kendi siyasi nedenlerinin var olduğunun altı çizilmiştir. Üst düzey komutanlar arasında olağan dışı faaliyetlere dair kanıtların var olmasına karşın bu durumun önemi hakkında bir netliğe sahip olunmadığı ifade edildi. Türk ordusunun müdahale etmede istekli olmadığı ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın bu görüşünün İngiliz Savunma Bakanlığı'nca da paylaşıldığı ifade edilmiştir. Raporda Evren'in Ecevit'in politikalarını desteklediği izlenimi verildiği vurgulandı. ABD'nin silah ambargosunu kaldırmasında Başbakan Ecevit'in başarısının silahlı kuvvetler üzerinde olumlu katkı sunduğu ayrıca belirtilmiştir. Kanun ve düzenin tamamen çökmesi durumunda silahlı kuvvetlerin durumla baş edebilmesi için daha geniş yetkiler verilmesi ya da alınmasının güçlü bir olasılık olduğu ifade edildi. Bazı düşük rütbeli subayların üstlerinin itidalli tavrı karşısında sabırsızlanmaları ve harekete geçme zamanının çoktan geldiğini düşünebilecekleri belirtildikten sonra nihai olarak,

Ancak Türkiye gibi iletişimin zayıf olduğu, disiplin ve itaat geleneğinin güçlü olduğu büyük bir ülkede, silahlı kuvvetler liderliğinin desteği

⁵³⁷ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkish Internal Situation*, D. Dodson, 7 October 1978, s. 1; Devletoğlu, a.g.e., s. 87-88.

⁵³⁸ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkish Internal Political Situation*, M. J. Richardson, 9 October 1978, s. 1; Devletoğlu, a.g.e., s. 90.

*olmadan küçük rütbeli subayların darbe yapması zor olacaktır. Kısacası askerî müdahale göz ardı edilemez ancak bunun gerçekten olası görünmesi için durumun çok daha kötüye gitmesi gerekir.*⁵³⁹

değerlendirmesi yapıldı. İngiltere'deki uzmanların bu görüşlerine paralel olarak İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi de o dönemde silahlı kuvvetler komutasının müdahaleden yana olduğuna dair bir işaretin bulunmadığını belirtmiştir.⁵⁴⁰

İngilizler, ABD'li diplomatlarla gerçekleştirdiği görüşmelerin benzerlerini Federal Almanyalı diplomatları ile de yapıyordu. İngiltere II. Müsteşarı J. Baret, Federal Almanya Büyükelçiliği II. Müsteşarı Von Alten ile bu kapsamda Türkiye'nin yakın geleceği hakkında bir toplantı gerçekleştirmiş; bu toplantının ana gündemini sıkıyönetim ve darbe oluşturmuştu. Baret bu toplantı da konuşulanları ve Alman meslektaşlarının görüşlerini rapor olarak Londra'ya göndermiştir. Alten, ülkedeki şiddet nedeniyle sıkıyönetimi kaçınılmaz olarak görüyordu. Fakat sıkıyönetim kararının silahlı kuvvetler tarafından mı yoksa Ecevit tarafından mı alınacağını kestiremiyordu. Değerlendirmede Ecevit'in sıkıyönetim ilanına zorlanmasının başarısızlık olacağı ifade ediliyordu. Sıkıyönetim veya bir darbenin Türkiye'nin ekonomik durumunu olumsuz etkileyeceğini ifade ederek; böyle bir olasılıkta Batı'dan gelecek ekonomik yardımın da kesintiye uğrayacağı düşüncesini aktarıyordu.

Bu görüşmede Alten'in, silahlı kuvvetlerin bugüne kadarki müdahalelerinin hiçbirinin CHP'yi hedef almadığı tespiti de aktarılmıştır. Olası bir darbenin aşağıdan gelmeyeceği bilakis emir komuta zincirinde gerçekleşebileceği öngörüsünde bulunmuştur. Ancak, askerin bu konularda rahat konuşamadığını kullandıkları sözcükleri dikkatlice seçtiklerini belirtmekteydi.

⁵³⁹ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkish Internal Political Situation*, A. L. S. Coltman, 13 October 1978, s. 1-3; Devletoğlu, a.g.e., s. 95-97.

⁵⁴⁰ FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Mr. Ecevit's First Nine Months and His Prospects for the Future*, T. L. A. Daunt, 18 October 1978, s. 1; Devletoğlu, a.g.e., s. 109.

Bizim tespitlerimize göre Alten, Türkiye'deki darbeleri masumlaştıran düşüncelere sahipti. Türkiye'deki askerî müdahalelerin siyasilerin zaten yapması gereken işleri etkili bir şekilde gerçekleştirebilmeleri için yapıldığını düşünüyordu. Askerleri isteksiz arabulucular olarak görüyordu. Askerler eksikliklerinin farkındaydı. Alten'in bir diğer dikkate değer ifadesi darbeyi tetikleyen unsur hakkındaydı. Alten'e göre olası darbe Batılı devletlerin Türkiye'nin sorunlarına yaklaşımından dolayı duyacağı umutsuzluktan ziyade ülkenin kendi içindeki kötüleşmeyle ortaya çıkacaktı.

Biri İngiliz diğeri Alman iki diplomat da benzer düşüncelere sahipti. Silahlı kuvvetler müdahale konusunda istekli değildi.⁵⁴¹ Bu dönemde İngilizler daha önce birçok kez farklı isimlerle söyledikleri gibi silahlı kuvvetlerin bir müdahalede bulunacağı eğilimi göstermediklerini ifade etmekteydiler.⁵⁴² Bu diplomatlarca üst düzey subayların Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan mutsuz olmalarına rağmen, hiçbirinin, ordunun müdahale etmesi halinde daha iyisinin olacağı inancına ait bir belirti göstermediği ifade edilmiştir.⁵⁴³

Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo, 12 Eylül 1978'te kaldırıldı.⁵⁴⁴ İngilizler bu önemli gelişme ile TSK'nın moral durumu ve darbe söylentileri arasında bağ kurarak yorumda bulunmuşlardır. Onlara göre ambargonun kaldırılmasıyla, teçhizat durumlarında makul ölçüde hızlı ve ölçülebilir bir iyileşme sağlanmasıyla, ordunun moralinin yükseleceği ve hükümet karşıtı eğilimlerin azalacağı belirtilmiştir.⁵⁴⁵

⁵⁴¹ FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Internal Situation in Turkey*, S. J. Barret, 12 October 1978, s. 1.

⁵⁴² FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Mr. Ecvit's First Nine Months and His Prospects For The Future*, 19 October 1978, s. 1; FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Anglo-German Politico/Military Talks*, 20 October 1978, s.2-3; FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Mr. Ecevit's First Nine Months and His Prospects For The Future*, Derek Dodson, 4 October 1978, s. 2.

⁵⁴³ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Mr. Ecvit's First Nine Months and His Prospects For The Future*, Derek Dodson, 4 October 1978, s. 5.

⁵⁴⁴ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO ile İlişkiler", Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt:1 1919-1980, İletişim Yayınları, 17. Baskı, İstanbul, 2012, s. 710.

⁵⁴⁵ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation*, D. R. Bishop, 17 October 1978, s. 2; Devletoğlu, a.g.e., s. 106.

İngilizlerin yıl sonuna doğru İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine darbe olasılığını yeniden ele aldıkları tespit edilmektedir. Bu doğrultuda yapılan değerlendirmelerin, daha önce belirtilen görüşler ile ve diğer ülke diplomatlarının görüşleri ile benzerlik arz ettiği görülmektedir. Yine de teorik olarak bir darbenin yapılması durumunda bunun kimler tarafından icra edileceğine dair bu raporda muhtemel senaryolar üzerinde de durulduğu görülmektedir. Nitekim raporda olası bir darbenin ne şekilde cereyan edeceği üzerine yoğunlaşmıştı. İngilizlere göre darbe için üç farklı senaryo olabilirdi. İlki Türkeş ve MHP sempatisi olan subayların gerçekleştirebileceği sağ bir darbe ihtimali idi. Bu senaryoda, alt rütbeli subayların üstlerinin bilgisi olmadan bir darbe gerçekleştirmelerinin o günkü koşullarda düşük bir olasılık olduğu belirtiliyordu.⁵⁴⁶ İkinci olasılığın mevcut Başbakan veya bir sonraki hükümetin Başbakanı'nın iç güvenlik ve ekonomik durum üzerindeki kontrolünü kaybetmesiyle gerçekleşebileceği belirtilmekteydi. Bu olasılığın Ecevit hükümetinin düşmesi ve Demirel'in iktidara geri dönmesi durumunda gerçekleşmesinin daha yüksek bir ihtimal olduğu ifade edilmiştir. Bu ihtimal için de mevcut göstergelerde Ecevit yönetiminin sağlam ve güçlü görüldüğü, silahlı kuvvetlerin yönetimi devralmaya hevesli olmadığı gerekçeleriyle düşük bir ihtimal olduğu tespiti yapılmıştır. Son darbe ihtimali için ise sol bir darbe olasılığından bahsedilmiş, üçüncü senaryonun gerçekleşme ihtimalinin diğer iki olasılıktan çok daha düşük olduğu ifade edilmiştir.

İngilizlerin bu üç senaryo da dahil olmak üzere esasen o tarihlerde bir darbe beklemediği görülmektedir. Fakat yine de kendi deyimleriyle şaşkınlık yaratacak bir darbe olasılığının her zaman mevcut olduğunu ihtimal dışı olarak görmemişlerdi. Bu düşünce *"Küreye bakmak (Kehanette bulunmak) asla kolay değildir ve öngörülme yeniler gerçekleşebilir"* ifadesi ile not edildi.

İngilizler, daha önce de belirttikleri gibi, Türk Ordusu'nun 1960 ve 1971 müdahalelerinden edindiği deneyimlerle bir ülkeyi yönetmenin bir ordu için ne

⁵⁴⁶ Bu cümleden İngilizlerin, TSK'nın alt kademedeki subayları MHP yanlısı olarak gördüğü yorumu çıkarılabilir.

kadar zor olduğunun farkında olduklarını ifade etmişlerdir. Bu farkındalık; “Türkler yalnızca kendi liderlerine geleneksel bir sadakati olan değil, aynı zamanda karmaşık ve modern bir toplumun siyasi ve teknokratik yapıların desteği olmadan ülkenin uzun süre yönetilemeyeceğinin farkında olan bir orduya sahip oldukları için şanslıdır.”⁵⁴⁷ cümleleriyle dile getirilmiştir. Yine İngilizlerce böyle bir ihtimal için; Ecevit’in iç güvenlikte belirgin bir bozulma olmaması ve dış ilişkilerde elde ettiği başarıları ekonomi alanına taşıyabilmesi halinde askerin doğrudan bir müdahalesini engellemiş olacağı ifade edilmiştir. Ecevit’in yakın gelecekte gücünü koruyacağı değerlendirmesi yapan İngilizler tarafından ABD Büyükelçisi’nin askerî bir darbe girişimi olmayacağı düşüncesi de hükümetlerine aktarılmaktaydı.⁵⁴⁸

İngiliz diplomat Barret’in Kasım 1978’te sıraladığı olası darbe senaryolarından ikincisi raporun yazıldığı gün için olmasa da yaklaşık 2 sene sonra öngörüldüğü gibi emir komuta zinciri içinde Demirel’in hükümette olduğu bir zaman diliminde gerçekleşecektir.

İngilizler böyle düşünmekle beraber yine İngiltere menşeli şu malumatın burada verilmesi uygun olacaktır; 1979’un başında bu sefer Londra’dan Ankara’ya bir darbe söylentisi iletilmişti. Scotland Yard’dan Türkiye’ye gönderilen 3 uzmandan birisi olan Dedektif Komiser J. H. Taylor⁵⁴⁹, 15 Ocak 1979 tarihli polis raporunda ilginç bir darbe iddiasından bahsetti. Türkiye’nin Londra Büyükelçisi Vahap Aşıroğlu’nun talebi üzerine bir sabah büyükelçiliğe çağrıldığını anlatan Taylor, şunları aktarmaktaydı;

Kuzey Londra’daki Türk bölgesinde yaşayan bir Türk tarafından kendisine bir ihbar yapıldığını söyledi. İhbara göre Ecevit Hükümeti, 18 Ocak’ta aşırı sağ görüşlü emekli Albay Alparslan Türkeş ve

⁵⁴⁷ FCO 9/2767 Turkey: Internal Political Situation, Turkish Internal Political Situation, S. J. Barrett, 28 November 1978, s. 1-2; Devletioğlu, a.g.e., s. 129-130.

⁵⁴⁸ aynı yer.

⁵⁴⁹ Başkomiser Jeremy Taylor Londra’da Scotland Yard İstihbarat Servisi’nde Türk, Rum ve Kıbrıs Masası baş sorumlusu olarak uzun süre görev aldı. 1978 yılında Türk polisinin modernleştirilmesi kapsamında Türkiye’ye gelen 3 İngiliz uzmanlar birisidir. Devletioğlu, a.g.e., s. 297.

*bozkurtlar grubu tarafından düşürülecek. Büyükelçi bana bu konuda bir bilgim olup olmadığını sordu. Kuzeyde yerleşik Türk toplumuna yakınlığım nedeniyle böyle bir soru sorduğu için de özür diledi ve bana 1960 darbesini Amerikalılar tarafından yapılan yine böyle bir ihbar sayesinde önceden öğrendiğini söyledi.*⁵⁵⁰

Taylor bu soru karşısında kendisinin böyle bir bilgiye sahip olmadığını aktarmış ve böyle bir durumun tekrar yaşanma durumunda en doğru adımın Dışişleri Bakanlığı'na bildirimde bulunmak olduğu cevabını vermiştir. Londra'da yaşanan bu olay İngiltere Ankara Büyükelçiliği ile paylaşılmıştır.⁵⁵¹

2.4. DEVLETİN ZİRVESİNDE ÜST DÜZEY KOMUTAN ATAMA KRİZLERİ VE EVREN'E GENELKURMAY BAŞKANLIĞI YOLUNUN AÇILMASI

12 Eylül Askerî Darbesi'ni gerçekleştiren komuta kademesinin oluşmasında TSK'nın zirvesinde gerçekleştirilen 1976 ve 1977 yılı atamaları önemli rol oynadı. Bu atamalar ve atamalar sırasında yaşananlar beklenmedik şekilde bazı komutanların emekliye ayrılması, bazılarının ise terfi etmelerine yol açtı. Bu atamalar hükümet, Cumhurbaşkanı ve TSK arasında bir mücadele alanına dönüşerek krize yol açtı. Aynı zamanda TSK teamülleri bakımından olağandışı gelişmelerin yaşandığı atamalar oldu.

2.4.1. Lockheed Skandalı ve Hava Kuvvetleri Komutanı Atama Krizi

Yukarıda bahsedilen atama krizine yol açan olayların ilki 1976 yılında Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Emin Alpkaya'nın da adının karıştığı yolsuzluk

⁵⁵⁰ Devletoglu, a.g.e, s. 171-172. FCO 9/2880 *Turkish Internal Political Situation*, Metropolitan Police, J. H. Taylor, 17 January 1979, s. 1.

⁵⁵¹ aynı yer.

iddiasıdır. Lockheed firmasının 1968 yılından bu yana aralarında Türkiye'nin de bulunduğu satış yaptığı bazı ülkelere rüşvet dağıttığı yönündeki skandalın patlak vermesiyle Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı, Hava Kuvvetleri'ne 1974 ve 1975 yıllarında alınan 40 adet F-104 savaş uçağı alımı için ortak bir soruşturma başlattı.⁵⁵² Soruşturmada uçakları Türkiye'ye satan İtalyan Aeritalia firmasının Alpkaya'ya 30 bin dolar para gönderdiği ortaya çıktı. Paranın Lice'de yapılacak bir ilkokul için kullanılacağı ileri sürülmekteydi.⁵⁵³ Alpkaya, bu durumu şifahi olarak Genelkurmay Başkanı Sancar'a ilettiğini ifade etse de Sancar bunu kabul etmiyordu.⁵⁵⁴ Olaylar Alpkaya'nın istifa ederek emekliye ayrılması ile sonuçlandı.⁵⁵⁵

Olay, hukuksal ve soruşturma boyutunun dışında TSK'nın zirvesindeki komutanlar arasında anlaşamama sorununa dayandırılıyordu. İki komutanın arasının iyi olmadığı ve Sancar'ın Alpkaya'yı bertaraf etmek istediği yönünde çeşitli iddialar konuşulmaktaydı. Hava Kuvvetleri Komutanı Alpkaya'nın dönemin iktidarı ile iyi ilişkileri sayesinde Genelkurmay Başkanlığı'na oynayabileceği söylentileri dile getiriliyordu. Ayrıca iki komutan arasında olanların yanı sıra komutan eşleri arasında da bir rekabetten söz ediliyordu.⁵⁵⁶ Alpkaya'nın istifa ederek emekliye ayrılması ise Demirel'in muhalefetine karşın Sancar ve Cumhurbaşkanı Korutürk'ün ortak hareket etmesine bağlanıyordu.⁵⁵⁷

Çok doğal olarak bu olay da İngiliz diplomatlar tarafından hükümetlerine çeşitli raporlar biçiminde bildirilecekti: İngiliz diplomatlar da olayı ayrıntılı bir şekilde Londra'ya rapor etmişti. Soruşturma sürecine yapılan ilk yorumlar davanın büyük yankı uyandırdığı ve bir süre daha devam edeceği yönündeydi. İngilizlerdeki hâkim görüş her ne kadar suçlayıcı bir belgeye imza atmış olsa da Alpkaya'nın

⁵⁵² Doğan Akyaz, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 415.

⁵⁵³ Betül Uncular, *Ses Duvarındaki Generaller*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990, s. 121-122.

⁵⁵⁴ Uncular, *a.g.e.*, s. 105-106; Akyaz, *a.g.e.*, s. 415.

⁵⁵⁵ "Alpkaya: Tahkikatın Selameti İçin İstifa Ettim", *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Mart 1976, s. 1; Uncular, *a.g.e.*, s. 122.

⁵⁵⁶ Uncular, *a.g.e.*, s. 106-107.

⁵⁵⁷ *a.g.e.*, s. 117-121.

en azından kasıtlı olarak yanlış bir şey yapmadığı şeklindeydi.⁵⁵⁸ Sürecin sonunda Alpkaya ve yolsuzluk iddiasıyla askerî mahkemede yargılanan diğer tüm sanıkların aklanması, beklenildiği gibi ifadesiyle rapor edildi.⁵⁵⁹ Mahkemenin, bu kararına rağmen olayı araştırmak üzere kurulan askerî komitenin yasallığının sorgulanmaya devam edildiği ve soruşturma sırasında iddianın merkezinde yer alan paraya rastlandığı detayı verilmekteydi.

Yine konu ile ilgili İngiliz belgelerinde Genelkurmay Başkanı'nın olaya nasıl yaklaştığı ve müdahaleleri de detaylı biçimde rapor edilmiş ve değerlendirilmiş olduğu görülmektedir. Genelkurmay Başkanı Sancar'ın beraat kararını temyize taşıması beklenmedik bir davranış olarak yorumlandı. İngilizlere göre bu girişimin kararı bozma şansı yoktu. Sancar'ın bu adımı o dönem dillendirilen iki komutanın uzun süredir kişisel olarak birbirlerinden hoşlanmaması ile Sancar'ın kendi konumunu koruma dürtüsüyle önleyici bir hamle olarak değerlendirildi. Beraat sonrası Alpkaya ya da diğer sanıklardan herhangi birinin Sancar aleyhine karşı bir dava açma ihtimalinin Sancar'ı rahatsız ettiği ifade edilmişti. Fakat bu durum düşük bir ihtimal olarak değerlendirilmekteydi.⁵⁶⁰ Sancar'ın kamuoyunda Türk Hava Kuvvetleri'nin bu denli eleştiri konusu olmasından duyduğu rahatsızlık da aktarılan bilgiler arasında olmuştur.⁵⁶¹ Rapor Sancar'ın Lockheed skandalıyla ilgili soruşturma emri verdirmesindeki tutumunun haklılığına yaptığı vurgusu, sol basında yer alan, General Engin'in Hava Kuvvetleri Komutanı olarak atanmasının kabul edilmesinin Demirel Hükümeti'nden yana tavır alındığı suçlamaları ve bir siyasi partinin diğerine tercih edildiği ithamlarının reddiyesiyle Londra'ya bildirildi.⁵⁶²

Lockheed skandalının ardından Hava Kuvvetleri Komutanı Alpkaya'nın istifası ve sonrasında emekliye ayrılması, TSK'da bir atanma krizinin doğmasına sebep

⁵⁵⁸ FCO 9/2441 *Turkish Internal Situation*, H. Warren-Gash, 8 April 1976, s. 3.

⁵⁵⁹ FCO 9/2441 *Turkey, Internal Situation*, H. Warren-Gash, 6 May 1976, s. 3.

⁵⁶⁰ FCO 9/2441 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 13 May 1976, s. 2.

⁵⁶¹ FCO 9/2441 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 24 May 2023, s. 2.

⁵⁶² FCO 9/2441 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 24 May 2023, s. 2; "Genelkurmay Başkanı: 'Silahlı Kuvvetlerin hiçbir siyasi parti veya zümrenin yanında olmadığını' ifade etti" *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Mayıs 1976, s.1, s. 6.

oldu. Hava Kuvvetleri Komutanlığı için hali hazırda aday olabilecek 2 aday vardı. Orgeneral İrfan Özaydınlı⁵⁶³ ve Orgeneral Ethem Ayan. Özaydınlı kıdem olarak Ethem'den öndeydi. Genelkurmay Başkanı Sancar, Başbakan Demirel ile bir mutabakata varmadan kararnameyi Başbakanlığa gönderdi.⁵⁶⁴ Genelkurmay Başkanı Sancar'ın kıdem sırası ve teamüle uygun bir şekilde attığı bu adım İngilizlere göre *'formaliteden öteye geçmemesi beklenen'* bir onaydı.⁵⁶⁵ Fakat Demirel kararnameyi imzalamadı.⁵⁶⁶ İngilizler bunun sebebini,

*Elimizdeki en gerçekçi raporlar, adaylığı veto edenin bizzat Demirel olduğunu göstermektedir. Demirel'in Özaydınlı'ya karşı çıkmasının nedeni, Özaydınlı'nın Demirel'i istifaya zorlayan 12 Mart 1971 muhtırasını veren komutanlardan olan (ve şu anda muhalefetteki CHP adına Senato'da görev yapan) eski Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un yakın arkadaşı olmasıydı.*⁵⁶⁷

şeklinde değerlendirmişlerdir. Gerçekten de Özaydınlı kamuoyunda 12 Mart Muhtırası'nın önde gelen isimlerinden Batur ile yakınlığı ile tanınıyordu. Bu çekişme uzun süre hava kuvvetlerinin vekaleten yönetilmesine sebebiyet verdi. Zira kıdem olarak Özaydınlı'dan sonra gelen Orgeneral Ethem Ayan'a Genelkurmay Başkanı Sancar iltifat etmiyordu.⁵⁶⁸

⁵⁶³Özaydınlı 1977'de Türk Hava Kuvvetleri'nden emekli olmuştur. Haziran 1977 seçimlerinde CHP Balıkesir Milletvekili seçilmiş ve Ecevit'in Başbakanlığı'ndaki hükümette İçişleri Bakanı olarak yer almıştır. Kahramanmaraş olayları sonrası ilan edilen sıkıyönetim uygulamasının ardından istifa etmiştir. İngilizler bu istifayı "Türkiye'deki tartışmasız en zor görevden kurtulduğu için mutluydu." şeklinde yorumlamıştır. 12 Eylül Askerî Darbesi sonrası 5 yıllık siyasi yasaklı olmuştur. FCO 9/3052 Turkey – *Leading Personalities, Leading Personalities in Turkey 1980, İrfan Özaydınlı*, 12 December 1980, s. 50; FCO 9 / 3313 LPR, *Leading Personalities in Turkey 1981, İrfan Özaydınlı*, W. M. L. Dickinson, s. 11 February 1981, s. 51; FCO 9 / 4276 *Leading Personalities in Turkey, Leading Personalities in Turkey 1983, İrfan Özaydınlı*, 24 October 1983, s. 51.

⁵⁶⁴ Akyaz, a.g.e., s. 416-417; Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 172-173. Evren, anılarında Sancar'ın Özaydınlı'nın kararnamesinin Başbakanlık'tan döneceğini bildiği halde gönderdiğini yazmıştır. Bunu, Sancar'ın kendisine söylediğini belirtir. Evren daha sonra bir mutabakata varmadan atılan bu adımın yanlışlığını ifade etmiştir.

⁵⁶⁵ FCO 9/2441 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 13 May 1976, s. 2.

⁵⁶⁶ Akyaz, a.g.e., s. 416-417; Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 172-173.

⁵⁶⁷ FCO 9/2441 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 13 May 1976, s. 2.

⁵⁶⁸ O dönemde Genelkurmay 2'nci Başkanı görevinde bulunan Evren anılarında olay için *"Sebebini bir türlü anlamadım"* demiştir. Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 173; Akyaz, a.g.e., s. 416-417.

İngiliz diplomatların dikkat çektiği gibi önemli sayılabilecek bir gecikmeden sonra Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na Korgeneral Cemal Engin atandı.⁵⁶⁹ Bu atama ile Hava Kuvvetleri Komutanlığı Korgeneral seviyesine düşürülmüştü.⁵⁷⁰ Atama TSK'da ilk kez generallerin mahkemeye başvurması ile sonuçlandı.⁵⁷¹ Orgeneral Özaydınlı, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'ne iptal davası açtı.⁵⁷² Askerî Yüksek İdare Mahkemesi Korgeneral Engin'in Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmasının orgeneral olmaması nedeniyle usulsüz olduğu yönündeki şikâyeti haklı bularak atamayı iptal etti. Bununla birlikte İngilizler, hükümetin mahkeme kararını görmezden gelemeyeceği gibi geri adım atarak Özaydınlı'yı yeni hava kuvvetleri komutanı olarak atamasının da pek olası görülmediğini düşünüyordular.⁵⁷³

Böyle düşünmekle beraber hükümetin savunduğu üst düzey askerî atamalarda yetkinin kendi uhdesinde olduğu ve kıdem sırasına göre atama yapılma zorunluluğunun bulunmadığı argümanının açıkça ortaya koyulduğu İngilizler tarafından rapor ediliyordu.⁵⁷⁴ Raporda ayrıca hükümetin önünde üçüncü dört yıldızlı general kadrosu oluşturmak, aşağılanmayla yüzleşmek ve kendi adayını emekliye sevk etmek haricinde başka bir seçeneğinin olmadığı ayrıca ifade edilmekteydi.⁵⁷⁵

Süreçte CHP'nin olaylara bakış açısı da raporlarda yer aldı. CHP'nin konu hakkında hükümete yönelik eleştirileri için '*bazı haklı gerekçelerle*' ifadesi kullanılıyordu. Hükümeti silahlı kuvvetlere parti politikalarını sokmakla suçlayan CHP'nin söylemleri, "*Bu tehlikeli oyunun en son 1950'lerin sonunda Menderes Hükümeti tarafından denendiğine ve bu siyasi kayırmacılık gösterisinin silahlı kuvvetlerin 1960 darbesini yapmasına yol açan faktörler arasında olduğuna işaret*

⁵⁶⁹ FCO 9/2441 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 13 May 1976, s. 2.

⁵⁷⁰ Akyaz, a.g.e., s. 416-417; Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 173.

⁵⁷¹ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 47.

⁵⁷² Akyaz, a.g.e., s. 416-417; Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 173.

⁵⁷³ FCO 9/2441 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 22 July 1976, s. 1.

⁵⁷⁴ FCO 9/2441 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 22 July 1976, s. 2.

⁵⁷⁵ FCO 9/2441 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 8 July 1976, s. 1-2.

ediyorlar.” şeklinde aktarıldı. Fakat CHP’nin 1960 darbesi ile kurduğu bu benzerlik İngilizlerce; *“Tekrarlanması pek mümkün görünmeyen bu tek örnekten yola çıkarak, bu kez benzer bir şeyin olma ihtimalini olası görmüyoruz.”* şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁷⁶ İngilizler, yaşanan bu kriz üzerinden gerçekleşen gerilimde bir darbe ihtimali görmemekteydi. Yaşanan atama krizi Hava Kuvvetleri Komutanlığı’na Ethem Ayan’ın atanması ile sonuçlandı.⁵⁷⁷

Atama, Londra’ya başlangıçtaki bazı tereddütlerin ardından hükümetin, *“Askerî Yüksek İdare Mahkemesi’nin Korgeneral Engin’in Hava Kuvvetleri Komutanlığı için rütbesinin düşük olduğu yönündeki kararını kabullendiği”* şeklinde aktarılmıştır. Ancak raporlarda yeni Hava Kuvvetleri Komutanı Ayan için *“atama için gerekli rütbeyi karşılamasına rağmen, Özaydınlı ve Engin’den çok daha düşük yeteneğe sahip”* ifadeleri kullanılmıştır. Devamında İngilizler bu olaydan ne hükümetin ne de hava kuvvetlerinin pek itibarlı bir şekilde çıkamadığı yorumunda bulunulmuştur.⁵⁷⁸

O dönem Genelkurmay 2. Başkanı olarak olaylara yakinen şahitlik eden Kenan Evren ise yaşananları anılarında *“... Hiç iyi olmadı. Hukuk dışı zorlamaların sonu elbette bu olacaktı.”* ifadelerini yazacaktı.⁵⁷⁹ Bu kriz ordu siyaset ilişkisi bakımından sivil iktidarın, silahlı kuvvetlerin üst düzey komutan atanmalarındaki özerkliğini kırma ve 27 Mayıs ile 12 Mart’ı destekleyen generalleri tasfiye etmeye matuf rövanşist duyguyla yandaş komutan atama girişimlerinden birisi olarak da yorumlandı.⁵⁸⁰ İngilizler ise daha önce birçok krizde olduğu gibi bu krizde de silahlı kuvvetlerin müdahalede bulunup bulunmayacağı sorusunu tartıştı. Ancak Onlar bu kriz üzerinden gerçekleşen gerilimde bir darbe ihtimali görmemekteydi.⁵⁸¹

⁵⁷⁶ FCO 9/2441 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 13 May 1976, s. 2.

⁵⁷⁷ Hava Kuvvetleri Komutanlığı’na Korgeneral Cemal Engin’in Tayininin İptali ve Genelkurmay 2’nci Başkanlığı Hava Yardımcılığına Getirilmesi ile Yerine Org. E. Ruhi Ayan’ın Tayinine ilişkin 23.07.1976 tarih 16747 sayılı Karar, *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)* 30.11.1.0/433.53.14; Akyaz, a.g.e., s. 416-417; Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, Cilt 1, s. 172-173.

⁵⁷⁸ FCO 9/2441 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 5 August 1976, s. 1.

⁵⁷⁹ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, Cilt 1, s. 173.

⁵⁸⁰ Bu mücadele nesnel gerekçelere dayandırılmadığı için amacına ulaşmadığı gibi silahlı kuvvetler hiyerarşisinin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Akyaz, a.g.e., s. 414-415.

⁵⁸¹ FCO 9/2441 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 5 August 1976, s. 1.

2.4.2. Kara Kuvvetleri Komutanı Atama Krizi ve Evren'e Genelkurmay Yolunun Açılması

1977 seçimleri sonrası kurulan hükümet ilk iş olarak TSK'daki atamalar ile ilgilendi. Zira ağustos ayı orduda atama dönemi idi. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar'ın görev süresi 1978'in Mart ayına uzatılmıştı. Hükümet, Kıbrıs Barış Harekati'nin Genelkurmay Başkanı'nın emekliye ayrılması istememişti. Sancar ve hükümet arasında bir antipati de bulunmuyordu. Fakat deniz ve kara kuvvetleri komutanlığı makamı için karar verilmesi gerekiyordu. Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Hilmi Fırat'ın⁵⁸² görev süresi bitmişti. Teknik olarak görev süresi hükümet tarafından uzatılabilirdi. Fakat bu yönde bir tasarruf kullanılmadı. Oramiral Bülent Ulusu Deniz Kuvvetleri Komutanı olarak atandı. Kara kuvvetleri komutanlığı için ise durum bu kadar pürüzsüz değildi.⁵⁸³ 1976 yılında hava kuvvetleri komutanı atamasının krize dönüşmesi gibi bu yıl kara kuvvetleri komutanı atamasında hükümet inisiyatif kullanmak istiyordu.

Kara Kuvvetleri Komutanı Namık Kemal Ersun 1 Haziran 1977 yılında emekli edilmişti. Ersun'dan boşalan makam için üç aday mevcuttu. Kıdem sırasına göre bu adaylar 1. Ordu Komutanı Orgeneral Adnan Ersöz, 2. Ordu Komutanı Orgeneral Şükrü Olcay ve 3. Ordu Komutanı Orgeneral Ali Fethi Esener'di. Atama bir manada geleceğin Genelkurmay Başkanı'nı da belirleyecekti. Zira Sancar'ın görev süresi ancak 1979 yılına kadar uzatılabilirdi. Hükümet, adaylar arasında 3. Ordu Komutanı Esener'den yana tercihini kullanmak istiyordu. Genelkurmay

⁵⁸²Sekizinci Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Hilmi Fırat, 1919 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1940'ta Deniz Harp Okulu'ndan, 1949 yılında ise Deniz Harp Akademisi'nden mezun olmuştur. 1964 yılında Tuğ, 1967 yılında Tüm, 1970 yılında Kor, 1974 yılında ise Oramiralliğe terfi etmiştir. Oramiral olarak 1974 -1977 yılları arasında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı görevini yürütmüştür. Emekli olduktan sonra 1977 – 1980 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu Üyeliği yapmıştır. Fırat, 10 Nisan 1990 tarihinde vefat etmiştir. "Hilmi Fırat", Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı İnternet Sayfası, <https://www.dzkk.tsk.tr/Komutanlik/KomutanlarDetay/8-deniz-kuvvetleri-komutani-orahilmi-firat>, (Erişim Tarihi: 29 Ekim 2024).

⁵⁸³ Birand, 12 Eylül Saat 04.00, s. 47.

Başkanlığı da hükümetin talebine paralel olarak Esener'i teklif etmişti. Fakat bu öneri Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından onaylanmadı. Gerekçe olarak ise ordudaki teamüllerin bozulmaması gerekliliğini ileri sürüyordu. Cumhurbaşkanı Korutürk görev süresince kıdemin göz ardı edildiği atama kararlarına⁵⁸⁴ daha önce imza atmış olsa da kıdemin dikkate alınması konusunda ısrar ediyordu. Hükümet ise kıdem ve sicil öneminin teslim etmekle birlikte kendilerinin de takdir hakkının bulunduğu argümanında ısrarcıydı. Hali hazırda Başbakan'a göre üç orgeneral arasındaki kıdem farkı sınıf farklılığından (Piyade, Topçu, Süvari) ileri geliyordu.⁵⁸⁵

Bu süreçte Ersöz'ün CHP, Esener'in ise AP eğilimli oldukları yönünde söylentileri ortalıkta dolaşıyordu.⁵⁸⁶ Her iki makamda bulundukları noktadan taviz vermiyordu. Hükümet kararname imzalanmazsa, Cumhurbaşkanı ise ısrara devam edilirse istifa edeceği restini çekmişti.⁵⁸⁷ Sonunda TSK tarihinde bir ilk gerçekleşti. Cumhurbaşkanı kendisine iletilen atama kararnamesini 30 Ağustos'a kadar bekletti.⁵⁸⁸ Bu adım Ersöz, Olcay ve Esener'in görev sürelerinin dolması sebebiyle emekliye ayrılmalarına yol açtı.⁵⁸⁹ Bu çekişme kendi söylemiyle görev yaptığı Ege Ordusu Komutanlığı'nın ardından emeklilik planları yapan Kenan Evren'i Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na taşıdı.⁵⁹⁰ Kore kıdemi ile Orgeneral

⁵⁸⁴ Hava Kuvvetleri Komutanlığı atamasında Orgeneral Özeydini ve Ayan'ın kıdemine rağmen Korgeneral Engin'in kararnamesini imzalamıştı. Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na Hv. Korgeneral Cemal Engin ile Hava Eğitim Komutanlığı'na Hv. Korgeneral Sabri Tavazar'ın Tayinlerine ilişkin 24.04.1976 tarih 16206 sayılı Karar, *BCA 30.11.1.0/427.27.6*.

⁵⁸⁵ Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, s. 48.

⁵⁸⁶ Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, s. 49; Cüneyt Arcayürek, *Demokrasinin Sonbaharı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s. 171-172. Esener, 12 Eylül sonrası Demirel'in kurdurduğu Büyük Türkiye Parti'nin Genel Başkanı oldu. Fakat bu parti MGK tarafından kapatıldı. Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, s. 48.

⁵⁸⁷ Aydın, Taşkın, *a.g.e.*, s. 282.

⁵⁸⁸ Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, s. 49.

⁵⁸⁹ *a.g.e.*, s. 49; Org. Adnan Ersöz ve Org. Şükrü Olcay'ın Emekliye Sevki ilişkin 29.08.1977 tarih 18554 sayılı Karar, *BCA 30.11.1.0/454.53.15*.

⁵⁹⁰ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 179; Aydın, Taşkın, *a.g.e.*, s. 282; Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, s. 49. Evren'in Genelkurmay Başkanlığı'na giden serüveninde bir diğer kırılma noktası da 1973 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimine aday olan eski Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'in görevinden istifa etmesi olmuştur. Şayet Gürler adaylık için istifa etmeyip görevini normal süresin içinde tamamlamış olsaydı, Evren emekliye ayrılacaktı. İhsan Sabri Çağlayangil, *Anıları*, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1990, s. 190.

Nurettin Ersin'in önüne geçerek⁵⁹¹ Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanan⁵⁹² Evren'e böylelikle Genelkurmay Başkanlığı yolu da açılmış oldu.⁵⁹³

Bu atamanın tüm evreleri İngiliz belgelerinde oldukça tafsilatlı bir şekilde işlenmişti. Zira devletin zirvesinde anlaşmazlığa dönüşen bu olay geleceğin Genelkurmay Başkanı'nın kim olacağı konusunda belirleyici olacaktı. Bu durumun bilincinde olan İngilizler her ihtimali bütün yönleri ile ele almışlardı. Ankara'daki İngiliz diplomatlar atamanın Başbakan Demirel ve Cumhurbaşkanı Korutürk'ün mutabakatı ile gerçekleştirildiği ve Evren'in ileride Genelkurmay Başkanı Sancar'ın yerini almasının neredeyse kesin olduğunu Londra'ya bildiriyorlardı.⁵⁹⁴ Orgeneral Esener'in kararnamesinin imzalanmama sebebi için Cumhurbaşkanı'nca Esener'in Kara Kuvvetleri Komutanlığı için zayıf bir karakter olarak görüldüğü (Resmî olarak açıklanmasa da) yorumunda bulunuluyordu. Aynı şekilde General Ersöz, Esener'den daha sert bir karakter olarak görülmüştü.⁵⁹⁵

İngilizlere göre Evren'in Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanması takdire şayan bir seçim olmuştur. Evren zekâsı, kişiliği ve karakteriyle beğenilmekteydi. Sakin mizacı ve başka görüşlere saygısı diğer güçlü özellikleri olarak sayıldı. Şartlara göre makul ve dikkatliydi aynı zamanda kararlı bir şekilde hareket edeceği düşünülmüyordu. Atama, yaşanan mevcut sıkıntılı sürecin tek tesellisi olarak görülmüştü. Evren'in ileride Genelkurmay Başkanlığı görevine gelmesi durumunda (İngilizlere göre çok muhtemel) Genelkurmay 2'nci Başkanlığına atanan Orgeneral Sedat Celasun⁵⁹⁶ ile iyi bir ikili olacakları ifade edilmiş, Evren ekip arkadaşı açısından şanslı görülmüştü.⁵⁹⁷ Belgelerde Kenan Evren'in kısa

⁵⁹¹ Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, s. 49; Arcayürek, s. 180.

⁵⁹² Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na Orgeneral Kenan Evren'in Tayini adlı 30.08.1977 tarih 18557 sayılı Karar, *BCA 30.11.1.0/454.53.18*.

⁵⁹³ Aydın, Taşkın, *a.g.e.*, s. 282.

⁵⁹⁴ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, The Appointment of a New Turkish Land Forces Commander*, I. S. Winchester, 16 September 1977, s. 1-2.

⁵⁹⁵ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Turkish Land Forces Commander*, J. P. Seller 22 August 1977, s. 1.

⁵⁹⁶ Celasun'un çalışkan, zeki bir asker olduğu ve Evren'i iyi bir şekilde asiste edeceği ayrıca belirtilmiştir.

⁵⁹⁷ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Turkish Senior Appointments*, J. P. Seller, 2 September 1977, s. 2

biyografisi de paylaşılmıştı. 59 yaşında olduğu, iyi derecede İngilizce bildiği, güler yüzlü ve rahat olduğu, giderek daha da olgunlaştığı gibi bilgi ve gözlemler aktarılmaktaydı.⁵⁹⁸ 1976 yılında Genelkurmay 2'nci Başkanlığı görevini yürütürken Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret de Evren'i tanıtan evraka bilgi olarak eklenmişti.⁵⁹⁹

Atama süreci İngiliz Askerî Ataşe Seller tarafından "Alice Harikalar Diyarı Aurasına" benzetilmiştir.⁶⁰⁰ Seller sürecin tartışmalı bir konu haline gelmesini talihsiz bir durum olarak yorumlanmıştır. Ona göre Sancar ve Demirel zayıf askerî hiyerarşiyi amaçlıyordu. Bu amaç birliğinde Demirel'in tarzı anlaşılır bulunurken Sancar'ın tavrını açıklamanın zorluğu dile getirildikten sonra Seller tarafından Sancar'ın bir sonraki Cumhurbaşkanı olma isteğinin bu durumu anlaşılır kılabilceğini belirtiyordu. Ona göre, Sancar, atama sorunlarıyla başa çıkmada yetersiz bulunmuş, TSK'yı gereksiz tartışma ve hoş olmayan durumlara soktuğu şeklinde eleştirilmişti.⁶⁰¹ Ayrıca bu durum için, silahlı kuvvetlerde büyük bir huzursuzluk ve moral kaybına neden olduğu yorumunda bulunuluyordu.⁶⁰² Yaşananlar Seller tarafından "*Dünyada üst düzey atamaları bu kadar katı olan ve kamuoyunda üst düzey askerler ile politikacılar arasında bu kadar çekişmeye konu olan başka silahlı kuvvetler var mı merak ediyorum?*" sorusuyla yorumlanmıştır.⁶⁰³

İngilizler'in Evren'in Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmasına memnun kesimlerin arasında olduğu görülmektedir. Zira İngiliz Askerî Ataşe Seller

⁵⁹⁸ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Turkey: Changes in Senior Army Appointment Annex A*, M. G. Taylor, 7 September 1977.

⁵⁹⁹ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Turkey: Changes in Senior Army Appointment Annex A*, M. G. Taylor, 7 September 1977; Kenan Evren'in Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne Gitmesi ve Kendisine Eşinin Refakat Etmesine ilişkin 26.05.1976 tarihli 7/12170 numaralı Kararname, *BCA* 30.18.1.2/355.147.15.

⁶⁰⁰ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Turkish Land Forces Commander*, J. P. Seller 22 August 1977, s. 1.

⁶⁰¹ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Attache Tour June 1977*, J. P. Seller, 20 June 1977, s. 3.

⁶⁰² FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, The Appointment of a New Turkish Land Forces Commander*, I. S. Winchester, 16 September 1977, s. 1-2.

⁶⁰³ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Turkish Senior Appointments*, J. P. Seller, 2 September 1977, s. 3

raporlarında her fırsatta Evren'e dair övgü dolu sözcükler kullanmıştır. Hatta çok erken olduğu için ilginç bir hale gelen Seller'in bir değerlendirmesi de dikkat çekmektedir: Seller, 12-17 Haziran 1977 tarihinde katılım sağladığı Ege bölgesindeki bir ataşe turundan sonra yazdığı raporda o zamanlar Ege Ordusu Komutanı görevinde olan Kenan Evren'den gelecekteki favori Genelkurmay Başkanı olarak bahsetmişti.⁶⁰⁴

Belgelerde o günlerde yaşanan bu olayların aktörlerinden Genelkurmay Başkanı Sancar ile ilgili de ayrıntılı bilgi ve yorumlara da rastlanmaktadır. Bu yorumlar genel itibarıyla olumsuz yöndeydi. Seller, Onun süreci iyi yönetemediği ve bir yıldan biraz fazla bir sürede altı tane küskün üst düzey komutan⁶⁰⁵ ürettiği yazıyordu. Bahsedilen küskünler hakkında bilgi verilen evrakta “*Sancar'ın beceriksizliği*” başlığı kullanılmış, belgeyi okuyan savunma bakanlığı yetkilileri ise kullanılan başlık için el yazısı ile ‘*biraz fazla*’ notunu düşmüştü. Yalnızca başlıkta değil olayların silahlı kuvvetlerde büyük bir huzursuzluğa ve moral kaybına neden olduğu belirtildikten sonra Sancar için metin içerisinde de “*Şaşırtıcı derecede beceriksizlik sergilemiştir.*” ifadesi kullanılmıştır.⁶⁰⁶

Bu dönemde İngilizler ordunun moral durumunun da çok yerinde olmadığını iddia etmişlerdir. Bu yıllarda İngilizler tarafından, ABD'nin uyguladığı silah ambargosundan kaynaklanan yeni askerî ekipman ihtiyacı ve yedek parça sorunlarının yanı sıra, geçen sene hava kuvvetlerinde yaşanan yolsuzluk soruşturması, atama krizleri, genelkurmay başkanının siyasi amaçları olduğu yönünde (Sancar'ın bir sonraki Cumhurbaşkanlığı'na oynadığı iddiası) söylentiler, gibi olayların mutsuz ve istikrarsız bir askerî hiyerarşiye sebep olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Attache Tour June 1977*, J. P. Seller, 20 June 1977, s. 3.

⁶⁰⁵ Bahsedilen 6 küskün generaller, Eski Ege Ordusu Komutanı Orgeneral Turgut Sunalp, Eski 1. Ordu Komutanı Orgeneral Adnan Ersöz, Eski 2. Ordu Komutanı Orgeneral Şükrü Olcay, Eski 3. Ordu Komutanı Orgeneral Ali Fethi Esener, Eski Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Emin Alpaya, Yüksek Askerî Şura Üyesi Orgeneral İrfan Özyıldırım'dır.

⁶⁰⁶ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, General Sancar's Ineptitude*, J. P. Seller, 5 September 1977, s. 1-2.

⁶⁰⁷ FCO 9 /2670 *Internal Political Situation in Turkey, Teletetter*, M. T. H. Styles, 16 August 1977, s. 2.

Değerlendirmelerde General Sancar'ın görev süresinin ne zaman sona ereceği üzerine de görüşler ortaya konmuştur. Görev süresinin normal şartlarda Mart 1978'te dolduğu ancak görevinin Bakanlar Kurulu tarafından 1 yıl daha uzatılması olasılığının bulunduğu zikredilmiştir. Bu konuda yapılan çoğu tahminde Sancar'ın bir kez daha görev süresi uzatılmadan emekliye sevk edileceği yönünde bir kanının hâkim olmasına karşın bu sorunun cevabının Sancar'ın niyetinde gizli olduğunu aktarılmaktaydı. Zira Sancar'ın 1980'de görev süresi dolacak olan Cumhurbaşkanı Korutürk'ün halefi olmayı planladığı düşünülmektedir. Bu yüzden Sancar'ın destek toplamak için yeterli zamanı olması açısından 1978 yılında emekliye ayrılmasının 1979 yılında işleri son dakikaya bırakarak emekli olmasından daha tercih edilebilir olduğu düşüncesi dile getirilmiştir. Dolayısıyla İngilizler tarafından, Sancar görev süresi uzatılmaz ise 1978 Mart'ında, uzatılırsa ise Ağustos 1978'te emekliye ayrılacağı ifade edilmiştir.⁶⁰⁸

Yine Seller, Kara Kuvvetleri Komutanı atama sürecinde devletin zirvesinde yaşanan çekişmeye dair ilginç bir iddia dile getiriyordu. Ataşe, söz konusu atama sürecinde Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasında görünürde bir anlaşmazlığın olduğunu ve işin esasında ise gizli bir mutabakat sergilendiğini ileri sürüyordu. Çünkü tutumlarını sürdürdükleri takdirde tartışmalı isimlerin sahneden çekilmek zorunda kalacaklarını böylece Orgeneral Evren'in neredeyse otomatik olarak kara kuvvetleri komutanı olarak atanacağını her iki tarafın da bildiğini belirtmektedir. Seller, Evren'in ancak böyle bir manevra ile atanabileceğini, zira kendisinden daha kıdemli olan komutanlar varken Evren'in direkt olarak atamasının silahlı kuvvetlerde büyük tepkiye sebebiyet vereceğini ifade etmiştir. Böyle bir senaryonun hava kuvvetleri komutanlığı ataması için geçen sene denendiği ve tepkiyle karşılandığı hatırlatmasını yapmıştır. Evren'in atamasının oldukça hızlı gerçekleştirilmesinin her iki tarafın bir ölçüde önceden bir anlaşma içinde olabileceğini düşündürdüğü ayrıca belirtilmiştir. Bu değerlendirmenin ardından bu iddianın Evren'in görevi hak etmediği anlamına gelmeyeceği ifade

⁶⁰⁸ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Turkish Senior Appointments*, J. P. Seller, 2 September 1977, s. 2

edilerek, Başbakan ve Cumhurbaşkanı'nın her ikisinin de atamadan memnun olduğu söylenmiştir. Böylece süreç içinde yaşanan tartışmaların kamuoyu önünde çirkinleşmeden düşük bir tonda gerçekleştiği ifade edilmiştir. Olayda bir kabahatli aranacaksa bunu Cumhurbaşkanı'nın hükümet iradesini geçerli bir neden olmaksızın onaylamayarak süreci işletmemesinde aranması gerektiği şeklinde yorumlamıştır.⁶⁰⁹

Bize göre yukarıda yapılan danışıklı dövüş değerlendirmesi çok gerçekçi durmamaktadır. Zira Demirel ve Esener arasındaki ilişki güçlü gözükmemekte ve Demirel'in Esener'i böylesi bir amaç için kullanmayacağı düşünülmektedir. 12 Eylül sonrası Demirel'in siyasi yasaklı olduğu dönemde kurdurttuğu Büyük Türkiye Partisi'nin (BTP) genel başkanı olarak Esener'i seçmesi ikilinin arasındaki bağın gücünü gösterir mahiyettedir.⁶¹⁰ Bu durum Demirel'in 1977 yılında Esener'in Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanması isteğinin blöf olmadığına göstergesi olarak değerlendirilebilir.

İngiliz belgelerinde, Evren'den sonra en kıdemli komutan olan Orgeneral Nurettin Ersin'in hakkında da yorumlarda bulunulmaktaydı. Evren ve Ersin arasında Demirel'in ilk tercihinin Ersin'den yana olduğuna dair emarelerin var olduğu dile getirilmişti.⁶¹¹ Ersin'in 1. Ordu Komutanlığı'na atanmasıyla Evren'in doğal halefi haline geldiği belirtildi.⁶¹² 1. Ordu Komutanı Adnan Ersöz için ise Ecevit iktidarda olsaydı kara kuvvetleri komutanlığına Evren yerine atanması yüksek bir ihtimal olarak not edilmişti.⁶¹³

⁶⁰⁹ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Turkish Senior Appointments*, J. P. Seller, 2 September 1977, s. 1. Korutürk'ün bu olaydaki tavrı daha çok kişisel tercihten kaynaklandığı izlenimi oluşturmaktadır. Birand, 12 Eylül Saat 04.00, s. 48-49.

⁶¹⁰ Demirel'in Esener tercihinin kendi adamını yükseltme olarak değerlendirildiğini aktaran Murat Belge, bu konuda bizim düşüncemizi temellendiren Esener'in 12 Eylül sonrası BTP Genel Başkanlığı'na getirilmesinden bahsetmiş ve bu durumun yapılan yorumu güçlendirdiğini belirtmiştir. Belge, *a.g.e.*, s. 378.

⁶¹¹ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, The Appointment of a New Turkish Land Forces Commander*, I. S. Winchester, 16 September 1977, s. 1-2; FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Attache Tour June 1977*, J. P. Seller, 20 June 1977, s. 3.

⁶¹² FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, Turkish Senior Appointments*, J. P. Seller, 2 September 1977, s. 2

⁶¹³ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, General Sancar's Ineptitude*, J. P. Seller, 5 September 1977, s. 1.

2.4.3. Evren'in Genelkurmay Başkanı Oluşu ve Kuvvet Komutanlıkları

Atamaları: MGK Teşkil Ediliyor

Ecevit Hükümeti'nin önündeki öncelikli konulardan birisi de Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'ın görev süresinin uzatılma kararı idi. Zira Sancar'ın 6 Mart 1978'de görev süresi doluyordu. Hükümetin görev süresini bir yıl uzatma imkânı vardı. Fakat hükümet bu hakkı kullanmayı tercih etmeyerek Sancar'ı emekliye ayırdı.⁶¹⁴ Yerine Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Kenan Evren'i Genelkurmay Başkanı atadı. Hükümetin bu kararında emekli Hava Generali olan İçişleri Bakanı Özaydınlı'nın etkili olduğu söylenir. Zira Özaydınlı, kendisinin emekliye ayrılmasına neden olan Sancar'ın uzatma kararnamesini imzalamayacağını bizzat Başbakan'a belirtmişti.⁶¹⁵

Evren, anılarında genelkurmay başkanlığına atanması süreciyle ilgili devletin üst kademelerindeki bir endişeyi not etmişti. İçişleri Bakanı Özaydınlı'nın tavsiyesi ile atama öncesi görüştüğü Millî Savunma Bakanı Hasan Esat Işık'ın genelkurmay başkanı olarak ataması yapılana kadar Ankara'dan uzaklaşmaması uyarısında bulunduğunu yazan Evren, bu uyarıya Genelkurmay Başkanı Sancar'ın bir harekette bulunmayı düşünmeyeceğini, genelkurmay başkanı değişiyor diye bir harekât yapılacağını düşünülmesinin doğru olmadığı ve Sancar'ın böyle bir çılgınlık yapacak olsa bile silahlı kuvvetlerden karşılık bulamayacağını Gürler örneğinde ifade ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Sancar'ın hükümetin aldığı bu kararı önceden bilmesinin yararlı olacağını ifade ettiğini yazmıştır. Evren, Sancar'dan bu konuda bir reaksiyon almadığına da anılarında yer vermiştir.⁶¹⁶

⁶¹⁴ Evren anılarında Genelkurmay Başkanı'nın emekliye ayrılacağını beklenen bir karar olduğunu belirtmiştir. Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 183.

⁶¹⁵ Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 60; Ersal Yavi, *İhtilalci Subaylar*, Yazıcı Yayınevi, İzmir 2005, s. 446.

⁶¹⁶ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 186-187.

Evren'den boşalan Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na Nurettin Ersin atandı. Ersin'in halefi olarak da 1. Ordu Komutanlığı'na Necdet Üruğ⁶¹⁷ getirildi. Ağustos 1978'te Jandarma Genel Komutanlığı'na Sedat Celasun, Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na Tahsin Şahinkaya, Genelkurmay 2'inci Başkanlığı'na ise Haydar Saltık'ın atanması ile 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'ni gerçekleştirecek kadro,⁶¹⁸ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda son dakikada yaşanan bir değişiklik dışında 1978 yılı itibari oluşmuş oldu.⁶¹⁹ Ayrıca, 12 Eylül 1980'de askerî darbeyi yapacak olan komuta konseyinin iki komutanını teşkil edecek olan Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin ve Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya'nın Mart 1980'de dolan görev süreleri 1 yıl uzatılmıştır.⁶²⁰

İngilizler, hükümetlerine bu defa, Evren'i Ecevit'in adamı olarak rapor etmişlerdir. Askerî Ataşe C.W.G. Bullocke Evren'in Genelkurmay Başkanı olarak seçilmesiyle ilgili yaptığı değerlendirmede; atamada Ecevit'in dahili olabileceğini ileri sürmekte, Evren'i, Ecevit'in adamı olarak nitelendirmekteydi. Bu değerlendirmelerini Evren'in Ecevit'in politikalarını desteklediği izlenimi vermesine ve Ecevit'in sıklıkla silahlı kuvvetlerle bir araya gelmesine (ordu karargâhı veya askerî tesis açılışları) dayandırılmaktaydı. Ecevit'in, Evren ve üst düzey komutanlarla bir araya gelmediği ve silahlı kuvvetlere övgüler yağdırmadığı bir ay bile geçmediğini belirtilmekteydi. Ecevit gibi askere yakın

⁶¹⁷ TSK'nın 19'uncu Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Mustafa Necdet Üruğ, 1921 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1941 yılında Kara Harp Okulu, 1942 yılında Topçu Okulu, 1950 yılında Kara Harp Akademisi'nden mezun olmuştur. 1966 yılında Tuğ, 1969 yılında Tüm, 1973 yılında Kor, 1977 yılında Orgeneralliğe terfi etmiştir. Orgeneral rütbesi ile Yüksek Askerî Şûra Üyesi, 1'inci Ordu Komutanlığı, Kara Kuvvetleri Komutan Yardımcılığı, Millî Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevlerini yürütmüştür. 6 Aralık 1983- 2 Temmuz 1987 tarihleri arasında ise Genelkurmay Başkanı olarak görev yapmıştır. 18 Nisan 2021 tarihinde vefat eden Üruğ, İstanbul'da Ortaköy Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir. "Necdet Üruğ" Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı İnternet Sitesi, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=NecdetUrog>, (Erişim Tarihi: 29 Ekim 2024)

⁶¹⁸ Birand, bu kadronun kendi içinde çok uyumlu olduğu ve 1978 atamalarının 12 Eylül'ün gerçekleşmesinde çok etkili olduğunu belirtir. Hatta kadro arasındaki uyum sayesinde alttan gelebilecek herhangi bir sürpriz darbeye fırsat tanınmadığını ileri sürer. Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, s. 60-61.

⁶¹⁹ Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, s. 60-61.

⁶²⁰ a.g.e., s. 174.

olmayan bir siyasetçinin göstermiş olduğu bu yakınlık⁶²¹ İngilizlerce dikkat çekici bulunarak Ecevit'in silahlı kuvvetler ve üst düzey komutanlarla ilişkilendirilmesinde bilinçli bir çabasının olduğu yorumu yapılmıştır.⁶²² Ecevit'in Demirel'in aksine YAŞ'larda daha fazla zaman geçirdiğini Demirel gibi âdet yerini bulsun tavrını göstermediği gözlemi de paylaşılmıştır.⁶²³ Ecevit'in bu hareketlerinin kamuoyu ve silahlı kuvvetlerce övgü aldığı belirtilmiştir. Zira Evren de anılarında Ecevit'in YAŞ toplantılarında Demirel'in yaptığı gibi öğleden sonra ayrılmayarak akşama kadar kalmasının memnuniyet oluşturduğunu belirtmiştir.⁶²⁴ Ayrıca bizzat kendisi Başbakan Ecevit ile iyi ilişkiler içinde olduğunu ifade etmiştir.⁶²⁵

İngilizlerce Ecevit- Evren yakınlığının silahlı kuvvetler içindeki yansımalarının nasıl olduğu hakkında da fikir yürütülmüştür. İngilizlerin Deniz Harp Okulu öğretim görevlisine dayandığı bir istihbarata göre Harbiyeliler rahatsızdı. Askerî öğrencilerin ülkenin ekonomik ve iç güvenlik sorunlarıyla başa çıkmada hükümeti yetersiz gördükleri aktarılıyordu. Evren'in Ecevit'in adamı olduğu ve Evren'in TSK liderliği için yeterince bağımsız biri olmadığı düşüncesine sahip öğrencilerin sayısının artmakta olduğu bilgisi paylaşılmıştı. Bunlar, Ecevit'in ülke sorunlarına yönelik ilerleme kaydedememesi nedeniyle Evren'in zan altında bırakıldığı şeklinde yorumlandı. Bu duyguların orta ve üst düzey subaylar arasında yaygınlığını tespit etmenin son derece zor olduğu belirtildikten sonra toplumun diğer kesimlerinde olduğu gibi askerler arasında da ülke yönetimine karşı önemli

⁶²¹ Birden çok evrakta Evren – Ecevit yaklaşmasının vurgulandığı gözlemlenmiştir. Bu yakınlığın orduda rahatsızlık oluşturduğu ileri sürülmüştür. Devletoğlu, a.g.e., s. 79.

⁶²² Ecevit'in bu yakın duruşunun halkı ve orduyu yavaş yavaş istediğini noktaya getirme gibi daha derin bir amacı barındırabildiği yorumu yapılmıştır. Bu yorum altı çizilerek okunmuştur. FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Affairs*, T. N. Young, 1 September 1978, s. 1-2; Devletoğlu, a.g.e., s. 80.

⁶²³ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Affairs*, T. N. Young, 1 September 1978, s. 1-2; FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkish Internal Political Situation*, A. L. S. Coltman, 13 October 1978, s. 2; FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Mr. Ecevit's First Nine Months and His Prospects for the Future*, Derek Dodson, 4 October 1978, s. 5; Devletoğlu, a.g.e., s. 79-80.

⁶²⁴ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Affairs*, T. N. Young, 1 September 1978, s. 1-2; Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 186; Devletoğlu, a.g.e., s. 79-80.

⁶²⁵ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 195.

bir hayal kırıklığı varsayımının makul olduğu ileri sürülmüştür. Buna rağmen Ecevit'e bir alternatifin bulunmadığı ve silahlı kuvvetlerin yönetimi devralma isteğinin pek olası olmadığı belirtilmiştir.⁶²⁶

Yaşanan tüm bu süreçte gerek Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nda olsun gerekse Kara Kuvvetleri Komutanlığı atamalarında olsun hükümetin üst düzey atamalarda etkin olmaya çalıştığı ve atanacak komutanlar üzerinde tercihte bulunduğu gözlemlenmiştir. Hükümetin tercihleri ile Genelkurmay ve Cumhurbaşkanlığı'nın tercihinin çeliştiği durumlarda her iki tarafın da istediği komutan atamaları gerçekleştirilememiş yerlerine diğer alternatifler tercih edilmiştir. Muhalefet bu atamalarla ilgili hükümete orduyu günlük politikanın içine soktuğu eleştirisinde bulunmuştur.⁶²⁷ Bu konularla ilgili Genelkurmay Başkanı ise süreci iyi yönetememekle itham edilmiştir.⁶²⁸ Hükümet bu dönemde üst düzey komutanların atamalarında ordunun belirleyiciliğini kırmaya yönelik girişimlerde bulunmuş ve tercihleri konusunda ısrarcı olmuştur.

⁶²⁶ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation*, D. R. Bishop, 20 October 1978, s. 1; Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 105-106.

⁶²⁷ "Ecevit: Cephe Orduyu Etkilememeli", *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ağustos 1977, s. 1, s. 9.

⁶²⁸ FCO 9/2685 *Turkish Armed Forces, General Sancar's Ineptitude*, J. P. Seller, 5 September 1977, s. 1-2.

3. BÖLÜM

12 EYLÜL'E GİDEN SÜREÇTE SON DÖNEMEÇ

3.1. SİYASAL ŞİDDET VE TERÖR

Türk siyasal hayatında 70'li yıllarda siyasal şiddet bir olgu haline gelmiştir.⁶²⁹ 12 Eylül 1980 öncesi siyasal şiddet ve terör eylemlerinde resmî rakamlara göre 5 binden fazla vatandaş hayatını kaybetmiştir.⁶³⁰ Kenan Evren'in 12 Eylül 1980 darbesi sonrası saat 13:00'da yaptığı radyo ve televizyonda yayınlanan konuşmasında şiddet olayları ile Sakarya Savaşı'nda verdiğimiz kayıpları (Şehit) kıyaslarken paylaştığı rakamlar şiddetin vahametini göstermesi açısından kayda değerdir;

Anarşi terör ve bölücülük her gün 20 civarından vatandaşımızın hayatını söndürmektedir...⁶³¹ Son iki yıllık süre içinde terör 5.241 can almış, 14.152 kişinin yaralanmasına veya sakat kalmasına sebep olmuştur. İstiklal Harbi'nde, Sakarya Savaşı'ndaki şehit miktarı 5.713, yaralı miktarımız 18.480'dir. Bu basit mukayese dahi Türkiye'de hiçbir insanlık duygusuna değer vermeyen bir örtülü harbin uygulandığını açıkça ortaya koymaktadır.⁶³²

⁶²⁹ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 200.

⁶³⁰ Hikmet Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 391. Siyasal şiddet sonucu hayatını kaybedenler hakkında verilen rakamlar farklılık göstermektedir. Basın, resmî rakamlar, siyasi parti ve kuruluşları vb. gibi çeşitli kaynaklardan farklı rakamlar zikretmektedirler. Fakat verilen bu farklı rakamların hepsi şiddetin ulaştığı korkunç seviyesi gözler önüne sermeye yetmektedir. Biz bu çalışmada resmî rakamları kullanmayı tercih ettik.

⁶³¹ "Org. Evren, MGK'nın İlkelerini Açıkladı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Eylül 1980, s. 1, s. 9.

⁶³² "Org. Evren, MGK'nın İlkelerini Açıkladı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Eylül 1980, s. 1, s. 9; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 24.

Şiddet bir sarmal halinde kronolojik olarak artış göstermiştir.⁶³³ Ruşen Keleş ve Artun Ünsal'ın yıllara sair verdiği rakamlar bu savı doğrulamaktadır.

Tablo 1 Siyasal şiddet ve terör sonucu kaybedilen vatandaşlarımızın yıllara sair dağılımı ⁶³⁴

(Kişi)

Yıllar	1969	1970	1971/1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Toplam	9	19	22	15	27	37	108	319	1095	1362	2206
K. Top	9	28	50	65	92	129	237	556	1651	3013	5219

Rakamlarında gösterdiği gibi şiddet asıl yükselişini 1976 yılından itibaren yapmıştır. Bu yıldan itibaren rakamlar her yıl katlanarak artmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Korutürk'ün basın danışmanı Ali Baransel'in "1977'den sonra umutla girilen her yıl bir önceki yıla rahmet okutmuştur." cümlesi yaşananların vahametini veciz bir şekilde ortaya koymaktadır.⁶³⁵

Türkiye'deki İngiliz diplomatların 12 Eylül 1980'e kadar yazdıkları raporlar arasında siyasal şiddet ve terör en fazla üzerinde durulan konuların başında gelmektedir. Zira İngilizler Türkiye'nin kronik ikiz sorunundan birisini 12 Eylül Askerî Darbesi'ne kadar artarak devam eden şiddet olarak görmektedir.⁶³⁶ İngilizlerce bahsedilen dönemde yaşanan kitlesel ve bireysel şiddet dahil hemen hemen her olay teferruatlarıyla ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Darbenin en önemli gerekçelerinden gösterilen siyasal şiddet ve terör 1970'li yıllar boyunca İngilizlerce yakından takip edilmiştir. 1971-1973 yıllarındaki

⁶³³ Ruşen Keleş, *Artun Ünsal, Kent ve Siyasal Şiddet*, A.Ü. S.B.F. Basın Yayın ve Yüksek Okulu Basımevi, Ankara 1982, s. 35.

⁶³⁴ Keleş ve Ünsal, *a.g.e.*, s. 35.

⁶³⁵ Hikmet Özdemir, *Fahri S. Korutürk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010 s. 142; Ali Baransel, *Bıçak Sırtında Çankaya Köşkü Yılları*, Remzi Kitapevi, 3. Basım İstanbul 2006, s. 202.

⁶³⁶ FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Security Situation*, A. L. S. Coltman, 29 December 1978, s. 3; Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 141.

sıkıyönetim ile geçici olarak bastırılan şiddet daha sonrasında baskılanamayarak 12 Eylül darbesine kadar artarak devam etmiştir.

1970'lerin ortalarına kadar İngilizler Türkiye'de yaşanan şiddet olaylarını 1971 muhtırasına sebep olan şiddet ile karşılaştırmışlardır.⁶³⁷ Hatta 12 Mart Muhtırası öncesi yaşanan şiddet bir ölçü olarak kullanılmış ve gelecek darbe projeksiyonlarında o dönemki şiddet ve etkisi üzerinden ordunun müdahalede bulunup bulunmayacağı üzerine fikir yürütülmeye çalışılmıştır. Feroz Ahmad'ın her iki dönemdeki şiddetin birbirinden ayırıştırması düşüncesi İngiliz diplomatlarca da kabul edilmektedir.⁶³⁸ Buna rağmen İngilizler, o dönemdeki öğrenci olaylarının -her ne kadar devam etse de- Türkiye'nin yeniden "Mart 1971 öncesi" bir duruma girmesine veya silahlı kuvvetlerin bir müdahalede bulunmasına sebep olacağına ihtimal vermemişlerdir.⁶³⁹

Sağ ve sol arasında kamplaşma 1974-1975 yıllarında başlamıştır.⁶⁴⁰ İngilizler tarafından 1975 yılında yaşanan sağ/sol çatışmaları kasvetli olarak nitelendirilse de durumun görüldüğü kadar kötü olmadığı yorumunda bulunulmuştur.⁶⁴¹ Şiddetin artışı için ise 1973-74 affı kapsamında birçok hükümlü militanın serbest bırakılması ile 1971-73 yılları arasında ordu destekli hükümetler döneminde şiddeti kontrol altına almak için alınan bazı önlemlerin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesiyle açıklanmıştır.⁶⁴² Zira 1974 affı sonrası aşırı sol yeniden örgütlenmeye başlamıştır.⁶⁴³

1976 yılında siyasi kamplaşma ve terörün artışı birbirini tetikleyen bir sebebe dönüşmüştür.⁶⁴⁴ Hikmet Özdemir Türkiye'de 1976'dan itibaren yavaş yavaş bir iç

⁶³⁷ FCO 9/2338 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 29 April 1975, s. 2.

⁶³⁸ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 194; FCO 9/2338 *Turkey Internal Situation*, H. Warren-Gash, 25 November 1975 s. 1.

⁶³⁹ FCO 9/2338 *Turkey Internal Situation*, H. Warren-Gash, 25 November 1975 s. 1.

⁶⁴⁰ Birand, Bila ve Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 41.

⁶⁴¹ FCO 9/2338 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 29 April 1975, s. 2.

⁶⁴² FCO 9/2442, *Turkey: Annual Review for 1975*, D.N. Lane, 28 January 1976, s. 3.

⁶⁴³ FCO 160/198/7 *Political Violence in Turkey: Its Origin and Nature*, Derek Dodson, 30 January 1979, s. 3.

⁶⁴⁴ Birand, Bila ve Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 46.

savaş ortamına kayışın başladığını ileri sürer.⁶⁴⁵ Fakat İngilizler durumun Özdemir'in belirttiği kadar ciddi olmadığını düşünmektedirler. Üniversitelerden sokaklara yayılan ve 1971 muhtırasına sebep olan şiddetten çok daha fazla can kaybının yaşandığı 1976 yılında İngilizlerin Türkiye'deki güvenlik durumuna yönelik görüşleri- bu tabloya rağmen- değişmemiştir.⁶⁴⁶ Bir başka deyişle değerlendirmelerinde, 1976 yılı başında ülkenin genel manzarası için durumun iyi olmadığı ancak olayların tamamen kontrolden de çıkmadığı belirtilmiştir.⁶⁴⁷ 1976 yılında yaşanan öğrenci olayları rahatsız edici bulunmasına karşın bir avuç insanla sınırlı kaldığı belirtilmiştir. Bireysel ve yerel nitelikte bir yıkıcılığın var olmasına rağmen hali hazırdaki durumun Türkiye'nin iç güvenliğine yönelik ciddi bir tehdit oluşturmadığı düşüncesi paylaşılmıştır.⁶⁴⁸

Ancak 1977'ye gelindiğinde İngilizler, şiddetin bir yandan yaygınlaştığını,⁶⁴⁹ diğer yandan hedef kitlesinin farklılaştığını tespit etmişlerdir. Bu değerlendirmelerde artık rahatsız edici bir şekilde şiddetin sadece karşıt siyasi uçtaki gruplara değil, genel halkı daha rastgele hedef almaya başladığı ifade edilmiştir.⁶⁵⁰

3.1.1. 1977 1 Mayıs'ı

1977 yılına damgasını vuran en önemli olaylarından birisi de 1 Mayıs kutlamaları olmuştur. 1926 yılından bu yana Türkiye'de işçi sınıfının kutlayamadığı 1 Mayıs, 50 yılın ardından 1976 yılında yeniden kutlanmıştır.⁶⁵¹ 1977 yılı 1 Mayıs'ı içinde adres yine Taksim'dir. Bu kutlamalar kana bulanmış, tarihin en kalabalık⁶⁵² 1

⁶⁴⁵ Özdemir, a.g.m., s. 275; Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti*, s. 377.

⁶⁴⁶ FCO 160/188/30 *The Turkish Armed Forces: Marking Time*, 5 April 1977, s. 3.

⁶⁴⁷ FCO 9/2441 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash 13 January 1976, s. 3.

⁶⁴⁸ FCO 9/2441 *Turkey Internal Situation*, H. Warren-Gash, 6 May 1976, s. 1.

⁶⁴⁹ 1 Ocak 1977 ile 12 Eylül 1982 arasında toplam 4001 kişi öldürülmüştür. 12 Eylül Darbesi'ne kadar gerçekleşen ölümlerin 5'te 4'ü bu yıllarda gerçekleşmiştir. Benjamin Gourisse, *Political Violence in Turkey 1975-1980*, Bloomsbury Publishing, Newyork 2023, s. 122.

⁶⁵⁰ FCO 9 /2670 *Internal Political Situation in Turkey*, *Turkey: Internal Situation*, H. MacPherson, 17 August 1977, s. 1.

⁶⁵¹ Çavdar, a.g.e., s. 245-246; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 354.

⁶⁵² 500 bin kişinin katıldığı söylenmektedir.

Mayıs'ı yerine "Kanlı 1 Mayıs" olarak tarihe geçmiştir.⁶⁵³ Hikmet Özdemir, yaşanan bu korkunç olayı sivil toplumun teröre yenik düşmesinin ilk adımı olarak kabul etmektedir.⁶⁵⁴ Olayda DİSK Başkanı Kemal Türker'in konuşmasının sonlarına doğru Taksim Meydanı'na hâkim yerlerden açılan ateş sonrası⁶⁵⁵ panikle kaçışmaya çalışan pek çok kişi ezilerek hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybeden 36 kişinin yalnızca 2'si kurşun nedeniyle vefat etmiştir.⁶⁵⁶

İngiliz belgelerinde kanlı 1 Mayıs'ta yaşananlar ile ilgili durumun polis tarafından kontrol edilemediği, polisin yetersiz kaldığı ve ardından ordunun çağrıldığı not edilmiştir.⁶⁵⁷ Polis tarafından olayın faileri olarak göz altına alınanların çoğunun gerçek failer kaçtıktan sonra meydandan rastgele yakalananlar olduğu ifade edilmiştir. Demirel'in terör ve şiddete karşı isteksiz veya yetersiz kalmasının aşırı sağ ve sol grupların kontrolden çıkmasına yol açtığı yorumu yapılmıştır.⁶⁵⁸ Ayrıca 1977 1 Mayıs'ındaki şiddet olaylarının seçimleri hedef almadığı fakat bir sağ provokasyonun olmadığı da söylenemeyeceği ifade edilmiştir.⁶⁵⁹

1978 yılında şiddetin yıl boyunca artış gösterdiği ve geçen yıla oranla katlanarak arttığı rapor edilmiştir. İngilizlere göre 1978, 1960'ların sonlarında okullarda başlayan şiddet olaylarının toplumun diğer kesimlerine yayıldığı bir yıl olmuştur. Türkiye'de silaha ulaşmanın zor olmadığı, intikamın ise bir onur meselesi olarak görüldüğü, siyasi ayrımcılık ve aşırılığın eğitim sisteminin yanı sıra kamu hizmeti ve polis teşkilatında da kendisini gösterdiğinin altı çizilmiştir.⁶⁶⁰

⁶⁵³ Çavdar, a.g.e., s. 245-246; Aydın, Taşkın, a.g.e., s. 280-281.

⁶⁵⁴ Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti*, s. 378.

⁶⁵⁵ Çavdar, a.g.e., s. 245-246; Aydın, Taşkın, a.g.e., s. 280-281.

⁶⁵⁶ Ahmed, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 200-201.

⁶⁵⁷ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey*, Telegram No: 44, Piddington, 2 May 1977, s. 1.

⁶⁵⁸ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey*, Turkey: *Internal Situation*, Phillips, 2 May 1977, s. 1; Devletoğlu, a.g.e., s. 39-40.

⁶⁵⁹ FCO 9/2668 *Internal Political Situation in Turkey*, Turkey- *The Armed Forces' Attitude to the Election*, J. P. Seller, 9 May 1977, s. 1.

⁶⁶⁰ FCO 9 / 2766 *Turkey: Internal Political Situation, Civil Disorder Crisis in Turkey*, T. L. A. Daunt, 25 April 1978, s. 2-3.

Raporlarda 1978'de şiddetin hız kesmeden devam ettiği⁶⁶¹ ve ülkedeki demokrasi için gerçek bir tehdit olmaya devam etmekte olduğu söylenmiştir.⁶⁶² Şiddetin daha önce üniversitelerde yoğunlaştığı ve büyük ölçüde öğrencilere atfedildiği hatırlatıldıktan sonra 1978 yılı itibari ile artık daha geniş bir alana yayıldığı ifade edilmiştir.⁶⁶³

Bu dönemde İngiltere, Türkiye'ye polis yardımı yapan tek Batılı ülke olarak dikkat çekmektedir.⁶⁶⁴ Ecevit 1978 başlarında İngiliz polis teşkilatı Scotland Yard'dan İngiliz uzmanların Türk polisinin yeniden örgütlenmesi, yöntem ve teçhizat konusunda danışmanlık yapması konusunda kişisel bir talepte bulunmuştur. Artan terör olayları ve faili meçhul cinayetleri aydınlatmak adına IRA tecrübesi olan İngiliz polisinden yararlanmak adına yapılan talep, İngiliz yetkili mercilerince kabul görmüş ve İngiliz ekipler 14 Nisan 1978'de Türkiye'ye gelmişlerdir. Varışlarından kısa bir süre sonra kendilerinden istenilen bir dizi bombalı paketin incelemesi için İngiltere'den bomba imha araçları, robot ve röntgen cihazları getirilmiştir.⁶⁶⁵ Fakat bu ekip Türkiye'de uzun soluklu bulunmamış, Ecevit Hükümeti'nin düşmesi sonrası güvenlik gerekçesi ile geri çekilmiştir.⁶⁶⁶

Şiddet bu dönemde kullandığı enstrümanları çeşitlendirmiştir. Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu ile Adıyaman ve Kahramanmaraş Pazarcık'ta üç farklı adrese bombalı postalar gönderilmiştir. Fendoğlu bu olayda gelini ve torunu ile hayatını kaybetmiştir. Olay sonrası tüm Malatya'ya yayılan kargaşalıklar yaşanmıştır.⁶⁶⁷ İngilizler olayı 1977 1 Mayıs'ına gösterilen reaksiyonla kıyaslayarak, 1 Mayıs'ta çok daha fazla kişinin yaşamını yitirmesine rağmen

⁶⁶¹ FCO 9 / 2766 Turkey: *Internal Political Situation, Turkey: Internal Situation*, T. N. Young, 12 July 1978, s. 1.

⁶⁶² FCO 9 / 2766 Turkey: *Internal Political Situation, Resignation of Turkish Deputy Prime Minister*, T. L. A. Daunt, 22 September 1978, s. 2.

⁶⁶³ FCO 9/2766 Turkey: *Internal Political Situation, RCDS Background Notes – Turkey*, I. J. Rawlinson, 22 September 1978, s. 4; FCO 9 / 2766 Turkey: *Internal Political Situation, Civil Disorder Crisis in Turkey*, T. L. A. Daunt, 25 April 1978, s. 1.

⁶⁶⁴ FCO 9/2766 Turkey: *Internal Political Situation, Civil Disorder Crisis in Turkey*, T. L. A. Daunt, 25 April 1978, s. 2-3.

⁶⁶⁵ FCO 9/2766 Turkey: *Internal Political Situation, Civil Disorder Crisis in Turkey*, T. L. A. Daunt, 25 April 1978, s. 1; Devletoğlu, a.g.e., s. 127-128.

⁶⁶⁶ Devletoğlu, a.g.e., s. 282.

⁶⁶⁷ Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, s. 62; Çavdar, a.g.e., s. 249.

bombalı saldırılara çok daha fazla tepkinin verildiği değerlendirilmesini yapmışlardır. Güvenlik güçlerinin şiddet ve terör karşısındaki yeterliliği bu olay üzerinden değerlendirilerek, Jandarma'nın bu ve benzer olaylarda bir şekilde olayları bastırabileceğini gösterdiği fakat olayların meydana gelmesi ya da sorumluların izini sürme konusunda yetersiz kaldığı ifade edilmiştir.⁶⁶⁸

Şiddetin artmasının Ecevit ve hükümeti içinde giderek bir baskıya dönüştüğünü belirten İngilizler, Nisan 1978 itibari ile ordunun devreye gireceğine dair hiçbir işaretin bulunmadığını belirtilerek; *“Sorunların kolay bir çözümünün olmadığına farkında olmaları ve 1960’lardaki deneyimlerinden biliyorlar ki, askerî bir müdahalede bulunmak ondan kurtulmaktan daha kolaydır.”* cümlesiyle askerin müdahalede bulunma konusunda çekincelerinin olduğu görüşünü dile getirmişlerdir. Ancak şiddetin hızla devam etmesi halinde en azından belli bölgelerde sıkıyönetim uygulanmasının kaçınılmaz olacağı ön görüşü paylaşılmıştır.⁶⁶⁹

3.1.2. Güvenlik Güçleri Şiddetin Hedefi Haline Geliyor

Haziran 1978’de terör ve şiddet silahlı kuvvetler mensuplarını hedef almaya başlamıştır. 12 Mart dönemi askerî savcılarında Hâkim Binbaşı Yaşar Değerli⁶⁷⁰ 7 Haziran 1978’de arabasına konulan bomba sonucu yaralanmıştır.⁶⁷¹ Olay sonrası saldırıyı kınayan Genelkurmay Başkanı Evren, hiçbir Türk askerinin bu tür saldırılarla sindirilemeyeceğini belirten bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamayı İngiliz diplomatlar, silahlı kuvvetlerin hükümetin işlerine müdahale etme niyetinden ziyade TSK mensuplarına yapılan saldırıya tepki olarak not etmişlerdir.

⁶⁶⁸ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Political Violence*, H. MacPherson, 25 April 1978, s. 2.

⁶⁶⁹ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Civil Disorder Crisis in Turkey*, T. L. A. Daunt, 25 April 1978, s. 2.

⁶⁷⁰ Değerli, 12 Mart döneminde TKP-ML ve TİKKO davalarını iddianamelerini hazırlamıştır. TİKKO lideri İbrahim Kaypakkaya’nın sorgusunu yapan Değerli, örgütün hedefiydi. Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 62.

⁶⁷¹ “Askerî Savcının Otomobili Dinamitlendi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Haziran 1978, s. 1, s. 5; Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 62; FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey Internal Situation*, H. MacPherson, 14 June 1978, s. 1.

Açıklamanın böyle bir olayın yanıtsız bırakılmayacağını göstermek amacıyla yapıldığı değerlendirilmesinde de bulunulmuştur.⁶⁷²

Bu saldırıdan iki hafta sonra 23 Haziran 1978’te emekli Deniz Yarbay’ı Cihangir Erdeniz silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetmiştir. İngiliz raporlarında Erdeniz’in 1971 yılında Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKP) üyesi Hüseyin Cevahir’in ölmesi, Mahir Çayan’ın yaralanması ile sonuçlanan olayda tim komutanı olduğu hatırlatılarak, Erdeniz’in intikam amacıyla olaydan yedi yıl sonra öldürüldüğü rapor edilmiştir.⁶⁷³ Raporlarda Emekli Binbaşı Yaşar Çakmak’ın İstanbul’daki evine “Mahir Çayan’ın intikamı er ya da geç alınacaktır” yazılı not bırakılmasından da bahsedilmiştir.⁶⁷⁴ Olaylarla ilgili daha önceden güvenlik güçleri ve yargı mensuplarına yönelik saldırıların yaygınlaşması halinde şiddetin yeni bir boyut kazanacağı yorumu tekrarlanmıştır. Olaylar sonrası eski bir asker olan İçişleri Bakanı Özaydınlı’nın asker arkadaşları tarafından istifa etmesi ve silahlı kuvvetler mensuplarına karşı yürütülen intikam saldırılarının bulunduğu alandan uzaklaşması için baskı yapıldığı duyumu aktarılmıştır.⁶⁷⁵ Fakat Bakan Özaydınlı’nın istifa edeceğine yönelik yakın gelecekte bir emarenin olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁷⁶ Erdeniz’in öldürülmesi sonrası alışık olmadık bir biçimde Demirel’in, Evren’i cinayete sessiz kalmakla eleştirmesi ve ardından Ecevit’in yapılan bu açıklamaya yönelik Demirel’i silahlı kuvvetlere siyaset bulaştırma suçlaması İngiliz raporlarına girmiştir.⁶⁷⁷ 20 Mayıs 1980’de Tuzla Piyade Okulu Komutanı Tümgeneral Sabri Demirbağ’ın saldırıya uğrayarak ayağından

⁶⁷² FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey Internal Situation*, H. MacPherson, 14 June 1978, s. 1; Devletoğlu, a.g.e., s. 62.

⁶⁷³ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Situation*, T. N. Young, 30 June 1978, s. 1; Devletoğlu, a.g.e., s. 65-66.

⁶⁷⁴ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Situation*, T. N. Young, 30 June 1978, s. 1.

⁶⁷⁵ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Situation*, T. N. Young, 30 June 1978, s. 1-2; Devletoğlu, a.g.e., s. 65-66.

⁶⁷⁶ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Situation*, T. N. Young, 12 July 1978, s. 2. Temmuz ortası gibi Özaydınlı’nın istifa edeceği söylentilerinin sona erdiği yazılmıştır.

⁶⁷⁷ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Situation*, T. N. Young, 12 July 1978, s. 2; Devletoğlu, a.g.e., s. 68.

yaralanması, İpekçi'nin ölümünden bu yana muhtemelen en ciddi suikast girişimi olarak görülmüştür.⁶⁷⁸

1978 sonbaharı şiddetin kendini daha acımasızca gösterdiği bir zaman dilimi olmuştur. Sivas'ta binden fazla iş yeri ve binanın zarar gördüğü olaylar çıkmış, bu olaylarda dokuz kişi hayatını kaybederken 92 kişi yaralanmıştır. Olaylar sonrası sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Yine bu dönemde Elâzığ, Gaziantep, Adana ve Van'da 27 kişi hayatını kaybetmiştir. İstanbul'da sol eğilimli iki kişi ile MHP İstanbul İl Başkanı Recep Haşatlı ve oğlu katledilmiş, Ankara Bahçelievler'de ise 6 TİP'li öğrenci evlerinde öldürülmüştür.⁶⁷⁹ Bu olaylar 1978 ortalarından itibaren İngiltere Ankara Büyükelçiliği'nin aylık rutin raporlarının periyodunun 15 güne inmesine sebep olmuştur. Hatta bazı büyük ve önemli olaylar için hemen ertesi gün rapor hazırlanması uygulamasına geçilmiştir.⁶⁸⁰ İngilizler, tarafından şiddetin boyutu 1978 yılının ilk 6 ayında öldürülenlerin 1977 yılının tamamında işlenen cinayetlerden daha fazla olduğu istatistiği ile ortaya konulmaya çalışmıştır.⁶⁸¹ Bu yaşananlar aynı zamanda darbe söylentilerinin artması ve bu iddiaların İngiliz raporlarına yansımaya sebep olmuştur.

3.1.3. Kahramanmaraş Olayları

1978 yılına şiddet anlamında tam manasıyla damgasını vuran olay Kahramanmaraş olayları olmuştur. 1978 yılı sonunda Kahramanmaraş'ta cumhuriyet tarihinin en kanlı olaylarından birisi yaşanmıştır.

Olayların fitili, 19 Aralık 1978'de Çiçek Sineması'nda, Sovyetler Birliği'nde yaşayan bir grup Türk'ün Türkiye'ye sığınmak üzere sınıra kadar gelmesi ve fakat o günkü hükümetin bu insanları Türkiye'ye almaması ve hemen orada bu

⁶⁷⁸Olayın sorumluluğu "THKP-C Yolunda Devrimci Sempatizanlar Birimi" tarafından üstlenildi. FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, W. L. M. Dickinson, 21 May 1980, s. 2.

⁶⁷⁹Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, s. 63.

⁶⁸⁰Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 68.

⁶⁸¹Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 68; FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Situation*, T. N. Young, 12 July 1978, s. 2.

insanların Rus askerler tarafından kurşuna dizilmesini konu edinen “anti-sovyetçi” ve “anti-komünist” “Güneş Ne Zaman Doğacak” adlı film gösterimi yapılırken salonun bombalanmasıyla ateşlenmiştir. Ertesi gün solcuların gittiği Akın Kiraathanesi kurşun ve bombaların hedefi olurken, 21 Aralık’ta ise Alevi ve sol görüşlü iki öğretmen öldürülmüştür. Öldürülen öğretmenlerin cenaze töreninde başlayan olaylar daha sonra kitlesel bir hal alarak Alevi/sol görüşlü vatandaşların ev ve işyerleri tahribine yönelmiştir. 25 Aralık gecesine kadar devam eden olaylarda güvenlik güçleri yetersiz kalmış; ordunun müdahalesiyle ancak bastırılabilen olaylar sırasında 109 kişi hayatını kaybetmiştir.⁶⁸² Olaylar sonrası 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir.⁶⁸³ Olayların ardından İçişleri Bakanı Özyaydınlı istifa etmiş ve Kahramanmaraş’ta yaşayan Alevi nüfus büyük oranda şehirden göç etmiştir.⁶⁸⁴

Kahramanmaraş olayları İngiliz diplomatik evraklarından tüm detaylarıyla rapor edilmiştir. Olayların siyasi bir cinayete kurban giden 2 solcu öğretmenin cenazesinde başladığı ardından az sayıdaki alevilerle çoğunluk olan aşırı sağcı sünniler arasındaki mezhep farklılıklarıyla büyüdüğü belirtilmiştir.⁶⁸⁵ Olaylarla ilgili aşırı siyasi görüşlülerin doğuda yaygın olan mezhep ve etnik farklılıkları istismar etmesinin katalizör görevi görerek tüm kenti çılgın bir çete savaşına sürüklediği değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Evde silah bulundurma alışkanlığının kışkırtmalardan etkilenenleri harekete geçirdiği ve cinayete kurban gidenlerin ailelerinin intikam alma (kan davası) geleneği gibi bölgenin kültürel kodlarıyla bağlantılı tespitler yapıldıktan sonra olayın yaralarının sarılması için en az bir

⁶⁸² Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 135-136; Birand, *12 Eylül Saat:04.00*, s. 68; Aydın, Taşkın, *a.g.e.*, s. 299-300; Çavdar, *a.g.e.*, s. 249-250. Kaynaklar istatistiki veriler birbirinden farklı rakamlar zikretmektedir. Olaylarda hayatını kaybedenlerin sayısı değişik kaynaklarda 102 ila 111 arasında gösterilmektedir. Biz resmî rakamı dikkate aldık.

⁶⁸³ M. Zafer Üskül, *Bildirileriyle 1974-1980 Dönemi Sıkıyönetimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 55; Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 135-136; Birand, *12 Eylül Saat:04.00*, s. 68; Aydın, Taşkın, *a.g.e.*, s. 299-300; Çavdar, *a.g.e.*, s. 249-250. Sıkıyönetim ilan edilen iller Kahramanmaraş, İstanbul, Ankara, Adana, Elâzığ, Bingöl, Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Kars, Malatya, Sivas, Şanlıurfa’dır. Üskül, *Bildirileriyle 1974-1980 Dönemi Sıkıyönetimleri*, s. 55; Aydın, Taşkın, *a.g.e.*, s. 300.

⁶⁸⁴ Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 135-136; Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, s. 68; Aydın, Taşkın, *a.g.e.*, s. 299-300; Çavdar, *a.g.e.*, s. 249-250.

⁶⁸⁵ FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Security Situation*, A. L. S. Coltman, 29 December 1978, s. 2; Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 140-141.

kuşağın geçmesi gerekeceği yorumunda bulunulmuştur.⁶⁸⁶ Ayrıca sosyal ve ekonomik hayal kırıklığı ve öfkenin büyük şehirlerde mezhep çatışmalarını körüklediği ileri sürülmüştür.⁶⁸⁷ Olayların boyutunun trajikliği için ise silahlı kuvvetler müdahalesine kadar şehirde tam bir kaos yaşandığı ifadesiyle ortaya konulmuştur.⁶⁸⁸

Olaylar sonrası silahlı kuvvetlere dair gözlemlerde rapor edilmiştir. Ordunun ülkenin siyasi süreçlerine müdahale etme isteği gösterdiğine dair bir işaretin bulunmadığı belirtilmiş, gerekçe olarak ise silahlı kuvvetlerin daha önce gerçekleştirdiği müdahalelerden edindiği tecrübeyle, askerlerin ülkeyi yönetmede siyasetçilerden daha donanımlı olmadıklarına ikna oldukları şeklinde yorumlanmıştır. Siyasi ve mezhep tabanlı şiddetin devamının, sıkıyönetimin diğer illere yayılma tehlikesi barındırmasının yanı sıra silahlı kuvvetlere düzeni sağlamak adına daha büyük oranda kuvvet uygulaması için baskı yaratacağı değerlendirilmesi yapılmıştır.⁶⁸⁹ Silahlı kuvvetlerin siyasete doğrudan bir müdahalede bulunması için ise asayişin çok ciddi bir şekilde bozulması gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁹⁰

Kahramanmaraş olaylarının vahameti İngiltere dışındaki Batılı devletleri de endişelendirmiştir. Yaşananlar sonrası ABD, İngiltere, Fransa, Federal Almanya ve İtalya'nın katıldığı Guadeloupe Zirvesi gündemine Türkiye de alınmıştır.⁶⁹¹ İngilizler 1979 yılının hemen başında gerçekleştirilecek olan zirve için henüz çok taze olan Kahramanmaraş olayları ve sonrası gelişmeleri içeren bir brifing hazırlamışlardır. Brifingde ülkenin o an için sakin olduğu, özel askerî

⁶⁸⁶ Devletoğlu, a.g.e., s. 151; FCO 9/2880 *Turkish Internal Political Situation, Martial Law*, Tom Young, 3 January 1979, s. 1.

⁶⁸⁷ FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Security Situation*, A. L. S. Coltman, 29 December 1978, s. 1-2; Devletoğlu, a.g.e., s. 140.

⁶⁸⁸ FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Security Situation*, A. L. S. Coltman, 29 December 1978, s. 1; Devletoğlu, a.g.e., s. 140.

⁶⁸⁹ FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Security Situation*, A. L. S. Coltman, 29 December 1978, s. 2; Devletoğlu, a.g.e., s. 141.

⁶⁹⁰ FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Security Situation*, A. L. S. Coltman, 29 December 1978, s. 3; Devletoğlu, a.g.e., s. 141.

⁶⁹¹ Birand, 12 Eylül Saat 04.00, s. 68-69.

mahkemelerin kurulduğu, Ankara ve İstanbul'da silahlı kuvvetlerin düşük düzeyde bir profil sergilediği ve açıkça sivillerle çatışmadan kaçındığı, Ecevit'in sıkıyönetim uygulamasının demokratik kurumların işlerliğini olumsuz etkilememesi konusunda ısrarcı olduğu ve olaylar sonrası silahlı kuvvetlerin doğrudan bir müdahalede bulunma yönünde bir isteğinin olduğuna yönelik bir işaret göstermediği detayları aktarılmıştır.⁶⁹²

Kahramanmaraş olayları aynı zamanda İran'daki İngiltere Büyükelçiliği'ni de alarma geçirmiştir. Tahran'daki İngiliz Büyükelçiliği olayların ardından Londra'dan Kahramanmaraş olaylarının mezhepsel bir yönünün olup olmadığı yönünde bilgi talep etmiştir. İngilizler 20. yüzyılın en önemli olaylarından olan İran İslam Devrimi'nden bir ay önce meydana gelen Maraş olayları ile o dönemde İran'da yaşanan karışıklıklar arasında bir bağlantı olup olmadığını anlamak istemişlerdir.⁶⁹³ Türkiye'den Tahran'a gönderilen bilgiler İngilizlerin Maraş olaylarına yönelik en net değerlendirmelerini göstermesi açısından önemlidir. İngilizler gözlemcilerin çoğu tarafından; ortak kanaatinin, çatışmanın ana (gerçek) sebebinin mezhep farklılığı olmadığını şeklinde aktarılmıştır. Bazı bölgelerde politik aşırıların mezhepsel farklılıkları kendi çıkarları açısından kullanmasına rağmen Kahramanmaraş'ta yaşanan olayların devam edeceğine inanılmadığı açıklanmıştır.⁶⁹⁴

3.1.4. Sıkıyönetim

İngiliz diplomatların 1976 yılında bu yana yürürlüğe girme ihtimalini tartıştığı sıkıyönetim, ilan edilmeden çok önce İngilizlerin gündeminde gerçekleşmesi yüksek bir ihtimal olarak ele alınmıştır.⁶⁹⁵ Onlar tarafından olayların önlenmesi

⁶⁹² FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Quadripartite Meeting Guadeloupe – Eastern Mediterranean 11 (ii) Turkey*, Brief by Foreign and Commonwealth Office, 29 December 1978, s. 1-2.

⁶⁹³ FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Confidential Telegram*, 28 December 1978, s. 1; Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 138.

⁶⁹⁴ Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 139; FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Confidential Telegram*, 29 December 1978, s. 1.

⁶⁹⁵ FCO 9/2442 *Turkey: Annual Review for 1975*, D.N. Lane, 28 January 1976, s. 2, s. 7.

mümkün olmayan boyutlara ulaşması halinde ‘demokrasiyi korumakla görevli ordunun’ olaylara müdahale ederek bazı bölgelerde sıkıyönetime başvurusu durumu değerlendirilmiştir. Bu tartışmalarda, bu tür bir eylemin silahlı kuvvetlere muhtemelen daha genel ve geri döndürülemez bir müdahaleyi düşünmeden önce müdahaleye yönelik kamuoyu ve diğer tepkileri değerlendirmesi için bir şans sunacağı yönünde dikkat çekici bir yorum getirmişlerdir. Başka bir deyişle silahlı kuvvetlerin müdahale öncesi kamuoyunun tepkisini ölçme gibi bir strateji yürütebileceği belirtilmiştir.⁶⁹⁶ Bu tartışmalarda aynı zamanda ilan edilecek bir sıkıyönetimin sorunlara çare olmayacağı düşüncesini de paylaşmışlardır.⁶⁹⁷ İngilizlerin Kahramanmaraş olayları sonrası silahlı kuvvetlerin sıkıyönetim uygulaması aracılığıyla, müdahale konusunda bir nevi nabız yoklaması yürütebileceği yönündeki değerlendirmesinin isabetli olduğunu gösteren bir gelişme olarak ordu tarafından 1979 yılının son günlerinde bir “uyarı mektubu” ile hükümeti uyarmış olmasını burada kaydetmemiz gerekmektedir.

1978’in son aylarında sıkıyönetim konusu gündemden düşmeyen tartışmalardandır.⁶⁹⁸ İngilizler tarafından asayişin bozulması ciddi boyutlara ulaşır, cinayetler mevcut hızda devam ederse sıkıyönetimin kaçınılmaz olacağı birçok kez dile getirilmiştir.⁶⁹⁹ Bununla birlikte ilan edilecek bir sıkıyönetimin şiddetin altında yatan nedenleri çözmede pek bir şey ifade etmeyeceği yalnızca palyatif çözümler sağlayacağı ve demokrasiye gerçek bir darbe vuracağı değerlendirmesiyle yaşanan şiddet olaylarının ciddiyeti teslim edilmekle birlikte

⁶⁹⁶ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Affairs*, T. N. Young, 1 September 1978, s. 1; Devletoğlu, a.g.e., s. 79.

⁶⁹⁷ FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Anglo-German Politico / Military Talks*, 20 October 1978, s. 2-3.

⁶⁹⁸ FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Security Situation*, A. L. S. Coltman, 29 December 1978, s. 2.

⁶⁹⁹ FCO 9 / 2766 *Turkey: Internal Political Situation, Civil Disorder Crisis in Turkey*, T. L. A. Daunt, 25 April 1978, s. 2-3. Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi İngiliz diplomatların Federal Almanya Büyükelçiliği II. Müsteşarı Von Alten ile yaptığı görüşme içeriğini raporladıkları belgede kendi bakış açıları ile paralellik gösteren Federal Almanya’nın Türkiye’deki şiddetin sıkıyönetimi kaçınılmaz bir şekilde getireceğini belirtilmiştir. Fakat sıkıyönetim kararının silahlı kuvvetler tarafından mı yoksa Ecevit tarafından mı alınacağını kestirilememiş ve Ecevit tarafından ilan edilecek bir sıkıyönetimin Onun hanesine başarısızlık olarak yazılacağı ifade edilmiştir.

sıkıyönetim ilanı ve darbe için ön şart olarak durumun daha kötüye gitmesi gerekliliği zikredilmiştir.⁷⁰⁰

Nitekim, Kahramanmaraş olayları İngilizlerin bahsettiği kötüye gidişi tetiklemiş ve olaylar sonrası son dönemde sıklıkla tartışılır olan sıkıyönetim ilan edilmiştir.⁷⁰¹ Olaylar sonrası ilan edilen sıkıyönetimin ardından ülke genelinde şiddetin önemli ölçüde azaldığı Londra'ya rapor edilmiştir. Silahlı kuvvetlerin Ankara ve İstanbul'da çok görünür olmadığı Kahramanmaraş'ta ise aralarında hava indirme birlikleri ve komando tugayının da bulunduğu askerî birliklerin düzeni sağlamak için kullanıldığı aktarılmıştır. Askerlerin herhangi bir tutuklamaya girişmediği ve asker/sivil çatışmasına mahal vermemek için özen gösterdiği ayrıca belirtilmiştir.⁷⁰² Sıkıyönetimin ne kadar süreceği konusunda ise Meclis Başkanı Cahit Karakaş'ın AP'li bir milletvekiline dayandırdığı “*en az 6 ay, muhtemelen 2 yıl sürer.*” açıklaması paylaşıldıktan sonra sıkıyönetimin açacağı yaraların ne zaman ve nasıl sona ereceğini kestirmek için henüz erken olduğu ifade edilmiştir. Sıkıyönetim ilan edilen iller ile benzer sorunlara sahip Tunceli, Diyarbakır ve Adıyaman'ın sıkıyönetime dahil edilmemesi ise İngilizlerce anlaşılır bulunmamıştır. Halkın sıkıyönetime genel tepkisinin olumlu olduğu ve ortalama vatandaşın sıkıyönetimden pek etkilenmediği belirtilerek,

*İstanbul ve Ankara'da hayat normal. Genel olarak Türklerin sıkıyönetime bakış açısını anlamak için sıkıyönetimin sadece kelime anlamına bakmak gerekir. Türkler 1960'tan itibaren uzun yıllar “yönetim sıkılığı” içinde yaşadılar. Birçok Türk, ordunun siyasi konularda tarafsız olma geleneğinin sıkıyönetim dönemlerinde değerli bir güvence olduğunu düşünmektedir.*⁷⁰³

⁷⁰⁰ FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Anglo-German Politico / Military Talks*, 20 October 1978, s. 2-3.

⁷⁰¹ Üskül, *Bildirileriyle 1974-1980 Dönemi Sıkıyönetimleri*, s. 57.

⁷⁰² FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Security Situation*, A. L. S. Coltman, 29 December 1978, s. 2; Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 141.

⁷⁰³ Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 151-153. FCO 9/2880 *Turkish Internal Political Situation, Martial Law*, T. N. Young, 3 January 1979, s. 2-3.

Kahramanmaraş olayları sonrası ilan edilen sıkıyönetim İngilizleri bu konu ve ülkedeki demokrasi üzerinde fikir yürütmeye itmiştir. Bu tarihlerde yazılan raporlarda sıkıyönetimin terör ve anarşiyi bitirip bitirmeyeceği şayet işe yaramaz ise bir askerî müdahalenin beklenip beklenmeyeceği ekseninde tartışmalar yürütmüşlerdir.

İngilizler, Kahramanmaraş sonrası alınan sıkıyönetim kararının Ecevit'in şiddetin kontrol altına alınmasında sıkıyönetimin bir zorunluluk olduğuna ikna olmasından çok, Genelkurmay Başkanı Evren'in yasal bir dayanak sağlanana kadar ordunun Kahramanmaraş'ta müdahaleye yanaşmaması nedeniyle alındığını düşünmektedirler.⁷⁰⁴ Sıkıyönetime kendisi de taraftar olmayan Ecevit'in ilan edilen sıkıyönetimi kendi partisindeki muhalefete rağmen gerçekleştirdiği ve Kahramanmaraş olayları sonrası sıkıyönetimi ilan etmek zorunda kaldığı belirtilmiştir.⁷⁰⁵ Zira bu süreçte partisinden çok sağ muhalefetçe destek görmüştür.⁷⁰⁶ Hükümetin sıkıyönetim uygulamaları ve terörle mücadele de inisiyatifi elinde bulundurmak istemesi ve sıkıyönetimin insani yönlü olması (İnsani bir yüz / Martial Law with a Human Face) için Sıkıyönetim Koordinasyon Başkanlığı'nın⁷⁰⁷ yine Ecevit tarafından kurulduğu ifade edilmiştir.⁷⁰⁸

İlan edilen sıkıyönetimin, en son uygulandığı 1971 yılına kıyasla kesinlikle çok daha az sertlikte uygulandığı belirtilmiştir.⁷⁰⁹ Bu yumuşak uygulamanın Ecevit'in insani yüzlü sıkıyönetim anlayışından kaynakladığı ifade edilmiştir. 1971 yılındaki sert tutum nedeniyle Türk Ordusu'nun sadece yurtdışında değil, ülke içinde de

⁷⁰⁴ FCO 160/199/17 *Turkey Under Martial Law*, Derek Dodson, 26 February 1979, s. 1.

⁷⁰⁵ FCO 160/199/17 *Turkey Under Martial Law*, Derek Dodson, 26 February 1979, s. Summary, s. 2.

⁷⁰⁶ FCO 9/2767 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Security Situation*, A. L. S. Coltman, 29 December 1978, s. 3; Devletoğlu, a.g.e., s. 141.

⁷⁰⁷ Sıkıyönetim Eşgüdüm Başkanlığı Toplantısı'na Başbakan, Başbakan Yardımcıları, İçişleri Bakanı, Millî Savunma Bakanı, Adalet Bakanı, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, MİT ve Emniyet Genel Müdürü vb. katılım sağlayabiliyordu. Üskül, *Bildirileriyle 1974-1980 Dönemi Sıkıyönetimleri*, s. 57.

⁷⁰⁸ FCO 160/199/17 *Turkey Under Martial Law*, Derek Dodson, 26 February 1979, s. Summary, s. 2.

⁷⁰⁹ FCO 160/199/17 *Turkey Under Martial Law*, Derek Dodson, 26 February 1979, s. 2.

önemli ölçüde zarar gördüğü ve bu olumsuz imajın tam olarak düzelmesinin ancak Kıbrıs Barış Harekâtıyla geri kazanıldığı ifade edilmiştir.⁷¹⁰

Benzer şekilde Özdemir de ordunun iç güvenlik olaylarında kullanılmasıyla itibar kaybına uğradığını söyler. 12 Mart sonrası ilan edilen sıkıyönetim uygulamalarının orduya olan güveni azalttığını belirtir. Hatta ordunun Millî Mücadele döneminden başlayarak zabıta gibi kullanıldığı her toplumsal olay, isyan ve sıkıyönetimde ordunun vatandaşlarla bu kadar karşı karşıya gelmesini mahsurlu bulur. Asayişin sağlanmasında ordunun kullanılmasının, ordunun itibarsızlaşmasına sebebiyet verdiği belirtir. Hatta bu konudaki yorumlarını bir ileri noktaya taşıyarak 1960, 1971 ve 1982 darbelerinin ardından 1961, 1973 ve 1983 yılında askerin kışlasına dönmesinin arkasında da ordunun yıpranmışlığının katkısının büyük olduğunu ileri sürer.⁷¹¹

İngilizler, sıkıyönetimin sessizce uygulamaya alındığı ve sıradan vatandaşın yaşamı üzerinde çok az etkisi gösterdiği belirtilmiştir. Sadece Kahramanmaraş'ta sokağa çıkma yasağı uygulandığı vurgulanarak,⁷¹² *“Başka yerlerde ordu dikkat çekmemeye özen gösterdi ve sıradan bir gözlemci için sıkıyönetimin yürürlükte olduğunu gösteren çok az şey vardı ya da hiçbir şey yoktu.”* denilmiştir. Güney ve doğu bölgelerindeki diğer yerlerde sıkıyönetimin, Ankara ve İstanbul'dakinden daha şiddetli uygulandığına yönelik bir belirtinin bulunmadığını ifade eden Büyükelçi Dodson, 10-13 Şubat tarihleri arasında Sivas, Erzincan, Elâzığ ve Malatya şehirlerine yaptığı ziyaretlerde genel izleniminin, bu şehirlerdeki yaşamın, ziyaret edilen ve sıkıyönetimin uygulanmayan diğer beş Doğu vilayetindeki yaşamdan genel olarak farksız olduğunu belirtmiştir.⁷¹³ Sıkıyönetim komutanlarının sertliğe göz yumduğunu gösteren hiçbir kanıtın bulunmadığı ifade edilmiştir.⁷¹⁴ Sıkıyönetimin uzatılması sonrasında ilk dönem uygulamasını İngilizler,

⁷¹⁰ FCO 160/199/17 *Turkey Under Martial Law*, Derek Dodson, 26 February 1979, s. 3.

⁷¹¹ Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. 28-30, s. 39.

⁷¹² FCO 160/199/17 *Turkey Under Martial Law*, Derek Dodson, 26 February 1979, s. 3.

⁷¹³ FCO 160/199/17 *Turkey Under Martial Law*, Derek Dodson, 26 February 1979, s. 4.

⁷¹⁴ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey*, *Turkey: Internal Security*, W. M. L. Dickinson, 3 June 1980, s. 2.

General Evren, her ne kadar başlangıçta ordunun züccaciye dükkanına girmiş bir boğa izlenimi vermesinden kaçınmak istemiş olsa da şimdi aynı şekilde, çoğu insanın kendisinden yerine getirmesini istediği işi yapmamaya devam ederek prestijinin zedelenmemesini sağlamakla da ilgilenmelidir. Ordu, kendi güvenlik ağını oluştururken Sayın Ecevit'in kılavuz ilkelerine uymaktan yeterince mutlu olmuş olabilir. Ancak şimdi, önümüzdeki 2 ay boyunca, kendilerini normalde sıkıyönetimden beklenen "sıkı kontrolü" uygulamak zorunda hissedecekleri varsayımı yapılmalıdır.⁷¹⁵

şeklinde yorumlamışlardır. Ordunun, sıkıyönetimden beklenen "sıkı kontrolü" uygulaması durumunda ise;

Türkiye'nin parlamenter demokratik kriterlere uymaya devam etmesinin ne ölçüde beklenebileceğinin sorgulama eğiliminde bir artış olacağına şüphe yoktur. Gerçekten de ülkenin halihazırda karşı karşıya olduğu sosyal, ekonomik ve siyasi sorunların üzerine bir de şiddetle yüzleşme ihtiyacının eklenmesinin, buradaki demokratik bir hükümetin başa çıkabileceğinden daha fazla olup olmayacağı sorulabilir.⁷¹⁶

denmiştir. Bu soruya daha önce ifade edilen Türkiye'nin yarım yamalak bir halde de olsa gerçek bir demokrasi olarak kalacağı inancının halen geçerli bir görüş olduğu belirtilerek şunlar kaydedilmiştir;

Ülkenin karşı karşıya olduğu ekonomik sorunlar kuşkusuz çok daha ciddi bir hal almış, siyasi sorunlar çözülmemiş ve sosyal sorunlar enflasyon, artan işsizlik ve artan şiddetle daha da ağırlaşmıştır. Ancak Türkiye bu tür bir durumla karşı karşıya olan yalnız bir ülke değildir ve

⁷¹⁵ FCO 160/199/17 *Turkey Under Martial Law*, Derek Dodson, 26 February 1979, s. 7.

⁷¹⁶ aynı yer.

diğer ülkelerde olduğu gibi vatandaşlarının büyük bir kısmı, toplumun kenarlarında küçük bir azınlık olarak kalan aşırı uçların faaliyetlerine şiddetle karşı çıkmaktadır. Benim görüşüme göre ordu şimdi teröristlerin üzerine sert bir şekilde giderse sokaktaki adamdan çok az muhalefet görecektir. Bana çok daha kuşkulu görünen husus ise ordunun bunu yapabilmesi için gerekli istihbarat kabiliyetine ve eğitime sahip olup olmadığıdır.⁷¹⁷

Değerlendirmelerde sıkıyönetimin, kendisi için belirlenen hedeflere ulaşması durumunda bile, Türkiye'nin siyasi ve sosyal sorunlarının uzun vadeli çözümüne katkıda bulunup bulunamayacağının tartışmaya açık olduğu ifade edildikten sonra şiddetin mevcut düzeyde devam etmesi hatta artması halinde ülke içinde memnuniyetsizliğin artmasının muhtemel olduğu açıklanmıştır.⁷¹⁸ Sıkıyönetim uygulanmasının terörizmin kısa ve keskin bir cerrahi operasyonla tedavi edilebileceği inancını kırmaya hizmet etmiş olabileceği yorumu da yapılmıştır.⁷¹⁹ Daha da sert önlemler alınmasını savunanlar ile sıkıyönetime karşı çıkanlar arasındaki bölünmenin, parlamenter süreçlerin çökmesine neden olacak kadar genişlemesi durumunda ise, ordunun askerî müdahaleyi haklı görebileceği belirtilerek,

Ancak sanırım böyle bir gelişmeden hala çok uzağız. Parlamenter sürecin çöktüğüne dair henüz çok az işaret var. Geniş ve büyüyen Türk orta sınıfı neredeyse kesinlikle bu süreçlerin devam etmesini istiyor ve benim kişisel inancım da devam edeceği yönünde.⁷²⁰

şeklinde değerlendirme yapılmıştır.

İngilizler ilerleyen dönemlerde yazdıkları raporlarda, daha önceki raporlarında sıkıyönetimin çözüm olacağı konusundaki tereddütlerine paralel olarak,

⁷¹⁷ FCO 160/199/17 *Turkey Under Martial Law*, Derek Dodson, 26 February 1979, s. 8.

⁷¹⁸ aynı yer.

⁷¹⁹ FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 5-6.

⁷²⁰ FCO 160/199/17 *Turkey Under Martial Law*, Derek Dodson, 26 February 1979, s. 9.

sıkıyönetimin coğrafi olarak genişletilmiş olmasına rağmen şiddet düzeyi üzerinde bir kontrol sağlayamadığı ve 1979'da yeniden arttığı bilgilerini paylaşmışlardır. Bu durumun sebebi olarak ise polis içindeki sağ ve sol siyasi kutuplaşma gösterilmiştir.⁷²¹

Bu başlık altındakileri özetlemek gerekirse, İngilizlerin ilan edilen sıkıyönetimin ülke sorunlarına çözüm getireceğine çok ihtimal vermedikleri ve bu konuda bir ümitsizlik içinde oldukları gözlemlenmiştir. Bunun dışında sıkıyönetimin 1971'deki uygulaması gibi sert olmadığı ve yumuşak bir tonda gerçekleştirildiği ve çoğu bölgede sıkıyönetimin varlığının bile hissedilmediği gözlemleri de rapor edilmiştir. Halkın sıkıyönetimi olumlu karşıladığı ve bu durumdan rahatsızlık duymadığı ve sıkıyönetim uygulamalarının uzun süredir uygulamada olması nedeniyle bir aşinalığın olduğu ve yadırgamama durumunun yaşandığı belirtilmiştir.

3.1.5. TARIŞ ve Çorum Olayları

Sıkıyönetim ilanının ardından düşüş yaşayan terör ve şiddet olayları, sıkıyönetime rağmen İngilizlerin öngördüğü gibi tekrar artmaya başlamış ve şiddetin boyutları sıkıyönetim öncesi dönemdeki düzeye yaklaşmıştır.⁷²² 1980'de ise çatışmalar ve saldırılar doruk noktasına çıkmıştır.⁷²³ Huzursuzluklar son dönemde yeni ve endişe verici bir boyut kazanmıştır.⁷²⁴ Şiddetin boyut ve yoğunluğu artıkça İngilizlerin raporlama şekilleri de değişmiş ve 1979 Ekim ortasından itibaren şiddet ve terör neticesinde hayatını kaybedenlerin istatistiğinin tutulmaya başlandığı gözlemlenmiştir.⁷²⁵

⁷²¹ FCO 9/3064, *Annual Report on the Turkish Armed Forces 1979, Defence and Military Attache Anual Report 1979*, Brigadier D. R. Bishop, 31 December 1979, s. 2.

⁷²² FCO 160/199/17 *Turkey Under Martial Law*, Derek Dodson, 26 February 1979, s. 4; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 361.

⁷²³ Birand, Bila ve Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 121.

⁷²⁴ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: Internal Unrest*, I. J. Rawlinson, 26 February, 1980, s. 1.

⁷²⁵ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Deaths From Political Violence in Turkey*, J. G. W. Davidson, 20 March 1980, s. 1.

1980 yılında şiddet çerçevesinde İngilizleri en çok endişelendiren olay İzmir Tariş fabrikasından işten çıkarmalar ile başlayıp tüm ile yayılan olaylar olmuştur.⁷²⁶ Olaylar ancak askerin devreye girmesiyle bastırılabilmiştir. İngilizler ülkede yaşanan şiddeti kan davasına dönüşen çete savaşları olarak algılamışlardır. Bu şekilde tanımladıkları şiddetin tehdit boyutunu sınırlı olarak görmüşlerdir. Onlara göre asıl tehlike aşırı solun örgütlü emeği (işçiler) şiddete teşvik etmeye başlaması ve şiddetin endüstriyel iş hayatına sıçramasıdır. Tariş olaylarını tam da bu korkuya örnek teşkil eden türden bir olay olarak değerlendirilmiştir.⁷²⁷ Olaylar sonrası örgütlü emeğin genel olarak solun amaçlarıyla birleşebileceğine şimdiye kadar hiç olmadığı kadar yaklaştığı söylenmiştir.⁷²⁸ İstanbul'daki bazı dükkanların çeşitli sol terörist grupların tehdidi altında geçici olarak kapatılması da benzer konseptte bir tehdit olarak görülmüştür. Solcu sendikal örgüt DİSK'in faaliyetlerinin aşırılık yanlısı grupları cesaretlendirdiği ve DİSK ile İzmir'deki bu gruplarla bir tür gevşek iş birliğinin var olduğu belirtildikten sonra Türk yetkililerin bu tür bir iş birliğinin kötü sonuçlarının farkında olduğu ifade edilmiştir.⁷²⁹ Sovyetlerin yıkıcı unsurlara yardım etmesi tehlikesi de potansiyel bir tehdit olarak görülmüştür.⁷³⁰

Tariş olayları sonrası aşırı solun şehirlerde sorun yaratma kapasitesinin ülkeye kötü bir şekilde hatırlatıldığı ve aşırı solun muhtemelen hükümete karşı halkın şikayetlerini örgütlü protestolara dönüştürmeyi tekrar deneyeceği öngörüsünde bulunulmuştur. Zira İzmir'deki (Tariş) olaylarının ardından aşırılık yanlılarının istismar edebileceği yeni mağduriyetlerin oluştuğu belirtilmiştir.⁷³¹ Tariş olayları sonrası (muhtemelen) askerî bir yönetim tarzında olmamakla birlikte bir müdahale yüksek bir olasılık olarak görülmüştür.⁷³²

⁷²⁶ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 109-110.

⁷²⁷ FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 8.

⁷²⁸ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey*, *Turkey: Internal Unrest*, I. J. Rawlinson, 26 February, 1980, s. 1.

⁷²⁹ FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 8.

⁷³⁰ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey*, *Law and Order in Turkey*, T. L. A. Daunt, 30 April 1980, s. 1.

⁷³¹ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey*, *Turkey: Internal Unrest*, I. J. Rawlinson, 26 February, 1980, s. 1.

⁷³² FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey*, *Turkey: Internal Unrest*, I. J. Rawlinson, 26 February, 1980, s. 3.

1980 yılının önemli olaylarından birisi de Çorum olayları olmuştur. Alevilere yönelik saldırıların yaşandığı olaylar şiddeti tırmandırmıştır.⁷³³ İngilizler, olayları Gün Sazak cinayetinin tetiklediğini belirtmiş, yaşananlar Aralık 1978'de yaşanan Kahramanmaraş olaylarından bu yana ilk ciddi toplumsal şiddet olarak tanımlamıştır.⁷³⁴

3.1.6. İngilizlerden Türkiye'deki Şiddetin Analizi

İngiliz diplomatlar şiddeti, kökeni, yaygınlığı, topluma etkisi, boyutları, dış dinamiklerle ilişkisi ile bir askerî müdahaleye sebep olup olamayacağı gibi birçok açıdan da ele almış ve yorumlarda bulunmuşlardır. Onlara göre o yıllardaki şiddet ve terörün sebebi tek bir etkene bağlanamayacak kadar karışıktır. Benzer şekilde George S. Harris de ülkedeki şiddeti genel manada ideolojik, mezhepsel ve etnik temelli olacak şekilde kategorileştirmiştir. Harris'e göre sosyolojik olarak şiddetin en önemli sebebi ise kırsaldan şehirlere taşınan ve ideolojik bir nitelikte etiketlenen geleneksel öç alma duygusudur.⁷³⁵

İngiliz diplomatlar da Harris'in şiddetin kökeni konusundaki sınıflandırmasıyla paralel olarak Türkiye'de toplum içinde gruplaşmaların siyasi, mezhepsel ve etnik köken olarak üç farklı faktör tarafından belirlendiğini ifade etmiş, bu faktörlerin hangisinin baskın olacağının ise bölgeye göre⁷³⁶ değişiklik arz ettiği ayrıca

⁷³³ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 208.

⁷³⁴ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, Laurence, 23 July 1980, s. 3.

⁷³⁵ George S. Harris, "The Left in Turkey", *Problems of Communism*, Cilt Sayı 29 Sayı 4, August 1980, s. 36-38; Hale, a.g.e., s. 272.

⁷³⁶ Bu görüş Tom Young'ın mezhep farklılıklarının şiddete olan katkısını cevapladığı bir rapordan aldığımız aşağıdaki alıntıda da görülebilir; "*Bir Kahramanmaraşlıya Sünni mi yoksa Alevi mi olduğu sorulduğunda, en azından soruyu tam olarak anlayacaktır. İslam'ın herhangi bir formuna özel bir bağlılık hissetsin ya da hissetmesin, aile bağları ya da sadece evinin konumu nedeniyle kenti bölen uçurumun bir tarafında ya da diğer tarafında olduğunu bilecektir. Aynı soru, örneğin Edirne'de bu kadar önemli değildir ve "hiçbiri" cevabı orada daha olağan olacaktır. Burada Birleşik Krallık'takine benzer bir paralellik olduğuna inanıyorum. Örneğin Newcastle'da nüfusun önemli bir kısmı muhtemelen ne Katolik ne de Protestan olduğunu söyleyecektir. Ancak Belfast'ta neredeyse herkes, kendisi ya da herhangi bir yakını kiliseye gitsin ya da gitmesin, bir etiketi kabul edecektir.*"

belirtilmiştir.⁷³⁷ Siyasal şiddetin ikiz kökleri üniversitelerden yayılan radikal fikirler ve taşradan gelen göçmenlerce şehirlere taşınan kırsal şiddet (mafya / kan davası tarzı) gelenekleri olarak ifade edilmiştir. Grupların, gecekondu mahallelerinde kitlesel takipçi ve kurtarılmış bölgeleri hedeflediği, yöntemlerinin ise siyasi etiketle kaplanmış aşiret uygulamalarına benzediği ileri sürülmüştür.⁷³⁸

Bu temel sınıflandırmanın dışında İngilizler şiddetin başkaca sebepleri üzerinde de durmuşlardır. Etnik (Türk/Kürt) ve mezhepsel (Alevi/Sünni) farklılıkların yanında toplumdaki yaşam standardı ve koşullarındaki farklılıklar (zengin/fakir), nüfusun artışı ile yükselen öğrenci sayısı ve bu öğrencilerin dış ülkelerdeki huzursuzluklardan etkilenmeleri ile geleneksel / modern yaşam tarzı farklılıkları da yaşanan şiddetin kök sebepleri arasında sayılmıştır.⁷³⁹ Kahramanmaraş'ta yaşananların tam da bu sayılan faktörlerin etkileşiminin bir sonucu olduğu ifade edilmiştir. Tüm bu faktörlere ilave olarak şiddetin kültürel sebeplerinin var olduğu belirtilmiştir. Şiddetin Türkiye'de yüzyıllardır endemik bir şekilde var olduğu ve kısmen Türklerin aşiret kökenlerinden kaynaklandığı görüşü ileri sürülmüştür. Karşıt görüşler arasında orta yol bulmanın reddinin Türk yaşamının bir özelliği olduğunu anlamının günlük bir gözlem meselesi olduğu ayrıca belirtilmiştir. Bu sebeplere ayrıca Türk insanın geçmişten miras aldığı karakteristik özellikleri de eklenmiştir. Hemen hemen her Türk'ün, ateşli silah taşımayı millî bir miras olarak gördüğü ve kuvvet kullanımının pek çok Türk tarafından hala onurlu bir kavram olarak görüldüğü ifade edilmiştir.⁷⁴⁰

Ülkede yaşanan şiddet olaylarının (sağ/sol çatışması, Alevi/Sünni sürtüşmeleri vb.) sebepleri üzerine fikir yürüten Askerî Ataşe Seller, olayların son kertedeki çıkış nedenlerinin yanı sıra şiddeti Türklerin- karakter özelliği olarak- doğal öfkesi

Şiddet kutuplaştırır; bizden yana olmayanlar bize karşıdır". FCO 9/3054 Internal Political Situation in Turkey, Sunnis and Alevis, T. N. Young, 27 August 1980, s. 1.

⁷³⁷Devletoğlu, a.g.e., s. 139; FCO 9/2767 Turkey: Internal Political Situation, Confidential Telegram, 29 December 1978, s. 1.

⁷³⁸ FCO 160/72/18 Law and Order in Turkey, P. Laurence, 8 April 1980, s. 1.

⁷³⁹FCO 160/198/7 Political Violence in Turkey: Its Origin and Nature, Derek Dodson, 30 January 1979, s. 2; FCO 160/72/18 Law and Order in Turkey, P. Laurence, 8 April 1980, s. 1-2.

⁷⁴⁰ FCO 160/198/7 Political Violence in Turkey: Its Origin and Nature, Derek Dodson, 30 January 1979, s. 2.

ve onların kızgınlık içgüdüsünü istismar eden tarafların eksik olmamasına bağlamıştır.⁷⁴¹ Seller, Türk güvenlik mekanizmasındaki temel bir zayıflığın ordunun da içinde bulunduğu çeşitli unsurların önceden belirlenmiş politika ve planlar dahilinde uyumlu bir şekilde hareket edememesinden kaynaklandığını ifade ederek, şu ağır değerlendirmeleri yapmıştır;

*Aslında bu tür politika ve planların var olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur ve olaylar ortaya çıktıkları anda geçici olarak ele alınmakta, güç ya çok az ve çok geç ya da 1971'de olduğu gibi çok fazla ve çok geç uygulanmaktadır. Ordunun 'sivil gücün yerine' değil 'sivil güce yardımcı olarak' kullanılması Türkiye'de henüz öğrenilmemiş bir ders gibi görünmektedir.*⁷⁴²

İngilizler aynı zamanda siyasal şiddet ve terörü yerel (yoğun olarak bazı bölgelerde) bir olgu olarak görmüşlerdir. Hiçbir şekilde ülke geneline eşit olarak yayılmadığını ileri sürmüşlerdir.⁷⁴³ Bu görüşlerini Ekim 1979'dan bu yana haftalık olarak raporladıkları terör sonucu hayatını kaybedenlerin istatistikleriyle de görmek mümkündür. Örneğin 15-31 Nisan 1980 tarihleri arasında Türkiye'nin 67 ilinden 38'inde hiçbir siyasal şiddet kaynaklı ölüm gerçekleşmediği rapor edilmiştir. Bu dönemde meydana gelen 138 ölümün 40'ının (yaklaşık yüzde 30'u) Ankara ve İstanbul'da; 76'sının (yüzde 55'i) beş ilde ve 102'sinin (yaklaşık yüzde 74'ü) dokuz ilde meydana geldiği dile getirilmiştir. Şiddetin yaygın olduğu illerde bile ölümlerin genellikle belirli ilçelerde yoğunlaştığı ifade edilmiştir.⁷⁴⁴

1980 Nisan-Mayıs döneminde işlenen siyasi cinayetlerin dört ilde (İstanbul, Ankara, Adana ve Urfa) yoğunlaştığını (yüzde 42) gösteren istatistikle de bu

⁷⁴¹ FCO 160/35/18 *First Impressions on Return to Turkey of Brigadier Sellers*, Brigadier Defence and Military Attache J.P. Seller, 27 January 1975. s. 4. Fakat O, (1975 yılında) yine de hali hazırda Türkiye'nin, 1971'de ordunun harekete geçmesine neden olan kentsel ve kırsal kanunsuzlukların hala çok uzağında olduğunu düşünmekteydi.

⁷⁴² FCO 160/35/18 *First Impressions on Return to Turkey of Brigadier Sellers*, Brigadier Defence and Military Attache J.P. Seller, 27 January 1975. s. 5.

⁷⁴³ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey*, Turkey Internal, W. M. L. Dickinson, s. 1

⁷⁴⁴ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey*, Turkey: Internal Security, W. M. L. Dickinson, 5 May 1980, s. 2.

görüşlerini desteklemişlerdir.⁷⁴⁵ Ölümlerin yüzde 80'inin Türkiye'nin 67 ilinden sadece 16'sında meydana geldiği ve ölümle sonuçlanan olaylardan tamamen uzak kalan il sayısının ise 21 olduğu belirtilerek, siyasal şiddetin genellikle yerel bir olgu olduğu ve nüfusun geniş kesimlerini etkilemediğinin⁷⁴⁶ açık olduğu iddia edilmiştir.⁷⁴⁷ İngilizlerin bu değerlendirmelerinin, Ruşen Keleş ve Artun Ünsal'ın ölüm oranlarının büyük bir kısmı büyük kentlerde gerçekleştiği yorumu ile örtüştüğü görülmüştür.⁷⁴⁸

Bununla birlikte İngiliz basınında çıkan haberlerde⁷⁴⁹ Türkiye'deki şiddetin iç savaş olarak anılmaya başladığı görülmektedir. Basının bu tarz haberleri ve yorumlarını Büyükelçi Laurence, abartılı olarak yorumlamıştır. O, Türkiye'deki şiddetin mevcut halinin tam anlamıyla iç savaş olarak tanımlanamayacağı ve kullanılan iç savaş ifadesinin yanıltıcı bulunduğunu belirtmiştir.⁷⁵⁰ Türklerin durumu dramatize etme konusunda bir eğilime sahip olduğunu ifade ederek ülkenin bir iç savaşta olduğuna yönelik beyan ve haberlere katılmadığını söyleyen Laurence, *"Bu durumdan henüz çok uzaktayız ... Türk toplumunun parçalanmasından bahsetmek de hayalcilikten başka bir şey değil."* demiş ve yaşananların merkezi gücün otoritesinde bir gerileme olarak açıklamıştır.⁷⁵¹ Bu değerlendirme Laurence'ın genel iyimser yorumları ile paralellik göstermektedir. Bununla birlikte biz, -bu yorumlarda da yer alan- olayların, bir iç savaşa dönüşmediği kanaatine katılmakla birlikte özellikle 1979-1980 yıllarında bir iç savaşın eşiğine varan şiddet ve terör döneminin yaşandığını düşünmekteyiz. Bir başka şekilde ifade

⁷⁴⁵ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: Internal Security*, W. M. L. Dickinson, 3 June 1980, s. 1.

⁷⁴⁶ Ancak siyasal şiddetin var olduğu iller Türkiye'nin nüfus olarak en büyük illeri olması bu yorum ile çelişebilmektedir.

⁷⁴⁷ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: Internal Security*, W. M. L. Dickinson, 3 June 1980, s. 1.

⁷⁴⁸ Keleş ve Ünsal, *a.g.e.*, s. 36.

⁷⁴⁹ Burada İngiliz basınından kastedilen James Allen adlı gazetecinin Daily Telegraph'ın 4 Ağustos 1980 tarihli haberinde başlık olarak Türkiye'de iç savaş ifadelerini kullanması ve Metin Münir'in Financial Times'ta 10 Temmuz 1980 tarihli sayısında çıkan Çorum Olayları'ndan bahsettiği haberinde "Ülke iç savaşa kayarken..." şeklindeki ifadesidir.

⁷⁵⁰ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Daily Telegraph on Turkey*, Tom Young, 7 August 1980, s. 1.

⁷⁵¹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, Laurence, 23 July 1980, s. 3.

edecek olursak, eğer siyasal sürecin bu haliyle politik şiddetin de bu tırmanış hızıyla sürmesi halinde Türkiye'nin bir iç savaşa sürüklenebileceğini düşündüğümüzü belirtmek istiyoruz. Çünkü özellikle Kahramanmaraş, Çorum, vb. gibi şehirlerde yaşanan olaylar, birbirine bir şekilde düşman haline gelmiş geniş kitlelerin de yer aldığı şiddet olayları biçimini almıştır.

1975-1980 yılları arasında Türkiye'deki siyasi şiddeti inceleyen Benjamin Gourisse, şiddeti büyük ölçüde karşı kampı hedef alan radikal örgütlerin işi olarak görmüştür.⁷⁵² İngilizler de şiddetin nasıl tezahür ettiği üzerine yazdığı raporlarda bu görüşle paralel açıklamalarda bulunmuştur. Terörist grupların genel olarak toplumda önde gelen kişilere suikast düzenlemekten çok çete savaşı tarzında sokak cinayetleri ve yaşadıkları gecekondu bölgeleri üzerinde kontrol kurmaya yoğunlaştığı belirtilmiştir. Faaliyetlerinde kırsal kesimdeki aşiret ve aile kavgalarıyla (kan davası) ortak bir yan görüldüğü ifade edilmiştir.⁷⁵³

3.1.7. Şiddetin Dış Kaynaklarla İlişkilendirilmesi

Türkiye'nin içinden ve dışından birçok araştırmacı / gözlemci terör ve şiddetin yalnızca iç dinamiklerle ilgisinin olmadığını belirterek, dış etkenlerle de bağlantısını kurmuşlardır. Özellikle sol terörizmin yurtdışındaki yıkıcı ve devrimci örgütlerle olan bağlantısı vurgulanmıştır. Burada oklar Sovyet Birliği'ni göstermektedir.⁷⁵⁴ Yapılan değerlendirmelerde şiddetin dış bağlantısının daha çok sol üzerinden yapıldığı görülmektedir. Zira aşırı sol örgütlerin dünyanın çeşitli yerlerindeki sol örgütlerle bağlantıları vardır.⁷⁵⁵ Ancak Sovyetler Birliği Dünya'da komünist hareket ve yapılar için ideolojik bir merkez özelliği göstermekle beraber Onların diğer ülkelerdeki örgütleri silah ya da finansal olarak destekledikleri veya temas ettiklerine dair yeterli kanıt hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır. Sovyetler

⁷⁵² Gourisse, a.g.e., s. 121.

⁷⁵³ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Law and Order in Turkey*, Laurence, 10 April 1980, s. 1; FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 7; FCO 9/2765 *Turkey: Internal Political Situation, Civil Disorder in Turkey*, 30 March 1978, FCO Research Department, s. 2.

⁷⁵⁴ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 274.

⁷⁵⁵ Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti*, s. 390.

Birliğı ya da Çin'in Dünya komünist hareketlere ilgisi ya da bu tür örgütlerin bu ülkelere karşı ilgi veya sempatisi tamamen ideolojik olmuştur.

Durum bu olmakla beraber şu hususun da burada belirtilmesi gerekmektedir: Soğuk Savaş'ın en yoğun ve sert yaşandığı o yıllarda tüm Dünya'da olduğu gibi Türkiye'deki Marksist-Leninist veya Maoist sol örgütlerin ideolojileri, silahlı devrimi öngörüyordu. Bu örgütler Türkiye'nin hem iktisadi kalkınmışlık hem de gelir dağılımındaki çarpıklık yanında, etnik sosyolojik yapılar üzerinden de ideolojilerini oluşturuyor; bu sorunlar bu örgütlere propaganda yapabilme imkânı sağlıyordu.⁷⁵⁶ Ayrıca yapılan ideolojik propagandalar, sadece Türkiye gibi kalkınmasını ve refahını sağlayamamış ülkelerde değil; Almanya, İtalya, Fransa gibi ülkelerde dahi Komünist Partilerin taban bulmasını engelleyemediği gibi, bu ülkeler de devrim için silahlı mücadele yöntemini seçmiş (Bader-Meinhof, Kızıl Tugaylar vb. gibi) komünist terör örgütlerinin eylemleriyle sarsılıyorlardı.

Nitekim, İngilizler rapor ve yazışmalarında siyasal şiddetin dış kaynaklardan beslenip beslenmediği üzerine de değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu konuda İngiliz diplomatlar ilk başta yeterli kanıtların yoksunluğundan söz etmekle beraber, fakat yine de Türkiye'de dış komünist yıkıcılığın derecesinin bu yetersiz kanıtların gösterdiğinden çok daha fazlası olduğu görüşünü dile getirmişlerdir.⁷⁵⁷ Ancak şu tespiti de yapmışlar ve Sovyetler Birliğı veya onun vekillerinin asıl çabasının aşırı sol Türk örgütlenmelerine silah sağlanmaktan ziyade ideolojik olduğu, hallerinden hoşnutsuz gençleri kazanmaya odaklandıkları belirtilmiştir. Mevcut karışık iç konjonktürün bu çabayı gerçekleştirmek için fırsatlar çıkardığı ve muhtemelen Rusların da bunu değerlendirdiği ileri sürülmüştür.⁷⁵⁸

Raporlarda Türkiye'de silah kaçakçılığının Bulgaristan ve Suriye ana güzergahları üzerinden gerçekleştirildiği aktarılmıştır. Bulgaristan'ın Türkiye'de

⁷⁵⁶ Nitekim, Türkiye Marksist-Leninist Devrimci Sol örgütler içinden çok geçmeden PKK örgütü çıkacaktır.

⁷⁵⁷ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, External Subversion in Turkey*, R. J. A. Martin, 8 April 1980, s. 1.

⁷⁵⁸ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, External Subversion in Turkey*, I. J. Rawlinson, 9 April 1980, s. 1.

silah kaçakçılığına karıştığına dair somut kanıtların varlığından bahsedilirken Suriye Hükümeti'nin ise bu işe karıştığına dair bir kanıtın ellerinde olmamasına karşın bunun ihtimal dışı görülmediği ifade edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin ise Türkiye'deki sol örgütleri finanse ettiğine dair kanıtların bulunmadığı benzer şekilde dile getirilmiştir.

Bununla birlikte Doğu Almanya (Almanya Demokratik Cumhuriyeti) ve Sovyet bloğundan yapılan yayınların Türkiye'deki olayları ne ölçüde etkilediğinin kolayca hesaplanamayacağı söylendikten sonra ancak bu tür yayınların şubat ayındaki İzmir'deki (Tariş) gibi münferit olaylar üzerinde marjinal bir kışkırtıcı etkiden daha fazlasını yapmasının pek olası olmadığı yorumu yapılmıştır.⁷⁵⁹ Doğu bloku ülkelerinin tüm çabalarına rağmen çeşitli sol fraksiyonları Türkiye Komünist Partisi (TKP) etrafında birleştirememesi de benzer şekilde yayınlarının genel bir atmosfer kirleticisi olmaktan öteye gidemediğini gösterdiği şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁶⁰ Herhangi bir yabancı gücün Türkiye'deki iç karışıklıktan fayda sağlamak isteğinin şüpheli olduğu ifade edilerek, “*Örneğin Sovyetler Birliği, Türkiye ile ve özellikle Ecevit Hükümeti ile ilişkilerini geliştirme potansiyelini riske atmakta tereddüt edecektir.*” denmiştir.⁷⁶¹

Tüm bu değerlendirmelere rağmen İngilizler, şiddetin dış destekleri konusunda genel olarak Sovyetlerin ön planda olmadığını söylemekle beraber, Sovyet dış desteğine dair kanıtlar ellerinde olmasa da bunun düşündürecek ihtimallerin yüksek olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak İngilizlerin bu iddiaları bir kanaatten öteye gidememiştir. Çünkü bunu temellendirecek delillere veya kuvvetli işaretlere sahip olamamışlardır. Buna karşılık Mackenzie Rusların kirli işlerini Doğu Almanya, (Almanya Demokratik Cumhuriyeti) Bulgaristan ve Filistin'e taşere

⁷⁵⁹ FCO 9 / 3053 *Internal Political Situation in Turkey, External Subversion in Turkey*, T. N. Young, 26 March 1980, s. 1.

⁷⁶⁰ FCO 9 / 3053 *Internal Political Situation in Turkey, External Subversion in Turkey*, T. N. Young, 26 March 1980, s. 2.

⁷⁶¹ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Civil Disorder Crisis in Turkey*, T. L. A. Daunt, 17 May 1978, s. 1-2; FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Civil Disorder Crisis in Turkey*, 16 May 1978, B. Brett-Rooks, s. 1.

ettiğini ileri sürmüştür.⁷⁶² Bu bağlamda İngilizlerin bu kanaati ancak Mackenzie'nin iddiası dikkate alınınca bir anlama bürünür görünmektedir.

İngiliz raporlarında, diğer pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de şiddet olaylarına en kolay karışanların gençler olduğunu belirtilmiştir.⁷⁶³ Öğrenci gruplarının radikal derneklere yönelme eğiliminin olduğu ve diğer ülkelerdeki öğrenci olaylarından esinlendiği söylenmektedir.⁷⁶⁴ Bu konuda Türkiye'de sıkıyönetimin ilan edildiği Aralık 1978'den bu yana tutuklanan 21 bin kişinin yüzde 53,8'inin 15-20 yaş arasında, yüzde 33,7'sinin ise 20-25 yaş arasında olduğunu gösteren istatistiksel veriler, onların bu görüşünü desteklemektedir.⁷⁶⁵ Ayrıca Doğu Ergil'in Ankara Cezaevi'nde tutuklu bulunan siyasi mahkumlarla yaptığı çalışmada militanların çoğunun öğrenci (Solcu yüzde 48, Sağcı yüzde 54,9) olduğu sonucu da yapılan tespiti doğrulamaktadır.⁷⁶⁶

Raporlarda sağ ve sol grupların nasıl taraftar topladıklarına da değinilmiştir. İngilizlerin izlenimine göre her iki tarafta refah düzeyi düşük öğrenciler üzerinde etkili olmaktadır. Her iki tarafın da mevcut düzenden memnun olmadığı belirtildikten sonra;

Sağcılar daha az Batı vurgusu yaparken daha güçlü milliyetçi bir Türkiye hayal ediyor, solcular Marksist ve Maoist bir devlet için çalışıyor. Her iki taraf da Türkiye'deki huzursuz sosyal düzenin uyandırdığı duyguları kullanarak eleman kazanmaya çalışıyor. Ancak

⁷⁶² Mackenzie, a.g.e., s. 22.

⁷⁶³ FCO 160/198/7 *Political Violence in Turkey: Its Origin and Nature*, Derek Dodson, 30 January 1979, s. 2.

⁷⁶⁴ FCO 160/198/7 *Political Violence in Turkey: Its Origin and Nature*, Derek Dodson, 30 January 1979, s. 3.

⁷⁶⁵ Sinan Fişek, Black September for the Turks, *The Times*, 12 September 1980, s. 6.

⁷⁶⁶ Doğu Ergil, *Türkiye'de Terör ve Şiddet*, Turhan Kitapevi, Ankara 1980, s. 121-122. Ergil, ayrıca şiddet ile göç, eğitim ve sosyo ekonomik sorunlar arasında bağ kurmaktadır. Ayrıca toplumdaki yabancılaşma ve erkeklik kültürüne de vurgu yapmaktadır.

*solun görece daha sofistike teorileri en çok şehirlerde etkili olurken, sağın milliyetçi canlanma duruşu köylerde daha çok ilgi görüyor.*⁷⁶⁷

cümleleri kurulmuştur. Değerlendirmelerde, Ege sorunu, Kıbrıs vb. alanlarda Batı ile yaşanan sorunlar, 2,5 milyon işsiz, ekonomik durgunluk ve hızla artan genç nüfusun sağ ve solun besleneceği bir ortam hazırladığı söylenmiştir.⁷⁶⁸ Dini ve etnik farklılıkların siyasi ajitasyon için verimli bir zemin oluşturduğu ve istismar edildiği belirtilmiş; sol etkinin kaçınılmaz olarak aşırı sağ bir tepkinin yükselmesine neden olduğu söylenmiştir.⁷⁶⁹ Şiddeti körükleyen unsurlardan birisinin de ekonomik koşullar olduğu tespiti paylaşılmıştır.⁷⁷⁰

3.1.8. Şiddet Şekil Değiştiriyor

İngilizlere göre şiddet 1979'a kadar ise nadiren devlete ve temsilcilerine yönelmiştir. 70'lerin sonunda şiddet kullanımı genelleşmiş ve artık sağ ve sol dışında kalan aktörleri de etkilemeye başlamıştır.⁷⁷¹ İngiliz diplomatik raporları da benzer içerikte yazılmıştır. Mevcut şiddet dalgasının şu ana kadar⁷⁷² ne yabancılara ne de ülkenin önde gelenlerine yönelik olmaması İngilizlerce ilginç bir özellik diye not edilmiştir.⁷⁷³ Fakat bu raporun yazıldığı tarihten iki gün sonra Milliyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi öldürülmüştür.⁷⁷⁴ Hatta bu satırları yazan Büyükelçi Dodson daha sonra sıkıyönetim konusunda yazdığı başka bir raporda bu gelişmeyi "*Yazımın mürekkebi daha kurumamıştı.*" ifadesiyle kaydetmiştir.⁷⁷⁵

⁷⁶⁷ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Civil Disorder Crisis in Turkey*, T. L. A. Daunt, 17 May 1978, s. 1-2.

⁷⁶⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 357.

⁷⁶⁹ FCO 160/198/7 *Political Violence in Turkey: Its Origin and Nature*, Derek Dodson, 30 January 1979, s. 3.

⁷⁷⁰ FCO 9/2765 *Turkey: Internal Political Situation, Civil Disorder in Turkey*, 30 March 1978, FCO Research Department, s. 1.

⁷⁷¹ Gourisse, a.g.e., s. 121.

⁷⁷² Raporun yazıldığı 1979 yılı başına kadar.

⁷⁷³ FCO 160/198/7 *Political Violence in Turkey: Its Origin and Nature*, Derek Dodson, 30 January 1979, s. 4; FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 2.

⁷⁷⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 360.

⁷⁷⁵ FCO 160/199/17 *Turkey Under Martial Law*, Derek Dodson, 26 February 1979, s. 4.

İpekçi cinayeti şiddetin hedef kitlesinde bir genişleme ve niteliğindeki değişimin ilk örneklerinden sayılabilir. Artık aşırı sol-sağ arasında karşılıklı işlenen cinayetlere toplumun önde gelen kişilerine yönelik saldırılar da eklenmiştir.⁷⁷⁶ İpekçi cinayeti gibi 1978 -1980 (Eylül) arasından şiddet çeşitli meslek gruplarından toplumun önde gelen kişilerini hedef almıştır. Cumhuriyet Savcısı Doğan Öz, Yayıncı Gani Bozarslan, Emekli Deniz Yarbey Cihangir Erdeniz, Doçent Necdet Bulut, Emekli Emniyet Müdürü Ilgaz Aykutlu, Prof. Dr. Vedat Ünsal, Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul, Gazeteci-Yazar İlhan Darendelioğlu, Prof. Dr. Ümit Doğançay, Prof. Dr. Orhan Cavit Tütengil, Gazeteci İsmail Gerçeksöz Yazar Ümit Kaftancıoğlu, MHP Genel Başkan Yardımcısı ve Eski Bakan Gün Sazak,⁷⁷⁷ Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu, Doçent Bedrettin Cömert, Gazeteci Abdi İpekçi, Eski Başbakan Nihat Erim, İşçi Konfederasyonu Eski Başkanı Kemal Türkler şiddet ve terör kurbanları arasında en bilinenleridir.⁷⁷⁸

1980 yılında şiddetin düzeyinin artması ve üç ay içinde üç CHP il başkanı, CHP'li İstanbul Belediye Başkan Yardımcısı, MHP Genel Başkan Yardımcısı (Gün Sazak), CHP İstanbul Milletvekili (Abdurrahman Köksaloğlu), eski Başbakan (Nihat Erim⁷⁷⁹) ve sol görüşlü DİSK'in eski başkanı (Kemal Türkler⁷⁸⁰) cinayetleri sonrası siyasilerin karşılıklı birbirini suçlaması İngilizlerce *"Bütün bunlar çılgın konuşmalar ve yararsız."* şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁸¹ İngilizler şiddetin sarmallığı

⁷⁷⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 381.

⁷⁷⁷ Gün Sazak'ın öldürülmesi Şubat 1979'da öldürülen Abdi İpekçi cinayetinden bu yana terörizmin en önemli kurbanı olarak yorumlanmıştır. Bu cinayetin CHP Kayseri İl Başkanı ile CHP Adana ve Trabzon ilindeki parti yetkililerinin öldürülmesinin rövanşı olabileceği dile getirilmiş ve Sazak cinayetinin de bir intikam sarmalına sebep olabileceği ihtimali dile getirilmiştir. FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, Laurence, 29 May 1980, s. 1.

⁷⁷⁸ Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti*, s. 391.

⁷⁷⁹ Nihat Erim şiddet sarmalının en önemli kurbanı şeklinde raporlamışlardır. Genel tepkinin bir şok hali olduğu aktarılmıştır. Öldürülmesinin intikam (CHP Milletvekili Köksaloğlu'nun öldürülmesi) veya orduyu müdahaleye sevk etme amacı ile yapılmış olabileceği tahmini yürütülmüştür. Olayın kamuoyunda hükümetin düzeni sağlama konusunda güvenilirliğine bir darbe daha vurduğu yorumu yapılmıştır. FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, Laurence, 21 July 1980, s. 1.

⁷⁸⁰ Kemal Türker'in öldürülmesi işçi hareketinin siyasi cinayetlere çekilmesi imkanını artırabileceği yorumu yapılmıştır. FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, Laurence, 23 July 1980, s. 1.

⁷⁸¹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, Laurence, 23 July 1980, s. 1.

ve tepkiselliğine de vurgu yapmışlardır. Üç ay içinde yaşanan bu sansasyonel cinayetler büyük çaplı şiddetin devamı olarak görülmüştür. Olaylarda hem sağ hem de sol suçlu ve kabahatli olarak görülmüştür.⁷⁸² Köksaloğlu, Erim ve Türkler cinayetlerinin 1 hafta içinde ardı ardına öldürülmesinin kamuoyunda güven sarsıcı sonuçlar doğurduğu ayrıca belirtilmiştir. İngilizlerin bu dönemdeki endişesi toplumda bir başka lider kişiliğin daha öldürülmesiyle olayların kontrolden çıkması ihtimali olmuştur. Hatta İngilizler aşırı sağ ve soldakilerin devlette üst düzey görev yapan bir kişiye karşı girişimde bulunması ihtimalinin bile mümkün olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁷⁸³

O dönemde suikast için seçilen hedeflerin tanınmışlığı ve itibarında belirgin artış gözlerden kaçmamış fakat bu yeni siyasi suikast dalgası şiddet taktiklerinde bir değişiklik olarak algılanmamıştır.⁷⁸⁴ Zira cinayetlerin büyük bir kısmının çete savaşları şeklinde sağ ve solun karşılıklı öldürme şeklinde olduğu toplumda tanınmış kişilere yönelik suikastların ölümlerin küçük bir oranını temsil ettiği belirtilmiştir.⁷⁸⁵

Bir ya da iki orta düzey yetkili ve silahlı kuvvetlerden emekli subaylara yönelik intikam amaçlı suikastların gerçekleştirilmesine rağmen bunların ne Baadr-Meinhof çetesinin⁷⁸⁶ ne de Kızıl Tugaylar'ın⁷⁸⁷ taktiklerini taklit etmeye yönelik girişimler olmadığı ifade edilmiştir. Bunun nedeninin ise önde gelen politikacılar ve iş adamlarının iyi korunuyor olmasından çok, olayların çoğunlukla bir çete çatışmasına dönüşmesi ile ilgili olduğu şeklinde açıklanmıştır. Yine de er ya da

⁷⁸² FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, Laurence, 23 July 1980, s. 3.

⁷⁸³ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, Laurence, 26 July 1980, s. 1.

⁷⁸⁴ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Violence in Istanbul*, 28 July 1980, C. C. Clemens, s. 3.

⁷⁸⁵ FCO 9 / 3054 *Internal Political Situation in Turkey, Violence in Istanbul*, 28 July 1980, C. C. Clemens, s. 1.

⁷⁸⁶ Almanya'da radikal sol görüşlü bir örgüttür.

⁷⁸⁷ İtalyan sol görüşlü örgüt. Başlangıçtaki ufak çaplı kundaklama ve bombalama eylemlerini 1974 yılından itibaren devletin kalbine saldırma stratejisine dönüştürmüşlerdir. Bu çerçevede savcılar, yargıçlar, güvenlik güçleri, profesörler, teknokratlar hedef olarak seçilerek birçok suikast yapılmıştır.

geç tarafların taktiklerini değiştirmesi ve toplumunun genelinin olaylara daha doğrudan dahil edilmesi tehlikesinin her zaman mevcut olabileceği belirtilmiştir.⁷⁸⁸

İngilizler o dönemde şiddetin ortadan kaldırılması konusunda hali hazırda siyasi bir çözümlün bulunmadığını düşünmüşlerdir. Şiddetin engellenememesinin önündeki en temel sorun olarak da istihbarat eksikliğini zikretmişlerdir. Güvenlik güçleri arasında var olduğu iddia edilen kayda değer bir sağ sempatinin şiddetin engellenmesinin önünde bir engel olduğu görüşü hakkında ise iddianın bir miktar gerçeklik barındırdığı fakat bu durumun iç güvenlik mekanizmasının yeterli şekilde işlemlerini engelleyecek kadar yaygın veya etkili olmadığı şeklinde yorum getirilmiştir.⁷⁸⁹

Şiddetin engellenememesi ve artmasında bir başka önemli etkenin hapishane firarları olduğu ileri sürülmüştür. Bu firarların tutuklama istatistiklerini saçma hale getirdiğı ifade edilmiştir.⁷⁹⁰ Zira teröristler yakalansa bile çoğunun cezalarını çekmeden kaçtıkları söylenmiştir.⁷⁹¹ Bu konudaki trajikomik durum basında yer alan bir otelden ayrılmanın hapishaneden kaçmaktan çok daha zor olduğu şeklindeki bir haber üzerinden aktarılmıştır.⁷⁹² Şiddet düzeyinin azaltılmasının yasal bir yaklaşımdan ziyade güvenlik güçlerinin operasyonel etkinliğine bağlı olduğu ayrıca belirtilmiştir.⁷⁹³

İngilizler şiddetin etki ve sonuçları üzerine de eğilmişlerdir. İngilizlerin siyasi şiddetin toplumun genelini şaşırtıcı derecede az etkilediğini düşünmekte oldukları görülmüştür. Bu değerlendirmelerde kurbanların genellikle aşırılık yanlılarının kendileri olduğu ileri sürülmüş; masum insanların öldürülmelerinin kazara

⁷⁸⁸ FCO 160/198/7 *Political Violence in Turkey: Its Origin and Nature*, Derek Dodson, 30 January 1979, s. 4.

⁷⁸⁹ FCO 9/2765 *Turkey: Internal Political Situation*, D. R. Bishop, 31 January 1978, s. 1.

⁷⁹⁰ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, W. M. L. Dickinson, 2 April 1980, s. 3.

⁷⁹¹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Violence in Istanbul*, 28 July 1980, C. C. Clemens, s. 2.

⁷⁹² FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, W. M. L. Dickinson, 2 April 1980, s. 3.

⁷⁹³ FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 6.

gerçekleştiği belirtilmiştir. Bazı istisnalar dışında şiddetin sokaktaki vatandaşların üzerinde çok az doğrudan etkisi olduğu belirtilmiştir.⁷⁹⁴

Bu değerlendirmelerde, 1978 yılından itibaren şiddetin günlük yaşamın bir parçası haline gelmiş olduğu ve giderek toplumca kanıksanmaya başladığı ifade edilmiştir.⁷⁹⁵ Mesela o dönem için Birand şöyle bir cümle kurmaktadır; Artık trafik kazası haberleri sıklığında anarşi haberleri gazetelerde çıkıyordu.⁷⁹⁶ Halkın artık ne münferit olaylardan (son derece sansasyonel olmadıkça) ne de genel şiddet oranından etkilenmediği, daha ziyade siyasi şiddetin yaşamının kaçınılmaz bir parçası olarak kaderci bir şekilde kabul ettiği tespiti yapıldıktan sonra *“Böyle bir teslimiyet ortamında insanların polise bilgi vererek kendi güvenliklerini riske atmaları pek olası değildir ve eylemcilerin kendilerine karşı etkili bir önlem alınacağını hissetme olasılıkları daha düşüktür.”* yorumu yapılmış; bu yoruma el yazısı ile önemli bir nokta notu düşülmüştür.⁷⁹⁷

Şiddetin oluş biçimi üzerinden türü ve sonuçlarına dönük yorumlar da yapılmıştır. Bu konuda çete savaşları ile seçkin kişilere yönelik şiddet, topluma etkileri ve şiddet aktörlerinin yakalanması açısından karşılaştırılmıştır. Onlara göre çete savaşları istikrarı ciddi bir şekilde tehdit etmemekle birlikte bu grupların bozulmaya karşı görece bağımsızlığı vardır. Öte yandan, bazı tanınmış kişilere yönelik seçici suikastların toplum üzerinde etkisinin yüksek olduğu fakat düzenleyen grupların, yetkililer tarafından daha kolay tespit edilip engellenebildiği ileri sürülmüştür.⁷⁹⁸

Raporlarda yaşanan bu politik şiddet eylemlerine rağmen; Türkiye'nin hemen hemen her yerinde can ve mal güvenliğinin New York Central Park ve akşam

⁷⁹⁴ FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 4.

⁷⁹⁵ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Mr. Ecevit's First Nine Months and His Prospects for the Future*, Derek Dodson, 4 October 1978, s. 4; Birand, Bila, Akar, 12 Eylül Türkiye'nin Miladı, s. 42.

⁷⁹⁶ Birand, Bila, Akar, 12 Eylül Türkiye'nin Miladı, s. 42.

⁷⁹⁷ FCO 9 / 2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Situation*, H. MacPherson, 14 June 1978, s. 2

⁷⁹⁸ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Law and Order in Turkey*, Laurence, 10 April 1980, s. 1; FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 7.

çöktükten sonra Londra metrosunun pek çok yerinden daha güvenli olduğu ifade edilmiş; genel suç oranının düşüklüğü de;

*Türkiye'de seyahat eden sıradan bir kişi, eğer İstanbul'da bir olaya karışacak kadar talihsiz değilse, basında çıkan günde 5-6 siyasi cinayet haberlerini, her ne kadar doğru olsalar da gerçekte yaşadıklarıyla bağdaştırmakta zorlanır. Ülkenin yüzde doksan dokuzu hâlâ zamansız bir Osmanlı barışının tadını çıkarıyor. Suç oranı düşük.*⁷⁹⁹

cümleleri ile yer almıştır. İngilizler siyasi kutuplaşmanın devlet kurumlarının tamamında görülebileceğini belirtmiştir. Bu durum siyasi kadrolaşmanın bir sonucu olarak görülmüştür.⁸⁰⁰ Bu kutuplaşmanın sonuçlarından birisi olan şiddetin çıkış noktası İngilizlerce çoğunlukla Türkiye'deki eğitim kurumlarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla şiddetin etkilerine maruz kalan en önemli kurumların eğitim alanında olduğunu düşünmekte oldukları anlaşılmıştır. Onlara göre şiddet özellikle de yüksek öğretimde önemli felç edici bir etki bırakmıştır.⁸⁰¹ 1975-1978 yılları arasında Türkiye'deki 13 üniversitenin tamamının uzun ya da kısa sürelerle kapanmak zorunda kaldığı, 250 bin öğrencinin çalışmalarının sekteye uğradığı ve akademik özgürlüğün aşıldığı belirtilmiştir. En yoğun çatışmaların üç büyük şehirdeki üniversitelerde yaşanmasına karşın diğer bölgelerdeki okullarda (Özellikle eğitimin daha alt basamakları lise ve yüksek okullarda⁸⁰²) siyasallaşmanın azımsanmayacak boyutta etkili olduğu ifade edilmiştir. Kargaşaların yoğun olduğu yerler hakkında ise genellikle çatışan grupların dengeli dağıldığı bölgelerde görüldüğü bir grubun hâkim olduğu bölgelerde nadiren sorun çıktığı tespiti paylaşılmıştır.⁸⁰³ Siyasetin güvenlik güçlerine sirayeti hakkında polisin aksine jandarma ve silahlı kuvvetlerin disiplini

⁷⁹⁹ FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 7-8.

⁸⁰⁰ FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 5.

⁸⁰¹ FCO 9/2441 *Turkey: Internal Situation*, H. Warren-Gash, 22 May 1976, s. 3.

⁸⁰² FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 5.

⁸⁰³ FCO 9/2765 *Turkey: Internal Political Situation, Civil Disorder in Turkey*, 30 March 1978, FCO Research Department, s. 2-4.

sayesinde siyasetin dışında kalabildiği söylenmiştir. Silahlı kuvvetlerin birkaç istisnai vakanın dışında siyasal şiddetin hedefi haline gelmediği aşırı uçların silahlı kuvvetler mensuplarına karşı yapacakları bir eylemin cezalandırılacağına farkında oldukları söylenmiştir.⁸⁰⁴

Şiddetin demokrasi üzerine etkileri de fikir yürütülen konulardan olmuştur. Büyükelçi Laurence siyasi şiddetin Türk toplumunun yüzündeki bir leke olmasına rağmen, şimdiye kadar siyasi bedenin hayati organlarından hiçbirini etkilemediğini; ancak terör uygulamalarının endüstriyel işgücüne daha yaygın bir şekilde dahil edilmesi durumunda Türk toplumuna yönelik tehdidin artacağını belirtmiştir. Her ne kadar alaturka olarak tanımlansa da Türkiye'deki demokratik süreçlerin derin kökler saldığı ifade edilmiştir.⁸⁰⁵ Fakat büyükelçinin bu görüşleri Londra'da karşılık bulmadığı gözlemlenmiştir. Zira Türkiye masasının da bağlı olduğu İngiltere Dışişleri Bakanlığı Güney Avrupa Dairesi Başkanı Sir Timothy Daunt, Büyükelçi Laurence'ın Türkiye'deki demokrasinin derin kökleri olduğu ve kanun ile düzene yönelik tehditten etkilenmediği fikrinde bu kadar emin olmasını şaşırtıcı bulmuştur.⁸⁰⁶ İzmir (Tariş) ve İstanbul'da yaşananlardan (Dükkân Kapatmalar) duyulan endişe ise *"Gelişmeler bardağı taşıran son damla olabilir. parlamenter demokrasinin ayakta kalacağı sonucuna varma konusunda temkinli davranıyorum."* şeklinde yorumlamıştır.⁸⁰⁷ Benzer şekilde Lord Privy Seal'in⁸⁰⁸ bu konudaki fikirlerini aşağıdaki satırlarda; *"Demokrasinin Türkiye'de derin kökleri olduğunu öğrendiğimde şaşırdım. Bana öyle geliyor ki Bay Laurence'ın*

⁸⁰⁴ FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 5.

⁸⁰⁵ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Law and Order in Turkey*, Laurence, 10 April 1980, s. 2; FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 7.

⁸⁰⁶ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Law and Order in Turkey*, J. L. Bullard, 2 May 1980, s. 1.

⁸⁰⁷ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Law and Order in Turkey*, T. L. A. Daunt, 8 May 1980, s. 1.

⁸⁰⁸ Burada sözü edilen kişi Mayıs 1979 ile Eylül 1981 yılları arasında Lord Privy Seal görevini icra eden Ian Gilmour'dur. Lord Privy Seal (resmî adıyla Lord Keeper of the Privy Seal) İngiltere'deki büyük devlet memurlarının beşincisidir. Günümüzde özel bir işlevi bulunmamakta ve geleneksel bir makam olarak kabul edilmekle birlikte bakan ağırlığına eş değer görülmektedir.

hastalığın semptomlarına ilişkin yetkin tartışması, hastalığın ciddiyetine ilişkin tahminiyle tamamen uyumlu değil.” diyerek belirtmiştir.⁸⁰⁹

İngiliz raporlarında şiddet ile ilgili MHP'nin iktidar ilişkisi (İktidar ortağı olunan dönem ile iktidara dışarıdan verilen destek dönemi) arasında bir bağ kurulduğu görülmektedir.⁸¹⁰ Raporlarda ve değerlendirmelerde Demirel'in MHP'nin oylarına bağımlı kaldığı sürece şiddete etkili bir eylemde bulunmasının pek mümkün olmadığı belirtilmiştir.⁸¹¹ Demirel ve AP'nin hükümetteki destekçisi olan MHP'nin genel olarak şiddete karıştığını düşünmelerine rağmen sağcı şiddete göz yumma eğiliminde olduğu ileri sürülmüştür.⁸¹²

İngiliz raporlarında Türkiye'de sürmekte olan şiddet ve terörün sonlandırılmasına karşı bir ümitsizlik görülmektedir.⁸¹³ Terörist grupların dağınık hedefler oluşturduğu, güvenlik güçlerinin sızmasına ve istihbarat toplamasına çok az açık oldukları ve bireylere yönelik vur-kaç taktiklerine karşı korunmanın son derece zor olduğu belirtilmiştir. Bu inançsızlık şu cümlelerde ifadesini bulmaktadır; *“Generaller istedikleri yasaları çıkarsınlar ya da çıkarmasınlar, ülkenin yönetimini ele geçirsınler ya da geçirmesınler, ülkenin ekonomik ve sosyal sorunları öyle devam ediyor ki, terörün sona ermesi bir yana, erken bir zamanda azalacağını öngörmek bile zor.”*⁸¹⁴

1978 yılı martında kamuoyunda şiddetin kontrol altına alınması konusunda hükümete olan güven için ise “kırılgan” sözcüğü kullanılmıştır. Her iki tarafın da

⁸⁰⁹FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Law and Order in Turkey*, M. A. Wickstead, 6 May 1980, s. 1.

⁸¹⁰Benjamin Gourisse MHP ve şiddet arasında bir başka ilişki kurar. MHP'nin devletin merkezi kurumlarına erişiminin olduğu ancak yerel düzeyde kamu kaynaklarına erişimden dışlandığı alanlarda şiddetin en üst seviyeye ulaştığını ileri sürer. Devletin güç ve kaynaklarına ulaşmada şiddetin benimsendiğini söyler. Gourisse, a.g.e., s. 169.

⁸¹¹FCO 9/2765 *Turkey: Internal Political Situation, Civil Disorder in Turkey*, 30 March 1978, FCO Research Department, s. 4.

⁸¹² FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, Laurence, 23 July 1980, s. 2.

⁸¹³ FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 5.

⁸¹⁴ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey*, Brigadier Bishop, 20 February 1980, s. 2.

iyi silahlanmış olduğu söylenerek şiddeti azaltmanın daha da zor olacağını açık olduğu ifade edilmiştir.⁸¹⁵

Darbenin en önemli gerekçesi olarak sunulan terör ve şiddet ile askerî müdahale arasında İngiliz diplomatlarca bir sebep sonuç ilişkisi sorgulanması sürekli yapılmıştır. İngiliz raporlarının bu konuda ordunun parlamento sürecini askıya alma şeklinde bir müdahale ihtimalini çok yüksek görünmediğini belirten ifadeler ile dolu olduğu görülmüştür.⁸¹⁶ Büyükelçi Laurence'ın

*Türkiye hiçbir şekilde düzliğe çıkmamış olsa da zaman zaman meydana gelen olayları, büyük bir toplumsal kargaşaya ve Türk devletinin çöküşüne yol açan geri dönüşü olmayan bir sürecin parçası olarak yorumlama konusunda ihtiyatlı olmamız gerektiğini düşünüyorum.*⁸¹⁷

cümlesi bu ifadelerin örneklerinden yalnızca birisi olmuştur. Farklı tarihlerde Laurence'ın selefi Dodson da benzer şekilde *“Terörizmi kontrol altına alma konusunda yaşadıkları güçlüklerle rağmen ordunun siyasi arenaya doğrudan müdahale etme konusunda şimdiye kadar olduğundan daha istekli olduğuna dair güçlü bir kanıt yok.”* değerlendirmesi yapmıştır.⁸¹⁸

3.1.9. Ülkedeki Şiddet Türkiye Sınırlarını Aşıyor

O dönemde siyasal şiddet Türkiye sınırlarını aşmış, İngiltere'ye de sıçramıştır. İngiltere'den Ankara'ya 1978 Mart'ında Türkiye'deki şiddetin ne kadar uzağa eriştiğini gösteren ilginç bir telgraf çekilmiştir. Bu sefer Londra, Ankara'yı

⁸¹⁵ FCO 9/2765 *Turkey: Internal Political Situation, Civil Disorder in Turkey*, 30 March 1978, FCO Research Department, s. 4.

⁸¹⁶ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Law and Order in Turkey*, Laurence, 10 April 1980, s. 1; FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 5-7.

⁸¹⁷ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: The Internal Situation*, P. H. Laurence, 11 March 1980, s. 2.

⁸¹⁸ FCO 9/2882 *Turkish Internal Political Situation, The Present Situation in Turkey*, Dodson, 1 June 1979, s. 3.

bilgilendirmektedir. Telgrafta Türk öğrenciler arasındaki şiddetin İngiltere'ye sıçradığını rapor etmişlerdir. Leeds Üniversitesi'nde son 6-7 aydır üniversite içinde şiddetin artış gösterdiği belirtilmiş, aşırı sağcı Türk öğrencilerin sol grup öğrencilerin binaların bazı bölümlerine girmelerine izin vermediği bilgisi paylaşılmıştır. Leeds Üniversitesi'nde okuyan 80 öğrenciden 20'sinin karıştığı ve yakın zamanda meydana gelen bu olayda yaralanmaların yaşandığı aktarılmıştır. Olayın şu ana kadar ulusal basının dikkatini çekmediği ifade edildikten sonra “*Umarım çekmez de.*” temennisi paylaşılmıştır.⁸¹⁹

Türkiye'deki siyasal şiddetin Londra'ya yansımalarına dair Londra'nın polis teşkilatı Scotland Yard Başkomiseri Jeremy Taylor da verdiği bir mülakatta yaşadıklarını aşağıdaki gibi dile getirmiştir;

*Türkiye'de Maoist, Marksist ve faşist çatışmalar Londra'ya da yansıdı. Öğrenciler gösteriler sırasında birbirlerini bıçaklamaya başladılar. İş yerlerine saldırıyorlar, sahipleri tehdit ediliyor, haraç talep edip taraf tutmaları isteniyordu. Biz olayların elebaşlarını isimleriyle biliyorduk. Londra'da tüm eylemciler yakın takipteydi. O günlerde Türkiye Londra'dan tek bir fark ile ayrılıyordu. Londra'da sloganlar, Türkiye'de ise silahlar konuşuyordu.*⁸²⁰

Şiddet konusunda İngilizlerin görüşlerini toparlamak gerekirse; şiddetin çete savaşları şeklinde gerçekleştiği, yabancılara ve toplumun önde gelen kişilerine yönelik olayların çok ön planda olmadığı ve sayıca az olduğu, ülkenin bir iç savaşta olmadığı, aynı zamanda belli başlı yerlerde yoğun olarak yaşandığı bu yüzden de yerel düzeyde kaldığı, toplumun şiddeti kanıksadığı ve fazlaca tepki vermediği, toplumun genelinin şiddetten etkilenmediği, özellikle polisin kutuplaşmanın aksine silahlı kuvvetlerde durumun tam tersi olduğu, şiddet

⁸¹⁹ FCO 9/2765 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Law and Order*, I. J. Rawlinson, 10 March 1978, s. 1.

⁸²⁰ Devletoğlu, a.g.e., s. 299.

olaylarının kurbanları arasında TSK mensuplarının nadiren görüldüğü⁸²¹, şiddetin askerî bir müdahaleye sebep olmayacağı fakat yakın zamanda da bitmesinin beklenmediği görüşleri şeklinde olmuştur.

İngiliz tespit ve tanımlamaları, genel manada literatür ile uyumlu ve doğru gözükmemektedir. Ancak özellikle şiddetin ülkeyi iç savaş eşliğine getirmesi ve demokrasiye olan tehdidi konusunda ve genel olarak şiddet olaylarının değerlendirilmesinde, genel bir iyimserlik havasında oldukları, bir iç savaş ihtimali konusundaki riskin olduğundan daha küçük görüldüğü izlenimi elde edilmektedir. Özellikle bu bakış açısının Büyükelçi Laurence da görüldüğü müşahade edilmektedir. Oysa ülkenin kurtarılmış mahalleleri, girilemeyen bölgeleri ve dini ya da sosyolojik etnik farklardan kaynaklanan nedenlerle yaşadığı bazı toplumsal olaylar dikkate alındığında; bu riskin etkili bir güvenlik tedbiri alınmaması halinde çok yüksek olduğunu kabul etmek gerekmektedir.⁸²² Kanaatimize göre, İngiliz diplomatlar sakin, serinletici ve olguyu gerçek mahiyetinden küçük gösteren bir yaklaşım içinde olmuşlardır. Nitekim şiddetin demokrasiye yıkıcı bir etkide bulunmadığı /bulunamayacağı çıkarımı, İngiltere'deki yetkililerin katılmadığı bir husus olmuştur. Bu bağlamda aşağıdaki malumat o günkü tabloyu çok iyi anlatmaktadır.

1978 yılında Başbakan Ecevit'in isteği üzerine İngiliz Scotland Yard'tan⁸²³ Türk Emniyet Teşkilatı'nı modernleştirmek adına uzman polisler görevlendirilmiştir. O dönemde terörizm konusunda önemli bir birikime sahip olan Scotland Yard'ın IRA deneyiminden yararlanmak istenmişti.⁸²⁴ Scotland Yard Türkiye'ye gönderdiği uzman ekibinden birisi olana Başkomiser Jeremy Taylor görev aldığı sürede Türk

⁸²¹ İngilizlerin bu yorumu, darbenin gerekçelerinden birisi olarak ileri sürülen siyasi kutuplaşmanın Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sıçrayıp yaygınlaşacağı görüşü ile çelişmektedir.

⁸²² Benzer olaylar tam da o yıllarda İngiltere'de de yaşanmaktadır. İngiliz Devleti'nin IRA ile yaptığı mücadeleyi devletin bir "terör örgütü" ile mücadelesi olarak sınırlasak ve değerlendirme dışı tutsak dahi, Katolik-Protestan çatışmaları ve bu çatışmalarda yaşananlar, Türkiye'de olup bitenlerden pek farklı değil ve belki de iç savaş kriterleri açısından daha çok bir iç savaş karakteri göstermekteydi.

⁸²³ Scotland Yard Birleşik Krallık'ın başkenti Londra'nın polis teşkilâtı olan Metropolitan Polis Teşkilatı.

⁸²⁴ Devletoğlu, a.g.e., s. 297-299.

polis teşkilatındaki Pol-Der⁸²⁵ ve Pol-Bir⁸²⁶ ayrışmasını gözler önüne seren çok ilginç olaylardan bahsetmiştir. Ankara gelişinin ikinci günü şahit olduğu bir olayı, *“Gözlerine inanamadım. Bir sabah başbakanlığa gidiyordum. Dar bir sokakta iki üniformalı polisin ellerinde silah birbirlerini kovaladıklarını gördüm. Bu polisler sokakta asayiş sağlamaya görevliydi.”* cümleleri ile aktarmıştır. Polisin sağ ve sol gibi ikiye ayrıldığını İçişleri Bakanlığı önünde gün ortasında iki polis grubunun silahlı çatışmaya girmelerine şahit olmasını *“Sanki film setindeydik. Gözlerinizle görmezseniz inanamazsınız”* şeklinde ifade etmiştir.⁸²⁷ Türkiye’de terörün polisin ve hükümetin içinde olduğu ve her yere sızdığını söyleyen Taylor, şahit olduğu bir terör eyleminden sonraki sahneyi şöyle anlatmaktadır:

*Kimin ne zaman ve kim tarafından kurşunlanacağını patlayan bir bombaya nerede hedef olacağını bilmesi imkansızdı. Bu durum gerçekten endişe vericiydi. O günlerde Adana Emniyet Müdürü bombalı saldırı sonucu öldürüldü. Olay yerine ilk ulaşan polislerdendim. Feci bir manzara vardı. İlk koşanlar arasında bir de jandarma başçavuşu vardı. Çok korkmuştu. Çünkü benim korumalar aralarında sağ ve sol kavgasına tutuştu. Başçavuş cinayet manzarasından değil polislerin arz ettiği manzaradan korkmuştu... Bırakın benim korumaları Ecevit’in korumaları bile iki kutba bölünmüştü.*⁸²⁸

3.2. EKONOMİK KRİZ

1973 sonrası kurulan zayıf koalisyon hükümetleriyle geçen yıllar Türkiye’nin en zorlu dönemlerinden olmuştur. Bu yıllarda ekonomi 1973 petrol şokuyla sarsılmıştır. Avrupa’daki Türk işçilerinden gelen döviz miktarı bu yıldan sonra düşmeye başlamış, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası 5 Şubat 1975’te ABD’nin

⁸²⁵ Sol eğilimli polis derneğidir.

⁸²⁶ Sağ eğilimli polis derneğidir.

⁸²⁷ Devletioğlu, a.g.e., s. 299-300.

⁸²⁸ a.g.e., s. 303-304.

uyguladığı ambargo durumu daha da kötü bir hale getirmiştir. Artan işsizlik ise gençleri radikal sağ ve sola kucağına itmektedir.⁸²⁹

70'li yılların başından itibaren Türkiye'deki ekonomik kriz İngilizlerce siyasal şiddet ve terör ile ülkenin ikiz sorunu olarak tanımlanmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu ve her yıl artarak devam eden ekonomik karamsar tablo İngilizlerce ayrıntılı bir şekilde rapor edilmiştir. Onlar 1970'li yıllarda Türk ekonomisinde yaşananları; petrol fiyatlarında yaşanan dramatik artışlar (1973), ödemeler dengesindeki açığın büyümesi, enflasyon artışı, uluslararası piyasalardan büyük miktarda borçlanma, döviz krizi, (1977) borç yapılandırma ilk ülkelerden biri olma ve IMF gözetiminde istikrar programının başlaması şeklinde birbirini tetikleyen kronolojik olaylar zinciri şeklinde özetlemişlerdir. Tüm bu olumsuz tabloya ek olarak siyasal terör ve devlet otoritesinin zayıflamasıyla ekonominin iflasa sürüklendiği ifade edilmiştir.⁸³⁰

Bu raporlarda dönemin hükümetlerinin uyguladıkları ekonomi politikaları eleştiri konusu edilen hususlardan olmuştur. En başta 1975 yılında Türk ekonomisinin iç (ülkenin en uzun hükümet krizi) ve dış (Kıbrıs) siyasi meselelerin yoğunluğu sebebiyle ihmal edildiğini düşünülmektedir. Bu ihmal, şaşırtıcı bulunmamakla birlikte ekonominin acilen iyileştirici önlemler alınması gereken bir noktaya kadar getirildiği rapor edilmiştir.⁸³¹

Türk ekonomisinin yakın bir çöküş tehlikesi içinde olduğu, dönemin hükümetlerinin oy kaygısı sebebiyle ekonomik olarak yapılması gereken acı reçeteyi uygulamaktan kaçındığı belirtilerek şunlar kaydedilmiştir:

Kuşkusuz hükümet, sert önlemler alınması gerektiğini kabul etmektedir... Ancak hükümetin ekonomideki temel zayıflıkları gidermek için gerçekten kararlı adımlar attığı görülmemektedir.

⁸²⁹ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 208-209.

⁸³⁰ FCO 160/95/25 *Turkey's Economy: Can Özal Succeed Again?*, R. M. Russell, 20 December 1983, s. 2.

⁸³¹ FCO 160/171/25 *The Turkish Economy in Difficulty*, H. Phillips, 12 June 1975, s. 2.

*Koalisyonun doğasında var olan istikrarsızlık, parti liderlerinin muhtemelen bir yıl içinde yapılacak seçimlerde halkın desteğini almak istemeleri, iktidar partilerinin iktidara gelmeleri halinde muhalefet tarafından suçlanma korkusu, mevcut durumun gerektirdiği güçlü adımların atılmasını engellemektedir.*⁸³²

Seçim sonrası gelen her hükümetin sert ekonomik tedbirler alması gerekliliğine rağmen, koalisyon hükümetlerinin gerekli adımları atmadığı ileri sürülmüştür. Türkiye'nin ekonomi politikasında köklü değişiklere ihtiyaç duyduğu ileri sürülerek, mevcut hükümetlerin bu durumla yüzleşmesi ve gereken adımları atması pek olası görülmemiştir. İngilizler, mevcut ticaret açığının eskiden yurtdışındaki Türk işçilerden gelen dövizler sayesinde kapatıldığını hatırlatarak, bu dövizlerdeki azalma ve petrol fiyatlarındaki artışın, kalkınma planlamasında ciddi bir revizyona gidilmesini tetiklemesi gerekliliğine karşın tasarruf ihtiyacının göz ardı edildiğini ve birbirini takip eden hükümetlerin, maliyeti ne olursa olsun yüksek ekonomik büyüme peşinde koştukları yanlış bir politika izlediklerini dile getirmişlerdir.⁸³³

1975 yılındaki ekonomik durum enflasyon ve işsizliğin arttığı, yüzde 80'i Federal Almanya'da olmak üzere yurtdışındaki 800 bin Türk işçisinden gelen dövizlerin azalması ifadeleri ile tanımlanmıştır. Ödemeler dengesinde keskin bir şekilde kötüye gidişten söz edilmiş, dünya petrol fiyatları ve yurtiçi harcamalarındaki artış ile stokçuluk mevcut kötü gidişata katkıda bulunan faktörler arasında zikredilmiştir. Ayrıca ihracat (yüzde 16) ile ithalat (yüzde 80) arasındaki keskin artışa dikkat çekilmiştir.⁸³⁴

1977 yılındaki ekonomik tablo için de karamsar raporlar yazılmıştır. Ülkenin ciddi bir ödemeler dengesi kriziyle karşı karşıya olduğu belirtilerek, dövizin ülkede fiilen

⁸³² FCO 160/171/25 *The Turkish Economy in Difficulty*, H. Phillips, 12 June 1975, s. 4-5.

⁸³³ FCO 160/191/5 *Turkey's Economic Crisis*, Derek Dodson, 4 October 1977, s. 1.

⁸³⁴ FCO 160/171/25 *The Turkish Economy in Difficulty*, H. Phillips, 12 June 1975, s. 2.

tükendiğini ve bu konudaki ümitsizlik bu durumun nasıl düzeleceğinin henüz belli olmadığı şeklinde aktarılmıştır.⁸³⁵

1978 yılının ekonomik tablosu yılın başında IMF ile imzalanan stand-by anlaşması ve OECD üyesi ülkelerle ve ticari bankalarla bazı borçların yeniden yapılandırılması için devam eden görüşmelere rağmen Türk ekonomisinin hala derin bir sıkıntı içerisinde olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Türkiye'nin sorunlarına yönelik hızlı ve kolay çözümlerin bulunmadığı, hükümetin doğru yönde attığı bazı adımlara karşın IMF'in niyet mektubundaki hükümleri gerisinde kalan ekonomi performansından dolayı bir hayal kırıklığı yaşandığı ifade edilmiştir.⁸³⁶

Sanayinin sürekli olarak gerilemekte olduğu, işsizliğin resmî olarak belirtilen yüzde 20'nin çok ötesinde olduğu enflasyonun en azında kaydedilen yüzde 50'ye eşdeğer bir oranda seyrettiği belirtilerek, tarım alanındaki vahamet için ise şunlar aktarılmıştır; *“Dünya Bankası'nın yakın tarihli bir araştırmasına göre tarım bile durgunlaşmaktadır ve mevcut haliyle Türkiye seksenli yılların ortalarında önemli bir gıda ithalatçısı haline gelebilir.”*⁸³⁷ Türkiye'nin devasa sorunlarıyla başa çıkmada daha ümitvar olması ve bir tür istikrar sağlanması konusunda en iyi panzehrinin ülkenin ekonomik sorunların halledilmesiyle mümkün olacağı Türk yorumu dile getirildikten sonra İngilizler, bu değerlendirme için *“Büyük ölçüde haklılar.”* yorumunda bulunmuşlardır.⁸³⁸

İngilizlerin ekonomik temelli değerlendirmelerinde Türkiye ile ticaretin de konu edildiği görülmüştür. İngiltere'nin halen Türkiye'nin üçüncü büyük ticaret ortağı olmasına karşın kendilerinin Türkiye pazarındaki paylarının son yıllarda ana rakipleri olan Federal Almanya, ABD ve Japonya kadar hızlı büyümediği detayı da paylaşılmıştır.⁸³⁹ İngiliz belgelerinde Türk ekonomisine yaklaşım olarak pragmatizm kokan ifadelerle rastlanmıştır. Hatta bu konuda İngiltere'nin Türkiye'yi

⁸³⁵ FCO 160/191/5 *Turkey's Economic Crisis*, Derek Dodson, 4 October 1977, s. 1.

⁸³⁶ FCO 160/197/2 *Turkish Economy: A Mid-Year Report*, Derek Dodson, 8 August 1978, s. 1.

⁸³⁷ FCO 160/197/2 *Turkish Economy: A Mid-Year Report*, Derek Dodson, 8 August 1978, s. 2.

⁸³⁸ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, External Subversion in Turkey*, I. J. Rawlinson, 9 April 1980, s. 1.

⁸³⁹ FCO 160/171/25 *The Turkish Economy in Difficulty*, H. Phillips, 12 June 1975, s. 4.

ekonomik anlamda önemsenmesinin altında yatan temel dürtünün göstergesi olduğunu düşündüren şu ifadeler kullanılmıştır; *“İngiltere'nin Türkiye'ye ihracatı 1976 yılında rekor bir düzeye yükselmiştir. Bu başarı şimdi tehlikede... Bu arada, Türkiye'nin mevcut güçlükleri aşmasına yardımcı olmak Batı'nın çıkarına olacaktır.”*⁸⁴⁰ Çizilen bu olumsuz tabloya rağmen Türkiye, 1980'li yıllardaki artan nüfusuyla Avrupa Topluluğu'na tam üyelik yolunda ilerleyen önemli bir pazar olarak görülmüştür. Türkiye'nin 80'li yıllarda ekonomik alanda yüksek bir potansiyel vaat ettiği öngörüsünde bulunan İngilizler kendi ticari ve ekonomik çıkarları çerçevesinde, Türkiye'deki ekonomik zorluklara sempati ve yardımsever bir tarzda yaklaşılmasını vurgulamıştır. Mevcut sorunlarının halledilmesiyle sermaye malları için birinci sınıf bir pazar ve tüketim malları için ise uzun süredir mahrum bırakıldığı için ciddi bir talep sağlayacağı ileri sürülmüştür.⁸⁴¹

24 Ocak Kararları ve kararların uygulanması genel manada Batı'da özellikle de İngilizler cephesinde olumlu karşılanmıştır.⁸⁴² İran Devrimi, CENTO'nun çöküşü ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali gibi gelişmeler Batı'nın Türk ekonomisini desteklemeye yönelten güçlü siyasi argümanlar arasında sayılmıştır.⁸⁴³ Bununla birlikte 24 Ocak özelinde ekonomik alanda tek bir adama (Özal'a) bağlı bir politika yürütmek yüksek riskli bulunmuş ve işler yolunda gitmediğinde bu tek adamın feda edilebileceği ifade edilmiştir.⁸⁴⁴ İktidarda hangi hükümet olursa olsun, bu ülkenin mümkün olan en kısa sürede ekonomik istikrara kavuşması, Türkiye'nin olduğu kadar Batı'nın da çıkarına olduğu belirtilerek 24 Ocak kararları ve genel ekonomik görüşler şu şekilde aktarılmıştır;

Hükümetin ocak ayında başlattığı ekonomi politikasının 1973'ten bu yana uygulanan tüm politikalardan daha iyi bir perspektif sunduğu konusunda da genel bir mutabakat var. Ancak bu uzun ve zorlu bir

⁸⁴⁰ FCO 160/191/5 *Turkey's Economic Crisis*, Derek Dodson, 4 October 1977, s. 1.

⁸⁴¹ FCO 160/171/25 *The Turkish Economy in Difficulty*, H. Phillips, 12 June 1975, s. 5.

⁸⁴² FCO 160/206/20 *The Turkish Economy: Miracle or Mirage?*, P. H. Laurence, 10 June 1980, s. 6.

⁸⁴³ FCO 160/206/20 *The Turkish Economy: Miracle or Mirage?*, P. H. Laurence, 10 June 1980, s. 3.

⁸⁴⁴ FCO 160/206/20 *The Turkish Economy: Miracle or Mirage?*, P. H. Laurence, 10 June 1980, s. 1.

süreç olacaktır. Hem politika tedbirlerinin yerleşmesi hem de Türklerin yeni ekonomik duruma cevap verip veremeyeceklerinin görülmesi için en az 4-5 yıl gerekecektir. Bu süre zarfında Batı'nın sürekli desteğine ihtiyaç duyulması kaçınılmazdır. Sürekli ve tutarlı bir çabaya duyulan ihtiyaç ve Türkiye'de son yıllarda yaşanan hükümet değişiklikleri göz önüne alındığında, IMF ile Türkiye'de gelecekteki herhangi bir hükümeti azami ölçüde taahhüt altına sokacak türden bir ekonomik istikrar programı her zamankinden daha önemli hale gelmektedir. Bu nedenle IMF ile üç yıllık bir program üzerinde prensipte anlaşmaya varılmış olması cesaret vericidir. Böyle bir program ve bu programın Türk Hükümeti tarafından uygulanması halinde, Türkiye'nin 1980'li yılların ortalarında ekonomik olarak yaşayabilir hale gelme olasılığı yaklaşık olarak eşitlenecektir. Öte yandan böyle bir program başarısız olursa ya da gelecekteki hükümet değişiklikleri bu programdan vazgeçilmesine neden olursa, başarıya ulaşma şansı azalacak ve Batı'nın coğrafya ve çıkar mantığı tarafından adeta mahkûm edildiği Türkiye'yi en iyi şekilde destekleme yolları kritik bir şekilde yeniden incelenmeye ihtiyaç duyabilecektir.⁸⁴⁵

Yeni ekonomi politikası İngilizlerce kalıcı değişikliklere yol açabilecek bir başlangıç olarak tarif edilmiş, politikanın yeniliği ise *"piyasa güçlerini ve rekabet ortamını güçlendirmeye ve ekonomideki devlet kontrollerini azaltmaya yönelik"* temel stratejisinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Programın aynı zamanda ekonomiyi yabancı rekabet ve yatırıma açmayı amaçladığı, geçmiş politikalardan kesin bir kopuş olarak görülebileceği ifade edilmiştir.⁸⁴⁶ Ayrıca 24 Ocak Kararları Demirel Hükümeti'nin tek olumlu başarısı olarak sayılmıştır.⁸⁴⁷

3.3. UYARI MEKTUBU

⁸⁴⁵ FCO 160/206/20 *The Turkish Economy: Miracle or Mirage?*, P. H. Laurence, 10 June 1980, s. 6-7.

⁸⁴⁶ FCO 160 /74/14 *The Implication of Turkey's New Economic Policy*, P. H. Laurence, 10 June 1980, s. 3.

⁸⁴⁷ FCO 160/209/45 *Turkey: Annual Review for 1980*, P. H. Laurence, 28 January 1981, s. 2.

13 Aralık 1979'da Brüksel'deki NATO askerî toplantısından dönen Genelkurmay Başkanı Evren, Selimiye Kışlası'nda kuvvet, ordu, kolordu komutanları ve harp akademileri komutanları ile bir araya gelmiştir. Bu toplantının görünürdeki nedeni 1. Ordu'yu denetlemek şeklinde maskelenmiş olsa da asıl amaç askerî bir müdahale üzerine tartışmaktır. Toplantıda bu aşamada komutanlar arasında bir fikir birliğinde bulunmadığı ortaya çıkmış, kimi komutanlar müdahale için geç bile kalındığını düşünürken kimileri de çeşitli gerekçelerle beklenilmesi taraftarı olmuştur. Evren de ihtiyatlı tutum sergileyenler arasında yer almıştır. Ayrıca komutanlar arasında müdahalenin şekli ile ilgili de bir mutabakat bulunmamaktadır. Çoğunluk perde arkasında kalarak baskı yapılması gerektiğini düşünmekte ve ülkenin tüm sorumluluğunu almak istememektedir. Fakat 12 Mart Muhtırası örneğinde olduğu gibi sınırlı bir müdahale ile her istenilen sonuç alınamayacaktır. Toplantının sonunda müdahalenin son çare olması gerektiği ve öncesinde bir mektup ile siyasilerin uyarılması kararlaştırılmıştır.

Mektubun içeriği ve zamanı Evren'e bırakılmış ve Cumhurbaşkanı aracılığıyla siyasetçilere iletilmesi düşünülmüştür. Mektup ile bir nevi tüm aktörlerin nabızı da ölçülecek, Cumhurbaşkanı'nın bu konudaki yaklaşımı da anlaşılmış olacaktır. Aynı zamanda mektup ordunun olayları yakından takip ettiğini ve kararlılığını gösterecektir. Fakat yine de komutanlar bu mektup ile sorunların birdenbire halledilmeyeceğinin farkındadırlar. Mektup gerçekte siyasilere bir şans vermekten çok tam olarak bir nabız yoklaması olarak kullanılmıştır.⁸⁴⁸ İngilizlerin, yukarıdaki satırlarda verdiğimiz; silahlı kuvvetlerin sıkıyönetim uygulaması ile darbeden önce bir uyarı mektubu marifetiyle, siyasetçilerin ve diğer kesimlerin nabzının ölçüleceğine dair öngörülerini, bu "Uyarı Mektubu" kararı ile gerçekleştirmiştir.⁸⁴⁹

⁸⁴⁸ Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 132-136.

⁸⁴⁹ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Turkey: Internal Affairs*, T. N. Young, 1 September 1978, s. 1; Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 79.

Mektup, darbenin ilk ciddi sinyalidir.⁸⁵⁰ 17 Aralık'ta oluşturulan bu mektup⁸⁵¹ 27 Aralık'taki Cumhurbaşkanı Korutürk ile yapılan görüşmede kendisine sunulmuştur.⁸⁵² Korutürk'ün ilk tepkisi yaklaşımdan hoşnut olmamakla birlikte mektubun içeriğinin herhangi bir müdahale tehdidi barındırmıyor olmasından dolayı memnuniyet duyması şeklinde olmuştur. Mektubun kendinden önce basın ile paylaşılmamasına da *"İyi ki radyoya vermediniz. Tamamen yanlış anlaşılır ve polemik çıkardı. Zaten öyle yapsaydınız ben de hemen istifa ederdim."* demiştir. Görüşme sırasında, komutanların beklentisi ordunun Cumhurbaşkanı tarafından desteklenmesi olmuştur.⁸⁵³ Ancak Korutürk, bir müdahalenin parçası olmak istememiş ve sorunların Meclis içinde çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Korutürk mektubun anlamını çözmek adına hem zaman kazanmak hem de her ne kadar mektupta imzaları bulunuyor olsa da kuvvet komutanlarının yaklaşımını ve komuta kademesinin tam bir fikir birliği içinde olup olmadıklarını anlamak istemiştir. Bu yüzden biraz da zaman kazanmak adına mektubun ilgililere yılbaşından sonra verilmesinde bir mahsur olup olmadığını sormuştur. Ayrıca

⁸⁵⁰ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 105.

⁸⁵¹ Mektup, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Ulusu'nun birkaç değişiklik önerisinin ardından son halini aldı. Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 137. Mektubun üzerine "Mektubun üzerinde "27.12.1979 Komutanlarla birlikte görüşmek ve ondan sonra harekete geçmeyi uygun görüyorum." ve "S. Cumhurbaşkanımız, mektup ve eki 'Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü' metinlerinin asıllarını kendilerinde alıyolmuşlar, iş bu fotokopiyi genel sekreterliğimize havale buyurmuşlardır. HB 2/1/1980" notları el yazısı ile yazılmıştır. Bu tarihi mektubun ekinde bulunan "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü" başlıklı 2 sayfalık belgede Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Ulusu, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'un imzaları yer almaktadır. *Cumhurbaşkanlığı Tarihi 1923-2005*, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara, s. 222-224.

⁸⁵² Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 139.

⁸⁵³ Cumhurbaşkanı Korutürk'ün o dönemki özel kalemi Erdil Akay anılarında uyarı mektubu ile ilgili çok çarpıcı açıklamalarda bulunmuştur. Korutürk'ün komutanların 27 Aralık'ta yalnızca bir uyarı mektubu vermediğini, kendisiyle paylaştığını ifade etmiştir. Komutanların ciddi bir şekilde yönetime el koyma düşüncesinde oldukları, yaşça büyük ve kıdemli gördükleri Cumhurbaşkanı'nın aynı makamda kalmasını rica ettikleri ve zamanı geldiğinde girişimleri için müsaade alma istekleri aktarılmıştır. Korutürk'ün buna cevabını ise 3 ay sonra bitecek olan görev süresinin ardından 1 gün dahi makamında bulunmayı düşünmediği, anayasaya yaptığı yeminine sadık kalacağı, müdahalenin yararları kadar zararlarının da olacağı ve yeminine sadık kalması konusunda onlardan yardımcı olmaları istediği şeklinde olmuştur. Özdemir, *Fahri S. Korutürk*, s. 165-167; Erdil K. Akay, *Korutürk'ü Yıllarım*, Erko Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 171. 12 Eylül darbesinden 1 buçuk ay sonra Sıhhiye Orduevi'nde kendisini ziyaret eden eski basın danışmanı Ali Baransel ve gazeteci Beyhan Cenkçiye de benzer şekilde *"Gelin başımıza geçin ülkeyi bulundugu badireden kurtaralım"* teklifinde bulunulduğunu aktarmıştır. Baransel, *a.g.e.*, s. 250.

kuvvet komutanlarının katılımı ile bir durum değerlendirmesi toplantısı yapmak için 31 Aralık tarihinde bir araya gelmeyi teklif etmiştir. Evren'in bu taleplere cevabı olumlu olmuştur. Toplantının ilk başta Genelkurmay'da yapılması kararlaştırılmıştır.⁸⁵⁴ Fakat Cumhurbaşkanı'nın Genelkurmay'a gelmesi söylentilere sebep olur gerekçesi ile toplantının yeri Cumhurbaşkanlığı, tarihi ise 1 Ocak 1980 olarak değiştirilmiştir.⁸⁵⁵

Kuvvet komutanları ile yapılan toplantıda Korutürk mektubun dikkate alınmaması durumunda ne yapılacağını sormuş, cevap ise zorunda kalırsa yönetime el koyulacağı şeklinde olmuştur. Korutürk'ün toplantıda komutanlara dair izlenimi sakin, ılımlı ve saygılı oldukları yönünde olmuştur. Bu izlenimini henüz tam bir karara varmadıkları şeklinde yorumlamıştır. Korutürk ayrıca bu toplantı bir kez daha bir müdahalenin parçası olmak istemediğini fakat illa bir müdahalede bulunulacaksa ve kendisi engel olarak görülüyorsa hemen sağlık sebeplerini ileri sürerek istifa edebileceğini belirtmiştir. Sorunların Meclis içinde çözülmesi taraftarı olduğunu, iki büyük parti lideri ile konuşacağını söylemiş ve terör ve ekonomik sıkıntılar gibi mevcut koşulların müdahaleyle daha da kötüleşeceği endişesini dile getirmiştir. Hatta tarihte darbelerin Mayıs ve Ekim aylarında yapıldığını söyleyerek mevsimin kış olmasının elverişsizliğinden bahsetmiştir. Ayrıca komutanları böyle bir darbe için hazırlıksız bulmuştur. Toplantıda Korutürk komutanların müdahale için belirli bir takvim belirlemedikleri izlenimi de edinmiştir. Komutanların müdahale konusunda çok istekli olmadıklarını düşünmüştür. Görüşme 1,5 saat sürmüş, komutanlar, Korutürk'ün dediklerine itiraz etmeden yalnızca dinlemişlerdir. Komutanlar toplantıdan karışık duygularla ayrılmışlar, Cumhurbaşkanı'nın kendileri gibi düşünmemesinden hoşlanmamışlardır. Bir kuvvet komutanı toplantı çıkışı Cumhurbaşkanı'nın günlerini saydığını ve gönlü ile bu işe katılmayacağını dile getirmiştir. Toplantı sonrası komutanların izleyeceği yol tepkilerin ne olacağını beklemek olarak belirlenmiştir. Zaten mektubun amacı da biraz budur. Mektup konusu bu toplantıdan sonra bir daha Evren ve Korutürk'ün gündemine girmeyecektir.⁸⁵⁶

⁸⁵⁴ Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 143-144.

⁸⁵⁵ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 334.

⁸⁵⁶ Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 146-150.

Mektup kamuoyuna açıklandığında ülkede bir şaşkınlık yaratmıştır. Çünkü mektupta belirsizlik ve boşluklar vardı. İçeride ve dışarıda büyük bir yankı uyandırmış olan mektup, akıllarda çeşitli sorular oluşturmuştur. İlk akla gelen soru mektubun muhatabının kim olduğuydu.⁸⁵⁷ Demirel ve Ecevit mektuptan haberdar edildiğinde Demirel kendisinin 35 günlük hükümet olduğu için Ecevit ise muhalefette olması nedeniyle mektubun muhatabı olmadıklarını dile getirmişlerdi. Dolayısıyla mektup ortada kalmış, siyasilerin hiçbirisi konuyu üstüne alınmamıştı. Gerçekte ise Evren'in, Korutürk ve Demirel'le yaptığı görüşmelerde söylediği gibi *'mektup yalnızca hükümete yönelik değil tüm siyasi partiler ile bütün anayasal kuruluşlara verilmişti.'*⁸⁵⁸ Belki de mektup bu kadar geniş çeperli bir topluluğa hitap ettiği için ortada kalmıştır.

Akıllardaki bir diğer soru ise Cumhurbaşkanı'nın mektubu alır almaz neden muhataplarına hemen iletmeyip kamuoyu ile paylaşmadığı olmuştur. Bu sorunun cevabını ise Cumhurbaşkanı Korutürk'ün o dönemki basın danışmanı Ali Baransel'e yaptığı aşağıdaki açıklamada bulabiliyoruz;

*Kamuoyuna yılbaşına gölge düşürmemek için dedik. Gerçi pek de iyi bir gerekçe bulamadık ama esas neden başkaydı. Önce komutanların görüşünü alayım istedim. Bu komutanlar hakikaten hepsi bu muhtıranın etrafında birleştiler mi? Yoksa değişik görüşler var mı? Muhtıraya sadece hükümete verdiğin zaman ordu ile hükümet arasında bir ihtilaf yaratıyorsun. Muhtırayı bütün siyasetçilere yayabilmek için biraz bekledim. Beklememin sebebi budur.*⁸⁵⁹

Bir diğer önemli soru ise uyarı mektubu sonrası Demirel'in komutanlara karşı harekete geçip, mektupta imzası bulunan komutanları neden görevden almadığıdır. Bu soruya Demirel'in cevabı şu şekilde olmuştur;

⁸⁵⁷ Birand, 12 Eylül Saat 04:00, s. 154; Özdemir, Fahri S. Korutürk, s. 163.

⁸⁵⁸ Birand, 12 Eylül Saat 04:00, s. 154-158.

⁸⁵⁹ Baransel, a.g.e., s. 253-254; Özdemir, Fahri S. Korutürk, s. 164-165.

Düşünmedim değil düşündüm. Ancak o aşamada bir müdahaleye niyetli oldukları izlenimi vermediler veya vermemeye özellikle dikkat gösterdiler. Cumhurbaşkanı günlerini sayıyor hiçbir şekilde karışmak istemiyordu. Onun desteğini istemekten dahi çekinmenin nedeni emin olamamamdı... Ecevit'e ise hiç güvenmiyordum... MHP de aynı şekilde. Nihayet mektup komuta zinciri içinden geliyordu. Yani önceden temaslarını yaptıkları anlaşılıyordu. Bu nedenle zaman kazanmaktan, duyarlı oldukları noktalarda destek vermekten başka çarem yoktu. Ardından erken seçime gidip ülkeyi düzlüğe çıkarabileceğimi düşündüm.⁸⁶⁰

Bu son soru, uyarı mektubu öncesi komutanların kendilerine de sorduğu bir soru olmuştur. Fakat komutanlar bu riski göze almışlardır. Belki de komutanlar böyle bir durum yaşanır bile ordunun müdahale edeceğine güvenmişlerdir.⁸⁶¹ Zira Evren, anılarında askerlikte planlar yapılırken en kötü durumlara göre tedbirlerin alındığını belirtmiş ve kötü senaryolardan bahsederken hazırlıkların ortaya çıkarak emekliye ayrılmaları ve mahkemeye verilmeleri ihtimallerini de zikretmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi komutanlar bu ihtimale göre de planlar oluşturmuşlardır.⁸⁶²

Asker başından beri mektup ile bir yere varılabileceğini düşünmemiştir. Evren, anılarında bu konu ile ilgili olarak, *"Bu mektubun bir yarar sağlayacağı inancı içinde değildim. Göreceksiniz hiçbir şey düzelmeyecektir. Ama biz bu görevimizi de yerine getirelim ki ileride tarih bizi bu yönde tenkit etmesin."* diyecektir.⁸⁶³

Uyarı mektubuyla amaçlananlardan birisi nabız yoklamaktır. Müdahale öncesi Cumhurbaşkanı dahil tüm kesimlerin nasıl tepki vereceği anlaşılmaya çalışılmıştır.⁸⁶⁴ Cumhurbaşkanı'nın Onlarla hareket etmeyeceği belli olmuştur.

⁸⁶⁰ Birand, 12 Eylül Saat 04:00, s. 163.

⁸⁶¹ a.g.e., s. 136.

⁸⁶² Evren, Kenan Evren'in Anıları, Cilt 1, s. 391.

⁸⁶³ Evren, Kenan Evren'in Anıları, Cilt 1, s. 330.

⁸⁶⁴ Birand, 12 Eylül Saat 04:00, s. 135.

Cumhurbaşkanı görev süreninin bitimine iki ay kala böyle bir şekilde anılmak istememiştir. Komutanlara da sorunların demokratik süreçler içinde Meclis'te çözümüne yönelik telkinlerde bulunmuştur.⁸⁶⁵

Komutanların tahmin ettiği gibi mektup bir sonuç vermemiş, 12 Ocak'ta gerçekleşen Demirel ve Ecevit görüşmesinden de bir uzlaşma çıkmamıştır.⁸⁶⁶ Mektup sonrası 4 Ocak tarihli Evren ile görüşmesinden sonra Demirel de rahatlamıştır. Zira Evren, Korutürk'e söylediği mektubun yalnızca hükümete değil bütün partiler ile tüm anayasal kuruluşlara verildiği açıklamasını bizzat Demirel'e de yapmıştır. Daha sonra daha geniş katılımlı toplantılarda komutanların talepleri alınmış ve yol haritası çıkarılmıştır.⁸⁶⁷ Fakat 1980 yılının ilk günlerinin en önemli gündemi olan uyarı mektubu kısa sürede gündemden düşmüştür. Mektubu kimse üzerine alınmamış ve ortada kalmıştır.⁸⁶⁸ Hemen her kesim topu birbirine atmaya başlamış⁸⁶⁹ ve mektup karikatürlere konu olmuştur.⁸⁷⁰ Hatta komutanlar mektuba karşı vurdumduymazlıktan dolayı 1980 Nisan ayında ikinci bir mektup verilmesini düşünmüşler fakat bunun sonuçsuz kalacağını düşünerek vazgeçmişlerdir.⁸⁷¹

İngilizlerin uyarı mektubuna yönelik yorumu *“Komutanların mektubundan ordunun siyasetçilere karşı sabrının tükendiğini anlıyoruz.”* yönünde olmuştur.⁸⁷² Onlara göre uyarı mektubu ordunun endişelerinin en açık ifadesidir. Mektubun tüm partilere yönelik tarafsız eleştiriler içermekle birlikte ana hatlarıyla terörizme karşı önlemler paketinin parlamento tarafından yasalaştırılamaması üzerinde yoğunlaştığı söylenmiştir. Mektupla komutanların politikacıların yapıcı bir diyaloga girememeleri ya da uzlaşmaya yanaşmamalarından duydukları

⁸⁶⁵ a.g.e., s. 148.

⁸⁶⁶ a.g.e., s. 163-166.

⁸⁶⁷ a.g.e., s. 158-163

⁸⁶⁸ a.g.e., s. 165-166.

⁸⁶⁹ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 343.

⁸⁷⁰ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 343; Nehar Tüblek, *Çarşaf Haftalık Gülmece Dergisi*, sayı: 5/2, 9 Ocak 1980, s. Kapak.

⁸⁷¹ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 430.

⁸⁷² FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Internal Unrest*, W. M. L. Dickinson, 20 February 1980, s. 4.

rahatsızlığı açık bir şekilde dile getirdiği ifade edilmiştir.⁸⁷³ Generallerin amacının ise şu ana kadar çok az ilerleme kaydedilen çeşitli iç güvenlik tedbirleri konusunda Meclis'in acil ve etkin bir şekilde harekete geçmesini sağlamak olduğu ifade edilmiştir.⁸⁷⁴ Uyarı mektubuna yönelik çoğu yorumun 1971 Muhtırası tarzı bir hareket olmadığı görüşünü desteklediği aktarılmıştır. Bununla birlikte mektubun silahlı kuvvetlerin siyasi partilerin eylemlerinden duydukları huzursuzluk ve memnuniyetsizliğin açık bir ifadesi olduğu gibi aynı zamanda terörün ülke içinde devam etmesinden duyulan endişenin de bir göstergesi olduğu söylenmiştir.

Büyükelçi Dodson görev süresini son zamanlarına denk gelen uyarı mektubunun anlamını doğru okumuştur. Dodson, uyarı mektubu ile silahlı kuvvetlerin siyasetçilere işleri düzeltmeleri için belli bir süre (belki 2 veya 3 ay süresi tahmin edilemez) verdiğini belirterek, eğer bir ilerleme kaydedilemezse doğrudan askerî müdahale olasılığının açık olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.⁸⁷⁵

Dönemin İngiltere Büyükelçisi Sir Derek Dodson adına 10 Ocak 1980'de verilen veda resepsiyonunda 3. Müsteşar Roger Golland'ın, uyarı mektubunda imzası bulunan Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Şahinkaya ile mektup hakkında konuşma fırsatı yakaladığı, Şahinkaya'nın hem Demirel'in hem de Ecevit'in artık komutanların niyetlerini anladığını ve yeni bir mektuba gerek kalmayacağına dair görüşünü açıklıkla ifade ettiği aktarmıştır. Uyarı mektubunun, Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali ile yakın tarihlere denk gelmesiyle iki olay arasında bir bağlantı kurulamayacağı ifadesi de aktarıldıktan sonra *"Belki de komutanlar mektubu iletmek için ideal zamanı seçmemişlerdi. Ama parti çıkarları peşinde koşan politikacılardan bıkmışlardı."* şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁷⁶

⁸⁷³ FCO 160/72/18 *Law and Order in Turkey*, P. Laurence, 8 April 1980, s. 5.

⁸⁷⁴ FCO 9/2884 *Turkish Internal Political Situation*, Turkey Internal, Dodson, 2 January 1980, s. 1.

⁸⁷⁵ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey*, Turkey Internal, Dodson, 3 January 1980, s. 1.

⁸⁷⁶ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey*, The Commanders' Letter: A Postscript, W. M. L. Dickinson, 30 January 1980, s. 2.

Uyarı mektubuna yönelik ilk yorumların ardından İngiliz diplomatların ilerleyen dönemlerde uyarı mektubunun politikacılar üzerinde istenen etkiyi yaratmadığını düşündükleri görülmektedir.⁸⁷⁷ İngilizler tarafından, 1980 Şubat ayında Genelkurmay Başkanı'nın uyarı mektubu hakkında 3. Ordu tarafından düzenlenen yıllık kış tatbikatının ardından basına yaptığı *"Uyarı mektubunun gereklerini dikkatle takip ediyoruz. Mektupla ilgili hem yapıcı hem de yapıcı olmayan gelişmeler var... İtidalli davranıyor ve meseleyi parlamenter rejim içerisinde çözmeye çalışıyoruz. Ama sonuçta sabrın da bir sınırı var."* ifadesi ile Evren'in durumun düzelmemesi halinde yeni bir girişimde bulunup bulunmayacakları sorusuna verdiği *"Eğer yaparsak, bu mektup gibi olmayacak. Bu nedenle gelişmeleri büyük bir dikkatle bekliyor ve takip ediyoruz."* cümlesi aktarıldıktan sonra şu değerlendirmede bulunulmuştur;

*Tüm bunlar generallerin pozisyonunu çok net bir şekilde ortaya koyuyor. Generallerin sabrı tükenmeden önce politikacıların mesajı alıp almadıklarını ve yeterli güçle hareket edip etmediklerini göreceğiz. Ne de olsa Evren'in harekete geçmeden ya da güvenilirliğini tamamen yitirmeden önce kamuoyuna yapabileceği uyarıların bir sınırı var.*⁸⁷⁸

Guardian Gazetesi'nde olay, "Ordu homurdanıyor." başlığı ile TSK'nın siyasetçileri açıkça uyardığı şeklinde haberleştirilmiştir. Haberde mektubun anlamının açık olduğu ifade edilmiş, siyasetçiler ülkenin sorunlarına hızlı bir çözüm bulamazsa silahlı kuvvetlerin devreye gireceği yazılmıştır. Ayrıca, Türkiye'deki askerlerin hevesli maceracılar olmadığı ifade edilerek şunlar kaydedilmiştir;

Öyle olsalardı Türkiye aylar önce bir çeşit askerî diktatörlük altında olurdu. Son iki siyasi müdahalelerinin ülkenin temel sorunlarından hiçbirini çözmediğinin de tedirginlikle farkındalar. Ancak durum artık o

⁸⁷⁷ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey*, Brigadier D.R. Bishop, 18 February 1980, 1.

⁸⁷⁸ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey*, Brigadier D.R. Bishop, 18 February 1980, 2.

*kadar ciddi ki generaller, haklı olarak "kısır çekişme" olarak tanımladıkları duruma son vermek için birkaç siyasi kafayı bir araya getirme zamanının geldiğini düşünüyorlar.*⁸⁷⁹

Yine sağlam ve istikrarlı bir hükümet için AP-CHP koalisyonu veya erken bir seçime ihtiyaç duyulduğu belirtilen haberde şayet bu alternatifler gerçekleşmez ise uzun vadede bir seçim dayatması veya bir askerî müdahale olabileceği yazılmıştır.⁸⁸⁰

Ayrıca giderek artan sayıda Türk'ün, ülkelerinin hükümet otoritesinin çökeceği bir noktaya doğru sürüklendiğinden korktuğu belirtilerek, bu noktada, askerî bir yönetim gelebilme ihtimali değerlendirilmiş ancak komutanların, olaylar onları buna zorlamadan önce iktidarı ele geçirme konusunda isteksiz görüldüğü yorumu ile yazılmıştır.⁸⁸¹

Times gazetesi ise silahlı kuvvetlerin uyarı mektubu ile politikacılara verdiği mesajın içinde bulunan ciddi sorunlar nedeniyle ülkenin, parti çıkarlarının önüne konulması gerekliliği sütunlarına şu şekilde taşınmıştır;

*Sayın Demirel bir keresinde Sayın Ecevit ile sadece savaş zamanında iş birliği yapacağını söylemişti. Türkiye'nin şu anda karşı karşıya olduğu sorunlar, savaşın yaratabileceği sorunlar kadar ciddi. Eğer bir ulusun tarihinde ülkenin partinin önüne konulması gereken bir an varsa, o da şu andır. Öyle görünüyor ki, silahlı kuvvetler tarafından politikacılara verilen mesajın anlamı budur. Askerî müdahale tehdidi ima edilebilir ya da edilmeyebilir. Her halükârda buna ihtiyaç duyulmamalıdır.*⁸⁸²

⁸⁷⁹ The Army Growls at Ankara, *The Guardian*, 4 January 1980, s. 10.

⁸⁸⁰ aynı yer.

⁸⁸¹ David Barchard, Turkish Military Leaders Warn Fractious Politician, *The Guardian*, 3 January 1980, s. 6.

⁸⁸² Turkey in Crisis, *The Times*, 3 January 1980, s. 11.

İngilizler, ordunun 27 Aralık 1979'da uyarı mektubu aracılığıyla daha sınırlı bir amaçla farklı bir teknik deneyerek bütün siyasi partileri "kısır siyasi çekişmeler ve uzlaşmaz tavırları" nedeniyle eleştirdiğini belirtilmişlerdir. Tüm siyasi partileri teröre karşı gerekli önlemleri almak için birlikte hareket etmesi amacıyla verilen bu mektubun Demirel ile Ecevit'in 12 Ocak'ta yaptıkları tek görüşme dışında hiçbir gelişmeyi doğurmadığı ifade edilmiştir.

Bununla birlikte, mektubun geçmiş muhtıralardan başka iki yeni özelliğe sahip olduğundan bahsedilmiştir. Bunlar mektubun genel eleştirisiyle sınırlı kalmaması, spesifik olarak askerin çıkarılmasını istediği yasalara yönelik çağrısı ile muhalefetin davranışını eleştirmesi olarak zikredilmiştir. Mektup ile muhalefete baskı oluşturma zorluğundan bahsedilerek, bu açıdan uyarı mektubunun daha az etkili bir yöntem olduğu belirtilmiştir.⁸⁸³ İngilizlerin uyarı mektubu ile ilgili değerlendirmeleri mektubun içeriğine odaklı gibi gözükse de dikkatli bakıldığında değerlendirmelerinde mektubun verdiği mesaj ve anlamın isabetli bir şekilde kavrandığı düşünülmektedir.

3.4. CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ KRİZİ

Cumhurbaşkanı Korutürk'ün görev süresinin 6 Nisan 1980 tarihinde sona ermesi ile ülkenin içinde bulunduğu mevcut sorunlara bir yenisi daha eklenmiştir. 1980 Cumhurbaşkanlığı seçimi 12 Eylül'e giden süreçte önemli bir siyasi çıkmaz olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu seçim var olan krizleri daha da şiddetlendirmiştir.⁸⁸⁴

Demirel ve Ecevit 1973 yılında Korutürk üzerinde gerçekleştirdikleri uzlaşmayı 1980'de tekrarlayamamışlar ve ortak bir Cumhurbaşkanı adayı belirleyememişlerdir.⁸⁸⁵ Hatta seçim takvimi başladığında dahi partilerin adayları

⁸⁸³ FCO 160/206/21 *Turkey: Armed Forces and Politics*, P. H. Laurence, 14 July 1980, s. 5.

⁸⁸⁴ Hikmet Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 328.

⁸⁸⁵ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 286.

bulunmamaktadır.⁸⁸⁶ Adayların belli olmadığı bu dönemde kamuoyunda Cumhurbaşkanlığı için adı geçenler arasında Genelkurmay Başkanı Evren'in adı da sıklıkla zikredilmiştir. Mart 1980'de Cumhurbaşkanı olarak kimi görmek istersiniz sorulu ankette Evren en çok oy alan kişi olmuştur.⁸⁸⁷ Fakat Evren "Ben Faruk Paşa değilim, işimden memnunum." açıklamasıyla adaylığı ile ilgili kapıları kapatmıştır.⁸⁸⁸

Türkiye'de ordu hemen hemen bütün Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bir şekilde rol oynamıştır.⁸⁸⁹ 1980 Cumhurbaşkanlığı seçimleri, her ne kadar 1961, 1966 ve 1973 yılı seçimlerinde olduğu gibi Meclis Locaları'nda üniformalı generallerin oturduğu, bina ve çevresinde askerî araçların yerleştirildiği, silahlı kuvvetlerin doğrudan müdahil olduğu bir seçim sürecinden geçmemiş olsa da⁸⁹⁰ ordu gönlünde yatan adayı açıklamaktan da geri durmamıştır. Zira Evren, Millî Savunma Bakanı A. İhsan Birincioğlu'na Meclis Başkanı Cahit Karakaş'ın uygun bir aday olabileceğini iletmiştir.⁸⁹¹ Bir nevi kendi başlarına bırakılan siyasetler 1980 yılı seçiminde Cumhurbaşkanı seçmeyi başaramamışlardır.⁸⁹² Yaklaşık beş buçuk ay süre içinde yapılan 115 tur oylamada Cumhurbaşkanı seçilememiştir.⁸⁹³ Özellikle uzayıp giden oylama turlarından bir netice çıkmaması sistemin tıkanıklığının bir diğer göstergesi olarak algılanmıştır.⁸⁹⁴

⁸⁸⁶ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 342.

⁸⁸⁷ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 338.

⁸⁸⁸ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 393; Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 339.

⁸⁸⁹ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 19-20. Silahlı Kuvvetler, Cumhurbaşkanlığı makamını oldukça önemsemektedirler. Tarih boyunca hemen hemen tüm Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde doğrudan veya dolaylı olarak etki etmişlerdir. Konu hakkında detaylı bilgi için bakınız. Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 437-449.

⁸⁹⁰ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 342. Ordunun 1980 Cumhurbaşkanlığı seçimi tartışmalarından uzak durmasının bir nedeninin de ordunun siyasetten ümidini kesmiş olması ve artık müdahalenin plan ve hesaplamalarına yoğunlaşılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Sinan Kıyanç, *ABD Arşiv Belgelerine Göre Türkiye'de Askerî Darbeler 1960-1980*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktor Tezi, Muğla 2018, s. 249.

⁸⁹¹ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 411.

⁸⁹² Ordunun 1980 seçimlerinde Cumhurbaşkanı adayı dayatmaması ile kısa süre sonra gerçekleştirilecek olan darbenin arasında muhtemel bir neden sonuç ilişkisi vardır. Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 20.

⁸⁹³ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 286.

⁸⁹⁴ Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Yapı Kredi Yayınları 5. Baskı, Çevirenler: Hamdi Aydoğan-Esra Emert, İstanbul 2019, s. 19.

Bunun sebebi siyasilerin stratejilerinde gizlidir. Demirel seçimlerde bir CHP'li veya sırtını orduya dayamış bir kontenjan senatörünün Çankaya'ya çıkmasını istememektedir. O, krizi tırmandırarak hedefine varma stratejisi ile hareket etmektedir.⁸⁹⁵ Zira O, seçimi çıkmaza sokarak erken seçime gitmek istemektedir.⁸⁹⁶ Seçim turlarında sonuç alınamaması AP'nin çok rahatsız olduğu bir durum da değildir. Sonuçta Cumhurbaşkanlığı'na vekalet eden Senato Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil,⁸⁹⁷ Demirel'e yakınlığı ile bilinen bir siyasetçidir.⁸⁹⁸ Bu durum AP'nin seçim stratejisinde önemi bir rol oynamıştır. Bu durum işlerin ağırdan alınması, seçim sürecinin başlaması için bile aday açıklamamasının en temel sebebi olarak gözükmektedir.⁸⁹⁹

İngilizler, Demirel'in böyle bir yönetime başvurmasına pek ihtimal vermemişlerdir. Basına da yansıyan benzer senaryolar zikredildikten sonra;

*Bu senaryo göz ardı edilemezse de mevcut durumda hem ordunun, politikacıların anlaşma sağlayamamasından duyacağı memnuniyetsizlik olasılığını hem de Cumhurbaşkanlığı makamının bu şekilde itibarsızlaştırılmasının AP aleyhine sonuç doğurabileceği gerçeğini göz ardı ediyor gibi görünmektedir.*⁹⁰⁰

⁸⁹⁵ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 346-347.

⁸⁹⁶ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 359. Seçimin çıkmaza girmesi stratejisi bu kadar önemli bir seçimde bazı ciddiyetsiz olaylara da sebep olmuştur. Milletvekilleri bazı oturularda Ajda Pekkan, Aynur Aydan gibi kadın sanatçılar ile çaycı Necmi Efendi, Matthoefer gibi isimleri oy pusulalarına yazmışlardır. Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 343-344.

⁸⁹⁷ İngilizlere göre Çağlayangil, önemli bir çekiciliğe ve muzip bir mizah anlayışına sahiptir. Düşünceli ve iyi bir dinleyici aynı zamanda kendinin de farkında olduğu aktarılmıştır. Demirel Başbakanlığı'ndaki iki koalisyon hükümetinin en etkili bakanlarından biri ve başarılı bir Dışişleri Bakanı olduğu ifade edilmiştir. FCO 9/5505 *Turkey: Leading Personalities Report, Leading Personalities in Turkey 1986*, İhsan Sabri Çağlayangil, s. 27; FCO 9/3052 *Turkey – Leading Personalities, Leading Personalities in Turkey 1980*, İhsan Sabri Çağlayangil, s. 19; FCO 9 / 3313 *LPR, Leading Personalities in Turkey 1981*, İhsan Sabri Çağlayangil, s. 20; FCO 9 / 4276 *Leading Personalities in Turkey, Leading Personalities in Turkey 1983*, İhsan Sabri Çağlayangil, s. 19.

⁸⁹⁸ Birand, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 111; Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 346-347.

⁸⁹⁹ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 346-347.

⁹⁰⁰ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Election of a New Turkish President*, S. J. Barret, 17 March 1980, s. 1.

değerlendirmesi yapılmıştır.

CHP'deki durum ise parti içi bölünmüşlük ve hizipçilik şeklinde özetlenebilir gözükmemektedir. Parti içi yapılan eğilim yoklamalarından Muhsin Batur aday olarak belirlenmiştir.⁹⁰¹ Fakat parti içi bölünmüşlük⁹⁰² Batur'un seçilmesini engellemiştir.⁹⁰³ Erbakan'ın gönlündeki aday MSP Erzurum Senatörü Lütfi Doğan'dır.⁹⁰⁴ MSP aynı zamanda CHP'nin adayı Muhsin Batur'a da sıcak bakmaktadır.⁹⁰⁵ Batur'un ikinci kez aday olması öncesinde Batur'la görüşmeler gerçekleştirilmiş, bu yakınlaşma MSP'nin Batur'a desteği ile sonuçlanmıştır.⁹⁰⁶ MHP'nin tavrı ise AP'nin her iki adayına da (Bilgiç ve Türen) destek verir tarzıdır.⁹⁰⁷

Hem AP hem de CHP adaylarının liderler tarafından tam olarak benimsenmemesi her iki partide (AP ve CHP) ortak bir yön olarak ortaya çıkmaktadır.⁹⁰⁸ AP'nin ilk adayı Saadettin Bilgiç'tir. Bilgiç partide aşırı muhafazakâr kanadın sözcüsü ve Demirel'e genel başkanlık yarışında⁹⁰⁹ rakip olmuş birisidir. Bu yüzden Bilgiç tercihi AP'nin zaman kazanma taktiği olarak algılanmıştır. CHP'nin adayı ise 12 Mart Muhtırası'nın altında imzası bulunan Muhsin Batur olmuştur.⁹¹⁰ Batur'un Ecevit tarafından yeterince benimsenmediği görülmektedir.⁹¹¹ Her iki adayın bir diğer ortak yönü diğer partiye hitap edecek ve oy alabilecek potansiyelde olmamalarıdır. Zira Bilgiç bir CHP'linin Cumhurbaşkanı olmasını isteyebileceği bir aday olmadığı gibi Batur da AP'lilerin önemli bir bölümünün alerjisi olduğu bir kişiliktir. Bu adaylar aynı zamanda kendi partilerinden de tam destek alamamışlardır. Adayların bu durumu seçim sonuçlarına da yansımıştır. Her iki

⁹⁰¹ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 373-374.

⁹⁰² Batur, partisinin sol kanadına hitap etmemektedir. Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 175.

⁹⁰³ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 383.

⁹⁰⁴ a.g.e., s. 400.

⁹⁰⁵ a.g.e., s. 402.

⁹⁰⁶ a.g.e., s. 404-405.

⁹⁰⁷ a.g.e., s. 407-409.

⁹⁰⁸ a.g.e., s. 385-387.

⁹⁰⁹ AP'nin ilk genel başkanı Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine yapılan parti genel başkanlığı seçimlerinde Demirel ve Bilgiç rakip olmuşlardır. Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 366.

⁹¹⁰ Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 175.

⁹¹¹ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 385-387.

aday da yeterli oya ulaşamamıştır. Bilgiç, girdiği seçim turlarında 210, Batur ise 303 oyu geçememişlerdir.⁹¹²

Nadir görülen bir örnek olarak 1980 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kendi başlarına aday belirleyen siyasi partiler, kendi fikirlerini taşımayan diğer partinin adaylıklarını engelledikleri gibi parti içi gruplaşmalarda da benzer bir tutum takınmışlardır. Zira CHP'deki bir grubun Batur'a oy vermeyerek Onun Cumhurbaşkanlığı'nı engellediği gibi Bilgiç de partisinin tüm oylarını alamamıştır.⁹¹³

Batur'un adaylığı silahlı kuvvetler tarafından da desteklenmemiştir.⁹¹⁴ Batur'un 124'üncü turda 303 oy alması belki de en çok komutanları endişelendirmiştir. Zira eski bir kuvvet komutanı olan Batur'un Cumhurbaşkanlığı makamına gelmesi o tarihlerde askerî müdahale planları yapan komuta kademesinin istemeyeceği bir gelişmedir. Emekli bir orgeneralin çiçeği burnunda bir Cumhurbaşkanı olması komutanların planları için tercih edilebilir bir durum olmayacaktır.⁹¹⁵ Batur da anılarında bu konuya değinerek Cumhurbaşkanı seçilmesi durumunda askerî müdahalenin engellenmesinde bir çözüm yolu bulabileceği düşüncesini paylaşmıştır.⁹¹⁶

Bilgiç'in 60'ıncı tur sonunda adaylıktan çekilmesi ile⁹¹⁷ AP, tıpkı CHP gibi 12 Mart döneminin önde gelen komutanlarından birisi olan 1. Ordu Komutanı ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Faik Tütün'ü aday olarak göstermiştir. Bu adım içinde garip bir ironi barındırmaktadır. 12 Mart Muhtırası'nın Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'in 1973 yılı seçimlerinde Cumhurbaşkanı seçilmesi sürecinde ordunun tüm baskılarına karşı koyan iki lider Demirel ve Ecevit, 7 yıl sonra 1980 seçimlerinde

⁹¹² Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 175.

⁹¹³ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 448.

⁹¹⁴ Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 176.

⁹¹⁵ Birand, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 111-112.

⁹¹⁶ Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, 1985, s. 551-552. Birand'da kitabında Batur'un ağzından "*Vallahi ben üzülmedim. Memleket açısından üzüldüm. Çünkü iddialı konuşmayayım ama Cumhurbaşkanı seçilseydim, 12 Eylül bu tarzda olmazdı.*" ifadelerini aktarmıştır. Birand, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 112.

⁹¹⁷ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 368.

12 Mart'ın önemli aktörlerinden ikisini aday olarak göstermişlerdir.⁹¹⁸ Hatta Batur sonrası 12 Mart dönemi komutanlarından eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Kemal Kayacan CHP'den aday gösterilmiştir. Bir başka ilginç durum bahsedilen bu üç 12 Martçı komutanın seçimlerde en çok oy alan üç aday olmasıdır.⁹¹⁹

Batur'un 303 oy aldığı 5 Haziran 1980 tarihi Cumhurbaşkanlığı seçimi açısından bir dönüm noktası olmuş ve bundan sonra seçimlerden bir sonuç alınamayacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Oturumlara katılım oranları giderek düşmüş, boş oylar artmıştır.⁹²⁰ Bu tarihten sonra CHP strateji değiştirmiş ve hükümeti düşürmeye yönelik bir yol izlemeye başlamıştır. Bu sebeple Haziran 1980 sonrası Cumhurbaşkanlığı seçimi meselesi gündemin ikinci sıralarına gerilemiş⁹²¹ kamuoyu artık Cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgilenmez olmuştur.⁹²²

İngiliz diplomatlar 12 Eylül'e giden süreçte önemli bir kriz haline dönüşen Cumhurbaşkanlığı seçimini yakından takip etmişlerdir. Seçim sürecinin başlangıcında, seçimin kısa sürede sonuçlanmasının siyasi veya anayasal bir krize neden olmayacağı ancak 6 Nisan'dan sonra sürecin gereksiz yere uzaması durumunda, silahlı kuvvetlerde huzursuzluğun artabileceği ifade edilmiştir.⁹²³

Partilerin Cumhurbaşkanı adaylarını belirleyememesi İngiliz Financial Times Gazetesi'nce "Türklerin Cumhurbaşkanlığı seçimi için adayı yok" başlığı ve alışılmadık bir sorunla karşı karşıya olduğu yorumuyla haberleştirilmiştir.⁹²⁴ Times gazetesi ise yaşanan bu süreci Cumhurbaşkanı'nın halefi belli olmadan görevini tamamladığı şeklinde sayfalarına taşımış, 18 tur oylamanın sonuçsuz

⁹¹⁸ Kıyanç, a.g.t. s. 250; Dilek Yiğit Yüksel, "12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'ne Giden Süreçte Cumhurbaşkanlığı Seçimi Krizi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXII/45 (2022-Güz) s. 952-953. Siyasilerin bu çelişkisine anılarında Evren'de değinmiş ve eleştirmiştir. Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 444.

⁹¹⁹ Yüksel, a.g.m., s. 953.

⁹²⁰ Yüksel, a.g.m., s. 968.

⁹²¹ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 413.

⁹²² Birand, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 112.

⁹²³ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal: Presidential Elections*, Laurence, 2 April 1980, s. 1.

⁹²⁴ Metin Münir, Turks Lack Candidate for Presidential Election, *Financial Times*, 22 March 1980, s. 2.

kalmasının yeni bir siyasi krizin başlangıcı olabileceği yorumunu yapmıştır.⁹²⁵ Adayların belirlenemediği seçim sürecinin başlangıcında İngilizler, adayların bazılarının kuvvetle muhtemel oylama sırasında ortaya çıkacağını belirterek, “*Şu an için, siyasetçiler sivil bir aday üzerinde anlaşılmadıklarını gösterdikleri için, ihtimaller henüz karanlıkta olan bir askerî figürün üzerinde görünüyor.*” tahmininde bulunmuşlardır.⁹²⁶

Adayların açıklanmasının ardından ise söz konusu adayların seçilme olasılıkları hakkında İngilizlerin yorumu genellikle olumsuz cümleler ile aktarılmıştır. Batur’un ilk adaylığı döneminde ‘*seçilemeyeceği çoktan belli olmuştu*’, ‘*seçilme şansı pek görülüyor*’, Bilgiç’in adaylığı için ise ‘*umutsuz adaylığını sürdürüyor*’ ifadeleri kullanılmıştır.⁹²⁷

Uzayıp giden Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile ilgili yorumları ise “*Parlamento çıkmaza girdi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri tatsız bir şaka.*” şeklinde olmuştur.⁹²⁸ Görüşme yapılan iki milletvekilinin ‘*seçimlerin yıl sonuna kadar tamamlanmayacağı*’ öngörüsünün paylaşılmasının ardından “*Türkler, Cumhurbaşkanı’nın yokluğunu şeker ya da kahve yokluğuna gösterdikleri metanetle kabullenmiş görünüyordu.*” değerlendirmesinde bulunmuşlardır.⁹²⁹ Demirel ve Ecevit’in mutabakatı olmadan birinin aritmetik olarak seçilme şansının neredeyse mümkün olmadığı dile getirilmiş ve yeni bir Cumhurbaşkanı’nın yakında seçilmesi ihtimali için “*iç karartıcı*” sözcüğü kullanılmıştır.⁹³⁰

3.5. ADIM ADIM 12 EYLÜL’E GİDİŞ

⁹²⁵ “President of Turkey Goes Without Successor”, *The Times*, 7 April 1980, s. 4.

⁹²⁶ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Election of a New Turkish President*, W. M. L. Dickinson, s. 2.

⁹²⁷ FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, W. L. M. Dickinson, 21 May 1980, s. 1.

⁹²⁸ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, W. M. L. Dickinson, 6 August 1980, s. 1.

⁹²⁹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Familiarisation Visit to Turkey, 6-13 July 1980: Impressions*, A. J. F. Caie, 22 July 1980, s. 3.

⁹³⁰ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, W. M. L. Dickinson, 11 June 1980, s. 1.

1978 yılında müdahalenin ilk ayak sesleri duyulmaya başlamıştır. Darbeye giden süreçte komutanlar artık konuşmaya, rahatsızlıklarını açıkça dile getirmeye başlamıştır.⁹³¹ Bizzat Evren, “*bu iş artık böyle gitmez*” diyerek uyarıda bulunmuş,⁹³² 1979 yılında uyarılar artık fiili harekete dönüşmeye başlamış, 1979 sonbaharında silahlı kuvvetlerin artık sabrının kalmadığını gösteren emareler görülmeye başlanmıştır.⁹³³ Bunun en önemli göstergelerinden birisi de 1979’un 30 Ağustos’unda Evren’in silahlı kuvvetler günü dolasıyla yayınladığı sert bir mesajda görülecektir;

“...Aziz arkadaşlarım, sizlerde bu olayları görüp, duydukça eminim ki en az benim kadar üzüntü duymaktasınız. Ancak şuna inanıyorum ki: bu satılmış zavallılar bir avuç azınlıktır ve siz onların hepsini bir anda yok edebilecek güçtesiniz. Asil sessizliğinizi ve sabrınızı, güçlerinin kanıtı gibiymiş gibi göstermek isteyenler nasıl yanıldıklarını bir zaman gelecek acı bir şekilde görecekler.”⁹³⁴

Evren daha sonra yayımladığı anılarında: “*Bir Genelkurmay Başkanı bundan daha açık ne beyanda bulunabilir.*” demiştir.⁹³⁵

12 Eylül Darbesi’ne giden yolda ilk önemli adım ise Eylül 1979 sonbaharında atılmıştır. Evren, Genelkurmay 2’nci Başkanı Haydar Saltık’a bu aşamada bir müdahalenin zamanının gelip gelmediğini ve şayet müdahale gerekli ise yöntemini araştırarak iki kişilik özel bir çalışma grubu kurması emri vermiştir.

⁹³¹ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye’nin Miladı*, s. 67.

⁹³² Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye’nin Miladı*, s. 79.

⁹³³ Hatta Birand, 12 Eylül darbesinin 1979 yılında gerçekleştirilmemesini aynı yıl içinde gerçekleştirilecek kısmî seçimler ile uluslararası kuruluş ve devletler düzeyinde beklenen yardım kampanyalarına bağlamaktadır. Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 69.

⁹³⁴ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, Cilt 1, s. 282-283; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye’nin Miladı*, s. 103.

⁹³⁵ aynı yer.

Müdahaleye yönelik atılan bu ilk emirle oluşturulan çalışma grubu, büyük bir gizlilikle 12 Eylül 1980'e kadar çalışmalarını genişleterek sürdürecektir.⁹³⁶

Kurulan 2 kişilik çalışma grubunun ilk iki raporu ülkenin gün be gün iç harbe sürüklendiği şeklindedir. Mevcut düzen ile anarşi ve bölücülüğün engellenemeyeceği belirtilmiş, çözüm olarak ise Meclis'in feshedilerek, yönetime el konulması çözümü ortaya konmuştur. Geç kalındığı takdirse ise silahlı kuvvetlerin de bahsedilen iç savaşın içine sürükleneyeceği uyarısı yapılmıştır. Evren ise o günlerde durumun henüz bahsedilen düzeyde olmadığını düşünmektedir.⁹³⁷

Çalışma grubunun 25 dosyadan oluşan etüdü ilk olarak 4 Mart'ta Kara Kuvvetleri Komutanı ardından 10 Mart'ta Jandarma Genel Komutanı ve diğer kuvvet komutanlarına sunulmuştur. Komutanlar bu etüd sonrası ülke yönetimine bir müdahalede bulunulması üzerinde fikir birliğine varmıştır. Etüdü 15-16 Mart tarihlerinde okuyan Evren'in değerlendirmesi ise İkinci Başkan Saltık'a *"Evet durum gittikçe vahim bir hal alıyor. Eninde sonunda bu işi temizlemek bize düşecek, bunda hiç şüphem yok. Ancak henüz o noktaya gelmedik. Daha beklemek zorundayız. Hazırlıklarınızı yürütünüz."* şeklinde olmuştur. Fakat Evren, aynı zamanda hazırlıkların ani durumlara da hemen cevap verecek nitelikte olmasını istemiş, müdahale sonrası için bakan isimleri üzerinde çalışılması ve hazırlıkların haziran/temmuz aylarına göre planlanması talimatında bulunmuştur.⁹³⁸

Evren anılarında müdahale fikrinin nisan ayı sonlarında iyice netleştiğini söylemektedir. 24 Nisan tarihinde not defterine;

⁹³⁶ Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 64; Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 283-284; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı* s. 103-104. Raporlar gizlilik açısından daktilo ile değil el yazısı ile yazılacaktır. Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 284.

⁹³⁷ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 296; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı* s. 110-111.

⁹³⁸ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 390-391.

“Durum hiç de iyi değil. Hiçbir şeyin halledileceği yok. Galiba sonunda bu işe müdahale etmek zorunda kalacağız. Kuvvet komutanları ile yaptığımız görüşmede önümüzdeki haftayı da beklememizin uygun olacağı neticesine vardık. Eğer durum böyle devam eder ve partiler bu anlayışsızlık içerisinde olurlarsa bir müdahaleden başka çıkar yol kalmıyor.”

cümlelerini yazmıştır.⁹³⁹ Çalışma grubunun çeşitli zamanlarda verdiği raporlarda artık müdahaleden başka yol kalmadığı belirtilmektedir. Evren ise raporları dolabında saklamaya devam etmekte çalışmalara devam edilmesini istemektedir. Zira Evren, kendi tabiri ile bıçak kemiğe dayanmadan başka bir yol kalmadığından emin oluncaya kadar müdahalede bulunmak istememekte ve milletin de buna inanmasını arzu etmektedir.⁹⁴⁰

Evren, 5 Mayıs tarihinde radyo ve televizyonlara yapılacak açıklamalara kadar bütün hazırlıkların tamamlanması emrini vermiştir. Başbakan ile yaptığı görüşmede Cumhurbaşkanlığı seçiminin sonuçlanamaması üzerine yaptıkları konuşma sonrası kapıldığı ümitsizlik üzerine Saltık’a müdahale ile ilgili

*7 Mayıs günü Askerî Komite ve SHAPEX tatbikatına gideceğim. Dönünceye kadar bütün hazırlıklar tamamlansın. Radyo ve televizyona verilecek tebliğler, beyanatlar da hazırlansın. Bu partilerin memleketi felakete sürüklemelerine daha fazla seyirci kalamayız. Brüksel’den dönüşte artık bu işi halledelim.*⁹⁴¹

emrini vermiştir. Radyo ve televizyona yapılacak açıklamaların hazırlanması aslında bu işin son noktaya geldiğinin bir göstergesi olmuştur.⁹⁴² Artık

⁹³⁹ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, Cilt 1, s. 428-429; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye’nin Miladı*, s. 113.

⁹⁴⁰ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, s. Cilt 1, 428-429.

⁹⁴¹ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, Cilt 1, s. 432; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye’nin Miladı*, s. 114.

⁹⁴² aynı yer.

müdahaleden başka yolun kalmadığı düşünülmekte ve tüm hazırlıkların temmuzun ilk haftasına kadar tamamlanması kararlaştırılmaktadır.⁹⁴³

Bu gelişmelere bağlı olarak artık harekâtın son şeklini verme ve müdahalenin tarihini belirleme safhasına geçilmiştir. 17-20 Haziran 1980 tarihlerinde hareketin son detayları, 1 Temmuz'da ise hareketin tarihinin belirlendiği toplantılar yapılmıştır. Müdahale için 11 Temmuz tarihi belirlenmiştir.⁹⁴⁴ Komutanlar bu kararı alırken, CHP'nin verdiği gensorunun MSP'nin desteğiyle hükümeti düşüreceği intibai ile 8-10 Temmuz'da Paris'te gerçekleşecek devlet borçlarının ertelenmesi toplantısı gibi gelişmeleri göz önünde bulundurmışlardır.⁹⁴⁵ Müdahalenin ismi de belirlenmiş; "Bayrak Harekâtı" emri özel kuryeler ile ordu ve kolordu komutanlıkları ile sıkıyönetim komutanlıklarına ulaştırılmaya başlanmıştır.⁹⁴⁶

Fakat hesapta olmayan gelişmeler yaşanmış, 3 Temmuz'da hükümet MSP'nin karar değiştirmesi sonucu güvenoyu alarak iktidarda kalmaya devam etmiştir. Bu gelişme karşısında güvenoyuna rağmen bir harekâta girişmenin, hükümet karşıtı bir müdahale olarak algılanabileceğini düşünen komutanlar böyle bir duruma düşmek istememişlerdir.⁹⁴⁷ Bu gelişmeler üzerine harekât emri tehir edilmiş, askerler hariç hiç kimse darbenin eşiğinden dönüldüğünün farkında olmamıştır. Daha sonra mahsurları bulunmakla birlikte müdahalenin ağustos terfi ve tayinlerinden sonra eylül ayında yapılmasına karar verilmiştir. Zira müdahale kararı ordu ve kolordu seviyesinde duyurulmuş ve müdahalenin yayılma riski artmıştır. Ayrıca ağustos ayında terfi edemeyen komutanların yaşayabilecekleri küskünlükle müdahaleyi hükümete ihbar etme riski de bulunmaktadır.⁹⁴⁸ Fakat

⁹⁴³ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 434; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 114.

⁹⁴⁴ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 456; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 123; Ahmad, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 212.

⁹⁴⁵ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 457; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 123.

⁹⁴⁶ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 458; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 123.

⁹⁴⁷ Paris'teki borç erteleme toplantısı da 23 Temmuz'a ertelenmiştir.

⁹⁴⁸ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 460-461; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 123-124. Evren anılarında müdahalenin temmuz ayında yapılması kararında Deniz Kuvvetleri

buna rağmen bu risk alınmıştır.⁹⁴⁹ İngilizler de bu riske darbe sonrası değerlendirmelerinde dikkat çekmiştir.⁹⁵⁰ Evren'in talimatıyla, "Bayrak Harekatı'nın duyulması endişesine yönelik bir önlem olarak harekâtın emirleri 7 Ağustos'ta toplatılmıştır.⁹⁵¹ Çünkü ertelenen 11 Temmuz tarihli darbe için 40'a yakın komutana harekât planları yollanmıştır.⁹⁵²

Ağustos atamaları sorunsuz geçmiş, kararnameler birer birer imzalanmıştır. Kuvvet komutanlıkları düzeyinde yalnızca deniz kuvvetlerinde görev değişikliği olmuştur. Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülend Ulusu'nun görev süresinin sona ermesi nedeniyle emekli edilmesine dair Evren hatıratına, "*Bu olaya üzülyordum ama elimden gelen bir şey yoktu*" diye yazmıştır. Ulusu'nun yerine atanacak komutanlar arasında kıdem sırasına göre ilk sırada Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Oramiral Arif Akdoğanlar bulunmaktadır. Fakat Evren, Ulusu'nun da yönlendirmesi ile darbeye daha sıcak bakan Donanma Komutanı Nejat Tümer'i tercih etmiştir.⁹⁵³ Tahsin Şahinkaya'nın görev süresi, tıpkı Nurettin Ersin'in görev süresinde olduğu gibi, 1980 Mart'ında bir yıl daha uzatılmıştır. İkinci Başkan Haydar Saltık Ege Ordusu Komutanlığı'na atanırken Onun yerine ise Necdet Öztörün getirilmiştir. Komutanlar hariç hiç kimse bu atamaların darbeci kadroya son şeklini verdiğini fark etmemiştir. Atamalar sonrası korkulan olmamış, terfi edemeyen ve emekliye ayrılanlar müdahale konusunda hiç renk vermemiştir. Kırğınlar ve haksızlığa uğradığını düşünenler bile susmuştur.⁹⁵⁴

Komutanı'nın ağustosta görev süresinin dolmasıyla da ilgisi bulunduğu söyler. Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, s. 460-461.

⁹⁴⁹ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 460-461. Evren, her ne kadar müdahaleyi zorlaştıracak bir unsur olsa da müdahalenin ihbar edilmesi durumunda dahi harekâtı kararlılıkla gerçekleştireceklerini ifade etmiştir. Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 518-519.

⁹⁵⁰ FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal: A Look Ahead*, S. J. Barret, 28 October 1980, s. 6.

⁹⁵¹ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 505; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 124.

⁹⁵² Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 124.

⁹⁵³ 10. Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Nejat Tümer'in Dz. K. K.'lığına tayinine ilişkin 05.08.1980 tarihli 24864 numaralı karar, *BCA 30.11.1.0/532.82.12*.

⁹⁵⁴ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 518-519; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 124.

Terfilerin sorunsuz atlatılması ile darbenin detaylarını görüşmek üzere komutanlar 26 Ağustos'ta Genelkurmay'da bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda darbe sonrası devlet başkanının kim olacağı belirsizliği giderilmiş ve Evren üzerinde karar kılınmıştır. Yasama görevinin Genelkurmay Başkanı, üç Kuvvet Komutanı ve Jandarma Genel Komutanı'nın oluşturacağı Millî Güvenlik Konseyi ile yürütülmesine, konseyin genel sekreterlik görevini ise Haydar Saltık'ın yapmasına karar verilmiştir. Başbakan ve bakanların belirlenmesi için ise son 24 saate kadar beklenmesi kararlaştırılmıştır. Siyasi liderlerin Gelibolu Hamzakoy Kampı, İzmir Menteş'teki Harp Okulu ve Uzunada'daki Deniz Kuvvetleri tesislerinde tutulması, milletvekilleri için ise Ankara'daki İstihbarat Okulu'nun kullanılması kararı alınmıştır. Darbenin tarihi için 5 Eylül tarihi üzerinde durulsa da Ankara Sıkıyönetim Komutanı'nın yeni atanmış olması ve hazırlıkların bu tarihe kadar tamamlanamayacağı gerekçesi ile 12 Eylül tarihi üzerinde mutabık kalınmıştır. İkinci Başkan Necdet Öztoran'un el yazısı ile yazdığı toplantı zaptı Evren, Ersin, Şahinkaya, Tümer, Celasun ve Öztoran tarafından imzalanmıştır.⁹⁵⁵

Toplantı sonrası "Bayrak Harekât" emirleri bir kez daha ilgili komutanlıklara dağıtılmaya başlanmıştır. Gelişmelere göre müdahaleyi öne veya ileri bir tarihe çekilebilmek için müdahalenin tarihi her ne kadar 12 Eylül Saat 03:00 olarak belirmemişse de harekât emrinde 5 Eylül'den sonra her an için hazır olunması şeklinde yazılmış ve spesifik bir tarih belirtilmemiştir.⁹⁵⁶ Darbenin günü ve saati 9 Eylül'de yapılan toplantı sonrası 10 Eylül'de özel kuryeler ile gönderilerek iletilmiştir. Darbenin emri o gün imzalanarak, 12 Eylül saat 03.00'da yapılacağı ilgili tüm komutanlıklara bildirilmiştir.⁹⁵⁷

Darbeden önceki gün epey hareketli olmuştur. Hükümetin gündeminde Bakanlar Kurulu bulunmaktadır. Komutanların görünürdeki gündemi ise Trakya'da

⁹⁵⁵ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 522-523; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 124-125.

⁹⁵⁶ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 534.

⁹⁵⁷ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 540; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 129.

yapılacak olan NATO'nun ortak harekâtıdır. Bu harekât askerî hareketlilikten şüphelenilen herkese sunulan bir gerekçe olarak kullanılmıştır.⁹⁵⁸ Tankların birliklerin dışına çıkarılması üzerine İçişleri Bakanı Orhan Eren'in sorusuna verilen cevap bu tatbikat olmuş ve NATO kırmızı alarmı şeklinde bir açıklama yapılmıştır.⁹⁵⁹ Evren de anılarında tatbikattan iyi bir fırsat olarak bahsetmiş müdahale hazırlıklarını örtmede önemli bir araç olarak kullanıldığından bahsetmiştir.⁹⁶⁰ İçişleri Bakanı, emniyetin bütün üst düzey yöneticilerinin Genelkurmay'a çağrılmasını, öğle saatlerinde kentin birçok yerinde patlayan pankartlı bombalar ve sıkıyönetimin konuyu ele alması olarak yorumlamıştır.

O gün Erbakan ise Londra'daki ziyaretinden dönmektedir.⁹⁶¹ Komutanlar, Erbakan'ın 12 Mart Muhtırası esnasında da yurtdışında olması üzerinden bir benzerliği fark ederek bu harekatta da yurtdışında olması üzerine geri dönüşü ile ilgili '*İster misiniz geri dönmesin?*' şeklinde aralarında bir konuşma geçtiğini belirtmişlerdir.⁹⁶² Yurt dışından dönüş yapan bir diğer isim de Hava Kuvvetleri Komutanı Şahinkaya'dır. ABD'deki ziyaretinden eşinin rahatsızlığı mazereti nedeniyle erken dönüş yapmıştır.⁹⁶³ 26 Ağustos'ta darbenin tarihinin belirlendiği toplantıda Şahinkaya'nın bitimi 12-13 Eylül'e denk gelen ABD ziyaretine katılım sağlamamaktansa bir mazeret uydurarak programı yarıda kesmesinin daha az dikkat çekeceği üzerinde bir karar alınmıştır.⁹⁶⁴

Yaşanan olağanüstü gelişmeler⁹⁶⁵ ve darbe söylentileri hemen hemen herkesi Genelkurmay ve komutanlara ulaşarak bilgi almaya itmiştir. 11 Eylül aynı zamanda Genelkurmay Başkanı Evren ile Cumhurbaşkanı Vekili Çağlayangil'in haftalık görüşmesinin olduğu gündür. Demirel, söylentiler üzerine belki bir ipucu yakalanabilir düşüncesi ile Çağlayangil'i aramıştır. Ondan rutin görüşmede

⁹⁵⁸ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 132.

⁹⁵⁹ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 133.

⁹⁶⁰ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 542.

⁹⁶¹ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 132.

⁹⁶² Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 126.

⁹⁶³ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 132.

⁹⁶⁴ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 528.

⁹⁶⁵ Yaşanan olağanüstü olaylara traji-komik bir örnek ise darbeye erken başlayarak Bafra PTT Şubesi'nin gündüz vakti ele geçirilmesidir. Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 133.

Genelkurmay Başkanı Evren'in ağzını aramasını istemiştir. Çağlayangil ise toplantı sonrası Demirel'e Evren'in tavrında bir değişiklik ve şüphelenecek bir şey sezinleyemediğini iletmiştir.⁹⁶⁶ Genelkurmay Başkanı'na bir sıkıntı olup olmadığını sorduğunu, bu sorusuna Evren'in önemli bir sıkıntı olmadığı ve Konya mitinginden duyulan rahatsızlık şeklinde bir karşılık verildiğini iletmiştir. Evren, daha sonra 12 Eylül saat 10:30'da Çağlayangil'i tekrar aradığında dün yaptıkları konuşmada darbeden bahsetmemesini anlayışla karşılayacağını düşündüğünü belirtmiştir.⁹⁶⁷

Türkiye'de bir darbeden şüphelenildiğinde Genelkurmay'ın ışıklarına bakmak bir gelenek olmuştur. 11 Eylül akşamı Genelkurmay ışıkları yanmıyor olsa da savaş zamanı kullanılması için yapılan yeraltı sığınağı ışıltı ışıltıdır.⁹⁶⁸ Darbe hazırlıkları gizlilikle yürütülmüştür. Evren, tüm komutanlara yapılacaklardan eşlerine bile bahsetmemelerini istemiştir. Fakat kendisi 11 Eylül günü eşi ve küçük kızıyla gerçekleştirilecek darbeyi paylaşmıştır. Eşinin buna tepkisi ise *"iyi yaparsınız"* olmuştur.⁹⁶⁹ Haberleşme ve basın açısından kritik bir kurum olan TRT Genel Müdürü de darbenin yapılacağını önceden öğrenen nadir sivillerdendir. Darbenin tüm yurda duyurulmasını sağlayacak olan TRT'de, teknik bir aksaklık yaşanmaması adına genel müdür, 11 Eylül saat 18:30'da Genelkurmay'a çağırılarak kendisine müdahalenin yapılacağı bilgisi verilmiş ve eksiksiz bir yayın gerçekleştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması istenmiştir.⁹⁷⁰ Darbeden haberdar edilenler arasında dönemin MİT Müsteşarı da vardır. Darbeden 48 saat

⁹⁶⁶ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 134; Çağlayangil, a.g.e., s. 194-197; Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 541.

⁹⁶⁷ Çağlayangil, a.g.e., s. 194-197; Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 541. Çağlayangil'in anılarında bahsettiği bu olay, İngiliz Büyükelçi Laurence'in Ocak 1981'de Çağlayangil ile yaptığı görüşme sonrası yazdığı raporda da (Aynı içerikle) geçmektedir. Ayrıca aynı raporda Çağlayangil'in Orgeneral Evren'e eski politikacılardan veya profesörlerden tavsiye almaması önerisinde bulunduğu rapor edilmiştir. Aynı görüşmede Çağlayangil'in komutanlara zaman tanınması düşüncesinde olduğu ancak dışarıdan Onlara yapılacak fazla övgülerin Onları cesaretlendirebileceği ifadeleri aktarılmıştır. FCO 9/3314 *Turkey Internal Political, Turkey Internal*, P. H. Laurence, 23 January 1981, s. 2-3.

⁹⁶⁸ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 135-136.

⁹⁶⁹ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 541; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 129.

⁹⁷⁰ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 543; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 135.

önce haberdar edilen müsteşar bağlı olduğu Başbakanlık ile bu bilgiyi paylaşmamıştır.⁹⁷¹

Planlandığı gibi 12 Eylül saat 03:00'te harekete geçilmiştir. PTT, TRT ve Emniyet Genel Müdürlüğü gibi kritik tüm noktalar kontrol altına alınmış ve bir direniş ile karşılaşılmamıştır.⁹⁷² Liderler gözetim altına alınmıştır.⁹⁷³ Darbe, TRT spikeri Mesut Mertcan'ın sabah saat 04:00'te 1 numaralı Millî Güvenlik Konseyi bildirisini okuması ile ilan edilmiştir.⁹⁷⁴

Müsteşar Tom Young⁹⁷⁵ 12 Eylül'ü erkenden haber alan yabancı diplomatlardan birisidir. Darbe olacağını saat 02:00'de (yani darbe saatinden önce) haber alan Young'un 12 Eylül gecesi yaşadıklarını Daily Telegraph gazetesi Young'un ölümü üzerine yayınladığı biyografisinde şu şekilde not etmiştir; *“Şafak vakti sokağa çıkma yasağı ilan edilmeden önce İngiliz elçiliğine gitmeye karar verdiğinde, kendisinin erken gelişine şaşırdığını ifade eden Türk muhafızla karşılaştı. Young,*

⁹⁷¹ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 137. Dönemin MİT Müsteşarı Bülent Türker 19 Kasım 1979 ile 7 Eylül 1981 tarihleri arasında görev yapmıştır. Türker, bu tarihler arasında aynı zamanda muvazzaf askerdir. Bülent Türker, Millî İstihbarat Teşkilâtı İnternet Sitesi, https://www.mit.gov.tr/lider_bulent-turker_33.html (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2024) Evren hatıratında, Amerikalıların da darbeyi 1-2 saat kala öğrendiklerini belirtmiştir. Bir tank taburunun Mamak'ta Amerikalıların bulunduğu bir yere gitmesi üzerine Amerikalıların olayın sebebi sorduğunu ve bunun üzerine kendisinin *“Zaten 1- 2 saat kaldı. Artık müdahale edeceğimizi söyleyin.”* dediğini belirtmiştir. Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 137.

⁹⁷² Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 138.

⁹⁷³ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 139-140. Evren, liderlere darbe bilgilendirmesinin güvindikleri kişilerce yapılmasını istemiştir. Buna göre Demirel'e Nahit Menteş, Ecevit'e ise İrfan Özyaydın'ı kendilerine eşlik eden askerler ile darbeyi haber vermişlerdir. Liderlere ayrıca nazik davranılması talimatı verilmiştir. Dilerlerse eşlerini de geçici ikamet edecekleri yerlere götürebilecekleri bilgisi paylaşılmıştır. Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, s. 544; Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 138. Liderlerden sadece Alparslan Türkeş gece evinde bulunamadığı için gözaltına alınamamıştır. Bu durum Türkeş'in eski bir asker olması münasebetiyle son dakikalarda da olsa darbeden haberdar olduğu şeklinde yorumlamalıdır. Bu durum İngiliz medyasında darbenin sızdırıldığına yönelik iddiaların yer aldığı bir habere de konu olmuştur. John Bulloch, “Colonels' Eyes on Civilians.” *Daily Telegraph*, 16 September 1980, s. 4.

⁹⁷⁴ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 140.

⁹⁷⁵ İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nde 1'inci Müsteşar olarak görev yapan Tom Young iyi derecede Türkçe bilmektedir. Young'un, TSK'nın üst komutasına yakınlığı ile bilinmektedir. Devletoğlu, *a.g.e.*, s. 272; *Diplomatic Service List 1980*, Foreign and Commonwealth Office, Sixteenth Edition, s. 63. Young, ayrıca 1992'de İngiltere'nin Azerbaycan'daki ilk büyükelçisi olarak görev yapmıştır. “Obituary of Tom Young; Britain's first ambassador to Azerbaijan who financed his new embassy from a bag containing \$30,000 cash”, *Daily Telegraph*, 24 March 2004, s. 01; “Tom Young; Obituary”, *Times*, 8 April 2004, s. 32.

*‘Askerî bir darbe oldu,’ diye açıkladı. ‘Nerede?’ diye sordu güvenlik görevlisi. ‘İngiltere’de mi?’*⁹⁷⁶

⁹⁷⁶ Obituary of Tom Young; Britain's first ambassador to Azerbaijan who financed his new embassy from a bag containing \$30,000 cash, *Daily Telegraph* 24 March 2004, s. 01; Devletioğlu, a.g.e., s. 272. Burada şu notu düşmek gerekmektedir: Darbeden Türk siyasi liderler haberdar olmamışlardır ama ilginç bir şekilde İngiliz Müsteşar iki saat önceden haberdar olmuştur.

4. BÖLÜM

12 EYLÜL DARBESİ, ASKERİ REJİM VE İNGİLTERE’NİN DARBEME YAKLAŞIMI

Türk Silahlı Kuvvetleri, Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren liderliğinde ve emir-komuta hiyerarşisi içinde, 12 Eylül 1980’de gece yarısı askerî bir müdahale yaparak sivil demokratik seçimle gelmiş hükümeti devirerek, ülke yönetimini eline almıştır. Bu bir darbeydi. Ancak doğal olarak ve anlaşılacağı üzere; darbeyi gerçekleştiren komuta kademesi yapılan eylemi, darbe olarak değil askerî müdahale olarak tanımlamıştır. Biz bu bölümde darbe nitelemesini kullanmayı daha uygun bulduk. Çünkü gerekçesi ne olursa olsun yapılan müdahale bir askerî darbeydi.

Bu bölümde söz konusu darbeye, darbe sonrası icra edilen yönetim tarzına ve diğer hususlara dair İngiliz siyasetçi, diplomat ve basınca yapılan değerlendirme ve raporlardan hareketle, İngilizlerin darbeye yaklaşımını ortaya koymaya çalışacağız. Bu yapılırken gerek olduğu durumlarda yerli kaynaklara müracaat edilmiş olmakla beraber, tezimizin esas konusunun “İngilizlerin Darbeye Bakışı” olması münasebetiyle, İngiliz diplomatları tarafından düzenlenen rapor ve değerlendirmelerle, İngiliz basını tarafından yapılan yayınları referans aldık. Bir başka deyişle; İngilizlerin 12 Eylül’e yaklaşımını kendi kaynaklarından tespit etmeye çalıştık. Ancak bu esas konuya ve buna dair verilere geçmeden, Türkiye’yi 12 Eylül’e götüren süreç içinde -yine gerek duyulduğu için- bir miktar daha geride kalan bazı gösterge olayları ve müdahale hazırlıklarına dair yapılan çalışmaları hatırlatmakta da fayda gördük.

4.1. 12 EYLÜL ASKERİ DARBESİ VE İNGİLİZLERİN DEĞERLENDİRMELERİ

12 Eylül Askerî Darbesi ile hükümet ve parlamento feshedilmiş, parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmış, siyasi partilerin faaliyetleri durdurulmuş,

yurtdışına çıkışlar yasaklanmış ve saat 05:00'ten itibaren sokağa çıkma yasağı getirilmiştir.⁹⁷⁷ Ayrıca DİSK ve Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) faaliyetleri durdurulmuştur. TÜRK-İŞ'e ise dokunulmamıştır. Tüm Belediye Başkanları ve Belediye Meclis Üyeleri görevden alınmıştır. Türk Hava Kurumu, (THK) Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu dışındaki tüm dernekler kapatılmıştır.⁹⁷⁸ Emniyet Genel Müdürlüğü ise Jandarma Genel Komutanlığı'na bağlanmıştır.

14 Eylül'de Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren devlet başkanı ilan edilmiştir. Devlet Başkanı ve Genelkurmay Başkanı Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun'dan oluşan komuta heyeti -darbenin yasama organı olarak çalışacak olan- Millî Güvenlik Konseyi'ni (MGK) oluşturmaktadır.⁹⁷⁹

Darbenin hemen ardından Emekli Amiral Bülend Ulusu Başbakanlığı'nda 27 üye ile kurulan kabine⁹⁸⁰ kompozisyonu ağırlıklı olarak askerî bir hükümdür. Kabinede Ulusu dahil 6 emekli asker,⁹⁸¹ beş profesör ve on bir eski bakan⁹⁸² yer almıştır. Demirel Azınlık Hükümeti tarafından Türkiye'nin yaşamakta olduğu ağır ekonomik krizden çıkmak maksadıyla ilan edilen ve sıkı iktisadî ve malî tedbirleri içeren 24 Ocak Kararları'nın mimarı Turgut Özal da kabinede ekonomiden

⁹⁷⁷ M. Zafer Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi Sıkıyönetimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2018, s. 11.

⁹⁷⁸ İngiliz raporlarında İngiliz Kültür Derneği'nin kapatılmadığı ifade edilmiştir. FCO 9/3317 *Turkey: Annual Review and Calender of Event 1980, Turkey: Annuel Review for 1980*, P. H. Laurence, 28 January 1981, s. 3.

⁹⁷⁹ Aydın, Yüksel, a.g.e., s. 326.

⁹⁸⁰ Oluşturulan bu kabineden sivil yönetime geçilene kadar 12 bakan değişikliğine gidilmiştir. Mehmet Semih Gemalmaz, 12 Eylül Rejimi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 14, s. 978.

⁹⁸¹ Ulusu darbeden çok kısa süre önce Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan (Ağustos 1980) emekli olmuştur. Kabinedeki diğer 5 asker kökenli bakan ise, İçişleri Bakanı Emekli (Em.) Korgeneral Selahattin Çetiner, Millî Eğitim Bakanı Em. Korgeneral Hasan Sağlam, Sağlık ve Sosyal Yardımlar Bakanı Em. Tüm General Prof. Dr. N. Ayanoğlu, Gümrük ve Tekel Bakanı Em. Korgeneral Recai Baturalp, Gençlik ve Spor Bakanı Em. Korgeneral Vecdi Gönül'dür. Mehmet Semih Gemalmaz, 12 Eylül Rejimi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 14, s. 977.

⁹⁸² Bu bakanlardan 8'i 12 Mart rejimi (1971-1973) döneminde partiler üssü kabinelerde görev almıştır. Mehmet Semih Gemalmaz, 12 Eylül Rejimi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 14, s. 977.

sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev almıştır.⁹⁸³ Darbe sonrası dış politika ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomi politikasına dokunulmamıştır.⁹⁸⁴ Sosyal Güvenlik Bakanı Sadi Şide ise 12 Eylül'de kapatılmayan tek işçi konfederasyonu TÜRK-İŞ'in Genel Sekreterliği'ni yürütmektedir.⁹⁸⁵ MGK tarafından ülke, 13 sıkıyönetim bölgesine ayrılmıştır.⁹⁸⁶ İngilizlerin en genel yorumu ise 1980 yılının 12 Eylül Askerî Darbesi ile anılacağı şeklinde olmuştur.⁹⁸⁷

4.1.1. İngilizler Darbeyi Öngörmüşler Miydi?

Çalışma grubunun kurulmasından 12 Eylül'e kadar gizlilikle yürütülen darbe hazırlıklarının yapıldığı günlerde İngilizler, 1975 yılından bu yana defalarca tartıştıkları darbe ihtimalini 1980 yılının giderek ağırlaşan koşullarında yeniden tartışmaya başlamışlardır. Burada cevaplamayı çalışacağımız soru İngilizlerin gelmekte olan darbeyi öngörüp öngöremedikleri olacaktır.

Bu dönemde Londra, Ankara'dan sürekli kendilerini güncel tutmalarını istemektedir. Zira o günlerde ülkenin bir iç savaşa sürüklendiği iddiaları basında

⁹⁸³ Aydın, Yüksel, *a.g.e.*, s. 327.

⁹⁸⁴ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 216.

⁹⁸⁵ Mehmet Semih Gemalmaz, 12 Eylül Rejimi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 14, s. 977-978.

⁹⁸⁶ Sıkıyönetim bölgeleri ve komutanları şu şekildedir; 1. Ordu Komutanı Org. Necdet Ürüg, (İstanbul İli Sıkıyönetim Komutanı), 2. Ordu Komutanı Org. Bedrettin Demirel (Konya, Niğde, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Yozgat illeri Sıkıyönetim Komutanı), 3. Ordu Komutanı Org. Selahattin Demircioğlu (Erzincan, Gümüşhane, Giresun, Trabzon, Rize, Ordu, Sivas, Tokat, Amasra, Çorum, Samsun, Sinop, illeri Sıkıyönetim Komutanı), Ege Ordusu Komutanı Org. Süreyya Yüksel (İzmir, Manisa, Aydın, Uşak, Denizli, Muğla, Isparta, Burdur, Antalya illeri Sıkıyönetim Komutanı), Donanma Komutanı Koramiral Nejat Serim (Kocaeli, Bursa, Bilecik, Sakarya, Bolu, Zonguldak illeri Sıkıyönetim Komutanı), 2. Kolordu Komutanı Korgeneral Hüsnü Çelenkler (Çanakkale, Balıkesir illeri Sıkıyönetim Komutanı), 4. Kolordu Komutanı Korgeneral Recep Ergun (Ankara, Çankırı, Kastamonu, illeri Sıkıyönetim Komutanı), 5. Kolordu Komutanı Korgeneral Adnan Doğu (Tekirdağ, Kırklareli, Edirne illeri Sıkıyönetim Komutanı), 6. Kolordu Komutanı Korgeneral Nevzat Bölügiray (Adana, Mersin, Kahramanmaraş, Adıyaman, Gaziantep, Hatay, illeri Sıkıyönetim Komutanı), 7. Kolordu Komutanı Korgeneral Kemal Yamak (Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, Siirt, Hakkari, Van illeri Sıkıyönetim Komutanı), 8. Kolordu Komutanı Korgeneral Sabri Deliç (Elazığ, Malatya, Tunceli, Bingöl, Muş, Bitlis illeri Sıkıyönetim Komutanı), 9. Kolordu Komutanı Korgeneral, Selahattin Cambazoğlu (Erzurum, Ağrı, Kars, Artvin, illeri Sıkıyönetim Komutanı), 1. Taktik Hava Kuvvet Komutanı Korgeneral Tevfik Alpaslan (Eskişehir, Kütahya, Afyon illeri Sıkıyönetim Komutanı). "Sıkıyönetim Komutanları", *Milliyet Gazetesi*, 13 Eylül 1980, s. 1; Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi Sıkıyönetimi*, s. 8-9.

⁹⁸⁷ FCO 9/3317 *Turkey: Annual Review and Calender of Event 1980, Turkey: Annuel Review for 1980*, P. H. Laurence, 28 January 1981, s. 2.

yer almaya başlamıştır.⁹⁸⁸ Londra, 1980 yazında çıkan haberler, kamu ve toplumun önde gelen kişilerine yönelik işlenen sistematik cinayetler (Nihat Erim, Kemal Türkler vb.) ve askerî müdahale tartışmalarıyla olay yerindeki diplomatlardan daha panik bir bakış açısına sahip olmaya meyilliydi.⁹⁸⁹ Ayrıca İngiliz diplomatların yaklaşımı kendi deyimleri ile yanlış alarmı haber atlamaya tercih etme yönündedir. Zira İngiltere Dışışleri İran Devrimi'ni görememiş ve Türkiye'de de tekrar bu tarz bir yanılgıya düşmek istememiştir. İkinci Müsteşar H. Warren- Gash bu duruma;

*O nedenle 1979'dan sonra Dışışleri'nin talimatıyla büyükelçilerin istihbarat birimleri çok hassaslaştı. Her ufak olayın her duyumun altında bir neden aramaya başladık. Türkiye'de darbe beklentisi de bu endişe ile izlendi. Şüpheli her olaya hep acaba bu bir darbe beklentisi mi? sorusuyla yaklaşıldı.*⁹⁹⁰

cümleleri ile açıklık getirmiştir. 14 Temmuz 1980 tarihli "Silahlı Kuvvetler ve Politikacılar" adlı raporda Büyükelçi Laurence Türkiye'de darbe ihtimalini darbeden iki ay önce bir kez daha tartışmıştır. Raporda Türkiye'de geçmişte gerçekleştirilen 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 tarihli müdahaleler ve yakın zamanda verilen uyarı mektubu hatırlatılarak, ordunun özellikle 1960 ve 1971 deneyimlerinden dersler çıkardığı belirtilmiş ve şu değerlendirmeler yapılmıştır;⁹⁹¹

İlk olarak Türkiye'nin sorunlarının doğrudan askerî bir yönetimle çözülemeyecek kadar çetrefilli olması... Hiç şüphesiz askerî yönetimin Türkiye'nin Batılı dostlarının yardımını daha da zorlaştıracığının farkındalar. İkinci olarak, parlamentoyu olduğu gibi bırakan

⁹⁸⁸ Metin Münir, "Politics Embitter Ancient Sectarian Rivalry in Turkey." *Financial Times*, 10 July 1980, s. 2; Allan, James. "2,000 Die in Turkey's 'Civil War'." *Daily Telegraph*, 4 Aug. 1980, s. 5.

⁹⁸⁹ FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Turkey: The Armed Forces and Politics*, T. L. A. Daunt, 28 July 1980, s. 1.

⁹⁹⁰ Devletioğlu, a.g.e., s. 290.

⁹⁹¹ FCO 160/206/21 *Turkey: Armed Forces and Politics*, P. H. Laurence, 14 July 1980, s. 2.

*(pasifleştiren) ve teknokrat Bakanları manipüle etmeye çalışan yönetim işe yaramıyor.*⁹⁹²

Değerlendirmede ayrıca, 27 Mayıs'ta orta rütbeli askerlerin darbe yapmış olmasına rağmen artık orduda üst düzey komutanların bilgisi ve desteği olmadan bir darbe yapmanın çok zor olacağı ifade edilmiştir.⁹⁹³ Uygulanan askerî eğitim modelinin ast üst ilişkisinde mutlak itaati doğurduğu ve bu nedenle alt ve orta rütbeli subayların üstlerinden bir talimat almadan hareket etmelerinin örgütsel olarak çok zor olduğu belirtilmiştir.⁹⁹⁴

Laurence'a göre ordu yalnızca demokrasinin tehdit edildiğini düşünürse iktidarı ele geçirmeye çalışacaktır. Hali hazırda Meclis tıkanmış ve askerinin istediği yasalar geçmiyor olsa da Ona göre Türk demokrasisi ve toplumu henüz büyük bir çıkmazda değildir.⁹⁹⁵ TSK'nın geçmiş müdahaleleri üzerinden Laurence tarafından bir sınıflandırılma yapılmış, önceki müdahalelerde kullanılan üç klasik yöntem ve örnekleri aşağıdaki gibi tarif edilmiştir;

*Önce itmek, sonra tekmelemek ve son olarak da parçalara ayırıp yeniden başlatmak. Bu sınıflandırmaya göre komutanların 27 Aralık 1979 tarihli mektubu bu yöntemlerden ilkinin temsil etmektedir. 1971'deki "muhtıra" ise ikincisini temsil eder. Menderes Hükümeti'nin 1960 yılında devrilmesi ise üçüncüsünün şimdiye kadarki tek örneğiydi.*⁹⁹⁶

Son cümledeki şimdiye kadar edadı ilerisi için bir açık kapı bırakma olarak algılanmaya müsait ise de Laurence, 1960 tarzı bir darbeye ihtimal vermemektedir. O, Türkiye'de temel demokratik süreçlerin oldukça güçlü bir şekilde işlemeye devam ettiğini düşünmektedir. Laurence, siyasal şiddeti

⁹⁹² FCO 160/206/21 *Turkey: Armed Forces and Politics*, P. H. Laurence, 14 July 1980, s. 5.

⁹⁹³ FCO 160/206/21 *Turkey: Armed Forces and Politics*, P. H. Laurence, 14 July 1980, s. 4.

⁹⁹⁴ FCO 160/206/21 *Turkey: Armed Forces and Politics*, P. H. Laurence, 14 July 1980, s. 3.

⁹⁹⁵ FCO 160/206/21 *Turkey: Armed Forces and Politics*, P. H. Laurence, 14 July 1980, s. 2.

⁹⁹⁶ FCO 160/206/21 *Turkey: Armed Forces and Politics*, P. H. Laurence, 14 July 1980, s. 6.

Türkiye'nin çirkin bir özelliği olarak görmesine ve bu durumun yakın zamanda azalacağına dair bir beklentisi olmamasına rağmen, ülkenin hukuk düzeninin tamamen çökmesinden ve toplumsal çözülmeden oldukça uzak olduğu düşüncesindedir.

Aynı zamanda, geçmişte olduğu gibi komutanların ne iktidarı bizzat ele geçirmeyi ne de etkili bir güce sahip olamayacak bir kukla hükümet kurmayı tercih etmeyeceklerini belirtmiştir. Böylesi müdahaleler için ordunun isteksiz olduğunu söylemektedir. Bunun yerine silahlı kuvvetlerin siyasi partilere yeni ve sert bir uyarı mektubu göndermesi ya da perde arkasında siyasi liderlerin uyarılması veya her ikisini de aynı anda yapılmasının daha muhtemel olduğu üzerinde durmuştur. Bu eylemler için ise MGK'nın iyi bir mecra olacağını ifade etmiştir. Aslında Laurence 14 Temmuz 1980 tarihli bu raporunda bir darbe ihtimali görmemektedir. İkinci ve aynı zamanda daha sert bir uyarı mektubu ile siyasetçilerin arka planda uyarılması yöntemlerinin kullanılacağını düşünmektedir.

Laurence o dönemde silahlı kuvvetlerin, bir erken seçimin yapılıp yapılmayacağını görene kadar sabırla bekleyeceği değerlendirmesinde de bulunmuştur.⁹⁹⁷ Bu erken seçimi Demirel de istemektedir. O, böylesi bir erken seçimin darbe tehdidini ortadan kaldıracığını düşünmektedir. Ona göre seçime giden bir ülkede darbe için askerler bir daha düşüncektir.⁹⁹⁸ Bu değerlendirmelerin yanında Laurence, eğer erken seçim kararı alınmaz ve parlamentodaki tikanıklık devam ederse, ordunun daha etkin bir hükümet için Haziran 1981'e kadar beklemeksizin erken seçimi zorlayıcı bir müdahalede bulunabileceği tahminini paylaşmıştır.

Laurance, gündem olan bir erken seçimin zamanı hakkında da tartışarak sonbaharda yapılacak bir seçim için zamanın daraldığı *“Ramazan ayı başladı ve ağustos zaten geleneksel tatil ayı. Kış nedeniyle ekim ve haziran ayları arasında*

⁹⁹⁷ FCO 160/206/21 *Turkey: Armed Forces and Politics*, P. H. Laurence, 14 July 1980, s. 6.

⁹⁹⁸ Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 181.

bir seçim yapılması pek olası değildir. Bu nedenle Haziran 1981'e kadar beklemekten başka çare olmayabilir.” şeklinde ifade etmiştir.

Ordunun yalnızca demokrasi tehdit altında olursa bir müdahalede bulunacağı ve 1981 seçimlerinin yine işlemez bir parlamento ortaya çıkarma ihtimaline binaen de şunları kaydetmiştir; *“Silahlı kuvvetler, sistemi, seçimleri kazanan partinin parlamentoda yeterli bir çoğunluk elde etmesini sağlayacak şekilde değiştirmek amacıyla daha ciddi bir şekilde müdahale etme eğiliminde olacaktır.”* ⁹⁹⁹

14 Temmuz 1980 tarihli rapordaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Laurence'ın darbe konusunda daha önce ifade ettiği görüşlerinde bir değişiklik olmadığı görülmekte ve bir darbe beklemediği anlaşılmaktadır. O, perde arkasından yapılacak baskılar gibi daha sınırlı müdahaleleri daha olası görmektedir. Ordunun doğrudan bir müdahaleden ziyade dışardan baskı ve dayatma şeklinde bir müdahalede bulunacağını düşüncesinde olduğu görülmektedir. O, darbeyi o tarihlerde beklememekte ileride gerçekleşebilecek bir olasılık olarak zikretmektedir.

Laurence'ın görüşleri İngiltere Dışişleri'nde Türkiye'nin de bağlı olduğu Güney Avrupa Dairesi'nce çoğu yorumcudan daha iyimser ve daha az kaygı verici bulunmaktadır. Zira Laurence askerî müdahaleyi hala uzak bir ihtimal olarak görmektedir.¹⁰⁰⁰ Laurence'ın, iyimser görüşlere sahip olan değerlendirmesi Yunan Genelkurmay Başkanı'nın İngiltere ziyaretine eşlik eden ekipten bir üye tarafından; *“Türkiye'deki genç ve orta rütbeli subaylar arasında büyük bir değişim için daha büyük bir istek olduğuna dair işaretler olduğu”* söylemi üzerine bir kere daha tekrarlanmıştır.¹⁰⁰¹ Londra tarafından, Yunan heyetindeki kişi/kişilerin İngiltere'nin Ankara'daki büyükelçiliğinden çok daha endişeli olduğu söylenmiştir.

⁹⁹⁹ FCO160/206/21 *Turkey: Armed Forces and Politics*, P. H. Laurence, 14 July 1980, s. 7.

¹⁰⁰⁰ FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Turkey: The Armed Forces and Politics*, T. L. A. Daunt, 12 August 1980, s. 1.

¹⁰⁰¹ FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Turkey: The Armed Forces and Politics*, T. L. A. Daunt, 12 August 1980, s. 1; FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Turkey: The Armed Forces and Politics*, A. J. F. Caie, 30 July 1980, s. 1.

Ayrıca bu duyum üzerinden olay yerindeki insanların içinde bulunduğu durumdan hareketle ileriye dönük tahminlerde bulunmada ve olay meydana geldiğinde dehşet verici değişimler karşısında sürekli olarak şaşırma eğiliminde olduğu 1958'de Bağdat, 1968'de Paris ve 1978'de Tahran örnekleri verilerek, Ankara'daki büyükelçiliğe göndermede bulunulmuştur.¹⁰⁰²

Laurence'ın bir darbe beklentisi içinde olmadığını Roma'da düzenlenen Akdeniz Çalışma Grubu'nun toplantısında Belçikalı temsilcinin ülkesinin Ankara Büyükelçisi'ne dayandırarak paylaştığı; Türkiye için yakın bir iç savaş tehdidi ve ordunun erken bir zamanda yönetime el koyacağı görüşüne toplantıda bulunan İngiltere temsilcisi Daunt'un, Laurence'ın Belçikalı meslektaşında belirgin bir şekilde farklı düşündüğünü belirtmesinde de görebiliriz. Daunt aynı zamanda Laurence'ın, Belçikalı büyükelçinin görüşünü abartılı bulabileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁰³ Zira Laurence aynı tarihlerde paradoksal olarak Türkiye'nin yüksek oranda devam eden şiddet olaylarına rağmen görece sakin ve istikrarlı bir dönemden geçtiğini söylemektedir.¹⁰⁰⁴ Laurence daha sonra Belçika Büyükelçisi Pierre Marchal ile yaptığı görüşmede büyükelçinin bir beklentiden ziyade bir ihtimalden bahsettiğini rapor etmiştir. Telgrafın Brüksel'de büyük bir şok yaratması ve konu hakkında yoğun telefonlar alması üzerine olayı yatıştırmak için elinden geleni yaptığı ve göz önünde bulundurulması gereken bir ihtimalden bahsettiğini söylediğini aktarmıştır. Belçikalı meslektaşının iç savaşla ilgili yorumunun ise 1978 yılında Kahramanmaraş olaylarının tekrarlanması endişesinden kaynaklandığı aktarılmıştır.¹⁰⁰⁵ Laurence benzer şekilde 1980

¹⁰⁰²FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Turkey: The Armed Forces and Politics*, E. A. J. Fergusson, 28 July, 1980, s. 1.

¹⁰⁰³Telegrafta, Belçikalı büyükelçinin görüşlerinin diğer Avrupalı meslektaşları tarafından da benimsendiği detay bilgisine yer verilmiştir. Ancak Almanların daha az endişeli olduğu ifade edilmiştir. FCO 3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey*, T.L.A. Daunt, 14 May 1980.

¹⁰⁰⁴ FCO 3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal, Laurence*, 13 May 1980, s. 2.

¹⁰⁰⁵ Laurence, Belçikalı meslektaşı ve misyonu için; "Marchal, zeki, aktif ve kişisel olarak da sevilen bir adamdır. Ancak burada sadece küçük bir misyonu var ve ne kendisi ne de Belçikalı personelinden herhangi biri (10 yıldır burada olan asistanı dışında) Türkçe konuşmıyor. Bu sınırlar içinde oldukça iyi bağlantıları var, ancak okuma konusunda burada üretilen ve pek de güvenilir olmayan İngilizce yayınlara güvenme eğiliminde ve zamanını Ankara, Bodrum'daki yazlığı ve teknesi ile Güney Fransa'daki evi arasında bölüştürüyor." bilgilerini vermiştir. Bu bilgiler ışığında, Marchal'ın olayları yorumlama kapasitesinin sınırlı kaldığı ve dolayısıyla görüşlerine temkinli yaklaşılması gerektiği izlenimi oluşturulmaya çalışıldığı hissedilmektedir. FCO 3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey*, P. H. Laurence, 23 May 1980, s. 1-2.

Haziran'ında generallerin tutumunu esrarengiz olarak tanımlamış ve şunlar kaydedilmiştir;

Ancak olağanüstü bir siyasal şiddet olayı ya da hükümetin büyük şehirlerde kontrolü kaybettiğine dair bir kanıt olmadığı sürece, perde arkasında baskı uygulamaktan ve ara sıra kamuoyuna açıklama yapmaktan fazlasını yapmakta isteksiz olacaktırlar. Her halükârda NATO bakanlar toplantısı sonrasına kadar mütevazı da olsa herhangi bir adım atılmayacaktır. Orta vadede Demirel ve Ecevit'in siyasal şiddetin nasıl ele alınacağı konusunda anlaşamaması Türk demokrasisi için daha büyük bir tehdit oluşturabilir.¹⁰⁰⁶

Laurence'ın darbe ihtimali konusunda 12 Mart Muhtırası ile 1980 yılındaki durumu kıyasladığı ve bir darbe ihtimali görmediğine dair kanaati, aşağıdaki ifadelerden bir kere daha anlaşılmaktadır;

Uluslararası durumun bugünkünden daha tehlikeli olduğu o dönemde burada bulunan gözlemciler göre hükümet şu anda 1971'de olduğundan daha güçlü bir konumda ve ordu ile temelde aynı yönde ilerliyor. Eğer ordunun güvenliği yeniden tesis etmek için daha fazla elini taşın altına koyması gerekiyorsa, bu muhtemelen hükümetin yerine geçmekten ziyade hükümetle iş birliği içinde olacaktır. Bu açıdan Demirel, ordunun kendisini görevden aldığı 1971'den ders almıştır.¹⁰⁰⁷

1980 yılı Mart ayında İngilizler “Türkiye'deki gelişmeler konusunda deneyimli bir gözlemcidir ve kararları genellikle isabetlidir” ifadeleriyle takdim ettikleri Türkiye ile ilgili araştırmalarda önemli bir isim olan Andrew Mango ile Türkiye konulu

¹⁰⁰⁶ FCO 9 / 3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, Laurence, 13 June 1980, s. 2.

¹⁰⁰⁷ FCO 9 / 3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, P. H. Laurence, 23 July 1980, s. 4.

yaptıkları konuşmayı rapor etmişlerdir. Bu konuşmada Mango'nun da askerî müdahale tehdidini yüksek bulmadığı aktarılmıştır.¹⁰⁰⁸

Büyükelçi Laurence darbeden 12 gün sonra yazdığı raporda, 14 Temmuz 1980 tarihli raporundaki;

*Parlamentodaki çıkmaz devam ederse, generallerin tercihinin siyasi partilere yeni ve sert bir uyarı mektubu göndermek veya perde arkasında siyasi liderlere akıllarını başlarına toplamalarını söylemek veya ikisinin bir kombinasyonu olacağını öne sürmüştüm. Silahlı kuvvetlerin muhtemelen erken bir genel seçim yapılıp yapılmadığı netleşene kadar zamanını bekleyeceğini tahmin ettim. Öyle olmazsa ve bir sonraki seçim başka bir çalışamaz parlamentoya yol açarsa, silahlı kuvvetler sistemi değiştirmek amacıyla müdahale etme konusunda daha ciddi bir eğilime sahip olacaktır.*¹⁰⁰⁹

tahminini hatırlattıktan sonra “*Silahlı Kuvvetler beklenenden daha hızlı hareket etti.*” diyerek adeta yanıldığını itiraf etmiştir.¹⁰¹⁰

Her ne kadar Ankara'daki diplomatların kahir ekseriyeti Laurence gibi düşünüyor olsa da değerlendirilen dokümanlardan İngiliz diplomatların bu konuda yekpare bir fikir birliğinde olmadıkları görülmektedir. Nitekim hem Londra'da hem de Ankara'daki bazı diplomatlar Laurence gibi düşünmemekte ve Onun görüşlerine katılmamaktadır. Hatta bu fikir ayrılıklarının zaman zaman birbirini eleştirmeye ve küçük çaplı gerilime sebep olduğunu 1980 yılı yazışmalarında

¹⁰⁰⁸ FCO 9 / 3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey/EC*, T. L. A. Daunt, 24 March 1980, s. 2.

¹⁰⁰⁹ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 2.

¹⁰¹⁰ aynı yer.

görebilmekteyiz.¹⁰¹¹ 12 Eylül 1980 Darbesi'nde Daunt¹⁰¹² da bu görüş ayrılıklarını doğrulamaktadır.

Daunt, o dönemde yaşanan kargaşaların çözümünün ancak askerî bir müdahale ile sonlanacağını düşünmektedir. Daunt, aynı zamanda 1980'lerin ortalarına kadar Ankara'daki Büyükelçiliğin darbeye ihtimal vermediğini ifade etmektedir.¹⁰¹³ Daha önce şiddet başlığı altında bahsettiğimiz İzmir (Tariş) ve İstanbul'da dükkân kapatma olayları üzerine Daunt'un yaptığı "*Gelişmeler bardağı taşıran son damla olabilir. Parlamenter demokrasinin ayakta kalacağı sonucuna varma konusunda temkinli davranıyorum.*" açıklaması Onun bir darbe beklediğinin göstergelerinden sayılabilir. Daunt o dönemde Ankara'dan ısrarla darbe konusunu değerlendiren raporlar talep etmiş, yaklaşan darbe konusunda birkaç kez uyarıda bulunmasına

¹⁰¹¹ Londra, Ankara'dan gelen raporları detaylı ve yeterli bulmamaktadır. Türkiye'ye ilişkin kaygıların had safhaya ulaştığı ve pahalı bir ekonomik kurtarma programına ilişkin kararların alınmakta olduğu bir dönemde, Ankara'daki Büyükelçilik'ten toparlayıcı bir değerlendirme gelmediği düşünülmektedir. FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: Embassy Reporting*, T. L. Daunt, 20 March 1980, s. 2. Bu konudaki görüşlerini "*Buradaki Türkiye ile ilgili endişe düzeyi o kadar yüksek ki, korkarım zaman zaman rapor etmeye değer bulmadığınız ya da yeterince rapor ettiğinizi düşündüğünüz olayları kapsayan sorular almaya devam edebilirsiniz. Bunlara katlanmanızı rica etmek zorundayım.*" cümleleri ile ifade etmiştir. FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: Reporting Needs*, J. L. Bullard, 24 March 1980, s. 2. Büyükelçi Laurence ise beklentinin altında kalındığı imasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: Reporting Needs*, P. H. Laurence, 8 April 1980, s. 1. Bakanlığın büyükelçiliğin raporlarını ele alış biçimini nazıkçe şikâyet etmiştir. FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: Reporting Needs*, R. J. A. Martin, 19 March 1980, s. 1. Şüpheli kaynaklardan gelen raporlarla ilgili sorulardan duyduğu rahatsızlık ayrıca bildirilmiştir. FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: Reporting Needs*, J. L. Bullard, 24 March 1980, s. 1. Londra ise Büyükelçi'nin alınganlık gösterdiğini düşünmektedir. Normal raporlar haricinde sorulan soruların Büyükelçi için can sıkıcı olabileceği fakat Türkiye'deki gelişmelere yönelik mevcut ilgi düzeyi göz önüne alındığında, bunun kaçınılmaz olduğu söylenmiştir. Büyükelçiliğin son birkaç yıldır performansından memnun olunmadığı, önceki senelerde yaşanan sorunlardan birinin iyi derecede Türkçe konuşmayı bilen tek kişinin kıdemsiz bir ikinci kâtip olması olduğu belirtilmiştir. Bu konuda Yunanistan ile bir karşılaştırma yapılmış ve Atina'da neredeyse tüm diplomatik personelin Yunanca konuşabildiği söylenmiştir. FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: Embassy Reporting*, T. L. Daunt, 20 March 1980, s. 2. Özetlemek gerekirse Londra, Büyükelçi'nin raporlarını yeterli ve genel değerlendirmeden uzak bulmaktadır. Bu geri bildirim Büyükelçilik ve Londra arasında küçük çaplı bir anlaşmazlığa dönüşmüştür. Bu küçük çaplı gerilim görüş alışverişinin sonuçlarının faydalı olduğu belirtilerek tatlıya bağlanmıştır. FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: Embassy Reporting*, T. L. Daunt, 20 March 1980, s. 2.

¹⁰¹² Sir Timothy Daunt, İngiltere'nin önde gelen haricilerindendir. Türkiye'de gerçekleşen 3 darbeye de tanıklık etmiştir. 1960 ve 1971 yıllarında İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nde müsteşar olarak görev yapan Daunt, 1980 darbesinde ise İngiltere Dışişleri Bakanlığı Güney Avrupa Dairesi Başkanı görevini yürütmüştür. Daunt 1986 ile 1992 yılları arasında ise İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi olarak görev almıştır. Devletoğlu, a.g.e., s. 278.

¹⁰¹³ Devletoğlu, a.g.e., s. 278.

rağmen gelen yanıtların darbe ihtimali yok şeklinde iletilildiğini zikretmiştir. Londra'da Dışişleri Bakanlığı istihbaratının Ankara'dan daha çok olduğunu belirten Daunt, Ankara'da birkaç kişi hariç istihbaratın kötü olduğunu ifade etmiştir.¹⁰¹⁴ Ankara'da görev alan diplomatların bazılarının yaklaşan darbeyi görme noktasında Büyükelçi Laurence'den daha isabetli olduğunu belirten Daunt, Müsteşar Tom Young ve David Lane¹⁰¹⁵ ile Laurence'ın selefi olan Derek Dodson'un darbe beklentisi içinde olduklarını söylemektedir.¹⁰¹⁶ Daunt, Büyükelçi Laurence'ın olayları çok iyi okuyan, duyumları, tahlilleri çok kuvvetli olmasına rağmen Türkiye'yi çok iyi tanımadığını dile getirmiştir. Ayrıca Büyükelçi Laurence'ın darbe olmadan kısa bir süre önce (8-9 ay) bu göreve gelmiş olması hem 12 Eylül Askerî Darbesi'nin öngörülmesi hem de Daunt'un, Onun için ileri sürdüğü Türkiye'yi çok iyi tanımadığı yorumu bakımından önemli bir faktör olarak ele alınabilir.

Daunt, bölgede kendisi gibi geçmiş deneyimi olan diplomatların 1960 ve 1971 darbelerinin nasıl geldiğini görmelerinden kaynaklanan tecrübe ile *“O darbeler neden ve nasıl geldiyse 1980 darbesi de aynı şekilde geliyordu. Biz darbeyi görüyorduk ama durduracak gücümüz yoktu. Seyirciydik.”* demiştir.¹⁰¹⁷ Daunt, daha sonra 1986 yılında büyükelçi olarak Ankara'ya görevlendirildiğinde hem kendisinin hem de İngiltere Dışişleri'nin aklındaki sorunun bir sonraki darbenin (beklenti bakımından) ne zaman geleceği olduğunu aktarmıştır.¹⁰¹⁸

¹⁰¹⁴ Devletoğlu, a.g.e., s. 279-280. Daunt'un İngiliz istihbarat eksikliği konusundaki değerlendirmesinin göz ardı edilmemesi gerektiğini bizlere düşündüren bir husus da 1980 Temmuz'unda gerçekleşmesi son dakikada ertelenen darbe hakkında İngiliz belgelerinde herhangi bir evraka rastlanılmaması olmuştur.

¹⁰¹⁵ Müsteşar David Lane, 1975-1978 yılları arasında İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nde birinci müsteşar olarak görev almıştır. İngiltere'nin önde gelen büyükelçilerinden olan Sir Horace Phillips'ın danışmanlığını da yürütmüştür. Lane'nin Türkiye'ye olan ilgisi emekli olduktan sonra da devam etmiş ve 1995-2001 yılları arasında Anglo-Türk Cemiyeti'nin genel başkanı olarak çalışmalar yürütmüştür. Devletoğlu, a.g.e., s. 284.

¹⁰¹⁶ Büyükelçi Dodson'un kaleme aldığı raporlarda bir darbe beklentisine yönelik doğrudan bir bilgiye rastlanılmamakla birlikte dolaylı birkaç ima hissedilmiştir.

¹⁰¹⁷ Devletoğlu, a.g.e., s. 279-280.

¹⁰¹⁸ Devletoğlu, a.g.e., s. 282.

Darbe beklentisi konusunda Büyükelçi Laurence'dan farklı düşünen diplomatlardan bir diğeri olan Müsteşar David Lane, büyükelçilikteki diplomatlar arasındaki fikir ayrılığını *“Bazılarımız 1977-1978’lerde darbe beklerken bazıları darbeyi uzak bir olasılık olarak görüyordu.”* diyerek ortaya koymuştur.¹⁰¹⁹ Lane, Türkiye’de darbenin yazılı olmayan bir anayasa maddesi gibi olduğuna dair görüşleriyle, Türkiye’de bir darbeyi kesin olarak beklediğini de şu şekilde ifade etmektedir;

*Anayasada yoktur ama eğer siyasi ve ekonomik durum kötüleşir, demokrasi tehlikeye girerse 1960’ta ve 1971’de olduğu gibi ordu müdahale eder. Biz bunu bildiğimiz için durumun kötüleştiğini görüyor ve darbe bekliyorduk... O nedenle ordunun müdahalesi sürpriz değildi benim için. Türkiye’den ayrıldığım gün (1978) darbenin geleceğini adım gibi biliyordum.*¹⁰²⁰

Başkomiser Jeremy Taylor da o dönemde somut bir bilgiye sahip olmasa da darbe söylentilerine şahitlik ettiğinden bahsetmiştir.¹⁰²¹ Fakat Türkiye’ye gelip olayları gördükten sonra ise darbenin kaçınılmaz olduğunu düşündüğünü, asayiş düzelmez ise askerin mutlaka geleceğini ileri sürmüştür.¹⁰²² Fakat aynı zamanda bazı İngiliz diplomatlar 8 Eylül 1980 tarihinde Dışişleri Bakanı Erkmén’in gensoru ile düşürülmesini yorumladıkları bir telgrafta dahi hükümetin bir süre daha devam edeceğini raporlamışlardır.¹⁰²³

¹⁰¹⁹ Devletoğlu, a.g.e., s. 284-285.

¹⁰²⁰ a.g.e., s. 302.

¹⁰²¹ aynı yer.

¹⁰²² Devletoğlu, a.g.e., s. 300.

¹⁰²³ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, Wallis, 8 September 1980, s. 1. Benzer şekilde her ne kadar siyasal şiddet ile ilgisini kurarak ve daha önce sorulan bir soruya istinaden verilen bir cevap olmakla birlikte İngiliz diplomatlar 1980 Ağustos’unda “Sünniler ve Aleviler” başlıklı bir yazı kaleme almışlardır. Bu durum darbeden 16 gün önce İngiliz diplomatların darbeden ziyade başka konulara kafa yorduğunun açık göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. FCO 9/3053 *Internal Political Situation in Turkey, Sunnis and Alevis*, T. N. Young, 27 August 1980, s. 1-2.

Ancak bir kere daha belirtmek gerekir ki; tüm bu farklı değerlendirmelere rağmen ordunun darbe yapma konusunda isteksizliğine dair yine daha önceki satırlarda belirtildiği üzere İngiliz diplomatların ortak görüşü şu olmuştur; *“Sorunların kolay bir çözümünün olmadığına farkında olmalılar ve 1960’lardaki deneyimlerinden biliyorlar ki, askerî bir müdahalede bulunmak ondan kurtulmaktan daha kolaydır.”*¹⁰²⁴ Ancak 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi bu görüşü isabetsiz kılacaktır.

Hiyerarşide Büyükelçi Laurence’dan sonra gelen diplomat olan S. J. Barrett¹⁰²⁵ da müdahalenin ne şekilde olacağını kestirmenin zorluğunu dile getirmekle beraber müdahale olasılığını yabana atmamıştır. O, Savunma ve Askerî Ataşe Bishop’un, *“ordunun mümkün olduğunu kadar siyasi arenanın dışında kalmak istediği”* yönündeki görüşüne katıldığını söyleyerek;

*Bunu yapıp yapamayacakları, son çare olarak siyasi partilerin davranışlarına ve siyasal şiddet düzeyini azaltmak için daha etkili önlemler alma yeteneklerine bağlı olacaktır. Bu nedenle, 1980’de Türk Silahlı Kuvvetleri, siyasi sisteme müdahale etmekten başka seçeneklerinin olmadığı sonucuna varabilir, ancak bunun perde arkası baskı şeklinde mi yoksa siyasi arenada daha doğrudan bir eylem şeklinde mi olacağı kesin olarak tahmin edilemez.*¹⁰²⁶

şeklinde bir yorumda bulunmuştur. İngiliz Askerî Ataşe Tuğgeneral D. R. Bishop da aslında darbe beklemeyenlerdendir ve darbe olduğunda *“Etkili eyleme duyulan ihtiyaç aylardır açıktı, ancak ordu nihayet müdahale ettiğinde eylemleri bir sürpriz oldu.”* diyerek şaşkınlığını ifade etmiştir. O, bu yanılığını;

¹⁰²⁴ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Civil Disorder Crisis in Turkey*, T. L. A. Daunt, 25 April 1978, s. 2-3.

¹⁰²⁵ Barrett İngiltere’nin Ankara Büyükelçiliği’nde 1979-1981 yılları arasında müsteşar olarak görev yapmıştır. *The Diplomatic Service List 1981*, Her Majesty’s Stationery Office, London 1980, s. 96.

¹⁰²⁶ FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces*, Stephan J. Barrett, 22 January 1980, s. 2.

Özellikle siyasi terörizmle başa çıkmak için gerekli olduğunu düşündükleri mevzuatın engellenmesi karşısında gösterdikleri ılımlılık ve sabır ile önceki iki müdahale deneyimleri, onları üçüncü bir darbeye karşı sağlam bir şekilde karşı durmaya ve muhtemelen kendilerini politikacılar üzerinde artan bir baskı ile sınırlayacaklarına dair bir his yaratmıştı.”¹⁰²⁷

diyerek açıklamıştır. Ataşe Bishop gibi darbeyi şaşkınlıkla karşılayanlar çoğunluktadır. Zira Devletoğlu kitabında o günleri yaşayan ve adının gizli kalması şartıyla açıklama yapan İngiltere Dışişleri Bakanlığı diplomatına dayandırdığı bilgiye göre 12 Eylül 1980 sabahı İngiltere Dışişleri’nde o saatte uyumayan veya yeni uyanan herkeste darbenin büyük bir şaşkınlık ve hayret uyandırdığını yazmıştır.¹⁰²⁸ İngiliz büyükelçi dahil birçok diplomatın bir darbe beklemediği üretmiş oldukları belgelerde de açık bir şekilde görülmektedir.

Benzer şekilde Laurence da darbenin gerçekleşmesinin ardından yaklaşan darbeyi öngöremediğini kabul eden ifadeler kullandığı raporlar yazmıştır. Bu raporlarda İngilizler 12 Eylül Askerî Darbesi’ni tamamen beklenmedik bir durum olarak ele almamakla birlikte aynı zamanda bu raporlar İngilizlerin darbenin zamanlamasını tahmin edemediklerini itiraf eder niteliktedir. Onlar, Türkiye’nin özellikle iç güvenlik ve ekonomi alanındaki ciddi sorunlarının normal parlamenter ve demokratik çerçevede çözüleceği öngörüsünü dile getirmişlerdir. Ayrıca belirtmek gerekir ki İngilizler bu yanılgılarını, “*Ne Türklerden ne de Amerikalılardan bir darbe olacağına dair önceden bir işaret almadık.*” cümlesi ile hafifletmeye çalışmışlardır.¹⁰²⁹ Silahlı kuvvetlerin birçok kez politikacılara yönelik uyarı ve tavsiyelerde bulunduğu fakat bu durumun orduyu yalancı çoban

¹⁰²⁷ FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Valedictory Report By Brigadier D. R. Bishop Defence and Military Attache*, Brigadier D. R. Bishop, 27 October 1980, s. 2; FCO 46/2350 *Relations Between Turkey and NATO, Valedictory Report*, Brigadier D R. Bishop, 27 October 1980, s. 2-3.

¹⁰²⁸ Devletoğlu, a.g.e., s. 130-131.

¹⁰²⁹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Coup in Turkey*, T. L. A. Daunt, 12 September 1980, s. 1.

pozisyonuna soktuğu ve sonunda ne politikacıların ne gazetecilerin ne de diplomatların uyarıları ciddiye almadığı belirtilmiştir.¹⁰³⁰

İngilizlerin bir darbe olmaz derken ki sunduğu diğer gerekçeler ise şiddet ve krizlerin bir darbe olması için gereken seviyeye gelmemiş olduğu düşüncesi, askerin geçmiş tecrübelerinden bir ordu için ülke yönetiminin kolay olmayacağı farkındalığında olmaları, üst düzey komutanların müdahaleci bir zihniyette olmaması ve darbenin zamanının henüz gelmediği görüşü olarak özetlenebilir.

İngilizlerin bu mazeret cümlesindeki “...ne de Amerikalı’lardan bir darbe olacağına dair önceden bir işaret almadık” beyanı düz bir okumayla, ABD’nin de darbeyi öngöremediği kanaatini uyandırmaktadır: Ancak belirtmek isteriz ki NATO üyesi bir ülkede; üstelik bulunduğu jeo-stratejik konum, taşıdığı fonksiyon, ittifakın en güçlü ordularından birine sahip ve ittifakın tek Müslüman ülkesi olan Türkiye’de ABD’nin ve dolayısıyla NATO’nun, böyle bir ihtimali ıskalamasının hayatın olağan akışına aykırı görünmekte olduğunu söylemek zorundayız. ABD için olsa olsa zamanını kestirememiş olmaları söylenebilir. Eğer bu imâmızda bir haklılık varsa bu bizi, ABD’nin bilgilerinin tamamını İngiltere ile paylaşmadığı sonucuna götürmektedir. Ancak durumun böyle olup olmadığına dair herhangi bir belge ya da kayıta rastlayamadığımızı da burada belirtmek zorundayız. Ancak Devletoğlu somut bir belgeye dayandıramadığı fakat İngiliz evrakı okumaları ve diplomatların satır aralarındaki imalarından yola çıkarak yaptığı “Üçüncü darbe olasılığının yıllar önce CIA tarafından Londra’ya MI6’ya bildirildiği anlaşılıyor. Ancak kayıt dışı da olsa ABD’li diplomatların darbe konusunda İngiliz meslektaşlarına bilgi aktarmama eğilimde oldukları anlaşılıyor.” şeklinde yorumu burada anılmaya değer bulunmaktadır. Bizler her ne kadar İngiliz diplomatlarında iki ülke arasındaki istihbarat paylaşımının kuvvetli olduğu düşündüren

¹⁰³⁰ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, The Coup*, W. M. L. Dickinson, 17 September 1980, s. 2. Bahsedilen bu yalancı çoban algısı belki de darbenin gelişini ön göremeyen İngilizlerin de düştüğü bir yanılgı olabilir.

belgelere¹⁰³¹ rast gelmiş olsak da darbe gibi önemli bir istihbaratın paylaşımında ABD’li diplomatların ketum davranma olasılığını anlaşılır bulmaktayız.

İngilizler, darbeyi öngörmemiş olmalarına karşın 12 Eylül’e yönelik isabetli tahmin ve öngörülerde bulunmuşlardır. Bu değerlendirmelere olacak veya olması muhtemel darbelerin emir komuta zinciri dışında yapılamayacağına yönelik tespiti örnek verilebilir. Bu tespit Türkiye’deki askerî eğitim modeli üzerinden açıklanmıştır. Türkiye’de askerî eğitim sisteminde üstlerinden gelen emirlerin kati bir suretle uyulmasının aşılandığı, subayların eleştirel analizden çok ezbere yönlendirildiği, son derece motive olmalarına rağmen ortaya çıkan zihinsel durumun yüksek derecede katılık ve merkezileşme ürettiği, karar alma imtiyazının yalnızca yüksek rütbelilerin inisiyatifinde olduğu, (normal kabul edilenden daha yüksek) ve bu karar alma yetkisinin devredilemez olduğu, inisiyatif almanın cesaretlendirilmediği, küçük rütbedekilerin üstlerine alışılmadık derecede saygı gösterdiği, sorulmadıkça tavsiye vermelerinin pek olası olmadığı anlayışının hakim olduğu ileri sürülmüştür. Bu tanımlamalardan sonra mevcut durum tespitinin doğal bir sonucu olarak şu çıkarımda bulunulmuştur; *“Sonuç olarak, orta rütbeli subayların, üstlerinin talimatı dışında hareket etmeleri örgütsel olarak çok zor ve karakter dışı olurdu.”*

Bu tespitleri ayrıca 27 Mayıs Darbesi ile örneklendirilerek güçlendirilmeye çalışılmıştır. 1960 darbesinin orta rütbeli subaylar tarafından yapılmasına rağmen yine de askerî hiyerarşik ön kabulü tamamen göz ardı edemedikleri ve bu yüzden kendilerine üst düzey bir komutanın dahil olması arayışına girmeleri hatırlatılmıştır.¹⁰³² İngilizler bu tarihsel perspektiften yola çıkarak yüksek rütbeli

¹⁰³¹ Özellikle CANUKUS (Canada, UK ve US’in kısaltması) grubunun istihbarat paylaşımı çeşitli raporda gözlemlenmiştir. 1980’li yılların başında askerî ataşe olarak görev yapan A.C. Blofield bu durumu ‘uluslararası ataşeler birliği’ şeklinde nitelendirmiştir. FCO 9/4281 *Turkey: Internal Political Situation, Valedictory Report By Naval And Air Attache*, A. C. Blofield, 8 June 1983, s. 18. Blofield’in selevi Gresham ise ABD’li meslektaşısı ile yaşadığı yakınlığı Onun yeni doğan çocuğuna vafiz babası olması üzerinden açıklamıştır. FCO 9/3064, *Valedictory Report by Naval and Air Attache*, B.D.B. Gresham, 24 November 1980, s. 17.

¹⁰³² FCO 160/206/21 *Turkey; Armed Forces and Politics*, P.H. Laurence, 14 July 1980, s. 3

subayların bilgi ve desteği olmadan bir hareketin gerçekleştirilmesi zor olarak değerlendirilmiştir.¹⁰³³

Sonuç olarak 12 Eylül'ü Ankara'da görev yapan İngiliz misyonundaki kimi diplomatlarla Londra'dakilerin bir kısmı şaşkınlık duymadan karşılarken kimileri de sürpriz olarak değerlendirmiştir. Ankara Büyükelçiliği çalışanlarının kahir ekseriyeti (Büyükelçi, Askerî ve Savunma Ataşesi, Müsteşarların büyük bir kısmı) darbe beklemeyenleri oluştururken, darbe bekleyenler azınlıkta olsa da -özellikle Londra'daki diplomatlar- darbenin gelmekte olduğunu düşünmektedirler. Fakat Türkiye'de darbenin gerçekleşmesi konusunda farklı görüşlere sahip olsalar da bunların tamamı, bir darbe yapma konusunda özünde ordunun isteksizliği konusunda fikir birliği içinde olmuşlardır.¹⁰³⁴ Yani İngilizler "ordu darbe yapmaya mecbur kalsa bile ordunun bunu isteyerek değil istemeyerek gerçekleştireceği" istikametinde yorum yapmıştır. Bu hususa dair kanaatlerini de -bir kere daha alıntılanmak zorunda hissettiğimiz- şu ifadeleri ile açıkça beyan etmişlerdir: *"1960'lardaki deneyimlerinden biliyorlar ki, askerî bir yönetime el koymak, ondan kurtulmaktan daha kolaydır."*¹⁰³⁵

İngiltere'nin önemli gazetelerinden Guardian'ın 18 Ağustos 1980 tarihli baskısında ordunun sabrının tükendiğini ve bir erken seçime gidilmez ise ordunun müdahale edip etmeyeceği yerine ne zaman müdahale edeceğinin sorusuna cevap aranacağına dair yayınladığı haberdan anlaşılacağı gibi, darbenin İngiliz ulusal basınında bile beklenir olmasına karşın İngiliz diplomatların bu öngörüsüzlüğü şaşırtıcıdır.¹⁰³⁶ Yine aynı gazetenin 23 Haziran

¹⁰³³ FCO 160/206/21 *Turkey; Armed Forces and Politics*, P.H. Laurence, 14 July 1980, s. 4.

¹⁰³⁴ 1973-1977 yılları arasında İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi görevini yürüten Phillips Horace da halefleri gibi TSK'nın hiçbir zaman iktidarın peşinde olmadığını ve siyasi hırslarının bulunmadığını düşünmektedir. Ona göre ordu ancak hükümetler kontrolü kaybettiğinde ve Kemalizm'in tehdit altına girdiğini düşündüğünde müdahalede bulunmuştur. Bu müdahalelerde halkın orduyu desteklediğini belirtmiştir. Halkın zaman zaman siyasi liderlerden hayal kırıklığına uğraması için ise geçerli sebeplerinin olduğu değerlendirmesi yapmıştır. Horace Phillips, *Envoy Extraordinary: A Most Unlikely Ambassador*, 1995 London: The Radcliffe Press, s. 117.

¹⁰³⁵ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Civil Disorder Crisis in Turkey*, T. L. A. Daunt, 25 April 1978, s. 2-3.

¹⁰³⁶ An Election Fair or Foul, *The Guardian*, 18 August 1980, s. 10.

1980 tarihli nüshasında NATO ittifakındakilerin siyasetçiler kadar askerleri de tarttıkları ileri sürülerek, *“Ne yazık ki Türkiye'yi desteklemek, demokratik Türkiye'yi desteklemek anlamına gelmiyor.”* değerlendirmelerini sayfalarına taşımışlardır. Bu ilginç söylemden de anlaşılacağı gibi İngiliz basını darbe çağrıştıran ucu açık ifadeleri haber metinlerinde kullanmaktadır.¹⁰³⁷

Sonuç olarak, sınırlı sayıdaki İngiliz diplomat bir darbe olasılığını fark etmiş olsa da özellikle Büyükelçi Laurence başta olmak üzere, Ankara Büyükelçiliği'nde görev yapan birçok diplomat bu durumu öngörememiştir. Darbe ihtimali sürekli tartışılan bir konu olmakla birlikte, her zaman daha sonraki bir aşamada son çare olarak değerlendirilmiş ve darbenin gerçekleşme zamanı, darbe öncesindeki yakın dönemlerde dahi öngörülemediği görülmektedir. Bu durum, İngiliz diplomatlarının değerlendirmelerinde yanıldıklarını göstermektedir. Ayrıca 1975 yılından bu yana defalarca darbe konusunu tartışan İngilizlerin darbeyi öngörememeleri veya daha doğru bir ifade ile henüz zamanının gelmediğini düşünmeleri ve gelecekte gerçekleşme olasılığı bulunan bir ihtimal olarak (şartlar oluşursa) bakmaları gerçekten bir tezat oluşturmakta ve ilginç bir durum olarak görülmektedir. Yukarıda yaptığımız değerlendirmeler tabi ki araştırmaya sunulan belgeler ekseninde ulaştığımız sonuçlardır. İleri tarihlerde araştırmaya açılacak evraklar ve belki de araştırmacılara hiçbir zaman sunulmayacak yani sansürlenmiş veya araştırmaya açılmasında mahsur görülen belge ve evrakların var olma olasılığı ulaşılan bu sonuçları çürütebilecektir.

Burada bir ihtimal üzerinden konuya bakmakta fayda görmekteyiz. Bu da İngiliz diplomatların ürettikleri tüm rapor ve evrakın politik ve taktiksel bir amaçla araştırmaya açılmamış olmasıdır. Daha çok devletler arası ikili ilişkilere zarar verme potansiyeli taşıyan evraklara yönelik İngiliz Dışişleri'nin uyguladığı

¹⁰³⁷ “A Gesture that shouldn't be spurned”, *The Guardian*, 23 June 1980, s. 12. Aynı haberde, 1960 yılından bu yana ilk kez NATO bakanları toplantısına ev sahipliği yapacağını ve bunun İran ve Afganistan'da yaşanan gelişmelerden sonra Batı'nın hasta adamını destekleme kararlılığının bir başka göstergesi olduğu ifade edilmiştir. Batı'nın Türkiye'yi terk etmeyeceği IMF ve stand by kredisi ve OECD kredilerinin askıya alınması gibi gelişmeler de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler sonra uyarı mektubuna gönderme yapılarak, ordunun son yirmi yılda iki kez yönetime el koyduğunu hatırlatmıştır.

politikaya, yapılan arşiv araştırması ziyaretlerimizde bizzat kendimizin de maruz kalmamızdan yola çıkarak bu ihtimalin göz ardı edilmemesi gereken bir husus olduğunu belirtebiliriz. Her ne kadar İngiliz basını bu tür yorumlar yaparken ve hatta Türkiye’de sıradan vatandaş nezdinde bile beklenen bir darbeyi, İngiliz diplomatların uzak tarihlerde araması, bizlere anlaşılabilir gelmemekteyse de yakın tarihlerde es geçtikleri İran İslam Devrimi gibi olaylardan da görülebileceği gibi İngiliz diplomatların birçoğunun yanılmış olması bizlere daha ağır basan bir ihtimal olarak gözükmemektedir.

4.1.2. 12 Eylül Askerî Darbesine İngiliz Tepkisi

İngilizlerin 12 Eylül 1980’de gerçekleştirilen darbeye bakış açısını tespit etmek için darbe öncesine gitmek daha aydınlatıcı olacaktır. Zira onların darbe öncesinde yaptıkları darbe olasılığı tartışmalarında belirttikleri düşünceleri bize bir darbe olması halinde tepkilerinin ne olacağının ipuçlarını verecektir.

İngiliz diplomatlar raporlarında genel itibari ile istikrarsızlaşan bir Türkiye yerine darbeyi tercih edilebilir bir çözüm olarak görmüşlerdir. Onların bu konudaki düşüncelerini somutlaştıran örneklerden birisi olarak Müsteşar Lane’nin *“Demokratik bir hükümet asayişini sağlayamazsa ordusu sağlar.”*, *“Demokrasiyi ordu korudu.”* cümlelerini zikredebiliriz.¹⁰³⁸ Benzer şekilde 1979 yılında İngiltere Dışişleri Bakanlığı Güney Avrupa Departmanı’ndan I. J. Rawlinson tarafından yazılan bir raporda Türkiye’de askerî müdahaleye yönelik çarpıcı ifadeler kullanılmıştır. Raporda ülkenin içinde bulunduğu çıkmazda askerî müdahale bir alternatif olarak zikredilmiş ve oluşabilecek olası bir darbe için demokrasiyi kendi çıkarlarına tercih ettikleri mealinde aşağıdaki pragmatizm kokan açıklama yapılmıştır;

*Geriye ordunun hükümete bir tür müdahalesi gibi bir alternatif kalıyor.
Bu durum Türkiye'deki parlamenter demokrasi için şüphesiz bir*

¹⁰³⁸ Devletoğlu, a.g.e., s. 285.

*gerileme olsa da dünyanın giderek istikrarsızlaşan bir bölgesinde istikrarı sağlamanın tek yolu buysa, bu durum İngiltere'nin daha geniş çıkarlarına ters düşmeyecektir.*¹⁰³⁹

1979 ve daha öncesinde İngiliz diplomatlarca yapılan bu açıklamalar darbenin olmasından yıllar önce İngilizlerin Türkiye'de olası bir darbeye karşı bakış açılarını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Üçüncü Müsteşar H. Warren-Gash'ın da 12 Eylül öncesi Türkiye'sini, dönemin politikacılarının ülke genelinde büyük düş kırıklığına sebep oldukları, siyasi partiler ve liderlerin iktidar olabilmek için çeşitli siyasi entrikalar peşinden koştukları, halkın kargaşalardan usandığı şeklinde resmederek, darbeye bakış açısını açıklıkla belirten, *"Bu durumun doğru olup olmadığını bugün tartışabilirsiniz. Ama o dönemin koşullarına göre asker haklıydı."* ifadelerinden anlaşılacağı gibi askeri haklı gördüğünü tespit ediyoruz.¹⁰⁴⁰

Benzer şekilde Türkiye'de gerçekleşen önceki darbeler olan 27 Mayıs ve 12 Mart'a bakışları Onların yaklaşımı hakkında fikir vermektedir. Zira geçmiş darbelerde takınılan tavır daha sonrası için yol gösterici olmuştur. İngilizler 27 Mayıs ve 12 Mart'a olumsuz bakmamış bu müdahaleleri yerici bir dil kullanmamıştır. Kullandıkları ifadelerden müdahalelerin bir gereklilik haline geldiği izlenimi hissedilmiş ve İngilizlerin bu darbelere olması gereken bir zorunluluk olarak baktıkları görülmüştür. Askerlerin yalnızca anayasayı korumak,¹⁰⁴¹ Türkiye'nin sorunlarıyla daha iyi başa çıkabilecek demokratik bir yapı oluşturmak amacı ile hareket ettikleri düşüncesi içindedirler.¹⁰⁴² Yani geçmiş darbeleri bir anlamda meşrulaştıran bir tutum içinde olmuşlardır.¹⁰⁴³ Askerî Ataşe

¹⁰³⁹ FCO 9/2880 *Turkish Internal Political Situation, Turkey Internal*, Rawlinson, 19 January 1979, s. 11-12.

¹⁰⁴⁰ Devletoğlu, a.g.e., s. 291-292.

¹⁰⁴¹ FCO 9/2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Valedictory Despatch*, Horace Phillips, 31 May 1977, s. 3-4.

¹⁰⁴² FCO 9/2670 *Internal Political Situation in Turkey, Democracy in Turkey*, Sir Derek Dodson, 29 December 1977, s. 3.

¹⁰⁴³ FCO 9/2766 *Turkey: Internal Political Situation, Mr. Ecevit's First Nine Months and His Prospects For The Future*, Derek Dodson, 4 October 1978, s. 5.

Tuğgeneral Seller'ın raporunda 1960 ve 1971'deki müdahalelerin gerçekleştirilmesini gerçekleştirilmemesinden daha iyi olduğu yönünde beyan ettiği görüşünde bu yaklaşım açık bir şekilde görülmektedir.¹⁰⁴⁴ Ayrıca Türkiye'deki darbeler Afrika, Arap coğrafyası ve Latin Amerika'daki örnekler ile kıyaslanmış, olumlu manadaki farklılıkları (Türkiye'deki askerî yönetimin süresi ve kalıcı olunmaması ile askerin darbe yapma konusundaki isteksizliği) vurgulanarak Türkiye'deki müdahale fiilinin olumlu manada ayrıştırıldığı gözlemlenmiştir.¹⁰⁴⁵

İngilizlerin 12 Eylül sonrası ilk tepkisi İngiliz çıkarlarına zarar vermediği yönünde olmuştur. Bu pragmatik yaklaşımlarının yanı sıra 12 Eylül askerî yönetimine yönelik destekleyici tavır Büyükelçi Laurence'ın *“Yeni rejime sempati ve anlayışla yaklaşmanın ve ekonomik ve siyasi istikrarın tesisi için elimizden geldiğince yardım etmenin doğru olacağını düşünüyorum.”* ifadelerinden de anlaşılabilir.¹⁰⁴⁶ Laurence'ın bu tavsiyesi Londra tarafından da benimsenmiş ve kabul görmüştür.¹⁰⁴⁷ Daunt bu kabulü *“Başarılı olmalarının bizim çıkarımıza olduğuna dair hiçbir şüphem yok”* şeklinde ortaya koymuştur.¹⁰⁴⁸

Diplomatların açıklıkla ortaya koyduğu bu anlayışlı tavrı dönemin İngiliz Başbakanı Margaret Thatcher'ın, Yunanistan'a 22 Eylül 1980 tarihinde yaptığı ziyaretteki,

Sizin gibi biz de uzun zamandır ortak müttefikimiz Türkiye'nin ekonomik ve siyasi sorunlarıyla yakından ilgileniyoruz. Son dönemde

¹⁰⁴⁴FCO 160/35/18 *First Impressions on Return to Turkey of Brigadier Sellers*, J.P. Seller, Brigadier Defence and Military Attache J.P. Seller, 27 January 1975. s. 4.

¹⁰⁴⁵ FCO 9/2669 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Valedictory Despatch*, Horace Phillips, 31 May 1977, s. 3-4. Bahsedilen kıyaslamaya dair İngiliz basınında da yer alan haber içerikleri ilerleyen bölümlerde verilmiştir.

¹⁰⁴⁶FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 6; Yasin Coşkun, “İngiliz Belgelerinde 12 Eylül Süreci”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9 Sayı: 42, Şubat 2016, s. 534.

¹⁰⁴⁷FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: The Third Military Take Over*, T. L. A. Daunt, 3 October 1980, s. 1.

¹⁰⁴⁸ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey: The Third Military Takeover*, T. L. A. Daunt, 6 October 1980, s. 2.

*yaşanan dramatik değişikliklerin, düzen ve istikrarın yeniden tesis edilmesini ve demokrasiye tam anlamıyla dönüş vaaadinin yerine getirilmesini sağlayacağını umuyorum. Bunu samimiyetle başarmaya çalışanlara anlayış gösteriyoruz. İstikrarlı, müreffeh ve demokratik bir Türkiye hepimizin menfaatinedir.*¹⁰⁴⁹

açıklamalarında görebilmekteyiz. Üstelik Thatcher bu açıklamayı Yunanistan'da yapmıştır.

İngiliz diplomatlar Türkiye'de çok partili demokrasinin 30 yaşında olduğu ve kabaca her 10 yılda bir askerî müdahale yaşandığı belirtilerek ve küçümseyici bir îmâyla; *“Ordu şimdiye kadar her seferinde sözünü tuttu. Bu döngü, Türkiye'nin demokratik yeniyetmeliğinin kaçınılmaz bir parçası olabilir. Her ulus, demokratik gelenek içinde kendi özel sistemini geliştirmek zorundadır. Türkler tam da bunu yapabileceklerine güçlü bir şekilde inanıyorlar.”*

cümleleriyle darbeye karşı takınılan hoşgörölü tavırlarını farklı bir şekilde sergilemişlerdir.¹⁰⁵⁰ Bu cümlelerde *“yeniyetme”* gibi küçümseyici ve istihzâ edici bir yargıyla *“Bu onların işleri, bizi ilgilendirmez, biz işimize bakarız.”* yollu pragmatik bir yaklaşım iç içe geçmiştir.

Raporlarda askerî rejimin İngiliz çıkarları ile örtüştüğü birçok kez dile getirilmiştir. Söz konusu bu çıkarlar ise NATO'nun güney kanadında hayati bir konuma sahip olan Türkiye'nin yeniden istikrara kavuşması, Türk ekonomisinin toparlanmaya başlaması hatta güçlenmesi ve Kıbrıs'ta toplumlararası görüşmeler ile Yunanistan'ın yeniden NATO'nun askerî kanadına girmesinin kolaylaştırılması olarak sıralanmıştır. İngilizler askerî yönetimin küstürülmemesi gerektiğini düşünmektedir. Böylesi bir durumun ne İngiltere'nin ne de Batı'nın çıkarlarına bir fayda üretmeyeceği dile getirilmiştir. Askerî yönetimin üzerindeki kamuoyu

¹⁰⁴⁹ Margaret Thatcher Speech at Greek Official Dinner 1980 Sep 22, Margaret Thatcher Vakfı Web sitesi, <https://www.margaretthatcher.org/document/104426>, (Erişim Tarihi: 9 Eylül 2024).

¹⁰⁵⁰ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 6.

baskısının Onların davranışlarında hiçbir etkide bulunmayacağı ifade edilmiştir. Bu konuda mevcut tehlikeler ise *“Batılı Hükümetlerin kendilerini tesadüfen askerî rejimi ile karşı karşıya gelmiş bir konumda bulmalarıdır. Ya da Türklerin dışarıdan gelen iyi niyetli ancak yanlış yönlendirilmiş baskı ile bir inatçılık pozisyonuna itilmeleri.”* olarak görülmüş ve her iki ihtimalden de kaçınmak için ellerinden gelen her şeyi yapmaları gerekliliği tavsiye edilmiştir.¹⁰⁵¹

Büyükelçi Laurence Türkiye'deki askerî yönetim ile ilgili kamuoyu önünde yapılması gerekenler konusunda geliştirdiği önerileri ise şu şekilde sıralamıştır.

*Askerî rejime olan güvenimizi ifade etmeye devam etmeli ya da en azından samimiyetlerinden şüphe duyuyormuş gibi görünmemeliyiz. Yeri geldiğinde askerî rejimin ortak çıkarlara yaptığı olumlu katkılara atıfta bulunmalıyız. Türkiye'deki siyasi haklar vb. konularda soru sorulduğunda, normal koşullarda alınmayacak olan olağanüstü nitelikteki bazı önlemlerin alınmış olmasından duyduğumuz üzüntüyü ve bunların gerçekten de geçici olmasını beklediğimizi ifade etmeli, Türkiye'nin iç işlerine karışma olarak yorumlanabilecek ifadelerden kaçınmalıyız. Ekonomik yardım ve siyasi ilişkiler konularını mümkün olduğunca birbirinden ayrı tutmalıyız. Türk ekonomisinin yeniden yaşayabilir hale gelmesi Batı'nın açıkça çıkarıdır. Hedefe giden yolu yarıda kesmek kendi kendine zarar vermek olur. Bu nedenle, ... yeni bir OECD yardımını desteklemeliyiz. Avrupa Konseyi'nden, ... Türkiye'nin ihracı için Melis'ten gelebilecek herhangi bir çağrıya karşı çıkmalıyız.*¹⁰⁵²

Laurence kendi Dışişleri'ne yaptığı önerilerin yanı sıra Türkiye'deki askerî rejime yönelik, eylemlerinin Batı kamuoyu üzerindeki etkisini dikkate alması, gözaltı

¹⁰⁵¹ FCO 9/3316 Turkey: Internal Political, Turkish Democracy and Western Europe, Laurence, 8 October 1981, s. 1.

¹⁰⁵² FCO 9/3316 Turkey: Internal Political, Turkish Democracy and Western Europe, Laurence, 8 October 1981, s. 2.

süresinin düşürülmesi ile mahkumlara kötü muamele konusunda daha açık sözlü olunmasını telkin eden önerilerde bulunmuştur.¹⁰⁵³

12 Eylül Askerî Darbesi için İngilizlerin kullandıkları kelimeler arasında farklılıklar gözlemlenmiştir. Londra'ya gönderilen ilk telgraflarda Büyükelçi Laurence darbe (coup) yerine, devralma (take over) kelimesini tercih etmiştir.¹⁰⁵⁴ Müsteşar Dickinson ise 17 Eylül tarihli bir raporunda darbe (coup) kelimesini kullanmıştır.¹⁰⁵⁵

Belgelerin genelinde 12 Eylül Askerî Darbesi için devralma (Take over), darbe (Coup) müdahale (Intervention) alaşağı etme (Overthrow) ve devirmek (Topple) terimlerinin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki; bu kavramlardan herhangi birinin yoğun ve ısrarla kullanan bir diplomata rastlanmamıştır. Örneğin Büyükelçi Laurence, 17 Eylül tarihli raporunda darbe kelimesini tercih etmişken, 24 Eylül 1980 tarihli raporunda devralma kelimesini kullanmıştır. Aynı raporların içinde bile farklı terimlerin kullanıldığı durumlar mevcuttur. Bu bağlamda diplomatların belirli bir terimi baskın ve bilinçli bir şekilde tercih ettikleri sonucuna varılmamaktadır. Bununla birlikte darbe ve devralma kelimelerinin kullanımının diğerlerine nazaran daha sık kullanıldığı görülmektedir. Sonuç olarak 12 Eylül darbesi için kullanılan terminoloji üzerinden İngilizlerin - eğer varsa- saklı yaklaşımlarına ya da darbeye yönelik kararlı duruşlarına dair anlamlı bir çıkarım yapmak mümkün değildir. Zira özellikle kaçınılan ya da özellikle tercih edilen bir terim kullanımına dair net bir bulgu bulunamamıştır.

İngilizlerin darbeye karşı ılımlı tutumu, darbe sonrası Türkiye'de (Trakya) yapılacak olan Anvil Express 80 tatbikatı hakkındaki yazışmalardan da okunabilmektedir. Zira darbenin hemen sonrasında Türkiye'de gerçekleştirilecek tatbikatın iptali gündeme gelmiştir. Katılımcı ülkeler arasında iptalin bir düşmanlık

¹⁰⁵³ aynı yer.

¹⁰⁵⁴ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Telegram Number 388*, Laurence, 12 September 1980, s. 1.

¹⁰⁵⁵ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, The Coup*, W. M. L. Dickinson, 17 September 1980, s. 1.

ve tepki olarak algılanabileceği üzerine tartışılmalar yapılmıştır.¹⁰⁵⁶ İngiltere'nin bu olaya bakışı tatbikatının planlandığı gibi yapılması konusunda fikir birliğine varılması halinde bu karar uyulması yönünde olmuştur.¹⁰⁵⁷

12 Eylül'e NATO'nun tepkisi de oldukça yapıcı olmuştur.¹⁰⁵⁸ Tatbikat özelinde, İngiliz bakış açısından, NATO'nun bir bütün olarak Türkiye'ye karşı mesafeli bir tutum sergilememesi gerekliliğinin ön plana çıktığının değerlendirildiği görülmektedir.¹⁰⁵⁹ Fakat Belçika ve Danimarka tatbikata katılacak birliklerini geri çekmek istemektedir.¹⁰⁶⁰ Bu çerçevede Belçika, Danimarka ve Norveç NATO büyükelçileri toplantısında tatbikatın iptal edilmesi yönünde bir girişimde bulunmuşlardır.¹⁰⁶¹ Ancak nihai olarak ABD, Federal Almanya ve İngiltere'nin baskıları ağır basmış ve tatbikat iptal edilmemiştir. Belçika ve Danimarka ise tatbikata katılmama kararı almıştır. Belçika'nın tatbikattan çekilme gerekçesi olarak darbe¹⁰⁶² ve ekonomik gerekçeler dile getirilmiştir.¹⁰⁶³ Fakat daha sonra Belçika Hükümeti Türkiye'nin en büyük destekçisi olacak, bu hamlenin koalisyon ortağı sosyalistlerle çatışmamak adına alındığı ortaya çıkacaktır.¹⁰⁶⁴

Söz konusu tatbikata bizzat katılan Büyükelçi Laurence'ın¹⁰⁶⁵ genel değerlendirmesi tatbikatın başarılı olduğu yönünde olmuştur. Bazı uzmanların tatbikatta Türk kuvvetlerinin katılımının, karşı saldırı aşaması hariç, beklenenden biraz daha az olduğunu konusundaki eleştirisine Büyükelçi'nin yorumu "Hiç

¹⁰⁵⁶ FCO 46/2350 *Relations Between Turkey and NATO, Turkey and NATO Exercises Telegram Number 374*, Howell, 13 September 1980, s. 2.

¹⁰⁵⁷ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey*, S. J. Gomersall, 12 September 1980, s. 2.

¹⁰⁵⁸ Birand, 12 Eylül Saat 04:00, s. 302.

¹⁰⁵⁹ FCO 46/2350 *Relations Between Turkey and NATO, Turkey: NATO Exercises*, T. L. A. Daunt, 12 September 1980, s. 2.

¹⁰⁶⁰ Birand, 12 Eylül Saat 04:00, s. 302-304.

¹⁰⁶¹ John Palmer, Belgium withdraws from NATO exercises in Turkey, *The Guardian*, 16 September 1980, s. 5.

¹⁰⁶² Birand, 12 Eylül Saat 04:00, s. 302-304.

¹⁰⁶³ John Palmer, Belgium withdraws from NATO exercises in Turkey, *The Guardian*, 16 September 1980, s. 5.

¹⁰⁶⁴ Birand, 12 Eylül Saat 04:00, s. 304.

¹⁰⁶⁵ Tatbikata katılan tek NATO büyükelçisidir.

*şüphesiz bu durum ordunun yönetime el koyması ve bunun yol açtığı dikkat dağınıklığı ile ilgiliydi.” olmuştur.*¹⁰⁶⁶

İngilizlerin askerî yönetimin tepkisini çekmeme konusundaki hassasiyeti 29 Eylül – 14 Ekim tarihindeki bir başka NATO tatbikatı olan DISPLAY tatbikatına katılım ölçeği hakkında yapılan tartışmalar üzerinden de okunabilmektedir. İngilizler bu konuda benzer şekilde askerî rejimi gücendirecek bir anlam çıkarılmaması gayretine girmiş ve tatbikata katılım düzeyleri ile ilgili yanlış anlaşılmaktan çekinmişlerdir. Tatbikata katılım ölçeğinin ekonomik sebeplerle sınırlandırılmasının (nakit sınırlar içinde kalınmak için yakıt tasarrufuna gidilmesi) Türkiye’deki gelişmelere (12 Eylül Darbesi) bir yanıt ve tepki olarak algılanma riski nedeniyle duyulan endişe, İngiliz diplomatların yazışmalarında yer almıştır.¹⁰⁶⁷

12 Eylül’ün karakteri ve niteliği hakkında ise silahlı kuvvetlerde alttan gelen bir baskının olduğuna yönelik bir kanıtın bulunmadığı ve darbenin tepeden planlanarak uygulandığı,¹⁰⁶⁸ silahlı kuvvetlerin birlikte hareket ettiği ifade edilmiştir.¹⁰⁶⁹ Darbenin titizlikle ve kusursuzca organize edilerek tam bir gizlilik içinde yürütüldüğü belirtilmiştir.¹⁰⁷⁰ İlk bulguların, darbenin iyi bir şekilde koordine edildiği ve disiplin bozukluğu riskinin oldukça düşük düzeyde olduğu rapor edilmiştir.¹⁰⁷¹ Darbenin karmaşık bir operasyon olmadığı ve herhangi bir karşı

¹⁰⁶⁶ FCO 9/3061 *Turkey and NATO, Anvil Express*, P. H. Laurence, 1 October 1980, s. 3.

¹⁰⁶⁷ FCO 9/3061 *Turkey and NATO, Telno 378: Turkey and NATO*, 17 September 1980, Carrington, s. 1.

¹⁰⁶⁸ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 3.

¹⁰⁶⁹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Coup in Turkey*, T. L. A. Daunt, 12 September 1980, s. 1.

¹⁰⁷⁰ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 2; FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, The Coup*, W. M. L. Dickinson, 17 September 1980, s. 1.

¹⁰⁷¹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey*, S. J. Gomersall, 12 September 1980, s. 1. Silahlı Kuvvetlerin üst düzeyde birlikte hareket ettiği, darbenin iyi koordine edildiği ve disiplinde herhangi bir bozulma riskinin çok az olduğu çıkarımları ile ABD Hükümeti’nin önceden uyarılması arasında bir bağ kurularak uyarılmanın yukarıdaki çıkarımları teyit ettiğini söylenmiştir. FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey*, S. J. Gomersall, 12 September 1980, s. 1. ABD Hükümeti’nin uyarıldığı söyleminin geçtiği belgede başka bir detaya yer verilmemiş ve söz konusu uyarılmanın ne şekilde gerçekleştiği anlaşılmamaktadır.

duruş ve mukavemet ile karşılaşmadığı,¹⁰⁷² önceki iki darbe gibi 12 Eylül'ün de kansız bir şekilde gerçekleştirildiği vurgulanmıştır.¹⁰⁷³ General Evren'in, darbenin amacının sağa veya sola herhangi bir yönelmeden ziyade anayasayı korumak olduğu yönündeki iddiasından şüphe etmek için hiçbir nedenin bulunmadığı söylenmiştir.¹⁰⁷⁴ Yeni askerî rejim görünüşte bir diktatörlük olarak değil, bir oligarşi ya da yasama organının yerine bir komitenin (MGK) yönetimi şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰⁷⁵ Ayrıca darbenin dikkat çekici unsurlarından birinin hükümete olduğu kadar Meclis muhalefetine karşı da tarafsız bir şekilde gerçekleştirildiği yorumunda bulunulmuştur.¹⁰⁷⁶

12 Eylül'ün siyasi liderlere yaklaşımının 1960 darbesinin tam zıttı olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde siyasi mağduriyetlerin yaşanmadığı ve liderlere nezaketle davranıldığı aktarılmıştır. Dört ana partinin liderlerinin (koruma altında) gözaltında bulunduğu, Evren'in, Demirel ve Ecevit'in çok geçmeden yeniden tam özgürlüklerine kavuşacağını değerlendirmesi ile paylaşılmıştır. Demirel ve Ecevit'in aksine Erbakan ve Türkeş'in ise anayasaya aykırı faaliyetler ve terörizmle bağlantılı olmak gibi suçlamalarla karşı karşıya kalabileceği ifade edilmiştir.¹⁰⁷⁷

İngiliz diplomatlar 12 Eylül sonrası ülkenin görünümünü resmetmeye çalışmıştır. Darbeyi müteakiben, ülkenin sakin görüldüğü¹⁰⁷⁸ günlük hayatın normale

¹⁰⁷² FCO 46/2350 *Relations Between Turkey and NATO, Valedictory Report*, Brigadier D. R. Bishop, 1 December 1980 s. 11.

¹⁰⁷³ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 2.

¹⁰⁷⁴ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Coup in Turkey*, T. L. A. Daunt, 12 September 1980, s. 1.

¹⁰⁷⁵ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Military Take-Over: Constitutional Implications*, T. N. Young, 30 September 1980, s. 2.

¹⁰⁷⁶ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, The Coup*, W. M. L. Dickinson, 17 September 1980, s. 3.

¹⁰⁷⁷ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 5.

¹⁰⁷⁸ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Telegram Number 398*, Laurence, 15 September 1980, s. 1.

döndüğü belirtilmiştir.¹⁰⁷⁹ Bu sakinlik aynı zamanda şaşırtıcı da bulunmuştur.¹⁰⁸⁰ Darbenin ardından keskin bir şekilde düşüşe geçen siyasal şiddetin düşük seviyede kalmaya devam ettiği ifade edilmiştir. Askerî varlığın görünümünün bölgelere göre değişiklik göstermesi “Ankara’da askerler göze batmazken, İstanbul’da daha dikkat çekici” söylemi ile aktarılmıştır.¹⁰⁸¹

İngiliz diplomatlar darbenin hemen arkasından rutin olarak yaptıkları gezilere devam ederek toplumun nabzını tutmaya çalışmışlardır. Bu geziler şehirleri tanımanın yanı sıra askerî rejime karşı takınılan tutum hakkında fikir edinmek ve bölgeden ilk elden değerlendirmelerde bulunmak amacı da taşımıştır. 16-23 Kasım tarihinde doğu vilayetlerine (Kayseri, Malatya, Elâzığ, Tatvan ve Van) yapılan gezide bu kapsamda darbe sonrasının gözlemlerinin aktarılması açısından ilginçtir. Gezi sonrası askerî darbenin her yerde memnuniyetle karşılandığı ve genel olarak ordunun hala darbe öncesi sivil yönetime tercih edildiği belirtilmiştir. Şehirlerde askerî mevcudiyetin göze çarpmadığı da söylenmiştir.¹⁰⁸²

Türk halkının darbeye yaklaşımı da İngilizlerin anlamaya çalıştığı hususların başında gelmiştir. Bu konudaki ulaştıkları sonuç toplumun darbe öncesinde yaşanan can güvenliği endişesi ve asayiş sorunları gibi sebeplerle 12 Eylül’e olumlu tepki verdiği şeklinde olmuştur.¹⁰⁸³ Darbenin ülkenin büyük çoğunluğu tarafından memnuniyetle karşılandığı tespiti yapılmış ve ordunun, vatandaş tarafından son iki ayda daha da çığırından çıkan terörizmi durdurmak için son şans olarak görüldüğü aktararak, “Silahlı kuvvetlerin en azından bu vesileyle milletin havasını yakaladığını söylemek abartı olmaz. İlimli Türklerin sessiz çoğunluğu adına hareket ettiler.” denilmiştir. Onlara göre darbe, halkı kazanmıştır.

¹⁰⁷⁹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Military Take Over*, Laurence, 16 September 1980, s. 1.

¹⁰⁸⁰ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, The Coup*, W. M. L. Dickinson, 17 September 1980, s. 4.

¹⁰⁸¹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, Laurence, 26 September 1980, s. 1.

¹⁰⁸² FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Tour of The East (16-23 November)*, R.J.A. Golland, 2 December 1980, s. 6.

¹⁰⁸³ Devletoğlu, a.g.e., s. 285.

Ancak vatandaşlarda oluşan bu ruh halinin devamının bir dizi faktöre bağlı olacağı söylenerek, bu faktörler şu şekilde sıralanmıştır; “*Yeni hükümetin ekonomik cephedeki başarısı, yeni bir anayasa ve seçim yasasının hazırlanmasında ilerleme ve sivil yönetime dönüş, ordunun terörle mücadeledeki başarısı ve bunu yaparken ne ölçüde sert önlemlere başvuracakları.*”¹⁰⁸⁴

Darbe sonrası ulusal bir rahatlama yaşandığı, teslimiyetçi bir tepkinin oluştuğu belirtilerek, darbe sonrası şu şekilde tasvir edilmiştir;

*Her ne kadar askerler darbe öncesine kıyasla daha fazla görünmese de günlük siyasi cinayet sayısı neredeyse sıfıra indi; sansür uygulanmamasına rağmen tüm gazeteler orduyu destekleme ve siyasetçileri kınama konusunda birleşti; çok az doğrudan denetim uygulanmasına rağmen, devlet organlarının çoğunda var olan kutuplaşma yerini yeni bir ulusal birlik ve öz disiplin havasına bırakmış görünüyordu. Belki de en önemlisi, sokaktaki adamın ordunun ülkeyi düzlüğe çıkarma yeteneğine olan güveniydi.*¹⁰⁸⁵

Fakat, yine de ülkenin hızlı ve radikal bir iyileşme beklentisinin pek olası olmadığı, zira bir gecede mucize olmasının önünde ülkenin çok uzun ve sıkıntılı bir dönemden geçmiş olması gerçeğinin durduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁸⁶ Ortalama bir Türk'ün temel arzusunun kanun ve düzenin hâkim olmaya devam etmesi olduğu ve bunu sağlamak için kişisel ve kamusal yaşamında bir dereceye kadar kısıtlamaya tahammül etmeye hazır olduğu yorumu yapılmıştır.¹⁰⁸⁷ İlerleyen tarihlerde bile 12 Eylül'e karşı halkın sıcak yaklaşımı ve askerî rejime desteğinin, zaman geçtikçe (doğası gereği) bir miktar zemin kaybetmesine karşın dünya

¹⁰⁸⁴ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 3.

¹⁰⁸⁵ FCO 46/2350 *Relations Between Turkey and NATO, Valedictory Report*, Brigadier D R. Bishop, 27 October 1980, s. 3.

¹⁰⁸⁶ aynı yer.

¹⁰⁸⁷ FCO 160/219/7 *Turkey Annual Review for 1982*, P. H. Laurence, 28 January 1983, s. 5.

standartlarına göre şaşırtıcı derecede yüksek olarak devam ettiği belirtilmiş ve bu dikkate değer görülmüştür.¹⁰⁸⁸

İngilizler darbe fikrinin oluşumu ve işaretleri üzerinde darbenin tahakkukundan sonra da yorum ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Müdahalenin, uyarı mektubundan bu yana komutanların aklında olduğu dile getirilmiştir. Erken seçim olmayacağını netleştirdiği Eylül ayı başına kadar bekledikleri belirtilerek,

Aksi takdirde ağustos ayındaki atama ve terfilere neden devam ettiklerini anlamak zor. Bu da zorunlu olarak işlerinde yeni olan subayların darbeye katılmasını gerektiriyordu. Şu anda TRT faaliyetlerini koordine eden Tümgeneral'den,¹⁰⁸⁹ kendisinin de temmuz başından itibaren darbenin planlanmasına dahil olduğunu biliyoruz. Ancak muhtemelen sadece son on gün içinde bilgi sahibi olan subayların sayısı önemli ölçüde artmaya başlamıştır. Eğer durum böyleyse General Evren'in Zafer Bayramı konuşması gerçekten de siyasetçilerin yollarını düzeltmeleri için son bir fırsat olarak tasarlanmış olabilir.¹⁰⁹⁰

yorumunda bulunulmuştur. Komutanların ağustos ayı sonunda hükümet ve siyasetçilere karşı bıkkınlık sınırına ulaştıkları ve önceki uyarılarının göz ardı edildiği belirtildikten sonra bardağı taşıran son damlalar için:

27 Aralık 1979 tarihli uyarı mektubunun etkisi sınırlıydı. (Eski) Millî Güvenlik Kurulu'nun aylık toplantılarında, sürekli olarak terörle mücadele için gerekli önlemlerin alınmasını istediler, ancak sonuç alınamadı. Genelkurmay Başkanı'nın 30 Ağustos'taki Zafer Bayramı

¹⁰⁸⁸ FCO 9/3316 *Turkey: Internal Political, Turkey: Public Support for the Regime*, W. M. L. Dickinson, 20 November 1981, s. 3.

¹⁰⁸⁹ Tümgeneral Servet Bilgi, darbenin ardından 12 gün boyunca TRT'de bulunmuştur. FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, W. M. L. Dickinson, 1 October 1980, s. 3.

¹⁰⁹⁰ FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal: A Look Ahead*, S. J. Barret, 28 October 1980, s. 6.

kutlamalarında, milletin parlamento çıkmazından duyduğu acıya ilişkin uyarısı ve yeni güvenlik yasası çağrısı büyük ölçüde görmezden gelindi. Görünüşe göre bardağı taşıran son damlalar, Dışişleri Bakanı'nın Meclis'te İslamcı, kökten dinci terimlerle ifade edilen bir gensoru önergesi yoluyla zorla istifa ettirilmesi, ki CHP buna açıkça inanmasa da lehte oy kullandı; MSP'nin Konya'da düzenlediği ve Atatürk'ün laik devletine doğrudan meydan okuduğu miting ve Ecevit'in halka açık bir konuşmada halka "tribünlerden inin" diyerek siyasi futbol maçına katılmaya çağırması olmuş gibi görünüyor. Ne parlamento ne de hükümet olayların gidişatını kontrol edebilecek kapasitede görünmüyordu. Generaller henüz düşüncelerini tam olarak ortaya koymamış olsalar da kendi görüşlerine göre, yalnızca mevcut parlamentoyu değil, aynı zamanda parlamento çıkmazının ve siyasi kutuplaşmanın altında yatan nedenleri de ortadan kaldırmak için kararlı bir şekilde müdahale etmekten başka bir seçenek görmemiş olmalıdır. Parlamento, 1979 yazında, Demirel ve Ecevit'in parlamento içinde pozisyon kapma yarışıyla fiilen yolundan sapmıştı. Takip eden yılda, rotasına geri dönmeyi asla başaramadı.¹⁰⁹¹

cümleleri kullanılmıştır. TSK'nın yönetime el koymasının hemen ardından İngiliz diplomatlar hemen harekete geçmiştir. Bu hareketlilik, darbenin gerçekleştirildiği gün olan 12 Eylül'deki İngiliz diplomatlarının yazışmalarından görülebilir. İngiliz Dışişleri basına yapılacak açıklamalar konusunda Türk Genelkurmay Başkanı'nın yapacağı açıklamaya kadar, darbenin doğası hakkında hiçbir şey söylememenin yani sessiz kalmanın daha doğru olacağını kararlaştırmıştır. Bu belgede, kamuoyuna yapılacak açıklama için “Türkiye'deki durumu yakından takip ediyoruz” şeklinde bir cümle kullanılması istenmiştir. “Türkiye'nin Batı'ya ve NATO'ya bağlılığından korkmak için bir neden görmüyoruz.” cümlesinin ise şimdilik kayıt dışı olarak değerlendirilmesi belirtilmiştir.¹⁰⁹²

¹⁰⁹¹ FCO 160/206/51 Turkey: *The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 2.

¹⁰⁹² FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Coup in Turkey*, T. L. A. Daunt, 12 September 1980, s. 1.

Benzer şekilde Büyükelçi Laurence da darbenin ilk günlerinde askerî rejimin politikaları netleşinceye kadar yeni bir girişimde bulunulmaması, ziyaretlerden kaçınılması, ekonomi alanında devam eden mütevazı yardımların kesilmemesi ve muhataplar ile ilişkilerin doğru bir şekilde sürdürülmesi ve güncel sorunların pragmatik bir şekilde ele alınması tavsiyelerinde bulunmuştur.¹⁰⁹³

Darbenin ilk günü İngilizlerin ele aldığı başlıklardan bir diğeri de 12 Eylül'e karşı resmî tavır ve yeni askerî rejimin tanınması konusu olmuştur. Bu konuda 27 Mayıs Darbesi ile bir kıyaslama yapılarak İngiliz Hükümeti'nin, 27 Mayıs'ı darbeden üç gün sonra resmen tanıdığı hatırlatıldıktan sonra 12 Eylül askerî yönetiminin tanınmasının yeni resmî tanıma politikası¹⁰⁹⁴ uyarınca sorun teşkil etmeyeceği belirtilmiştir.¹⁰⁹⁵ Hatta darbenin gerçekleştiği gün İngiliz Büyükelçiliği'nin Türk Dışişleri Bakanlığı ile ön temas kurduğu söylenmiştir.¹⁰⁹⁶ Benzer şekilde Türkiye'de darbenin hemen ardından İngiliz Dışişleri'ne darbenin amacı ve haklılığını ifade eden açıklamalarda bulunmuş ve en kısa sürede sivil yönetime geçileceğini bildirmiştir.¹⁰⁹⁷

Darbenin hemen ertesi günü 13 Eylül'de bu kez İngiliz Büyükelçi, Hollanda Büyükelçisi başkanlığında Avrupa Birliği üyesi (Dokuz'un)¹⁰⁹⁸ devletlerin Ankara

¹⁰⁹³ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey*, Telegram Number 397, Laurence, 15 September 1980, s. 1.

¹⁰⁹⁴ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey*, *Turkey/EC Association Agreement*, Foreign and Commonwealth Office Southern European Department, 12 September 1980, s. 1. Bu yeni politikaya göre İngiltere artık hükümetleri değil yalnızca devletleri tanımaya karar vermiştir. Semin Töner Şen, *Devletlerin ve Hükümetlerin Tanınması ve Uluslararası Hukuk ve İç Hukuka Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 111-113.

¹⁰⁹⁵ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey*, *Turkey/EC Association Agreement*, Foreign and Commonwealth Office Southern European Department, 12 September 1980, s. 1; FCO 9 / 3054 *Internal Political Situation in Turkey*, *Coup in Turkey*, T. L. A. Daunt, 12 September 1980, s. 2.

¹⁰⁹⁶ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey*, *Turkey*, S. J. Gomersall, 12 September 1980, s. 3.

¹⁰⁹⁷ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey*, *New Turkish Government Policy*, R. J. A. Martin, 12 September 1980, s. 1; Yasin Coşkun, "İngiliz Belgelerinde 12 Eylül Süreci", s. 534.

¹⁰⁹⁸ Kaynakta tercih edilen "dokuz" terimi 1980'li yıllarda Avrupa Birliği yerine kullanılan ifadelerden birisidir. Bu terim Avrupa Topluluğu'nun üye sayısının dokuz olduğu 1973-1981 yılları arasında kullanılmıştır. Bu ifade ile kastedilen birlik üyesi ülkeler Federal Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Danimarka, İrlanda ve İngiltere'den oluşmaktadır.

temsilcileri ve ek olarak Yunan temsilci bir araya gelmiştir. Toplantıda hükümetlerine verilecek tavsiyeler konusunda resmî bir fikir birliğine ulaşılamadığı belirtilse de genel kanı aşağıdaki ifadelerle aktarılmıştır;

*Kesin bir yargıya varmak için henüz çok erkendi. Ancak genel kanı, şimdilik yeni rejime nazik, sabırlı ve sağduyulu davranmamız ve Türklerin işlerini kendi yöntemleriyle yoluna koymalarına izin vermemiz gerektiği yönündeydi. Askerî Hükümetin Demirel Hükümeti'nin liberal ekonomi politikasını devam ettirmeye çalışacağına dair işaretler olduğundan, Türkiye'ye yardımlarımızı mevcut sınırlar içinde sürdürmeliyiz.*¹⁰⁹⁹

Ayrıca toplantıda askerî müdahale ne kadar kısa sürerse, TSK'nın ve Türkiye'nin, dost ve müttefiklerinin gözündeki itibarının o kadar iyi olacağı düşüncesine varılmıştır.¹¹⁰⁰ Yukarıdaki bahsedilen Avrupalı büyükelçilerin toplantısının hemen ardından bu kez dokuzun Dışişleri Bakanları Türkiye'deki durumu ele almak için bir araya gelmiştir. Görüşmelerden, siyasi gelişmelerden endişe duyulduğu söylemi çıkmıştır. Demokratik kurumların hızla yeniden tesis edilmesi, insan haklarına saygı ve askerî yetkililer tarafından verilen güvencelerinin yakın zamanda tam olarak yürürlüğe gireceği umudu dile getirilmiş, topluluğun bu ruhla Türkiye ile iş birliğini sürdüreceği sonucuna ulaşılmıştır. The Times toplantı sonunda darbeyi kınamaktan özenle kaçınıldığını haberleştirmiştir. 12 Eylül Askerî Darbesi'ne karşı geliştirilen bu tutumun Yunanistan Albaylar darbesinde takınılan tavrın tam tersi bir yaklaşım olduğu, Avrupa Hükümetlerinin içinde darbeye yaklaşımında belirgin farklılıkların bulunduğu, Federal Almanya ve İngiltere'nin darbeye en sempatik yaklaşanlar olduğu ayrıca belirtilmiştir. Federal Almanya Dışişleri Bakanı Herr Hans-Dietrich Genscher'in darbenin kendisinden önceki olaylardan ayrı düşünölemeyeceği yönündeki yorumunun da İngilizlerin çok hoşuna gittiği belirtilmiştir. Haberde ayrıca İngilizlerin, muhtemelen bu ifadenin 12 Eylül'e yönelik üstü kapalı bir eleştiri olarak yorumlanabileceği

¹⁰⁹⁹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey*, Telegram Number 396, Laurence, 15 September 1980, s. 1.

¹¹⁰⁰ aynı yer.

gerekçesiyle toplantı sonrası yapılacak açıklamadan "endişeyle" ifadesinin çıkarılmasını sağlamaya çalıştıkları detayı da yer almıştır. Ayrıca İngiliz kaynakların "anlayış" ifadesinin nihai metinde yer alacağını söylemesine karşın yayınlanan metinde bu ifadenin bulunmadığı söylenmiştir. Haberin bu detaylarından anlaşılacağı gibi İngiltere darbeye sempatik bakmasının yanı sıra uluslararası arenada da 12 Eylül'ü savunur pozisyonda olmuştur. Toplantıda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Peter Carrington'a Brüksel'de eşlik eden Lord Privy Seal Sir Ian Gilmour'un, *"Hiç kimse ordu darbelerinden hoşlanmaz. Ancak günde 24 siyasi cinayet işleniyorsa ve bir Cumhurbaşkanı seçmek için beş ay uğraşmışsanız, demokrasi pek de iyi işlemiyor demektir."* açıklaması da İngiliz Hükümeti'nin ılımlı yaklaşımını bir kez daha ortaya koymaktadır.¹¹⁰¹

Avrupa Konseyi de 12 Eylül'e insan hakları ve demokrasiye dönüş konusunu gündeme getirerek müdahaleye sert tepki göstermemiştir.¹¹⁰² Avrupa Konseyi'nin tavrı ile ilgili olarak İngilizler *"Şu anda Strasbourg'da Türkiye'ye ilişkin acil bir eylem beklenmemektedir."* tahmini paylaşmıştır.¹¹⁰³ Ayrıca Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin demokratik bir hükümet olmadan gelişmeyeceği ancak bu durumun Nisan 1967'deki Yunan Albaylar darbesindeki gibi ilişkileri dondurma seviyesine taşımayacağı ifade edilmiştir.¹¹⁰⁴ Ayrıca Avrupa Topluluğu, tıpkı İngiltere gibi Türkiye'deki gelişmelere NATO gözlüğüyle bakmış ve ilişkileri koparmamıştır.¹¹⁰⁵

İngilizler, 12 Eylül sonrası askerî rejime nasıl yaklaşılması ve davranılması ile nelerden kaçınılması üzerine de fikir beyan etmişlerdir. Bu kapsamda ordunun, herhangi bir Batı kamuoyu eleştirisi veya küçümsemesini hızlıca fark edeceği belirtilmiş; Pinochet veya Yunan Albaylarla yapılan kıyaslamaların saldırganlık olarak algılanacağını ifade etmişlerdir. Bu tarz bir davranışın aksine müdahaleye

¹¹⁰¹ Michael Hornsby, EEC Refrains From Condemning Army Takeover in Turkey, *The Times*, 17 September 1980, s. 5.

¹¹⁰² Birand, 12 Eylül Saat 04:00, s. 302.

¹¹⁰³ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey/EC Association Agreement*, Foreign and Commonwealth Office Southern European Department, 12 September 1980, s. 1.

¹¹⁰⁴ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey*, S. J. Gomersall, 12 September 1980, s. 3.

¹¹⁰⁵ Birand, 12 Eylül Saat 04:00, s. 302.

yol açan sorunların anlaşıldığı ve yardım sağlamaya Demirel ve Ecevit'in iktidarlarındaki kadar istekli olduğunu göstermenin ise anlayışla karşılanacağı söylenmiştir. İzlenecek en iyi yolun ise baskı yapıyor gibi gözükmekten kaçınarak, gerektiğinde Batı'nın aklından geçenleri açık ama sempatik bir şekilde anlatmaya hazır olmak olacağı belirtilmiştir.¹¹⁰⁶

Darbenin ardından ilk günlerde İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğinin Londra'ya bilgilendirdiği bir diğer konu da Evren ve Ulusu'nun resmî unvanlarının bildirilmesi olmuştur. Evren'in "Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı", "Genelkurmay Başkanı" ve "Millî Güvenlik Konseyi Başkanı" unvanlarını kullanacağı bildirilirken,¹¹⁰⁷ Ulusu'nun ise Başbakan unvanını tercih ettiği aktarılmıştır.¹¹⁰⁸

Evren'in, Cumhurbaşkanlığı'nı hemen üstlenmediği, Çağlayangil'in Cumhurbaşkanlığı vekili olarak görevden alınması için hiçbir zaman resmî bir işlem yapılmadığı belirtilerek,

*Evren'in kendisini Cumhurbaşkanı olarak tanımlamamış olması, yeni anayasa hükümlerine göre atama yapılana kadar bu görevi boş bırakacağını gösteriyor. Ancak arabası için Cumhurbaşkanlığı armasını kullanmış ve bazı görevler için Çankaya Köşkü'ne taşınmıştır. Nitekim 24 Eylül'de misyon başkanları kendisiyle görüşmek üzere köşke davet edildiğinde, sivil kıyafetler giymiş ve MGK Başkanı olmaktan çok Devlet Başkanı gibi davranmıştır.*¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁶ FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal: A Look Ahead*, S. J. Barret, 28 October 1980, s. 7.

¹¹⁰⁷ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey*, J. H. Culver, 15 September 1980, s. 1.

¹¹⁰⁸ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkish Prime Minister*, A. J. F. Caie, 26 September 1980, s. 1.

¹¹⁰⁹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Military Take-Over: Constitutional Implications*, T. N. Young, 30 September 1980, s. 2.

yorumları yapılmıştır. 20 Eylül'de hükümetin kurulmasının ardından yeni Başbakan ve kabinesi Londra'ya rapor edilmiştir.¹¹¹⁰ Başbakanlığa sivil birinin getirilmesi çabasına rağmen, 20 Eylül 1980'de teknik olarak artık sivil olmakla birlikte ağustos ayında emekli olana kadar eski Deniz Kuvvetleri Komutanı görevini yürüten Bülent Ulusu'nun tercih edildiği belirtilmiştir.¹¹¹¹ Ulusu'nun atanmasının beklenmedik bir durum olmadığı belirtildikten sonra *“Ama MGK'nın sivil soyağacına sahip ve darbeyi düzenleyenlerle daha az özdeşleşmiş bir adam bulamamış olması belki de hayal kırıklığı yaratıyor.”* yorumunda bulunulmuştur.¹¹¹²

İngiliz kaynaklarına göre, Bülend Ulusu Hükümeti bir teknokratlar hükümeti olarak rapor edilmiş;¹¹¹³ ancak söz konusu kabine kompozisyonu tatmin edici bulunmamıştır. Yeni hükümetin geniş bir kesimden oluşturulmaya çalışıldığı belirtilmesine rağmen, *“Ancak sonuç, sunum açısından ilham verici değil. Söylenilecek en iyi şey, bakanların işlerini yapacak yetkinliğe sahip olmaları gerektiğidir.”* değerlendirmesi yapılmıştır. Kabinedeki asker kökenli bakanlara dikkat çekilmiş, eski üst düzey bürokrat ve 1960-61 ve 1970'lerin başında parti üstü hükümetlerde bakanlık yapmış isimlerin kabinede yer aldığı belirtilmiştir.¹¹¹⁴ Ayrıca kabinede Özal'ın Başbakan Yardımcısı olarak görev almasının yanı sıra bir diplomat, bir sendikacı ve sanayi ve teknoloji alanında bir iş insanının yer aldığı söylenmiştir.¹¹¹⁵ Özellikle Millî Eğitim ile Gençlik ve Spor Bakanlığına yapılan atamaların, komutanların gençler üzerinde Atatürkçülüğü pekiştirme

¹¹¹⁰ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey*, Telegram Number 409, 22 September 1980, s. 1; FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Political Composition of New Turkish Government*, A. J. F. Caie, 24 September 1980, s. 1.

¹¹¹¹ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 3-4.

¹¹¹² FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, R. J. A. Golland, 24 September 1980, s. 1.

¹¹¹³ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Political Composition of New Turkish Government*, A. J. F. Caie, 24 September 1980, s. 1; FCO 9 / 3054 *Internal Political Situation in Turkey, Chronology of The Coup*, R.J.A. Golland, 24 September 1980, s. 5.

¹¹¹⁴ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 4.

¹¹¹⁵ FCO 9/3317 *Turkey: Annual Review and Calender of Event 1980, Turkey: Annuel Review for 1980*, P. H. Laurence, 28 January 1981, s. 4.

kararlılığını yansıttığı yorumu yapılmıştır.¹¹¹⁶ Hükümet programına İngiliz yorumu ise *“İdeal Atatürkçü toplum reçetesine yakın olan program, hiçbir sürpriz içermiyor.”* şeklinde olmuştur.¹¹¹⁷

Evren'in darbenin hemen ardından 30 Eylül'de harp okulu öğrencilerine yaptığı konuşma da İngilizlerin dikkatinden kaçmamıştır. Evren'in öğrencilere *“Sakin ola ki politikaya bulaşmayın... Bizim yaptığımız bu hareketi kendinize misal alarak sakın ola ki politikanın içine atılmayın.”* konusundaki uyarısı ve böyle yapan orduların giderek disiplinini kaybederek çökmeye başladığı yönündeki hitabı¹¹¹⁸ ilginç olarak değerlendirilmiştir.¹¹¹⁹ Evren'in, *“Biz orduyu politikadan kurtarmak için emir-komuta zinciri içinde bu harekâtı yapmak zorunda kaldık. Eğer yapmasaydık, bundan evvelkiler gibi, ordu politikanın içine girerdi.”* söylemi¹¹²⁰ ise enterasan bulunarak, *“Evren'in bu görüşü 1960 ve 1971 darbeleri liderlerinin siyasi tarafsızlıklarını koruyamadıkları anlamına gelmektedir.”* şeklinde yorumlanmış ve bu yorum Londra tarafından işaretlenerek okunmuştur.¹¹²¹

Siyasi kutuplaşmanın orduya sıçradığı yönündeki tartışmalar 12 Eylül öncesi ve sonrasında sıklıkla tartışılan konulardan olmuştur. Polis, üniversite, basın ve siyasi partiler sağ ve sol olarak 2 kutba ayrılmışken ordunun bu durumdan soyutlanması beklenemezdi. Tartışmalarda sağ ve sol fikirlerin özellikle alt ve orta rütbelerde kendini göstermeye başladığı ileri sürülmekteydi. 78-79 yıllarında meslek lisesinden mezun, sağ / sol çatışmalarına karışmış daha sonra kendilerini kurtarmak adına orduya katılanların sayısının hiç de azımsanmayacak düzeyde

¹¹¹⁶ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 4.

¹¹¹⁷ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkish Government Programme*, Laurence, 29 September 1980, s. 1.

¹¹¹⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 45.

¹¹¹⁹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, W. M. L. Dickinson, 1 October 1980, s. 2-3.

¹¹²⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 45.

¹¹²¹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, W. M. L. Dickinson, 1 October 1980, s. 2-3.

olduğu yazılmaktaydı. Bu askerlerin, sivil hayatta karışıkları sağ ve sol ideolojiler, özellikle genç subay ve astsubayları etkilemeye başlamışlardı.

Ordu içinde baş gösteren bu siyasi kamplaşmaya Savarona Sabotajı¹¹²² örnek olarak verilebilir. Her ne kadar sabotajın dışarıdan bazı kişilerce yapıldığı ileri sürüldüyse de sabotajın içerden düzenlendiği daha yüksek ihtimal olarak görülmektedir. Benzer şekilde Mareşal Fevzi Çakmak gemisindeki kazan yangını¹¹²³ sırasında bir astsubayın ölmesinin ardından donanmaya bağlı gemilerden bazılarında astsubaylar topluca gösteri yapmıştır.¹¹²⁴ İngiliz belgelerinde olayın bir isyan olarak tanımlanabileceği yazılmıştır.¹¹²⁵ Benzer şekilde Kara Harp Okulu'ndan birçok öğrenci sol görüşlü oldukları için tutuklanmış yine aynı okuldan bazı öğretmen ve yönetici subaylar sağ görüşlü oldukları gerekçesi ile okuldan uzaklaştırılmıştır. Hava kuvvetlerinde ise 30-40 astsubay eylemcilere yardımcı oldukları gerekçesiyle Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na çekilerek haklarında tahkikat başlatılmıştır. Ayrıca askerî cezaevlerinde yaşanan firarlar da siyasi kamplaşmanın varlığı ve düzeyinin bir göstergesi olarak ele alınmıştır. Abdi İpekçi'nin katili M. Ali Ağca'nın Maltepe Askerî Cezaevi'nden kaçması sonrası 41 askerin tutuklanması gibi bu ve benzeri

¹¹²²Gemi, 3 Ekim 1979 sabahı Heybeliada açıklarında demirliyken bir sabotaj sonucu kısmen yanmıştır. Savarona kendi personeli tarafından yakılmıştır. Sabotaj sağ/sol çatışmasının bir parçası olarak değerlendirmişse de olayın failleri tam olarak ortaya çıkarılamamıştır. Atilla Kıyat, *Üç Yıldız Bir Penaltı*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 219.

¹¹²³Olay, kara çelenk olayı olarak adlandırılmıştır. 20 Şubat 1979 günü saat 16.30 sularında TCG Mareşal Fevzi Çakmak (D-351) muhribinin kazan dairesinde bir yangın meydana gelmiştir. Yangında Asb. Çvş. Ziya Karabayır ile Er Mehmet Kaya ve Er Mehmet Doğanterkin yanarak şehit olmuştur. Yangına müdahale eden bir astsubay ve 2 erin yangının büyümesini engellemek adına Harp Filosu Komutanı Tümamiral'in emriyle kazan dairesinin kapılarının üzerine kapatılarak feda edilmesi Deniz Kuvvetleri'nde tepkiye sebep olmuştur. Fakat yine de emir uygulanmış 3 denizci asker olayda hayatını kaybetmiştir. Olay sonrası astsubayların cenazeye katılması engellenmiştir. Yaşananlara tepki olarak harp filosuna bağlı gemilerdeki astsubaylar 23 Şubat 1979 günü denize siyah çelenk atarak saygı duruşunda bulunma eylemi gerçekleştirmiştir. Eylem bir isyan olarak değerlendirilmiş ve bazı astsubaylar ordudan atılmış, birçoğu hapis yatmış ve sakıncalı personel olarak gözetim altında tutulmuştur. Tanıklarıyla Deniz Kuvvetleri "Çelenk Olayı" -1, Gölcük Temad (Türkiye Emekli Astsubaylar Derneği Gölcük İlçe Başkanlığı Web Sitesi, <http://temadgolcuk.org/haberler/item/1814-tanikliklarla-deniz-kuvvetleri-celenk-olaylari-1>, (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2024)

¹¹²⁴Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 107.

¹¹²⁵FCO 9/3064 *Annual Report on the Turkish Armed Forces 1979, Report on The Turkish Navy*, Brigadier D. R. Bishop, 31 Aralık 1979, s. 11-12.

olaylar, silahlı kuvvetlere de siyasi kutuplaşmanın sıçradığının işaretlerinden sayılabilir.¹¹²⁶

Evren tarafından kurulan ve 12 Eylül'ün planlayıcıları olan çalışma grubunun raporlarında ordunun politize olması tehlikesi önemli bir tehdit olarak raporlanmıştır.¹¹²⁷ Ayrıca siyasi ayrışmanın silahlı kuvvetlere sıçraması tehlikesi bizzat Evren'in kendisi tarafından 12 Eylül Askerî Darbesi'nin gerekçelerinden biri olarak dile getirilerek bu konudaki endişe, *"Eğer bu müdahale yapılmısaydı bu hain ve gizli güçler silahlı kuvvetlere sızarak birkaç yılda onu da bölme yoluna gideceklerdi"* şeklinde zikredilmiştir.¹¹²⁸ Evren benzer şekilde 12 Eylül öncesi birçok kurumda görülen siyasi kamplaşmanın ordu içinde de var olduğunu,

*Harbiye'de olsun, askerî liselerde olsun, kıtalarda olsun bunlar bazı ideolojik etkiler altında kalabiliyorlar. Ve bu ideolojik baskılar sonunda orduda da gruplaşmalar başladı. Harp okulunda çıktı bu. Öğrenciler arasında kavgalar başladı. Piyade okulunda iki tane teğmen, kurs gören teğmen, İstanbul'da bir olayda görevli jandarmayı vurdu. Ve sonra kaçtı. Yurtdışına falan kaçtılar. Yani ordu da bozulmaya başlamıştı. Dediğim gibi kaçınılmaz. Daha da dursa daha da bozulacaktı ordu.*¹¹²⁹

cümleleriyle dile getirmiştir. Evren'in bu ve benzer söylemleriyle bu konudaki başka iddialara İngiliz belgelerinde de yer verilmiş, siyasi kutuplaşmanın orduya sıçradığına dair raporların varlığından bahsedilmiştir. Bu tarz konularda bilgiye erişmenin zorluğu ise *"Herhangi bir ek kanıt için gözlerimizi ve kulaklarımızı açık tutacağız, ancak işin doğası gereği bunu bulmak zor ve en iyi ihtimalle ikinci veya üçüncü el olması muhtemel."* sözcükleri ile anlatılmıştır.¹¹³⁰ İngilizlerin bu

¹¹²⁶ Birand, 12 Eylül Saat 04:00, s. 107-108.

¹¹²⁷ Evren, Kenan Evren'in Anıları, Cilt 1, s. 296

¹¹²⁸ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981) Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 32.

¹¹²⁹ Birand, Bila, Akar, 12 Eylül Türkiye'nin Miladı s. 78-79.

¹¹³⁰ FCO 9/3064 Turkish Armed Forces, Politics in The Armed Forces, C. C. Clemens, 30 June 1980, s. 1.

konudaki fikriyatı alt rütbedeki subaylar arasında keskin siyasi görüş ayrılıklarının yaşandığına dair az sayıda kanıtın bulunduğu yönündedir.¹¹³¹ Bu konudaki en önemli kanıtlardan birisi ise Evren'in de dile getirdiği askerî okullardaki kampaşmayı somutlaştıran ve İstanbul Konsolosluğu'nun edindiği istihbarata¹¹³² göre Kuleli Askerî Lisesi'nde siyasi ayrışmalar yaşandığına yönelik duyumdur. Belgede, İstanbul Kuleli'deki Askerî Lise'de muvazzaf subaylar arasında zaman zaman keskin siyasi farklılıkların yaşandığı, bu subayların aynı sofrada yemek yemeyi bile reddettikleri ve komutanlarının hepsine çok sert bir nutuk çekmek zorunda kaldığı detayları verilmiştir.¹¹³³

Tercüman gazetesi yayıncısı Ilıcak'ın binbaşı seviyesinde siyasi eğilimleri olanların çoğunun MHP'yi desteklediği ve bu düzeyde az sayıda da komünistin bulunduğu yönündeki iddiası ise Büyükelçi Laurence tarafından Ilıcak'ın sağcı düşüncelerine yorularak, ihtiyatla karşılanmıştır.¹¹³⁴ Bu konuda ayrıca sol görüşlü Maoist 'Aydınlık' gazetesinin önde gelen yazarlarından Nuri Çolakoğlu'nun Savunma Ataşesi'ne, binbaşı ve üstü rütbedeki subayların büyük ölçüde politize olmadıklarını, ancak askerî okullara giren öğrencilerin çoğunun bir dereceye kadar politize olmuş olabileceğini söylemesi de rapor edilmiştir.¹¹³⁵

Bu tartışmalarda 12 Eylül öncesi Evren'in söylemlerini doğrularcasına özellikle Deniz Kuvvetleri Komutanlığı özelinde bu yönde gelişmelerin olduğu raporlanmıştır. Raporlarda siyasetçilerin vatandaşları özellikle de gençleri sağ ve sol şeklinde kamplara ayırmaya başardığı ifade edilerek, bunun kaçınılmaz

¹¹³¹ FCO 160/206/21, *Turkey: Armed Forces and Politics*, P. H. Laurence, 14 July 1980, s. 3; FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Turkey: The Armed Forces and Politics*, R. J. A. Martin, 28 August 1980, s. 1.

¹¹³² Haber kaynağı olarak vatani görevinin bir kısmını İstanbul Kuleli Askerî Lisesi'nde öğretmen olarak yapan birisinin babası gösterilmiştir. FCO 9 / 3064 *Turkish Armed Forces, Politics in The Armed Forces*, C. C. Clemens, 30 June 1980, s. 1.

¹¹³³ FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Turkey: The Armed Forces and Politics*, R. J. A. Martin, 28 August 1980, s. 1.

¹¹³⁴ FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Turkey: The Armed Forces and Politics*, R. J. A. Martin, 28 August 1980, s. 1.

¹¹³⁵ FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Turkey: The Armed Forces and Politics*, R. J. A. Martin, 28 August 1980, s. 1; FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Turkey: The Armed Forces and Politics*, T. N. Young, 11 August 1980, s. 1.

olarak silahlı kuvvetleri de etkilendiği, deniz kuvvetlerine ait bazı gemilerde kutuplaşma ve siyasi faaliyete dair rahatsız edici raporların alındığı aktarılarak Evren'in 12 Eylül sonrası söylemine gönderme yapan şu açıklama yapılmıştır; *"Nitekim General Evren, 12 Eylül 1980 darbesinin gerekçelerinden birinin, muhaliflerin silahlı kuvvetlere sızmasını önlemek olduğunu ima etmişti."*¹¹³⁶

Benzer şekilde İngiliz diplomatlarca hazırlanan 1979 yılına ait TSK raporunda *"yılın en rahatsız edici istihbaratı"* nitelemesi kullanılarak, Mareşal Fevzi Çakmak Gemisi'nin kazan dairesinde çıkan yangında vefat eden askerlerin anısına yapılan toplu bir eylemde yaşananlar; *"Yılın başlarında, bir kazan dairesi kazasındaki ölümlere ilişkin raporların örtbas edilmesi ve cenazeye büyük bir katılımının yasaklanması ardından, ancak bir isyan olarak tanımlanabilecek bir rapor geldi."* şeklinde rapor edilmiştir. Aynı raporda bazı sayfaların neden NATO diye sorgulamalara girdiği belirtilmiş ve sol propagandanın etkili olduğunu görmenin rahatsız edici bulunduğu ifade edilmiştir.¹¹³⁷

Bir Türk gözlemcinin görüşü olarak askerî lise ve akademilere giren gençlerin çok erken yaşlarda okullarda başlayan siyasi kutuplaşmadan kurtulamadıkları söylemi aktarıldıktan sonra bu durumun darbe öncesi dönem için doğru olduğu belirtilmiştir.¹¹³⁸ Askerî akademilerin harbiyelileri siyasetten arındırma konusunda başarılı olup olmadığı *"darbe öncesinde henüz cevaplayamadığımız bir soru."*

¹¹³⁶ FCO 9/3064, *Valedictory Report by Naval and Air Attache*, B.D.B. Gresham, 24 November 1980, s. 9.

¹¹³⁷ FCO 9/3064, *Annual Report on the Turkish Armed Forces 1979, Report on The Turkish Navy*, Brigadier D. R. Bishop, 31 December 1979, s. 11-12. Raporlarda bu iddiaların kaynakları da paylaşılmıştır. İsyan raporunun komünist bir yayından alındığı, içeriğin önyargılı olmasına rağmen gerçek gibi görüldüğü söylenmiştir. Diğer raporların CANUKUS ataşelerinden alındığı ve bunların gerçekliğinden şüphe etmek için bir nedenin bulunmadığı belirtilmiştir. Olayların yer bilgisi de paylaşılmıştır. Olayların Türk Deniz Kuvvetleri'nin ana üssü olan Gölçük Deniz Üssü'nde meydana geldiği belirtilerek, üs komutanının normalde Türk üst düzey subaylarını meşgul eden konular dışında, üsteki dinlenme ve spor tesislerini geliştirmek için çok çaba sarf etmesi dikkat çekici olarak nitelendirilmiştir. FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Politics in The Armed Forces, Annual Report on The Turkish Armed Forces 1979, Naval Attache Ankara Report on The Turkish Navy*, D. R. Bishop, 31 December 1979, s. B11.

¹¹³⁸ FCO 9 / 3064 *Turkish Armed Forces, Politics in The Armed Forces, Defence Attache's Valedictory Report*, D. R. Bishop, 1 December 1980, s. 10.

şeklinde raporlanırken,¹¹³⁹ 12 Eylül sonrası, yani ordunun yönetime el koymasıyla benzer olayların devam etmediği, “*Ordunun iktidara gelmesinden bu yana kutuplaşma sorununa dair hiçbir ipucu yok.*” cümlesi ile yorumlanmıştır.¹¹⁴⁰ Darbe sonrası için ordunun siyasi aşırılıklara ve özellikle de eğitim kurumlarındaki siyasi faaliyetlere son verip veremeyeceği ile ilgili şu yorumda bulunulmuştur;

*Siyaset sahnesini izleyen bir Türk gözlemci bana, en azından ordunun yönetime el koymasından önce bu durumun değişmekte olduğunu; askerî lise ve akademilere giren gençlerin, okullarda çok erken yaşlarda başlayan siyasi kutuplaşmadan kurtulamadıklarını öne sürdü. Elbette ordunun siyasi aşırılıklara ve özellikle de eğitim kurumlarındaki siyasi faaliyetlere son verip veremeyeceğini göreceğiz, ancak darbe öncesi koşullarda muhtemelen haklıydı. Her ne kadar Orgeneral Evren darbe sonrası Kara Harp Akademisi'nde yaptığı bir konuşmada ordunun siyasete karışmaması gerektiğine dair güçlü bir açıklama yapmış olsa da subay seçim yöntemi ve eğitim ortamının siyasi aşırılık veya hizipçiliğin en azından şu anda Harp Akademileri'nde önemli bir faktör olma ihtimalini azalttığını düşünüyorum. Yine de yedek subayların bir kısmının etkilendiği kesindir. Hepsi üniversite mezunudur ve Türk üniversitelerinde siyasi faaliyetler yoğundur. Ancak göstergeler, ordunun sert atmosferinde çoğunun çenelerini kapalı tutmaktan, başlarını öne eğmekten ve kendilerine en az rahatsızlık vererek görevlerini tamamlamaktan memnun oldukları yönündedir.*¹¹⁴¹

Vatani görevini yerine getiren askerlerin siyasi kutuplaşmadaki durumunun beklentinin tam tersi olduğu; “*Askere alınanlar arasında siyasi bölünmenin daha*

¹¹³⁹FCO 9 / 3064 *Turkish Armed Forces, Turkey: The Armed Forces and Politics*, T. N. Young, 11 August 1980, s. 1.

¹¹⁴⁰FCO 9/3699, *Annual Report on Turkish Armed Forces 1981*, The Turkish Navy, Brigadier H.E.C. Willoughby, 31 December 1981, s. 8.

¹¹⁴¹ FCO 9 / 3064 *Turkish Armed Forces, Politics in The Armed Forces, Defence Attache's Valedictory Report*, D. R. Bishop, 1 December 1980, s. 10.

belirgin olmasını beklerdim ama öyle olmadığını ve çoğunun terhis olana kadar beladan uzak durmaya odaklandığını anlıyorum.” şeklinde ifade edilmiştir.¹¹⁴² Askerin siyasi görüşleri ise emekli üst düzey komutanların siyasete girmesi örneğinde aşağıdaki gibi açıklanmıştır;

*Elbette siyasi görüş farklılıkları var ve birçok subay emekliliklerinde siyasete giriyor. Ancak hangi partiye girerlerse girsinler, çok azı aşırı görüşlere sahip görünmektedir. Görevdeki bir subayın bir yabancıya siyasi görüşünü ifade etmesi neredeyse rastlanılmamıştır ve bu nedenle siyasi düşünceleri hakkındaki çoğu bilgi, üniformalı hizmet sona erdiğinde genellikle daha az kısıtlama hisseden emekli subaylardan gelmektedir. Onların ifadeleri sadece ordunun orta yol doğasını, Türkiye'yi demokratik bir cumhuriyet olarak tutma kararlılıklarını ve yüksek ahlaki standartlarda bir siyasi liderlik arzularını vurgulama eğilimindedir.*¹¹⁴³

Ayrıca, orduda siyasi ayrışmanın bulunduğu dair az miktarda kanıt ve birkaç raporun varlığını rağmen, uygulanan katı disiplin sayesinde siyasi farklılıkların ordu içinde ciddi bir hizipçiliğe dönüşmesinin engellendiği belirtilerek, ayrışmanın boyutları yine de polis teşkilatındaki bölünmüşlükten farklı olarak değerlendirilmiş ve operasyonel sonuçlar doğuracak düzeyde görülmemiştir.¹¹⁴⁴ Askerlerin genel

¹¹⁴² FCO 9 / 3064 *Turkish Armed Forces, Politics in The Armed Forces*, C. C. Clemens, 30 June 1980, s. 1.

¹¹⁴³ FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Politics in The Armed Forces, Defence Attache's Valedictory Report*, D. R. Bishop, 1 December 1980, s. 9. Bu durumu söz konusu dönemden örneklendirmek gerekirse Faik Türein'ün 1977 seçimlerinden önce AP'ye geçmesi, Muhsin Batur ve İrfan Özaydınlı'nın da CHP'de siyaset yapmaya başlaması gösterilebilir. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 356. Silahlı Kuvvetlerin üst düzey komutanlarının siyaset ilişkisinin ve siyasete bakışının yanı sıra bu komutanlar ile sanayiciler arasındaki bağlantı, dönemin emekli komutanları üzerinden örneklendirilmiştir. Eski Genelkurmay Başkanı Semih Sancar Akbank, 12 Eylül öncesi hakkında darbe yapacağı iddiaları basına yansıyan Orgeneral Vecihi Akın Aksigorta, Orgeneral Suat Aktulga'nın ise Lassa'da emeklilik hayatlarında görev aldığı görülmektedir. Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. 52.

¹¹⁴⁴ FCO 160/206/21 *Turkey: Armed Forces and Politics*, P. H. Laurence, 14 July 1980, s. 3.

manada orta yolu tercih ettikleri ve aldıkları eğitimden kaynaklanan bir görüş birliğinin varlığından bahsedilmiştir.¹¹⁴⁵

12 Eylül'ün etkileri üzerine akıllara gelen darbenin ordunun savaşma kapasitesine etki edip etmediği sorusuna yönelik İngiliz belgelerinde, yalnızca darbenin silahlı kuvvetlerin savaş gücünde herhangi bir zafiyet oluşturduğunu gösteren bir kanıtın bulunmadığı yorum ve değerlendirmesi paylaşılmıştır.¹¹⁴⁶

12 Eylül darbesinin en temel gerekçelerinden birisi siyasal şiddet olmuştur. Bu yüzden terör ve siyasal şiddet askerî yönetimin en öncelikli hedeflerinden biri olarak ele alınmıştır. İngilizlerin terör ve siyasal şiddet konusunda askerî rejimi başarılı buldukları görülmektedir. Sıkıyönetim komutanlarının kontrolünde teröristlere yönelik operasyonların sistemli ve kuvvetli bir şekilde sürdürüldüğü, çeteler ve bireysel teröristlerin tespit edilerek tutuklandığı ve hem sağa hem de sola karşı tarafsız bir şekilde hareket edildiği belirtilmiştir.¹¹⁴⁷

Hükümet otoritesinin yeniden tesis edilmesi ile baskı arasında ince bir ayrım olduğu ifade edilerek, Evren ve Millî Güvenlik Konseyi üyelerinin hevesli albaylar değil olgun ve tecrübeli generaller oldukları belirtilmiştir. Ordu ve güvenlik aygıtları üzerinde tam kontrole sahip olmaları gibi avantajlara sahip olmaları da zikredilmiştir. Bu bağlamda komutanların belirledikleri hedeflere kararlılıkla ilerledikleri ifade edilip, *“İyi bir yönetim ve biraz da şansla, yollarından sapmayacaklar ve iyiliklerine güvendikleri dost ve müttefiklerinin anlayışını haklı çıkaracaklar.”* denilerek ordunun gösterilen anlayışlı tavrın karşılığını vereceğine olan inanç dile getirilmiştir.¹¹⁴⁸

¹¹⁴⁵FCO 9/3064 *Turkish Armed Forces, Politics in The Armed Forces, Defence Attache's Valedictory Report*, D. R. Bishop, 1 December 1980, s. 10.

¹¹⁴⁶ FCO 9/3699 *Annual Report on the Turkish Armed Forces 1981*, Brigadier H.E.C. Willoughby, 31 December 1981, s. 3; Evren de 16 Eylül 1980 tarihli basın toplantısında; *“Türk Silahlı Kuvvetleri bu kere üzerine aldığı bu görev nedeniyle kuvvet ve kudretinden asla hiçbir şekilde zaafa uğramış değildir.”* demiştir. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)* Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 36.

¹¹⁴⁷ FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey A Progress Report*, Laurence, 5 November 1980, s. 1.

¹¹⁴⁸ FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey A Progress Report*, Laurence, 5 November 1980, s. 4.

Generallerin, kanun ve düzenin yeniden tesis edilmesinin birinci öncelikleri olduğunu ve demokrasiye dönüş takviminin bu alandaki başarılarına bağlı olması gerektiğini defalarca vurguladığı hatırlatılmış ve Türkiye'nin mevcut koşullarda güvenlik cephesindeki başarının en iyi göstergesinin muhtemelen kaydedilen ölüm sayısı olduğu belirtilmiştir. Darbe sonrası ölüm oranlarının keskin bir şekilde düştüğü istatistikleri ile paylaşılmıştır. Bu gelişmenin hangi standartta olursa olsun dikkate değer bir başarı olduğu belirtilmiş, ancak bunun yeterli olmaması gerektiği, generallerin de böyle düşündüğü ifade edilerek, mevcut rakamların, 12 Eylül öncesinden daha az olmasına karşın yine de istikrarlı bir toplumda kabul edilemez seviyede olduğu ayrıca söylenmiştir.¹¹⁴⁹ Darbe öncesinde Laurence'ın şiddetin yüzeysel bir doğaya sahip olduğu yönündeki yorumundan hareketle, darbe sonrasında yalnızca güce değil, aynı zamanda yönetme iradesine de sahip bir hükümetin kurulmasıyla birlikte şiddetin hızla ortadan kalktığı değerlendirilmiştir.¹¹⁵⁰ Askerî Hükümetin bir diğer önemli başarısının silah affı sayesinde yüzbinlerce silahın toplanmış olması olduğu belirtilmiş; bu durum artık halkın şiddete başvurmaktan çok, ruhsatsız silahla yakalanma sonuçlarından korktuğunun işareti olarak değerlendirilmiştir. 12 Eylül'den bu yana gerçekleşen idamlarla ilgili ise üç idamın hükümetin kararlılığını gösterdiği ve tarafsızlık iddiasını zedelediği şeklinde raporlanmıştır.¹¹⁵¹ Generallerin toplu infaz emri vererek hem yerli hem de yabancı kamuoyunu yabancılaştırma tuzağına düşmedikleri de ifade edilmiştir.¹¹⁵²

Askerî rejimin dış politik tutumu da irdelenen konulardan olmuştur. Orgeneral Evren'in darbenin ardından yaptığı ilk açıklamada Türkiye'nin NATO ve tüm

¹¹⁴⁹ FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Military Government: The First Seven Weeks*, W. M. L. Dickinson, 5 November 1980, s. 2.

¹¹⁵⁰ FCO 160/220/1 *The Turks and Their Meaning to Us*, P. H. Laurence, 12 February 1983, s. 2.

¹¹⁵¹ FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Military Government: The First Seven Weeks*, W. M. L. Dickinson, 5 November 1980, s. 3.

¹¹⁵² FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Military Government: The First Seven Weeks*, W. M. L. Dickinson, 5 November 1980, s. 4.

ittifaklarına bağlılığını yeniden teyit eder ifadeler kullanmıştır.¹¹⁵³ Evren'in bu bağlılık açıklamasına İngilizler “NATO'ya bağlılığını bildirmesi, kuşkusuz samimi olmakla birlikte, muhtemelen kısmen rejiminin uluslararası alanda tanınması arzusundan kaynaklanıyordu.” yorumu getirmişlerdir.¹¹⁵⁴ Türk Dışişleri Bakanlığı uluslararası eleştirileri yatıştırmak için darbeden bir gün sonra NATO üyesi ülkelerin Ankara'daki büyükelçilerine yönelik bir basın toplantısı düzenlemiştir. Amaç, Türkiye'nin geleneksel Batı ve NATO yanlısı tutumunu sürdüreceğine dair güvence vermektir.¹¹⁵⁵ Raporlarda Millî Güvenlik Konseyi'nin dış dünyaya verdiği mesajlar yorumlanmış, konseyin Türk dış politikasının değişmeyeceğine dair güvence verdiği özellikle, Türkiye'nin NATO'ya, Avrupa Birliği'ne olan bağlılığını yeniden teyit ettiği vurgulanmıştır.¹¹⁵⁶

Yunan hükümetine diyalogun devam edeceğine dair özel güvenceler verildiği belirtilerek, seçimle hesap vermek zorunda olan bir hükümete kıyasla komutanların daha rahat karar alabileceği ve Yunanistan'ın NATO askerî yapısına yeniden entegrasyonu bakımından askerî yönetimin daha yapıcı olma ihtimali ifade edilmiştir. Kıbrıs konusunda da askerî rejimin, çözüme olumlu katkı yapmada öncülerinden daha kararlı olmak isteyebileceği belirtilmekle birlikte¹¹⁵⁷ bu konuda radikal bir politika değişikliğinin beklenmediği rapor edilmiştir.¹¹⁵⁸

Askerî rejimin NATO ve Batı'yı önemseydiği gibi İngilizlerin de Türkiye'deki gelişmeleri kendi çıkarları doğrultusunda ve NATO kapsamında önemseydiği görülmektedir. Darbenin yapıldığı gün yazılan belgelerde bu durum açıklıkla anlaşılmaktadır: “Göstergeler, yeni rejimin NATO'ya ve genel olarak Türkiye'nin

¹¹⁵³ “Ana Hedef Atatürkçülük”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Eylül 1980, s. 1; FCO 46 / 2350 *Relations Between Turkey and NATO, Valedictory Report*, Brigadier D. R. Bishop, 1 December 1980 s. 5.

¹¹⁵⁴ FCO 46/2350 *Relations Between Turkey and NATO, Valedictory Report*, Brigadier D. R. Bishop, 1 December 1980 s. 8.

¹¹⁵⁵ David Barchard, Why the Soldiers May Turn to Increasing Force, *The Guardian*, 13 September 1980, s. 17.

¹¹⁵⁶ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 5.

¹¹⁵⁷ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 6.

¹¹⁵⁸ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Coup in Turkey*, T. L. A. Daunt, 12 September 1980, s. 2.

Batı yönelimine olan bağlılığının sağlam olduğunu gösteriyor. Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı (SHAPE¹¹⁵⁹) aracılığıyla verilen mesaj, rejimin işlerin her zamanki gibi devam etmesi isteğidir.”¹¹⁶⁰

İngiliz kaynaklarca 12 Eylül’ün dış dünyadaki algılaması da inceleme ve değerlendirme konusu yapılmıştır. Mesela bu bağlamda İngiliz diplomatlara göre, Sovyetler Birliği’nin ilk tepkisi temkinli olmuştur. Net bir görüşün ortaya çıkmasının zaman alacağı belirtilmiştir.¹¹⁶¹ Onlara göre Federal Almanya, tepkisi daha net ülkelerden birisidir. Ülkenin 12 Eylül’e bakışı Başbakan Schmidt’in 14 Eylül’deki bir seçim mitinginde “*Müttefikimiz Türkiye’ye yardımcı olmaya devam edeceğiz.*” söylemi ve bu yaklaşımın hükümetten ziyade halka yardım meselesi olduğu açıklaması ile verilmiştir.¹¹⁶² Hollanda’nın ise 12 Eylül Askerî Darbesi’nden dolayı endişeli olduğu dile getirilmiştir. Hollanda şu ana kadar kan dökülmemiş olmasını sevindirici bulmuş ve Hollanda’nın Türkiye’nin hızla demokrasiye dönmesini beklediği aktarılmıştır.¹¹⁶³

Yunan bakış açısı verilirken iktidar ve muhalefetin tepkileri ayrı ayrı ortaya konmaya çalışılmıştır. Hükümetin görüşü, Yunanistan Dışişleri Bakanı’nın Yunan hükümeti ve halkının Türkiye’deki son gelişmelerden üzüntü duyduğu ve demokratik kurumların bir an önce restore edilmesi umudu açıklaması üzerinden aktarılmıştır. Muhalefetin görüşü ise PASOK Partisi lideri Papandreou’nun darbenin NATO’dan ilham aldığı ve NATO’nun Ortadoğu ve Doğu Akdeniz’deki tasarımlarını desteklemeyi amaçladığını ileri süren açıklamaları ile askerî darbenin Türkiye’deki NATO tatbikatı sırasında gerçekleşmesinin tesadüf olmadığı söylemiyle iletilmiştir. Basında çıkan yorumların çoğunun ise darbenin Washington’un onayı olmadan gerçekleşmeyeceğini varsaydığı aktarılmıştır.

¹¹⁵⁹ Supreme Headquarter Allied Power Europe

¹¹⁶⁰ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey*, S. J. Gomersall, 12 September 1980, s. 2.

¹¹⁶¹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkish Coup*, Keeble, 19 September 1980, s. 1.

¹¹⁶² FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, FRG Reactions to Turkish Coup*, Wright, 15 September 1980, s. 1.

¹¹⁶³ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Coup in Turkey: Netherlands Reaction*, 12 September 1980, s. 2.

Yunanistan'ın NATO askerî yapısına yeniden entegrasyonu konusunda yürütülen müzakerelerle ilgili olarak Yunanlıların durumun kötüleşmediği izlenimine sahip olduğu ve Türkiye'nin Rogers tarafından önerilen düzenlemeleri¹¹⁶⁴ kabul etme ihtimalinin artık daha yüksek olduğu düşüncesi belirtilmiştir.¹¹⁶⁵

Gerçekten de hem ABD hem de Batı Avrupa'nın NATO çerçevesinde Türkiye'den ilk sıradaki beklentilerinden o gün için belki de en önemlisi 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nda NATO'nun kendisini korumadığı gerekçesi ile NATO'nun askerî kanadından çıkan Yunanistan'ın tekrar NATO'nun askerî kanadına dönmesinin önündeki Türkiye vetosunun kaldırması olmuştur. Zira NATO'nun güney kanadının güçlendirilmesi ABD ve Batı Avrupa için kritik bir öneme haizdir.¹¹⁶⁶

Yunanlıların ve İngilizlerin tahminleri tutmuş, Türkiye-Yunanistan ilişkileri bakımından son dönemde cesaret verici gelişmeler yaşanmıştır. Daha önceden Türk Genelkurmay'ı tarafından Ege hava sahasına yönelik NOTAM'ın¹¹⁶⁷ kaldırılması ve ardından Yunanistan'ın aynı adımı atmasıyla Ege hava sahasında uluslararası uçuşların yeniden başlaması bu gelişmelerin ilki olarak dile getirilmiştir. Yunanistan'ın Türkiye'nin de onayıyla NATO askerî yapısına geri kabul edilmesi için ise, *“General Rogers açısından önemli bir başarıdır ve iki ülkeyi ayıran diğer önemli meselelerin çözümünde ilerleme kaydedilebileceğine dair umut vermektedir.”* şeklinde yorumlanmıştır.¹¹⁶⁸

12 Eylül'e Batı dünyasının tepkisi beklenilenden daha ılımlı olmuştur. ABD'nin tepkisi koşulsuz bir destek şeklinde tezahür etmiş,¹¹⁶⁹ 12 Eylül Askerî Darbesi

¹¹⁶⁴ Rogers planı, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesini sağlayan 16 Ekim 1980 tarihli bir anlaşmadır. Tayyar Arı, “Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:50, Sayı:01, Ocak 1995, s. 60.

¹¹⁶⁵ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Greek Reaction to Turkish Military Take-over*, Sutherland, 15 September 1980, s. 1.

¹¹⁶⁶ Birand, 12 Eylül Saat 04:00, s. 188-191.

¹¹⁶⁷ Havacılar ve pilotlar için yayımlanan bülten. “NOTAM”, *Türkçe Sözlük*, Haz.: Şükrü Haluk Akalın, Türk Dil Kurumu, 11. Bsk., Ankara 2019, s. 1780.

¹¹⁶⁸ FCO 46/2350 *Relations Between Turkey and NATO*, Valedictory Report, Brigadier D R. Bishop, 27 October 1980, s. 14.

¹¹⁶⁹ Birand, 12 Eylül Saat 04:00, s. 300.

ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.¹¹⁷⁰ Mehmet Akif Okur, ABD belgeleri üzerinden 12 Eylül ABD ilişkisini ele aldığı makalesinde Washington'un Türkiye'de bir darbe beklediği, darbeyi gerçekleştirmesi muhtemel kişileri tanıdığı, ancak çıkarları çerçevesinden darbeyi engellemeye yönelik bir girişimde bulunmadığı sonucuna varmıştır.¹¹⁷¹ Benzer şekilde Özata da ABD'nin darbeye seyirci kaldığı darbeyi ve darbecileri desteklediği ve darbeye sempati ile baktığını belirtir.¹¹⁷² ABD'nin bu desteği Batı Avrupa Hükümetlerine de yansımıştır.¹¹⁷³ Ayrıca ABD ile İngiltere'nin darbeye verdiği tepki ve yaklaşım, darbe ve darbecilere bakış açısından büyük benzerlikler bulunmaktadır. Her iki ülkede Türkiye'nin o yıllarda artan stratejik önemi sebebiyle Türkiye'yi istikrara kavuşturulması gereken bir ülke olarak görmüşlerdir.¹¹⁷⁴

İngilizlerce sivil yönetime ne zaman geçileceği darbenin başından itibaren tartışılan konulardan biri olmuştur. Seçilmiş bir hükümete dönüş zamanının o günlerde tam olarak cevaplanamayacağı belirtildikten sonra komutanların tatmin olana kadar yönetimden el çekmeleri pek olası görülmemiştir. 1960 yılında sürecin on yedi ay, 1971'de ise iki buçuk yıl sürdüğü hatırlatması yapıldıktan sonra normal hükümetin yeniden tesis edilmesi için en az bir yıl veya daha fazla bir süreye ihtiyaç duyulacağı tahmini paylaşılmıştır. Söz konusu geçiş döneminin uzunluğunu, ülkede şiddete son verilmesi ve daha istikrarlı parlamenter hükümetler oluşturacak ilerlemelerin kaydedilmesi koşuluyla, soğukkanlılıkla değerlendirilebileceği belirtilmiştir.¹¹⁷⁵

¹¹⁷⁰ Kıyanç, a.g.t., s. 254.

¹¹⁷¹ Mehmet Akif Okur, "Türkiye- ABD İlişkilerinin 12 Eylül Kavşağı: Amerikan Belgeleri Darbe Hakkında Ne Anlatıyor?", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 10, Sayı 40, 2014, s. 67.

¹¹⁷² Murat Özata, "ABD ve 12 Eylül Darbesi: Bir Demokrasinin Darbeye Bakışı", *Asia Minor Studies- International Journal of Social Sciences*, Cilt:5 Sayı: 9, Ocak 2017, s. 53.

¹¹⁷³ Birand, 12 Eylül Saat 04:00, s. 300.

¹¹⁷⁴ 1960 ve 1980 darbeleri öncesi uluslararası arenada Türkiye'nin önemini artıran benzer gelişmeler yaşanmıştır. 1980 öncesi yaşanan İran Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali gibi yaşanan gelişmelerin Türkiye'yi daha önemli hale getirdiği gibi 1958 yılında Ortadoğu'da yaşanan Lübnan Krizi ve Irak komünist darbesi de bölgede Türkiye'nin önemini artıran gelişmelerden olmuştur. Armaoğlu, a.g.m., s. 209.

¹¹⁷⁵ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 5.

İngiliz diplomatlar ayrıca gelecek altı ayda yaşanması muhtemel gelişmeler hakkında tahminlerde bulunmuştur. Genel çerçevede 1981 baharı için İngilizlerin Türkiye ve sorunları hakkında tahminleri, işlerin muhtemelen yavaş gelişeceği ve altı ay sonra Türkiye'nin sorunlarının aşağı yukarı şimdiki gibi kalacağı yönünde olmuştur. İç güvenlik durumunda sapma riski olsa da ordunun şiddeti büyük bir baskı uygulamadan dizginleme becerisine sahip olduğu dile getirilmiştir. Beklentileri, temkinli olmakla birlikte ılımlı bir iyimserlik şeklinde açıklanmıştır.¹¹⁷⁶

Ayrıca idamların artacağı ve kitlesel olmadıkça toplumun idamlara etkili ve caydırıcı bir ceza olarak bakıp rahatsızlık duymayacağı belirtilmiştir. Basının kısmen otosansür kısmen de düşük oranda baskılarla kısıtlanmaya devam edeceği kanısı paylaşılmıştır. Rejimin, Türkiye'deki yabancı gazetecilerin haberlerini takip edebileceği ve bunun bazı zorluklara yol açabileceği ileri sürülmüştür.¹¹⁷⁷ Bu süre zarfında MGK'nın bir arada duracağı ve otoritesini koruyacağı düşüncesi hâkim olmuştur.

Ekonomik gelişmeler konusunda ise; işler kötüye gitmezse, ekonominin 1981 yılı başlarına kadar askerî rejimin otoritesini ve istikrarını tehdit etmeyecek şekilde ayakta kalacağı tahmini paylaşılmıştır. Ancak bu tarihten sonra en azından 1980 yılındaki yardım ölçeğine benzer bir yardıma ihtiyaç duyulacağı ifade edilmiştir.¹¹⁷⁸ Ayrıca Türk ekonomisinin toparlanması için en az beş yıllık bir süreye ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.¹¹⁷⁹

İngilizlerin yeni askerî rejimden beklentileri arasında Demirel'in Azınlık Hükümeti zamanında başlatılan istikrar programı yani onların tabiri ile doğru ekonomik

¹¹⁷⁶ FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal: A Look Ahead*, S. J. Barret, 28 October 1980, s. 6.

¹¹⁷⁷ FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal: A Look Ahead*, S. J. Barret, 28 October 1980, s. 4.

¹¹⁷⁸ FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal: A Look Ahead*, S. J. Barret, 28 October 1980, s. 5.

¹¹⁷⁹ FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal: A Look Ahead*, S. J. Barret, 28 October 1980, s. 1.

politikaların devamının izlenmesi gelmektedir.¹¹⁸⁰ Bu çerçevede İngilizlerin genel pragmatik tutumuyla paralel olarak Türk ekonomisine çıkar odaklı baktığı gözlemlenmiştir. İngilizlerin Türk ekonomisini kendileri için bir pazar olarak görmekte olduğu ve bu pazarın kaybolmaması bakımından durumu önemsedikleri görülmektedir.¹¹⁸¹

Onlara göre askerî rejim ekonomik alanda olumlu bir tablo çizmiş, Onların sitayişle andığı konulardan birisi de ekonomi politikası olmuştur. Rejimin bu övgüyü hak ettiği ve bir dizi alanda sadece askerî rejimin varlığı sayesinde ilerleme kaydedildiğinin altı çizilerek,

*Genel olarak, hükümetteki parlamenter seleflerine kıyasla daha hızlı ve daha yetkili hareket edebilmiştir. Örneğin 12 Eylül öncesinde sanayi üretimini tehlikeye atan grevler artık yasaklanmıştır. Parlamentoda uzun süredir çıkmaza giren yeni vergi yasaları güncel hale getirilmiş, kabul edilmiş ve görünür bir esneklikle uygulanmıştır. Mevcut hükümet, daha az iddialı bir yatırım programını gerçekçi bir şekilde kabul etme konusunda sivil bir meslektaşına göre çok daha az engellenmiştir... Para arzı üzerinde daha sıkı bir kontrol uygulamayı başarmıştır.*¹¹⁸²

1981 yılbaşından bu yana uygulanan kemer sıkma programının olumlu neticeler vermeye başladığına dair artan işaretlerden bahsedilmiş, enflasyonun önemli ölçüde düşürüldüğü ve ihracata yönelik atılan adımların meyvelerini vermeye başladığı zikredilmiştir. İhracat, turizm ve işçi dövizlerine bağlı olarak döviz gelirlerinin artma ihtimali ayrıca ifade edilmiştir.¹¹⁸³

¹¹⁸⁰ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 5.

¹¹⁸¹ FCO 160/171/25 *The Turkish Economy in Difficulty*, H. Phillips, 12 June 1975, s. 5.

¹¹⁸² FCO 160/211/32 *Turkey: On Course to Economic Viability?*, P. H. Laurence, 19 June 1981, s. 2.

¹¹⁸³ FCO 160/211/32 *Turkey: On Course to Economic Viability?*, P. H. Laurence, 19 June 1981, s. 3.

Ekonomi alanında darbe öncesi ve sonrasını kıyaslayan İngiliz Büyükelçi, ülkenin ekonomik geleceğine yönelik ümitvar bakışını şu cümleler ile aktarmıştır;

Birçok zorluğa rağmen, 1980 yılının Türkiye için 1979'dan daha iyi bir yıl olduğu gerçeğine çok az kişi itiraz edecektir. 1981 yılının da ilk birkaç ayına bakılırsa, 1980'den daha iyi olacağı benzetilmektedir. Türkiye'deki ekonomik tablonun en cesaret verici özelliklerinden biri, hükümetin hedefleri ve öncelikleri konusunda oldukça net bir fikre sahip olduğu ve bunları gerçekleştirmek için bilinçli ve genel olarak etkili bir şekilde çalıştığı izlenimidir. Bu nedenle vardığım sonuç, Türkiye'nin ekonomik olarak yoluna devam ettiği ve 1980'lerin ortalarına kadar kendi masraflarını karşılayabilme şansının hala mevcut olduğu yönündedir.¹¹⁸⁴

Askerî rejimin, sivil selefi tarafından (Demirel Azınlık Hükümeti) Ocak 1980'de başlatılan ekonomik istikrar programını etkin bir şekilde devam ettirdiğini belirtilerek;

İlave mali ve ekonomik önlemler alınmış ve askerî hükümet bazı politikalarında sivil bir yönetimin yapabileceğinden daha cesur davranmıştır. Politikalar, daha düşük bir enflasyon oranı ve daha yüksek ihracat ve görünmez kazançlar şeklinde meyvelerini vermeye başlamıştır.¹¹⁸⁵

yorumunda bulunulmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin ağır borç yükü altında olduğu ithalat ihtiyaçlarını finanse etmek için sürekli olarak dış yardıma bağımlı olduğu söylenmiştir. Genel manada ise gelecek yıllardaki zorluklara rağmen ekonomik

¹¹⁸⁴ FCO 160/211/32 Turkey: On Course to Economic Viability?, P. H. Laurence, 19 June 1981, s. 6.

¹¹⁸⁵ FCO 160/211/32 Turkey: On Course to Economic Viability?, P. H. Laurence, 19 June 1981, s. 1.

alandaki gerçek iyileştirmelerin sağlandığı ve ekonomik olarak Türkiye'nin yoluna devam ettiği aktarılmıştır.¹¹⁸⁶

İngilizlerin 1982 yılı ekonomik değerlendirmeleri de 1981 yılındakiler gibi olumlu minvalde olmuştur. Bu konuda iyileşme yolunda olumlu performansın devamlılığına vurgu yapılmasının yanı sıra kaydedilen iyileşmenin etkileyici olduğu konusunda yetkili kurum ve kişilerin hemfikir olduğu OECD ve IMF tarafından yapılan alıntılarla aktarılmıştır. Gelecekte mevcut politikaların bir sonraki hükümet tarafından da devam ettirilmesi yüksek bir ihtimal olarak görülmüştür. İşsizlik, geleceğe yönelik belirsizlik ve mevcut eksiklik ve sorunlara rağmen ekonomik anlamda pozitif bir beklenti içinde olunmuştur.¹¹⁸⁷ Hükümet enflasyon konusunda da başarılı bulunmuş,¹¹⁸⁸ enflasyonun yüzde 100'ün çok üzerindeyken 1982 yılı sonunda yüzde 30'un altına düştüğü, bütçe açığının yönetilebilir boyutlara indirildiği ifade edilmiştir. Askerî rejimin Türk toplumuna getirdiği düzen ve disiplinin, sendika ve işçi haklarının kısıtlanması da dahil olmak üzere, Başbakan Yardımcısı Turgut Özal'a emanet edilen istikrar programının başarısını desteklediği aktararak ekonomik başarıda askerî rejime bir pay çıkarılmıştır.¹¹⁸⁹

Ancak belirtilen cesaret verici işaretlerin yanı sıra ekonomik manada risk ve olumsuzluklar da zikredilmiştir. Türkiye açısından, en büyük olumsuzluğun ticaret dengesini kapatmak için Batılı dostlarından hala önemli miktarda döviz desteğine ihtiyaç duyması olduğu zikredilmiştir.¹¹⁹⁰ İşsizliğin rahatsız edici derecede yüksek bir seviyede kalmaya devam ettiği ve düşük iç talebin özellikle inşaat ve otomotiv sektörlerini etkilediği belirtilmiştir. Anti-enflasyonist politikanın önemli bir parçası olan iç talepteki azalmanın ters etkilerine karşın sanayi üretiminin birçok alanda

¹¹⁸⁶ aynı yer.

¹¹⁸⁷ FCO 160/85/11 *Turkey: A Further Year of Encouraging Economic Achievement*, P. H. Laurence, 21 June 1982, s. 1.

¹¹⁸⁸ FCO 160/85/11 *Turkey: A Further Year of Encouraging Economic Achievement*, P. H. Laurence, 21 June 1982, s. 2.

¹¹⁸⁹ FCO 160/95/25 *Turkey's Economy: Can Özal Succeed Again?*, R. M. Russell, 20 December 1983, s. 2.

¹¹⁹⁰ FCO 160/211/32 *Turkey: On Course to Economic Viability?*, P. H. Laurence, 19 June 1981, s. 3.

birkaç aydır durgun olmakla birlikte, bazı önemli alanlarda toparlanmaya başlamış olduğu tespiti aktarılmıştır.

Ekonomideki durgunluk, düşük yatırım düzeyi ve yüksek işsizlik, mevcut ekonomi politikalarına karşı çıkanların en çok eleştiri yönelttiği konular arasında sayıldıktan sonra Büyükelçi Laurence, özel sektörün bir bütün olarak hükümetin başarmaya çalıştığı şeyi desteklediği yorumunda bulunmuştur.¹¹⁹¹ Bahsedilen bu somut başarıların devamlılığının sürmesi üzerine içinde bulunulan yılın ikinci yarısında istikrarlı bir büyümenin temellerinin atılıp atılamayacağı sorusunu cevaplamak için çok erken olduğu ve bu konuda tahmin yapmanın zorluğu uyarısında bulunulduktan sonra bu konuda bazı ipuçlarının mevcut olduğu belirtilmiştir. İyileşmenin devam etmesinin ön koşulu, hükümetin politikalarına bağlı kalmada kararlı olması olarak görülmüş ve bunun olmaması için hiçbir olumsuz belirtiye rastlanılmadığı dile getirilmiştir.

Endişe konusu olarak görülen iki alanın ise işsizlik ve asgari ücret olduğu belirtilmiştir.¹¹⁹² Türkiye'nin petrole olan bağımlılığı ise 'aşıl tendonu' terimi ile yorumlanmış ve gelecekte petrol fiyatlarındaki artışlara karşı özellikle savunmasız olduğu belirtilerek, bu kırılganlığın mali açıdan kendi kendine yetebilir hale gelme çabalarını engelleyebileceği söylenmiştir.¹¹⁹³

Kastelli olayının bankacılık sisteminin yetersizliğinin ortaya çıkarmasının yanı sıra Temmuz 1982'de Maliye Bakanı'nın istifasını takiben Özal'ın istifasını da beraberinde getirdiği hatırlatılmıştır. Özal sonrası 18 ay içinde ise Türkiye ekonomisinin toparlanma ivmesini sürdüremediği, 1983 yılında kötüleşmenin giderek belirginleştiği tespiti yapılmıştır.¹¹⁹⁴

¹¹⁹¹ FCO 160/211/32 *Turkey: On Course to Economic Viability?*, P. H. Laurence, 19 June 1981, s. 4.

¹¹⁹² FCO 160/85/11 *Turkey: A Further Year of Encouraging Economic Achievement*, P. H. Laurence, 21 June 1982, s. 3.

¹¹⁹³ FCO 160/211/32 *Turkey: On Course to Economic Viability?*, P. H. Laurence, 19 June 1981, s. 5.

¹¹⁹⁴ FCO 160/95/25 *Turkey's Economy: Can Özal Succeed Again?*, R. M. Russell, 20 December 1983, s. 2.

Demokrasiye dönüşün ne zaman gerçekleşeceği üzerine ise şayet bir Kurucu Meclis planına sadık kalınırsa yeni bir anayasa ve siyasi sistemin hayata geçirilmesi için en az on iki ay olmak üzere on sekiz ay ile yirmi dört ay arasında bir süre kadar zamana ihtiyaç duyulduğu aktarılmıştır. Polis ve iç güvenlik sisteminde sil baştan düzenlenme yapılabilmesi için gereken süreyi tahmin etmenin daha da zor olduğu belirtilerek, bu hususta *“Türk ekonomisini daha güvenli bir temele oturtmak için gereken süreden daha kısa olmayabilir.”* değerlendirmesi yapılmıştır.¹¹⁹⁵ Bu konudaki yerli kaynakların tahminleri için ise Türklerin çoğunun demokrasiye dönüş için 18 aydan iki yıla kadar bir süre öngördükleri aktarılmıştır.¹¹⁹⁶

İngiliz diplomatlar o günlerde 12 Eylül Askerî Darbesi'ne dair gündemde olan bazı tartışmalara yönelik değerlendirmelerde de bulunmuşlardır. Örneğin, ilerleyen yıllarda politikacılar tarafından orduya yapılan yaygın bir eleştiri olarak dile getirilen generallerin kasıtlı olarak, askerî yönetimi dayatabilecekleri bir noktaya kadar durumun kötüleşmesine izin verdikleri iddiası¹¹⁹⁷ belgelerde tartışılan konulardan olmuştur. İngilizler bu iddiayı gülünç bir teori olarak yorumlamışlardır.¹¹⁹⁸ Ordunun müdahale etmek zorunda kalana kadar her fırsatta politikacılara uyarı üstüne uyarı yaptıkları belirtilerek, söz konusu iddiaların gerçeği yansıtmadığı, ayrıca mevcut kanıtların bu iddiaların tersini doğruladığı vurgulanmıştır.¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁵ FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal: A Look Ahead*, S. J. Barret, 28 October 1980, s. 1.

¹¹⁹⁶ FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Military Government: The First Seven Weeks*, W. M. L. Dickinson, 5 November 1980, s. 3.

¹¹⁹⁷ Tanel Demirel, bu iddianın cevabını aradığı “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi” başlıklı makalesinde bizim de katıldığımız, “12 Eylül 1980 müdahalesi süresinde askerlerin darbeye meşru zemin yaratmak için terörün üzerine bilinçli bir biçimde gitmedikleri görüşünü savunmak, eldeki veriler ışığında, kolay değildir. Ancak, 1979 yılının ortalarından itibaren meşru bir çözüm olarak müdahale alternatifinin düşünülmesiyle birlikte, askerlerin hem terörle mücadelede daha girişimci, yaratıcı olma, hem de demokratik rejim içinde teröre çözüm olabilecek diğer seçenekleri zorlama iradelerinin çeşitli şekillerde zaafa uğradığını da söylemek gerekir.” sonucuna varmaktadır. Tanel Demirel, “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:56 Sayı: 4, 2001, s. 71.

¹¹⁹⁸ FCO 9/3316 *Turkey: Internal Political, Turkey: Public Support for the Regime*, W. M. L. Dickinson, 20 November 1981, s. 1.

¹¹⁹⁹ FCO 160/221/27 *Turkey: The “Evren” Years 1980-1983*, R. M. Russell, 11 January 1984, s. 2.

Yine darbe sonrası Millî Güvenlik Konseyi (MGK) ile hükümet ve aynı zamanda MGK üyelerinin arasının açık olduğu yönündeki iddialar üzerinde de durulmuştur. Evren bu iddiaları Çorlu ziyareti sırasında yaptığı konuşmada “*Külliyen yalandır, kale gibiyiz, çelik gibiyiz, kararlıyız.*” şeklinde kesin bir dille yalanlamıştır.¹²⁰⁰ İngilizler bu söylentilere rağbet etmediklerini belirlemekle birlikte Evren’in iddiaları şahsen reddetme ihtiyacı hissetmesini dikkat çekici bulmuştur.¹²⁰¹

12 Eylül’den altı ay sonra İngiliz Büyükelçi bir değerlendirme raporu kaleme almıştır. Bu raporda askerî rejimin ilk altı aylık karnesi İngilizler tarafından başarılı bulunmuştur. Terörün kökü tamamen kazınmasa da kayda değer bir başarı elde edildiği, 2-9 Mart haftasının altı yıldır terör olaylarında can kaybının yaşanmadığı ilk hafta olduğunu vurgulanmıştır. Ekonomik alanda iyi bir performans sergilendiği, enflasyonun ciddi manada düştüğü, pozitif ve cesaret verici başarılar kazanılmasıyla askerî rejimin tam bir halk desteğine sahip olduğu belirtilmiştir. Dış politika alanında geleneksel ilkelere bağlı kalındığı, özellikle Avrupa’dan gelen özgürlüklerin kısıtlanması ve işkence iddiaları merkezli eleştirilerde askerî yönetimin süreci mantıklı ve etkili bir şekilde yönettiği ifade edilmiştir. Bundan sonraki süreçte artık sivil yönetime dönüşe yönelik adımlara odaklanması muhtemel görülmüştür. Şimdiye kadar gösterilen performansın olumlu bir notu hak ettiği belirtilerek, askerî yönetimin bu yönde açıklanan amaçlara bağlı kaldıkları sürece cesaretlendirilmeyi ve teşviki hak ettiği yorumunda bulunulmuştur.¹²⁰² Görüldüğü üzere, İngiliz diplomatlar 12 Eylül Askerî Darbesi’nden altı ay sonra da darbenin ardından verdikleri ilk tepkilere benzer bir tutum sergilemektedirler.

İngiliz Hükümeti’nin 12 Eylül’e hoşgörölü ve destekleyici tavrının devamlılığı 1983 yılında da görülmektedir. Bu yaklaşım Büyükelçi Laurence’ın emekli olduktan

¹²⁰⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)* Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 96.

¹²⁰¹ FCO 9/3055 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, 20 November 1980, W. M. L. Dickinson, s. 1.

¹²⁰² FCO 160/79/4 *The Turkish Military Regime: The First Six Months*, P. H. Laurence, 4 April 1981, s. 1-6.

sonra Milliyet Gazetesi'ne verdiği röportajda açıkça görülebilir. O, Türkiye'nin demokratik rejimi işler hale getirmek için çaba harcadığını belirtmiştir. Ayrıca daha önceki raporlarında belirttiği gibi Türkiye'nin Batı için önemine dikkat çekerek, Türkiye'de ordunun üstlendiği toplumsal bir sorumluluk olduğu ve bu durumun anlayışla karşılanması gerektiğini söyleyerek 12 Eylül sonrası dönemi şu şekilde değerlendirmiştir;

*Kuşkusuz ülkede asayiş ve güvenliğin sağlanmasında yönetimin çok başarılı olduğu açıktır. Bu konuda çok hızlı sonuçlar alındı... Ekonominin tamamen iyileşmesi henüz tamamlanmış sayılmaz ancak programın uygulanmasına ciddiyetle devam edilirse önümüzdeki birkaç yılda durumun konsolide edileceğine ve istikrar hedeflerine ulaşılacağına eminim.*¹²⁰³

Ayrıca, her ülkenin kendi toplumu ve geleneklerine göre bir demokrasi inşa ettiğini söyleyen Laurence, Türk halkının da kendisine en uygun gelen demokratik yönetimi seçeceğini ifade etmiştir.¹²⁰⁴

12 Eylül sonrası Türkiye'den Avrupa'ya mülteci akını yaşanmıştır. 30 bin kişi Avrupa ülkelerine sığınma talebinde bulunmuştur.¹²⁰⁵ İngiltere de başvuru yapılan ve tercih edilen ülkeler arasında yer almış, İngiltere'ye birçok siyasi iltica talebinde bulunulmuştur. Fakat biz bu konunun delilleri ve detaylarına İngiliz arşivlerinden ulaşamadık. Zira bu konu hakkında İngiliz Ulusal Arşivi'nde bulunan belgeler (özellikle 1981 ve 1982 tarihli Türklerin İngiltere'ye Sığınma Talepleri başlıklı klasörler) henüz araştırmaya açılmamıştır.¹²⁰⁶

¹²⁰³ Nilufer Yalçın, Sir Laurence; "Türkiye Demokratik rejimi işler hale getirmek için çaba harcıyor." *Milliyet Gazetesi*, 11 Şubat 1983, s. 8; FCO 9 /4348 *The Turkish Press, Sir Peter Laurence's Interview in Milliyet of 11 February*, T. J. Craddock, 18 February 1983, s. 1-2.

¹²⁰⁴ aynı yer.

¹²⁰⁵ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 293.

¹²⁰⁶ Araştırmaya açılma süreleri 2075 ve 2080 yılları olarak gösterilen bu klasörlere yönelik erişim talebimiz bu klasörlerde üçüncü kişilere dair kişisel verilerin yer alması ve bu yüzden dava konusu olabileceği gerekçeleri ile reddedilmiştir.

İngilizler, mahkumlara yönelik kötü muamelede bulunulduğu iddiaları hakkında ise askerî rejimin sicilinin mükemmel olmaktan uzak olduğunu rapor etmişlerdir. Ancak bu durumla ilgili herhangi bir eleştiride bulunulmadan durumu yumuşatıcı bir üslupla; yaşananların çoğunun askeri bir rejime kıyasla iyi durumda olduğu ve Türkiye'deki önceki hükümetler ile yapılacak kıyaslamada da hiçbir şekilde kötü durmadığı ifade edilmiştir.¹²⁰⁷

Türk basınının 12 Eylül'e karşı tavrı da İngiliz diplomatların hakkında gözlem ve değerlendirmelerde bulunduğu konular arasında yer almıştır. Basında bu dönemde otosansür uyguladığı belirtilmiştir.¹²⁰⁸ Resmî bir sansürün (Yabancı bir okuyucunun edindiği izlenimle uyuşmasa da) söz konusu olmadığı fakat uygulanan otosansürün hemen hemen aynı kapıya çıkacağı ifade edilmiştir.¹²⁰⁹ Türk basını için bu dönemde aşağılayıcı "*her zamanki gibi itaatkâr*" tanımlaması kullanılmış, yurtdışından darbeye yönelik herhangi bir eleştiri imasının dahi büyük ölçüde görmezden gelindiği belirtilmiştir.¹²¹⁰

İngilizlerin Türkiye'deki demokrasi yorumlarında da karşılaştığımız ideal demokrasi standartlarını karşılamasa Türkiye'deki demokrasinin mevcut koşullarda yeterli ve iyi düzeyde olduğu yönündeki yorumlarına benzer şekilde, Türk basınının darbe sonrası yayın politikası için Avrupalı yabancı bir okuyucu tarafından sansür sayılabilecek durumların varlığına rağmen, Türkiye standartlarına göre bir sansürün bulunmadığı ifade edilmiştir. İngilizlerin Türkiye'deki sansür ve demokratik anlayış kavramlarını yorumlarken bu kavramların uygulama farklılıkları ve seviye dereceleri üzerinden bir olumlama yaptığı düşünülmektedir. Kanaatimize göre İngilizlerin yukarıda bahsettiğimiz olayları yorumlayış biçiminin olumsuzluk barındıran konuları değerlendirirken başvurdukları bir yöntem olduğu gözlemlenmekte ve bu tarz olumsuz yönleri

¹²⁰⁷ FCO 9/3316 *Turkey: Internal Political, Turkish Democracy and Western Europe*, Laurence, 8 October 1981, s. 2.

¹²⁰⁸ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Military Take Over: Press Comment*, 15 July 1980, s. 1.

¹²⁰⁹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, R. J. A. Golland, 8 October 1980, s. 1-2.

¹²¹⁰ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, The Coup*, W. M. L. Dickinson, 17 September 1980, s. 3.

bulunan olay ve durumları olumlu tarafından görme gibi bir anlayışla hareket ettiklerini düşündürmektedir.

Askerî rejimi destekleme çağrısının bütün gazetelerin ortak noktası olduğu ve tüm yorumcular tarafından, ordunun yönetime el koymasının sağlıklı bir demokrasinin restorasyonuna yönelik ilk adım olarak görüldüğü gözlemleri aktarılmıştır.¹²¹¹ Türk basınında askerî rejimi eleştirmekten, tutuklu siyasetçilerin akıbetini tartışmaktan kaçınılırken, buna mukabil Ulusu Hükümeti hakkında genel olarak olumlu yorumlar yapıldığı değerlendirilmiştir.¹²¹² Ulusal basının bu tutumu;

*En azından iç sahnede, Resmî Gazete'nin, bakanlık bültenlerinin ve sıkıyönetim ilanlarının teknik renkli sunumundan biraz daha fazlasını sunuyor. Gazete yorumları ya yeni rejimi gücendirmeyecek konulara odaklanıyor- örneğin İran/Irak çatışması ve Batılı devletlerin vize uygulaması- ya da o kadar genellemeler kullanarak yazıyor ki, herhangi bir kesin görüşün izini sürmek zor.*¹²¹³

cümleleriyle eleştirilmiştir. İngiliz The Guardian gazetesi de o dönemde Türk basınının otosansür uyguladığını ve Türk gazetecilerin bu durumdan memnun olmadığını sayfalarına taşımıştır. Bu durum, “Türkiye'nin önde gelen günlük gazetelerinin şatafatlı ve rengârenk ön sayfaları 12 Eylül olaylarından duydukları sevinci yansıtıyor olsa da çoğu durumda bu sevincin samimi olmadığı açık” şeklinde yorumlanmıştır.¹²¹⁴ Gazete, ayrıca -darbenin başlarında- Türk basınından hiçbir gazetenin askerî rejimi eleştirmeye cesaret edemediği değerlendirmesinde bulunmuştur.¹²¹⁵

¹²¹¹ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Military Take Over: Press Comment*, 15 July 1980, s. 1.

¹²¹² FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, R. J. A. Golland, 24 September 1980, s. 4.

¹²¹³ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, R.J. A. Golland, 8 October 1980, s. 2.

¹²¹⁴ David Barchard, Turkey's Army Takeover Leaves Press in Dilemma, *The Guardian*, 26 September 1980, s. 7.

¹²¹⁵ David Barchard, Generals Met With Hope and Fear, *The Guardian*, 18 September 1980, s. 5.

Basının olaylara karşı sessizliğinin siyasi ve kamuoyu eğilimini tahmin etmeyi de zorlaştırdığı ayrıca belirtilmiştir. Ayrıca darbeden sonra ulusal gazetelerin tirajlarında astronomik artışlar yaşandığı, neredeyse tirajların ikiye katlandığı, BBC Türkçe Servisi'nin son zamanlarda birçok yeni dinleyici kazandığına dikkat çekilmiştir.¹²¹⁶

12 Eylül rejiminin basına karşı tavrı hakkında da değerlendirmelerde bulunan İngiliz diplomatlar görüşlerini TRT örneği üzerinden 1971 Muhtırası dönemi ile kıyaslama yaparak vermiştir. 12 Eylül Askerî Darbesi'nin henüz başlarında basına karşı yaklaşımın 1971'de uygulanan ve 2,5 yıl süren sıkı kontrol ile bir tezat oluşturduğu ifade edilmiştir.¹²¹⁷

Ancak belirtmek gerekir ki; İngiliz diplomatların Türk basınına yönelik yukarıdaki eleştirilerinin kendileri için de geçerli olduğu ifade edilebilir. Zira birçok kez belirttiğimiz gibi İngilizler de darbeyi eleştirmekten uzak kalmış ve darbeyi destekler bir tutum içinde olmuşlardır. Tıpkı İngilizlerin Türk basınına yönelik yorumlarındaki gibi İngilizler kendileri de darbeye hoşgörülü yaklaşmış ve olumsuzlukları görmezden gelmişlerdir. Bu yaklaşımlarını salt ve sadece aynı ittifak üyesi olmanın ve o günkü "Soğuk Savaş" dünyasının şartları ile açıklamak mümkün olamamaktadır: Biz bundan daha çok, İngiliz emperyal geleneğinin hemen her durumda kendi ulusal çıkarlarını öncelemesi; bu nedenle de ilkesel bir duruş gerektiğinde dahi ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda- ister felsefi ister ahlâki olsun- ilkesel tavrı sürdürmekten vazgeçmekte hiçbir sakınca görmediği şeklinde değerlendiriyoruz. Nitekim, bizim bu görüşümüzü doğrular bir şekilde İngiliz diplomatlar yazışmalarında Türkiye özelinde demokrasi ve istikrar arasında bir tercih yapmak durumunda kalırsa hangisinin seçilmesi gerekir sorusunu kendilerine sordukları tartışmalar yürütmüşlerdir.

¹²¹⁶ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, R. J. A. Golland, 8 October 1980, s. 1-2.

¹²¹⁷ FCO 9/3054 *Internal Political Situation in Turkey, Turkey Internal*, W. M. L. Dickinson, 1 October 1980, s. 3.

Türkiye'nin sicilinin istikrarlı bir demokrasiye ulaşma bakımından pek parlak olmadığını düşünen İngilizler, istikrar ve demokrasi arasında bir tercih yapma zorunluluğu için *“İstikrar¹²¹⁸ ve demokrasi arasında bir seçim yapmak zorunda kalsaydık, stratejik olarak çıkarımız açıkça ilkinden yana olurdu.”* cümlesi ile çıkarları söz konusu olduğunda demokrasinin ikinci plana atılabileceğini tartışmaya yer bırakmayacak bir açıklıkla ifade etmişlerdir. Tabi ki bu istikrar tercihinin sempatisi ve yöneliminin Batı yönünde devam ettiği sürece değerli olacağı eklemesi yapılmıştır. Batı ile uyum ve özdeşleşmenin formülü olarak ise NATO ve Avrupa Konseyi üyeliğinin devam etmesi ve Avrupa Topluluğu ile ortak üyeliğe bağlı olması şeklinde tarif edildikten sonra *“Bunların hepsi az ya da çok demokratik referanslar gerektirir.”* denmiştir. Generallerin Atatürk'ün çizdiği demokratik ve Batılı yönde devam etmek istediği ve bu yolla istikrar ve refahın sağlanacağına olan inançlarından bahsedilerek, İngiliz Hükümeti'nin bu konuda ya çok az söz sahibi olduğu ya da hiç söz sahibi olmadığı ifade edilmiştir.

Generallerin istikrarlı bir demokrasi kurmaya çalışırken işlerini sağlama almaya çalıştıkları ve bunun da kendi hızlarında hedeflerini gerçekleştirme anlamına geldiği Latince bir deyimle şu şekilde aktarmışlardır; *“Latince anlıyor olsalardı, ‘festina lente’¹²¹⁹ kendi sloganları olabilirdi ve böyle bir yaklaşımı benimsemeleri muhtemelen akıllıca olurdu. Ancak Batı'daki eleştirmenler giderek daha da huzursuz oluyor.”¹²²⁰*

İngiliz diplomatlar askerî yönetimi halkla ilişkiler konusunda oldukça beceriksiz bulmaktadır. Bu yüzden her fırsatta politikalarının dışarıya sunumuyla daha fazla

¹²¹⁸ Belgede ‘stability’ kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime için metnin genel akışından çıkarılan anlam batı yanlısı olma bakımından bir istikrardan bahsedildiği şeklindedir. Zira anti-demokratik uygulama ve fiiller işlense de batı yanlısı olmak tercih edilebilir bulunmuştur.

¹²¹⁹ Latince festin acele ettirmek, hızlandırmak anlamına gelmektedir. Lent ise yavaş, rahat, sakin anlamı içerir. Bu iki zıt kelimenin birleşimi olan deyiş ise yavaşça acele et anlamında kullanılır. Sina Kabağağaç, Erdal Alover, *Latince Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınları, 1995 İstanbul, s. 240 s. 342.

¹²²⁰ FCO 9/3315 *Turkey: Internal Political, Stability and Democracy in Turkey*, T. L. A. Daunt, 14 September 1981, s. 1.

ilgilenilmesi yönünde telkinde bulunulduğu belirtilmiştir.¹²²¹ Türklerin davalarını gerektiği kadar etkili bir şekilde anlatamadıkları belirtilerek bu süreçte kendilerine biçtikleri rol hakkında şunları kaydetmişlerdir;

*Doğru argümanları ihtiyatlı bir şekilde kullanarak Avrupalı eleştirmenleri frenlemek, Türk rejimini, demokrasiye dönüş yolunda gerekli olandan daha fazla gecikme yaşamaması konusunda telkinde bulunmak ve bu arada hem Batı'nın eleştirilerine neden olacak aşırılıklardan kaçınmaya hem de halkla ilişkiler konusunda daha iyisini yapmaya teşvik etmek.*¹²²²

Yukarıda detaylarını verdiğimiz İngiliz diplomatlar ve İngiliz Hükümeti'nin 12 Eylül'e bakışını özetlemek gerekirse, bunun şöyle yapılabilmesinin mümkün olacağı kanaatindeyiz. Belgelerde İngiliz diplomatların 12 Eylül Askerî Darbesi'ne yönelik eleştirel bir dil kullanmadığı ve kınayıcı ya da olumsuz bir tavır sergilemediği gözlemlenmektedir. İngiltere, darbeye oldukça pragmatik bir yaklaşımla bakmış ve darbenin çıkarlarıyla çelişmediğini açıkça belirtmiştir. Güncel sorunların çözümü için de pragmatik adımlar atılması tavsiye edilmiştir.

İngilizlerin darbeye karşı eleştirel olmaktan ziyade destekleyici ve anlayışlı bir tutum takındığı, birçok örnek ve aktör üzerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu tavır, zamanla bazı alanlarda nispeten eleştirel bir tona dönüşse de sivil yönetime geçilene kadar genel hatlarıyla ana tutumun değişmediği müşahade edilmektedir. Ayrıca tekrar vurgulanmalıdır ki, İngiltere'nin 12 Eylül Askerî Darbesi'ne karşı sergilediği pragmatik ve hoşgörülü yaklaşımının, Türkiye'nin hem Batı bloğu hem de bundan daha çok İngiltere'nin ulusal çıkarları açısından taşıdığı stratejik önemin korunmasına yönelik bir çabayla şekillendiği gözlemlenmektedir.

¹²²¹ FCO 9/3316 *Turkey: Internal Political, The Restoration of Turkish Democracy: The First Step*, E. A. J. Fergusson, s. 2-3.

¹²²² FCO 9/3315 *Turkey: Internal Political, Stability and Democracy in Turkey*, T. L. A. Daunt, 14 September 1981, s. 1-2.

Yine aynı nedenle, askerî yönetime gösterilen ılımlı ve hoşgörülü yaklaşımın yanı sıra İngilizler uluslararası alanda Türkiye'nin yanında yer almış ve Türkiye'yi savunan bir tutum içinde olmuştur. Bu durumu İngilizler, NATO'da Türkiye lehine "nüfuz" kullandıklarını belirtmekle;¹²²³ Türkiye'ye dair yaklaşımlarında -her hal ve şartta- önceliklerinin yukarıda belirttiğimiz gibi kendi ulusal çıkarları olduğunu itiraf etmekle açıklıkla ortaya koymuşlardır. Yukarıda İngiliz belgelerinden yola çıkarak yaptığımız İngiltere'nin 12 Eylül Askerî Darbesi'ne olumlu tavrına yönelik çıkarımımız bizzat darbenin başındaki isim olan Evren'in anılarında sarfettiği, "12 Eylül harekâtından beri İngiltere'den daima anlayış gördük." cümlesiyle örtüşmekte ve bu ifade ulaştığımız sonucu doğrular niteliktedir.¹²²⁴ Dönemin Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in en çok anlayışın İngiltere'den görüldüğünü yönelik demeci¹²²⁵ ile 1978-1981 yılları arasında Türkiye'nin Londra Büyükelçisi olarak görev yapan Vahap Aşıroğlu'nun İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'ye yönelik tutumunda dolayı müteşekkir olunduğuna¹²²⁶ yönelik ifadesi de benzer şekilde İngilizlerin 12 Eylül'e karşı ılımlı tutumunun dönemin aktörlerinin ağzından dile getirilmesi açısından önem arz etmektedir.

İngilizlerin darbe sonrası dönemde dikkat kesildikleri ana alanlar ekonomi, iç güvenlik ve terörle mücadele, işkence ve kötü muamele, anayasa ve basına sansür olmuştur. Ancak olumsuz durumlarda bile bir eleştiri getirilmediği yalnızca durum tespiti yapıldığı gözlemlenmiştir.

Onların temel stratejisi dış baskıların ters tepki yapacağı düşüncesi ile şekillenmektedir. Genel olarak bu konudaki hareket planları, "*Türklerin damarına basmadan tahrik edecek şekilde baskı yapıyor gibi görünmeden, Türkleri arzu*

¹²²³ FCO 46/2350 *Relations Between Turkey and NATO*, Defence Attache 's Valedictory Report, T. L. Daunt, 1 December 1980, s. 1.

¹²²⁴ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 3, Milliyet Yayınları, 1991, s. 28; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 4 Basım, 2007 Antalya, s. 195.

¹²²⁵ "Türkmen: En Yakın Anlayışı İngiltere'den Gördük" 30 Temmuz 1983, *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 1, s. 12.

¹²²⁶ FCO 9/3314 *Turkey: Internal Political, Record of Conversation Between the Foreign and Commonwealth Secretary and the Turkish Ambassador at the Foreign Commonwealth Office at 3 PM on 5 February 1981*, 9 February 1981, s. 1.

edilen yönde hareket etmeye teşvik etmek için kişisel olarak elimizden geleni yapmamız gerektiğidir.” cümlesinden okunabilir. Ayrıca Türkiye’nin dış dünyadaki algısının düzelmesi bakımından tavsiyelerde bulunmuşlardır. Özellikle parlamenter ve gazetecilerden oluşan ziyaretçilerin davet edilmesinin Türkiye’nin lehine bir durum oluşturacağı önerisi paylaşılmıştır.¹²²⁷

İngilizler raporlarında, Batı’da Türkiye’deki son yaşananlar ile ilgili ciddi bir cehaletin var olduğunu belirtmişlerdir. Bu cehaletten kaynaklanan yanlış anlaşılma ve yorumların giderilmesinde Türkiye’ye önemli adımların atılması tavsiyesinde bulunulmuştur.¹²²⁸ İngiliz Hükümeti bu yönde Türkiye’deki askerî yönetime sıcak davranmanın yanında destekleme, fikir verme ve savunma şeklinde katkılar sunmuştur. Her ne kadar Türkiye’deki askerî yönetimin propagandasını yapmak gibi bir dertlerinin olmadığını bizzat kendileri raporlarında belirtmiş olsalar da Onlar bu konuda da Türkiye ile bir çıkar ortaklığına vurgu yapmışlardır. İlimli Batı Avrupalılara Türkiye’ye yönelik baskılarının anlamsızlığını anlatmak için ellerinden geleni yapmanın da yine kendi çıkarlarına olduğu belirtilmiştir.¹²²⁹ İngilizlerin 12 Eylül’e karşı tepkisi incelenirken daha önceki askerî müdahalelerde (27 Mayıs, 12 Mart) gösterdikleri tepki ile benzerlik yaşandığı görülmüştür. Özellikle 27 Mayıs 1960 Darbesine verilen tepki 12 Eylül’e verilen tepki ile büyük oranda aynıdır.

4.1.3. İngilizlerin Gözünden 12 Eylül Askerî Darbesi’nin Komuta Kademesi

İngilizlerin 12 Eylül’e bakışını belirleyen etmenlerden birisi de bizatihi onu planlayıp hayata geçirenlerdir. Zira darbe onun mimarlarından bağımsız düşünülemez. 12 Eylül Askerî Darbesi baştan sona emir komuta zinciri içinde planlanmış ve yapılmıştır. Bu yüzden Türk Silahlı Kuvvetleri’nin üst düzey

¹²²⁷ FCO 9/3314 *Turkey: Internal Political, Turkey: Return to Democracy*, P. H. Laurence, s. 1-2.

¹²²⁸ FCO 9/3314 *Turkey: Internal Political, Record of Conversation Between the Foreign and Commonwealth Secretary and the Turkish Ambassador at the Foreign Commonwealth Office at 3 PM on 5 February 1981*, 9 February 1981, s. 3.

¹²²⁹ FCO 9/3314 *Turkey: Internal Political, Turkey*, R. J. Martin, 6 February 1981, s. 1.

komutanlarının İngilizlerce nasıl algılandığı cevabını aradığımız sorulardan birisi olmuştur.

Darbenin başındaki kişi olan Orgeneral Kenan Evren¹²³⁰ hakkında darbe sonrasında yapılan açıklamada da İngilizlerin yine tamamen pragmatik bir güdüyle yaklaştığı izlenimi veren; darbeye olan müsamahalı tavır açıkça görülmektedir:

*Genelkurmay Başkanlığı'na atandıktan sonra saygınlığı artan, sessiz ve pragmatik bir adamdır. Siyasi görüşlerinde ılımlı olmasının tersi hiçbir zaman düşünülmemiştir, gerçek demokrasinin sıkı bir inancısı ve yalnızca vatanseverliği konusunda dışa dönük biri. Darbeden sonra kamuoyuna karşı takındığı tavır ve yaptığı açıklamalar kamuoyunda kendisine karşı büyük bir güven ve itimat yaratmıştır. Millî Güvenlik Konseyi'ndeki dört meslektaşının ve genel olarak ordunun tam desteğine sahip olduğu görülmektedir. Elimizden kendisine verilen görevde başarılı olmasını dilemekten başka bir şey gelmiyor.*¹²³¹

¹²³⁰ Türk Silahlı Kuvvetlerinin 17'nci Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Ahmet Kenan Evren, 17 Temmuz 1917 tarihinde Manisa'nın Alaşehir İlçesi'nde doğmuştur. 1938'de Kara Harp Okulu ardından 1940 yılında ise Topçu Okulu'ndan mezun olmuştur. 1946 yılına kadar Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı çeşitli birliklerde Takım ve Bölük Komutanlığı görevlerini yürütmüş, 1949 yılında Harp Akademisi'nden kurmay albay olarak mezun olmuştur. 1958-1959 yıllarında Kore'de görev yapmıştır. 1963 yılında Tuğ, 1966'da Tüm, 1970'te Kor, 1974'te ise Orgeneral rütbesine terfi etmiştir. Son rütbesi Orgenerallikte sırasıyla Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı, Genelkurmay 2'nci Başkanlığı ve Ege Ordu Komutanlığı makamlarında hizmet vermiştir. 1977 yılında Kara Kuvvetleri Komutanı, 7 Mart 1978'de ise Genelkurmay Başkanı olmuştur. 12 Eylül Askerî Darbesi sonrası Devlet Başkanı, Millî Güvenlik Konseyi Başkanı ve Genelkurmay Başkanı sıfatlarını kullanmıştır. Yukarıda bahsedilen askerî kariyeri Genelkurmay Başkanlığı görevinden kendi isteği ile emekli olduğu 1 Temmuz 1983 tarihinde sonlanmıştır. 9 Kasım 1982 yılındaki anayasa referandumunun sonuçları ile Türkiye'nin 7'nci Cumhurbaşkanı seçilmiş ve 1989 yılına kadar bu görevi yürütmüştür. 09 Mayıs 2015 tarihinde vefat eden Evren, Ankara'da Devlet Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir. Aydın ve Taşkın, a.g.e., s. 330; "Ahmet Kenan Evren", Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı İnternet Sitesi, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=KenanEvren> (Erişim Tarihi:29 Ekim 2024); *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)* Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 7-8.

¹²³¹ FCO 46/2350 *Relations Between Turkey and NATO, Valedictory Report*, Brigadier D R. Bishop, 27 October 1980, s. 4.

İngiliz diplomatlar önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi Kenan Evren hakkında Ege Ordusu Komutanı olduğu dönemden bu yana çeşitli yorum ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hatta Evren, o yıllarda bile dönemin İngiliz askerî ataşesi tarafından geleceğin Genelkurmay Başkanı adaylarından biri olarak gösterilmiştir.

İngilizler, Evren için güler yüzlü ama sert bir müdür görünümünde benzetmesi yapmıştır.¹²³² Sessiz (ince) bir mizah anlayışına ve çekingen bir tabiata sahip olduğu belirtilmiştir. Orta rütbeli Türk subayları tarafından sağlam bir komutan olarak görülmele birlikte, Genelkurmay Başkanlığı'na atandığı ilk dönemde politikacılara karşı aşırı hürmetkar olduğunun düşünöldüğü ancak daha sonra silahlı kuvvetlerin ihtiyaçlarını güçlü bir şekilde ortaya koyan ve Türk politikacıların tüm manevralarına karşı sabırsızlığını açıkça ifade etmekten çekinmeyen açık sözlü bir komutan olduğunu kanıtladığı söylenmiştir. Ecevit ile yakın olduğu iddialarına rağmen Nisan 1979'da Ecevit ile bazı keskin görüş ayrılıkları yaşadığına dair kanıtların mevcut olduğu not edilmiştir. İngilizlerce müdahale iması taşıdığı yorumu yapılan uyarı mektubuna kadar Evren'in siyasete bulaşma konusunda pek istekli görünmediği belirtilmiştir. İngilizce yeterliliğinin düşük olduğu ve anadili İngilizce olan kişilerle Türkçe konuşmayı tercih ettiğı detayı ayrıca verilmiştir.¹²³³

12 Eylül müdahalesi sonrası MGK'nın otoriter bir başkanı olduğunu kanıtladığı, MGK'yı bir arada ve kendi çizdiği rotada tutma konusunda son derece etkili olduğu ifadeleri kullanılmıştır. Siyasal şiddeti kontrol altına aldığı yeni ve uygulanabilir bir anayasa ve demokrasiye dönme sözlerini tuttuğı aktarılmıştır. Yeni anayasa için yapılan halk oylamasının kısmen Evren'in muazzam popülaritesi ve kendi kendine üstlendiğı anayasanın garantörü rolünün bir sonucu olarak, ezici bir çoğunlukla kabul edildiğı ifade edilmiştir. Onun dış dünyaya bakışı

¹²³² FCO 9/5505 *Turkey: Leading Personalities Report, Leading Personalities in Turkey 1986, General Kenan Evren*, s. 43.

¹²³³ FCO 9/3052 *Turkey, Leading Personalities, Leading Personalities in Turkey 1980, General Kenan Evren*, s. 32; Coşkun, "1980'li Yıllarda İngiliz Arşivlerinde Yer Alan Türkiye'deki Önemli Şahsiyetler", s. 7.

ise *“Türkiye'nin güvenlik nedeniyle Batı kampında kalması gerektiğinin son derece farkında olmakla birlikte, Batı'nın rejimine yönelik bilgisiz ve çoğu zaman kötü niyetli olduğunu düşündüğü eleştirilerine karşı hoşnutsuzdur.”* cümleleri ile aktarılmıştır. Sivil yönetime geçişten sonra dış ilişkilerin yürütülmesinde önemli bir rol oynamaya devam ettiği ayrıca belirtilmiştir.¹²³⁴

The Times Gazetesi'nden Robin Laurence'ın Evren ile gerçekleştirdiği röportajda Evren'e dair izlenimleri de burada anılmaya değerdir. Laurence, Evren'i askerî bir cunta liderinden çok sert bir aile doktoruna benzetmiş ve 12 Eylül'ün üzerinden geçen on sekiz ayın ardından yüzündeki çizgilerin daha da derinleştiğini not etmiştir. O, Evren için entelektüel değil ama kurnaz tanımlamasında bulunmuştur. Evren'in politikacıları küçümsediği yorumunun ardından ancak kalbinin aklını yönetmesine izin vermemesi gerektiği ifade edilmiştir.¹²³⁵ Atatürk'ün, Evren'in en büyük ilham kaynağı olduğu belirtilmiştir. İnatçı bir gurur Türklerin karakteristik bir özelliği olarak dile getirildikten sonra Avrupalı başka hiçbir liderin halkı ile Evren kadar özdeşleşmediği ve halkının görüşlerini bu derece yansıtmadığı yorumu yapılmıştır. Evren'in Batı'nın eleştirilerini iç işlere bir müdahale olarak gördüğü ve yılmadan bu eleştirilere sert bir şekilde karşı durduğu söylenmiştir.¹²³⁶

12 Eylül'ün perde arkasındaki mimarı ve planlayıcısı olan Orgeneral Haydar Saltık, İngiliz belgelerinden genellikle sitayişle bahsedilen bir diğer komutan olmuştur. 1978 yılında Genelkurmay 2'nci Başkanı olduğunda dönemde Genelkurmay'ın gerçek gücü olarak ün kazandığı ifade edilmiştir. İngilizler, Saltık'ı *“NATO'nun sadık bir destekçisi, İngiltere'ye karşı iyi niyetli ama ABD'nin silah ambargosuna tepkili ve Türkiye'nin sorunlarının çoğunu ABD'nin ikiyüzlülüğüne bağlama eğiliminde.”* olarak tanımlamışlardır. Saltık'ın Evren'den daha geniş bir zihne sahip olduğu iyi İngilizce konuştuğu belirtilmiş, konuşma ve iletişimini daha

¹²³⁴ FCO 9/5505 *Turkey: Leading Personalities Report, Leading Personalities in Turkey 1986, General Kenan Evren*, s. 43.

¹²³⁵ Robin Laurence, In The Shadow of Atatürk, *The Times*, 17 March 1982, s. II.

¹²³⁶ Robin Laurence, Why Democracy Must Wait, *The Times*, 29 January 1982, s.

kolay yürüten birisi olarak zikredilmiştir.¹²³⁷ Darbe sonrasında genel olarak Millî Güvenlik Konseyi'nin arkasındaki güç olarak kabul edilmiştir.¹²³⁸ Rejimin Batı'ya olumlu bir şekilde yansıtılması gerekliliğinin çoğu generalden daha fazla farkında olduğu ve Batı'ya karşı iyi niyetli olduğu ifade edilmiştir.¹²³⁹ Genelkurmay Başkanlığı makamının halefi olarak Üruğ'a rakip olarak gösterildiği, bu konuda Evren'in tercihi olmasına rağmen emekli olacağına dair ipuçları verdiği bildirilmiştir. İngilizler, Onun üst düzey generaller arasında muhtemel en iyi siyasetçi olacağı düşüncesini paylaşmışlardır.¹²⁴⁰

Oramiral Bülent Ulusu'nun ise 12 Eylül Askerî Darbesi'nden kısa bir süre önce emekli olduğu ve darbe sonrasında Başbakanlık görevini yürüttüğü belirtilmiştir. Onun için sofistike, çok yetenekli, tanışması çekici sıfatları kullanılmış, İngilizce ve İtalyanca konuştuğu, İngiliz ve NATO yanlısı olduğu belirtilmiştir. Onun liderliğindeki kabinenin, Millî Güvenlik Konseyi'nin politikalarının etkili bir aracı olduğu, ekonomi politikalarına ve Sovyet tehdidine odaklandığı, siyasi faaliyetlerin yeniden başlamasıyla birlikte, yeni bir partinin başına geçmesi için büyük baskı görmesine rağmen bu teklifi reddettiği, 1983 seçimleri sonrası milletvekili seçildiği aktarılmıştır.¹²⁴¹ O, aynı zamanda her zaman hırslı biri ve sıkıcı bir konuşmacı olarak rapor edilmiştir. Ayrıca Başbakan olmaktan hoşlanıyor gibi gözüktüğü belirtilmiştir.¹²⁴²

Millî Güvenlik Konseyi'ne Bülent Ulusu'nun emekli olması ile son dakikada dahil olan Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer de İngiliz belgelerinde

¹²³⁷ FCO 9/3052 *Turkey – Leading Personalities, Leading Personalities in Turkey 1980, General Haydar Saltık*, s. 54.

¹²³⁸ FCO 9/3313 *LPR, Leading Personalities in Turkey 1981, General Haydar Saltık*, s. 55.

¹²³⁹ FCO 9/5505 *Turkey: Leading Personalities Report, Leading Personalities in Turkey 1986, General Haydar Saltık*, s. 70.

¹²⁴⁰ FCO 9/4276 *Leading Personalities in Turkey, Leading Personalities in Turkey 1983, General Haydar Saltık*, s. 58.

¹²⁴¹ FCO 9/5505 *Turkey: Leading Personalities Report, Leading Personalities in Turkey 1986, Bülent Ulusu*, s. 82; FCO 9/3052 *Turkey – Leading Personalities, Leading Personalities in Turkey 1980, Bülent Ulusu*, s. 63; FCO 9/3313 *LPR, Leading Personalities in Turkey 1981, Bülent Ulusu*, s. 64; FCO 9/4276 *Leading Personalities in Turkey, Leading Personalities in Turkey 1983, Bülent Ulusu*, s. 67.

¹²⁴² FCO 9/3315 *Turkey: Internal Political, Turkish Politics Under The Fourth Republic, W. M. L. Dickinson*, 27 July 1981, s. 9.

oldukça detaylı ele alınmıştır. Raporlarda mesleki kariyeri özetlendikten sonra iyi derecede İngilizce bildiği, çok yetenekli ve becerikli olduğu, Donanma Komutanlığı görevinde iken geniş çapta övgü aldığı, 1971 yılında Kraliyet Viktorya Nişanı sahibi olduğu belirtilmiş, NATO yanlısı ve arkadaş canlısı nitelermelerinde bulunulmuştur. Darbeye daha meyilli olması sebebiyle Deniz Kuvvetleri Komutanı olarak tercih edildiği iddiasına karşın İngilizler Onun ataması için “kıdemin göz ardı edildiği ender örneklerden biri” ifadesini kullanılmıştır.¹²⁴³

Millî Güvenlik Konseyi Üyesi Tahsin Şahinkaya İngiliz diplomatların diğer komutanlara nazaran hakkında daha az bilgi aktarımı ve yorum yaptığı bir komutan olmuştur. Onun için “*Küçük ve değişken, sempatik ama öngörülemez.*” tanımlaması yapılmıştır. Ayrıca en konuşkan komutanlardan biri olduğu belirtilmiştir. 1978'den bu yana Hava Kuvvetleri Komutanlığını yürüttüğü, sivil yönetime geçince Cumhurbaşkanlığı Konsey Üyesi olduğu ve İngilizcesinin sınırlı olduğu aktarılmıştır.¹²⁴⁴

1978 yılından bu yana Jandarma Genel Komutanı olarak görev yapan Millî Güvenlik Konseyi'nin bir diğer üyesi Sedat Celasun için yapılan tanımlama ise, “*İngilizleri seviyor gibi görünüyor. Dinamik bir komutan izlenimi vermeyen, ufak tefek, rahat biri, daha çok bir kurmay subay. Yine de Türk askerî çevrelerinde saygın bir yeri vardır. Her zaman hoş ve naziktir.*” cümleleri kullanılmıştır. İngilizcesinin mükemmel olduğu biraz da Fransızca ve Yunanca bildiği ifade edilmiştir. Sivil yönetime geçişten sonra diğer kuvvet komutanları gibi Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyesi olduğu ifade edilmiştir.¹²⁴⁵

¹²⁴³ FCO 9/5505, *Leading Personalities in Turkey 1986*, Tümer Nejat, Admiral, s. 78; FCO 9/3313 *Leading Personalities in Turkey 1981*, Tümer Nejat, Admiral, s. 61; FCO 9/4276 *Leading Personalities in Turkey 1983*, Tümer Nejat, Admiral, s. 63; FCO 9/3052, *Leading Personalities in Turkey 1980*, Tümer Nejat, Admiral, s. 60.

¹²⁴⁴ FCO 9 / 5505 *Turkey: Leading Personalities Report*, *Leading Personalities in Turkey 1986*, General Tahsin Şahinkaya, s. 69; FCO 9 / 3052 *Turkey – Leading Personalities*, *Leading Personalities in Turkey 1980*, General Tahsin Şahinkaya, s. 54; FCO 9 / 3313 *LPR*, *Leading Personalities in Turkey 1981*, General Tahsin Şahinkaya, s. 55; FCO 9 / 4276 *Leading Personalities in Turkey*, *Leading Personalities in Turkey 1983*, General Tahsin Şahinkaya, s. 57.

¹²⁴⁵ FCO 9 / 5505 *Turkey: Leading Personalities Report*, *Leading Personalities in Turkey 1986*, General Osman Sedat Celasun, s. 29; FCO 9 / 3052 *Turkey – Leading Personalities*, *Leading Personalities in Turkey 1980*, General Osman Sedat Celasun, s. 20; FCO 9 / 3313 *LPR*, *Leading Personalities in Turkey 1981*, General Osman Sedat Celasun, s. 21; FCO 9 / 4276 *Leading*

Millî Güvenlik Konseyi'nin bir diğer üyesi Nurettin Ersin'in önceki görevlerinden birisinin MİT Müsteşarlığı olduğunun altı çizilmiştir. Kendisi hakkında diğer komutanlardan farklı olarak bazı mesleki eleştirilerde bulunulmuştur. Konformist olduğunun söylendiği bilgisi paylaşılmış, MİT Başkanı iken personeli arasında popüler olmasına karşın, çalışanların onun karar alma konusundaki isteksizliğinden şikayetçi olduğu aktarılmıştır. Onun sahip olduğu ileri sürülen bu özelliği üzerinden hem kendisi hem de Kıbrıs Barış Harekâtına yönelik, *"Bu özelliği, Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Türk kuvvetlerinin gösterdiği kötü performansa katkıda bulunmuş olabilir."* şeklinde yorumlanmıştır. Bunun yanında Onun için medeni, hoş, arkadaş canlısı sıfatları kullanılmıştır. İngilizceyi çok iyi anlamasına karşın konuşmakta çekingen davrandığı ifade edilmiştir. Evren askerî görevini bıraktığı 1983 yılında Genelkurmay Başkanı ve sivil yönetime döndüğünde ise diğer kuvvet komutanları gibi Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyesi görevini yürüttüğü belirtilmiştir.¹²⁴⁶

İngiliz belgelerinde 12 Eylül gerçekleştirildiğinde 1'inci Ordu Komutanı olan ve sonrasında İstanbul ili Sıkıyönetim Komutanı olan Necdet Üruğ için; *"Ufak tefek, düzgün, keskin bakışlı bir adamdır. Türk askerî standartlarına göre bile alışılmadık derecede itaatkâr davranan personeline hakimdir. Ziyaretçilerine karşı son derece dostane ve nazik davranan bu adam, insanı açıkça yetenekli biri olarak etkiliyor."* tanımlaması yapılmıştır. Türklerin küçük çekişmelerini bırakıp ülkenin gerçek ihtiyaçlarına odaklanmaları halinde Türkiye'nin çok daha gelişmiş bir ülke olacağını fikriyatına sahip olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Kara Kuvvetleri Komutanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı için en güçlü adayların başında geldiği ifade edilmiştir. 1979 yılı 1 Mayıs'ında, Ecevit'in İstanbul'da sokağa çıkma yasağını kabul etmesi için zorlanmasında öncü bir rol oynadığı hatırlatılmıştır. İyi

Personalities in Turkey, Leading Personalities in Turkey 1983, General Osman Sedat Celasun, s. 20.

¹²⁴⁶ FCO 9 / 5505 *Turkey: Leading Personalities Report, Leading Personalities in Turkey 1986, General Nurettin Ersin, s. 42; FCO 9 / 3052 Turkey – Leading Personalities, Leading Personalities in Turkey 1980, General Nurettin Ersin, s. 31; FCO 9 / 3313 LPR, Leading Personalities in Turkey 1981, General Nurettin Ersin, s. 31; FCO 9 / 4276 Leading Personalities in Turkey, Leading Personalities in Turkey 1983, General Nurettin Ersin, s. 28.*

derecede İngilizce bildiği aktarılmıştır.¹²⁴⁷ Son yıllarda Türkiye'nin çıkarlarına ihanet ettiklerini düşündüğü politikacılara ayıracak çok az zamanı olduğu, Ağustos 1981'den itibaren Kara Kuvvetleri Komutan Yardımcısı ve MGK Genel Sekreteri olarak görev yaptıktan sonra Temmuz 1983'te Kara Kuvvetleri Komutanı olduğu belirtilmiştir.¹²⁴⁸ Kasım 1983'te Genelkurmay Başkanı olarak atandıktan sonra ise *“Hatırı sayılır bir güce ve bunu kullanma kararlılığına sahip olduğu düşünülmektedir.”* yorumunda bulunulmuştur.¹²⁴⁹

İngiliz evrakında 12 Eylül'ün komuta kademesine yönelik verilen bilgilerden genel olarak İngilizlerin bu kadroya dair bir sempatisi olduğu söylenebilir. Bu sempati aynı zamanda doğru orantılı olarak 12 Eylül Askerî Darbesi'ne de yansımaktadır. Yazılan raporlardan söz konusu komutanlar hakkında İngilizlerin en dikkat ettikleri hususun Batı'ya bakış ve NATO'ya yaklaşım olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim, neredeyse her komutan ile ilgili değerlendirmelerde NATO'ya bakış açıları konu edilen hususlardan olmuştur. Benzer şekilde hemen hemen her raporda yabancı dil bilgisinin verildiği göze çarpmaktadır. Ayrıca komutanların kariyer yolculukları kişilikleri ve baskın özellikleri hakkında yorum ve değerlendirmelerde yapılmıştır. Raporlarda göze çarpan bir diğer husus ise bazı komutanların yakınları hakkında bilgilerin de bu raporlarda yer almış olmasıdır. Bazen Genelkurmay Başkanı Sancar'ın eşinin Erbakan ile yaşadığı bir olay raporlara konu edilirken bazen bazı komutanların çocukların İngiltere'de tahsil görmesi bazen de Evren'in eşinin Londra'da tedavi olması gibi detaylar komutanlardan bahsedilirken raporlara taşınmıştır. Bunun yanı sıra raporlarda bazen de diplomatik dile yakışmayacak alaycı bir üslup ve tanımlamalar yapıldığı gözlerden kaçmamıştır. Belgelerde komutanlara yönelik doğrudan bir eleştiri yapıldığı görülmemiş ve İngiliz arşivinde Evren tanımlaması yapılan belgelerden İngilizlerin, özellikle Evren için öven ve yücelten bir üslup kullandığı dikkatimizden kaçmamıştır.

¹²⁴⁷ FCO 9 / 3052 *Turkey, Leading Personalities, Leading Personalities in Turkey 1980, General Necdet Uruğ*, s. 64; FCO 9 / 3313 *LPR, Leading Personalities in Turkey 1981, General Necdet Uruğ*, s. 65.

¹²⁴⁸ FCO 9 / 4276 *Leading Personalities in Turkey, Leading Personalities in Turkey 1983, General Necdet Uruğ*, s. 67.

¹²⁴⁹ FCO 9 / 5505 *Turkey: Leading Personalities Report, Leading Personalities in Turkey 1986, General Necdet Uruğ*, s. 83.

Ayrıca Evren ve Üruğ'un henüz daha alt görevlerde iken Onlar hakkında yapılan ve yakıştırılan Genelkurmay Başkanlığı öngörülerinin gerçekleşmiş olması İngilizlerin bu konulardaki gözlemlerinin isabetinin bir göstergesi olmuştur.

4.1.4. İngiliz Muhalefedinin Darbeye Yaklaşımı

İngiliz Hükümeti ve diplomatlarının 12 Eylül'e bakışı, İngiliz muhalefedinin bakışı ile örtüşmemektedir. Hatta her 2 grup arasında keskin farklar bulunmaktadır. 1980'de İngiltere'de Muhafazakâr Parti iktidarda yer alırken İşçi Partisi ise muhalefette bulunmaktadır.¹²⁵⁰ Evren, bizzat kendisi hatıratında İngiliz iktidar ve muhalefedinin 12 Eylül'e bakışındaki zıtlığı; *“İngiliz Muhafazakâr Parti'nin iktidarda bulunması bizim bakımımızdan büyük şans. Eğer Muhafazakâr Parti yerine İngiliz İşçi Partisi iktidarda olsaydı, İngiltere'nin tutumu tam tersi olur ve belki de Avrupa Konseyi üyeliğinden çıkarılmamız kolaylaşırdı.”* ifadeleriyle dile getirmiştir.¹²⁵¹ İşçi Partisi, 12 Eylül askerî rejimine sıcak bakmamaktadır. İşçi partisi tarafından Türkiye'nin insan hakları sicili *“korkunç”* sıfatı ile nitelendirdikten sonra Avrupa Hükümetlerinin eleştiride bulunma konusunda isteksiz davranışları eleştirilmiştir. Gelecekte İşçi Partisi Hükümeti'nin oluşması durumunda Evren diktatörlüğü olarak nitelendirilen askerî rejime ekonomik ya da askerî bir yardımda bulunulmayacağı ifade edilmiştir.¹²⁵²

Askerî rejime eleştirel bir bakış açısına sahip İşçi Partisi aynı zamanda İngiliz Hükümeti'nin 12 Eylül'e ılımlı ve destekleyici tavrını da doğru bulmamaktadır. Bu bağlamda İngiliz iktidarı ile muhalefeti arasındaki farklılıklara önemli bir tartışma nesnesi olarak 12 Eylül konusu da dahil olmuştur. İşçi Partili milletvekilleri bu konudaki görüşlerini sık sık dile getirmişlerdir. İşçi Partisi Milletvekili Christopher

¹²⁵⁰ Yasin Coşkun, “İngiliz Parlamentosu'nda Yapılan Tartışmalar Çerçevesinde Türkiye'de 1983 Genel Seçimleri ve Demokrasi”, *Journal of Anglo – Turkish Relations*, Sayı: 3 No: 1, January 2022, s. 80.

¹²⁵¹ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 3, s. 28.

¹²⁵² FCO 9/3663 *Relations Between Turkey and The UK Labour Party, Turkey and Labour Party*, A. J. F. Caie, 26 October 1982, s. 2. Türkiye'nin 1982 yılı İşçi Partisi Konferansı'nda Türkiye'yi eleştiren kararlarından dolayı duyduğu üzüntü İngiliz Hükümeti'ne iletilmiştir.

Price (Lewisham West), 12 Eylül'e karşı hükümetin yaklaşımını yakın tarihlerde Polonya ve El Salvador'daki darbeler ile mukayese ederek, İngiliz Hükümeti'nin bu üç darbe özelinde takındığı farklı tutumu eleştirmiştir.¹²⁵³ Price, Başbakan Thatcher'ın "Let Poland be Poland" başlıklı bir TV yayınında bulunmasının ardından Polonya'da gerçekleşen darbeye karşı gösterdiği tavrı Türkiye ve El Salvador'daki askerî rejimlere karşı da gösterip göstermeyeceğini sormuştur. Price eleştirilerini "*Yoksa hapsedme ve işkenceye karşı tutumu, işkencecilerin ve gardiyanların NATO'nun veya Komünist bloğun üyeleri ve destekçileri olmalarına mı bağlı?*" sorusu ile eleştirisini sertleştirmiştir.

Thatcher bu soruya cevabında Türkiye'den bahsetmeden,

*...Polonyalılar tam da bir özgürlük kıvılcımı yakalamaya çalışırken, bu kıvılcım askerî bir hükümet tarafından ezildi. El Salvador'a gelince, 28 Mart'ta seçimlerin yapılması planlanmaktadır. Silahlı muhalefetin siyasi kanadı da dahil olmak üzere tüm muhalefet partileri 28 Mart'ta yapılacak Kurucu Meclis seçimlerine katılmaya davet edilmiştir. Bu Polonya'da büyük bir ilerleme olurdu.*¹²⁵⁴

diyerek 2 ülkedeki durumun farklılık arz ettiğini söylemiştir. Parlamentoda yaşanan bu sözlü diyalogda bir başka İşçi Partili Milletvekili David Winnick Thatcher'ı ikiyüzlülükle suçlamıştır. Thatcher'ın Türkiye'ye değinmeyen bu kestirme ve detaydan uzak cevabı üzerine Price, Türkiye'deki baskı, hapis ve işkencenin kanıtlarına atıfta bulunarak İngiliz Hükümeti'nin Polonya'da sendikal örgütlenme hakkında verdiği desteğin Türkiye'deki DİSK üyelerine de gösterilip gösterilmeyeceğini sormuştur.¹²⁵⁵ İşçi Partili Price'in sorusuna verilen İngiliz Hükümeti'nin cevabı,¹²⁵⁶ hükümetin El Salvador, Türkiye ve Polonya'da olup

¹²⁵³ Söz konusu darbelere karşı İngiltere'nin göstermiş olduğu farklı tutumun aynısı ABD tarafından da gösterilmiştir. Özata, a.g.m., s. 53.

¹²⁵⁴ House of Commons (HC), Volume 17, column 126, 1982.

¹²⁵⁵ FCO 9 / 3698 *Martial Law in Turkey, A Letter Prime Minister from Mr. Christopher Price M. P.*, 8 February 1982, s. 2.

¹²⁵⁶ İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın ürettiği taslak cevap metninden alıntılama yapılmıştır. Ayrıca yapılan yazışmalarda bu konu gündeme gelmediği sürece tartışmadan kaçınılması tavsiye

bitenlere karşı tutumunda tutarsızlık bulunmadığı şeklinde olmuştur. Polonya, El Salvador ve Türkiye arasında paralellikler kurmaya çalışmakla elde edilecek çok az şey olduğu ve her ülkedeki koşulların birbirinden tamamen farklı olduğu belirtilmiştir. Hükümetin cevabının Türkiye ile ilgili olan kısımlarında adeta askerî yönetimin savunuculuğuna bürünüldüğü gözlemlenmiştir. Türkiye’de yaşanan olumsuzluklardan bahsedilse de neden farklı davranıldığı veya tepkisiz kalındığı sorularına net cevaplar verilmesinden kaçınıldığı görülmektedir.

Türkiye’de generallerin demokrasiyi yeniden kurma sözlerini yerine getireceğine olan inanç paylaşılarak, Türkiye’deki siyasi şiddetin darbeden bu yana çarpıcı bir şekilde azaldığı, yeni anayasa referandumu ve parlamento seçimleri ile ilgili takvimin paylaşıldığının altı çizilmiştir. Ayrıca Türkiye’de var olan sorunlara kör olunmadığı belirtilerek yaşanan olumsuzluklar hakkında şunlar kaydedilmiştir;

Türk makamları, insan hakları konusundaki endişelerimizin farkındadır. İstanbul’da yargılanmakta olan ve haklarında ölüm cezası talep edilen DİSK sendika liderlerinin içinde bulunduğu durumla ilgili endişelerinizi de paylaşıyoruz... Serbest bırakılmalarını sağlamaya çalışmak, açıkça Türk yargı sürecine müdahale etmek olacaktır. Yine de gelişmeleri yakından izliyoruz ve izlemeye devam edeceğiz. Türkiye’de normal sendikal faaliyetlerin mümkün olan en kısa sürede yeniden başlatılması konusunda endişeliyiz. Hatırlayacaksınız, askerî darbenin ardından DİSK de dahil olmak üzere yedi sendika konfederasyonundan beşi askıya alındı. Ancak bildirildiğine göre, sendikalı işgücünün yüzde 50 ila yüzde 75’ini oluşturan en büyük sendika konfederasyonu olan TÜRK-İŞ, görünüşe göre çalışmaya devam ediyor. Şu anda Türk makamları tarafından yeni sendika mevzuatının hazırlanmakta olduğunu ve bu sürecin oldukça ilerlemiş olduğunu anlıyorum.¹²⁵⁷

edilmiş ve bu durumda İngiliz çifte standardı suçlamasının ortadan kaldırılmasının pek mümkün olmadığı itirafı yapılmıştır. FCO 9 / 3698 *Martial Law in Turkey, Poland, Turkey and El Salvador*, C. L. G. Mallaby, 10 February 1982, s. 1.

¹²⁵⁷ FCO 9/3698 *Martial Law in Turkey*, 18 February 1982, s. 2-4.

İşçi Partili milletvekillerinin Polonya Türkiye kıyaslamasına dair diğer hususlara ilişkin olarak da hükümet tarafından verilen cevapta; Polonya'da Aralık 1981'de yaşananların Türkiye'dekinin aksine kısıtlama, demokrasi ve bireysel özgürlük hareketlerini söndürmek için iyi planlanmış ve kasıtlı bir girişim olduğu, Polonyalı yetkililerin iç savaşın yakın olduğu yönündeki iddiasını destekleyecek ikna edici bir kanıtın bulunmadığı, önceden şiddetin olmadığı ama baskının kendisinin şiddete yol açtığı, binlerce kişinin gözaltına alındığı; sansürün mutlak olduğu, polis devletine doğru bir gidişin belirgin olduğu ve Polonyalı yetkililerin tüm bu olumsuzlukları dönüştürmek için gerçek bir arzusunun bulunmadığı belirtilmiştir. Olaylarda Sovyet Birliği'nin dahilinin yadsınamaz ve bariz olduğu ve Sovyet ordusunun Polonya topraklarında bulunduğu ayrıca ifade edilerek iki ülkedeki şartların benzemezliği öne çıkarılmıştır. Ancak tüm bu argümanlara rağmen İngiliz Hükümeti, İşçi Partisi'nin Türkiye ile Polonya arasında kurduğu benzerliği gidermeye muvaffak olamamıştır.

Ayrıca muhalefet milletvekilinin Türkiye'nin Avrupa Konseyi üyeliği konusunda sorduğu bir başka soruya verilen cevapta, Türkiye'nin Avrupa Konseyi gibi Batılı kuruluşlara üyeliğinin devam ettirilmesinin, Batı demokrasilerinin Türkiye'nin demokratik yollara dönmesi üzerinde etkide bulunmasına olanak sağladığı belirtilmiş ve Türkiye'nin bu tür örgütlerden ayrılmak zorunda kalması durumunda bu etkinin azalacağı ileri sürülmüştür.¹²⁵⁸

İngiliz İşçi Partisi'nin görüşlerini ortaya koyması bakımından gösterilebilecek çok sayıda örnekten bir diğeri de İşçi Partili Stan Newens'in Türkiye ziyareti sonrası Lord Privy Seal Sir Ian Gilmour'a yönelttiği yazılı soruda görülebilir. Newens, askerî yönetim altındaki Türkiye'de işkence ve kötü muamele ile Papa suikastı üzerinden sağ terörün aktifliği konularına da değinerek, *"Türkiye demokratik bir yönetim biçimine dönene kadar İngiltere'nin herhangi bir destek vermesinin*

¹²⁵⁸ FCO 9/3698 *Martial Law in Turkey, Poland, Turkey and El Salvador*, Planning Staff, February 1982, s. 1-2.

tamamen yanlış olduğuna inanıyorum. Yunanistan'da cunta yönetimi ele geçirdiğinde de benzer bir görüşe sahiptim.” şeklinde bir değerlendirme talebinde bulunmuştur.¹²⁵⁹ Gilmour'un Newens'e verdiği cevap, İngiliz Hükümeti'nin bakış açısını bir kez daha ortaya koyması açısından anılmaya değerdir. Gilmour, ülkede ölümlerin günde bire kadar düşürülmesini büyük bir başarı olarak zikrederek, Evren'in hali hazırdaki popülaritesinin ana sebebinin buradan kaynaklandığı tahminini paylaşmıştır. Mahkumlara yönelik işkence ve kötü muamele iddialarının kendisini de rahatsız ettiğini ve ziyaretinde bu konuyu Türk yetkililere aktardığını belirten Gilmour, aldığı gerekli kovuşturma ve soruşturmaların yapıldığı cevabını Newens'e aktarmıştır. Türkiye'nin demokrasiye dönüş taahhüdünü samimi bulduğunu ifade eden Gilmour, görüşlerini şu şekilde açıklamaya devam etmiştir;

*İngiliz Hükümeti bu taahhüdün hızla ve eksiksiz olarak yerine getirileceğini ümit etmektedir. Ancak eminim ki yabancılardan bu konuda spesifik bir son tarih dayatmaya çalışması doğru olmayacaktır. Bu arada, Avrupa'nın diğer ülkeleri gibi biz de Türkiye ile iş birliğimizi sürdürmeye hazırız.*¹²⁶⁰

Yukarıda belirtilen alıntılardan da görüleceği üzere İngiliz muhalefeti, hükümetinin Türkiye politikasını eleştirmekte ve iktidar ile muhalefetin taban tabana zıt görüşlere sahip oluşunun tartışmaya gerek kalmayacak bir netlikte olduğu görülmektedir.

4.1.5. İngiliz Basınında 12 Eylül Askerî Darbesi

İngiliz basını 12 Eylül'e oldukça duyarlı olmuştur. 12 Eylül Askerî Darbesi gerçekleşmeden 1976 yılı gibi erken bir tarihte bile darbe olup olmayacağı ve ordunun yaşanan sorunları yakından takip ettiği yönünde haber yapılmıştır.¹²⁶¹

¹²⁵⁹ FCO 9/3315 *Turkey: Internal Political*, Stan Newens M. P., 8 June 1981, s. 1.

¹²⁶⁰ FCO 9/3315 *Turkey: Internal Political*, Ian Gilmour, 25 June 1981, s. 2-3.

¹²⁶¹ Haberde, Türkiye'de ne zaman işler ters gitse orduya bakıldığı belirtilerek, öğrenciler arasındaki şiddetin yeniden patlak vermesi siyasi kutuplaşmanın keskinleşmesi gibi bazı tehlikeli

12 Eylül 1980 tarihli The Times Gazetesi baskısında ironik bir şekilde Türkiye’de mevcut dehşet verici şiddet ortamının ordunun bir kez daha müdahale etmesine yol açıp açmayacağı sorusunu tartışan bir haber yapılmıştır. Haberde yer alan, “*Eğer askerî darbeler döngüsel olsaydı, Türkiye’de her an bir darbe olabilirdi.*” cümlesi tam da darbenin yapıldığı gün kurulmuştur.¹²⁶²

20 Eylül tarihli The Economist Gazetesi, 12 Eylül Askerî Darbesi’nden yalnızca “*üzücü bir olay*” olarak bahsetmiş, herhangi bir bariz eleştiri yapmaktan kaçınmış, ardından darbeye gerekçe gösterilen hususları sıralayarak, darbenin haksız olmadığı izlenimini uyandıran aşağıdaki ifadelerin kullanıldığı bir haber yapmıştır;

*Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren liderliğindeki Türk Silahlı Kuvvetleri’nin 12 Eylül’de iktidarı devraldıklarında gerekenleri yaptıklarını kabul etmemek zor. İç savaş olasılığı General Evren’in eylemini haklı göstermek için uydurduğu bir öcü değildi. Türkiye’nin parlamentosu yeni bir Cumhurbaşkanı bile seçemedi ve Türkiye’nin sosyal ve ekonomik kötü durumuyla başa çıkmakta tamamen aciz olduğunu kanıtladı.*¹²⁶³

Hatta terör ve siyasal şiddetin ülkede günde 20 can alması aşamasına geldiği ve bu sebeple geç bile kalındığı daha önce müdahale edilseydi şiddet ile mücadelenin daha kolay yapılacağına dair ifadeler kullanılmıştır. Haberin başlığında kullanılan iki başarısız denemenin ardından üçüncüde başarılı olacağına dair bir beklenti ve umut anlamına gelen “Third Time Lucky” deyiminin darbeye dair ılımlı bir bakış açısını gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.¹²⁶⁴

belirtilerin olduğu vurgulanmıştır. Fakat ordunun hareket geçmek için acele etme isteğinin bulunmamasına karşın öngörülebilir gelecekte ülkede işlerinin zorlaşacağı ve ordunun durumu izlediği yorumları yapılmıştır. Paul Martin, As Turkey Simmers, Will the Amy Move In?, *The Times*, 16 March 1976, s. 14.

¹²⁶² Turkey’s Political Cauldron, *TheTimes*, 12 September 1980, s. 13.

¹²⁶³ Third Time Lucky, *Economist*, 20 September 1980, s.15.

¹²⁶⁴ aynı yer.

Times gazetesinden Peter Hopkirk ve Denis Taylor 13 Eylül 1980 tarihli yazısına “*Darbe olmak zorundaydı*” başlığı atmıştır. Haberde herhangi bir eleştiri ve kınama bulunmamakla birlikte darbe öncesi yaşanan şiddet ve ekonomik kriz gibi olumsuzluklardan bahsedilmiştir. 12 Eylül’ün Latin Amerika ve Afrika’daki darbelerle özdeşleştirilemeyeceği, askerin istemeyerek darbeyi gerçekleştirdiği, Türkiye’de önceki iki darbede olduğu gibi yönetimin sivillere devredileceği ifade edilerek, darbe masumlaştırılmaya çalışılmıştır.¹²⁶⁵ Benzer şekilde Kenneth Mackenzie’nin “*Ordu Türkiye’de neden harekete geçmeliydi*” başlıklı yazısında darbe öncesi yaşanan olumsuzlukları aktardığı yazısında, darbenin kaçınılmaz olduğunu ileri sürülerek, en ufak bir eleştiride bulunmadan darbeyi atılması gereken bir adım olarak takdim etmiştir.¹²⁶⁶

Bilindiği gibi 12 Eylül Darbesi’ni gerçekleştiren askerler, ülkenin birleştirici unsurunun Atatürk olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden 1981 yılı Atatürk’ün yüzüncü doğum günü olması hasebiyle Atatürk yılı olarak ilan edilmiştir.¹²⁶⁷ İngiliz Basını bu durumu da haberlerine taşımışlardır. The Guardian, komutanların Atatürkçülük vurgusunu Evren’in darbenin nedenlerini açıklamak üzere Türk ve uluslararası basına yönelik gerçekleştirdiği basın toplantısındaki 2000 kelimelik kısa konuşmasında en az 10 kez Atatürk adını zikretmesiyle dile getirmiştir.¹²⁶⁸

The Guardian Gazetesi’nin 13 Eylül 1980 tarihli baskısında benzer şekilde darbe eleştirisi yapılmadığı gibi daha çok darbenin gerekçeleri olarak gösterilen siyasi kriz, ülkenin iç savaşın eşiğinde olduğu, darbe öncesi yaşanan olumsuzluklar ve ekonomik kriz gibi sebepler sayılmıştır. Adeta Evren’in basın açıklamalarında darbeyi meşrulaştırmak için kurduğu cümleleri andıran ifadelerin kullanıldığı haberde bunlara ek olarak darbeye hak verme anlamı çıkacak olan “*bir şeylerin*

¹²⁶⁵Peter Hopkirk ve Denis Taylor, Turkey: The Coup That Had To Happen, *The Times*, 13 September 1980, s. 12.

¹²⁶⁶ Kenneth Mackenzie, Why Army Had to Act in Turkey, *The Observer*, 21 September 1980, s. 9.

¹²⁶⁷ FCO 9/3317 Turkey: Annual Review and Calender of Event 1980, Turkey: Annual Review for 1980, P. H. Laurence, 28 January 1981, s. 5; FCO 160/214/26 Turkey: Annual Review For 1981, P. H. Laurence, 28 January 1982, s. 1.

¹²⁶⁸ Ataturk’s Banner Unfurled, *The Guardian*, 22 September 1980, s. 12.

yapılması gerektiği” yorumu yapılmıştır. Ayrıca generallerin hedeflerinde başarılı olmaları temennisi ve başarısız olurlarsa her şeyin daha kötü olacağı öngörüsü yer almıştır.¹²⁶⁹ Gazetenin bir başka haberinde askerî rejimin terör ve siyasal şiddeti azaltmadaki başarısı, Türk halkının memnuniyeti üzerinden işlenerek haberleştirilmiştir.¹²⁷⁰

David Barchard The Guardian’da; vatandaş nezdinde askerî rejimin toplumu istediği kalıba sokabilmek için giderek daha fazla sertliğe başvurmak zorunda kalacağı korkusu yaşandığından bahsetmiştir. Şayet sert önlemlere başvurulursa bunun içeride direnişi dışarıda ise eleştirileri artırabileceğini yazmıştır.¹²⁷¹

Yukarıda verilen örneklerde görüleceği gibi burada küçük bir kısımdan alıntılarla ortaya koymaya çalıştığımız İngiliz Basını perspektifinin, 12 Eylül Darbesi’ne bakışta, İngiliz Hükümeti ve diplomatlarının perspektifi ile ayrışmadığı görülmektedir.

4.1.6. İngilizlerin 12 Eylül Askerî Darbesi’ne İlimli Yaklaşımının Sebepleri

İngilizlerin Türkiye’deki darbeye anlayışlı ve destekleyici tavrının altında yatan sebeplerin neler olduğuna dair yukarıdaki satırlarda bağlamın zorlamasıyla bazı bilgiler verilmiş ve bazı yorumlar da yapılmış olmasına rağmen burada, bu başlık altında bu konu biraz daha derinlemesine irdelenecektir.

İngilizler Türk siyasi hayatında silahlı kuvvetlerin geleneksel olarak önemli bir rol oynadığı görüşüne sahiptirler. İngilizlere göre, komutanlar, kendilerini Kemalist ideallerin koruyucusu olarak konumlamakta, parlamenter demokrasinin düzgün bir biçimde işleminin, cumhuriyet ilkelerinin ya da iç hukuk ve düzeninin ciddi şekilde tehdit edilmesi halinde müdahale etme hakkına sahip olduklarını

¹²⁶⁹ The Generals Choose Their Night, *The Guardian*, 13 September 1980, s. 8.

¹²⁷⁰ David Barchard, Turks Welcomed Defeat of Terrorist, *The Guardian*, 25 May 1981, s. 4.

¹²⁷¹ David Barchard, Why the Soldiers May Turn to Increasing Force, *The Guardian*, 13 September 1980, s. 17.

düşünmektedirler.¹²⁷² Aktarılan bu görüşlerin İngilizler tarafından bir ön kabul şeklinde benimsendiğine dair İngiliz belgelerinde somut ifadelere rastlanmamış olmakla birlikte, genel tablodan; tutum ve beyanlardan yola çıkarak, yukarıda belirtilen yorumların bir ezber şeklinde sıklıkla dile getirildiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla İngilizler tarafından da (ön kabul şeklinde) orduya biçilen bu rolün bir sonucu olarak, 12 Eylül Darbesi'ne verilen ılımlı ve olumlu tepkide bu benimsemenin payı olduğunu düşünmekteyiz.

İngilizlerin, darbe sonrasında Türkiye'den beklentileri ile darbeye karşı bakışları arasında doğrudan bir bağ vardır. İngilizler, yeni askerî rejimden beklentilerini doğru ekonomik politikaların izlenmesinin devamı ve uluslararası düzende Türkiye'nin konumunun değişmemesi şeklinde tarif etmişlerdir.¹²⁷³ Türkiye'deki askerî rejimin bu her iki beklenti ile ters düşmemesi, İngilizlerin yukarıdaki başlıklarda belirtilen çıkarlarının askerî rejim ile çatışmadığı yönündeki beyanatlarından da anlaşılacağı gibi iki tarafın arasında bir çatışma, taraf olma durumunun bulunmaması İngilizlerin ılımlı bakış açısının en basit ve temel açıklaması olarak ele alınabilir.

İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'deki darbe hükümetine yaklaşımındaki toleransın ve hatta bundan öte iyimser ve yardımsever tavrının nedeninin, Türkiye'nin İngiltere için öneminde gizli olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim İngiliz diplomatlar çeşitli vesile ve zamanlarda yaptıkları değerlendirme, açıklama ve yorumlarıyla bizim bu kanaatimizi teyit etmişlerdir. İngiliz diplomatlar, Türkiye'nin cumhuriyet döneminden bu yana mevcut askerî yönetim de dahil olmak üzere geçmiş bütün hükümetlerin büyük çoğunluğunda İngiliz çıkarlarının zedelenmediğini ifade etmiş ve iyi ilişkiler kurulduğunu belirtmişlerdir. Darbe sırasında ve takip eden 3 yılda Türkiye'de büyükelçilik yapmış bulunan Laurence'ın bu konudaki şu cümleleri, aslında İngiltere'nin devlet aklının Türkiye'ye dair yaklaşımını yansıtmaktadır;¹²⁷⁴

¹²⁷² FCO 9/2338 *Internal Situation in Turkey, Background Note on Turkey*, 12 May 1975, s. 3.

¹²⁷³ FCO 160/206/51 *Turkey: The Third Military Takeover*, P. H. Laurence, 24 September 1980, s. 5.

¹²⁷⁴ FCO 160/220/1 *The Turks and Their Meaning to Us*, P. H. Laurence, 12 February 1983, s. 6.

*Bölgede Türkler ve bizim aramızda büyük bir çıkar çatışması yok. Her ikimiz de çatışmaların çözümünü, daha iyi ticaret olanaklarını ve Sovyet etkisinin dışlanmasını istiyoruz. Türkleri kendi çıkarlarımıza da en uygun şekilde hareket etmeye teşvik etmek için daha fazlasını yapabiliriz. Bu çok fazla incelik ve uygulama gerektirecektir. Bir an için bile olsa Türkleri maşa olarak kullanmaya çalışmamızı önermiyorum. Böyle bir şeye dair en ufak bir ima bile onların gücüne gidecek ve çabaları boşa çıkaracaktır... Elimizden geldiğince kendi çıkarları kadar bizim çıkarlarımızı doğrultusunda da hareket etmelerini sağlamak bizim yararımızdır.*¹²⁷⁵

İngilizlere göre, Türkiye, İngiltere ve Batı için ticaret ve yatırım potansiyeli, büyük ticaret yolları üstünde yer alan konumu, (antrepo ve üs olarak iyi bir konuma sahip olunması) bölgesindeki ülkeler üzerindeki etkisinin İngiliz çıkarlarına fayda üretme olasılığı ve stratejik konumu ile Sovyet yayılmasının önünde bir engel olması gibi sebeplerden dolayı önemsenmektedir.¹²⁷⁶ Bu sebeplerden en önemlisi olarak öne çıkan husus Türkiye'nin stratejik konumu hakkında “Coğrafyanın gerçekleri değişmemektedir. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının kontrolü, doğu bloğu ile Batı arasındaki güç dengesinde hayati bir unsurdur.” cümlesi ile ifade edilen jeo-stratejik konum gerçekliği olmuştur. Sovyetler Birliği faktörüne bağlı olarak atfedilen önem ise, “Rus emperyal yayılmasının önlenmesinde Türkiye çok önemlidir. Türkler elbette bunun farkındalar. Ruslar hakkında hiçbir yanılsamaları yok. Birkaç yüzyıldır onlarla yüzleşmek zorunda kaldılar ve onlara daha fazla bir şey vermeye hiç niyetleri yok.” yorumunda ortaya çıkmaktadır.

Bu gerçekliğe bağlı olarak; Türkiye'nin büyük ölçüde kendini savunma anlamında Batı İttifakına ilgi duyduğu belirtilerek,

¹²⁷⁵ FCO 160/220/1 *The Turks and Their Meaning to Us*, P. H. Laurence, 12 February 1983, s. 1.

¹²⁷⁶ Belgelerde Türklerin sözünün eri olması gibi az bulunur bir erdeme sahip olduğunun da altı çizilmiştir. FCO 160/220/1 *The Turks and Their Meaning to Us*, P. H. Laurence, 12 February 1983, s. 7.

*Türklerin kendilerini korumak için Batı'ya ihtiyaçları var. Örneğin Norveç'i savunmaya atılmaları pek olası değildir. - her ne kadar Kore'de çok iyi bir performans göstermiş olsalar da. - Ancak aynı şekilde, Doğu-Batı dengesinin genel bağlamında, yanımızda sadık ve etkili bir Türkiye'ye ihtiyacımız var. Avantaj karşılıklı.*¹²⁷⁷

denilerek ve lafı eğip bükmeden Türkiye'nin onlar için öneminin altı çizilmiştir. Bu önem belki de en çarpıcı şekilde “*Batı'nın coğrafya ve çıkar mantığı tarafından adeta mahkûm edildiği Türkiye*” ifadesiyle dile getirilmektedir.¹²⁷⁸ İngiltere'nin Eski Türkiye büyükelçilerinden Horace Phillips'ın bu ifade ile benzeşen düşünceleri, ABD ambargosu eleştirisinde bulunduğu satırlarda şu şekilde ortaya konulmuştur;

*Varşova Pakti'na karşı Avrupa ve Amerika'nın savunması için hayati öneme sahip bir bölgede parlamenter bir demokrasi, Asya'nın kıyısında birçoklarının göz diktiği ama Batı'yı tercih eden anti-komünist bir devlet, Sovyetler Birliği'nin en azından tarafsız olması için gözünü kırpmadan her şeyi verebileceği ama kendi çabalarıyla bunu başarma umudu elde edemeyecekleri bir ülke.*¹²⁷⁹

İngiltere'nin 12 Eylül'e hoşgörülü bakışının bir diğer sebebinin Türkiye'nin Batı ittifakı ve NATO'dan uzaklaşma çekincesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu konudaki tereddütler 12 Eylül Askerî Darbesi öncesi İngiliz evrakında görülmektedir. Nitekim, 1978 yılında Ecevit iktidara geldiğinde hükümet programını Meclis'e sunarken, Türkiye'nin ilişkilerini, bulunduğu ittifakın dışına çıkaracağı ve bölge ülkeleri ile iş birliği ve dayanışma içinde bulunmayı arzu ettiği açıklamasının, bazı Batılı kaynakları Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki etkisini artıracığı düşüncesine sevk etmesi, İngilizleri Ecevit'in politikalarının Türkiye ile

¹²⁷⁷ FCO 160/220/1 *The Turks and Their Meaning to Us*, P. H. Laurence, 12 February 1983, s. 7.

¹²⁷⁸ FCO 160/206/20 *The Turkish Economy: Miracle or Mirage?*, P. H. Laurence, 10 June 1980, s. 7.

¹²⁷⁹ FCO 9/2669 *Internal Political Situation Turkey, Turkey: Valedictory Despatch*, H. Phillips, 31 May 1977, s. 5.

Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri ne ölçüde yakınlaştıracakları üzerine bir değerlendirme yapmaya itmiştir. İngilizlerin bu konudaki genel değerlendirmesi, Rusların ekonomik nüfuzuna en çok maruz kalan NATO ülkesinin Türkiye olduğu gerçeğine rağmen ilişkilerin korkulması gereken bir seviyede olmadığı, iki ülke arasında temelde birliktelik için zorluk, farklılık ve uyuşmazlıklar bulunduğunu ve ilişkilerin derinlemesine olmadığı şeklinde olmuş ve Batılı çevrelerdeki bu alarm durumu kesinlikle erken ve abartılı bulunmuştur.¹²⁸⁰ Ecevit'in niyet, söylem ve politikalarını ifade eden bu değerlendirmeler aynı zamanda İngilizlerin konu hakkındaki hassasiyetini ortaya koyması açısından önemlidir. İngilizler her ne kadar Türkiye'nin NATO'dan kopması gibi bir durumu beklemiyor olsalar da asıl tehlikenin, yanlış zamanda Türklerin gururunun kırılmasıyla NATO'da cisimleşen Batı'ya karşı büyük bir kızgınlık birikiminin su yüzüne çıkma ihtimali ve Türkiye'nin temel çıkarlarına, bağlantısız bir duruşla devam etmesi fikrine kapılması olarak gösterilmiştir.¹²⁸¹

Bu nedenle, 12 Eylül öncesi Türkiye'nin Batı İttifakı dışına çıkma ihtimali üzerine yapılan tartışmalar 12 Eylül sonrası da üzerine konuşulan bir konu olmuştur. Daha önceki değerlendirmelerde şimdiye kadar Batı yönelimli bir Türkiye'nin tek alternatifinin somurtkan ve içe dönük bir Türkiye olduğu yönündeki düşüncenin geçerliliğinin sorgulanması;¹²⁸²

*Hiç kimse Türkiye'nin Kuzey Atlantik İttifakı'ndan ayrılacağını ya da Varşova Paktı'na katılacağını düşünmüyor... Türkiye ile Batılı ortakları arasındaki ilişkilerin bozulmasının en olası sonuçları olarak önceden değerlendirilmiş olanlardan daha dramatik bir şeyi müzakere etmeye gerek yoktur.*¹²⁸³

¹²⁸⁰ FCO 160/65/9 *Is Turkey in a Bear-Hug*, Derek Dodson, 18 July 1979, s. 1-5.

¹²⁸¹ FCO 46/2350 *Relations Between Turkey and NATO*, Valedictory Report, Brigadier D R. Bishop, 27 October 1980, s. 11.

¹²⁸² FCO 46/2350 *Relations Between Turkey and NATO*, Defence Attache 's Valedictory Report, T. L. Daunt, 1 December 1980, s. 2.

¹²⁸³ FCO 46/2350 *Relations Between Turkey and NATO*, Defence Attache 's Valedictory Report, P. H. Lurnece, 11 December 1980, s. 3.

şeklinde cevaplanmış olmakla ve rahatlamış gözükmeyle beraber bu endişeden kurtulmaları asla mümkün olamamıştır. Nitekim Türkiye'nin Batı İttifakından kopması olgusunun kaçınılmak istenilen bir durum olduğu belirtilerek,

Bunu yapmanın en iyi yolu, Türkiye'ye İttifak'ın tam bir üyesi şeklinde davranmak ve sahip olduğu sorunları anlayışla karşılamaktır. Bu sorunları göz önünde bulundururken kaçınmamız gereken bir tuzak var. Türk Silahlı Kuvvetlerini desteklerken Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarının sadece Türkiye'nin piyade veya paralı asker kaynağı olarak görülmesi. Türkiye'nin bu konudaki hassasiyetinin dönemsel işaretlerini hepimiz gördük. Türkler, bir İttifak'ta herkesin katkısının tek tip olamayacağını ilk fark edenlerdir. Sofistike ve modern teçhizat söz konusu olduğunda kötü olduklarını biliyorlar. Ancak bunu yüzlerine vurmak verimsizdir. Kendi katkılarını sağlayacaklar ve kendilerinden talep edilenleri kabiliyetlerinin sınırları dahilinde anlayacaklardır. Aynı şekilde müttefiklerinin de kendi sınırlarını anlamalarını ve bir bütün olarak İttifak tarafından belirlenen sınırlar dahilinde katkıda bulunmalarını beklemektedirler. Bu hedefleri tartışırken, İttifak'ın tüm ülkelerinin toprak bütünlüğü açısından düşünmemiz ve konuşmamız önemlidir. Türkler bazen NATO'nun sadece Batı Avrupa ile gerçekten ilgilendiğini ve kendilerinin sadece bu amaca katkıda bulunabildikleri ölçüde faydalı görüldüklerini, eğer iş başa düşerse harcanabilir olduklarını düşünmektedirler.¹²⁸⁴

Olaya 12 Eylül Askerî Darbesi perspektifinden bakacak olursak, İngilizlerin Türkiye'yi NATO ve Batı İttifakındaki devamlılığı ve buradaki görevleri kapsamında önemseydiği görülmektedir. Türkiye'nin bu yönden sapması veya düzeyinin azalmasına yönelik kaygı ve endişelerin, 12 Eylül Askerî Darbesi ve sonrasında kurulan askerî yönetime karşı daha toleranslı, Türkiye'yi küstürmeyecek bir tavra dönüştüğü görülmektedir. Bu yaklaşım İngiliz basınında

¹²⁸⁴ FCO 46 / 2350 *Relations Between Turkey and NATO*, Defence Attache 's Valedictory Report, P. H. Laurence, 11 December 1980, s. 3-4.

yapılan bir değerlendirmede; “*Avrupa Hükümetlerinin askerî yönetime karşı tutumunda, komşu İran'daki krizin ve Türk ordusunun Türkiye'nin 'Batı yanlısı yönelimini' değiştirmemesini sağlama umudunun etkili olduğu açıktır.*” şeklinde belirtilmiştir.¹²⁸⁵

Ahmad da 12 Eylül'ün uluslararası dengeler boyutuna dikkat çekmiştir. Ona göre komutanlar yalnızca siyasal şiddet ve akan kanı durdurmak için bir müdahalede bulunmamıştır. Şayet amaçlarının bu olması durumunda daha önce müdahalede bulunabileceklerini ileri sürmektedir. Ahmad, müdahalenin esas nedenini Türkiye'nin acilen istikrara kavuşturulması zorunluluğu olarak görmektedir.¹²⁸⁶ Zira İran Devrimi'nden sonra Batı için Türkiye'nin stratejik önemi oldukça artmıştır. 26 Aralık 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi ile de Türkiye, Batı ittifakı için karşı kampa terkedilmeyecek kadar önemli bir konuma erişmiştir.¹²⁸⁷

Ahmad'ın görüşüne benzer bir yaklaşımı Birand'da da görebilmekteyiz. O da Türkiye'de anarşi nedeniyle ölenlerin sayısının Batı için o kadar da önemli olmadığını söylemektedir. ABD'nin diğer ülkeler gibi olaya stratejik çıkarları ekseninde baktığını, Sovyetler Birliği'nin İran üzerinden sıcak denizlere inme emellerini engellemede Türkiye'nin oluşturulması planlanan çevik kuvvet için en ideal yer olarak görüldüğünü belirtmiştir.¹²⁸⁸ Birbiriyle benzeşen her iki görüş de Batı İttifakı'nın bir parçası olan İngilizlerin kendi çıkarlarının yanı sıra Türkiye'yi stratejik konumu ve NATO çerçevesinde önemsemiştiği düşüncesi ile paralellik arz etmektedir.

İngilizlerin askerî yönetime karşı destekleyici ve hoşgörülü tutumunun ödülünü başka bir alanda da aldığı söylenebilir. Zira 1983 yılında İngiltere'nin Türkiye'ye ihracatı yüzde sekiz ila yüzde on arasında artmıştır. Ordunun, askerî yönetim

¹²⁸⁵ John Palmer, Western Gloom on Prospects fo Detente, *The Guardian*, 17 October 1980, s. 7.

¹²⁸⁶ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 206; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 363.

¹²⁸⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 363.

¹²⁸⁸ Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 188-191.

döneminde yıllarca sahip olduğu gücü, kendisine gelişmiş teçhizat ve belirli maddi faydalar sağlamak için kullandığını ileri süren İngilizler¹²⁸⁹ ordunun bu tutumunu kurduğu iyi ilişkilerle faydaya dönüştürmüştür. Zira 1983'te Türkiye'ye Rapier¹²⁹⁰ (150 milyon £) ve Sea Skua¹²⁹¹ (17 milyon £) şeklinde ilk büyük İngiliz savunma satışı gerçekleştirilmiştir.¹²⁹²

12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nden sonraki üç yılın ardından Türk-İngiliz ilişkileri nasıl olmuştur diye bir soru sorulacak olursa bu soruya İngiliz kaynakları, "1983 yılında Türk İngiliz ilişkilerinin iyi seyrine KKTC'nin bağımsızlık ilanının gölge düşürdüğü" belirtilmekle beraber genel tablo bakımından aşağıdaki cevabı verecektir. Bu cevap Türkiye'deki askerî rejimle İngiliz Devleti'nin ilişkilerinin mahiyeti konusunda yeterince aydınlatıcı olacaktır kanaatindeyiz:

*Kıbrıs meselesi olmasaydı, 1983 yılı kesinlikle iyi bir yıl olacaktı. Birleşik Krallık'ın Türkiye'nin gözünde zaten yüksek olan itibarı, Bayan Thatcher'ın haziran ayındaki seçim zaferi, Kraliyet Hükümeti'nin terörizm konusundaki kesin tutumu ve Türkiye'nin iç politikalarının bazı yönlerini eleştirmekle birlikte, genel olarak Türkiye'nin koşullarını anladığımız, Topluluk, Avrupa Konseyi ve Avrupa Parlamentosu içinde aktif olarak yardımcı olduğumuz hissi ile daha da güçlendi. 1983 yılında ayrıca her iki yönde de bakan ve diğer üst düzey ziyaretlerde önceki yıllara kıyasla belirgin bir artış gözlemlendi.*¹²⁹³

4.2. DEMOKRASİYE DÖNÜŞ

12 Eylül askerî darbesinin ilk gününden itibaren, Evren demokratik yönetime geri dönüş sözü vermiştir. Yaptığı çeşitli radyo- televizyon yayınları ve halka

¹²⁸⁹ FCO 160/221/27 *Turkey: The "Evren" Years 1980-1983*, R. M. Russell, 11 January 1984, s. 1.

¹²⁹⁰ Yüzeyden hava bir füze sistemidir.

¹²⁹¹ Sea Skua, yaklaşık 150 kg ağırlığında, yarı aktif radar güdümlü, küçük, roketle çalışan, bir füzedir. "Sea Skua", Britannica İnternet Sitesi <https://www.britannica.com/technology/Sea-Skua>, (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2023)

¹²⁹² FCO 160/94/23 *Turkey: Annual Review for 1983*, R. M. Russell, 9 January 1984, s. 5.

¹²⁹³ FCO 160/94/23 *Turkey Annual Review for 1983*, R. M. Russell, 9 January 1984, s. 5.

hitaplarında birçok kez yeni anayasa, yeni siyasi partiler ve seçim kanunu vadetmiştir.

4.2.1. Yeni Anayasa

Türkiye’de hemen hemen her kurum anayasal koruma altında bulunmayı önemsemektedir. Ordu da bu durumun istisnası olmamıştır. Üstelik darbe gibi bir fiil işlenirken bile askerler bir yasallık arayışında olmuş; temelini ortadan kaldırdıkları anayasada bulsalar da hemen her defasında eylemlerini anayasaya göre yasalaşmış TSK İç Hizmetler Kanunu’nun ilgili madde (35’inci madde) ve maddelerine dayandırmışlardır. Bu tutum darbe sonrası da devam etmiş ve darbeyi gerçekleştirenler kendilerini yasal dokunulmazlık zırhına bürümüşlerdir. Devam eden bu hukukilik endişesi darbe sonrası darbecilerin ilk yardıma çağırdıkları kesimin hukukçular olması ile daha da anlaşılır olur. Bu konuda pek de yalnız kalınmamış ve üniversite darbe sonrası müdahalenin fetvasını veren kurum rolünü benimsemiştir.¹²⁹⁴ Yukarıda yapılan bu genellemeler 12 Eylül için de geçerlidir.

Evren’in 1961 anayasasına bakışı, Onun 29 Ağustos 1982’de Afyon’da yaptığı konuşmada kullandığı “*O anayasa bize bol geldi, içinde oynamaya başladık, oynaya oynaya 12 Eylül’e geldik.*” ifadeleri ile özetlenebilir.¹²⁹⁵ Bu yüzden demokrasiye dönüş doğrultusunda atılan ilk adım, 29 Haziran 1981 tarihinde kabul edilen 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun’un çıkarılması olmuştur. Buna göre Kurucu Meclis, Millî Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi olmak üzere iki kanatlı olarak oluşturulmuştur.¹²⁹⁶ 160 üyeden oluşan Danışma Meclisi üyelerinin 40’ı MGK tarafından doğrudan, kalan 120’si ise önerilen kişiler arasından MGK tarafından seçilerek oluşturulmuştur. Yani bir seçim söz konusu olmamış üyeler MGK tarafından belirlenmiştir. Ayrıca MGK ve Danışma Meclisi

¹²⁹⁴ Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. 48-49, s. 236.

¹²⁹⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1981-12 Eylül 1982)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 311.

¹²⁹⁶ Şükrü Karatepe, *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, Ankara 2008, s. 242-243.

arasında bir yetki paylaşımı yapılmamış son söz hakkı baskın bir şekilde MGK'ya bırakılmıştır. Meclis, 23 Ekim 1981 tarihinde yani darbeden on üç ay sonra çalışmalarına başlamıştır. Danışma Meclisi'nin çalışmaya başlamasından bir hafta önce 16 Ekim 1981'de bütün siyasi partilerin kapatılmış olması nedeniyle anayasa yapım süreci siyasi partilerin olmadığı bir ortamda gerçekleştirilmiştir.¹²⁹⁷

Anayasa taslağını hazırlama görevi ise, Profesör Orhan Aldıkaçtı¹²⁹⁸ başkanlığındaki 15 kişilik bir komisyona devredilmiştir. Cumhurbaşkanı Kenan Evren, anayasa ve seçim süreçlerine ilişkin bir takvim açıklamış ve 1982 sonbaharında anayasa referandumunun, referandumdan bir yıl sonra ise genel seçimlerin yapılacağını taahhüt etmiştir.¹²⁹⁹ Evren'in belirlediği takvime uygun olarak, Anayasa Komisyonu hazırladığı tasarıyı 17 Temmuz 1982 günü Danışma Meclisi'ne teslim etmiş, burada ve daha sonrasında MGK tarafından yapılan değişikliklerin ardından son haline kavuşan anayasa, 7 Kasım 1982 tarihinde referanduma sunulmuştur.¹³⁰⁰ Referandumun sonuçları ve katılım oranı, askerî yetkililer dâhil birçok kişiyi şaşırtacak düzeyde olmuştur.¹³⁰¹ Katılım oranı yüzde 91,27 anayasanın kabulü yönünde oy kullananların oranı ise yüzde 91,37 gibi ezici bir çoğunlukta gerçekleşmiştir.¹³⁰² Bu sonuçlar, aynı zamanda Kenan Evren'in yedi yıllığına Cumhurbaşkanı seçilmesini de sağlamıştır.¹³⁰³ İngilizler

¹²⁹⁷ Cem Eroğul, *Anatüzeye Giriş*, İmaj Yayıncılık, Ankara 2000, s. 304-305.

¹²⁹⁸ Galatasaray Lisesi ve Lozan Üniversitesi mezunudur. İstanbul Üniversitesi öğretim kadrosuna 1955 yılında katılmış, anayasa hukuku alanında uzmanlaşmış ve 1968 yılında profesör olmuştur. Aynı yıl Hukuk Fakültesi Dekanı seçilmiştir. Bu dönemde Kıbrıs konusundaki uluslararası görüşmelerde Türkiye'yi temsil etmek üzere görevlendirilmiştir. Anayasa hukuku üzerine çok sayıda kitap yayınlamıştır. Ekim 1981'de Danışma Meclisi'ne atanmış ve aynı yılın Kasım ayında Anayasa Komisyonu başkanlığına seçilmiştir. Özel hayatında da yetenekli ve kendine güvenen biri olarak tanındığı aktarılmıştır. Haziran 1983'te Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Başkanlığı'ndan istifa edip İstanbul Üniversitesi'ndeki akademik kariyerine geri döndüğü belirtilmiştir. FCO 9 / 4276 *Leading Personalities in Turkey 1983*, 11 November 1983, s. 10.

¹²⁹⁹ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 305-306.

¹³⁰⁰ Karatepe, *a.g.e.*, s. 243.

¹³⁰¹ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 222.

¹³⁰² Eroğul, *Anatüzeye Giriş*, s. 307; Karatepe, *a.g.e.*, s. 243; Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 305.

¹³⁰³ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 306; Eroğul, *Anatüzeye Giriş*, s. 308.

Evren'in Cumhurbaşkanlığı rolünü bariz bir coşku, saygınlık ve etki ile üstlendiğini aktarmışlardır.¹³⁰⁴

İngilizler, yeni anayasa yapımı sürecinde sürecin kendisi, yer alan aktörler ve ortaya çıkan yeni anayasa hakkında yorum ve değerlendirmeler yapmışlardır. Onlar, 1982 yılının büyük bir bölümünün yeni anayasanın hazırlanması ve ilan edilmesi süreciyle geçtiğini belirterek, bu dönemi şu şekilde özetlemiştir:

Generaller takvimlerine sadık kaldılar. Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu çalışmalarına oldukça yavaş başladı. Hem biçim hem de sivil özgürlüklere ilişkin hükümler bakımından tatmin edici olmadığı düşünülen bir taslak ancak 17 Temmuz'da ortaya çıktı. Ancak o andan itibaren çalışma temposu hızlandı ve Meclis, Ağustos ve Eylül ayları boyunca yoğun bir şekilde çalışmaya devam etti. Daha da dikkat çekici olan, taslak üzerindeki tartışmayı teşvik etmek amacıyla kamuya açık siyasi tartışma yasağının kaldırılmasıyla birlikte basında ve kamuoyunda eleştirilerin canlanmasıydı. Meclis'teki tartışmalar ve Millî Güvenlik Konseyi'nin gözden geçirmesi sonucunda ortaya çıkan nihai versiyon, 19 Ekim'de yayımlandı ve 7 Kasım'da gerçekleştirilen referandumda ezici bir çoğunlukla onaylandı.¹³⁰⁵

İngiliz diplomatlar, olayların içindeki aktörler hakkında da değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Onlar, anayasa taslağının hazırlanması sürecinde Aldıkaçtı'nın Komisyon başkanlığına yönelik hayal kırıklığı yaşamışlardır. İlk taslak, uzun gecikmelerin ardından sunulmuş olup, düzensiz ve belirsiz olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Aldıkaçtı'nın basına karşı tutumu, diplomatlar tarafından “beceriksiz” kelimesiyle tanımlanmıştır. Bununla birlikte, başkanlığı süresince bazı deneyimler kazandığı ve bu deneyimlerin, siyasi partiler kanunu

¹³⁰⁴ FCO 9/5505 *Turkey: Leading Personalities Report, Leading Personalities in Turkey 1986, General Kenan Evren*, s. 43.

¹³⁰⁵ FCO 9/4276 *Leading Personalities in Turkey 1983*, 11 November 1983, s. 10.

taslağının daha etkileyici bir belge haline gelmesine katkı sağladığına dikkat çekilmiştir.¹³⁰⁶

Danışma Meclisi'nin açılışının kamuoyunda bir coşkuya neden olmadığı belirtmiş ve 160 üyeden oluşan bu Meclis'in, seçilmemişlerden oluşması vurgulanmıştır. Meclis'in oluşumu hakkında ise 40 üyesinin doğrudan Millî Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından atandığı, geri kalan 120 üyenin ise valilikler tarafından MGK'ya sunulan listelerden seçilmesinin altı çizilmiştir. Meclis'te ulusal çapta tanınan isimlerin yer almaması, özellikle tanınmış anayasa uzmanlarının mevcudiyetine ilişkin eksiklik, şaşırtıcı bir durum olarak değerlendirilmiştir. Seçilen kişilerin farklı mesleklerden ve sosyal sınıflardan gelmesine karşın, Meclis'in genel görünümünün parlak olmadığı, bu durumun da halkın Meclis'e karşı coşkulu bir tavır sergilememesine yol açtığı dile getirilmiştir. Ayrıca, Meclis'in Avrupa Konseyi ve Batılı çevreler tarafından nasıl değerlendirileceğinin, büyük ölçüde görevlerini yerine getirme hızına bağlı olacağı ifade edilmiştir.¹³⁰⁷ Türk basının olaya reaksiyonun tahmin edileceği üzere ılımlı bulunduğu aktarılmıştır.¹³⁰⁸

Bu süreçte siyasi partilerin kapatılması üzerinde de durulmuştur. Siyasi partilerin kapatılması siyasetçileri ve kamuoyunu şaşırttığı ifade edilmiştir.¹³⁰⁹ Danışma Meclisi'nin açılması ile yakın tarihlerde yaşanan kapatmanın kamuoyunda olumsuz bir izlenim yarattığı, gelişmelerin, generallerin demokrasiyi yeniden tesis etmekten ziyade demokrasiden daha da uzaklaştıkları algısını doğurduğu ifade edilmiştir. Siyasi partilerin tasfiyesinin içerde ve dışarda farklı algılamalara yol açtığı; komutanlar ve Türk toplumunun çoğunluğu için bu eylemin, yeni bir başlangıç için gerekli olan zemini temizleme sürecinin önemli bir parçası olarak görüldüğü ve ülkede bu duruma yönelik ciddi bir tepki oluşmadığı söylenmiştir.¹³¹⁰

¹³⁰⁶ aynı yer.

¹³⁰⁷ FCO 160/212/29 *The Restoration of Turkish Democracy – The First Step*, P. H. Laurence, 30 October 1981, s. 1-2.

¹³⁰⁸ FCO 9/3316 *Turkey: Internal Political, Consultative Assembly*, W. M. L. Dickinson, 16 October 1981, s. 2.

¹³⁰⁹ FCO 160/212/29 *The Restoration of Turkish Democracy – The First Step*, P. H. Laurence, 30 October 1981, s. 3.

¹³¹⁰ FCO 160/214/26 *Turkey: Annual Review for 1981*, P. H. Laurence, 28 January 1982, s. 3.

Buna karşın, uluslararası alanda olumsuz bir etki yarattığı ve generallerin tutumlarının sertleşmesinin bir göstergesi olarak algılandığı ifade edilmiştir.¹³¹¹

İngilizler aynı zamanda siyasi partilerin kapatılması olayında Türk halkı, Türk basını ve yurtdışı tepkileri gibi çeşitli kesimlerin yaklaşımlarını yorumlamışlardır. Bu durumun Türk halkı nezdinde askerî rejimin popülaritesini azaltmadığı, Türk basınının ise olaya sessiz kaldığı belirtilmiştir. Yurtdışında Avrupa Konseyi ve Parlamentosu'ndan gelecek tepkilerin daha düşmanca olmasının kaçınılmazlığı dile getirilerek, şunlar kaydedilmiştir;¹³¹² *“Bu hamle Türkiye içinde ne kadar makul görünürse görünsün ve General Evren ne kadar popüler olursa olsun, Batı Avrupa’da ciddi bir yara alacaktır.”*¹³¹³ İngilizlerin parti kapatmalarına karşı atacakları adımlar ise 12 Eylül Askerî Darbesi’ne vermiş oldukları tepki ile uyumlu olarak şu şekilde kaydedilmiştir;

*Onları kamuoyu önünde eleştirmemizin hiçbir faydası olmayacağını düşünüyorum. Aynı şekilde aktif onaylama olarak algılanabilecek herhangi bir şey yapmaktan ya da söylemekten de kaçınmalıyız. Kamuoyu önünde izleyeceğimiz en iyi yol ihtiyatlı bir sessizlik olacaktır. Sorulduğu takdirde, bu meselenin Türklerin kendi iç meselesi olduğunu ve dış müdahale olmaksızın kendi çıkarları doğrultusunda karar vermeleri gerektiğini söyleyebiliriz; aynı zamanda parlamenter demokrasiye geri dönme taahhüdünün tekrarlandığını memnuniyetle müşahade ettik. Özel olarak Türkleri, kendilerini ve eylemlerini Batı’daki liberal görüşlere açıklamaya daha fazla özen göstermeye teşvik etmeye devam edebiliriz.*¹³¹⁴

¹³¹¹ FCO 160/212/29 *The Restoration of Turkish Democracy – The First Step*, P. H. Laurence, 30 October 1981, s. 3.

¹³¹² FCO 9/3316 *Turkey: Internal Political, Turkey Internal*, Laurence, 19 October 1981, s. 1-2.

¹³¹³ FCO 9/3316 *Turkey: Internal Political, Turkey: Abolition of Political Parties*, T. L. A. Daunt, 20 October 1981, s. 2.

¹³¹⁴ FCO 9/3316 *Turkey: Internal Political, Turkey Internal*, Laurence, 19 October 1981, s. 1-2.

Siyasi partilerin tasfiyesi, generallerin tutumlarında belirginleşen iki eğilimin başka bir yansıması olarak yorumlanmıştır. Bu eğilimlerden ilki, generallerin giderek daha fazla içe dönük hale gelmeleri ve uluslararası tepkilere karşı duyarsızlaşmalarıdır.¹³¹⁵ İkinci eğilim ise, yeniden tesis edilecek demokrasinin daha kontrollü ve güdümlü bir yapıda olacağına işaret etmektedir. Bu durum, generallerin siyasi süreci yönetirken, hem iç politikada daha katı bir yaklaşım benimsemeye hem de uluslararası baskılara karşı direnç göstermeye yöneldiklerinin bir işareti olarak değerlendirilmiştir. Bu eğilimler, gelecekteki demokratik düzenin şekillendirilmesinde otoriter bir çizginin hâkim olacağına dair endişeleri artırmıştır.¹³¹⁶

İngilizlerce siyasi partilerin yasaklanmasına dair düzenlemenin içeriğinden çok zamanlamasının yanlışlığı üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.¹³¹⁷ Siyasi partilerin yasaklanmasının zamanlaması ve biçimi Türklerin iyi bir şey yaparken bile kendilerini kötü bir şekilde sunabilme özelliğine sahip olduğu yorumuyla birlikte şu çarpıcı üslup ile ifade edilmiştir; *“Bir Türk’ten başka kim, demokrasiye dönüş yolunda beklenen ilk adım olan yeni Danışma Meclisi’nin isimlerinin açıklanmasının ertesi günü, mevcut siyasi partilerin feshedildiğini ilan etmeyi seçebilir?”*¹³¹⁸

16 Ekim’de siyasi partilerin kapatılmasının nedenlerinden birinin generaller ile eski siyasetçilerin birbirlerinden hoşlanmamaları olduğu belirtilmiştir. Olay, siyasetçilerin, generallerin belirlediği sınırlara uymadığı ve zamanla darbe karşısında daha muhalif ve eleştirel bir tutum sergilemeye başlamalarına

¹³¹⁵ FCO 160/214/26 *Turkey: Annual Review for 1981*, P. H. Laurence, 28 January 1982, s. 3; FCO 160/212/29 *The Restoration of Turkish Democracy – The First Step*, P. H. Laurence, 30 October 1981, s. 3.

¹³¹⁶ FCO 160/212/29 *The Restoration of Turkish Democracy – The First Step*, P. H. Laurence, 30 October 1981, s. 3.

¹³¹⁷ FCO 9/3316 *Turkey: Internal Political, Turkey: Abolition of Political Parties*, T. L. A. Daunt, 20 October 1981, s. 1.

¹³¹⁸ FCO 160/220/1 *The Turks and Their Meaning to Us*, P. H. Laurence, 12 February 1983, s. 4. Ayrıca, olayın, İngilizlerin Türkiye’deki askerî rejime yönelik Batı’nın görüşlerini dikkate almaları konusundaki telkinlerinin şu ana kadar pek bir işe yaramadığının açık bir göstergesi olduğu ifade edilmiştir. FCO 9/3316 *Turkey: Internal Political, Turkey: Abolition of Political Parties*, T. L. A. Daunt, 20 October 1981, s. 2.

generallerin karşılık olarak siyasi partileri feshederek yanıt vermesi biçiminde yorumlanmıştır. Ayrıca, generallerin verdiği bir başka cevabın, 12 Eylül öncesinde ülkeyi kaosa sürüklediklerini iddia ettikleri eski siyasetçilere iktidarı geri vermemeleri ve seçilmiş ilk parlamentoda onları dışlamaları şeklinde gerçekleştiği belirtilmiştir.¹³¹⁹

Yeni kurulacak partilerle ilgili olarak şu öngörüler paylaşılmıştır;

*Ancak hiçbir parti taban desteği olmadan gelişmeyi, hatta uzun süre hayatta kalmayı bekleyemez. Hükümetteki başarısızlıkları ne olursa olsun hem AP hem de CHP buna sahipti ve hala da sahip. Sıradan Türk seçmeni mevcut rejimden ve yönetiminden yeterince memnun ve ona zaman tanımaktan da memnun. Ancak er ya da geç kendisini kimin ve nasıl yöneteceği konusunda yeniden söz sahibi olmak isteyecek ve içgüdüsel olarak alışık olduğu partilere ya da onlara benzer bir şeye yönelecektir. Generaller kimi siyasetten menederlerse etsinler, yeni sistemleri nasıl örgütlenirse örgütlensin ve bir sonraki seçimlerde ne olursa olsun, eski partilerin aktivistlerinin yeniden ortaya çıkma, AP ve CHP'ye çok benzeyen partilerin ortaya çıkma olasılığı vardır. Nitekim 1960 darbesinden sonra, kapatılan Demokrat Parti'nin küllerinden AP ortaya çıktığında da böyle olmuştu.*¹³²⁰

İngilizlerin bu öngörülerini ileride aynen gerçekleşecek, eski siyasetçilere yönelik yasak kalkacak ve 12 Eylül 1980 darbesiyle yönetimden uzaklaştırılan ve siyasi yasak getirilen siyasetçiler hem Başbakan hem de Cumhurbaşkanı olacaklardır.¹³²¹

¹³¹⁹ FCO 160/212/29 *The Restoration of Turkish Democracy – The First Step*, P. H. Laurence, 30 October 1981, s. 2.

¹³²⁰ FCO 160/212/29 *The Restoration of Turkish Democracy – The First Step*, P. H. Laurence, 30 October 1981, s. 4-5.

¹³²¹ Bu siyasetçilerden Süleyman Demirel hem Başbakan hem de Cumhurbaşkanı, Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan ise Başbakan olmuşlardır.

İngilizler tarafından 7 Kasım 1982 tarihli Anayasa Referandumunu, demokrasiye dönüş yolunda atılan ikinci önemli adım olarak nitelendirilmiştir. Referandumun ezici bir çoğunlukla kabul edilmesinde,¹³²² General Kenan Evren'in ülke genelinde bizzat yürüttüğü yoğun kampanyanın ve "hayır" oyu lehine propaganda yapılmasının yasaklanmasının etkili olduğu vurgulanmıştır. İngiliz gözlemciler, referandum sonuçlarının generallerin beklentilerinin üzerinde olduğunu belirtmiştir. General Evren'in anayasanın kabul edilmesini kişisel prestijiyile ilişkilendirdiği, anayasanın onaylanması ile yedi yıllığına Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesinin otomatik hale geldiğini ifade etmişlerdir.¹³²³

İngiliz diplomatlar yeni anayasayı değerlendirirken anayasanın kalıcı ve geçici maddeleri şeklinde bir ayırım yaparak yorumda bulunmuşlardır. Kalıcı maddelerin gerçek demokrasinin temelini oluşturduğu, temel insan hakları ve özgür adil seçimleri garanti altına aldığı belirtilmiştir. Geçici maddeler için ise tam tersi değerlendirmelerde bulunulmuştur. Anayasa ile ilgili asıl sürprizin geçici maddelerde yaşandığı, eski politikacılara yönelik yasaklar konusundaki katı tutumun (10 ve 5 yıllık siyaset yasakları) ve anayasaya verilen "evet" oyunun Evren'in Cumhurbaşkanı olarak seçilmesine bağlanması kararı bahsedilen sürprizler olarak zikredilmiştir. Bu yüzden referandumun yeni anayasaya olduğu kadar Evren'e karşı da bir güvenoyu olduğu ifade edilmiştir.¹³²⁴ Referandumun adil bir şekilde gerçekleştirildiği ve demokratik standartları karşıladığı ifade edilmiştir.¹³²⁵

Ayrıca, İngilizler, referandumun tamamen özgür bir ortamda gerçekleştirildiğini iddia etmekle birlikte, "hayır" oyuna yönelik kampanyaların kısıtlanmasının, sürecin tarafsızlığına ilişkin bazı soru işaretleri doğurduğuna dikkat çekmişlerdir.

¹³²² FCO 160 / 217/ 36 *Restoration of Turkish Democracy: Second Step*, P. H. Laurence, 19 November 1982, s. 1.

¹³²³ FCO 160/219/7 *Turkey Annual Review for 1982*, P. H. Laurence, 28 January 1983, s. 2.

¹³²⁴ FCO 160/217/36 *Restoration of Turkish Democracy: Second Step*, P. H. Laurence, 19 November 1982, s. 1.

¹³²⁵ FCO 160/217/36 *Restoration of Turkish Democracy: Second Step*, P. H. Laurence, 19 November 1982, s. 1.

Bu bağlamda, İngiliz gözlemciler, referandumun aynı zamanda General Evren ve askerî hükümete yönelik bir güven oylaması niteliği taşıdığını belirterek,

*Vatandaşlar, verdiği oyla, sivil özgürlüklerin bir miktar kısıtlanması pahasına, herkes için özgür bir hükümete geri dönme riskine karşı, istikrarın devamını ve korkudan uzak olmayı tercih ettiğini açıkça gösterdi. Aynı zamanda, bazıları 'hayır' oyunu teşvik etmek için özel olarak ellerinden geleni yapmış olan eski politikacıları dikkate almadığını da gösterdi.*¹³²⁶

şeklinde yorumlanmıştır.

İngilizler, anayasa sürecine ilişkin dış dünyadan gelen eleştirileri de raporlarına yansıtmışlardır. Bu eleştiriler, anayasanın genel olarak fazla kısıtlayıcı olması ile özellikle sendika ve basın özgürlüğüne getirilen sınırlamaların aşırı bulunması şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca, Cumhurbaşkanı'na verilen geniş yetkiler, bu yetkilere belirli durumlarda yasal olarak itiraz edilememesi ve önceki dört ana siyasi partinin önde gelen üyelerine getirilen 10 yıllık siyasi faaliyet yasağı da eleştirilerin diğer odak noktası olmuştur. Yapılan tüm bu eleştirilerde haklılık payının olduğu İngiliz gözlemcilerce de belirtilmiştir.

Buna ek olarak, sol görüşlü sendikacılar, Barış Derneği üyeleri ve diğer muhalif grupların mevcut ceza yasası kapsamında anayasaya aykırı faaliyetlerde bulunma suçlamasıyla yargılanması ile daha genel anlamda insan hakları ihlallerine yönelik yabancı eleştirilerin devam ettiği de vurgulanmıştır. Eleştirilerin özellikle Batı Avrupa ile hem siyasi hem de ekonomik düzlemde gerginlikler yarattığı dile getirilmiştir. İlişkilerin rahatlamadan ziyade gerginliğin artması şeklinde cereyan ettiği belirtilerek,

Türk Hükümeti, parlamenter demokrasiye dönüş programlarını gerçekleştirme konusunda kendilerine daha fazla itibar

¹³²⁶ FCO 160/219/7 Turkey Annual Review for 1982, P. H. Laurence, 28 January 1983, s. 2.

*gösterilmemesinden dolayı üzüntü duymaktadır. Belirtilen yolda her adım attıklarında kendilerine bunun yeterince iyi olmadığıнын ve başka bir şey gerektiğinin söylendiğinden ve eleştirilerin çoğunun kötü niyetli olmasa da yanlış yönlendirildiğinden şikâyet etmektedirler.*¹³²⁷

denilmiştir. Bu tarz yaşanan olumsuzluklarda İngiltere'nin tutumu, *“Durumu izlemek, Türklere daha az hamasi olmalarını tavsiye etmek ve AT ortaklarını generallere zaman tanımaya teşvik etmek dışında yapılabilecek çok az şey var.”* şeklinde özetlenmiştir.¹³²⁸

Tüm bu eleştirilerde önemli bir nokta olarak Türkiye'nin hala Batı'ya bağlılığını sürdürmesine rağmen Batı'nın yukarıda bahsi geçen tutumunun Türkiye'nin hayal kırıklığına uğramasına sebep olduğu belirtilmiştir. Batıya karşı duyulan bu hayal kırıklığından ABD ve İngiltere'nin muaf olduğu ifade edilmiş, Falkland krizi sırasında İngiltere'ye karşı kendiliğinden bir sempati ve desteğin oluştuğu belirtilmiştir.¹³²⁹

Türkiye'nin bu dönemde İngiltere'yi her zaman dikkate alınmasa da sözü dinlenen ve güvenilebilecek bir dost olarak gördüğü ve İngiltere'nin güvenilirliğini koruduğu aktarılmıştır. Türkiye'nin Körfez'de, Afganistan'da ve Avrupa Güvenlik ve İş birliği Konferansı'nda barışı destekleme çabalarında İngilizlerin ve Batı'nın çıkarlarına yeterince iyi hizmet ettiği belirtilerek, *“Elbette bunu kendi çıkarlarını gözeterek yaptılar, çünkü Türkiye'nin bizim için coğrafi ve stratejik önemini kavradığımız kadar onlar da Batı bağlantısının kendileri için değerini görüyorlar.”* cümlesi kullanılmıştır.¹³³⁰

¹³²⁷ aynı yer.

¹³²⁸ FCO 9/3316 *Turkey: Internal Political, The Restoration of Turkish Democracy: The First Step*, T. L. A. Daunt, 9 November 1981, s. 2.

¹³²⁹ FCO 160/219/7 *Turkey Annual Review for 1982*, P. H. Laurence, 28 January 1983, s. 3.

¹³³⁰ FCO 160/219/7 *Turkey Annual Review for 1982*, P. H. Laurence, 28 January 1983, s. 1.

Şu tespiti burada yapmamız gerekmektedir; bu gergin ilişkilerde İngiltere'nin aynı zamanda yatıştırıcı bir rol oynamaya gayret etiği görülmektedir. Yaşanan gerilimler ve İngilizlerin yaklaşımı aşağıdaki cümleler ile ortaya konulabilir;

Avrupa Konseyi ile şimdiye kadar aynı pozisyon korunmuştur. 'Beşli Çete' (Fransa, Hollanda, Danimarka, İsveç ve Norveç) tarafından 1 Temmuz'da Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na Türkiye aleyhine yapılan şikâyet, Türkiye'nin üyeliğinin askıya alınmasına neden olmamıştır.¹³³¹ Majestelerinin hükümeti tarafından Türk Hükümeti'ne iletilen sabırlı olması ve aşırı tepki vermemesi yönündeki gizli tavsiye, bu konuda hiç şüphesiz yardımcı olmuştur. Türkler daha sonra şikâyete cevap vermek için dört aylık bir erteleme talebinde bulunmuşlardır. Bu ayın sonunda ne tür bir cevap vereceklerini göreceğiz... Avrupa Konseyi Meclisi'ndeki mevcut tartışma ve Avrupa Parlamentosu'ndaki bir sonraki tartışmanın sürüşmeyi arttırması muhtemeldir. Bununla birlikte Türkler, Batı ideallerine bağlılıklarını gösterdiklerinde ve parlamenter sistemlerinin restorasyonu tamamlandığında Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için başvurma niyetlerini sürdürmüşlerdir.¹³³²

İngiliz diplomatlar her zamanki gibi bardağın dolu tarafından bakarak, anayasanın temel insan ve yurttaşlık haklarını güvence altına aldığını ve doğru bir yönetim altında gerçekten demokratik bir sistemin gelişmesine olanak sağlayabileceğini rapor etmişlerdir.¹³³³ Yeni anayasanın kendinden ziyade uygulayanlara bağlı olduğu, metinden ziyade ise ruhunun önemli olduğu belirtilerek, *"Titiz ellerde, şüphesiz özgür bir demokratik sistemin gelişmesine izin verecektir; vicdansız ellerde, eşit derecede şüphesiz, belirli bir partinin veya azınlık grubunun çıkarları doğrultusunda manipüle edilebilir."* yorumu yapılmıştır.¹³³⁴

¹³³¹ FCO 160/219/7 *Turkey Annual Review for 1982*, P. H. Laurence, 28 January 1983, s. 2.

¹³³² FCO 160/217/36 *Restoration of Turkish Democracy: Second Step*, P. H. Laurence, 19 November 1982, s. 3.

¹³³³ FCO 160/219/7 *Turkey Annual Review for 1982*, P. H. Laurence, 28 January 1983, s. 2.

¹³³⁴ FCO 160/217/36 *Restoration of Turkish Democracy: Second Step*, P. H. Laurence, 19 November 1982, s. 3.

General Evren'in, anayasanın kabulüne yönelik kampanyasını enerji ve maharetle yürüttüğü, kendisini güvenilir, doğru, sert ama adil bir figür olarak sunduğu, Türkiye için en uygun sistemin çok partili demokrasi olduğunu ve kendisini buna adanmış olduğunu vurgularken bunun nedeninin Avrupa baskısından değil, Türkiye'ye uygun olmasından kaynaklandığı izlenimini verdiği belirtilmiştir. Herhangi birinin adını anmaktan kaçınsa da eski politikacılara yönelik saldırılarında acımasız olduğu söylenmiştir.

Seçmenlerin referanduma evet oyu vermesinde yeni anayasanın kendisinden ziyade, generallerin hem siyasi hem de ekonomik istikrarı sağlama yeteneğine duyulan güven ile terör ve şiddetin geri dönme korkusunun daha etkili olduğu belirtilmiştir. Referandumun sonuçlarından birinin de eski politikacıların reddi olduğu yorumu yapılmış ve Demirel'in memleketi Isparta'da bile evet oyunun sandıktan yüzde 91 olarak çıktığı belirtilmiştir.¹³³⁵ Referandum sonuçları için aynı zamanda ülkenin, anayasanın güçlü bir merkezi otoritenin rehberliğinde oluşturulmasından duyulan memnuniyeti gösterdiği yorumu yapılmıştır. Referandum sonrası Evren'in tutumu ise güvenoyundan cesaret aldığı şeklinde yorumlanmıştır.

Anayasa Referandumu'nun ardından generallerin bir kez daha sözünü tuttuğu ve çok partili demokrasiye dönüş vaadinden artık geri dönülemez olduğu ifade edilmiştir. Gelecek günler ilgili olarak ise Ekim 1983'te açılacak yeni dönemin, herkes için yeni bir özgür dönemin başlangıcı olmaktan çok bir geçiş dönemi niteliğinde olacağı belirtilmiştir. Generallerin iktidarı ilerde devretmemesine yönelik yapılan karamsar yorumlara katılmamış ve Türk Ordusu'nun, iktidarı seçilmiş temsilcilerine geri vermesini iki kez tecrübe ettiği hatırlatılarak bunun bir kez daha olacağı ifade edilmiştir.¹³³⁶

¹³³⁵ FCO 160/217/36 *Restoration of Turkish Democracy: Second Step*, P. H. Laurence, 19 November 1982, s. 4.

¹³³⁶ FCO 160/217/36 *Restoration of Turkish Democracy: Second Step*, P. H. Laurence, 19 November 1982, s. 5.

Sonuç olarak İngiliz diplomatlar, yeni anayasayı kusurlarına rağmen genel manada demokratik bulmuşlardır. Türkiye'deki anayasa yapım süreci ve demokrasiye dönüşü kontrollü bir geçiş olarak değerlendirmişlerdir. Referandumun büyük çoğunlukla kabul edilmesinde Evren'in kampanyası ve propaganda kısıtlamalarının etkili olduğu, ancak yine de halkın istikrarı tercih ettiği belirtilmiştir. Aynı zamanda anayasanın kısıtlayıcı hükümleri ve insan hakları ihlalleri eleştirilmiş, Batı Avrupa ile artan siyasi ve ekonomik gerginliklere dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte, anayasanın demokratik bir sistemin gelişimine olanak sağlayabileceği de dile getirilmiştir.

İngilizlerin, anayasa yapım sürecinde, önceki döneme kıyasla eleştiri dozunu hafif de olsa arttırdığı ve anayasanın olumsuz yönlerini dile getirdiği gözlemlenmiştir. Özellikle anayasanın kısıtlayıcı yapısı, basın ve sendika özgürlüklerine getirilen sınırlamalar ile insan hakları ihlalleri eleştirilerin odak noktası olmuştur. Bu, İngilizlerin süreçle ilgili çok az bir fark olsa da önceki döneme göre daha temkinli ve eleştirel bir yaklaşım benimsemeye başladığını düşündürmüştür.

1961 yılında olduğu gibi 1982 yılında da ordu kışlasına çekilirken kendilerini güvenceye almak ve askerî yönetim dönemini dokunulmaz kılmak adına bir nevi geçiş dönemi kurgulamaktadır. Bu kurguda en önemli unsurlardan birisi de devletin başı Cumhurbaşkanı makamına askerî yönetimin başında kişinin getirilmesi olmuştur. Bu düşünceyle seçilen ilk Cumhurbaşkanı 1961 yılında bu makama oturan Cemal Gürsel olmuştur. Bu bir tür kontrollü geçiş dönemi yöneliminin ikinci temsilcisi ise her ne kadar adına seçim denilmesi tartışmalı ise de 1982'de Cumhurbaşkanı seçilen Kenan Evren'dir. Ordu her iki örnekte de bir tür gözetim ve kontrol güdüsü ile Cumhurbaşkanlığı makamını kendine rezerve etmiştir. Evren tam da bu düşünce ile darbe sonrası için ordunun kendini güvende hissetmesi adına Cumhurbaşkanı makamına oturmuştur.¹³³⁷

Bu güvende hissetme ve sağlama alma güdüsü Cumhurbaşkanlığı seçiminde başvurulmuş yöntem de yansımıştır. Komutanlarının bir oylamaya bile gerek

¹³³⁷ Özdemir, *Ordunun Olagandışı Rolü*, s. 439-440.

duymadan Anayasa Referandumu'na verilen evet oyları ile Cumhurbaşkanlığı seçiminin birbirine bağlanmasının altında bu sağlama alma refleksi ve 1973 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Faruk Gürler'in örneğini yaşama korkusu yatmaktadır. Başka bir ifade ile risk alınmak istenmemiştir.¹³³⁸ Evren'in referandum ile Cumhurbaşkanlığı seçimini tek sandıkta toplamış olması İngilizlerce şaşırtıcı bulunmuştur.¹³³⁹

4.2.2. 1983 Seçimleri

Anayasanın halk oylamasıyla onaylanmasıyla birlikte, siyasi faaliyetler yeniden serbest bırakılmış ve siyasi partilerin oluşturulmasına yönelik süreç başlatılmıştır. Bu gelişmelerin bir parçası olarak 24 Nisan 1983'te yürürlüğe giren 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun¹³⁴⁰ hemen ardından, 13 Haziran 1983 tarihinde ise Milletvekili Seçim Kanunu¹³⁴¹ yürürlüğe girmiştir. Bu dönemde, çoğu kısa ömürlü olacak şekilde 17 yeni siyasi parti kurulmuştur. Generaller, bu süreçte 12 Eylül felsefesine uygun bir şekilde hem iktidar hem de muhalefetin şekillenmesini arzu etmişlerdir.¹³⁴² Evren'in seçim stratejisi, iki sağ parti ile bir sol partinin yarışa katılmasını öngören bir formüle dayanmıştır. Bu yaklaşımın arka planındaki gerekçeyi kendisi şu ifadelerle dile getirmiştir:

*Eğer sağda yalnızca bir partiye izin vermiş olsaydık, bu parti büyük oranda oy alacaktı. Anayasayı değiştirebilecek düzeyde bir oy çoğunluğuna ulaşmasından endişe ettik. Solda ise iki partiye izin vermiş olsaydık, solun bölünmesi muhtemeldi ve... Belki de barajı aşamazlardı.*¹³⁴³

¹³³⁸ Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. 240.

¹³³⁹ FCO 160/217/36 *Restoration of Turkish Democracy: Second Step*, P. H. Laurence, 19 November 1982, s. 1.

¹³⁴⁰ Siyasi Partiler Kanunu, *Resmî Gazete*, 24.04.1983, Sayı: 18027.

¹³⁴¹ Milletvekili Seçim Kanunu, *Resmî Gazete*, 13.06.1983, Sayı: 18076.

¹³⁴² Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 222-223.

¹³⁴³ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 223.

Bu bağlamda, dönemin komutanları, Başbakan Bülend Ulusu'ya bir parti kurma teklifi sunmuşlardır. Başlangıçta bu teklifi kabul eden Ulusu, sonrasında fikrini değiştirmiştir. Bunun üzerine komutanlar, emekli bir başka General Turgut Sunalp¹³⁴⁴ üzerinde karar kılmışlardır.¹³⁴⁵ Sunalp, komutanların tam desteğiyle 16 Mayıs 1983 tarihinde Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni (MDP) kurmuştur.¹³⁴⁶ Milliyetçi Demokrasi Partisi, merkez sağ bir çizgide yer alan bir parti olmuştur. Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi de sağda konumlanan bir diğer parti olarak siyaset sahnesine çıkmıştır. Sol cemahta ise İsmet İnönü'nün eski özel kalem müdürü Necdet Calp'in¹³⁴⁷ kurduğu Halkçı Parti (HP) yer almıştır.¹³⁴⁸ Bu üç parti, MGK'dan onay almayı başaran partiler olmuşlardır. Kurulan diğer siyasi partilerin ise ya kapatılarak ya da teknik gerekçelerle seçimlere girmesi engellenmiştir.¹³⁴⁹

Süleyman Demirel'in perde arkasında desteklediği, emekli General Ali Fethi Esener¹³⁵⁰ tarafından kurulan BTP MGK tarafından kapatılmıştır. Kapatılmamış olmakla beraber seçimlere katılması engellenen bir diğer parti, Erdal İnönü'nün

¹³⁴⁴ Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) Eski Genel Başkanı. Moskova ve Washington'da Askerî Ataşe olarak görev yapmıştır. Ege Ordusunun ilk komutanı olmuştur. Daha sonra sırasıyla Harp Akademisi Komutanı ve Genelkurmay 2'nca Başkanı görevlerini yürütmüştür. Sunalp emekliliğinde Genelkurmay Başkanı Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmesi girişimine dahil olması nedeniyle gözden düşmüştür. Son resmî görevi Ottawa Büyükelçiliği olmuştur. Sunalp, 1983'te siyasi faaliyetlerin yeniden başlamasından hemen ardından generallerin Başbakan adayı olarak MDP'nin Genel Başkanı olmuştur. İngilizler Sunalp ve siyasi hayatı hakkında şunları kaydetmiştir; *"Sunalp, beceriksiz ve profesyonel olmayan imajı nedeniyle seçim kampanyasına başından beri handikaplı başladı. Kendi kişisel başarısızlıkları ve belki de partinin tamamen ordunun bir aracı olarak görülmesi, MDP'nin Kasım 1983 seçimlerinde utanç verici bir şekilde üçüncü sırada yer almasına yol açtı. Sunalp mizahın hedefi oldu ve muhalefet lideri olarak neredeyse tamamen etkisiz kaldı. Partisi gözden düştü ve 1985 MDP Genel Başkanlığı'nı Ülkü Söylemezoğlu'na kaptırdı."* FCO 9/5505 *Turkey Leading Personalities in Turkey* 1986, s. 73.

¹³⁴⁵ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 222-223.

¹³⁴⁶ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 218; Hulusi Turgut, *12 Eylül Partileri*, ABC Yayınları 2. Baskı, Mayıs 1986, s. 76.

¹³⁴⁷ 1980'de ordunun yönetime el koymasının ardından Başbakan Bülend Ulusu'nun özel kalem müdürlüğüne atanmıştır. Onun hakkında İngilizlerin yorumu *"Partisi kurulduğunda az tanınan bir siyasi figür olmasına rağmen 1983 seçim kampanyası sırasında hatırı sayılır bir takipçi kitlesi oluşturdu. Muhalefet lideri olarak performansı daha az etkili oldu."* şeklinde olmuştur. FCO 9/5505 *Turkey: Leading Personalities Report, Leading Personalities in Turkey* 1986, Necdet Calp, s. 28.

¹³⁴⁸ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 223.

¹³⁴⁹ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 1.

¹³⁵⁰ Ali Fethi Esener, daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi Namık Kemal Ersun'un beklenmedik bir şekilde emekliye ayrılması ile başlayan Kara Kuvvetleri Komutanlığı atama krizinde Demirel'in önerdiği orgeneralidir.

kurduğu ve sol çizgide yer alan Sosyal Demokrat Parti (SODEP) olmuştur. Bu durumun temel sebebi, MGK'nın yeni yasa kapsamında gerekçe göstermeksizin partilerin kurucu üyelerini veto etme yetkisine sahip olmasıdır.¹³⁵¹ MGK'nın 79 sayılı kararı ile yalnızca BTP kapatmamış, aynı zamanda parti kurucusu olma yasağı genişletilmiş ve 2'si BTP, 7'si CHP ve içlerinde Demirel'in de bulunduğu 16 AP'li politikacı sürgüne gönderilmiştir. BTP'nin kapatılmasının ardından bu kez yine Demirel'in desteklediği Doğru Yol Partisi (DYP) kurulmuştur.

Ancak seçime katılmanın anahtarı yine MGK'nın vereceği karara bağlı olmuştur. Yapılan yasal düzenlemeyle; partilerin en az 30 kurucu üyeye sahip olması ve 34 il (toplam illerin yarısı) ve ilçelerin en az yarısında örgütlenmesi zorunlu kılınmıştır. Partilerin buna göre 34 ilde bin 500 yeni aday bulması gerekmektedir. Fakat 79 numaralı bildiriyle eski partilerin il ve ilçe teşkilatları, belediye başkanları yasak kapsamında olduğundan partiler siyaset yapacak yeni isimler bulmakta büyük zorluklar yaşamıştır. Bu süreci aşan partiler, MGK'nın veto engeliyle karşı karşıya kalma riskini taşımışlardır. Zira MGK, kurucu üye sayısını 30'un altına düşürdüğünde, ilgili partinin seçime katılması imkânsız hale gelmiştir. Neredeyse her parti, bu veto sürecinden farklı derecelerde etkilenmiştir. MGK'nın veto yetkisi özellikle SODEP ve DYP'nin seçimlere girmesini engellemiştir. Komutanlar, bu veto mekanizması aracılığıyla istedikleri seçim tablosunu oluşturmayı başarmışlardır. Bu engeli aşarak seçimlere katılabilen MDP, ANAP ve HP milletvekili adaylarının belirlenmesi sürecinde de vetolarla karşı karşıya kalmışlardır. MGK, toplamda 1683 adaydan 672'sini veto etmiştir. Bu vetolar, özellikle MDP liderini şaşırtmış; hiç beklemediği bir şekilde 74 milletvekili adayı veto edilmiştir.¹³⁵²

Seçim arenasında başlangıçta komutanların tam desteğine sahip olan MDP, favori parti olarak görülmüştür. Ancak kısa süre içinde MDP'ye destek azalırken, Özal'ın, ekonomiyi merkeze alan stratejisiyle giderek halkın beğenisini kazandığı hissedilir olmuştur. İsmet İnönü'nün eski özel kalem müdürü olan Necdet Calp ise

¹³⁵¹ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 222-223.

¹³⁵² Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 224-227.

kamuoyunda az tanınan bir lider profili çizmiştir. Özal'ın yükselişi, Cumhurbaşkanı Evren'in müdahalede bulunmasına yol açmıştır. Evren, televizyonda Özal'ın adını anmadan, Onu hedef almış, ancak, Evren'in bu girişimi 6 Kasım 1983 seçim sonuçlarına yansımamıştır. Seçimlerden ANAP tek başına iktidar olarak çıkmıştır.¹³⁵³ Bu seçim, Türkiye'de üç yıl süren askerî rejimin de bitmesi anlamına gelmektedir.¹³⁵⁴

İngiliz kaynakları, siyasi parti kanunundan seçim kampanya dönemine ve seçim sonuçlarına kadar oldukça kapsamlı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. MGK'nın yeni Siyasi Parti Kanunu ile Türkiye'nin siyasi hayatında köklü bir dönüşüm hedeflediğini belirtmişlerdir. Bu yasa ile amaçlananın, Türkiye'nin siyasi sahnesine tamamen yeni parti ve siyasetçilerin kazandırılması, güçlü merkezi hükümetlerin ortaya çıkmasının sağlanması ve küçük partilerin çoğalmasının önlenmesi olduğu ifade edilmiştir. 1970'lerde zayıf koalisyonlar altında yaşanan iç siyasi çekişmelerden kaçınma niyetinin açıkça görüldüğü söylenmiştir.¹³⁵⁵ Yeni yasaların teorik olarak gerçek bir demokratik sistemin çerçevesini çizdiği belirtilmiş, ancak Siyasi Partiler Kanunu'nun geçici maddeleri ve ordu tarafından ilan edilen diğer kısıtlamaların yeni sistemin demokratikliğine dair ciddi şüpheler düşürdüğü söylenmiştir.¹³⁵⁶

İngiliz kaynakları, siyasi partilerin oluşum sürecine dair değerlendirmelerinde, MDP'nin başından beri MGK'nın yeni döneme yönelik politikalarını sürdürmek amacıyla kurulan bir araç olarak görüldüğünü belirtmişlerdir. Bu görüş, MDP'nin kurucuları arasında mevcut hükümetten iki eski bakanın yer alması ve daha sonra Başbakan Bülend Ulusu ile Savunma Bakanı Ümit Haluk Bayülken dahil olmak

¹³⁵³ ANAP, 1983 seçimlerinde oyların yüzde 45,1'ni alırken HP 30,5'ni MDP ise 23,3 oy oranına ulaşmıştır. Bu sonuçlara göre ANAP 211, HP 117, MDP 71 milletvekili çıkarmıştır. *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2008, s. 96-97; 1983-2007 yılları Arası Seçim Çevrelerine Göre Milletvekili Genel Seçim Sonuçları, YKS Web Sitesi, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>, (Erişim Tarihi: 8 Ekim 2024).

¹³⁵⁴ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 228-230.

¹³⁵⁵ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 2.

¹³⁵⁶ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 1.

üzere altı bakanın 'bağımsız' olarak MDP listesinde yer almalarına izin verilmesiyle doğrulanmıştır. MDP'nin kuruluş sürecinin nispeten sorunsuz geçtiği ve sadece üç kurucu üyesinin veto edildiği de bu süreçte vurgulanmıştır. BTP'nin kapatılmasına dair ise İngilizler, "*Cumhurbaşkanı Evren beklenenden daha sert davranmıştır*" şeklinde yorum yapmışlardır. Buna rağmen, yurtdışından gelen sessiz eleştirilerin, Cumhurbaşkanı Evren'in yurtiçindeki popülaritesine zarar vermediği belirtilmiştir. ANAP, MGK tarafından nispeten ılımlı bir muamele görürken, HP'nin kuruluş sürecinde daha sert bir süreçle karşı karşıya kaldığı belirtilmiştir. HP'ye yönelik veto sayısının fazlalığı, MGK'nın sola karşı genel bir güvensizliğinin yansıması olarak değerlendirilmiştir. HP'nin, generaller tarafından solda yalnızca göstermelik bir varlık sağlamak amacıyla gönülsüzce onaylanan bir oluşum olarak görüldüğü aktarılmıştır. SODEP'in ise lider arayışındaki zorluklar nedeniyle parti sürecinin sekteye uğradığı ifade edilmiştir.¹³⁵⁷

İngilizler seçimi üç atlı yarış olarak tanımlamışlardır. Adayların toplum tarafından tanınan kişilerden oluşmamasının parti liderlerini ön plana çıkardığı ifade edilerek, liderler hakkında

*Sunalp sert, didaktik, esnek olmayan; Calp hoşgörülü, fikirleri eksik olmayan ama görünüşe göre çok az yenilikçi ve Özal deneyimli, hızlı, anlaşılır ve özellikle ekonomik alanda bilgili. Tarafsız bir gözlemci için Özal öne çıkıyordu.*¹³⁵⁸ *Sunalp bu tür bir yarışma için en az donanımlı kişi, Özal ise en iyi kişi gibi görünüyordu.*¹³⁵⁹

değerlendirmesinde bulunulmuştur. İngilizler, generallerin Sunalp seçimini hatalı bulmuş ve bu hatanın hafife alındığını belirtmişlerdir. Zira Sunalp'ın kendisi ve parti kampanyasının çekicilikten yoksun olduğunu düşünmüşlerdir. Calp için

¹³⁵⁷ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 3.

¹³⁵⁸ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 4.

¹³⁵⁹ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 5.

şaşırtıcı derecede iyi performans gösterdiği yorumu yapılmıştır.¹³⁶⁰ Özal'ın ise yeteneklerini ve deneyimini iyi kullandığı aktarılmıştır.¹³⁶¹ İngilizler, ayrıca hem parti hem de kişi bakımından seçmene sunulan seçenek yelpazesinin son derece sınırlı olduğu yorumunda bulunmuşlardır.¹³⁶² Seçim kampanya döneminin, önceki seçimlerin aksine baştan sona sönük geçtiği ve son haftaya kadar çok az coşku görüldüğü söylenerek,

*Bu şaşırtıcı değildi. Siyasi açıdan bilgili pek çok kişi için yarışan partiler, gerçek kimlik ve taban desteğinden yoksun yapay oluşumlardı. Ordu tarafından sağlanan istikrarın bilincinde olan ve bu istikrara minnettar olan diğer pek çok kişi ise, iktidara, sicilleri kavgayla dolu siyasi partilerin geri döndüğünü görmek için acele etmiyordu... Halen sıkı sansür altında faaliyet gösteren bir basın, televizyon ve radyodaki sönük sunumlar, karizmadan yoksun iki parti lideri ve çok sayıda tanınmayan aday, seçim havai fişekleri için gerekli malzemeleri pek sağlamıyordu.*¹³⁶³

şeklinde yorumlanmıştır.

1983 seçimlerini Anavatan Partisi belirgin bir farkla kazanarak hükümet kurma yetkisini elde ederek çıkmıştır. Bu gelişmenin ardından İngiliz kaynaklarında 1983 seçimleri ile inisiyatifin Başbakan ve Parlamento'ya geçtiği belirtilmiş ve Evren'in artık baskın bir figür olmadığı ifade edilmiştir. 1983 seçimleri için “*Sınırsız bir demokrasi değildi.*” ifadesi tercih edilerek şunlar kaydedilmiştir;

Kişiler üzerindeki bazı vetolar ve basın sansürü uygulamaları aşırıydı. Ancak günün sonunda Cumhurbaşkanı görevini yerine getirdi.

¹³⁶⁰ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 6.

¹³⁶¹ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 2.

¹³⁶² FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 4.

¹³⁶³ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 6.

Seçmenler kitlesel katılımlarıyla bu uygulamanın faydalı olduğunu düşündüklerini gösterdiler; Cumhurbaşkanı, Özal'ın seçtiği kabineyi onayladı, Meclis'te ve medyada siyasi tartışmalar başladı ve askerî rejimi karakterize eden siyasi kısıtlamaların gevşediğinin farkına varıldı. Cumhurbaşkanı artık açıkça baskın bir figür değil. Kendisine danışılıyor. Onaylamadığını ifade edebiliyor. Ancak, son iki haftanın da gösterdiği üzere, inisiyatif Başbakan ve Meclis'e geçmiştir.¹³⁶⁴

İngilizler, 1983 seçimini özgür ve adil olarak nitelendirerek, 6 Kasım'ın Özal için zafer, Sunalp için ise büyük bir yenilgi anlamına geldiği ifade edilmiştir.¹³⁶⁵ MDP'nin seçim performansı için utanç verici bir şekilde üçüncü sırada yer aldığı ve Sunalp'ın mizahın konusu haline geldiği yorumunda bulunulmuştur.¹³⁶⁶ Seçim sonuçlarıyla komutanların hedeflediklerine ulaştıklarını düşünen İngilizler,

Her ne kadar kazanan kendi seçtikleri kişi olmasa da generaller de hedeflerine ulaşmış görünüyorlardı. Güçlü bir sağ tek parti hükümeti, yüksek bir katılım oranı (yüzde 92) ve düşük sayıda geçersiz oy (yüzde 5'ten az). Cumhurbaşkanı bunu demokrasi yaklaşımının tamamının doğrulanması olarak değerlendirebilirdi.¹³⁶⁷

cümlelerini kurmuşlardır. Özal'ın seçim zaferinin altında yatan nedenler için dönemin İngiliz Büyükelçisi Mark Russell;

En iyi aday oydu. Ama aynı zamanda, her ne kadar üç yıllık askerî yönetim geniş çapta memnuniyetle karşılanmış olsa da Türk seçmenin bağımsızlığını ortaya koyma zamanının geldiğine karar verdiğine

¹³⁶⁴ FCO 160/94/23 *Turkey Annual Review for 1983*, R. M. Russel, 9 January 1984, s. 3.

¹³⁶⁵ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 6.

¹³⁶⁶ FCO 9/5505 *Turkey Leading Personalities in Turkey 1986*, s. 73.

¹³⁶⁷ 1983 ile 1986 yılları arasında İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi olarak görev yapan Russell, Türkiye'nin neredeyse her bölgesine seyahat etmiştir. Times gazetesi yazarı tarafından "yakın fakat karmaşık" olarak nitelendirilen Türk-İngiliz ilişkilerini güçlendirdiği ve bu süreçte özellikle İngiltere'nin ticari çıkarlarının gelişmesine önemli katkıda bulunduğu belirtilmiştir. "Sir Mark Russell; Obituary." *Times*, 14 July 2005, s. 60.

*inanıyorum. Anavatan Partisi, ordudan bağımsız, gerçek bir siyasi hareket olarak oyların odak noktasıydı. Sayın Özal bundan yararlandı ve büyük ölçüde, yasaklı partileri destekleyenlerinin oylarını aldı. – Artık elinde tutmak için çaba göstermesi gereken misafir oylar-MDP'nin ve özellikle de liderinin beceriksiz performansı şimdiye kadar işini çok daha kolaylaştırdı.*¹³⁶⁸

yorumunda bulunmuştur. İngiliz diplomatlar seçimi dayatılan sınırlar dahilinde demokratik bulmuşlardır. Hatta Cumhurbaşkanı Evren ve çalışma arkadaşlarının demokrasiye dönüş ile ilgili verdikleri sözü tuttuğu ve bunun için takdir edilmeleri gerektiği düşüncesi paylaşılmıştır.¹³⁶⁹

Başlangıçta generallerin seçim sürecinde tarafsız kaldığı ve kampanyalara müdahale etmediği belirtilmiş ancak son düzlükte Cumhurbaşkanı Evren'in, seçimlerin galibi olacağı öngörülen Özal'ı isim vermeden hedef alması ve MDP'ye açık desteğini açıklaması, son dakika sürprizi olarak yorumlanmıştır. İngilizler, Evren'in bu müdahalesini "zamansız" ve "tedbirsiz" bir gaf olarak görmüş; bu adımın tarafsızlık siciline gölge düşürdüğünü ve Evren'in itibarını zedelediği belirtilmiştir. Ayrıca bu destek Sunalp'a olumlu bir katkı sağlamadığı gibi, belki de tam tersi bir etkiye yol açmış ve dış eleştirilere fırsat verdiği şeklinde değerlendirilmiştir.¹³⁷⁰ Ülkenin hala bir geçiş döneminde olduğu ve ordunun gelişmeleri yakından izlemeye devam edeceği belirtilerek,

Temkinliler ve geçmiş deneyimleri onlara yeni bir anarşi ve ekonomik çöküş olasılığından korkmayı öğretmiş olacak. Sıkıyönetim devam etmektedir. Yeni çıkarılan Basın Kanunu Batı standartlarına göre

¹³⁶⁸ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 6.

¹³⁶⁹ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 7.

¹³⁷⁰ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 1, s. 6.

*baskıcıdır. Davalar devam edecek ve Özal'ın Cumhurbaşkanı ve ordu ile ilişkilerinde büyük bir ihtiyatla hareket edeceğini sanmıyorum.*¹³⁷¹

yorumu yapılmıştır.

Seçimlerin ardından yaşanacaklar için değerlendirmelerde bulunan İngiliz diplomatlar, günlük siyasi güç odağının generallerden bakanlar kurulu ve Meclis'e doğru kayacağı düşüncesini paylaşmışlardır. Özal hükümetinin kurulmasının Türkiye'nin tam demokrasiye dönüşünde önemli bir adım olarak görüleceği umudu paylaşılmıştır.¹³⁷² Ülkede artık sivil bir hükümet olduğu belirtilerek “*Batı bu önemli adımı memnuniyetle karşılamalı.*” yorumu yapılmıştır.¹³⁷³

1983 seçimleri ile sivil yönetime geçişten sonra sivil-asker ilişkileri üzerine de yorum yapılmıştır. Ordunun, hükümetin ve siyasetin günlük işleyişini gereğinden fazla etkilemeye çalışacağına inanılmadığı belirtilerek şunlar kaydedilmiştir;

Hükümet, Bakanlar Kurulu ve parlamentoya bırakılacak ve merkezi güç eksenini Parlamento, Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında olacak. Ama Özal bir realist. Genelkurmay Başkanlığı'nın özellikle iç ve dış güvenlik konularındaki görüşlerini görmezden gelmeyi göze alamaz ve Genelkurmay Başkanı güçlü bir figür olmaya devam edecektir. Aynı şekilde Cumhurbaşkanı Evren de son üç yılın emeğini boşa çıkaracak adam değil. 1982 Anayasa'sı Ona, hükümetin gidişatını seleflerinden daha doğrudan etkileyebileceği bir konum veriyor. Yeni Millî Güvenlik Konseyi başkanlığı, bazı durumlarda daha doğrudan müdahale olanakları sağlayabilir. Ancak konumunu sağduyulu bir şekilde kullanacaktır. Aksini yapmak, Türkiye'nin yeni demokrasisine gölge düşürecektir. Ancak Cumhurbaşkanı'nın güçlü

¹³⁷¹ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 7.

¹³⁷² aynı yer.

¹³⁷³ FCO 160/93/10 *The Turkish General Election: 6 November 1983*, R. M. Russell, 23 November 1983, s. 2.

görüşlere sahip ve kararlı eylemlerde bulunmuş bir kişi olduğu bilgisi, istikrar sağlayıcı bir etkiye sahip olabilir.¹³⁷⁴

Askerî rejimin, yönetimi sivil bir hükümete devretmesi sonrası İngilizler gelecek adına umutlu görünmektedir. Hatta öyle ki İngiliz Büyükelçi Russell bu iyimserliği,

Benim eğilimim, Türkiye'nin önümüzdeki birkaç yılı oldukça iyi bir siyasi ve ekonomik durumda geçireceği üzerine bahse girmek olacaktır. Anahtar ekonomide yatacak. Bu ciddi bir şekilde ters giderse, tüm bahisler kapanır. Özal'ın yaklaşımı dinamik ama riskli. Kendisi, partisi ve ülkesinin siyasi geleceği için büyük riskler alıyor.¹³⁷⁵

şeklinde dile getirmiştir.

İngiliz Hükümeti ve muhalefetin darbeye bakış açılarındaki görülen farklılık demokrasiye dönüş olarak görülen 1983 seçimlerinde de kendini göstermiştir. İngiliz diplomatlar darbenin gerçekleşmesinden bu yana takındıkları olumsuzlukları görmezden gelme, olay ve yaşananlara olumlu tarafından bakma tutumlarını 1983 seçimlerinde de tekrarlamışlardır. Onlar seçim sürecindeki kısıtlamalar ve müdahalelere rağmen seçimleri demokrasiye dönüş yolunda önemli bir adım olarak görmüşlerdir.

Ancak İşçi Partisi'nin bakışı açısı Muhafazakâr Parti'ninkinden farklılık arz etmektedir.¹³⁷⁶ İşçi Partili milletvekilleri 1983 seçimlerine yalnızca 3 partinin girmesine müsaade edilmesini seçimlerin demokratikliğine gölge düşürdüğünü düşünmektedirler.¹³⁷⁷ Onlar iktidarın sivilleşmesini ve TBMM'nin yeniden

¹³⁷⁴ FCO 160/94/23 *Turkey Annual Review for 1983*, R. M. Russel, 9 January 1984, s. 6.

¹³⁷⁵ aynı yer.

¹³⁷⁶ Coşkun, "İngiliz Parlamentosu'nda Yapılan Tartışmalar Çerçevesinde Türkiye'de 1983 Genel Seçimleri ve Demokrasi", s. 92-93; House of Commons, volume. 56, colomn. 33-51.

¹³⁷⁷ Coşkun, "İngiliz Parlamentosu'nda Yapılan Tartışmalar Çerçevesinde Türkiye'de 1983 Genel Seçimleri ve Demokrasi", s. 81; House of Commons, volume. 56, colomn. 34.

açılmasını demokrasiye dönüş için yeterli görmemişlerdir.¹³⁷⁸ İktidardaki Muhafazakâr Parti ile muhalefetteki İşçi Parti arasında yaşanan bu tartışmalarda Muhafazakâr Parti milletvekilleri 1983 seçimleri özelinde adeta askerî rejim ve uygulamalarını savunmuşlardır.¹³⁷⁹ İngiliz diplomatların 1983 genel seçimlerine yaklaşımının askerî rejime yönelik bakış açıları ile paralellik gösteren bir tarzda olumlu ve yapıcı olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca 1983 seçimleri 12 Eylül askerî rejimi dönemindeki birçok konuda olduğu gibi muhalefet ve hükümetin görüş farklılıklarını ortaya çıkaran alanlardan birisi olmuştur.

İngilizler raporlarında gelecek projeksiyonu da yapmışlardır. Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin etkisinin hızla kaybolacağını, askerinin sesinin artık Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları aracılığıyla duyulacağı belirtilmiştir. Türkiye'de ordunun etkisinin öngörülebilir gelecekte güçlü olarak kalmaya devam edeceği belirtilerek, *“Ama artık en önemli şey değil. Ordu, yıllarca sahip olduğu gücü, kendilerine gelişmiş teçhizat ve belirli maddi faydalar sağlamak için kullandı. Ancak kalıcı bir siyasi iktidar arzusu tarafından yozlaştırılmamışlardır.”* yorumu yapılmıştır.¹³⁸⁰

İngiliz belgelerinde seçimin galibi Özal için ayrı bir parantez açılmıştır. Belgelerde Özal'ın kısa biyografisi verildikten sonra Demirel Hükümeti tarafından 1980'de uygulamaya konulan ekonomik istikrar tedbirlerinin mimarı ve 1970'teki başarılı ekonomi paketinin önde gelen isimlerinden birisi olduğu yazılmıştır. Özal'ın bu dönemdeki geniş yetkilerinin, 1979-80 döneminde kabinede yer alan bazı bakanların kıskançlığına neden olduğu ileri sürülmüştür.

12 Eylül sonrası görevine devam ettirildiği Ulusu Kabinesi'nde Başbakan Yardımcısı ve ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı olduğu hatırlatılmış, bu görevde iken başarısı ve tanınırlığı hakkında *“Haklı olarak, Türkiye'nin ekonomik*

¹³⁷⁸ Coşkun, “İngiliz Parlamentosu'nda Yapılan Tartışmalar Çerçevesinde Türkiye'de 1983 Genel Seçimleri ve Demokrasi”, s. 92.

¹³⁷⁹ Coşkun, “İngiliz Parlamentosu'nda Yapılan Tartışmalar Çerçevesinde Türkiye'de 1983 Genel Seçimleri ve Demokrasi”, s. 93.; House of Commons, volume. 56, colomn. 33-51.

¹³⁸⁰ FCO 160/221/27 *Turkey: The “Evren” Years 1980-1983*, R. M. Russell, 11 January 1984, s. 1.

iyileşmesinin başarılı mimarı olarak uluslararası bir ün kazandı ve şimdi yaygın bir saygı görüyor.” cümleleri kurulmuştur. Uluslararası bankacılık ve finans çevrelerinde bu konumunu korumakla birlikte ekonomi politikalarına yönelik ülke içindeki memnuniyetsizliğin 1982 yılında yaşanan Kastelli olayının ardından doruğa çıktığı ve kısa bir süre sonra hükümetten istifa ettiği belirtilmiştir. Ancak bu istifaya rağmen hükümetin ekonomik stratejisinin hala büyük ölçüde Özal’ın çizgisinde devam ettiği değerlendirilmiştir.

Fiziken ufak tefek, çok tombul sıfatları ile tariflenen Özal, kişilik olarak arkadaş canlısı, iyi bir dinleyici ve dinleyicilerini etkileyebilen bir konuşmacı olarak nitelendirilmiştir. Dindar bir Müslüman olduğu belirtildikten sonra etkileyici bir yeteneğe sahip olduğu yorumunda bulunulmuştur.¹³⁸¹

Kasım 1983 seçimlerindeki kendisinin ve merkez sağda yer alan kurucusu olduğu ANAP’ın zaferi vurgulanarak, Türk ekonomisini canlandırmak ve bürokrasiyi yeniden düzenlemek amacıyla Ocak 1980’de aldığı kemer sıkma önlemlerinin devamı niteliğinde ve yaratıcı bir şekilde genişletilmiş iddialı ve radikal bir reform programı başlattığı aktarılmıştır. Cumhurbaşkanı Evren ile iyi bir çalışma ilişkisi kurduğu ileri sürülen Özal’ın Thatcher hayranı olduğu ve iyi derecede İngilizce bildiği ayrıca belirtilmiştir.¹³⁸² Ülkenin yeni Başbakanı için de umutlu olan İngilizler, Özal’ın yetenekli bir operatör olduğu fakat zor zamanlarda sinanacağını söylenmiştir.¹³⁸³ Onun son derece yetkin, Batılı çevrelere aşina, her şeyden önce ülkenin ekonomik ve idari yapısındaki reformu sürdürmeye kararlı bir Başbakan olduğu belirtilmiştir.¹³⁸⁴

Gelecek tahminlerinde bulunulan bir diğer alan Özal yönetimindeki Türkiye’nin ekonomik geleceği olmuştur. Onun 18 aylık aradan sonra bu sefer ülkenin

¹³⁸¹ FCO 9/4276 *Leading Personalities in Turkey, Leading Personalities in Turkey 1983, Turgut Özal*, s. 50.

¹³⁸² FCO 9/5505 *Turkey: Leading Personalities Report, Leading Personalities in Turkey 1986, Turgut Özal*, s. 65.

¹³⁸³ FCO 160/221/27 *Turkey: The “Evren” Years 1980-1983*, R. M. Russell, 11 January 1984, s. 1.

¹³⁸⁴ FCO 160/221/27 *Turkey: The “Evren” Years 1980-1983*, R. M. Russell, 11 January 1984, s. 4.

seçilmiş Başbakanı olarak ülkenin yönetiminde neler yapabileceği üzerine ekonomik merkezli bir tartışma yürütülmüştür. Bu tartışmada en başta Onun geçmişte başarılı bir istikrar programı uyguladığı vurgulanmıştır. Gelecek için ise 1960 ve 1970'li yıllardaki istikrarlı ekonomik büyümenin petrol fiyatlarındaki artıştan dolayı bozulduğu, ülkenin 5 yıl önce iflasın eşiğinden döndüğü, dramatik ekonomik toparlanma sürecinin son zamanlarda sekteye uğrayarak duraksama belirtileri göstermeye başladığı hatırlatılmış, dış ticaret açığı ve enflasyonun yükselmeye başlaması gibi nedenlerle Özal'ın zorlu bir görevle karşı karşıya olduğu belirtilmiştir. Bu zorlu görevde her şeyin istenilen şekilde devam etmesi durumunda bile başarıya ulaşılama ihtimali dile getirilmiş, ancak yine de Özal'ın başarılı olma olasılığından bahsedilmiştir.

Zira İngilizler Özal'ın başarısını oldukça önemsemektedirler. Onlar Özal'ın başarısını, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi geleceği açısından değerlendirdikleri kadar Türkiye'deki kendi ekonomik çıkarları bakımından da hayati görmüşlerdir. Başarısızlık halinde ise Türk ekonomi politikasında Batılı politika ve yaklaşımların sorgulanmaya başlayarak bir tepki neden olabileceği fikrini paylaştırmıştır.¹³⁸⁵ İngilizlerin Özal özelinde Türk ekonomisi ve kendi ekonomik çıkarlarına aynı perspektiften bakan yaklaşımlarını aşağıdaki cümleler ile somutlaştırabiliriz;

Başarılı olması bizim için önemlidir ve bunun nedeni yalnızca herhangi bir erteleme bize pahalıya mal olması, Türkiye'ye olan güveni sarsması ve buradaki ihracatımızın daha da büyümesinin bağlı olduğu krediyi kaçırmaması değildir. İstikrarlı büyümeye izin veren sağlam bir ekonomi, Türkiye'nin gelecekteki sosyal ve siyasi istikrarı için hayati önem taşımaktadır. Demokrasiye dönüş süreci büyük bir ekonomik krizle kolayca rayından çıkabilir. Özal'ın ekonomi politikalarının sonuçları, ödemeler dengesinin iyileştirilmesi ve enflasyonun düşürülmesinden çok daha öteye gitmektedir. Bu politikalar, Türkiye ekonomisini Batı ticaret sistemine entegre etmek ve Türkiye'nin bir

¹³⁸⁵ FCO 160/95/25 *Turkey's Economy: Can Özal Succeed Again?*, R. M. Russell, 20 December 1983, s. 1.

*OECD üyesi olarak yerini almasını sağlamak için isimden öte bir girişim içermektedir. Eğer bu deney başarılı olursa, Türkiye'nin Batı ile olan bağları ölçülemeyecek kadar güçlenmiş olacaktır. Ancak başarısız olursa, kapalı ekonomiyi, kendi kendine yeterlilik arayışını ve alternatif ekonomik ve siyasi modelleri savunanlar seslerini tekrar duyurmakta gecikmeyeceklerdir.*¹³⁸⁶

İngilizlerin dile getirilen zorluklar ve olumsuzluklara rağmen Özal'dan yana umutlu oldukları görülmektedir. Bu umutlu bakış açısı;

*O, uluslararası finans çevrelerinin güvendiği ve takdir ettiği bir isim. Onları Türkiye'yi desteklemeye ikna edebilecek biri varsa o da Özal'dır. Ancak hızlı bir şekilde sonuç alması gerekecek ve o zaman bile, uluslararası borç durumunda genel olarak daha ciddi bir bozulma, kendisinin ve Türkiye'nin tüm çabalarını geçersiz kılabilir.*¹³⁸⁷

cümleleri ile aktarılmıştır. Özal'ın içinde bulunduğu mevcut durumu yorumlaması üzerine ise seleflerini kendilerine bıraktığı mirası heba etmekle suçladığı aktarılmıştır. Ayrıca Özal'ın ilerlemeyi, özellikle de parasal hedefleri yeterince yakından izlemediği yönündeki IMF eleştirisi de rapor edilmiştir.¹³⁸⁸

12 Eylül askerî rejimi 1150 gün sürmüştür.¹³⁸⁹ 1983 seçimi sonrası 6 Aralık'ta askerî rejim sona ermiş, Özal'ın 13 Aralık'ta Başbakanlığa atanması ile sivil yönetime geçiş tamamlanmıştır.¹³⁹⁰ Bu günlerin genel muhasebesinde İngiliz diplomatlar, askerî rejimin karnesini süreç içinde yaşanan olumsuzluklara rağmen

¹³⁸⁶ FCO 160/95/25 *Turkey's Economy: Can Özal Succeed Again?*, R. M. Russell, 20 December 1983, s. 6.

¹³⁸⁷ FCO 160/95/25 *Turkey's Economy: Can Özal Succeed Again?*, R. M. Russell, 20 December 1983, s. 6.

¹³⁸⁸ FCO 160/95/25 *Turkey's Economy: Can Özal Succeed Again?*, R. M. Russell, 20 December 1983, s. 3.

¹³⁸⁹ Birand, Bila, Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, s. 159.

¹³⁹⁰ Hale, a.g.e., s. 320.

başarılı bulmuşlardır.¹³⁹¹ Evrenli yıllar¹³⁹² olarak nitelendirdikleri bu döneme artılarının eksilerinden önemli ölçüde ağır bastığı bir aralık olarak baktıkları gözlemlenmiştir. Askerî rejimin birçok şeyi başarmasına rağmen iktidarın yeni sahiplerinin başaracağı çok fazla şeyin olduğu ifade edilmiştir. Bu yıllar İngilizlerce bazen keyfi, kısıtlayıcı ve sert bir sicile sahip olarak anılabilecekse de Evrenli yıllar genel olarak toplumsal olarak ilerici ve Batı yanlısı geleneğe sadık olarak görülmüştür.¹³⁹³

The Times, 1983 seçimlerinden sonra 12 Eylül'ü masumlaştıracak derecede temize çıkarmaya çalışan daha önceki yaklaşımını devam ettirmiştir. Zira haberde 12 Eylül, Arjantin'deki darbeciler ile kıyaslanarak, Arjantin örneğinden daha iyi ve daha doğru uygulamalar gerçekleştirdiği yazılmış, daha kötüsü gösterilerek 12 Eylül'den adeta tercih edilebilir bir örnek olarak bahsedilmiştir. Minik bir çerçevede insan hakları vurgusu ile Uluslararası Af Örgütüne atıf yapılarak, işkencenin haklı çıkartılamayacağı söyleminin ardından ülkenin yeni Başbakanı Özal'a anlayışla şans dilenmiştir.¹³⁹⁴

Sonuç olarak İngilizler, 12 Eylül askeri rejimini başından sonuna kadar desteklemiştir. Henüz 12 Eylül gerçekleştirilmeden önce dahi sahip oldukları Türkiye'deki bir askerî darbeye karşı bakış açılarının, askerî rejim sona erdiğinde de küçük farklılıklarla neredeyse aynı düzeyde devam ettiği görülmektedir.

¹³⁹¹ FCO 160/221/27 *Turkey: The "Evren" Years 1980-1983*, R. M. Russell, 11 January 1984, s. 1.

¹³⁹² Evrenli yıllardan kasıt Eylül 1980 ile Kasım 1983 arasıdır.

¹³⁹³ FCO 160/221/27 *Turkey: The "Evren" Years 1980-1983*, R. M. Russell, 11 January 1984, s. 6.

¹³⁹⁴ When Generals Dismount, *The Times*, 14 December 1983, s. 13.

SONUÇ

12 Eylül Askerî Darbesi o gün bugündür üzerinden tartışma eksik olmayan; halen içinden geçmekte olduğumuz bu günlerde dahi siyasi spekülasyonların ve söylemlerin malzemesi olmaya devam etmektedir. Bu tez çalışmasında yalnızca İngiliz belge ve kaynakları üzerinden bir teşhis ve olabileceksen bir tespit yapılması amaçlanmıştır. Neredeyse tamamı İngiliz belge, kaynak ve diplomatlarına dayanarak yapılan bu çalışma sonucunda bizde şu kanaatler hasıl olmuştur:

İngilizlerin, 12 Eylül Askerî Darbesi'ne anti-demokratik bir harekete verilmesi gereken tepkiyi vermediği gözlemlenmiştir. Darbeye olumsuz bir tepki verilmemiş, hatta hoşgörölü ve destekleyici bir politika söz konusu olmuştur. Bu tutum, darbenin gerçekleştiği ilk andan sivil yönetime kadar geçen sürede değışikliğe uğramadan istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Bunun yanı sıra İngiliz muhalefetine darbeye karşı takındığı tavır, İngiliz Hükümeti'nin destek ve olumlu yaklaşımının tam zıttı olarak cereyan etmiştir.

İngiliz Hükümeti'nin bu yaklaşımını belirleyen en önemli, belki de yegâne etkenin hemen her durumda kendi ulusal çıkarlarını gözetme politikası olduğu görölmektedir. Kendi ulusal çıkarları söz konusu olduğunda, kendi sistemlerini överken kullandıkları, demokrasi, insan hak ve özgürlükleri vb. gibi felsefî ve ahlaki ilkeleri görmezden gelmekte hiçbir sakınca görmemişlerdir. İngiltere'nin bu bakış açısı ve politikasını aynı zamanda NATO bağlamında da gerekçelendirdiği müşahede edilmiştir.

Bu çalışmada ulaşılan belgeler ve bilgiler muvacehesinde, 12 Eylül Askerî Darbesi'nin İngilizlerce ön görölüp öngörölmediğine dair; araştırmaya açılan ve İngiliz yetkililerce bakılmasına izin verilen dokümanlar dahilinde, bazı diplomatların bir darbe beklediği görölse de özellikle Ankara'daki Büyükelçiliğin (Büyükelçi dahil) büyük oranda bir darbe öngörmediği sonucuna ulaşılabilmektedir. Darbe bekleyen ya da bu öngörölde bulunan diplomatlar ise darbenin tarih ve saati konusunda son dakikaya kadar (Tom Young'ın aldığı

istihbarat dışında) bir bilgiye ulaşamamıştır. Bu verilere istinaden İngiliz Hükümeti'nin darbenin gerçekleşmesi ve zamanlaması konusunda bilgilerinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Oysa Türkiye'de bir darbe ihtimalinin bulunup bulunmadığı konusu İngilizlerin 1975'ten bu yana tartıştığı bir konu olmuştur. Buna rağmen İngiliz diplomatlar, - istisnalar bulunmakla birlikte- tabiri caiz ise 12 Eylül Askerî Darbesi'nin ayak seslerinin artık duyulmaya başlamasına rağmen, bir askerî müdahaleyi daha ileri bir tarihte, şartların daha da kötüleşmesi halinde mümkün ve muhtemel görmüşlerdir. Bu nedenle darbe gerçekleştiğinde de şaşkınlıkla karşılaşmışlardır.

Bu vesileyle bu çalışmada ulaşabileceğimiz belgelerden şu tespiti yapmak da mümkün olmuştur; Londra'daki diplomatların bir kısmı, darbe olacağına kani iken veya yüksek ihtimal olarak bakarken, sahada yani Türkiye'de bulunan başta Büyükelçi olmak üzere elçilik mensubu diplomatlar darbe ihtimalini zayıf bir olasılık olarak görmüşlerdir. Bu diplomatlar bu kanaatlerini, TSK'nın darbe konusundaki isteksizliğinin yanında, askerin, geçmiş darbelerden ülke yönetiminin ve içinde bulunan sorunların, silahlı kuvvetlerin yeteneklerini aştığının farkında oldukları kabulüne dayandırmışlardır.

Ancak tam burada bir soru sorulmayı ve tahkik edilmeyi hak etmektedir. Acaba Ankara'daki diplomatlar gerçekten darbeyi tahmin edememişler midir? Yoksa aslında darbeyi bekliyor ve yaklaştığından da emin olmalarına rağmen, bu yönde üretilen belge ve evrakı bir "taktik ve strateji" gereği olarak gizlemişler midir? Bu soruların cevabını vermek bu tezin malzemeleri olan ve ulaşılan belge ve bilgi bağlamında mümkün olamamıştır. Ancak belirtmek isteriz ki; bu sorunun cevabını herhangi bir kanıta dayalı olarak veremesek de bu ihtimali dışlamak bize makul gelmemektedir. Zira ulaştığımız sonuçlar doğrultusunda İngiliz evrakında bir kanıta ulaşılamamış olması durumun yüzde yüz bu şekilde olduğu anlamına gelmemelidir. Burada araştırmaya açılan İngiliz evrakının çeşitli filtrelerden geçirilerek sunulduğu gerçeği göz ardı edilmemesi gereken bir unsur olarak değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte, şu tespiti yapmak bazı belgelere istinaden mümkün olmuştur. Teorik olarak daha fazla istihbarata sahip oldukları varsayılacak olan Londra'daki diplomatların çoğu, Ankara'daki meslektaşları ile aynı düşünmemişlerdir. Ankara'dan gönderilen rapor ve telgrafların çoğunda bir darbenin, şartların daha da kötüleşmesine bağlı olduğu, oysa Türkiye'de böyle bir durumun söz konusu olmadığı ısrarla Londra'ya bildirilmesine rağmen, Londra'daki/hükümetteki diplomatlar ve bağımsız gazeteciler, Türkiye'de bir darbe ihtimalini daha yüksek bir ihtimal olarak görmektedir.

Nitekim, darbe olmadan önce İngiliz ve ABD ulusal gazetelerinde bile darbe konulu haberler yer almasına ve Londra'dan Ankara'ya mütemadiyen darbe ihtimalinin değerlendirilmesine yönelik soruların bazı dönemlerde sıklıkla yöneltilmiş olmasına rağmen, Ankara'daki İngiliz diplomatların bu öngörüsüzlüğü gerçekten ilginç bir durum arz etmektedir.

Bununla birlikte tarihsel arka planı, müktesebatı ve tecrübesi itibariyle hafife alınması mümkün olamayacak olan İngiliz İstihbarat teşkilatı ile CIA'nın Soğuk Savaş şartlarındaki yoğun ilişkileri ve Kıbrıs Barış Harekâtı ve Doğu Bloku tehditleri karşısında yoğun iş birliği dikkate alındığında, bunlara ilave olarak 1979 yılındaki İran İslam Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali de düşünüldüğünde; Türkiye'nin jeo-stratejik ve askeri önemi de denkleme dahil edilince Türkiye'ye dair muhtemel gelişmeleri ıskalamalarının izahı mümkün görünmemektedir. Kaldı ki 70'li yıllarda yazılan tüm İngiliz diplomatik evrakları askerî müdahale tartışmaları ile dolu olmuştur. Meselâ, 70'li yılların ilk yarısında İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nde Üçüncü Müsteşar görevini üstlenen H. Warren-Gash'ın belirttiği gibi; bir darbe olacaksa bunu es geçmemek kaygısı ile her olay ve ihtimal değerlendirilmiştir.

Tüm bu faktörler dikkate alındığında; başta Büyükelçi olmak üzere Ankara'daki diplomatların darbe ihtimalinin olmadığı yönündeki ısrarını anlamak mümkün olamamaktadır. Bu konu bir nebzeye kadar 12 Eylül darbesi gerçekleştiğinde Birleşik Krallık Dışışleri Bakanlığı Güney Avrupa Dairesi Başkanlığı görevini ifa

eden Sir Timothy Daunt'un vermiş olduğu bir röportajda ifade etmiş olduğu dönemin Büyükelçisi Peter Laurence'ın Türkiye'yi yeterince tanımayan olması görüşü ve Laurence'ın darbe olmadan kısa bir süre önce (8-9 ay önce) bu göreve gelmesi ile açıklanabilecekse de yeterince ikna edici bir gerekçe olarak görülmemektedir.

Ancak şunu da varsaymak ihtimal dışı görünmemektedir. Türkiye'deki İngiliz diplomatlar değerlendirmelerinde hemen her durumda, bir darbe ihtimali görmediklerini beyan etmelerine rağmen, son tahlilde TSK'nın duruma darbe ya da başka yöntemlerle müdahalesini ihtimal dışı görmemeleri; bu konuda üretilen tüm İngiliz evrakının araştırmaya açılmaması ihtimali üzerinde bizleri düşünmeye itmiştir. Bu konuda bir sansür uygulanabileceği fikriyatı devlet çıkarları ve devletler arası ilişkiler bakımından temelsiz görülmemektedir. İngiliz Arşivi'nde yürüttüğümüz çalışmalar esnasında talep ettiğimiz bir kısım evrak ile ilgili karşılaştığımız uygulamalar bu tarz bir ihtimali destekler nitelikte olmuştur. Zira talep edilen bazı klasörlerin araştırmaya açılma süreleri standart uygulamadan farklılık arz etmekte ve bazı evrakların muhtelif yerlerinde cümle ve ifadelerin siyah bant ile karartılmış kopyalarının paylaşıldığına şahitlik edilmiştir. Arşiv yetkililerine bu uygulamaların sebebinin sorulması üzerine alınan cevap; bazı evrakların kişisel veriler içerdiği ve klasörlerde adı geçen kişilerin hayatta olması veya toplumca bilinmelerinden dolayı yakınlarının rahatsızlık duyabileceği ve yine klasörlerde bulunan içeriklerin devletler arası ikili ilişkileri bozma potansiyeli taşıması şeklinde olmuştur. Dolayısıyla bu çerçeveden bir akıl yürütme yapacak olursak yukarıda bahsedilen kaygılar nedeniyle bazı klasör ve evrakın araştırmaya açılmamış olması yabana atılmayacak bir ihtimal olarak ele alınabilir. Bu vesile ile tekrar belirtmek gerekir ki tezimiz kapsamında ulaştığımız sonuçlar, açıklanacak yeni belge ve bilgiler ışığında değişiklik gösterebilir.

Bununla birlikte hiç şüphesiz, bu konuda İngiliz diplomatların istihbarat eksikliğinin (özellikle Büyükelçi Laurence dönemi) olduğu da savunulabilmektedir. Çünkü hazırlıkları çok önceden başlayan, Temmuz 1980'de yapılması düşünülen ve fakat bazı nedenlerle Eylül 1980 tarihine ertelenen bu darbeye dair; 1980

Temmuz’undaki gelişmelere ilişkin olarak da herhangi bir belge ve bilgiye, bu tez için yaptığımız araştırmalarda rastlamamış olmamız, şayet bu döneme yönelik bir sansür uygulanmamışsa, İngiliz diplomat ve istihbaratının gerçekten 12 Eylül Darbesi’nden haberdar olmadıklarının kanıtı olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla eğer durum böyle ise en azından o dönem içinde İngiliz diplomat ve istihbaratının şöhreti kadar başarılı olmadığı düşünülebilir.

Sonuç olarak İngiliz basını hatta Türkiye’de sıradan vatandaş nezdinde bile beklenen bir darbeyi İngiliz diplomatların uzak tarihlerde araması bizlere anlaşılabilir gelmemekten de yakın tarihlerde es geçtikleri İran İslam Devrimi gibi olaylardan da yola çıkarak İngiliz diplomatların birçoğunun bu konuda yanılabilceği ihtimali bizlerce daha ağır basan bir ihtimal olarak gözükmemektedir. Kısacası İngiliz diplomatların, istisnalar hariç çoğunlukla olayların gidişatından darbeyi öngörmediklerini ve darbeyi ileride gerçekleşecek bir olasılık olarak değerlendirdiklerini düşünmekteyiz. Ayrıca Büyükelçi Laurence ve Askerî Ataşe Seller’ın 12 Eylül sonrası darbeyi öngöremediklerinin itirafı niteliğinde açıklamaları da bu görüşümüzü destekler niteliktedir. Durumun bu şekilde olduğunun bir göstergesi de darbeden önce paylaşılan raporlardan görülebilmektedir. Her ne kadar şiddet konusunda daha önce üzerinde durulan bir tartışmanın devamı olsa da 12 Eylül’den 16 gün önce (27 Ağustos 1980 tarihli) Büyükelçilik’teki İngiliz diplomatların Türkiye’deki Aleviler üzerine bir rapor yayınlamaları bunun en bariz göstergelerindendi. Başka bir ifade ile İngiliz diplomatlar darbe adım adım yaklaşırken “Aleviler” konusu ile meşgul olmaktadır.

Bunun yanı sıra İngiliz diplomatların gelmekte olan darbeyi görmedeki öngörüsüzlüğü ‘öngörmüş olsalardı ne olurdu?’ sorusunu akıllara getirmektedir. Bu sorunun cevabı İngilizlerin darbeye verdiği tepkide gizlidir. İngilizlerin 12 Eylül Askerî Darbesi’ne destekleyici ve olumlu tavrı aslında darbe öngörülse bile engellenmeye yönelik bir tavır içinde olunmayacağını düşündürmektedir. Yani bir engellemeden ziyade bir desteğin gösterileceği açıktır.

Bununla birlikte İngiliz Hükümeti 12 Eylül Askerî Darbesi'nden haberdar olmamış olsa da darbenin biçimi ve tarzı konusunda daha isabetli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Örneğin İngiltere'nin Savunma ve Askerî Ataşesi Seller, henüz 1975 yılında yazdığı raporda, darbe olursa bu darbenin daha önceki darbelerden farklı olacağını belirterek; "eğer bir darbe olursa bu darbenin daha sert ve otokratik, aynı zamanda uzun süreli olacağı" öngörüsünde bulunmuştur. Yine benzer şekilde 1978 tarihli bir raporda "darbe olursa emir komuta zinciri içinde olur" görüşü, İngilizlerin isabetli yorumlarından bir diğeri olmuştur.

Tezimizde ulaştığımız bir başka sonuç ise incelenen İngiliz evrakı çerçevesinde İngiltere'nin 12 Eylül'ün organizasyonu ve planlamasının içinde yer almadığı çıkarımımızdır. Her ne kadar 12 Eylül sonrası darbeye verilen destek ve uluslararası arenada savunuculuğa varan tutumlar, bazı şüpheler oluşturmuşsa da İngiliz Arşivi'nde konu hakkında somut bir belge, metin ve ifadeyle karşılaşılmamıştır. Konu hakkında herhangi bir belge veya kanıtın bulunamaması İngiltere Devleti'nin bu tarz evrakları araştırmaya açmamış olma ihtimalini de akıllara getirmektedir. Bu olasılık göz ardı edilmemekle birlikte incelenen belge ve evrak üzerinden 12 Eylül'de İngiliz parmağı olduğu hissiyatına kapılmadığımızı söyleyebiliriz. Hali hazırda darbenin zamanlama ve dönem olarak öngörülmemesi veya başka bir deyiş ile darbenin gerçekleştiği zamanda İngilizlerin bir darbe beklemiyor olması düz bir mantıkla İngilizlerin darbeye dahili olmadığının bir göstergesi olarak da ele alınabilir. Zira okunan belgelerde İngilizlerin darbenin parçası, planlayıcısı, katkı sağlayıcı veya az da olsa dahili olduğuna dair doğrudan veya dolaylı bilgi, yorum veya imayla karşılaşılmamıştır. Başka bir deyişle bu sorunun cevabı İngiliz Arşivlerinde herhangi bir delile ulaşılamaması üzerinden yapılan değerlendirmeler ile cevaplanmıştır.

İngiliz Arşivleri'nde üzerinde yeterince tartışma yürütülmemesine karşın tek cümlelik bir yorum şeklinde cevabını bulabildiğimiz 12 Eylül Askerî Darbesi'nin etkileri üzerine akıllara gelen darbenin ordunun savaşma kapasitesine etki edip etmediği sorusuna İngiliz belgelerinde, bu konuda herhangi bir zafiyet oluştuğunu gösteren bir kanıtın bulunmadığı yorum ve değerlendirmesi yapılmıştır. Bu

değerlendirmeye paralel olarak biri Türkiye topraklarında gerçekleştirilen ve 12 Eylül'ün hemen ardından yapılan NATO tatbikatlılarının başarıyla tamamlanması da darbenin TSK'nın operasyonel gücünde bir eksikliğe sebep olmadığına bir göstergesi olarak ele alınabilir.

İngiliz belgelerinde 12 Eylül öncesi yaşanan politik ayrışmanın TSK'da da görülmeye başladığı ve siyasi kutuplaşmanın orduya sıçradığına dair iddialar üzerinde durulduğu gözlemlenmiştir. Bizzat Evren'in de dile getirdiği bu iddia ile ilgili İngiliz diplomatlar, konu hakkında yaygın olmamakla birlikte bazı kanıtların mevcut olduğunu, aldıkları istihbarat örnekleri ile paylaşmışlardır. Kısacası bu yöndeki iddialar bir nevi İngiliz diplomatlarca doğrulanmaktadır. Ancak bu az sayıda kanıt ve örneğin bütünü etkileyecek ve olumsuz sonuçlar oluşturacak boyutta olmadığı ayrıca belirtilmiştir. 12 Eylül sonrası için ise bu yönde bir kanıt veya işaretin bulunmadığı belgelerde rapor edilmiştir.

İngilizlerin darbeye ilk tepkisi gayet pragmatik olmuştur. Darbenin İngiliz çıkarları ile çelişmediği açıklıkla söylenmiş ve ilerleyen zamanlarda askerî yönetimi cesaretlendirme, onlara destek olma gibi tavsiyelerin raporlarda yer aldığı görülmüştür. Hatta askerî yönetimin uluslararası arenalarda İngiltere tarafından kayırıldığı ve savunulduğu, perde arkasından destekleyen bir tutum içinde olduğu gözlemlenmiştir. 12 Eylül'e karşı takınılan bu destekleyici tavrın aslında tezimizde birkaç kez belirtildiği gibi geçmiş darbeler için kullanılan yapılmasının yapılmamasından daha iyi olduğu yönündeki bakış ile örtüştüğü düşünülmektedir. Yine istikrar ile demokrasi arasında bir tercih yapılması durumunda kalındığında stratejik olarak çıkarlarının ilkinde yana olacağını İngilizler açıklıkla belirtmişlerdir. Anti demokratik bir eylem olan darbenin İngiltere tarafından desteklenmesi (Darbe gerçekleştirildikten sonra) ilk etapta çelişkili bir durum gibi gözükse de takınılan tutum deyim yerinde ise "işine geldiği gibi" şeklinde açıklanabilir. Zira aynı dönemde yapılan Polonya'daki Sovyet destekli darbeye İngiltere Hükümeti tarafından sert bir tepki gösterilmiştir. Türkiye'deki darbeye verilen tepkinin tam zıttı olan bu tavır İngiliz İşçi Partisi milletvekilleri tarafından dile getirilmiş ve İngiliz

Hükümeti'nin bu konuda çelişik tutumu eleştirilmiştir. Bu husus bizleri İngiltere'nin duruma göre konumlandığı düşüncesine sevk etmektedir.

Kanaatimizce, İngilizlerin Türkiye'deki geçmiş darbelere (27 Mayıs ve 12 Mart) karşı takındığı tavır ile 12 Eylül Askerî Darbesi'ne karşı takındığı tavır arasında kayda değer bir farklılık söz konusu olmamıştır. Bu kapsamda ulaştığımız bir diğer sonuç, İngilizlerin Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleşen darbelere karşı bakışının genel manada birbiri ile örtüştüğü yönünde olmuştur. Hikmet Özdemir'in sarkaç ritmi olarak ifade ettiği 10 yıl ara ile yaşanan darbelere benzer tepkiler verildiği, çok farklı yaklaşımların gösterilmediği sonucuna varılmıştır. Özellikle 27 Mayıs 1960 Darbesine verilen tepki 12 Eylül'e verilen tepki ile büyük oranda aynı olmuştur.

İngilizler darbe öncesi gelişen olayları oldukça teferruatlı bir şekilde ele almışlardır. Yaşanan şiddet ve terör, ekonomik ve siyasi krizler ile asker hükümet ilişkilerini üzerinde durmuşlardır. Darbeye verilen ilk tepkinin ardından İngilizlerin ilerleyen dönemde eleştirel bir üslup taşımamakla birlikte daha çok tasvir edici bir şekilde askerî yönetimin eksiklik, kötü uygulama ve politikalarını dile getirdiği gözlemlenmiştir. Bu konuların genellikle yargılamalar, anayasa yapım süreci, mahkumlara yönelik kötü muamele ve insan hakları konularında olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca sıkıyönetim ve müdahale üzerine İngiliz belgelerinde yapılan tartışmalarda "ülkenin bütünlüğü ve demokratik rejimi koruma görevi" gibi tanımlamalara rastlanılmıştır. Bu da İngilizlerin zihninde silahlı kuvvetlerin müdahale fiillini işleme hakkı ve görevinin bulunduğu ön kabulünün hâkim bir görüş olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir.

Tez'imizin dayanaklarını oluşturan İngiliz belgeleri üzerinden yaptığımız bu araştırmada; İngiliz diplomatlarının kimlerden haber aldığı, kanaatlerinin kimler vasıtasıyla oluştuğu üzerinde de düşüncelerimiz oluşmuştur. Bu konuda en başta İngiliz diplomatların güncel politikayı çok iyi takip ettiği söylenebilir. Günlük basın ve gazeteciler onlar için iyi istihbarat kaynaklarıdır. Bunun dışında toplumun kanaat önderi diyebileceğimiz kişileri ile temaslar kurulmuş ve bu kanaldan

beslenildiği görülmüştür. Dönemin siyasi ve bürokratları da temas kurulan ve görüşlerine başvurulmuş kişilerdendir. Bu konuda askerler bir istisna oluşturur. Zira İngiliz askerî ataşelerinin ortak serzenişi askerlerin kısıtlı temas politikasıdır. İngiliz yabancı ataşelere şüphe ile yaklaşıldığı ve sınırlı paylaşımın olduğu her fırsatta dile getirilmiştir. Ancak Tom Young gibi askerî çevrelerle çok iyi ilişkileri bulunan diplomatların varlığı da görmezden gelinmemelidir. Gizli ve adı açıklanmayan istihbarat kaynaklarının varlığı da yine okunan raporlardan tespit edilmiştir. Bu konuda dikkat çeken bir diğer husus, İngilizlerin başta ABD ve Federal Almanya olmak üzere birçok Batılı devlet ile istihbarat paylaşımı ve görüş alışverişinde bulunduğuudur. Meslektaşlar arası yapılan görüşmelerde bilgi transferi yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca eski İngiliz kolonileri olan devletlerin (Avusturalya, Kanada) diplomatik evraklarına İngiliz arşivinde rastlanılmasından yola çıkarak, bu devletlerle de istihbarat paylaşımı yapıldığı sonucuna varılmıştır. Ancak çeşitlilik arz eden tüm bu istihbarat kaynaklarına rağmen okuduğumuz İngiliz belgelerinde o dönemde Türkiye’de konuşulan ve tartışılan konular ve yorumlar haricinde İngilizlerin farklı bir bilgi, yaklaşım ve yorum getirdiği hususlara çok fazla rastlanılmamıştır. Genel itibari ile o dönemde konuşulan konu, tartışma ve değerlendirmelerin tekrarının yapıldığı gözlemlenmiş ve farklı bir perspektif veya yaklaşım içeren yorum ve çıkarımlar nadiren görülmüştür.

Tezin ana metni içerisinde ilgili yerlerde gösterildiği üzere, NATO’nun, İngiltere’nin ve diğer müttefiklerin, Türkiye’nin NATO üyeliği ve Batı Bloğundan ayrılma endişesini taşıdıkları görülmüştür. Bu endişenin oluşmasına neden olan gelişmeler içerisinde özellikle, 1979 sonlarına doğru İran’da meydana gelen İslâm Devrimi’nin önemli bir yeri bulunduğu görülmektedir. Bu gelişmeye ilave olarak Afganistan’ın Kızıl Ordu tarafından işgali de küresel ölçekte Batı İttifakı’nı endişelendiren bir diğer olay olmuştur. Tüm bu gelişmeler hem ABD hem de NATO açısından bir kayıp niteliği taşımıştır. Zira her iki ülke de henüz devam etmekte olan Soğuk Savaş koşulları nedeniyle, Batı açısından çok önemli jeo-stratejik mevkilerde bulunmakta ve bu ülkelerde meydana gelen radikal değişimler, Batı Bloğu için büyük bir prestij kaybı anlamına gelmektedir.

Bu açılardan bakıldığında, Batı ve NATO için kaybedilecek bir Türkiye ihtimali, hayal edilmesi halinde dahi uykuları kaçırarak bir durum olmaktadır. İşte bu nedenlerle Batı'nın ve NATO'nun Türkiye'de olup bitenlere ilgisiz ve seyirci kalmasın düşünmek mantığa aykırı olacaktır. Dolayısıyla Türkiye'de olabilecek bir askerî darbenin Batı ve NATO ilişkilerine yaklaşımı çok önemli idi. Bu açılardan başta ABD ve İngiltere olmak üzere tüm Batı Bloğunun bir kulağının Türkiye'de olduğunu söylemek, abartı olmayacaktır. İngiltere, Batı ve NATO bu stratejik mecburiyetler nedeniyle Türkiye'ye özel bir önem vermiş ve ilişkilerini olabildiği kadar iyi tutmaya çaba göstermiştir.

Bu endişenin darbe öncesi yoğun bir şekilde duyulduğu hatta İngiltere'nin Türkiye'yi bu minvalde çok önemseydiği görülmektedir. Bu öneme binaen darbe sonrası İngiltere'nin ılımlı ve destekleyici tutumunun arkasında da yine yukarıda bahsedilen endişe olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA 30.11.1.0/433.53.14.

BCA 30.11.1.0/427.27.6.

BCA 30.11.1.0/454.53.15.

BCA 30.11.1.0/454.53.18.

BCA 30.18.1.2/355.147.15.

BCA 30.11.1.0/532.82.12.

Birleşik Krallık Parlamento Tutanakları: (UK Parliament Hansard)

Avam Kamarası (House of Commons, HC)

House of Commons (HC), Volume 17, column 126.

House of Commons (HC), Volume 56, column 33-51.

National Archives of the UK (TNA), Foreign and Commonwealth Office (FCO)

FCO 9/2110 Internal situation of Turkey.

FCO 9/2111 Internal Situation of Turkey.

FCO 9/2337 Internal Situation in Turkey.

FCO 9/2338 Internal Situation in Turkey.

FCO 46/2350 Relations Between Turkey and NATO.

FCO 9/2441 Internal Political Situation in Turkey.

FCO 9/2442 Turkey: Annual Review for 1975.

FCO 9/2668 Internal Political Situation in Turkey.

FCO 9/2669 Internal Political Situation in Turkey.

FCO 9/2670 Internal Political Situation in Turkey.

FCO 9/2685 Turkish Armed Forces.

FCO 9/2765 Turkey: Internal Political Situation.

FCO 9/2766 Turkey: Internal Political Situation.
FCO 9/2767 Turkey: Internal Political Situation.
FCO 9/2880 Turkish Internal Political Situation
FCO 9/2882 Turkish Internal Political Situation.
FCO 9/2884 Turkish Internal Political Situation.
FCO 9/3052 Turkey – Leading Personalities, Leading Personalities in Turkey 1980.
FCO 9/3053 Internal Political Situation in Turkey.
FCO 9/3054 Internal Political Situation in Turkey.
FCO 9/3055 Internal Political Situation in Turkey.
FCO 9/3061 Turkey and NATO.
FCO 9/3064 Turkish Armed Forces.
FCO 9/3313 LPR Leading Personalities in Turkey 1981.
FCO 9/3314 Turkey Internal Political 1981.
FCO 9/3315 Turkey: Internal Political 1981.
FCO 9/3316 Turkey: Internal Political 1981.
FCO 9/3317 Turkey: Annual Review and Calender of Event 1980.
FCO 9/3663 Relations Between Turkey and The UK Labour Party.
FCO 9/3698 Martial Law in Turkey.
FCO 9/3699 Annual Report on the Turkish Armed Forces 1981.
FCO 9/4276 Leading Personalities in Turkey, Leading Personalities in Turkey 1983.
FCO 9/4281 Turkey: Internal Political Situation.
FCO 9/4348 The Turkish Press.
FCO 9/5505 Turkey: Leading Personalities Report, Leading Personalities in Turkey 1986.
FCO 160/35/18 First Impressions on Return to Turkey of Brigadier Sellers, J.P. Seller.
FCO 160/65/9 Is Turkey in a Bear-Hug?
FCO 160/72/18 Law and Order in Turkey.
FCO 160/79/4 The Turkish Military Regime: The First Six Months.
FCO 160/85/11 Turkey: A Further Year of Encouraging Economic Achievement.

FCO 160/93/10 The Turkish General Election: 6 November 1983.
 FCO 160/94/23 Turkey: Annual Review for 1983.
 FCO 160/95/25 Turkey's Economy: Can Özal Succeed Again?,
 FCO 160/151/16 Changing role of the Turkish Armed Forces.
 FCO 160/161/23 The Turkish Armed Forces.
 FCO 160/161/18 Whither Turkey? (1) Internal.
 FCO 160/167/15 Turkey: Annual Review for 1974.
 FCO 160/171/25 The Turkish Economy in Difficulty.
 FCO 160/174/44, Turkey: The Millitary and Internal Situation.
 FCO 160/188/30 The Turkish Armed Forces: Marking Time.
 FCO 160/191/5 Turkey's Economic Crisis.
 FCO 160/197/2 Turkish Economy: A Mid-Year Report
 FCO 160/198/7 Political Violence in Turkey: Its Origin and Nature.
 FCO 160/199/17 Turkey Under Martial Law.
 FCO 160/206/20 The Turkish Economy: Miracle or Mirage?
 FCO 160/206/21 Turkey: Armed Forces and Politics.
 FCO 160/206/51 Turkey: The Third Military Takeover.
 FCO 160/211/32 Turkey: On Course to Economic Viability?
 FCO 160/212/29 The Restoration of Turkish Democracy – The First Step.
 FCO 160/214/26 Turkey: Annual Review for 1981.
 FCO 160/217/36 Restoration of Turkish Democracy: Second Step.
 FCO 160/219/7 Turkey Annual Review for 1982.
 FCO 160/220/1 The Turks and Their Meaning to Us.
 FCO 160/221/27 Turkey: The "Evren" Years 1980-1983

2. Sözlükler

Türk Dil Kurumu (2019) Türkçe Sözlük (11. Baskı) Hazırlayan: Şükrü Haluk Akalın, Ankara, Türk Dil Kurumu.
 Baykal Bekir Sıtkı (2000) Tarih Terimleri Sözlüğü, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi.
 Kabağaç Sina, Aloverda Erdal (1995) Latince Türkçe Sözlük, İstanbul, Sosyal Yayınları.

3. Ansiklopedi Maddeleri

- Birinci, Ali. (2002). "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu" *Türkler Ansiklopedisi*, (Cilt:13, s. 198-199). Yeni Türkiye Yayınları.
- Çoker, Fahri. "Silahlı Kuvvetlerde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (Cilt:10, s. 2637-2647). İletişim Yayınları.
- Demirel, Tanel. (2022). "Darbe", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 246). Ankara: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Bilim Yayınları.
- Gemalmaz, Mehmet Semih. "12 Eylül Rejimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (Cilt 14, s. 974-982). İletişim Yayınları.
- Özcan, Azmi. (2007). "Otuzbir Mart Vak'ası" *İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 34, s. 9-11). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Özcan, Nuri. (1988). "Abdülaziz" *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 179-185). İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Subaşı, Turgut. (2002). "Sultan Abdülmecit ve Sultan Abdülaziz", *Türkler Ansiklopedisi*, (Cilt 12, s. 753-781). Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Küçük, Cevdet. (1991). "Babıali Baskını", *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 389-390). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

4. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Afyoncu Erhan, Önal Ahmet ve Demir Uğur (2013) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî İsyenlar ve Darbeler*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ahmad Feroz (2013) *İttihad ve Terakki (1908-1914)* (Çeviren: Nuran Yavuz). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Feroz (2006) *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çeviren: Sedat Cem Karadeli). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Feroz (2020) *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945 – 1980*, (Çeviren Ahmet Fethi). İstanbul.
- Feroz Modern (2014) *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çeviren Yavuz Alogan). 12. Basım, Kaynak Yayınları.
- Akalın Cüneyt (2000) *Askerler ve Dış Güçler Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

- Akay Erdil K. (2007) *Korutürk'ü Yıllarım*, İstanbul: Erko Yayıncılık.
- Akşin Sina (1994) *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Sina (2001) *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: İmge Kitapevi.
- Akyaz Doğan (2002) *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alatlı Ertuğrul (2002) *Belgeleriyle 9 Mart 1971 Antiparlamentarist-Baasçı Darbe Girişimi*, İstanbul: Alga Yayınları.
- Alkan Necmettin (2011) *Selanik İstanbul'a Karşı*, Timaş.
- Arcayürek Cüneyt (1987) *Demokrasinin Sonbaharı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Atatürk Mustafa Kemal *Nutuk*, Editör: Şefika Aydın, Dokuz Yayıncılık.
- Avcioğlu Doğan (1998) *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*, Cumhuriyet.
- Aydın Suavi, Taşkın Yüksel (2014) *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, I. Basım. İletişim Yayınları.
- Baransel Ali (2006) *Bıçak Sirtında Çankaya Köşkü Yılları*, 3. Basım İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Batur Muhsin (1985) *Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları.
- Belge Murat (1993) *12 Yıl Sonra 12 Eylül*, 3. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Birand Mehmet Ali (1985) *12 Eylül Saat 04:00*, Karacan Yayınları.
- Birand Mehmet Ali, DüNDAR Can ve Çaplı Bülent, (2008) *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Birand Mehmet Ali, Hikmet Bila ve Rıdvan Akar, (2005) *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Çağlayangil İhsan Sabri (1990) *Anılarım*, İstanbul: Yılmaz Yayınları.
- Çavdar Tefik (2019) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 1950'den Günümüze, Ankara: İmge Kitapevi.
- Demirel Tanel (2011) *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık.
- Demir Şerif, *Türkiye'de Askerî Darbeler ve Vesayet (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül)* Türk İdari Araştırmalar Vakfı.
- Devletoğlu Jan (2010) *İngiliz Arşivlerinde 12 Eylül'ün Ayak Sesleri*, 3. Baskı Doğan Kitap.

- Ergil Doğu (1980) *Türkiye’de Terör ve Şiddet*, Ankara: Turhan Kitapevi.
- Eroğul Cem (2013) *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Cem (2000) *Anatüzeeye Giriş*, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Evren Kenan (1990) *Kenan Evren’in Anıları*, Milliyet Yayınları.
- Foreign and Commonwealth Office (t.y.) *The Diplomatic Service List 1977*.
Sixteenth Edition, London: Foreign and Commonwealth Office.
- Foreign and Commonwealth Office (t.y.) *The Diplomatic Service List 1979*.
Sixteenth Edition, London: Foreign and Commonwealth Office.
- Foreign and Commonwealth Office (t.y.) *The Diplomatic Service List 1980*.
Sixteenth Edition, London: Foreign and Commonwealth Office.
- Foreign and Commonwealth Office (t.y.) *The Diplomatic Service List 1981*.
Sixteenth Edition, London: Foreign and Commonwealth Office.
- Foreign and Commonwealth Office (t.y.) *The Diplomatic Service List 1982*.
Sixteenth Edition, London: Foreign and Commonwealth Office.
- Foreign and Commonwealth Office (t.y.) *The Diplomatic Service List 1983*.
Sixteenth Edition, London: Foreign and Commonwealth Office.
- Cumhurbaşkanlığı Tarihi 1923-2005, Ankara: Cumhurbaşkanlığı Yayınları.
- (1981) *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri* (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981) Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2008) *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007* Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları.
- Gourisse Benjamin (2023) *Political Violence in Turkey 1975-1980*, Newyork: Bloomsbury Publishing.
- Günay Ertuğrul, Tuna Altan (2011) *Muhtıradan Darbeye Türkiye’de Siyasetin Açıklamalı Kronolojisi (1971-1982)*, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Hale William (2014) *1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset* (Çeviri: Ahmet Fethi), İstanbul: Alfa.
- İpekçi Abdi, Coşar Ömer Sami (2012) *İhtilalin İçyüzü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karatepe Şükrü (2008) *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*, Ankara: İz Yayıncılık.

- Karpat Kemal (2010) *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, (Çeviren: Güneş Ayas). Timaş.
- Kayalı Kurtuluş (2018) *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs – 12 Mart*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keleş Ruşen, Artun Ünsal (1982) *Kent ve Siyasal Şiddet*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın ve Yüksek Okulu Basımevi.
- Kıyat Atilla (2010) *Üç Yıldız Bir Penaltı*, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Koçak Cemil (2015) *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Dönüşüm Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis Bernard (2000) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çeviren: Prof. Dr. Metin Kırıatlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bernard (2019) *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Çevirenler: Hamdi Aydoğan-Esra Emert, 5. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mackenzie Kenneth (1981) *Turkey Under the Generals*, London: Institute for the Study of Conflict.
- Müftüoğlu Mustafa (2010) *Yakın Tarihimizde Siyasal Cinayetler*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Özdağ Ümit (1991) *Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Ümit (2004) *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul: Boyut Kitapları.
- Özdemir Hikmet (1993) *Rejim ve Asker*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hikmet (1994) *Ordunun Olağandışı Rolü*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hikmet (1995) *Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hikmet (2010) *Fahri S. Korutürk*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Phillips Horace (1995) *Envoy Extraordinary: A Most Unlikely Ambassador*, London: The Radcliffe Press.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y. (2011) *Sultan Aziz Hayatı- Hal'i- Ölümü*, İstanbul: TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları.
- Tanör Bülent (2013) *İki Anayasa 1961-1982*, İstanbul: 12 Levha Yayıncılık.

- Tunaya Tarık Zafer (1998) *Türkiye’de Siyasal Partiler* Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toker Metin (1992) *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Metin (1992) *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tuncay Mete (2012) *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turgut Hulusi (1986) *12 Eylül Partileri*, 2. Baskı, ABC Yayınları.
- Türkgeldi Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uncular Betül (1990) *Ses Duvarındaki Generaller*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Üskül M. Zafer (1997) *Siyaset ve Asker*, Ankara: İmge Kitapevi.
- M. Zafer (2014) *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- M. Zafer (2016) *Bildirileriyle 1974-1980 Dönemi Sıkıyönetimleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- M. Zafer (2018) *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi Sıkıyönetimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yavi Ersal (2005) *İhtilalci Subaylar*, İzmir; Yazıcı Yayınevi.
- Yeşilyurt Süleyman (2008) *İhtilalci ve Muhtıracı Paşalar*, Ankara: Kültür Sanat Yayınları.
- Yetkin Çetin, (2007) *Türkiye’de Askerî Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980*, 4 Basım Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Yurdsever, Nevin (1983) *Türkiye’de Askerî Darbe Girişimleri (1960-1964)*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Zürcher Erik Jan (2012) *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çeviren Yasemin Saner), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erik Jan *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları.

5.Makale, Bildiri ve Kitap Bölümleri

- Akça İsmet (2020) "Yetmişli Yıllarda Hegemonya Krizi", Ordu ve Militarizm, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, Editörler: Tanıl Bora, Aybars Yanık, *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, (s. 99-120). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Akşin Sina (2000) "Siyasal Tarih (1908-1923)", Yayın Yönetmeni: Sina Akşin *Türkiye Tarihi 4*, (s. 25-123) İstanbul, Cem Yayınları,
- Sina (2000) "Siyasal Tarih (1950-1960)", Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4*, (s. 213- 224) İstanbul Cem Yayınları.
- Alkan, Mehmet Ö. (2021) "Önsöz: Darpsız Darbesiz Demokrasi...", Haz. Mehmet Ö. Alkan, *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler* (s. xvii-xxv) Tarih Vakfı Yayınları.
- Alkan Necmettin (2022) "31 Mart Vak'ası: Avcı Taburlarının İsyanından Harekât Ordusu'na Darbeler Tarihinde Farklı Bir Örnek", Editörler: Cevdet Kırpık, Can Deveci, Tekin Aycan Taşçı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Darbeler* (s. 253-279). Ankara, TTK Yayınları.
- Tayyar Arı, (1995) "Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:50, Sayı:01, s. 51-68.
- Armaoğlu Fahir (1996) "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", *Belleten* Cilt: 60 Sayı: 227, s. 203-226.
- Atılğan Gökhan (2020) "12 Mart: Kapanan ve Açılan Yollar", Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, Editörler: Tanıl Bora, Aybars Yanık, *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, (s. 55-86). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Aydın Ayşe (2019) "Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi", Hazırlayan: Selcan Koçaslan, *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İktidara Müdahaleler ve Darbeler 21-23 Mart 2018- Yozgat: Bildiriler* Cilt:2 (s. 1223-1247). Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Coşkun Yasin (2016) "İngiliz Belgelerinde 12 Eylül Süreci", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9 Sayı: 42, s. 530-535.
- Yasin (2016) "1980'li Yıllarda İngiliz Arşivlerinde Yer Alan Türkiye'deki Önemli Şahsiyetler", *Turkish Studies*, Sayı: 11/1, s. 1-10.

- Yasin (2022) “İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar Çerçevesinde Türkiye’de 1983 Genel Seçimleri ve Demokrasi”, *Journal of Anglo – Turksih Relations*, Sayı: 3 No: 1, s. 78-96.
- Yasin (2016) “12 Mart Muhtırasının İngiliz Arşiv Belgelerindeki Yansıması”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XXVIII, Yıl 9, s. 299-309.
- Çakmak Fevzi (2022) “Türk Demokrasi Tarihi İçinde 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi”, Editörler: Cevdet Kırpık, Can Deveci Tekin Aycan Taşçı, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Darbeler*, (s. 457-501) Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çolak Mustafa, Karacakaya Recep (2022) “Babıali Baskını”, Editörler: Cevdet Kırpık, Can Deveci, Tekin Aycan Taşçı, *Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye’de Darbeler* (s. 281-294). Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demirel Tanel (2001) “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:56 Sayı: 4, s. 43-75.
- Eldem Edhem (2021) “Resimli Basında 1876 Darbesi”, Haz. Mehmet Ö. Alkan, *Osmanlı’dan Günümüze Darbeler* (s. 33-42) Tarih Vakfı Yayınları.
- Erhan Çağrı (2012) “ABD ve NATO ile İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (s. 522-575). Cilt:1 1919-1980, İstanbul 17. Baskı, İletişim Yayınları.
- Harris George S. (1980) “The Left in Turkey”, *Problems of Communism*, Cilt Sayı: 29 Sayı: 4, Ağustos, s. 26-41.
- Kırpık Cevdet (2022) “Sultan Abdülaziz’e Darbe ya da Düzendeki Kaosa Geçiş”, Editörler: Cevdet Kırpık, Can Deveci, Tekin Aycan Taşçı, *Osmanlıdan Cumhuriyet’e Türkiye’de Darbeler*, (s. 197-253). Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- “Milletvekili Seçim Kanunu” (1983) *T.C. Resmî Gazete*, Sayı: 18076, 13.06.1983.
- Mumcu Uğur (4 Haziran 1977) “Acaba?”, *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 1, s. 5.
- Uğur (22 Haziran 1977) “Açıklanmalı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 1, s. 5.
- Mehmet Akif Okur (2014) “Türkiye- ABD İlişkilerinin 12 Eylül Kavşağı: Amerikan Belgeleri Darbe Hakkında Ne Anlatıyor?” *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 10, Sayı 40, s. 67-93.

- Olgun Kemal (1999) “Asker -Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 7, s. 157-175.
- Oran Baskın (2012) “1960-1980 Görelî Özerklik”, Editör: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, Cilt:1 (s. 653-680). 17. Baskı İstanbul, İletişim Yayınları.
- Oran Filiz Çoban (2021) “İngiltere Dış Politikasına Giriş”, Editör Doç. Dr. Filiz Çoban Oran, *İngiltere Dış Politikası*, (s. 1-16). Ankara, Nobel Kitap.
- Özata Murat (2017) “ABD ve 12 Eylül Darbesi: Bir Demokrasinin Darbeye Bakışı”, *Asia Minor Studies- International Journal of Social Sciences*, Cilt:5 Sayı: 9, Ocak 2017, s. 48-63.
- Özdemir Hikmet (2000) “Siyasal Tarih (1960-1980)”, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, *Çağdaş Türkiye 1908-1980 Türkiye Tarihi 4*, (s. 225-293) 6. Basım 2000, Cem Yayınevi.
- Sezer Selim (2021) “Meclis-i Mebusan’ı Kapattıran Muhtıra: Halaskar Zabitan Bildirisi”, Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan, *Osmanlı’dan Günümüze Darbeler*, (s. 43-54). Tarih Vakfı Yayınları.
- Siyasi Partiler Kanunu. (1983). *T.C. Resmî Gazete*, Sayı: 18027, 24.04.1983.
- Nehar Tüblek (9 Ocak 1980) *Çarşaf Haftalık Gülmece Dergisi*, Sayı: 5/2, s. Kapak.
- T.B.M.M. Kararı. (1960). *Resmî Gazete*, Sayı: 10484, 19 Nisan 1960.
- Uzunçarşılı İbrahim Hakkı (1945) “Çerkes Hasan Vak’ası”, *Belleten* Cilt 9 / Sayı 33, s. 89-133.
- Tunç Hasan (1998) “Türkiye’de Askerî Darbeler, Muhtıralar ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tepkileri”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt 6, Sayı:1-2 (Prof. Dr. Süleyman Arslan’a Armağan), s. 125-164.
- Turan Maşallah, (2019) “Darbe Kelimesinin Etimolojisi”, Hazırlayan: Selcan Koçaslan, *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt:2 21-23 2018 / Yozgat*, (s. 1149-1173) Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Yeşilbursa Behçet Kemal (2005) "The Revolution' of 27 May 1960 in Turkey: British Policy Towards Turkey", *Middle Eastern Studies*, Vol. 41, No. 1, January, s. 119-149.

----- Behçet Kemal (2019) "İngiliz Belgelerine Göre Türkiye'de 1960, 1971 ve 1980 Askerî Müdahaleleri", *Vakanüvis*, Yıl:4, Sayı:1, s. 354-406.

Yücel İdris (2019) "Turkey's May 27, 1960 Coup Through The French Diplomatic Reports", *Bilig*, Sayı:90, s. 43-65.

Yüksel Yiğit Dilek (2022) "12 Eylül 1980 Askerî Darbesine Giden Süreçte Cumhurbaşkanlığı Seçimi Krizi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXII/45 (2022-Güz) s. 943-975.

6. Tezler

Kıyanç Sinan (2018) *ABD Arşiv Belgelerine Göre Türkiye'de Askerî Darbeler 1960-1980*, Doktor Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.

Şen Semin Töner (2003) *Devletlerin ve Hükümetlerin Tanınması ve Uluslararası Hukuk ve İç Hukuka Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İstanbul.

Tuğrul Otaç (2019) *İngiliz Belgelerine Göre 1960 Askerî Darbesi ve 1971 Askerî Muhtırası*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.

7. Süreli Yayınlar

Gazeteler

Aydınlık Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Daily Telegraph

Economist

Financial Times

The Guardian

Hürriyet Gazetesi,

Milliyet Gazetesi

Resmî Gazete

The Christian Science Monitor

The Observer

The Times

Dergiler

Çarşaf Haftalık Gülmece Dergisi

8.Çevrimiçi Kaynakları

“Ahmet Kenan Evren”, (t.y.). Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı İnternet Sitesi, (Erişim Tarihi:29 Ekim 2024)
<https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=KenanEvren>

“Bülent Türker”, (t.y.). Millî İstihbarat Teşkilâtı İnternet Sitesi, (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2024) https://www.mit.gov.tr/lider_bulent-turker_33.html

“Hilmi Fırat”, (t.y.). Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı İnternet Sayfası, (Erişim Tarihi: 29 Ekim 2024)
<https://www.dzkk.tsk.tr/Komutanlik/KomutanlarDetay/8-deniz-kuvvetleri-komutani-orahilmi-firat>,

“Necdet Üruğ” (t.y.). Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı İnternet Sitesi, (Erişim Tarihi: 29 Ekim 2024),
<https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=NecdetUrog>.

“Sadi Irmak”, (t.y.). Türkiye Büyük Millet Meclisi web sitesi, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2023), https://www5.tbmm.gov.tr/biyog/cumsen_8.htm.

“Semih Sancar” (t.y.). Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı İnternet Sayfası, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2023)
<https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=SemihSancar>

Margaret Thatcher Speech at Greek Official Dinner 1980 Sep 22, Margaret Thatcher Vakfı İnternet Sitesi, (Erişim Tarihi: 9 Eylül 2024).
<https://www.margaretthatcher.org/document/104426>.

“Sea Skua”, (t.y.). Britannica İnternet Sitesi, (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2023)
<https://www.britannica.com/technology/Sea-Skua>.

1983-2007 yılları Arası Seçim Çevrelerine Göre Milletvekili Genel Seçim Sonuçları, YKS İnternet Sitesi, (Erişim Tarihi: 8 Ekim 2024)
<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/19832007/Turkiye.pdf>,

Geçmişten Günümüze Kara Kuvvetleri Komutanlığı, (t.y.). Millî Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı İnternet Sitesi, (Erişim Tarihi: 5 Ekim 2024) <https://www.kkk.tsk.tr/kkksablonmaster/header/kurumsal/gecmisten-gunumuze.aspx>.

John M. Cunningham, (t.y.). What's Difference Between Great Britain and the United Kingdom?, Britannica İnternet Sitesi, (Erişim tarihi: 4 Ekim 2024) https://www-britannica-com.translate.goog/story/whats-the-difference-between-great-britain-and-the-united-kingdom?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=

Hükümetlerimiz, (t.y.). (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2023), https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphanehukümetler.html.

IV. Demirel Hükümeti Programı, (t.y.). (Erişim Tarihi: 6 Ocak 2023), https://www5.tbmm.gov.tr/hukümetler/old_files/HP39.htm.

EKLER

EKLER DİZİNİ

EK-1 Uyarı Mektubu¹³⁹⁵

EK-2 İngiliz Arşiv Belgeleri

EK-3 Haritalar ve Grafikler

EK-4 Türkçe Basın Kupürleri

EK-5 İngilizce Basın Kupürleri

EK-6 Tablolar

¹³⁹⁵ Ekteki görsel, Cumhurbaşkanlığı tarafından yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Tarihi 1923-2005 kitabından alınmıştır.

Ek 2. İngiliz Arşiv Belgeleri

CONFIDENTIAL

FOREIGN AND COMMONWEALTH OFFICE DIPLOMATIC REPORT No. 193/80

WST 014/1 General Distribution

TURKEY
24 September, 1980

TURKEY: THE THIRD MILITARY TAKEOVER

*Her Majesty's Ambassador at Ankara to the
Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs*

SUMMARY

In the early hours of 12 September the Armed Forces bloodlessly took over the Government of Turkey for the third time. General Evren said the takeover was directed against the failure of democracy to function (paragraph 1).

2. The Armed Forces moved more quickly than expected. They had clearly reached the limit of exasperation with the Government and the politicians. Previous warnings had been effectively ignored. The Generals decided to intervene to remove the causes of Parliamentary deadlock and political polarisation (paragraphs 2-4).

3. The coup was efficiently planned and executed from the top. Most Turks welcomed the takeover. The Armed Forces have caught the mood of the nation. Whether this lasts depends on how successfully the new régime fulfil their intentions (paragraphs 5-7).

4. Demirel's economic policies will be continued. The Military will be better able to introduce needed tax reform and prevent damaging strikes (paragraph 8).

5. The preparation of a revised constitution and electoral and party laws should not cause delay. A provisional civilian Government of retired officers and technocrats has already been appointed (paragraph 9).

6. Terrorism is the greatest challenge. Political violence has almost ceased since the coup. Spiralling fear has been exercised. The contribution from Government instability and ill-judged rhetoric has also been removed. But a hard core of the Left is likely to re-emerge and try to provoke the military into draconian action. The Generals are alert to the trap, but some martial law commanders may have more authoritarian views. A number of ex-parliamentarians may face criminal charges (paragraphs 10-12).

7. It is likely to be at least a year before normal Government is restored. Meanwhile it is important for the UK that Turkey follows the right economic policy and maintains its international orientation. The National Security Council has given prompt assurances on both points (paragraphs 13 and 14).

8. The military have kept their word about a return to democracy before. The present coup has done no harm to British interests. We shall be right to treat the new régime with sympathy and understanding (paragraph 15).

CONFIDENTIAL

20974-193 12853-2

CONFIDENTIAL

From: Brigadier D R Bishop

DEFENCE AND MILITARY ATTACHE
British Embassy, ANKARA, Turkey

DA 43

Sgt Ldr A R Shepherd (R) DI 3 (West)
Ministry of Defence
Main Building
Whitehall
LONDON SW1A 2HB

15 FEB 1978 3/ January 78

15 FEB 1978

Dear Ted,

There was a big right wing student demonstration march in ANKARA yesterday. They were ostensibly protesting against the closure of the Gazi Educational Institute (because of trouble there and threats to the teaching staff) and the demonstration had overtones of violence.

After the demonstration had been going on for some hours there was the sound of sustained tank-fire which continued for about twenty minutes. People who have been here for years cannot recall hearing gunfire before and, not unnaturally, Ankara filled with rumours.

Inquiries to the TGS eventually evoked the explanation that tank regiments in Etimesgut, a few miles to the west of Ankara, were carrying out a demonstration for visiting foreign journalists. This explanation has been cynically received not least because no-one in the newspaper world knows of any visiting journalists. There seems no doubt that the Turkish Army was making their presence clear and issuing a warning.

The state of internal law and order continues to deteriorate, if casualties are anything to judge by. There seems to be no political solution and, although one would expect the extremist factions to have been penetrated by the security services, lack of intelligence seems to be the main problem. It is difficult otherwise to account for the security forces' inability to anticipate and forestall violence - unless, as some would have it, there is considerable rightist sympathy among the security forces themselves. There is undoubtedly some, but I would not expect it to be sufficiently extensive or influential to prevent the adequate functioning of the internal security machine.

CONFIDENTIAL

CONFIDENTIAL

EVREN, KENAN

President.

Born 1918 Akşehir.

Commissioned into the Artillery in 1938. He was appointed to command a Division in 1967 and subsequently became Chief of the Staff of the Second Army in 1968, Commander XI Corps at Trabzon in 1970, Chief of Staff Ground Forces 1973, Deputy Chief of General Staff 1975 and Aegean Army Commander in 1976. In 1977 he was appointed Commander of the Ground Forces and in 1978 he became Chief of the General Staff.

He has the appearance of a genial but firm headmaster, and is reserved with a quiet sense of humour. He is regarded by middle-grade Turkish officers as a sound commander but at the time of his appointment was regarded as too deferential to the politicians. In the event he proved a forthright commander who presented the services' needs with vigour and did not hesitate to make clear his impatience with all the manoeuvring of Turkish politicians. He showed little public wish to intervene in politics during 1979 until 27 December when he addressed a tough, warning letter to the President. The letter was signed by the other Armed Forces Commanders and carried the implication that the Armed Forces would intervene unless the politicians took quick, effective action to solve Turkey's economic, political and social crises. At subsequent meetings of the (former) National Security Council he urged the measures necessary to combat terrorism, but without effect. Evren's further warnings at Victory Day celebrations on 30 August 1980 over continued parliamentary deadlock and the need for fresh security legislation were again largely ignored. In the early hours of 12 September 1980 he and his 4 Service Commanders implemented a bloodless coup and formed themselves into a ruling National Security Council. Evren proved an authoritative head of the NSC, highly effective at keeping it together and on the course he had set for it. Relinquished his position as Chief of General Staff in July 1983.

He has carried out his promise to return the country to representative government and democracy under a new and workable Constitution and parliamentary system, having brought political violence under control. The provisional clauses of the Constitution, voted on at a national referendum on 7 November 1982, linked acceptance of the Constitution with acceptance of Evren as President. Partly as a result of Evren's enormous popularity and his self-assumed role of guarantor of the Constitution, it was accepted by an overwhelming majority (more than 90%). His term of office as President is 7 years and he has assumed his Presidential role with obvious enthusiasm, dignity and effect. With the return of elected government he has continued to play a prominent role, particularly in the conduct of foreign affairs.

He is acutely aware of Turkey's need to remain in the Western camp for security reasons, but impatient of Western criticism of his régime, which he regards as ill-informed and often malicious.

He made an official visit to the UK in his capacity as CGS in March 1980. Three children. His wife died in March 1982 after a long illness.

He understands some English but prefers to speak Turkish with native English speakers.

CONFIDENTIAL

43

DNFE 052/08 New

NO DISSEM

ADVANCE COPY

LFG 579/08

RR MODUK

RR FCO

GR 169

CYPHER CAT/A

FM ANKARA 080930Z MAR

CONFIDENTIAL

TO ROUTINE MODUK TELNO FOG OF 080930Z MARCH, AND TO FCO.

FROM BRIDEFAT. MODUK FOR DI3 (WEST). FCO FOR SEED.

1. RELIABLE SOURCE REPORTS THAT ON NIGHT OF FRIDAY 1ST MARCH TURKISH SERVICE NCOS LIVING IN MARRIED QUARTERS IN ANKARA SUBURB KECIORAN STARTED AGITATING THERE. TANKS WERE SEEN MOVING TOWARDS THE AREA. THE SAME NIGHT SOURCE SAW UNUSUAL COURIER TRAFFIC BETWEEN THE ANKARA MILITARY MESSAGE CENTRE AND TGS.

2. SOURCE CONSIDERS THAT A LARGE SECTION OF NCO'S SUPPORTED BY SOME MOSTLY JUNIOR OFFICERS HAVE BEEN INFILTRATED AND INCITED BY EXTREME RIGHT WING ELEMENTS WHO WERE ALSO RESPONSIBLE FOR THE RIGHT/LEFT CLASHES IN EASTERN TURKEY DURING THE WEEKEND 15/16 FEBRUARY.

3. COMMENT. 1 MARCH WAS DATE PRESIDENT KOCOTURK ASKED IFMAK TO FORM NEW GOVERNMENT AFTER, I BELIEVE, PRESSURE FROM CHIEFS OF STAFF. ON SAME DAY IT IS REPORTED THAT TURKISH FORCES WERE PUT ON ALERT. SINCE CHIEFS OF STAFF ARE LIKELY TO PRESS FOR FORMATION OF A LEFT WING GOVERNMENT ANY SERVICE RIGHT WING EXTREMISTS MAY FIND IT TIMELY TO PUT DOWN A MARKER NOW. FURTHER COMMENT BY NEXT TUESDAYS BAG.

BT

1820
4/3
re right

Ek 2. İngiliz Arşiv Belgeleri

DEATHS IN TURKEY FROM VIOLENCE

1979	-	250	average	0.7 per day
1978	-	800	"	2.2 " "
1979	-	1,150	"	3.2 " "

Weekly Totals

14-20 Oct	-	29		
21-27 Oct	-	28		
28- 3 Nov	-	33	TOTAL 1979 upto change of govt	
4-10 Nov	-	40	= 866 - average 2.7 per day	
11-17 Nov	-	30		

Change of Government

1979

18-24 Nov	53		
25- 1 Dec	48		
2- 8 Dec	42	Total for last 6 weeks of 1979 under	
9-15 Dec	43	new govt = 284 - average 6.5 per day	
16-22 Dec	44		
23-31 Dec	54		

1980

1- 7 Jan	38		
8-14 Jan	35		
15-21 Jan	20	Total so far =	
22-28 Jan	27	368 - average 5.3 per day	
29- 4 Feb	34		
5-11 Feb	50		
12-18 Feb	41		
19-25 Feb	42		
26- 3 Mar	37		
4-10 Mar	44		

CHRONOLOGY OF THE COUP

Friday, 12 September

0200 - 0400 Troops and tanks move into place. Mr Demirel, Mr Reevit and Mr Erbakan taken into protective custody.

0400 First broadcast of General Evren's statement that Parliament and the government had been abolished; and that the National Security Council (NSC) had taken control over the whole country.

0500 - 1400 Nation-wide curfew in force.

1300 General Evren, broadcasting on radio and television, forecasts a return to democracy under a new Constitution and parliamentary system.

Sunday, 14 September

Mr Turkes surrenders and is placed in protective custody.

General Evren assumes the title "Head of State".

Tuesday, 16 September

1000 General Evren, at his first press conference, announces that a Constituent Assembly would be formed; and declines to give a timetable for the return to democracy.

Thursday, 18 September

National Security Council swears itself in at the Grand National Assembly.

Saturday, 20 September

Retired Admiral Uluş appointed Prime Minister.

Sunday, 21 September

The Prime Minister announces his mainly technocratic Cabinet of 27 Ministers, including 6 other retired officers.

CONFIDENTIAL

DS(L) 2195

WST 011/1

Departmental Series
South European Department
DS No 7/83

THE TURKISH GENERAL ELECTION: 6 NOVEMBER 1983

(Her Majesty's Ambassador at Ankara to the
Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs.)

SUMMARY

1. Turkey's military leaders have, since their takeover in September 1980, declared their intention to restore democratic civilian rule. Their aims have also included the removal of the influence of former politicians and the avoidance of a weak government and the feuding which characterised the pre-coup period. A series of steps, including the drafting of a new constitution and legislation to permit new political parties and elections, was taken with these aims in mind. (Paras 1-3).
2. The new legislation laid down the framework for a genuine democratic system. But the temporary articles of the Political Parties Law, and other restrictions announced by the military, appeared to throw into doubt whether the new system would be genuinely democratic. As new political parties began to be formed, it could be seen that the military were giving tacit support to retired General Sunalp's Nationalist Democracy Party, Üzal's Motherland Party and Calp's Populist Party also gained approval. Other potential parties were either banned or disqualified from the elections on technical grounds. (Paras 4-11).
3. The military leaders also reserved the right to veto Parliamentary candidates. This veto was applied in equal measures to the three approved parties and in the end they entered the campaign with virtually complete lists. Both candidates and parties were largely unknown quantities. The campaign at first aroused little interest and its early stages were dominated by the issue of the personalities of the three party leaders. But gradually differences between the three parties became clearer and the voters' interest was awakened. Üzal used his skills and experience to full advantage. (Paras 12-14).
4. As the campaign neared its end Üzal appeared to be well in front and the Nationalist Democracy Party to be doing badly. President Evren remained impartial for the bulk of the campaign, but for whatever reason decided on a last minute intervention. His indirect attack was aimed at Üzal. The intervention was a blunder. It had little or no effect on the outcome (Paras 15-18).
5. The election was held in conditions which were free and fair. Üzal's Motherland Party obtained 45% of the vote and a majority of the seats on a very high turnout. The Turkish voter had asserted his independence. (Paras 19-20).

CONFIDENTIAL FCO 160/93/10

CONFIDENTIAL

FOREIGN AND COMMONWEALTH OFFICE
WST 020/3

DIPLOMATIC REPORT No. 111/83
General/Economic Distribution

TURKEY
12 February, 1983

THE TURKS AND THEIR MEANING TO US

Her Majesty's Ambassador at Ankara to the
Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs

SUMMARY

The last three years have witnessed great changes in the Turkish scene. Economic recovery has progressed rapidly. Shortages have ceased, inflation is down, exports are up, and the balance of payments is approaching equilibrium. Political violence and sectarian murders have been stopped. The Turkish people give the credit for this to the military régime that took over on 12 September 1980, although the economic programme started nine months earlier. But Turkey's problems are not over. Many of the organisers of the political violence are abroad and could start again if the occasion offered. And a long haul is needed to maintain economic growth and cope with the social pressures created by unemployment and population expansion (paragraphs 1-5).

2. The Turks are moving back steadily towards a new Parliamentary system, but there has been a price to pay in some restrictions on freedom and it is the negative factors that have been increasingly remarked on abroad. Turkey is not well known in the West and the Turks have a penchant for presenting themselves in the worst way even though otherwise they are intelligent and well-informed. They are also obstinate and self-centred but have to be taken as they are. Turkey's development over the next five years will follow the lines now being laid down (paragraphs 6-9).

3. Turkey's importance to Britain and the West arises from:

- (i) the potential agricultural and industrial wealth of the country which offers good commercial and investment prospects;
- (ii) its position astride the great trade routes which can be exploited in regional terms;
- (iii) the possibility of the Government's influence on other governments in the area being used in a way beneficial to the Western interest; and
- (iv) above all, the country's strategic position as a barrier to further Soviet expansion towards the Aegean and the Gulf.

Successive Turkish Governments have served British interests well. But we must avoid taking the Turks for granted and bruising their egos over such matters as their stated intention to apply for membership of the European Communities (paragraphs 10-14).

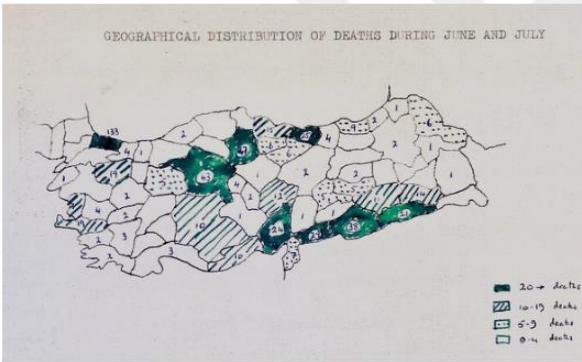
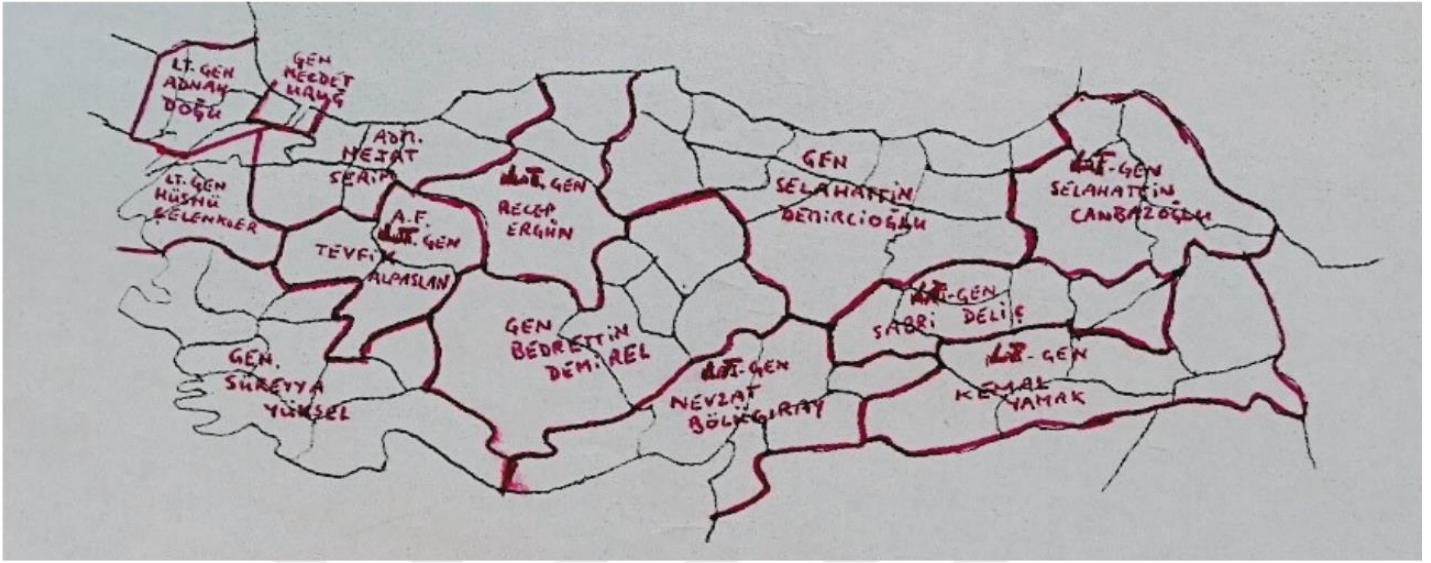
4. The Turks have another asset. They keep their word. (paragraph 15).

CONFIDENTIAL

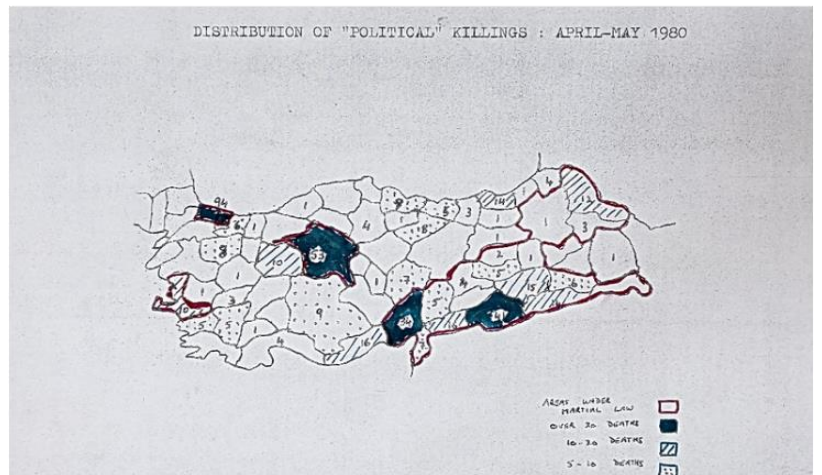
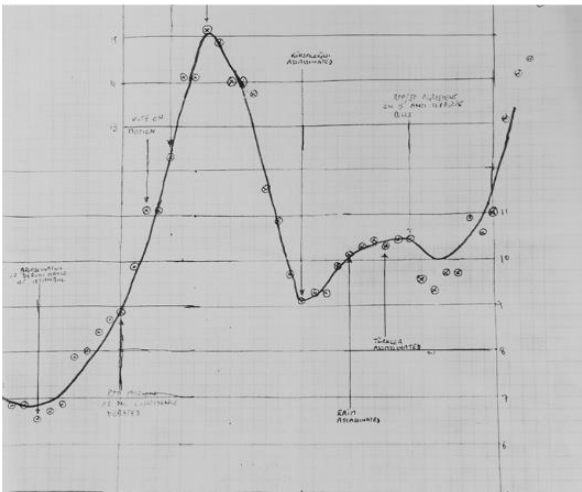
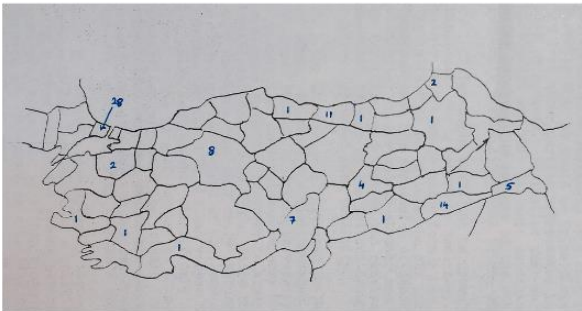
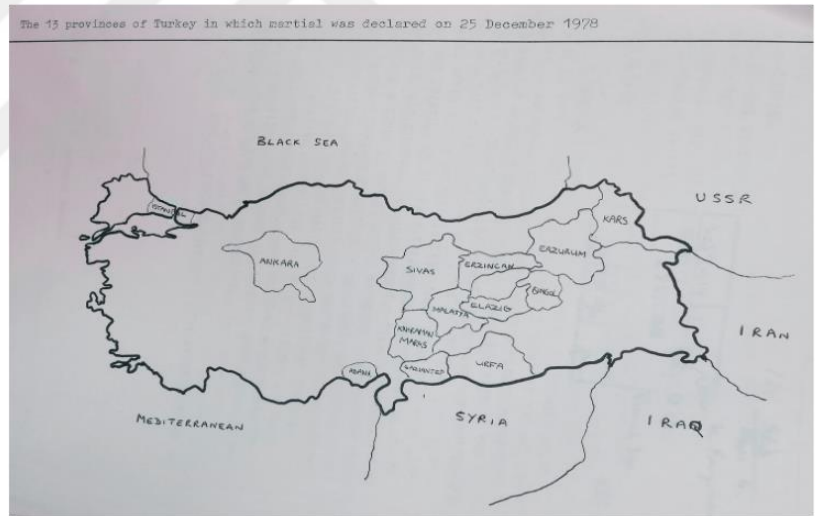
21006-111 146902-2

FCO 160/220/1

Ek 3. Haritalar ve Grafikler

The 13 provinces of Turkey in which martial was declared on 25 December 1978

[illegible]

Hürriyet

YILDIZI 1980 Sonu
GÜNÜMÜZ İSTİBRAFATI
KURUMSAL YATIRIMCI KURUMSAL YATIRIMCI

**YILDIRIM
BASKI**

**BÜTÜN YURTTA SIKIYÖNETİM
İLAN EDİLDİ**

Ordu yönetime el koydu

**Hükümet ve Parlamento feshedildi,
Siyasal partilerin faaliyetleri durduruldu.
Parlamentoların dokunulmazlıkları
kaldırıldı. Saat 05.00' ten itibaren sokağa
çıkma yasağı başlandı**

**Genelkurmay Başkanı Evren' in başkanlığında Kara,
Hava, Deniz Kuvveti Komutanları ile Jandarma Genel
Komutanı Milli Güvenlik Konseyi' nde görüş aldı**

**DISK ve MİSK' e bağlı bütün sendikalar faaliyetten
men edildi. Bütün dernekler kapatıldı**

Bu hafta hiç bir spor faaliyeti yapılmayacak

Bankalar ikinci bir emre kadar çalışmayacaklar

**Yurt dışına çıkış yasaklandı. Yurt dışında çalışan
işçiler ve turistler yurt dışına çıkabilecekler**

**İlk bildiriler:
1 nisanın bildirisi**

Yurt dışına çıkış yasaklandı. Yurt dışında çalışan işçiler ve turistler yurt dışına çıkabilecekler. Bankalar ikinci bir emre kadar çalışmayacaklar. Bu hafta hiç bir spor faaliyeti yapılmayacak. Bütün dernekler kapatıldı. DISK ve MİSK' e bağlı bütün sendikalar faaliyetten men edildi. Genelkurmay Başkanı Evren' in başkanlığında Kara, Hava, Deniz Kuvveti Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı Milli Güvenlik Konseyi' nde görüş aldı.

Genelkurmay Başkanı Evren

Genelkurmay Başkanı Evren

Genelkurmay Başkanı Evren

Genelkurmay Başkanı Evren

[illegible][illegible]

[illegible]

CANSEV®
 The CANSEV® System
 The CANSEV® System
 The CANSEV® System
 The CANSEV® System

Cumhuriyet

BAŞLIĞI KALİTE GÜZNEYEN ÇOK KİMYA

BAŞLIĞI KALİTE GÜZNEYEN ÇOK KİMYA

BAŞLIĞI KALİTE GÜZNEYEN ÇOK KİMYA

BAŞLIĞI KALİTE GÜZNEYEN ÇOK KİMYA

84. Yılı: 1992 1992 Kurumun: TÜRKİYE HABİS 309 Kurum 27 Ocak 1992 Salı

KARŞI'TA I ÖĞRENCİ ÖLDÜRÜLDÜ, KOMANDOLAR 5 İLDE GÖSTERİ YAPTI

İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü

İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü

İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü

İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü

■ Çıkan Fakültesi öğrencisi
 Çıkan Fakültesi öğrencisi
 Çıkan Fakültesi öğrencisi
 Çıkan Fakültesi öğrencisi

■ İstanbul DİMA
 İstanbul DİMA
 İstanbul DİMA
 İstanbul DİMA

İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü

Komandolar İstanbul Adliye Sarayı'nı bastı

4. Ağır Ceza'daki bir
 4. Ağır Ceza'daki bir
 4. Ağır Ceza'daki bir
 4. Ağır Ceza'daki bir

Sarıyer'de Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Sarıyer'de Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Sarıyer'de Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Sarıyer'de Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü

İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü

İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü

İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü

İstanbul'da Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü
 Karşıt'ın 1. Öğrencisi Öldürüldü

Ek 5. İngilizce Basın Kupürleri

Authorities convey 'message of relief,' but intellectuals worried

Generals met with hope and fear

From David Barchard in Ankara

"More normal than normal," said one inhabitant of Ankara when asked for his reaction to the bloodless army coup which last Friday morning overthrew the centre-right Government of Mr Demirel.

Ankara today looks little different from Ankara of last week: there are soldiers on the streets — but Ankara and other main Turkish cities have been under martial law for twenty months and armed patrols are less frequent today than they were some months ago.

The authorities, backed by almost all the press, have tried to convey the message that the local reaction to the coup has been one of relief. Turkish television has been running a series of interviews each evening with the man (and woman) in the street, and so far seems

unable to discover a critical voice.

Praise of the coup centres on the fact that political violence, which used to claim an average of 20 lives a day, has dwindled during the past five days to almost nothing. A domestic worker whose shack in central Ankara is being demolished and will shortly have to move to a working class area previously racked by nightly gunbattles, said: "I don't have to be afraid of what is going to happen to our family any more."

Not everyone is so optimistic. "When I was in high school it was the time of the Nationalist Front government, and neofascists were in control of the schools. I had to memorise the doctrine of Turkish or risk expulsion," said one student. "Now I am at university and I have to go past military checkpoints, soldiers with machineguns and armoured cars.

I wish I lived in a country where politics were normal."

A housewife said: "The soldiers have had several years of martial law to end the violence and life has become worse rather than better. I'm not sure that they are going to do any better now they have taken over power."

But the press seem to be taking the opposite view. Newspapers have so far ventured to criticise the new regime, and several, particularly the Istanbul mass circulation dailies, have made it fairly clear that the present centrist military Government is the sort of regime they have long wanted.

The press and news agencies have claimed that the military authorities are managing to persuade teenage right and left-wing extremists to give up their differences. In Istanbul's Bayrampasa prison for instance, rival left and right-

wing groups are said to have been "reconciled" by the military. After reportedly embracing one another, they broke out with the national anthem — murders, blood feuds, and rival ideologies forgotten in an instant.

This is a coup which seems to be popular with the common man. Intellectuals and academics are less enthusiastic. The deposed mayor of Ankara told the foreign press before he was overthrown that, as a good democrat, he could not welcome military intervention in politics.

In intellectual circles, there is more open anxiety, though few people are willing to go on the record about their fears.

Memories of the witch hunts which followed the army's intervention in 1971 are still alive. Many professors and teachers were gaoled, and students, terrified that their text

books would be found incriminating, flushed them down lavatories. The reign of terror began after a six week honeymoon period, which, said a teacher, "could follow the same pattern again very easily."

The teacher was disturbed by General Evren's critical remarks about teachers and professors who followed ideologies other than that of Kemal Atatürk. "Beliefs cannot be changed by legislation," he said. "You either win people's minds or you don't. Persecution has strengthened the Left and the neofascists here."

"A businessman, however, said that there was no other realistic option for Turkey at its present stage of development. The best this country can hope for is a sort of compromise with a strict constitution and strict enforcement of it. Ideological strikes are a luxury we don't want."

DAVID BARCHARD in Ankara analyses the dangerous dilemma facing Turkey's generals and below, MICHAEL SIMMONS explains the politicians' failure

Why the soldiers may turn to increasing force

Ousted Prime Minister Süleyman Demirel (left) with opposition leader Bulent Ecevit

THE THIRD military intervention in Turkey since 1960 looks as if it may well turn out to be quite different from its two predecessors. In 1960, the Turkish army was forced to choose between backing the government of the late Adnan Menderes and the Democrat Party or allying with the opposition. It chose the latter course, overthrew the government and ruled the country for 16 months.

The new constitution was adopted, the electoral system changed to prevent any government from following the stormy and autocratic course pursued by Menderes. Eventually, after the ousted Prime Minister and two of his deputies had been hanged, the country went to the polls and another two decades of awful democratic life began.

In 1971, the soldiers stepped in again. As they claimed to be trying to ensure a return to the liberal moderating principles of the founder of modern Turkey, Kemal Atatürk, a government of all the talents was set up. But things did not turn out as the military expected. Left-wing guerrilla activity provoked a massive crackdown on the left as a whole.

Parliament, never closed down, retained a vast working majority for the ousted Prime Minister Mr Süleyman Demirel (who has now suffered the unique honour of being thrown out of office by the military). Eventually, the opposition, which Mr Demirel led, provoked the coup. There is no easy way in which the right or the left, commanding perhaps hundreds of thousands of ill-trained and naive but strongly-motivated followers, can easily be crushed.

Turkish history is full of cases of organisations (such as the Democrat Party of Adnan Menderes) which were banned after a coup only to be quickly reborn under another name.

So the new rulers of Turkey face a delicate equation. If they resort to force, they may find that resistance at home and criticism abroad will deepen. At the moment, most people in Ankara seem to be inclined to give them the benefit of the doubt. To military intervention, the Turkish foreign ministry swiftly held a press conference, member states' ambassadors in Ankara the day after the

coup. The aim was to assure them that Turkey will continue its traditional pro-Western and pro-NATO stance.

But Turkey is also nervous about its image in forums such as the Council of Europe and the EEC. It would be cynical to assume that the army would purely political. Followers of Kemal Atatürk, and the commanders are above all, are committed to turning Turkey into a free, liberal, democratic society. No other ideology has a prestige approaching that of liberalism.

But liberal humanitarian methods may not work in a country where the way of life has been uprooted by a foreign writer as "bureaucracy tempered by persuasion, bargaining, and sheer force".

The widespread fear at the back of the minds of many Turks today is that in contrast to the relatively liberal situation which has prevailed since the military intervention of three decades, it may be that the army will, with Atatürk's blessing, have to turn increasingly to brute force to pull the country back into the pattern they want it to follow.

The army grows at Ankara

When Mr Süleyman Demirel agreed to form a government in Turkey two months ago he commented that his first task would be to get to grips with terrorism and inflation — the two most immediate problems facing the country. As he spoke, political killings were running at the rate of three a day and inflation was around 60 per cent a year. Now the daily toll of political murder has more than doubled and inflation is nudging 100 per cent. Mr Demirel's minority government is sustained in office by support from two small and distinctly unattractive parties — the fundamentalist Islamic National Action Party and the neo-fascist National Salvation Party, both of which have played a part in the violent political polarisation of Turkey. Even that support cannot be relied upon.

Last week the National Salvation Party accused the government of tearing Turkey away from the Islamic world and "taking part in a frightful Zionist plot" because it is seeking emergency economic aid from Saudi Arabia. And Colonel Turkes, leader of the National Action Party, warned that he was not prepared for much longer to restrain his followers (who have not been notably restrained for the past couple of years) from stepping up their campaign of tit for tat killings of left-wing activists. This despite the fact that Mr Demirel has been considerably softer, in word and deed, on right-wing killers than he has been on left-wingers. (He is also systematically packing key Ministries with Turkes supporters as well as his own party members.) Meanwhile the economy is in chaos, the nation shivers through long power cuts, basic necessities are in short supply (it is next to impossible to find a cup of Turkish

the politicians that the republic was facing its gravest crisis since its foundation 56 years ago. Modern Turkey was created and shaped by the army, which has intervened in politics twice in the past twenty years. The warning was accompanied by a statement that the military wanted the crisis resolved "within the Parliamentary democratic regime." But the implication is clear. Unless the politicians find a solution to the country's problems fast, the armed forces will step in. Turkey's military men are not enthusiastic adventurers — had they been, Turkey would have been under some form of military dictatorship many months ago. They are also uneasily aware that their last two political interventions solved none of the nation's fundamental problems. Yet the situation is now so serious that the generals feel it is time to knock a few political heads together in an effort to end what they describe, with justification, as "sterile bickering."

The soldiers offer no instant solutions to Turkey's problems — perhaps because they are so intermeshed and all lead back to the need for firm and stable government. Without political stability the massive economic aid from the West will not be forthcoming easily. Without that aid instability will get worse. Without a rapprochement with the West, those increasingly essential Western bases in Turkey will remain on ice. Without a solution to the Cyprus problem — which only a stable administration can negotiate — the nagging resentment engendered by Western criticism and partial military boycotts will continue.

Direct military rule aside, firm and stable government demands either a Demirel-Ecevit coalition (which both have refused and which would probably be unworkable given the nature of the two men and their parties) or rapid elections. Elections can only be held if two-thirds of the Assembly vote for them. So far the Assembly has refused. If it con-

Third time lucky

Will Turkey's soldiers, led by General Evren, this time make better use of their power?

For the third time in 20 years Turkey has come under military rule. This may be regrettable: the western alliance draws strength from its commitment to democratic institutions and is morally weakened when the elected government of a member country is forcibly overthrown. Yet it is hard not to concede that Turkey's armed forces, led by the chief of staff General Kenan Evren, acted as they had to when they took over power on September 12th.

Turkey's slide into anarchy appeared in 1960. In the past two years, according to General Evren's assessment, the country has reached a point of no return. The death rate has risen to 20 a day. Unrest in eastern Turkey among the Kurds and the Armenians (Soviet Meo) continues, and evidence that Iran's Kurds and Iran's Islamic revolutionaries were supporting these groups with arms, spell further danger to the country's unity. In time, the political polarisation, which already affects the Turkish police, would have split the army. The possibility of civil war was not a bogey dreamt up by General Evren to justify his action.

Turkey's army traditionally regards itself as the guardian of Atatürk's secularising and westernising reforms. Here too it saw dangerous trends. At recent rallies Mr Necmettin Erbakan's National Salvation

party openly demanded a return to the Islamic code of justice; in parliament Mr Erbakan and Mr Bulent Ecevit, the Republican People's Party leader, urged up to force the resignation of Mr Demirel's foreign minister, Mr Hayriye Kocak, a member of the government's two steadily pro-western. The prospect of an Ecevit-Erbakan coalition government, with its base in Islam and a socialist main branch among Turkish workers, was suddenly a possibility.

In January, General Evren and the service chiefs warned the politicians that unless they worked together to restore order the army would have to intervene. There followed a brief moment of co-operation when Mr Ecevit supported Mr Demirel's minority government in getting a tough security measures through parliament. The truce was short-lived. The personal animosity between the two party leaders was too deep to be healed.

Mr Demirel's reliance on the parliamentary vote of the neo-fascist National Action Party fuelled the left's belief that the prime minister had declared war on Turkey's left wing, while the prime minister saw Mr Ecevit as a prisoner of the Marxist wing of his party which sympathised with left-wing terrorists. Reflecting this feud, Turkey's parliament could not even elect a new Turkish president and proved wholly incapable of tackling Turkey's social and economic plight. The service chiefs may, indeed, have acted too late.

THE ECONOMIST SEPTEMBER 16, 1982

Their first task is to restore order, impose the writ of the government on the areas which have been taken over by armed extremists of left and right, and create an atmosphere of stability. This would have been easier two years ago when the level of violence was lower and armed terrorist gangs fewer and weaker. Today it will require a huge operation to identify and arrest the terrorists and their supporters. General Evren has started wisely by demonstrating the army's evenhandedness: leaders of right, left and Islamic extremist groups have been detained. But the left is likely to be more active than the right in opposing military rule. If the army's slide into anarchy appeared in 1960, it was between 1971 and 1973, the seeds for even more violent strife with us.

General Evren has put reform of the constitution near the top of his list of things to be done. Turkey's 1961 constitution was indirectly a by-product of the army after it seized power in 1960. Designed to prevent any return to the authoritarianism of the Menderes regime, the constitution did its job too well. It has been amended only twice. It has added years to the lives of useless parliamentarians. In May two distinguished Turkish academics came up with alternative ideas partly based on General de Gaulle's 1958 constitution for France. These include an elected executive, a strengthened executive and a parliament elected under a system that makes it harder for splinter parties to hold the balance of power.

On the economic front, it is good news that Mr Demirel's economic right arm, Mr Turgut Özal, seems to be still there as the general's key civilian adviser — though for how long gives some of the family embarrassments, must be doubtful. Mr Özal was the architect earlier this year of the assembly package approved by

Turkey's many foreign creditors. There are already some signs that the package is having the desired effect (the inflation rate has fallen sharply to about 20 a month). General Evren has said agreement with the International Monetary Fund, the OECD and private creditors will be announced. That will be welcomed by Turkey's creditors, but they will want time to assess the changes before discussing further disbursement of Turkey's debts and its plans for yet more loans.

Consider Cyprus. The generals have already emphasised their continued commitment to Nato. They now have the chance to prove this by re-examining Turkey's attitude towards its neighbour, Greece, and the role of the island of Cyprus and the failure to reintegrate Cyprus into Nato cannot be held at Turkey's door but a good deal of it can. Now that the intercommunal war in Cyprus is starting again (see page 42) it is a moment for General Evren to make a statement to the Turkish public, leader, that Turkey wants a settlement in the island. It is a moment for the government to impress on General Evren that they expect greater flexibility in Turkey's response to the conditions for Greece's return to Nato. For six years Turkish governments have pleaded that parliamentary arithmetic made it impossible for parliament and the service chiefs. That will not wash now.

The Turkish army's move into politics in 1980 to uphold Atatürk's democratic ideals was made murky by the hanging of Mr Menderes and two of his ministers. Its expression after 1971 perpetuated the antagonism at the root of Turkey's troubles today. It is to be hoped that General Evren will be wiser and more tolerant, and make better use of his limited time — than those whose paths he is following.

3

Financial Times Thursday July 20 1980

EUROPEAN NEWS

BORN APPEAL OVER OPEC SURPLUSES

Call to invest more in Third World

By DAVID BROWN in Bonn

German Chancellor Helmut Schmidt has called for a new international effort to invest more in the Third World, as a result of the OPEC oil surpluses. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

Schmidt's invitation for European countries to join him in this effort was made at a meeting of the European Council in Bonn.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

Schmidt's invitation for European countries to join him in this effort was made at a meeting of the European Council in Bonn.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

Schmidt's invitation for European countries to join him in this effort was made at a meeting of the European Council in Bonn.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

Strauss warns Giscard on Europe unity

French Finance Minister Jacques Foccart has warned President Valéry Giscard d'Estaing that the French government's policy of opposing a single European currency would be a major obstacle to the achievement of European unity.

Row over tank clouds Franco-German talks

By DAVID BROWN in Bonn

French Foreign Minister Jean-François Picot has said that the French government's policy of opposing a single European currency would be a major obstacle to the achievement of European unity.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

French kidnap victim freed

By DAVID BROWN in Paris

A Frenchman who was kidnapped by a group of Algerian extremists in 1979 has been freed. The man, who was held for over a year, was released after negotiations between the French government and the extremists.

Italy economic moves split Left

By ROBERT CHAMBERS in Rome

The Italian government's economic reforms have caused a split in the Italian Left. Some members of the Left believe that the reforms are a necessary step towards economic growth, while others believe that the reforms are a betrayal of the principles of socialism.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

19 injured as quakes shake Greece

By GUY ALLEN, Constantinople

A series of earthquakes has struck Greece, causing 19 people to be injured. The earthquakes were felt in several parts of the country, including Athens and Thessalonika.

Europe Parliament approves EEC budget at last

By WALTER DICK in Strasbourg

The European Parliament has finally approved the budget for the European Economic Community (EEC) for 1980. The budget was approved after a long and difficult negotiation process.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

Ireland dreams of a little oil

By KENNETH DUFFY in Dublin

Ireland is dreaming of a little oil. The Irish government is considering the possibility of drilling for oil in the Irish Sea, which would provide a significant source of energy for the country.

Second strike starts on Norway oil rigs

By KENNETH DUFFY in Oslo

A second strike has started on Norway oil rigs. The strikers are demanding better pay and working conditions. The strike is expected to last for several weeks.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

USSR to generate 10% of power by nuclear means

By KENNETH DUFFY in Moscow

The Soviet Union has announced that it will generate 10% of its power by nuclear means by the year 1990. This is a significant increase from the current level of nuclear power generation in the USSR.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

Politics embitter ancient sectarian rivalry in Turkey

By PETER HODDER-SEEDS in Ankara

The ancient rivalry between the Sunni and Shia sects in Turkey has been embittered by modern politics. The rivalry has led to a series of violent clashes and has caused a deep divide in the Turkish population.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education. He said that the world's oil-producing countries should be encouraged to invest their surplus oil revenues in the Third World, particularly in the areas of infrastructure and education.

[illegible]

Belgium withdraws from NATO exercise in Turkey

From John Palmer, European Editor in Brussels

The first signs have appeared of divisions among West European countries on how they should respond to the Turkish coup with confirmation that Belgium is to withdraw from NATO military manoeuvres taking place at present in western Turkey. The Belgian decision was described here yesterday as "disastrous" by NATO officials.

About 600 Belgian paratroopers should have joined contingents from the United

States, Italy and West Germany as well as Turkish troops, for three weeks of manoeuvres in Turkish Thrace. After the refusal of the US and West Germany to call off the operation, the Belgians announced that their troops would not be going.

A joint statement from the Belgian Foreign and Defence Ministries yesterday also gave the need to make "economies" as another reason for backing out of the manoeuvres. At a meeting last weekend of NATO ambassadors here, the Belgian government had been joined

by Denmark and Norway in an unsuccessful attempt to have the exercise cancelled.

In spite of the upset caused by the Belgian decision, the foreign ministers of the nine European Community countries agreed last night to make a very cautious statement which avoided any suggestion of disagreement. The ministers noted the reasons advanced by the Turkish military for their action, and in particular the promise to restore parliamentary government in the near future.

The statement was more sig-

nificant for what it did not say. There was no hint that the association agreement between Turkey and the European Community would be in any way affected by the coup. This was taken to mean that the EEC will continue with its programme of economic aid to Turkey, in contrast to the decision to sever similar links with the military regime in Greece when the Colonels took power in the 1960s.

European diplomats make no secret of their fear that the peaceful "honeymoon" which has so far followed the coup

may not last for long, especially if the army begins to curb the unions. But there is satisfaction that the Turkish Neofascist leader, Colonel Alparslan Turkes, has been arrested by the Turkish military.

The disagreement among EEC countries about the wisdom of the NATO manoeuvres in Turkey, comes at a time of increasing friction within the organisation on policies to increase defence spending as well as producing and deploying the cruise missile.

Turkish Army warning to government

ANKARA, Jan. 1.

GENERAL SEMİH Sancar, chief of the Turkish General Staff, today expressed the Army's discontent at Turkey's continuing Government crisis and warned that the military "will not stay away from the nation's problems."

The General's New Year message—regarded as unusually stern—came after 102 days of political deadlock, in which the country has been without an elected Government, and a flurry of, politically-motivated bank robberies and student killings.

"It is distressing to the armed forces that measures to solve these problems have not been made . . . We are sad that there has been time-wasting and irresponsible actions," he declared.

The reproach to Turkey's caretaker Government and feuding political parties fell short of a direct threat of military intervention, but observers described it as one of the toughest of General Sancar's recent political statements.

Reuter

Turkey reported to have thwarted attempt at coup

By John K. Cooley

Staff correspondent of The Christian Science Monitor

Athens

Just before its June 5 parliamentary elections, Turkey barely escaped a right-wing military coup that might have exploded its strained relations with Greece and the United States and thrown the southeast flank of NATO into turmoil, a highly placed traveler arriving here from Turkey has reported.

Prompt action by Turkish President Fahri Koruturk and the Turkish armed forces high command narrowly averted on June 2 a coup by the neo-fascist National Action Party (NAP) led by retired Col. Alparslan Turkes, this source said.

Colonel Turkes, whose NAP increased its parliamentary seats from 3 to 16 in the June 5 elections, was deputy premier in the outgoing government of Premier Suleyman Demirel. At least three senior Army generals were involved, and about 200 other military officers are reported to be either detained or under surveillance since the coup attempt, the source said.

The NAP's trained commando units, called the "Gray Wolves," were to provoke street fighting and attack public buildings and election rallies. This would have brought Army intervention, probably during the final election rally of the main opposition candidate, Bulent Ecevit, in Istanbul's Taksim Square, scene of a shooting May 1 that killed 34 persons.

The armed forces Joint Chiefs of Staff prematurely retired the ground forces commander, Gen. Namik Kemal Ersun, June 2, with President Koruturk's approval. No reason was given in the sudden public announcement, but the general was thought to be one of the leaders of the aborted coup.

A second general, whose name was not immediately known, was recalled from his active command. The third senior officer involved was said to have been Gen. Musa Ogun. He was one of the leaders in a 1971 movement in the armed forces that installed a military-backed regime. His name has been connected with a mysterious "counter-guerrilla organization," alleged by former Turkish political prisoners to have been involved in torture and other rough tactics used against Turkish leftists and liberals.

The NAP advocates no concessions to Greece in the disputes over Cyprus and the Aegean Sea, and Colonel Turkes has gone on record as favoring annexation of all Cyprus and some of the Greek Aegean islands as well. Mr. Ecevit has charged frequently that the NAP's Gray Wolves were the terrorists who tried to kill him during the election campaign and who perpetrated many other acts of violence that have claimed about 200 lives in Turkey since 1974.

Mr. Ecevit disclosed that Premier Demirel warned him not to hold the June 2 election rally in Istanbul because his life was in danger. Now it is learned that Mr. Ecevit, Mr. Demirel, and the armed forces commander in chief, Gen. Semih Sancar, all received letters from an informant close to Colonel Turkes warning them of the coup attempt several days beforehand.

Ek 5. İngilizce Basın Kupürleri

Saturday September 13 1980
No 60723
Price twenty pence

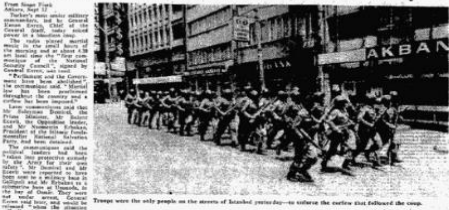
THE TIMES

Edward Grieg at the
first festival
of Bayreuth, page 7

Turkey under martial law after bloodless coup

Turkey was under martial law yesterday after a bloodless coup led by General Kenan Evren, Chief of the General Staff. Political leaders, including Mr Süleyman Demirel, the Prime Minister, and Mr Bülent Ecevit, the Opposition leader, were detained "for their own safety". General Evren pledged Turkey's continued loyalty to Nato [Report, page 3]. In London it was hoped that Turkey's difficulties would be overcome sufficiently to allow a return to democracy. Ecevit officials said there would be no automatic freezing of relations. The United States said aid would continue.

Political leaders taken into custody 'for own safety'

Trumpets were only heard on the streets of Istanbul yesterday to salute the military first followed the coup.

Mr Steel lays claim to Liberal-led government of reform

Mr Steel laid out his vision of a Liberal-led government of reform. He said the government would be a coalition of the Liberal Party, the Liberal Democrats, and the Liberal Reform Party. He said the government would be a coalition of the Liberal Party, the Liberal Democrats, and the Liberal Reform Party. He said the government would be a coalition of the Liberal Party, the Liberal Democrats, and the Liberal Reform Party.

Exit elusive Hercules, pursued by a posse

Exit elusive Hercules, pursued by a posse. Hercules was a famous Greek hero, and the story of his adventures is a classic of Greek mythology. He was known for his strength and his ability to defeat monsters and giants. He was also known for his adventures in the East, where he fought the Amazon queen and the Cyclops.

Black September for the Turks

From Sinan Fisek

With 22 dead in the past 24 hours and 216 since the beginning of the month, September promises to be the bloodiest month yet in three years of political violence in Turkey.

A statistical look at the first third of September shows that the extreme left and right are more or less even, with 43 revolutionaries and 45 "idealists", as they like to call themselves, killed.

The professional group to suffer most in the violence is small businessmen — shopkeepers, grocers and taxi drivers. They have lost 25 of their number in terrorist attacks. Students, with 24 dead, come a close second.

They are followed by workers (22 dead), teachers (14), civil servants (eight), policemen (seven) and soldiers (four).

The most violent city during the past week and a half, as it has often been in the past, was Adana, Turkey's fourth largest city, situated near the Mediterranean coast, where 32 people died.

Adana is considered by sociologists to be a natural breeding ground for political extremism and terrorism. It is close to the south-eastern regions of Turkey from where thousands of poverty-stricken migrant workers descend every year to work during the harvest season in the cotton fields near Adana. Social divisions are very deep in this city where the poorest of Turks live cheek by jowl with the country's wealthiest landowners and industrialists.

A rambling crossroads city, Adana is very difficult for the security forces to control. The budding lumpenproletariat there is a natural recruiting

ground for extremists of both the right and the left.

After Adana comes Ordu, a small, beautiful province on the northern coast where the lush pine forests of the northern Anatolian range descend to the choppy waters of the Black Sea.

With 30 people killed in the past 10 days, this tourist area is more torn by violence than such trouble spots as Ankara and Istanbul. When Fatsa, Aybasti, and other towns in the province were under control of the leftist Dev Yol (Revolutionary Path) group the area was one of the quietest in Turkey, mainly for lack of opposition.

But even since the Government sent in thousands of troops to clean up the leftist enclaves there last July, the extreme right, once forbidden entry, has moved back in force.

Continued on page 5, col 2

BL loses £155m in first half of year

BL lost £155m in the first half of the year. This was a significant loss for the company, which had previously reported a profit. The loss was attributed to a combination of factors, including a decline in sales and an increase in expenses. The company's management has expressed concern about the loss and has announced plans to take steps to improve the company's financial performance.

Revenge fear after killing of UN envoy

Revenge fear after killing of UN envoy. The killing of a United Nations envoy has sparked fears of revenge attacks. The UN has expressed its concern and has called for a thorough investigation into the killing. The UN has also urged all parties to the conflict to refrain from any acts of violence and to respect the rights of all people.

Inflation rate falls to 16.3% during August

Inflation rate falls to 16.3% during August. This was a significant decrease from the previous month, which saw a rate of 17.5%. The decrease was attributed to a combination of factors, including a decline in prices and an increase in production. The government has expressed its satisfaction with the decrease and has announced plans to continue its efforts to control inflation.

Chile leader angered by US criticism

Chile leader angered by US criticism. The Chilean leader has expressed his anger at the criticism from the United States. He has said that the criticism is unwarranted and that Chile is a sovereign nation. He has also said that Chile is committed to democracy and human rights, and that it will continue to work to improve its human rights record.

Buying Dewar's is like hooking a salmon when you expected a trout

Buying Dewar's is like hooking a salmon when you expected a trout. This is a metaphorical statement that suggests that buying Dewar's whisky is a much better experience than buying a lower-quality whisky. It suggests that Dewar's is a premium product that is worth the extra cost.

WORLD REPORT

Why Army had to act in Turkey

from KENNETH MACKENZIE in Ankara

TURKEY's reluctant generals have derived their military takeover as long as a slightly cosmetic extension, necessary to demonstrate to the world the junta's commitment to democracy.

What many Turkish generals feared was that the army would never happen again. They had been told that the army would be a permanent institution, but they had been told that the army would be a permanent institution.

Virtually the whole nation expects that the army will be a permanent institution. The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years.

The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years. The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years.

The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years. The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years.

The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years. The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years.

The 'inevitable' coup: Turkish soldiers patrol Istanbul after the generals' takeover.

with the army in the process. The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years.

The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years. The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years.

The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years. The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years.

The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years. The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years.

The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years. The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years.

spurred by Western foreign the most extraordinary moment, the army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years.

The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years. The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years.

The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years. The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years.

The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years. The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years.

The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years. The army has been a permanent institution for many years, and it has been a permanent institution for many years.

Ek 6. Tablolar

İngiltere'nin Türkiye Büyükelçileri (1973 - 1986)

1973-1977	Horace Phillips
1977-1980	Derek Dodson
1980-1983	Peter Laurence
1983-1986	Mark Russell

Ulusu Hükümeti Bakanlar Kurulu 20.09.1980-13.12.1983

Başbakan	Salm Bülend ULUSU	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Necmi AYANOĞLU (20.09.1980-23.12.1981) Kaya KILIÇTURGAY (23.12.1981-13.12.1983)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Zeyyat BAYKARA	Gümrük ve Tekel Bakanı	Recal BATURALP (20.09.1980-23.12.1981) Ali Hüseyin BOZER (23.12.1981-13.05.1983) Cafer Tayyar SADIKLAR (21.05.1983-13.12.1983)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Turgut ÖZAL (20.09.1980-14.07.1982)	Ulaştırma Bakanı	Necmi ÖZGÜR (20.09.1980-02.03.1982) Mustafa Aydın AYŞAN (02.03.1982-13.12.1983)
Devlet Bakanı	Sermet Refik PAŞİN (14.07.1982-13.12.1983)	Tarım ve Orman Bakanı	Ahmet Sabahattin ÖZBEK
Devlet Bakanı	İlhan ÖZTRAK	Çalışma Bakanı	Turhan ESENER
Devlet Bakanı	Mehmet ÖZGÜNEŞ	Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Şahap KOCATOPÇU (20.09.1980-21.12.1981) Mehmet TURGUT (21.12.1981-13.12.1983)
Devlet Bakanı	Nimet ÖZDAŞ	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Serbülent BİNGÖL (20.09.1980-23.12.1981) Fahri İLKELE (23.12.1981-13.12.1983)
Adalet Bakanı	Cevdet MENTEŞ (20.09.1980-08.02.1983) Rifat BAYAZIT (15.02.1983-13.05.1983) Kazım AKDOĞAN (21.05.1983-13.12.1983)	Turizm ve Tanıtma Bakanı	İlhan EVLİYOĞLU (20.09.1980-10.12.1981)
Milli Savunma Bakanı	Ümit Haluk BAYÜLKEN	İmar ve İskan Bakanı	Mehmet Şerif TÖTEN (20.09.1980-14.07.1982) Ahmet SAMUNLU (14.07.1982-13.12.1983)
İçişleri Bakanı	Selahattin ÇETİNER	Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı	Münir Rıf GÜNEY
Dışişleri Bakanı	İlter TÜRKMEN	Gençlik ve Spor Bakanı	Vecdi ÖZGÜL
Maliye Bakanı	İsmet Kaya ERDEM (20.09.1980-14.07.1982) İlhami Adnan Başer KAFAOĞLU (14.07.1982-13.12.1983)	Gençlik ve Spor Bakanı	Sadık ŞİDE
Milli Eğitim Bakanı	Hasan SAĞLAM	Kültür Bakanı	Mustafa Cihat BABAN (20.09.1980-13.12.1981)
Bayındırlık Bakanı	Tahsin ÖNALP	Kültür ve Turizm Bakanı	İlhan EVLİYOĞLU (10.12.1981-13.12.1983)
Ticaret Bakanı	Hürşit Kemal CANTÜRK		

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 27/11/2024

Tez Başlığı / Konusu: İngiliz Perspektifinden 12 Eylül Askerî Darbesi

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin, .../.../..... tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % ‘tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nı inceledim ve bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

(Öğrencinin İmzası)

Adı Soyadı:	Uğur Ersinadım
Öğrenci No:	N16242375
Anabilim Dalı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Programı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi - Doktora
Statüsü:	☐ Yüksek Lisans ☐ Doktora

DANIŞMAN ONAYI

Tarih: 27/11/2024

UYGUNDUR.

Doç. Dr. İdris Yücel
(İmzası)

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 27/11/2024

Thesis Title / Topic: The September 12 Military Coup From the British Perspective

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on/...../..... for the total of pages including the a) Title Page b) Introduction, c) Main Chapters d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Ataturk Institute for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Signature

Name Surname:	Uğur Ersinadım
Student No:	N16242375
Department:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Program:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi - Doktora
Status:	☐ Masters ☐ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

Date: 27/11/2024

APPROVED.

Doç. Dr. İdris Yücel
(Signature)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 27/11/2024

Tez Başlığı / Konusu: İngiliz Perspektifinden 12 Eylül Askerî Darbesi

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

(Öğrencinin İmzası)

Adı Soyadı:	Uğur Ersinadım
Öğrenci Numarası:	N16242375
Anabilim Dalı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Programı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi - Doktora
Statüsü:	☐ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Tarih: 27/11/2024

Doç. Dr. İdris Yücel
(İmzası)

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 27/11/2024

Thesis Title/Topic: The September 12 Military Coup From the British Perspective

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Signature

Name Surname:	Uğur Ersinadım
Student No:	N16242375
Department:	Ataturk's Principles and History of Modern Turkey
Program:	Ataturk's Principles and History of Modern Turkey – Ph. D.
Status:	☐ Masters ☐ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

ADVISOR COMMENTS AND APPROVAL

Date: 27/11/2024

Doç. Dr. İdris Yücel